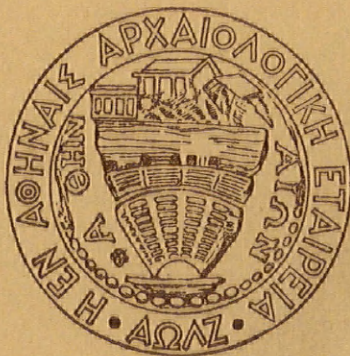

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1929

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 288 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1929

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 288 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ."

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένα δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ.
Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἡθέλε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις.
Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἷς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 250.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήκοντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΘΗΒΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α'. ΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΘΗΒΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΝ Ν. ΑΓΧΙΑΛΩ ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ

Σελίς

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. ΘΕΣΙΣ, ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΣΚΑΠΤΟΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ	1 - 9
ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΘΗΒΩΝ.	
ΚΕΦ. Α. ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΝΑΣΚΑΠΤΟΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ — ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ	
§ 1. Ἀκρόπολις, περίβολος τῆς πόλεως καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μνημεῖα.	11
§ 2. Τὰ ἐκτὸς τοῦ τείχους κτίσματα: προάστεια, ἐπαύλεις, νεκροταφεῖα	14
ΚΕΦ. Β'. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ	
§ 3. Περιγραφή τῆς Βασιλικῆς Α.	19
Α'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	
α) Γενικὴ κάτοψις, τοιχοδομία	19
β) Μέρη τοῦ ναοῦ.	
1. Ὁ κυρίως ναὸς μετὰ τοῦ ἱεροῦ βήματος	24
2. Νάρθηξ	33
3. Αἶθριον	36
4. Πρόπυλον	39
γ) Προσκτίσματα	40
1. Βαπτιστήριον	41
2. Σκευοφυλάκιον	45
3. Πύργοι	47
4. Οἰκήματα, Λουτρὸν	49
Συμπέρασμα — χρονολογία	51
ΚΕΦ. Γ. Β' ΓΛΥΠΤΙΚΗ — ΑΜΒΩΝ	
§ 4. Διάκοσμος τοῦ ναοῦ διὰ μαρμαρίνου ἀναγλύφου	52
α) Κιονόκρανα — ἐπιθήματα	53
β) Γεῖσα	70
γ) Θωράκια	76
δ) Πλαίσια πυλῶν	83
Ἄμβων	87
Συμπέρασμα — χρονολογία	97
§ 5. Εὐρήματα (μαρμάρινα, πήλινα, ὑάλινα, νομίσματα). [Προσθήκη]	98
ΚΕΦ. Δ'. ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ	
§ 6. Περιγραφή τῆς Βασιλικῆς Β.	111
Α'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	
α) Γενικὴ κάτοψις - τοιχοδομία	113
β) Μέρη τοῦ ναοῦ.	
1. Τὸ αἶθριον μετὰ τοῦ προπύλου	113
2. Νάρθηξ	117
3. Κυρίως ναὸς	117
4. Ἱερὸν Βῆμα	119

	Σελίς
α) Ἀψίς — Σύνθρονον	119
β) Ἀγία Τράπεζα καὶ Κιβώριον	125
γ) Σολέα	126
5. Προσκτίσματα	128
α) Κατηχούμενα καὶ Βαπτιστήριον	128
β) Σκευοφυλάκιον καὶ Ἑστία	130
γ) Οἰκήματα	132
Β. ΓΛΥΠΤΙΚΗ	
§ 7. <i>Μαρμάρινος διάκοσμος τοῦ ναοῦ</i>	132
α) Κιονόκρανα	133
β) Ἐπιθήματα	134
γ) Θωράκια	136
δ) Γεῖσα	137
Συμπέρασμα — χρονολογία	138
ΚΕΦ. Ε'. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ	
(Ν. Γιαννοπούλου) <i>Προχριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Πυράσου — Θηβῶν</i>	139
α) Ἐπιγραφαὶ ἑλληνικῶν χρόνων	140
β) Ἐπιγραφαὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων	142
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ	150
 Β'. ΑΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	161
 ΕΙΣΑΓΩΓΗ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	162
ΜΕΡΟΣ Α'. ΑΙ ΑΝΕΥΡΕΘΕΙΣΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ	
ΚΕΦ. Α'. ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	164
ΚΕΦ. Β'. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΕΚ ΜΕΤΑΤΡΟΠΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	168
1. Παρθενῶν	169
2. Ἐρέχθειον	170
3. Θησεῖον	172
4. Βασιλικὴ Ὀλυμπίας	172
5. Βασιλικὴ τῆς ἐν Ἀθήναις στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ	173
ΚΕΦ. Γ'. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΑΠΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ	174
1. Βασιλικὴ Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης	176
Α'. Ἑτεραι βασιλικαὶ ἀναφανεῖσαι ἐσχάτως ἐν Μακεδονίᾳ	177
2. Βασιλικὴ ἐν θέσει «Τούμπα» Θεσσαλονίκης	177
3. Βασιλικὴ ἐν Στόβοις (ἐπισκοπικὴ ἐκκλησία)	178
4. Βασιλικὴ ἐν Δίῳ	180
Β'. Βασιλικαὶ Θεσσαλίας	181
5-6. (Βασιλικαὶ Ν. Ἀγχιάλου)	181
7. Βασιλικὴ Δημητριάδος	181

	Σελίς
8. Βασιλική εἰς θέσιν Λαΐ ἐπὶ τοῦ Πηλίου	182
9. Βασιλική Θεοτόκου παρὰ τὴν Σηπιάδα ἄκραν τοῦ Πηλίου	182
Γ'. Βασιλικαὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος	183
10. Βασιλική ἐν Ἐλευσίνι	183
11. Βασιλική Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου	184
12. Βασιλική Καλυβίων Κουβαρᾶ	185
13. Βασιλική Γλυφάδας	186
14. Βασιλική Ὑπάτης	186
Δ'. Βασιλικαὶ Νήσων	187
15. Βασιλική Παλαιοπόλεως Κερκύρας	187
16. Βασιλική ἁγίου Ἀνδρέου Ἐρεσσοῦ Λέσβου	188
17. Βασιλική Ἀφεντέλλη Λέσβου	189
18. Βασιλική Ἀργάλων Λέσβου	190
19. Βασιλική ἁγίου Δημητρίου Ὑψηλομετώπου Λέσβου	190
20. Βασιλική ἁγίου Ἰσιδώρου Χίου	191
21. Βασιλική Φανῶν Χίου	192
22. Βασιλική ἐν Λεβήνι Κρήτης	193
23. 24. Βασιλικαὶ Λήμνου	193
25. Βασιλική Αἰγίνης	194
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΜΟΝΟΚΛΙΤΟΙ	
26. Βασιλική Ἀλιμουῦντος παρὰ τὰς Ἀθήνας	195
27. Βασιλική Ἀρκασίας Καρπάθου	195
ΚΕΦ. Δ'. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΜΕΤΑ ΕΓΚΑΡΣΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ	196
α'). ἀπλαῖ βασιλικαὶ μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους	197
1. Βασιλική τῆς παλαιᾶς Κορίνθου	198
β'). βασιλικαὶ πεντάκλιτοι μετ' ἐγκαρσίου κλίτους.	
2. Βασιλική Ἐπιδάφου	198
3. Βασιλική Β Νικοπόλεως Ἡπείρου	201
γ'). βασιλικαὶ τρίκογχοι	203
4. Βασιλική ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἡπείρου	203
5. Βασιλική ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἡπείρου	204
δ). βασιλικαὶ μετὰ ἐξέχοντος ἐγκαρσίου κλίτους	206
6. Βασιλική Α Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου	206
7. Βασιλική Δαφνουσίων Λοκρίδος	207
8. Βασιλική παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἐν Ἀθήναις	208
ε'). βασιλικαὶ σταυρικαὶ	210
9. Βασιλική ἐν τῇ νήσῳ Θάσῳ	210
10. Ἡ βασιλική τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ	211
ΜΕΡΟΣ Β'. ΓΕΝΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΙΣ	
ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΑΥΤΩΝ	213
ΚΕΦ. Α'. ΤΟΙΧΟΔΟΜΙΑ — ΓΕΝΙΚΟΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗ	213
1. Τοιχοδομία	213
2. Γενικὸν διάγραμμα καὶ μορφὴ	214

	Σελίς
α΄. Ἀψίς	214
β΄. Κλίτη	215
γ΄. Ὑπερῶα	216
δ΄. Στέγασις καὶ φωτισμὸς	216
3. Νάρθηκες	216
4. Αἶθρια	217
5. Πρόπυλα	218
6. Προσκτίσματα	218
7. Δάπεδα	219
ΚΕΦ. Β΄. ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΙΕΡΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	220
Α΄. <i>Κιγκλίδες τοῦ ἁγίου βήματος ἢ τέμπλον</i>	221
1. Χαμηλὰ τέμπλα	222
2. Χαμηλὰ τέμπλα μετὰ ὑψηλῆς πύλης	223
3. Τέμπλα μετὰ ὑψηλῆς προσόψεως καὶ χαμηλῶν κιγκλίδων εἰς τὰ πλάγια	223
4. Τέμπλα ὑψηλὰ καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς	225
5. Τέμπλα βυζαντινὰ	225
Β΄. Σολέα	226
Γ΄. <i>Σύνθρονον - Θρόνος Ἐπισκόπου καὶ ἔδραι Πρεσβυτέρων</i>	226
1. Μορφαὶ ὀρθογωνικοῦ συνθρόνου	227
2. Μορφαὶ τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου	228
3. Σχήματα θρόνου καὶ ἐδρῶν	229
Δ΄. <i>Ἡ ἁγία Τραπεζα καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν συναφῇ</i>	229
α) Ἀγία Τράπεζα	229
1. Ὑλῃ	229
2. Θέσις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς	229
3. Σχήματα ἁγίας Τραπεζῆς	230
4. Βάσις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς στηρίγματα	230
5. Σχήματα πλακὸς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ διάκοσμος αὐτῆς	231
β) Τράπεζαι Προθέσεως	233
γ) Τράπεζαι ἀγαπῶν ἢ τράπεζαι μαρτύρων	234
δ) Κατάθεσις ἢ ἐγκαίνιον	236
ε) Κιβώριον	237
ς) Τάφοι μαρτύρων ἢ Μαρτύρια	239
ζ) Καταπετάσματα ἢ βῆλα	241
ΚΕΦ. Γ΄. ΑΜΒΩΝΕΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	243
1. Θέσις	244
2. Ὑλῃ	244
3. Σχήματα καὶ διακοσμήσεις τῶν ἀμβώνων	244
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ	247

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΡΩΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΘΗΒΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΝ Ν. ΑΓΧΙΑΛΩΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ

Εικόν	Σελίς
1 Ἀποψις Νέας Ἀγχιάλου καὶ τοῦ πρὸ τοῦ τμήματος τῆς δημοσίας ὁδοῦ Βόλου-Ἀλμυροῦ χώρου, ἔνθα ἐνεργοῦνται αἱ ἀνασκαφαὶ	1
2 Χάρτης τῶν παρὰ τὸν Παγασητικὸν κόλπον θεσσαλικῶν πόλεων τῆς περιοχῆς Βόλου- Ἀλμυροῦ	2
3 Μία τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Β'. μ. Χ. αἰῶνος ἔνθα ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῆς πόλεως: Θῆβαι καὶ Δήμητρος πόλις	3
4 Πλίνθοι μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΕΚΚΛ(ησία) ΘΗΒ(ων)	4
5 Ἐπιγραφή Παύλου διακόνου Θηβῶν	5
6 Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ ἐπισκόπου τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν Ἐλπιδίου (538)	7
7 Τάφος μετὰ σκελετοῦ μεγαλοσώμου ἀνδρὸς ἀνευρεθεὶς κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Κολυμ- βήθρας τοῦ βαπτιστηρίου τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς	9
8 Ὁ λόφος τῆς Πυράσου καὶ τὰ μόλις διακρινόμενα θεμέλια τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως	11
9 Ὁρόσημον λιμένος	12
10 Τὸ παρὰ τὸν Παγασητικὸν κόλπον τμήμα τῆς παλαιᾶς πόλεως καὶ ἡ λιμνοθάλασσα	10
11 Θεμέλια τετραγώνου πύργου ρωμαϊκῶν χρόνων	10
12 Ἐξέδρα ἐπαύλεως ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου παρὰ τὴν παραλίαν	14
13 Συστὰς σαρκοφάγων εὐρεθεῖσα εἰς πρόποδας λόφου ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως	15
14 Τμήμα τοιχοδομίας τοῦ δεξιοῦ ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς Α.	17
15 Γενικὴ ἀποψις τῶν ἐρειπίων τῆς βασιλικῆς Α (ἀπὸ τῆς ἀψίδος πρὸς τὸ αἶθριον).	18
16 Τὰ ἀνευρεθέντα θεμέλια τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς Α (δοκιμαστικαὶ ἔρευναι τοῦ ἔτους 1923)	19
17 Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Α (ὡς ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τὸ μνημεῖον μετὰ τῶν ἐντοιχίσεων μερῶν αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν καταστροφῶν)	21
18 Ἡ ΒΔ γωνία τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α. (δείγμα τοιχοδομίας καὶ ὀρθομαρμαρώσεως)	20
19-20 Τμήματα τόξων εὐρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς	20
21 Μαρμαρίνη πλίνθος μετ' ἐπιγραφῆς	22
22 Ἀποψις τοῦ μέσου κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.	23
23 Ἀποψις τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς Α.	23
24 Τμήμα κιονίσκου βαστάζοντος τὴν πλάκα τῆς ἁγίας Τραπεζῆς	24
25 Εὐρεθέντα τμήματα τῆς ἄνω πλακὸς τῆς ἁγίας Τραπεζῆς	24
26 Τμήμα στρεπτοῦ κίονος τοῦ κιβωρίου μετὰ τοῦ κιονοκράνου	24
27 Τὸ δεξιὸν τμήμα τῆς ἀνευρεθείσης σολέας τοῦ ναοῦ	25
28 Ἀποψις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς βασιλικῆς μετὰ τῶν κατὰ χώραν βάσεων σολέας καὶ ἄμβωνος	25
29 Τμήμα βάθρου τῆς σολέας διασωθὲν κατὰ χώραν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους αὐτῆς καὶ μέρος τῶν μαρμαροθετημάτων τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ	27
30 Τμήματα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τοῦ ναοῦ	27
31 Κιονίσκοι καὶ κιονόκρανα παραθύρων τοῦ κάτω ὀρόφου	29
32 Ἀποκατάστασις τῶν παραθύρων τοῦ ἄνω ὀρόφου	30
33 Ἀποκατάστασις τοῦ διλόβου παραθύρου τῆς ἀψίδος	31
34 Μονόγραμμα ἀνευρεθὲν ἐπὶ πλακὸς τοῦ δαπέδου	32

Εἰκόν	Σελίς
35 Τμήμα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τοῦ ναοῦ	32
36 Τὸ Τριβήλον τοῦ νάρθηκος (εἴσοδοι διὰ τὸ μέσον κλίτος τοῦ ναοῦ)	33
37 Ἀποψις τοῦ νάρθηκος (ἀπὸ Ν. πρὸς Β.)	34
38 Τμήμα ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς ὑπερθύρου	34
39 Γενικὴ ἀποψις τῶν ἐρειπίων τῆς ἀνασκαφείσης βασιλικῆς Α (ἀπὸ τοῦ αἵθριου πρὸς τὸ βῆμα)	35
40 Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ ὡς ἀνευρίσκοντο κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς	36
41 Ἡ φιάλη τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Α.	38
42 Μαρμαρινὴ δοκὸς στεγάσματος τῆς φιάλης τῆς βασιλικῆς Α.	39
43 Ἀποψις τοῦ προπύλου τῆς βασιλικῆς Α	40
44 Τὸ βαπτιστήριον ἀριστερὰ τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Α	42
45 Ἡ κολυμβήθρα τοῦ βαπτιστηρίου	42
46 Γενικὴ ἀποψις τῶν διαμερισμάτων τοῦ βαπτιστηρίου (ἡ κολυμβήθρα εἰς τὸ βάθος, ἀποδυτήριον, αὐλῆος οἶκος καὶ τὸ ἔμπροσθεν διαμέρισμα ἐξόδου, ἔνθα αἱ βάσεις τῆς κλίμακος τοῦ γυναικωνίτου)	43
47 Ἡ ἀψὶς τοῦ σκευοφυλακίου τῆς βασιλικῆς Α.	45
48 Γενικὴ ἀποψις τῶν διαμερισμάτων τοῦ σκευοφυλακίου (ἔμπροσθεν ὁ προθάλαμος μετὰ τοῦ χωνευτηρίου καὶ εἰς τὸ βάθος τὸ σκευοφυλάκιον)	46
49 Μωσαϊκὸν δάπεδον τοῦ προαυλίου τοῦ σκευοφυλακίου	47
50 Ἀποψις τῶν προσκτισμάτων τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Α.	48
51 Τὰ ἀνευρεθέντα μέρη χριστιανικοῦ λουτροῦ παρὰ τὴν βασιλικὴν Α.	49
52 Σχέδιον τοῦ ἀνευρεθέντος χριστιανικοῦ λουτροῦ	50
53-54 Κιονόκρανα τῶν στοῶν τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Α.	53
55 Ἀνευρεθέντα τεμάχια τῶν μαρμαρίνων παραστάδων τοῦ αἵθριου	55
56 Ἀποκατάστασις παραστάδος τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Α	56
57 Ἀνευρεθὲν κιονόκρανον παραστάδος τοῦ αἵθριου	57
58-59 Ἀνευρεθέντα θεοδοσιανὰ κιονόκρανα τοῦ κάτω ὁρόφου τῆς βασιλικῆς Α.	58
60 Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον τοῦ Μουσείου Κορίνθου	59
61-62 Κιονόκρανα τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος	60
63 Ἀνευρεθέντα τεμάχια κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος	61
64 Ἀποκατάστασις κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος	61
65 Ἐπίθημα κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος	62
66 Πλάκες ἐπενδύσεως ἐπικράνων τῶν παραστάδων τῆς βασιλικῆς	63
67-68 Ἀνευρεθέντα ἀκέραια κιονόκρανα τῶν ὑπερώων	64
69 Ἀνευρεθέντα τμήματα κιονοκράνων τῶν ὑπερώων τῆς βασιλικῆς	64
70 Ἐκ τῶν κιονοκράνων τοῦ ὑπερώου τοῦ τριβήλου	65
71 Ἐκ τῶν κιονοκράνων τῶν παραθύρων τοῦ κάτω ὁρόφου	66
72-73 Ὅψεις τοῦ κιονοκράνου τῆς ἀψίδος	67
74 Ἀποκατάστασις τοῦ κιονοκράνου τῆς ἀψίδος μετὰ τοῦ κιονίσκου του	68
75 Ἐκ τῶν κιονοκράνων τοῦ προπύλου	68
76-77 Μικρότερα θεοδοσιανὰ κιονόκρανα εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς σολέας καὶ τοῦ βαπτιστηρίου.	69
78 Γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη τῆς βασιλικῆς περισυλλεγέντα καὶ ταξινομηθέντα ἐν τῇ αὐτῇ τῆς καταρτισθείσης ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ συλλογῇ	69
79 Τομαὶ τῶν γείσων καὶ τοῦ βάθρου τῆς σολέας, ὅψεις κιονίσκων τῆς σολέας καὶ κιονοκράνων τῶν ὑπερώων	70

Εἰκὼν	Σελίς
80 Τμήμα γείσου μετὰ παρασχηματισμοῦ λεσβίου κυματίου	72
81 Τὸ ἄνω τμήμα τῆς δοκοῦ στεγάσματος τῆς φιάλης	72
82 Τμήματα γείσων μετ' ἀνθεμίων καὶ ραβδώσεων	73
83 Τεμάχιον γείσου μετ' ὁδόντας καὶ πλατυφύλλους ἀκάνθους	73
84 Τμήματα γείσων μετὰ λεπτοτήτων φύλλων ἀκάνθου	74
85 Γλυπτὰ μέλη περισυλλεγένητα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἀποκείμενα εἰς τὴν συλλογὴν Ν. Ἀγχιάλου	75
86 Τμήμα γωνίας γείσου μετὰ συστρεφομένων φύλλων ἀκάνθου	75
87-88 Δείγματα ἐκ τῶν περισυλλεγέντων τεμαχίων θωρακίων τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ναοῦ (μεταφερθέντων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως)	76
89 Τμήμα θωρακίου ἐξ ἐγχωρίου μαρμάρου	77
90-91 Τεμάχια ἐκ θωρακίων μετὰ μονογράμματος καὶ φύλλων κισσοῦ ἄνωθεν τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι σταυροὶ	77
92 Τμήμα θωρακίου μετὰ κληματίδος	78
93 Τμήματα διατρήτων θωρακίων περισυλλεγένητα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς	78
94 Τμήματα ἐκ διατρήτων θωρακίων μετὰ πτηνῶν καὶ κλαδίσκων περισυλλεγένητα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς	79
95-96 Ἀνευρεθέντα μεγαλύτερα τμήματα ἐκ τῶν διατρήτων θωρακίων	79
97 Ἀποκατάστασις θωρακίου τῆς εἰκόνης 95	80
98 Ἀποκατάστασις θωρακίου τῆς εἰκόνης 96	81
99 Τμήματα ἐκ θωρακίων μετ' γεωμετρικὰς διακοσμῆσεις	82
100 Ἀποκατάστασις θωρακίων τῆς εἰκόνης 99	82
101 Ἀνευρεθὲν θωράκιον τοῦ 7 ^{ου} αἰῶνος	83
102 Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων πλαισίων τῶν πυλῶν τῆς βασιλικῆς	83
103-104 Ἀνάγλυφα τμήματα ἐπενδύσεως πύλης	84
105 Ἀναπαράστασις πλαισίων πύλης τοῦ ναοῦ καὶ λεπτομέρειαι αὐτῶν	85
106 Ἀνευρεθέντα μικρὰ τεμάχια ἐκ τοῦ διακόσμου τῶν θωρακίων τοῦ ἁμβωνος	86
107 Ἀποκατάστασις τοῦ ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς Α.	87
108 Ἀνατολικὴ ἄποψις τῆς κατὰ χώραν ἀνευρεθείσης βάσεως τοῦ ἁμβωνος	88
109 Δυτικὴ ἄποψις τῆς αὐτῆς βάσεως τοῦ ἁμβωνος	88
110 Κατόψεις τῆς βάσεως τοῦ ἁμβωνος	89
111 Τμήματα μαρμαρίνων πλακῶν τῆς κλίμακος τοῦ ἁμβωνος	90
112 Τμήμα θωρακίου τῆς κλίμακος τοῦ ἁμβωνος	90
113 Τὸ κάτω ἥμισυ κόγχης διακοσμούσης τὸν ἁμβωνα	91
114-116 Τμήματα κογχῶν τοῦ ἁμβωνος	92
117-118 Τμήματα κυρτῶν θωρακίων τοῦ ἁμβωνος	92
119 Τμήμα κυρτοῦ θωρακίου τοῦ ἁμβωνος	93
120 Τμήματα εὐθέων θωρακίων κοσμοῦντων τὰς δύο εὐθείας πλευρὰς τῆς ἀνατολικῆς προσό- ψεως τοῦ ἁμβωνος	93
121 Τμήμα ἐκ τῶν καμπύλων τόξων τῶν στηριζόντων τὸν οὐρανὸν τοῦ ἁμβωνος	94
122 Τὰ διασωθέντα τεμάχια ἐκ τῶν καμπύλων τόξων τοῦ ἁμβωνος	94
123 Τμήμα τῆς ἀρχῆς τόξου τοῦ ἁμβωνος	95
124 Ἀνευρεθὲν κιονόκρανον τοῦ ἁμβωνος	95
125 Τμήμα τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἁμβωνος	95
126 Ὀλόκληρον τὸ διασωθὲν τμήμα τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἁμβωνος	96

Εἰκὼν	Σελίς
127 Τμήμα τόξου τοῦ κιβωρίου τῆς ἁγίας Τραπεζῆς	98
128 Τμήματα ἐκ τόξων ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ δεξιοῦ κλίτους	99
129 Τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα γλυπτικοῦ συμπλέγματος	99
130 Ἀνευρεθεῖσα κεφαλὴ ἄμνου	100
131 Ἐπιπεδόγλυφος κεφαλὴ ἁγίου (;) ἐπὶ τμήματος θωρακίου	100
132 Τμήματα πεσίσκων τῆς σολέας	100
133-135 Βάσεις καὶ τμήματα τραπεζῶν	101
136 Ἀνευρεθέντα τεμάχια ἐκ τραπεζῶν νεκροδείπνων (mensae martyrum) (;)	102
137 Τεμάχια ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων μικροτεχνημάτων	102
138-140 Παλαιοχριστιανικοὶ λύχνοι εὐρεθέντες ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ	104
141 Πηλίνη σφραγὶς ἀνευρεθεῖσα ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ	105
142 Ἀνευρεθέντα πήλινα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων	105
143 Σχήματα κεράμων καὶ πλίνθων τῆς βασιλικῆς	105
144 Σταυροὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἕτερα μετὰλλινα ἀντικείμενα ἀνευρεθέντα εἰς τὸ σκευοφυλακίον τοῦ ναοῦ	106
145 Χρυσοὺν φυλακτήριον μετὰ τοῦ τρισαγίου ὕμνου	107
146 Νόμισμα Κωνσταντίνου Β' εὐρεθὲν παρὰ τὴν ἀψίδα τοῦ ναοῦ	107
147-152 Νομίσματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν συμβασιλέων αὐτοῦ, εὐρεθέντα ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ	108
153 Γενικὴ ἄποψις τῶν ἐρειπίων τῆς βασιλικῆς Β μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς (ἀπὸ τῆς ἀψίδος πρὸς τὸ αἶθριον)	110
154 Ἀποψις τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς Β πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν (δοκιμαστικαὶ ἔρευναι τοῦ ἔτους 1926 πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν θεμελίων τῆς ἀψίδος)	111
155 Γενικὴ κάτοψις τῆς βασιλικῆς Β	112
156 Πύλη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ εὐρεθεῖσα πεφραγμένη διὰ πεσίσκων τῆς σολέας	113
157 Τὸ αἶθριον — ἐπεστρωμένον κατὰ τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ στοὰν διὰ μεγάλων πλίνθων — καὶ ὁ νάρθηξ τοῦ ναοῦ	114
158 Ἡ φιάλη τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Β	115
159 Βάσις λυχνίας εὐρεθεῖσα παρὰ τὴν φιάλην καὶ δεξιὰ τῆς πύλης τοῦ αἵθριου	116
160-162 Τεμάχια θωρακίων ἀνευρεθέντα ἀριστερὰ τῆς φιάλης τοῦ αἵθριου	116
163 Τὸ νότιον κλίτος τοῦ ναοῦ (ὄψις ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς)	118
164 Λεπτομερὴς κάτοψις τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ	120
165 Ἡ ἄψις μετὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ	121
166 Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ (πλὴν τῆς σολέας)	121
167-168 Ἡ ἁγία Τράπεζα μετὰ τοῦ κιβωρίου καὶ τὰ ἐκατέρωθεν αὐτῆς βάθρα τοῦ συνθρόνου	122
169 Τμήματα χαμηλῶν θωρακίων τοῦ συνθρόνου τῆς βασιλικῆς Α	123
170 Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κιονίσκων τῆς ἁγ. Τραπεζῆς	125
171 Τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον ἐκ τῆς ἄνω πλακὸς τῆς ἁγ. Τραπεζῆς	125
172 Τὸ ἐγκαίνιον τοῦ ναοῦ (σταυροειδὲς ὄρυγμα κάτωθεν τοῦ κέντρου τῆς πλακὸς τῆς ἁγίας Τραπεζῆς).	126
173 Ἐπιγραφὴ ἐπὶ πλακιδίου τοῦ μαρμαροθετήματος τῆς σολέας τοῦ ναοῦ	126
174 Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ μετὰ τῆς σολέας	127
175 Γενικὴ ἄποψις ἀπὸ δυσμῶν τῆς βασιλικῆς Β (ἔμπροσθεν καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνης διακρίνονται τὰ προσκτίσματα τοῦ ναοῦ)	129
176 Ἀνευρεθέντα λείψανα τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ ναοῦ	129

Εικόν	Σελίς
177 Τὰ προσκτίσματα τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς (ὄψεις ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς) .	131
178 Ἡ ἀνευρεθεῖσα πρὸς τὸ νότιον κλίτος ἐστία	131
179 Ἡ δεξιὰ πύλις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ	132
180 Ἡ κάτω ὄψις βάθρου τῆς σολέας εἰλημμένου ἐκ θωρακίου ναοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος . . .	133
181 Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κιονοκράνων τῆς βασιλικῆς Β	133
182 Τεμάχια ἐκ θεοδοσιανῶν καὶ κορινθιαζόντων κιονοκράνων προερχόμενα ἐκ κιονοκρά- νων τοῦ κιβωρίου, τῆς σολέας καὶ τοῦ προπύλου	134
183 Ἐπίθημα κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος	134
184 Ἐκ τῶν ἐπιθημάτων τῶν κίωνων τῆς βασιλικῆς	135
185-186 Αἱ δύο ὄψεις ἀνευρεθέντος θωρακίου τῆς βασιλικῆς	135
187 Τμήματα ἐξ ἐπιπεδογλύφων θωρακίων τῆς βασιλικῆς	136
188-189 Τεμάχια ἐκ διατρήτων θωρακίων	137
190 Τεμάχια ἐκ τῶν γείσων τῆς βασιλικῆς Β	137
191 Λειψανοθήκη ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐν Ρολα μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως προσόψεως τῆς σολέας παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ	138

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Α'. ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

- 1 Ἐν σελ. 141 Στήλη ἀναθηματικὴ ναοῦ Δήμητρος ἐλληνιστικῶν χρόνων.
- 2 » » 145 Δέλτος μετ' ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων (τμήμα πλακὸς σαρκοφάγου χρησιμοποιηθὲν ὡς γείσον).
- 3 » » 146 Πλάξ σαρκοφάγου μετ' ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὸν δεξιὸν στυλοβάτην τῆς βασιλικῆς Α.
- 4 » » 147 Δύο τμήματα ἐκ πλακὸς σαρκοφάγου μετ' ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων.
- 5 » » 148 Τμήμα ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας χριστιανικοῦ κιονοκράνου.

Β'. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

- 6 ἐν σελ. 150 Ἐπιτύμβιον Σεργίου ἀναγνώστου.
- 7 » » 150 » Πέτρου Ἀντιοχέως.
- 8 » » 151 » Χαρτοκράτους.
- 9 » » 151 » Πρεσβυτέρου.
- 10 » » 151 » Δομνίνου.
- 11 » » 152 » Πέτρου ἀναγνώστου κραμβιτᾶ.
- 12 » » 152 » ἐπαρχιακοῦ.
- 13 » » 153 » Ἰωήλ (;), Πρόβου, Πέτρου καὶ Συμεὼν τῶν νέων.
- 14 » » 153 » Ἰωάννου καὶ Νικίμπας.
- 15 » » 154 » Κυριδίωνος.
- 16 » » 154 » Μαυρίλλας καὶ Θεοδούλου.
- 17 » » 155 » Εἰρήνης διακόνου.
- 18 » » 158 » Ἰουδαϊκόν.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΑΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εἰκὼν	Σελίς
1 Τὰ ἀνευρεθέντα θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπιεῖον	161
2 Ὁ Παρθενὼν ὡς χριστιανικὴ βασιλικὴ (ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν)	171
3 Τὸ Ἐρέχθειον ὡς χριστιανικὴ βασιλικὴ (ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν)	171
4 Τὸ Θησεῖον ὡς χριστιανικὴ βασιλικὴ (ἐκ τῶν μνημείων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν)	171
5 Τὸ λεγόμενον ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου ὡς χριστιανικὴ βασιλικὴ (ἐκ τῶν μνημείων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας).	171
6-7 Τὸ κεντρικὸν κτίσμα τῆς ἐν Ἀθήναις στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ (ὁ ἀρχικὸς τετράκογχος χριστιανικὸς ναὸς τοῦ 4 ^{ου} αἰ. καὶ ὁ αὐτὸς χριστιανικὸς ναὸς μετατραπείς τὸν 7 ^{ον} αἰ. εἰς βασιλικήν) .	175
8 Βασιλικὴ τῆς Ἀχειροποιήτου (ἀγ. Παρασκευῆς) Θεσσαλονίκης	176
9 Βασιλικὴ εὐρεθεῖσα ἐν θέσει «Τούμπα» ἐν Θεσσαλονίκῃ	177
10 Βασιλικὴ ἐν Στόβοις (τῆς σερβικῆς Μακεδονίας)	179
11 Βασιλικὴ ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας.	180
12 Βασιλικὴ Δημητριάδος Θεσσαλίας	181
13 Βασιλικὴ εἰς θέσιν Λαΐ ἐπὶ τοῦ Πηλίου	182
14 Βασιλικὴ εἰς θέσιν Θεοτόκου (Πηλίου).	183
15 Βασιλικὴ Ἐλευσίνος	184
16 Βασιλικὴ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου	185
17 Βασιλικὴ Καλυβίων Κουβαρᾶ Ἀττικῆς	185
18 Βασιλικὴ Γλυφάδας	186
19 Βασιλικὴ Ὑπάτης	187
20 Βασιλικὴ ἀγίου Ἀνδρέου Ἐρεσσοῦ Λέσβου	188
21 Βασιλικὴ Ἀφεντέλλῃ Λέσβου	189
22 Βασιλικὴ Ὑψηλομετώπου Λέσβου	191
23 Βασιλικὴ ἀγίου Ἰσιδώρου Χίου	192
24 Βασιλικὴ Φανῶν Χίου	192
25 Βασιλικὴ Λεβήνος Κρήτης	193
26-27 Βασιλικαὶ Λήμνου	194
28 Βασιλικὴ Ἀλιμουῦντος (παρὰ τὰς Ἀθήνας)	195
29 Βασιλικὴ Ἀρκασίας Καρπάθου	196
30 Βασιλικὴ ἐν Κορίνθῳ	198
31 Τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐπιδαύρου	200
32 Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου	200
33 Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς Νικοπόλεως Β (ἀνασκαφαὶ 1930) . .	202
34 Βασιλικὴ Β Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου (ἀνασκαφαὶ 1929)	202
35 Βασιλικὴ ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἡπείρου	204
36 Βασιλικὴ ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἡπείρου	205
37 Βασιλικὴ Α Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου	206
38 Βασιλικὴ Δαφνουσίων Λοκρίδος	208
39 Βασιλικὴ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἐν Ἀθήναις	209
40 Βασιλικὴ Θάσου	210

Εἰκόν	Σελίς
41 Βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης	211
42 Θεμέλια ἀνευρεθέντος Μαρτυρίου προσηρημένου εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ἐν παλαιᾷ Κορίνθῳ ἀνευρεθείσης βασιλικῆς	213
43 Στυλοβάτης τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου Λέσβου	215
44 Τὸ ἐξωτερικὸν τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσα- λονίκης	216
45 Ἡ σημερινὴ πρόσοψις τῆς βασιλικῆς Παλαιοπόλεως Κερκύρας	217
46 Βαπτιστήριον βασιλικῆς Ἐπιδαύρου	218
47 Βαπτιστήριον βασιλικῆς Ἐλευσίνος	218
48 Ἐκ τῶν ψηφιδωτῶν διαπέδων τῆς βασιλικῆς Νικοπόλεως Α.	219
49 Τὸ ὁρατὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς Αἰγίνης (κατὰ πρόχειρον σχεδιάσμα).	221
50 Ἀποψις τῶν διασωθέντων λειψάνων τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Δαφνουσίων (ἀπὸ νότου)	222
51 Ἀποκατάστασις τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Δαφνουσίων Λοκρίδος	222
52 Ἀποκατάστασις χαμηλοῦ τέμπλου μεθ' ὑψηλῆς πύλης.	223
53 Ἀναπαράστασις ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Β τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (Ν. Ἀγχιάλου)	224
54 Ἀναπαράστασις τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς τῆς Γλυφάδας	225
55 Ἀποψις τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Α Νικοπόλεως	227
56 Τμήμα ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἐδωλίων τοῦ συνθρόνου τῶν πρεσβυτέρων (ἐκ τῆς βασιλικῆς Α Νικοπόλεως)	229
57 Διασωθεῖσα ἁγία Τράπεζα ἐν τῇ βασιλικῇ Ὑψηλομετώπου Λέσβου	230
58 Ἀναπαράστασις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τῆς βασιλικῆς Β Νικοπόλεως.	231
59 Τμήμα πλακὸς τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἀνευρεθὲν ἐν τῇ βασιλικῇ τῆς Γλυφάδας	231
60 Τεμάχια ἁγίας Τραπεζῆς ἀνευρεθέντα εἰς τὴν βασιλικὴν ἁγίου Ἰσιδώρου Χίου	231
61 Τομὴ τεμαχίου ἁγίας Τραπεζῆς εὐρεθέντος ἐν τῇ βασιλικῇ Β Νικοπόλεως	231
62 Τεμάχια ἁγίας Τραπεζῆς ἐξ Ἐλευσίνος	232
63 Τεμάχια ἁγίας Τραπεζῆς (:) ἐξ Ἐλευσίνος	232
64 Τεμάχιον ἁγίας Τραπεζῆς (:) ἐξ Ἐλευσίνος	232
65 Τεμάχιον ἁγίας Τραπεζῆς ἐκ χωρίου τῆς Ἀττικῆς	232
66 Τράπεζα Προθέσεως (συμπεληρωμένη) εὐρεθεῖσα ἐν Ἀλιμοῦντι	234
67 Τεμάχια τραπεζῶν Προθέσεως (:) ἐξ Ἐλευσίνος	234
68 Τράπεζα ἀγαπῶν ἢ τράπεζα μαρτύρων ἐξ Ἐφέσου.	235
69 Ἐγκαίνιον τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη Λέσβου	237
70 Τὸ ἐξαγωνικὸν κιβώριον μετὰ τῶν μυροδόχων λαρνάκων τὸ ἀνευρεθὲν ἐν τῇ κάτωθεν τῆς ἁψίδος Κρύπτῃ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης	238
71 Τμήματα ἐκ τόξων κιβωρίων εὐρεθέντα ἐν Θεσσαλονίκῃ	238
72 Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (ἀπὸ τοῦ 7 ^{ου} αἰῶνος ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ)	240
73 Ἡ πλάξ ἡ καλύπτουσα τὸν τάφον τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης	240
74 Ἀποψις τοῦ κέντρου τοῦ τάφου (τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταυρικοῦ τάφου εἰς σχῆμα ὀμφαλοῦ κτιστὸν ὕψωμα μετὰ τῆς μαρμαρίνης λάρνακος ἔνθα ὑπῆρχε τὸ φιαλίδιον)	240
75 Ἀποκατάστασις προσόψεως τέμπλου παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ ἐν Aquileia τῆς Δαλματίας	242
76 Ψηφιδωτὸν τῆς βασιλικῆς τοῦ S. Apollinare in Classe τῆς Ραβέννης	243
77 Ὁ ἀνευρεθεὶς ἄμβων τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου ἐν Θεσσαλονίκῃ	245
78-79 Βάσις ἄμβωνος τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης	245

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίναξ	Μεταξὺ τῶν σελίδων :
Α'. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας (Νέας Ἀγχιάλου)	12-13
Β'. Κάτοψις συμπληρωμένη τῆς Βασιλικῆς Α.	20-21
Γ'. Ἀποκατάστασις προσόψεως (1) καὶ τομῇ κατὰ μῆκος (2) τῆς Βασιλικῆς Α.	40-41
Δ'. Ἀποκατάστασις τοῦ ἁμβωνος τῆς Βασιλικῆς Α.	96-97
Ε'. Ἀποκατάστασις τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῆς Βασιλικῆς Α	120-121

Εἰκ. 1. "Απομυς Νέας Ἀγχιάλου καὶ τοῦ πρὸ τοῦ τμήματος τῆς δημοσίας ὁδοῦ Βόλου - Ἀλμυροῦ χώρου, ἔνθα ἐνεργοῦνται αἱ ἀνασκαφαὶ (δεξιὰ ἄνω ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς διακρίνεται τὸ Κάστρον καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν παρὰ τὸ χωρίον Ἀκετοὶ Φθιωτῶν Θηβῶν).

ΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΘΗΒΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΘΕΣΙΣ, ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΣΚΑΠΤΟΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

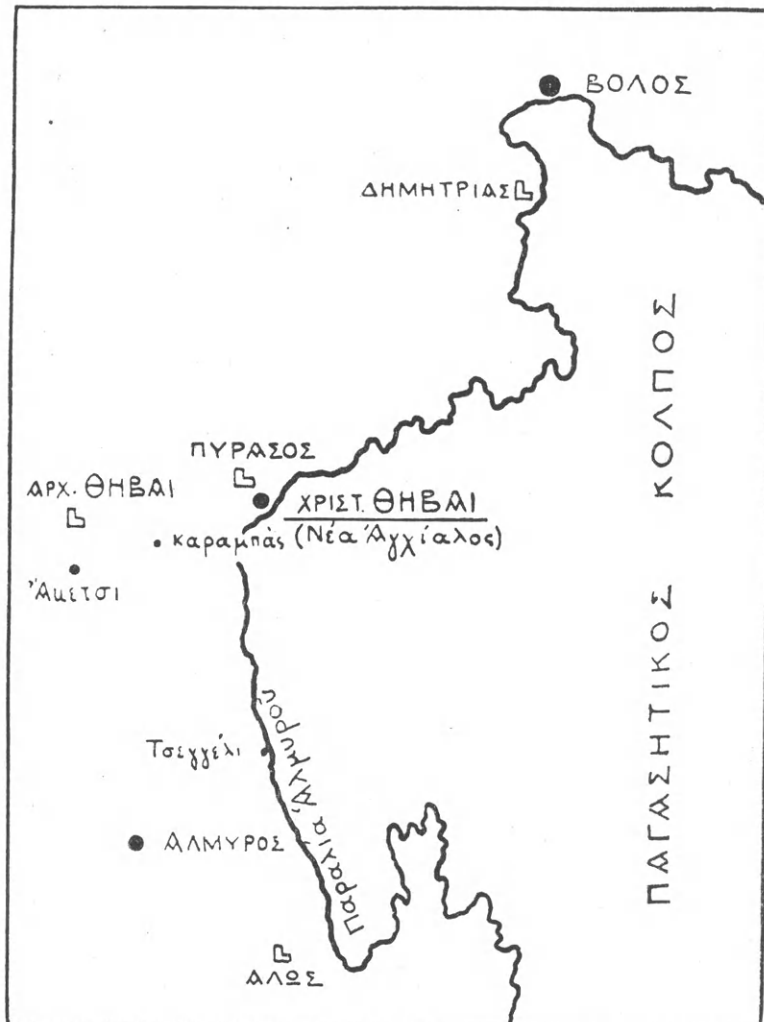
Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς δημοσίας ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Βόλου εἰς Ἀλμυρὸν καὶ εἰς θέσιν «Καινουργίον», ἔνθα συνεπήχθη κατὰ τὰ ἔτη 1907/8 ἡ Νέα Ἀγχιάλος (προσφυγικὸς συνοικισμὸς πρὸς ἐγκατάστασιν τῶν ἐξ Ἀγχιάλου τῆς Βουλγαρίας ἐκδιωχθέντων ὁμογενῶν) ἐξετείνετο ἀξιολογωτάτη πόλις, ἄγνωστος παραμείνασα μέχρι τοῦδε, ἥτις, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κατωτέρω περιγραφομένων εὐρημάτων, ἤκμασε κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἰδίᾳ χριστιανικοὺς χρόνους, διαδεχθεῖσα ἐτέραν ἀρχαιοτάτην πόλιν, φαίνεται δ' ὅτι κατεστράφη ὀλοσχερῶς κατὰ τὴν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχὴν, πιθανώτατα ἔνεκα βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν.

Τυχαῖα εὐρήματα, οἷον ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, προερχόμενα ἐκ παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἀναφανέντα δὲ κατὰ τὴν κτίσιν τῶν οἰκιῶν Ν. Ἀγχιάλου καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν διὰ μεταφορὰν χωμάτων πρὸς κατασκευὴν τοῦ πρὸ τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως τμήματος τῆς δημοσίας ὁδοῦ Βόλου - Ἀλμυροῦ, ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸς ἔρευναν τῆς πόλεως ταύτης, τὰ προέχοντα θρησκευτικὰ μνημεῖα τῆς ὁποίας ἀνασκάπτω ἀπὸ τοῦ ἔτους 1924, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹.

¹ Πολλὰ τῶν τυχαίων τούτων εὐρημάτων καὶ ἰδίως ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας Ν. Γιαννοπούλου εἰς διάφορα περιοδικὰ (βλ. Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher

τόμ. Α', 1920, σελ. 38 κ. ἐ., ἔνθα ἀναγράφονται καὶ πᾶσαι αἱ προηγούμεναι δημοσιεύσεις του, δι' ὧν ἐζήτησεν οὗτος πρῶτος νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἀρχαιότητας Ν. Ἀγχιάλου).

Κατωτέρω πρὸ τῆς γενικῆς περιγραφῆς τοῦ χώρου τούτου τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεῦνης προτάσσω συντόμως τὰ ἀφορῶντα τὴν θέσιν, τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐπιφυλάσσομαι δὲ εἰς τὴν μέλλουσαν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἀνὰ χειρὸς μελέτην μου δευτέραν ἐκθεσιν περὶ τῶν συνεχιζομένων ἀνασκαφῶν Ν. Ἀγχιάλου νὰ διευκρινήσω διὰ τυχόν νεωτέρων εὐρημάτων, ὅ,τι θὰ ἡδύνατο νὰ συμπληρώσῃ τὴν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀξιολόγου ταύτης παλαιᾶς θεσσαλικῆς πόλεως.

Εἰκ. 2. Χάρτης τῶν παρὰ τὸν Παγασητικὸν κόλπον θεσσαλικῶν πόλεων τῆς περιοχῆς Βόλου - Ἀλμυροῦ.

ΘΕΣΙΣ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑ

Ὁ χώρος ἔνθα ἐνεργοῦνται αἱ ἀνασκαφαὶ εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς προσδιορισθείσης ἤδη θέσεως τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μαρτυρουμένης εὐλίμενου πόλεως τῆς Θεσσαλίας **Πυράσου**, ἔνθα ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος (Στράβ. IX, 435, 12 «τὸ δὲ Δημήτριον Δήμητρος τέμενος εἶρχε καὶ ἐκάλεσε Πύρασον — ἐνν. ὁ Ὀμηρος ἐν Ἰλιάδ. Β, 695 «καὶ Πύρασον ἀνθεμόεντα Δήμητρος τέμενος» — ἦν δὲ πόλις εὐλίμενος ἡ Πύρασος ἐν δυσὶ σταδίοις ἔχουσα Δήμητρος ἄλλος καὶ ἱερὸν ἅγιον»). Τὴν Πύρασον συναντῶμεν καὶ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὡς σύμμαχον πόλιν τῶν Ἀθηναίων (Θουκ. Β', 22,3).

Κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ Πύρασος συνδέεται πρὸς ἑτέραν, πλησιέστατα αὐτῆς εὐρισκομένην, θεσσαλικὴν πόλιν, τὰς **Φθιώτιδας Θήβας**, διὰ τὰς ὁποίας τοῦ-

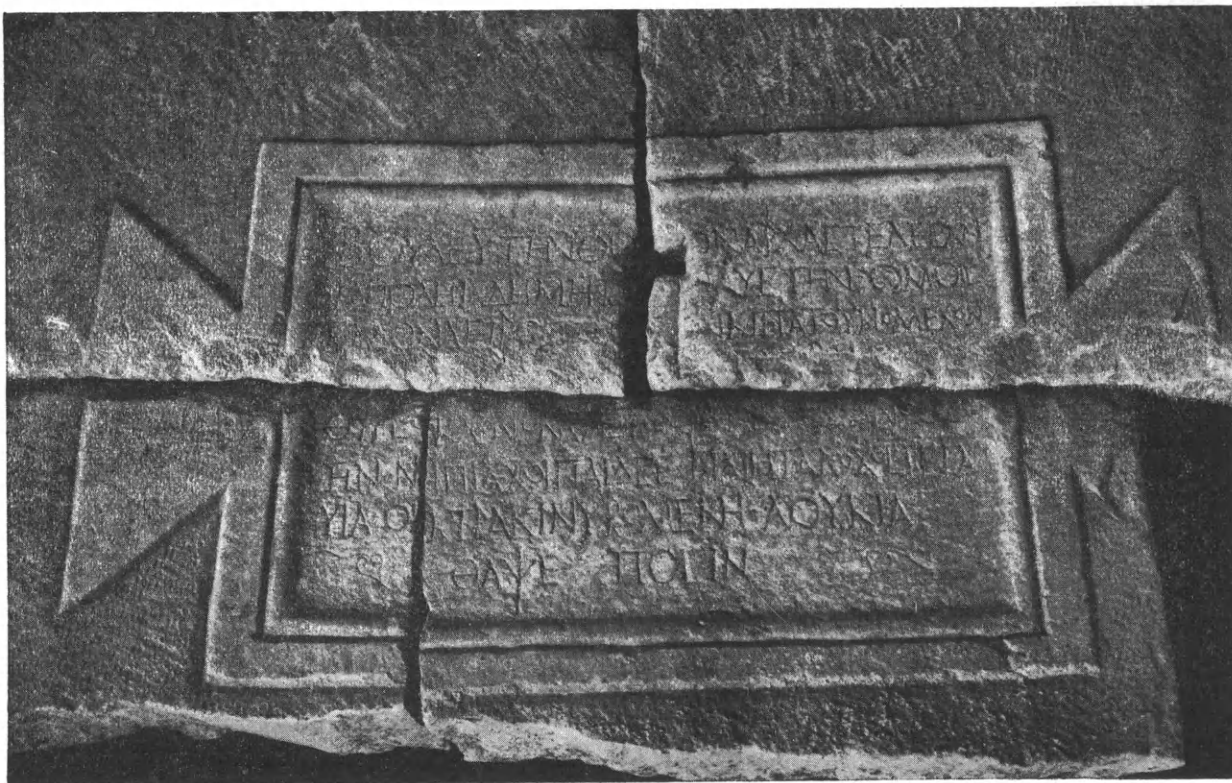
λάχιστον ἀπὸ τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἐχρησίμευσεν ὡς ἐπίνειον¹. Αἱ Θῆβαι ἀπέχουσι κατὰ τὸν Στράβωνα εἴκοσι σταδίους ἀπὸ τῆς Πυράσου («διέχουσα — ἡ Πύρασος — Θηβῶν στα-

1 Βλέπε συναγωγὴν τῶν πηγῶν περὶ Θηβῶν καὶ Πυράσου ἐν ταῖς μελέταις τοῦ ἀσχοληθέντος μὲ τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀρχαίων θεσσαλικῶν πόλεων Fr. Stählin, ἐν Mitteil. des Deutschen Archäol. Instituts XXX (1906) σ. 5 κ. ἐ. καὶ 10 κ. ἐ. κατὰ πρῶτον, ἐσχάτως δὲ καὶ εἰς τὸ ἔργον του «Das hellenische Thessalien», Stuttgart, 1924, σ. 173 κ. ἐ., ἔνθα οἱ μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Πυράσου ὑπὸ τῶν Θη-

βαίων πληροφορίαι καὶ ὁ ἐκ τῶν νομισμάτων μαρτυρούμενος ἀπὸ τοῦ ἔτους 302 π. Χ. σύνδεσμος τῶν δύο πόλεων (νομίσματα τῶν Θηβῶν μετὰ τῆς Δήμητρος φερούσης στέφανον ἐκ στάσεων) ὡς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου τῶν Θηβῶν-Πυράσου. Περὶ τῆς ἐμπορικῆς σημασίας τῆς πόλεως βλ. καὶ Λίβιον (Liv. 39,25 «Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quaestuosum ac

δIOUS εἴκοσιν», Στράβ. ξ. ἀν.), τὰ ἐρείπια δὲ αὐτῶν διακρίνονται εἰσέτι παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον ᾿Ακετσι¹ (εἰκ. 1 καὶ 2). Αἱ Θῆβαι, αἱ εὐνοηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου καὶ ἐνισχυθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ διὰ τῆς συνοικίσεως πλησιοχώρων πόλεων καὶ κωμῶν (Διοδ. Σικελ. Κ', 110), εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ 217 π. Χ. κατεστράφησαν ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ε', τοῦ εὐνοήσαντος τὴν γειτονικὴν Δημητριάδα, ἣτις ἀπὸ τῆς ιδρύσεώς της (293 π. Χ.) ἦτο ὁ κυριώτερος τῶν Θηβῶν ἀνταγωνιστής². ὁ Πολύβιος ἀναφέρει (Ε', 100, 8), ὅτι ὁ Φίλιππος γενόμενος κύριος τῶν Θηβῶν «τοὺς μὲν οἰκήτορας ἐξηνδραποδίσατο, Μακεδόνας δ' οἰκήσας **Φιλίππου τὴν πόλιν** ἀντὶ Θηβῶν κατωνόμασε».

Περὶ τῆς τύχης τῆς Πυράσου καὶ τῶν Θηβῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Φιλίππου

Εἰκ. 3. Μία τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Β' μ. Χ. αἱ. ἔνθα ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῆς πόλεως: Θῆβαι καὶ Δημήτριος πόλις.

ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας. Ὁ Λίβιος τὴν Πύρασον ὀνομάζει **Δημήτριον** (Liv. 28,6 «ad Demetrium Phthiotidis» πρβλ. ἀνωτέρω καὶ Στράβωνα «τὸ δὲ Δημήτριον Δήμητρος τέμενος εἶρηκε...»), τὰς Θῆβας δὲ γνωρίζει ὡς *maritimum emporium* τῆς Θεσσαλίας (βλ. ἀνωτ.). Τὸ ὄνομα ἄρα τῆς ἐλληνιστικῆς πόλεως (Θῆβαι) εὐνόητον εἶναι, ὅτι ἐπανῆλθεν εἰς ὑστέρους

frugiferum» πρβλ. καὶ ἐπιγραφὰς ἐν IG. IX² 135 κ. ἐ., ὡς καὶ τὰς κατωτέρω παρατιθεμένας ἰουδαϊκὰς ἐπιγραφὰς, τὰς εὐρεθείσας ἐν Νέῃ Ἀγχιάλῳ, δι' ὧν ἐνισχύονται αἱ περὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου ἐν Πυράσῳ καὶ Θῆβαις πληροφορίες.

1 Βλ. περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων ὑπὸ τοῦ ἐνεργήσαντος σκαφικὰς ἐρευνᾶς ἐν Θῆβαις Α. Ἀρβανιτοπούλου ἐν ΠΑΕ, 1910, σ. 163 - 201, ἔνθα καὶ αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν παρὰ τὸ σημ. χωρίον ᾿Ακετσι Φθιωτίδων Θηβῶν παρατηρήσεις περὶ τῶν διαφό-

ρων ἱστορικῶν περιόδων «τῆς μητροπόλεως τῶν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα Ἀχαιῶν».

2 Βλ. Πολυβ. Ε' 99,2 «ἡ γὰρ ὅλη πρόθεσις ἦν αὐτῷ (τῷ Φιλίπῳ) τῆς ἐκστρατείας ἐξελεῖν τὰς Φθιώτιδας καλουμένας Θῆβας· ἡ δὲ πόλις αὕτη κεῖται μὲν οὐ μακρὰν ἀπὸ τῆς θαλάσσης . . . ἐπίκειται δ' εὐκαίρως τῇ τε Μαγνησίᾳ καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ μάλιστα . . . τῇ τῶν Δημητρίων χώρᾳ . . . ἐξ ἧς καὶ τότε . . . μεγάλα συνέβαινε βλέπεσθαι τοὺς τε Δημητρίους κλπ.».

χρόνους και μάλιστα μετά την κατάκτησιν τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι ὁ Στράβων (IX 435,30) πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἦσαν «τὸ τῆς Δήμητρος ἱερὸν καὶ ὁ Πύρασος¹ κατεσκαμμένα, ὑπὲρ αὐτὸν δὲ αἱ Θῆβαι». Ἐπομένως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος ἡ μὲν Πύρασος μαρτυρεῖται κατεσκαμμένη, ἐπικρατοῦν δὲ ὄνομα αὐτῆς τὸ Δημήτριον, αἱ δὲ Θῆβαι ὑπάρχουσαι.

Τὰς πληροφορίας ταύτας συμπληροῦσιν αἱ ἐν Πυράσῳ ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαί.

Πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ κατ' αὐτὰς ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐπιταφίων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιγραφῶν διαφόρων χρόνων, ἃς κατωτέρω παραθέτομεν. Ἐκ τούτων τρεῖς — ἐκ σαρκοφάγων τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος προερχόμεναι — ἀναγράφουσι τὸ ὄνομα τῶν Θηβῶν· εἰς

Εἰκ. 4. Πλίνθοι μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΕΚΚΛ(αία) ΘΗΒ(ων).

τὴν πρώτην ἡ πόλις ἀναγράφεται ὡς «**λαμπροτάτη Θηβαίων πόλις**» εἰς τὴν δευτέραν ἀπλῶς «**Θηβαίων πόλις**» καὶ εἰς τὴν τρίτην «**πόλις Δήμητρος**» καὶ «**Θῆβαι**» (βλ. εἰκ. 3). Ὅτι αἱ σαρκοφάγοι αὗται δύσκολον εἶναι νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι μετεφέρθησαν ἐκ τῶν ἐλληνιστικῶν Θηβῶν εἰς Πύρασον², ἀποδεικνύει ἡ ἀνεύρεσις ἐτέρων σαρκοφάγων τῶν αὐτῶν χρόνων, κειμένων εἰς κατὰ χώραν ὑπάρχοντα νεκροταφεῖα τῆς Πυράσου, ὡς καὶ ἐπαύλεων ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ μωσαϊκῶν δαπέδων καὶ ἄλλων (βλ. κατωτέρω). Φυσικὸν ἄρα εἶναι νὰ ὑποτεθῇ: ἢ ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Πυράσου ἢ τοῦ Δημητρίου κατὰ τοὺς ἐσχάτους ρωμαϊκοὺς καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἤρχισε νὰ λησμονῇται **ἀντικατασταθὲν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Θηβῶν** (μετὰ τὴν ἐπικράτησιν μάλιστα τοῦ χριστιανισμοῦ ὅτε τὸ Δημήτριον εἶχε πλέον ἐκλείψει ὀλοσχερῶς), ἢ ὅτι εἰς τὸν πρότερον ὑπάρχοντα ἐν Πυράσῳ περὶ τὸ παρακμάσαν

¹ Φέρεται καὶ ὑπὸ τοὺς δύο τύπους: ὁ καὶ ἡ Πύρασος (πρβλ. ἀνωτ. «Πύρασον ἀνθεμιόεντα»).

² Οὕτως ἐξελήφθη ἡ κατὰ τύχην ἀνευρεθεῖσα πρώτη ἐπιγραφή παρὰ Stählin ἑ. ἀ. σ. 171 σημ. 1.

Δημήτριον συνοικισμὸν εἶχον κατέλθει πολλοὶ τῶν Θηβαίων εἰς χρόνους ἀσφαλείας, ἣν παρέσχεον ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις, ἐκταθείσης οὕτω τῆς παλαιᾶς ἐλληνιστικῆς πόλεως **εἰς ἄνω καὶ κάτω Θήβας**¹. Πιθανώτερον καθ' ἡμᾶς φαίνεται τὸ πρῶτον, οὕτω δὲ νομίζομεν ὅτι σαφέστερον ἐρμηνεύονται καὶ αἱ ἀνωτέρω ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν παρεχόμεναι εἰδήσεις, αἵτινες — εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος ἀναγόμεναι — συμπληροῦνται διὰ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, ἀποδεικνύουσαι ὅτι ἐν αὐταῖς Θήβας πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν κυρίως τὴν παραλιακὴν πόλιν, ἥτις ἀπὸ τοῦ Β' μ. Χ. αἰ. ἀπέβαινε «λαμπροτάτη».

Ὅτι τέλος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ (Δ' αἰῶνα καὶ ἐξῆς) ἡ Πύρασος ὀριστικῶς πλέον εἶχε λάβει τὸ ὄνομα τῶν Θηβῶν λησμονηθέντων τῶν ὀνομάτων: Πύρασος καὶ Δημήτριον μαρτυροῦσιν αἱ ἀνευρεθεῖσαι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, αἵτινες παρέχουσι καὶ τὰς ἀπιοτέρας ἀποδείξεις περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς χριστιανικῆς πλέον πόλεως. Οὕτως εἰς τὸν χῶρον ἔνθα ἐνεργοῦνται ἀνασκαφαὶ ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς πλίνθων (βλ. **εἰκ. 4**) μετὰ τῆς ἀναγλύφου ἐπιγραφῆς: ΕΚΚΛ(ησία)ΘΗΒ(ῶν)· αἱ πλίνθοι αὗται (0.34 × 0.26 μ. πᾶχ. 0.06) προέρχονται ἐκ τῶν ἀνασκαφεισῶν χριστιανικῶν Βασιλικῶν, ἀνευρέθησαν δὲ ὅμοιαι καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα, ἔνθα ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ ἔρευναι ἢ σκαφαί. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν ἐπιτάφιοι πλάκες, ἔνθα ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ὡς ἡ προσαγομένη ἐν **εἰκ. 5** ἐπιγραφή τοῦ Π(αύλου) Δ(ιακόνου) ΝΟΥ ΘΕΙΒ(ῶν).

Εἰκ. 5. Ἐπιγραφή Παύλου, διακόνου Θηβῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἄρα γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ἀνασκαπτομένη πόλις ἐκαλεῖτο **Θῆβαι**, πρὸς διάκρισιν δὲ ταύτης ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν Φθιωτίδων Θηβῶν καλοῦμεν αὐτὴν ἐφεξῆς ἀπλῶς θεσσαλικὰς ἢ χριστιανικὰς Θήβας. Ἡ παραλιακὴ αὕτη πόλις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Β' μ. Χ. αἰ. ν' ἀποβαίνῃ λαμπροτάτη παρέμεινε δὲ τοιαύτη καὶ κατὰ τοὺς παλαιούς χριστιανικοὺς χρόνους, ὡς δεικνύουσι τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα μνημεῖα².

1 Περὶ συνεχίσεως τῆς ζωῆς τῶν παλαιῶν Φθιωτίδων Θηβῶν καὶ εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους βλ. ΠΑΕ ἐ. ἄ. σ. 169 πρβλ. καὶ ΠΑΕ, 1907, σ. 165. Κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα ἐνταῦθα παρέμενον κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους «ὀλίγοι κάτοικοι καὶ δὴ στρατιωτικὴ φρουρά, τῶν πλείστων μεταναστευσάντων εἰς Πύρασον», προβάλλονται μάλιστα: τμήμα τείχους τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος καὶ λείψανα δύο ἐκκλησιδίων, δι' ὧν δημιουργεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἡ τετάρτη «βυζαντινὴ» περίοδος τῆς ἱστορίας τῶν ἐλληνιστικῶν Θηβῶν. Ἐκ τῆς ἐπιτοπίου μελέτης τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν ἀπεκόμισα τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὰ ὑπὸ Ἀρβαν. ἀναφερόμενα εἶναι ρωμαϊκῶν χρόνων κτίσματα (τὸ ἀσβεστόκτιστον τεῖχος ἔχει τὴν αὐτὴν τοιχοδομίαν πρὸς τὰ λείψανα λ. χ. τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους τῆς Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου· ὁμοίως τὰ νομισθέντα ὡς ναῦδρια εἶναι ρωμαϊκὰ ἢ καὶ μεταγενέστερα οἰκήματα, καθόσον οὐδὲν ἔχουσιν λατρείας παρουσιάζουσιν)· ὅτι ὁμως ἐχρησιμοποίηθη ἡ Ἀκρόπολις τῶν ἐλληνιστικῶν Θηβῶν ὡς ὄχυρόν καὶ εἰς χριστιανικοὺς χρόνους τοῦλάχιστον μέχρις Ἰουστινιανοῦ εἶναι πιθανώτατον.

2 Περὶ τῆς ὑπάρξεως καθόλου τῶν χριστ. τούτων Θηβῶν

τῆς Θεσσαλίας καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους δὲν ὑπῆρχον σαφεῖς ἐνδείξεις μέχρι τῶν ἀνασκαφῶν, δι' ὃ καὶ διάφοροι γνώμαι ἔχουσιν ἤδη ἐξενεχθῇ. Οὕτως ὁ Γιαννόπουλος (ἐν Ἐπετηρ. Παρνασσοῦ, Η', 1904 «Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἀλμυροὶ καὶ ὁ νῦν»· ἀνατύπ. σ. 4 κέ) ἐνόμισεν ὅτι ἀνεῦρεν ἐν τῇ σημερινῇ Ν. Ἀγχιάλῳ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἀλμυροῦ, ἐκφέρει δὲ τὴν γνώμην ὅτι μέχρι τοῦ Θ' αἰ. διετηρήθη τὸ ὄνομα Θῆβαι εἰτα δὲ μετωνομάσθη Ἀλμυρός, συμφώνως καὶ πρὸς ἀπωλεσθεῖσαν ἐπιγραφὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν Bull. d. corr. hellénique, XIII - 1889 - σ. 405 Νο 23. Ὁ σημερινὸς Ἀλμυρὸς εἶναι, ὡς γνωστόν, πόλις νεωτέρα, ἐκτισμένη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰ. πιθανῶς καὶ ὑπὸ λειψάνων τῶν καταστραφέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων δύο μεσαιωνικῶν Ἀλμυρῶν, ὡς ἀναφέρεται εἰς μεσαιωνικὰς πηγὰς ἢ ἀξιόλογος ἐμπορικὴ αὕτη πόλις τῆς Θεσσαλίας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ φραγκικοὺς χρόνους, τὰ τμήματα τῆς ὁποίας ὁ Γ. θέτει εἰς Ν. Ἀγχιάλον καὶ εἰς θέσιν Τσιγκέλι ἀπέχουσιν μίαν ὥραν περίπου βορείως τῆς Ν. Ἀγχιάλου παρὰ τὰ σημερινὰ ἔλη· ἀναπτύσσει μάλιστα τὴν γνώμην ὅτι ἡ μεταξὺ Καταλάνων καὶ Φράγ-

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΘΗΒΩΝ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν χριστιανικῶν τούτων Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας ἔχομεν καὶ πάλιν ἐλαχίστας μαρτυρίας.

Τῆς ἐκκλησίας τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν γίνεται κατὰ πρῶτον μνεία εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ συνελθοῦσαν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῷ 325, τὰ Πρακτικὰ τῆς ὁποίας ὑπογράφει καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν **Κλεόνικος**. Ὁ Κλεόνικος παρίσταται ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Νικαίας μετὰ τοῦ Θεσσαλίας Κλαυδιανοῦ, ὃν ὁ Harnack¹ νομίζει, ὡς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλίας (ἦτοι Λαρίσης)². Τὸ γεγονός, ὅτι ἐξ ὅλης τῆς Θεσσαλίας παρίστανται οἱ ἐπίσκοποι Λαρίσης καὶ Θηβῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ἡ Λάρισα καὶ αἱ παρὰ τὸν Παγασητικὸν Θῆβαι ἦσαν τὰ σπουδαιότερα ἐν Θεσσαλίᾳ χριστιανικὰ κέντρα (ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος ἀναφέρεται μόλις εἰς τὴν Γ' ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τῷ 431). Αὐτονόητον ἐπομένως εἶναι, ὅτι ἐν ταῖς θεσσαλικαῖς Θήβαις ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ μακροῦ διαδοθῇ, ὡς πιστοποιοῦσιν ἤδη αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐπιτάφιοι χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, πολλαὶ τῶν ὁποίων δύνανται ν' ἀναχθῶσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ εἰς προγενεστέρους τοῦ Ε' αἰ. χρόνους (πρβλ. κατωτέρω καὶ τὰ προσαγόμενα λείψανα ἐκ χριστιανικῶν τραπεζῶν ἢ μαρτυρίων)³.

Ἄλλος ἐπίσκοπος κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἀναφέρεται ὁ **Μόσχος**, ὅστις ὑπογράφει τὴν ἐπιστολὴν τῆς ἐν Σαρδικῇ Συνόδου ἐπὶ Κωνσταντίου (337—361) (Le Quien, ἔ. ἀ. II σ. 121 «Moschus de Thessalia de Thebis»).

Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀναφέρεται ὁ **Δίων**, παρευρεθεὶς εἰς τὴν Γ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐν Ἐφέσῳ (Le Quien, ἔ. ἀ. «Δίων ἐπίσκοπος Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας»).

Κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀναφέρεται ὁ **Ἐλπίδιος**, ὅστις τῷ 538 ὑπογράφεται μετ' ἄλλων ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος (τῶν: Διοκαισαρείας καὶ Λαμίας) ἐν ἐπιστολῇ, δι' ἧς οἱ ἀνωτέρω ἐπίσκοποι ὑπερασπίζονται τὸν νεοεκλεγέντα ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσης Στέφανον, ὃν ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιφάνιος ἐθεώρησεν ὡς ἀντικανονικῶς χειροτονηθέντα, κανονικῶς δὲ ὁ Πάπας Ρώμης (Le Quien, ἔ. ἀ. 124 «Elpidius episcopus sanctae Thebanae ecclesiae»). Μνεία τοῦ Ἐλπιδίου τούτου γίνεται καὶ εἰς ἀνευρεθεῖσαν ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ ἐπιγραφὴν (**εἰκ. 6**) ἔνθα μάλιστα ἀναγράφεται καὶ τὸ ὄνομα διακόνου τινὸς Στεφάνου⁴.

Τελευταῖος ἐπίσκοπος Θηβῶν ἀναφέρεται ὁ **Ἀδριανὸς** ἀκμάσας ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος

κων τοῦ Μωρέως συγκροτηθεῖσα μάχη τῷ 1311, καθ' ἣν οἱ Καταλάνοι κατέκοψαν τοὺς ἱππότες παρασύραντες αὐτοὺς εἰς τὰ ἔλη δὲν ἐγένετο εἰς τὰ ἔξωθεν τῶν Θηβῶν τῆς Βοιωτίας ἔλη τῆς Κωπαίδος ἀλλ' εἰς τὰ ἔλη τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (περὶ τῆς θέσεως τῆς μάχης τοῦ 1311 ἀντίθετον ἐπικρατοῦσαν δὲ γνώμην βλ. ἐν Miller - Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας Α', 1910, σ. 327 ἔνθα καὶ ἡ προγενεστέρα περὶ τῆς μάχης ταύτης βιβλιογραφία). Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀρβανιτόπουλος (ἐν ΠΑΕ. ἔ. ἀ. σ. 170) ὀρίζει ὅτι ἡ Πύρρος ἐκαλεῖτο Θῆβαι μέχρι τοῦ 12^{ου} αἰ. Ἐκ τῶν κατωτέρω ἀναγραφόμενων ἐνδείξεων ἃς παρέσχον αἱ ἀνασκαφαὶ ἀμφότεραι αἱ ὑποθέσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ στηριχθῶσι.

1 Ἐν Mission u. Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrh. I, 1906², σ. 385 «Allein bei Thessalien steht neben dem Bischof Claudianus von Thessalien noch

der Bischof Gleonius von Theben; also war jener nicht Provinzbischof sondern Metropolit» πρβλ. αὐτόθι II, σ. 199 καὶ 200. Παρὰ Le Quien, Oriens christ. II, σ. 122 φέρεται ὁ Κλεόνικος ὡς «Cleonius Thebanus vel Claudius».

2 Ἄλλαι μαρτυρίαι (βλ. Le Quien, ἔ. ἀ. σ. 105) μνημονεύουσιν, ὡς γνωστόν, ὅτι παρέστη ἐν τῇ Α' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ὁ Ἀχιλλεῖος Λαρίσης.

3 Ἐν Δελτίῳ Χριστ. Ἑταιρείας, I, 1911, σ. 53 κέ. ἡρμηνεύθη ὑπὸ Ν. Γιαννοπούλου ἐπιγραφὴ ἀνευρεθεῖσα ἐν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ ὡς ἀναγομένη εἰς ἀποστολικούς χρόνους (συσχετίζεται τὸ ὄνομα Θωμᾶ τινος κυρίου τοῦ Λουλιανοῦ πρὸς τὸν ἀπόστολον Θωμᾶν) ἢ παλαιογραφία ἐν τούτοις τῆς ἐπιγραφῆς δύναται ν' ἀναγῇ ταύτην εἰς τὸν Δ' αἰῶνα.

4 Πρβλ. καὶ Γιαννόπουλον ἐν Byzantin. - Neugriech. Jahrb. I, 38.

Μαυρικίου (+ 602)· οὗτος ἐξωσθεὶς τοῦ θρόνου κατέλαβεν αὐτὸν καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ Πάπα Γρηγορίου Α' τοῦ Διαλόγου (+ 604) (Le Quien, ἔ. ἀ. «Hadrianus Thebanae civitatis Thessaliae episcopus»).

Ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἥτοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος οὐδεμίαν ἔχομεν πληροφορίαν περὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν. Εἰς τὰς διατάξεις τὰς ἀποδιδόμενας εἰς Λέοντα τὸν Σοφὸν καὶ Ἀλέξιον Κομνηνὸν (9ον αἰ. καὶ ἐξῆς, πρβλ. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, 5,1855, σ. 455 κ. ἐ.) μόνον αἱ Θῆβαι τῆς Βοιωτίας ἀνα-

Εἰκ. 6. Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ ἐπισκόπου τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν Ἑλπιδίου (538).

γράφονται (σ. 474), ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ὑπὸ τὸν Λαρίσης ἀναφέρεται ἤδη ὁ ἐπίσκοπος Ἀλμυροῦ (αὐτόθι σ. 482).

Τὴν μέχρι τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν συμπεραίνομεν ἐκ τῆς λαμπρότητος τῶν ἀνασκαπτομένων χριστιανικῶν μνημείων καὶ ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς ἀναγράφονται τὰ ἀξιώματα: ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, διακονισσῶν, ἀναγνωστῶν κ. ἄ. (βλ. κατωτέρω).

Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς *πολιτικῆς ἱστορίας* τῶν χριστιανικῶν τούτων Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας ἔχομεν καὶ πάλιν ἐλαχίστας μαρτυρίας.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ *Προκοπίου* περὶ κτισμάτων (Δ' Κεφ. 2 - 3) ἀναγράφεται ὅτι ὁ Ἰου-

στινιανὸς πλὴν τῆς γνωστῆς ὀχυρώσεως τῶν Θερμοπυλῶν, ἔκτισεν ἢ ἐπεσκεύασε τὰ τεῖχη τῶν θεσσαλικῶν πόλεων: Γόμφων, Λαρίσης, Φαρσάλων, Τρίκκης, Δημητριάδος, Ἐχίνου καὶ **Θηβῶν**, προφανῶς τῶν διαδεχθεισῶν τὴν Πύρρασον θεσσαλικῶν Θηβῶν.

Εἰς τὸν **Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους** (ἔκδ. Parthey, 1866, σ. 6) μνημονεύονται ὁμοίως αἱ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας («ἐπαρχία Θεσσαλίας ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις δέκα ἐπτά: Λάρισα, Δημητριάς, **Θῆβαι** κλπ.»). Ἐπίσης ἐνταῦθα Θῆβαι εἶναι ἢ μετὰ τὴν Δημητριάδα ἀναγραφομένη μεγάλη θεσσαλικὴ πόλις, ἢ ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς παλαιᾶς Πυράσου.

Περὶ τῆς τύχης, ἣν ὑπέστη ἡ παλαιὰ αὕτη πόλις κατὰ τοὺς μετὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα χρόνους θὰ ἠδυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς ἐνδείξεις τὰς εἰς ἀγιολογικὰ μνημεῖα ἀναγραφομένας εἰδήσεις. Εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀγ. Δημητρίου (Acta mirac. II 158, Migne, P. Gr. 116 col. 1325 πρβλ. καὶ Tugard, De l'histoire profane dans les actes grecques des Bollandistes, Paris, 1874, σ. 166 κ. ἐ.) ἀναφέρεται, ὅτι ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 626 ἐγένετο ὑπὸ μεγάλου πλήθους Σλαύων, Δραγουβιτῶν, Βελεγεζητῶν κ. ἄ. οἱ Σλαῦοι οὗτοι ἀποκρουσθέντες ἐπέδραμον μετὰ ταῦτα καὶ πάλιν (τῷ 675, 678 καὶ 681) κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης· εἰς τελευταίαν δὲ πολιορκίαν, ἀφ' οὗ ἀπεκρούσθησαν οἱ βάρβαροι καὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς κατέσχον πολλὰ τῶν πλοίων, «τότε (ἀναγράφουσιν αἱ Πράξεις) βουλὴ τῶν κρατούντων καὶ τῶν πολιτῶν γίνεται, ὥστε τὰ ὑποληφθέντα σκεύη τε καὶ μονόξυλα μετὰ καὶ τῶν λεχθέντων δέκα καράβων, ὡς λοιπὸν καὶ αὐτῶν τὰς δαπάνας καταπραγματευομένων, **σταλῆναι εἰς τὰ τῶν Θηβῶν καὶ Δημητριάδος μέρη πρὸς τοὺς τοῦ ἔθνους τῶν Βελεγεζητῶν** ὀφείλοντας ἐξ αὐτῶν ξηροὺς καρποὺς ἐξωνίσασθαι καὶ πρὸς μικρὰν τῆς πόλεως ἀναψυχὴν, ὡς τοὺς λεχθέντας Βελεγεζήτας διὰ τὸ αὐτοὺς τε δοκεῖν τὰ τῆς εἰρήνης ἔχειν μετὰ τῶν τῆς πόλεως». Ὁ διηγούμενος τ' ἀνωτέρω προσθέτει «μετ' ὀλίγας οὖν τινας ἡμέρας καὶ **οἱ ἐν τοῖς Βελεγεζήταις** ἀπελθόντες μετὰ σίτου καὶ ὀσπρίων σωθέντες διὰ τῶν τοῦ ἀθλοφόρου πρεσβειῶν κατέλαβον, μαθόντες ἐκεῖσε διὰ τῶν Σκλαβήνων τὴν θεόθεν διὰ τοῦ αἰοιδίου καὶ προστάτου ἡμῶν Δημητρίου τῇ πόλει γενομένην σωτηρίαν».

Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης πληροφορούμεθα, ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} αἰῶνος (ἀπὸ τοῦ 681 κ. ἐ.) τὰ μέρη τῶν Θηβῶν καὶ τὴν Δημητριάδα (τὴν ὑπαιθρον δηλ. παρὰ τὸν Παγασητικὸν κόλπον χώραν) κατόκει καὶ ἡ σλαυικὴ φυλὴ τῶν Βελεγεζητῶν, γνωρίζομεν δὲ καὶ ἐκ μεταγενεστέρων βυζαντινῶν πηγῶν, ὅτι περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας ἔφερε μέχρις ἀκόμῃ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος τὸ ὄνομα: Βελεγεζητία¹³.

Μὴ προτιθέμενος νὰ εἰσέλθω ἐνταῦθα εἰς τὸ ἐπίμαχον θέμα τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ νὰ συζητήσω τὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Fallmeyer ἀντιμαχομένης γνώμας (ἃν ἔχωμεν δηλονότι σλαυικὰς ἐγκαταστάσεις εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἢ παροδικὰς ἐπιδρομὰς), προσθέτω μόνον ὅτι ἐκ τῶν ἐνεργουμένων ἀνασκαφῶν θὰ ἠδύνατο νὰ συναχθῇ. Ἡ ἀσβεστοποίησις μεγάλου μέρους τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν ἀνασκαπτομένων ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις, ἰδιαίτατα δὲ κατὰ τὸν

13 Βλ. Tafel, Symbolarum criticarum geographiam byzantinam spectantium, pars prior (pacti Veneto - graecum anni 1199 de ordinando commercio) σελ. 30 «... τὸ θέμα **Βελεγεζητίας**· τὸ θέμα Βλαχίας, ἢ ἐπίσκεψις Δημητριάδος, οἱ δύο Ἀλμυροὶ κλπ.» καὶ pars posterior (pactum Francorum anni 1204 de partitione regni Graeci) σελ. 74 «... οἱ δύο Ἀλμυροὶ σὺν τῇ Δημητριάδι· τὰ Νεοπατρῶν τὸ θέμα

Βελεγεζητίας κλπ.». Πρβλ. καὶ Hopf, Griechenland, σ. 174. Περὶ τῶν σλαβικῶν εἰς Θεσσαλίαν ἐπιδρομῶν καὶ περὶ αὐθαίρετον περὶ αὐτῶν ἰσχυρισμῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν βλ. Δ. Κ. Τσοποτοῦ, ἐν «Ταχυδρόμῳ Βόλου» φύλλ. 11-14 Ἰουλίου καὶ 8 Αὐγούστου 1926 «Ὁ παγασητικὸς κόλπος καὶ οἱ αὐθαίρετοι περὶ αὐτοῦ ἰσχυρισμοὶ τῶν σλαβοφίλων», ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

καθαρισμὸν μερῶν τοῦ δαπέδου τῶν μνημείων, στρωμάτων τέφρας καὶ ἄλλων δηλωτικῶν καύσεως τεκμηρίων πείθουσιν, ὅτι κατὰ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς, τὰς ἀρχομένας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἡ ἀνασκαπτομένη πόλις ἐπυρπολήθη καταστραφεῖσα ὀλοσχερῶς. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας ἀφ' ἐτέρου, ὥς ἐνεργῶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, οὐδαμοῦ συνήντησα μέχρι τοῦδε ἔχνη μεταγενεστέρας — βυζαντινῆς — τέχνης, οἷον βυζαντινὰ πινάκια ἢ γλυπτικὰ βυζαντινὰ ἔργα καὶ μικροτεχνήματα, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι κατὰ τὴν κυρίως βυζαντινὴν ἐποχὴν, τὸ μέρος τοῦτο δὲν κατωκλήθη. Ὅτι ἐν τούτοις ἐχρησίμευσε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς τόπος, ἐξ οὗ ἐλαμβάνετο κατὰ καιροὺς ὑλικὸν — κίονες ἰδίως καὶ γλυπτικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη — ἀποδεικνύει ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὰς γειτονικὰς θέσεις *Τσεγγέλι* καὶ *παραλίαν Ἀλμυροῦ* (ὅπου κατ' ἐμὲ ἰδρύθησαν οἱ ἐν μεσαιωνικαῖς πηγαῖς ἀναφερόμενοι δύο μεσαιωνικοὶ Ἀλμυροὶ) πολλῶν παλαιοχριστιανικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, συλλεγομένων ἐκάστοτε ὑπὸ Γιαννοπούλου, ἀποκειμένων δὲ νῦν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν Μουσεῖον Ἀλμυροῦ.

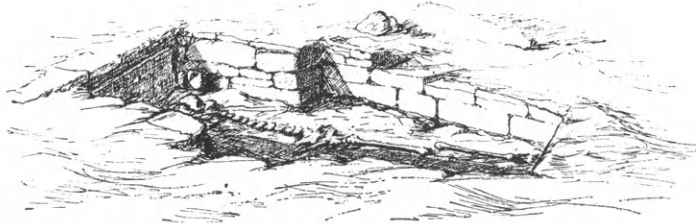
Τὰ μετὰ τὴν πυρπόλησιν ταύτην ἔχνη, τὰ παρατηρηθέντα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εἶναι:

α') Καταστροφαι μερῶν τινων τῶν μνημείων, ὥς τῆς κολυμβήθρας τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς Βασιλικῆς Α (βλ. κατωτέρω), πρὸς ταφὴν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βαρβάρου τινὸς κατακτητοῦ (ἀνευρέθη πλινθόκτιστος τάφος μετὰ σκελετοῦ μεγαλοσώμου ἀνδρὸς (*εἰκ. 7*).

καὶ β') ἐντοιχίσεις μερῶν τῆς αὐτῆς Βασιλικῆς, μετατραπέντων εἰς μικρὰς κατοικίας (βλ. κατωτ. *εἰκ. 17*). Περὶ μεταγενεστέρας χρησιμοποίησεως τῆς Βασιλικῆς ταύτης διὰ λατρείαν καὶ περιορισμοῦ οἰονεὶ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ μέσον κλίτος, τὰς βάσεις τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ὁποίου ἀνεύρομεν ἐντοιχισμένας, θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ λόγος, ἂν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς εὕρισκοντο μεταγενέστερα βυζαντινὰ μέλη.

Συνάγεται ὁθεν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι καὶ εἰς τὴν θεσσαλικὴν ταύτην περιοχὴν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου παρέμειναν ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα μὴ δυνάμενον ἐπακριβῶς νὰ προσδιορισθῇ βαρβαρικὰ φῦλα (πιθ. Βελεγεζῆται), ἅτινα, φαίνεται, ὑπετάγησαν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς καὶ ἐγένοντο δουλοπάροικοι τοῦτο δύναται νὰ ὑποτεθῇ καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Θεοφάνους (ἐκδ. Βόννης, σ. 707), ὅστις ἀναφέρει, ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 8^{ου} αἰῶνος ἐπὶ Εἰρήρης ὁ Σταυράκιος «κατελθὼν ἐπὶ Θεσσαλονίκην καὶ Ἑλλάδα ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε τῇ βασιλείᾳ». Περὶ ὑπάρξεως ἐτέρας πόλεως διαδεχθείσης τὰς χριστιανικὰς ταύτας Θήβας εἰς βυζαντινοὺς χρόνους δὲν ἐπιτρέπουσι τὰ μνημεῖα.

Τοιαύτη εἶναι ἐν ὀλίγοις ἡ ἱστορία τῆς παλαιᾶς ταύτης χριστιανικῆς πόλεως, ἣν ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἤρchiσεν ὁλονὲν νὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν μνημείων τῆς ὁποίας μεταβαίνομεν.

Εἰκ. 7. Τάφος μετὰ σκελετοῦ μεγαλοσώμου ἀνδρὸς ἀνευρεθείς κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Κολυμβήθρας τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς χριστ. Βασιλικῆς.

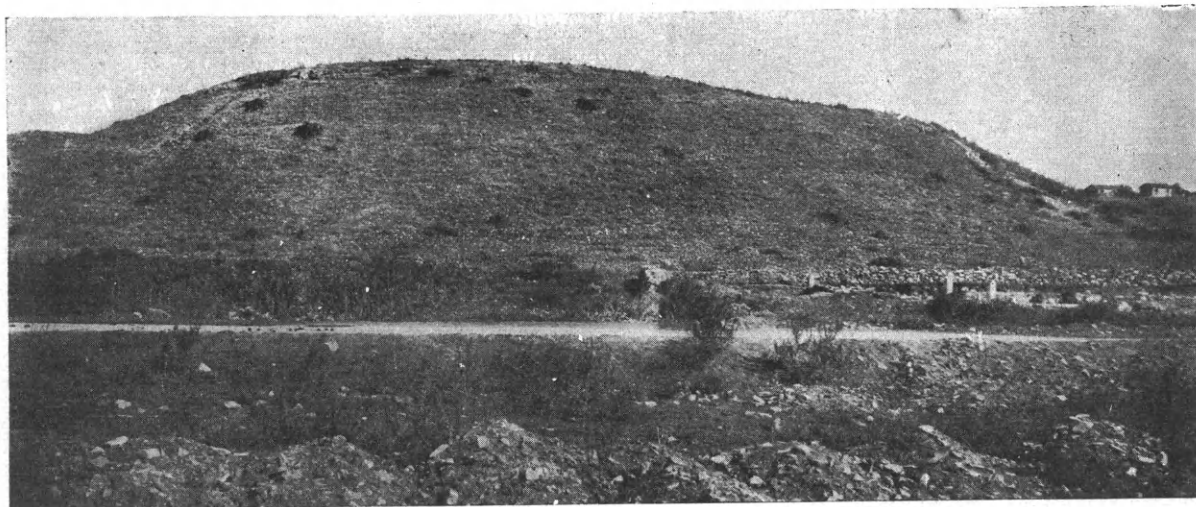

Εἰκ. 10. Τὸ παρὰ τὸν Παγασητικὸν κόλπον τμήμα τῆς παλαιᾶς πόλεως καὶ ἡ λιμνοθάλασσα.

Εἰκ. 11. Θεμέλια τετραγώνου Πύργου ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰκ. 8. Ὁ λόφος τῆς Πυράσου καὶ τὰ μόλις διακρινόμενα θεμέλια τοῦ περιόλου τῆς πόλεως.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΘΗΒΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ—ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

§ 1. Ἀκρόπολις, περίβολος τῆς πόλεως καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μνημεῖα.— Πρὸ τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς ὠρισμένων μνημείων τῶν χριστιανικῶν τούτων Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας ἐνήργησα δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας, μελετήσας συγχρόνως τὴν ὅλην ἔκτασιν τῆς ἑξαφανισθείσης ἀρχαίας πόλεως. Πόρισμα τῆς μελέτης μου ταύτης εἶναι τὸ παρατιθέμενον ἐνταῦθα τοπογραφικὸν διάγραμμα (*Πίν. Α΄*) συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ σχετικῶν φωτογραφιῶν ¹.

Αἱ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Πυράσου ἀκμάσασαι Θῆβαι περιεβάλλοντο μέχρι τῆς συμπίξεως τοῦ νέου συνοικισμοῦ τῆς Νέας Ἀγχιάλου διὰ τείχους, εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Πυράσου (*εἰκ. 8*) ἡ Ἀκρόπολις ². Αὕτη ἦτο ὠχυρωμένη ὁμοίως διὰ τείχους, ὅπερ κατελάμβανε κυκλοτερῶς ὅλον κληρον τὴν ἐπίπεδον τοῦ λόφου τούτου κορυφήν. Τοῦ τείχους τούτου τῆς Ἀκροπόλεως διασφύζονται εἰσέτι ἐλάχιστα θεμέλια κατὰ τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν (πλ. 2 μ.) δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβέστου καὶ χονδρᾶς ἄμμου ἐκτισμένα, ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει δὲ κτισμάτων ἐλάχιστα μόνον θεμέλια στρατιωτικῶν πιθανῶς οἰκημάτων, δεξαμενῶν κ. ἄλλ.

Ἀπὸ τοῦ ΝΑ. ἄκρου τῆς Ἀκροπόλεως ἤρχετο ὁ περίβολος τῆς πόλεως, ἦτοι τείχος πλάτους 2-2.70 μ. κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμοίως δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβέστου καὶ ἄμμου ἐκτισμέ-

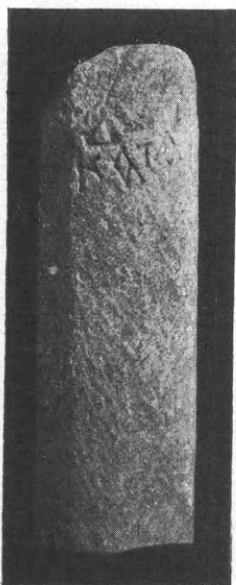
¹ Δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας ἐνήργησα τῷ 1923 κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἀπὸ τοῦ ἔτους δὲ 1924 κ. ἐ. ἐνεργῶ συστηματικὰς ἀνασκαφὰς ἐντολῇ καὶ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

² Περί τοῦ σχεδὸν ἑξαφανισθέντος μεσαιωνικοῦ τούτου τείχους βλέπε πληροφορίας ἐν ΑΕ. 1915 σ. 79 κέ. Περί τοῦ

προϊστορικοῦ λόφου (ὕψους 30 μ.) εἰς σχῆμα κολοβοῦ κώνου (Kegelstumpfform) ἔνθα ἡ Ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν βλ. Stählin ἐν Mitteil. ἔ. ἄ. σ. 10 καὶ ἐν Hell. Thessalien, σ. 173. Πρβλ. καὶ Wace-Thompson, Prehistoric Thessaly, Cambridge, 1912, σ. 10, Ν° 59 (τὰ περισυλλεγένητα προϊστορικά καὶ ἑλληνικὰ χρονῶν θραύσματα ἀγγείων).

νον (βλ. *εικ. 8* ἔνθα διακρίνονται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ κατεύθυνσις τοῦ περιβόλου). Τὸ τεῖχος τοῦτο, ὡς τὰ διασωθέντα ἔχνη εἰς σημεία τινα τῆς περιοχῆς ἣν καταλαμβάνει σήμερον ἡ Νέα Ἀγχιάλος εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀποδείξωσιν, εἶχεν ἐνιαχοῦ καὶ τμήματα ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐκτισμένα ἰσοδομικῶς διὰ τραχιτῶν μεγάλων λίθων. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ε' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεσκεύασε τὸ προγενέστερον τοῦτο ῥωμαϊκὸν τεῖχος (βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 7 κέ.), οὕτω δὲ σήμερον εἶναι εὐκρινῇ τὰ ῥωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ λείψανα.

Ὁ περίβολος οὗτος τῆς πόλεως κατήρχετο ἀπὸ τοῦ ΝΑ. ἄκρου εὐθὺ πρὸς τὴν θάλασσαν, σχηματίζων κατὰ διαστήματα τετραγώνους πύργους ὀλίγῳ ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ· τὰ διακρινόμενα θεμέλια τοῦ τμήματος τούτου τοῦ περιβόλου βαίνουνσιν ἐνιαχοῦ ἐπὶ προγενεστέρου ῥωμαϊκοῦ τείχους. Ἡ ἀνατολικὴ αὕτη τοῦ περιβόλου πλευρὰ καταλήγει εἰς τὴν παραλίαν, ἔνθα σχηματίζεται τετράγωνος πύργος, οὗτινος τὰ θεμέλια διακρίνονται εἰσέτι

Εἰκ. 9. Ὁρόσημον λιμένος.

ἡμικεκαλυμμένα ὑπὸ τῆς ἄμμου. Ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἤρχετο τὸ θαλάσσιον τεῖχος, τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὁποίου παρακολουθεῖ τις κατὰ διαστήματα - μέχρι 50 περίπου μέτρων - ἐν τῇ παραλίᾳ, ἔνθα εἶναι ἐνιαχοῦ ὁρατὰ τὰ ὑπὸ τῆς ἄμμου ἡμικεκαλυμμένα θεμέλια ὡς καὶ τὰ ἔχνη στρογγύλου πύργου· ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου δὲν δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ τὸ τεῖχος· ἴσως τὰ θεμέλια τούτου καλύπτονται ὑπὸ τὴν ἄμμον τὴν ἐκτεινομένην σχεδὸν μέχρι τῆς σημερινῆς δημοσίας ὁδοῦ Βόλου - Ἀλμυροῦ· τοῦτο μάλιστα ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ θάλασσα ἔχει ἀποσυρθῇ εἰς ἱκανὸν βάθος κατὰ τὸ δεξιὸν τμήμα τοῦ κόλπου.

Πρὸ τῶν θεμελίων τοῦ διακρινομένου τούτου τμήματος τοῦ θαλασσίου τείχους εἶναι ὁρατὰ εἰσέτι ἐν τῇ θαλάσῃ τμήματα τῆς προκυμαίας μετὰ κορασανίου στερεῶς ἐκτισμένα καὶ οἱ λιμενοβραχίονες μετὰ τῆς ἀποβάθρας (βλ. τοπογρ. διάγρ. Πίν. Α'). Κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις μάλιστα εὐρέθη καὶ κιονίσκος (ὑψους 0,74 καὶ διαμ. 0,14 μ.) ἀποκεκρουσμένος καὶ ἀπεςχισμένος κατ' ἀμφοτέρα τὰ μέρη μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Δ'. ΚΑΤΑ-ΠΛΟΥΣ (*εικ. 9*)· εἶναι προφανῶς ἐν τῶν ὁροσῶν τῶν τοποθετημένων ἐν τῷ λιμένι, τεκμήριον δὲ λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς διατάξεως αὐτοῦ.

Λιμνοθάλασσα. — Εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ ἀριστεροῦ τούτου τμήματος τοῦ θαλασσίου τείχους περιοχὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις 10 μ. ἀπ' αὐτοῦ ἐκτείνεται λιμνοθάλασσα, πλάτους μεγαλυτέρου τῶν 100 μ. (τὸ σημερινὸν βάθος της φθάνει τὰ 4 μέτρα), ἥτις προφανῶς συνεκoinώνει ὑπὸ τὸ τεῖχος μετὰ τῆς θαλάσσης καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ἴσως ὡς νεώριον (*εικ. 10*)· εἰς τινα μέρη τῶν ὀχθῶν της διακρίνονται εἰσέτι πελεκητοὶ μεγάλοι λίθοι καὶ παρ' αὐτοὺς ἐπιεχωσμένα ἡμικυκλικὰ κτίσματα¹. Τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν τμήμα τῆς λιμνοθάλασσης ταύτης ἔχει σήμερον ὑποστῇ τοσαύτην πρόσχωσιν, ὥστε ἔχει μεταβληθῇ αὕτη ἔνεκα τῆς συστάσεως τῶν ὑδάτων της εἰς ἔλος, οὗτινος τὴν ἐπίχωσιν ἐπιζητοῦσιν οἱ κάτοικοι Ν. Ἀγχιάλου, ἐνῶ συστηματικὴ ἐκκαθάρισις τῆς προσχώσεως ταύτης, πλὴν τῆς ὠφελιμότητος, ἦν θὰ προσεπὸρίζεν εἰς τὴν στερουμένην ὁρμίσκου κομόπολιν, θὰ ἠδύνατο ἴσως ν' ἀποκαλύψῃ καὶ λίαν ἐνδιαφέρον σύστημα νεωρίων τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης πόλεως.

¹ Ὁ Stählin ἐν τῷ ἔργῳ του Das hellen. Thessalien, ἔ. ἀ. σ. 173 ἐκλαμβάνει τὴν λιμνοθάλασσαν ταύτην ὡς λεί-

ψανον τοῦ ἀρχαίου λιμένος, ὅστις ἐκλήθη εἰς ῥωμαϊκοὺς χρόνους Δημήτριον.

- Οδός Βοχού - Άλμυρου
- Τείχος μετά πύργων
- Α. Ζ Ερείπια παλαιών χρισ. Ναών
- α Αγορά Χρισ. Θηβών
- β, γ Λεψανα Ύδρα & Κρητών
- δ Λουτρόν
- ε Έπαυλεις - οίκια
- ς Νεκροταφεία
- α Σημερινή έικνησία
- δ Μουσείον
- ρ Οίκια Ν. Αρχιάκου.

ΚΑ. 1:2000

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ
ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΘΗΒΩΝ
ΝΕΑΣ ΑΡΧΙΑΔΟΣ

Τῆς δυτικῆς τοῦ περιβόλου πλευρᾶς θεμέλια συναντῶνται ἐντὸς τῶν οἰκιῶν Ν. Ἀγχιάλου καὶ ὀπισθεν τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος γηπέδου Ζορμπᾶ, ἔνθα διακρίνονται θεμέλια τετραγώνου Πύργου ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ μεγάλων τραχιτῶν λίθων ἰσοδομικῶς ἐκτισμένα (εἰκ. 11 πρβλ. καὶ πίν. Α'), ἥτοι διὰ τοιχοδομίας ὁμοίας πρὸς τὴν παρατηρουμένην καὶ εἰς θεμέλια τμημάτων τινῶν τοῦ τείχους.

Ἀπὸ τοῦ Πύργου τούτου τὸ τεῖχος διηυθύνετο πρὸς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου (ἔνθα σήμερον εὐρίσκεται τὸ σχολεῖον τῆς κωμοπόλεως), περιέβαλεν ὁλόκληρον τὸν δεξιᾶ τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας Ν. Ἀγχιάλου λόφον καὶ κατέληγεν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου τῆς Πυράσου, ἔνθα ἡ Ἀκρόπολις¹.

Μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων λόφων ἐσχηματίζετο ἡ **Πύλη** τοῦ φρουρίου μετὰ δύο τετραγώνων Πύργων ἐκατέρωθεν, ὡς ὑποδηλοῦσι τοῦτο σφζόμενα ἔχνη κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν δύο λόφων κλιτύν (βλ. Πίν. Α'). Πύλας τὸ Κάστρον εἶχε προφανῶς καὶ κατὰ τὰς ἄλλας πλευράς· μίαν πρὸ τῆς Βασιλικῆς Β (πύλη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς), καὶ ἑτέραν κάτωθεν ἴσως τοῦ σημερινοῦ σχολείου, ὡς δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ τοῦτο καὶ ἔνεκα τῶν ἀναφανέντων κατὰ τὰ μέρη ταῦτα νεκροταφείων (βλ. κατωτέρω).

Τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου **κτίσματα τῆς πόλεως** ἦσαν ἀξιολογώτατα, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο πρὸ πάντων ἡ ἐμφάνισις τριῶν μεγάλων παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐξ ὧν αἱ δύο δρομικαὶ ἐκκλησίαι ἔχουσιν ἤδη ἀνασκαφῇ, ἤρξατο δὲ ἡ ἔρευνα καὶ τρίτου μεγάλου ναοῦ εὐρισκομένου ἐντὸς τῶν οἰκιῶν Ν. Ἀγχιάλου (βλ. Πίν. Α'. στοιχ. Α, Β καὶ Γ). Διὰ δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ἀφ' ἑτέρου προσδιωρίσθη ἑτέρα μικρὰ ἐκκλησία (ἀνευρέθησαν δηλονότι δεξιὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ πρὸ τῆς ἀγορᾶς Ν. Ἀγχιάλου - Πίν. Α'. στ. Δ - ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μικρᾶς ἐκκλησίας, πιθανῶς εὐκτηρίου). Πλὴν τούτων ὁμως διακρίνονται κατὰ τύχην ἀναφανέντα:

1) Παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Πυράσου διάφορα θεμέλια οἰκημάτων· εἰς τὴν νοτίαν μάλιστα τοῦ λόφου τούτου πλευρὰν διακρίνεται ἐπὶ τοῦ δαπέδου τετραγώνου κτίσματος στόμιον κιστέρνας (πρβλ. Πίν. Α'. στοιχ. ε).

2) Νοτίως τῆς ἐκκλησίας τῆς κωμοπόλεως στρογγύλα οἰκοδομήματα μετὰ κρηνῶν δεχομένων τὸ ὕδωρ ἐξ ὑδραγωγείου ἀναφανέντος ἔναντι τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας καὶ παρ' αὐτὰς ἐπιτεχνησμένη σήμερον δεξαμενὴ (Πίν. Α'. στοιχ. β καὶ γ).

3) Δυτικῶς τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας συμπλέγματα οἰκίσκων μετὰ μωσαϊκῶν δαπέδων· ἀνευρέθησαν δὲ κατὰ τὰ μέρη ταῦτα καὶ πολλοὶ κυλινδρικοὶ κορμοὶ κίωνων καὶ βάθρα στοᾶς, ἐξ ὧν θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι εἰς τὸν χώρον τοῦτον πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἡ Ἀγορὰ τῆς ἐξαφανισθείσης πόλεως (Πίν. Α'. στοιχ. α).

4) Εἰς διάφορα μέρη καὶ εἰς περιβόλους τῶν οἰκιῶν Ν. Ἀγχιάλου εὐρίσκονται μωσαϊκὰ δάπεδα (τοιαῦτα ἀνεφάνησαν εἰς περιβόλον τῆς παρὰ τὸν πύργον τῆς εἰκ. 10 οἰκίας καὶ ἀλλαχοῦ) προφανῶς δάπεδα οἰκημάτων ρωμαϊκῶν χρόνων².

1 Τὴν διεύθυνσιν ταύτην τοῦ τείχους παρέλαβον ἐκ προχείρου σχεδιαγράμματος τοῦ νομομηχανικοῦ Βόλου, σχεδιασθέντος πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως Ν. Ἀγχιάλου, ὅτε διεκρίνοντο εἰσέτι θεμέλια τῶν μερῶν τούτων τοῦ τείχους.

2 Δυστυχῶς δὲν ἐδόθη ἡ δέουσα σημασία κατὰ τὴν σύμπληξιν τοῦ συνοικισμοῦ Ν. Ἀγχιάλου, ἀφέθη δὲ ὁ χώρος ἔρμαιον εἰς χεῖρας ἀξέστου τινὸς ἐργολήπτου, ὅστις μετε-

χειρίσθη ἀδιακρίτως διὰ τὴν ἀνέγειν τῶν οἰκιῶν τὸ ἀρχαῖον ὑλικόν· κατηδάφισε δηλονότι πρῶτον ὁλοσχερῶς τὸ Κάστρον, οὕτως τμήματα διεσφύζοντο εἰς ἱκανὸν ὕψος, ἤρειπώμενας στοᾶς, τοίχους καὶ ἄλλα· ὅταν δὲ τὸ ὑλικόν τοῦτο ἐξηντλήθη ἀνέσκαψε τὰ θεμέλια ἀρχαίων τινῶν μνημείων πρὸς συγκόμισιν χρησίμων εἰς αὐτὸν λίθων καὶ οὕτως ἐξηφανίσθησαν πολυτιμώτατα σημεῖα ἐρεῦνης. Δυστυχῶς ὁ τότε

Εἰκ. 12. Ἐξέδρα ἐπαύλεως ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου παρὰ τὴν παραλίαν.

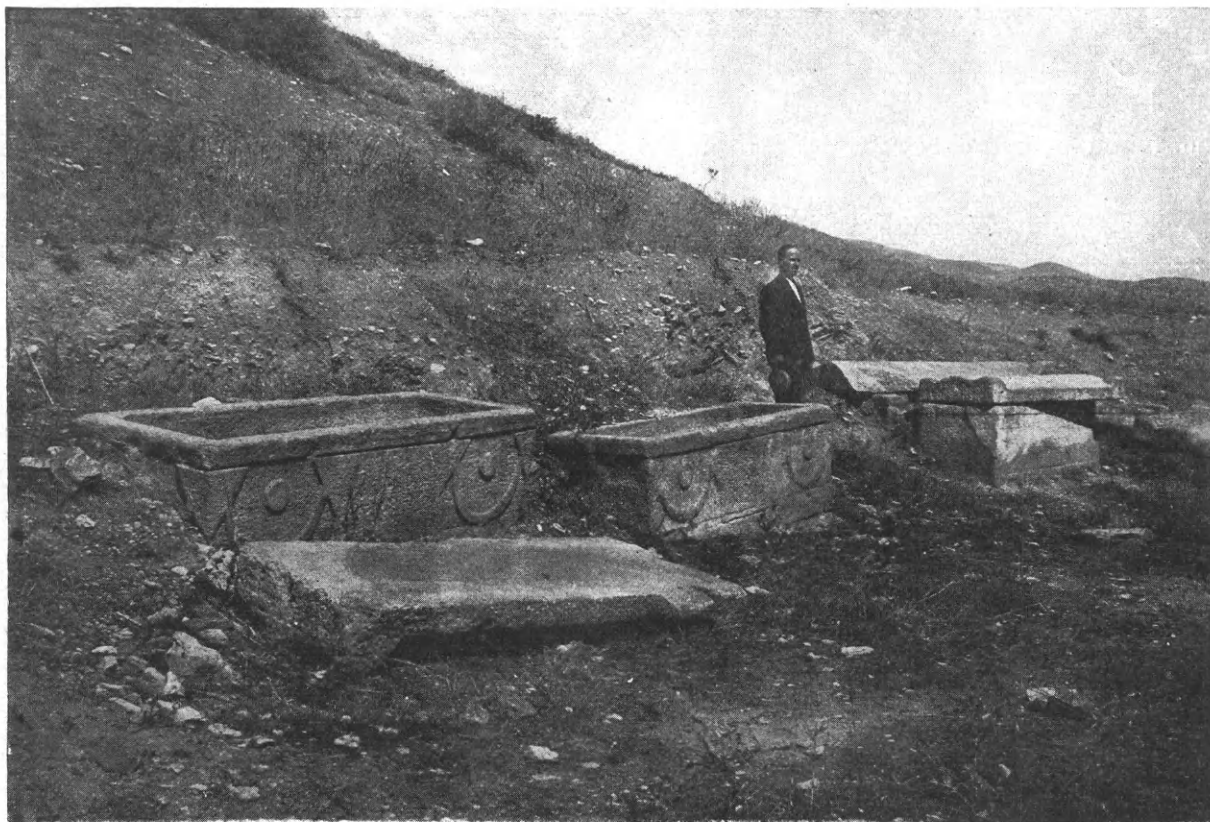
§ 2. *Τὰ ἐκτὸς τοῦ τείχους κτίσματα. Προάστεια, Ἐπαύλεις, Νεκροταφεῖα.* — Ὁ περίβολος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρίσκοντο τὰ κυριώτερα κτίσματα, ἐξ ὧν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τὰ δι' ἀνασκαφῶν ἢ δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ἢ καὶ κατὰ τύχην ἀναφανέντα, δὲν εἶναι σχετικῶς μέγας· φαίνεται ὅμως ὅτι ἐξετείνεται ἡ πόλις καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν. Πρὸς Β. καὶ Α. μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τῆς λοφοσειρᾶς, ἥτις ἐχώριζεν εἰς παλαιολιτῶν χρόνους τὴν Φθιώτιδα ἀπὸ τῆς Πελασγιώτιδος (ἀνευρέθησαν θεμέλια κτισμάτων καὶ τάφων κατὰ τὰ μέρη ταῦτα)· πρὸς Ν. μέχρι τοῦ πλησιεστέρου τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἔλους, ἔνθα κατὰ τὰς ἐσχάτως ἐκτελεσθείσας ἐργασίας διὰ κατασκευὴν τάφρου πρὸς διοχέτευσιν τῶν λιμναζόντων ὑδάτων ἀνευρέθησαν τάφοι καὶ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (κεράμια ἄνευ γανώσεως), ἀποκείμενα νῦν εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν· καὶ τέλος πρὸς Δ. ἐξετείνεται ἡ πόλις μέχρι τοῦ ἐγκαταλελειμμένου σήμερον χωρίου Καραμπᾶς (βλ. εἰκ. 2).

Προάστεια τῆς πόλεως ὑπῆρχον πρὸς Δ. μέχρις αὐτῶν τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, μεθ' ὧν ἡ παράλιος ρωμαϊκὴ καὶ χριστιανικὴ πόλις οὐδέποτε ἔπαυσε κατὰ τινα τρόπον νὰ συνδέεται. Εἰς τοὺς ἀγροὺς τοὺς ἐκτεινομένους δυτικῶς τῆς Ν. Ἀγχιάλου εὐρίσκονται κατὰ καιροὺς

ἐφορος Θεσσαλίας ἐξήρρεσεν ἐν μόνον τμήμα — τὸ πρὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς κωμοπόλεως — χωρὶς καὶ τούτου νὰ προλάβῃ τὴν σύλησιν· ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕτερον ἐπίσης σπουδαῖον τμήμα (γῆπεδα: Εὐλογημένον, Ζορμπᾶ, Βοῖνογλου, Ζώτη καὶ Καρακακίδη) ἐπέτρεψε τὴν οἰκοδομήν, καίτοι ἦσαν τότε γνωστὰ ἀξιολογώτατα ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ ἀρχιτεκτονικά

μέλη ἀναφανέντα κατὰ τὰ μέρη ταῦτα καὶ ἐκ δημοσιεύσεων τῶν Λαμπάκη καὶ Γιαννοπούλου. Ἡ ἐνεργουμένη νῦν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἀπαλλοτριώσις καὶ αἱ δαπάναι πρὸς ἀγορὰν καὶ κατεδάφισιν τῶν ἀνεγερθέντων οἰκημάτων εἶναι ἱκανὰ ν' ἀποδείξωσι ποία εὐκαιρία κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἀπωλέσθη.

ἴχνη τοιούτων συνοικισμῶν· οὕτως ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἀνεφάνησαν τὰ θεμέλια παλαιοχριστιανικοῦ ναυδρίου (βλ. Πίν. Α'. στοιχ. Ε), παρὰ τὰς δυτικωτέρας δὲ οἰκίας τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως καὶ ἐπὶ ὑψώματος εἶναι ἐμφανῇ εἰσέτι τὰ θεμέλια ἐτέρου ναοῦ ἔχοντος διαστάσεις μεγαλυτέρας τοῦ πρώτου καὶ τὸν ὅποιον κατὰ παράδοσιν οἱ ἐντόπιοι καλοῦσι ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου (Πίν. Α'. στοιχ. Ζ)¹. Ἀφ' ἐτέρου ὀλίγῳ περαιτέρω τοῦ ἀνευρεθέντος πρώτου ναυδρίου (2 1/2 χιλιομ. ἀπὸ Ν. Ἀγχιάλου, δεξιὰ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὸ Ἄκετσι παλαιᾶς ὁδοῦ καὶ ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Χρ. Ἀξαρχῆ παρὰ τὴν θέσιν «Συκιὰ») ἀνευρέθησαν ἐσχάτως παρὰ τὰ θεμέλια οἰκήσεων

Εἰκ. 13. Συναὶς σαρκοφάγων εὐρεθεῖσα εἰς πρόποδας λόφον ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

(ἐκτισμένων διὰ μεγάλων τραχιτῶν, πωρίνων καὶ κροκαλοπαγῶν λίθων, οὓς ὁ εὐρὼν ἐτεμάχισεν, ἵνα περιφράξῃ δι' αὐτῶν τὸν ἀγρόν του) σαρκοφάγοι ἐξ ἐρυθρῶ ποῦ τραχίτου λίθου, ἔχουσαι διακοσμήσεις ὁμοίας πρὸς τὰς ἀμέσως κατωτέρω περιγραφομένας σαρκοφάγους πολυανδρίου τῆς πόλεως καὶ τρεῖς ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ (βλ. τὴν ἐπιγραφὴν «μνημεῖον διαφέρον τὰ Ἰσιδώρῳ *κηπουρῶ* καὶ τῇ συμβίῳ αὐτοῦ Κοσμία»), δι' ὧν πιστοῦται ἡ ὑπαρξὶς ἀγροτικοῦ συνοικισμοῦ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο. Ἐνταῦθα μάλιστα ἀνευρέθη καὶ ἐπιγραφὴ σπουδαιοτάτη διὰ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀναγραφομένους παλαιωτάτους χρονολογικοὺς ὅρους, περὶ ἧς λέγομεν κατωτέρω (βλ. τὰς ἐν τέλει παρατιθεμένας ἐπιγραφάς).

¹ Βλ. καὶ ἐν Δελτίῳ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας Η' (1909) σ. 57 κ.ἐ. περιγραφὴν τάφου ἀνευρεθέντος ἀρι-

στερὰ τοῦ νάρθηκος τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Ν. Γιαννοπούλου.

Εἰς τὰ πλησίον τοῦ τείχους τῆς πόλεως μέρη καὶ ἰδιαίτατα πρὸς τὴν θάλασσαν, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον *ἐπαύλεις*· περὶ τὰ 70 μέτρα ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ παραθαλασίου τείχους καὶ ἐπὶ τῆς παραλίας διασφύζονται τὰ θεμέλια ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας μετ' ἀξιολόγου ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἔχοντος γεωμετρικὰς διακοσμήσεις καὶ κληματίδα ὡς παρυφήν, ἐν τῷ μέσῳ δὲ τὴν ἐπιγραφὴν:

ΠΡΩΤΟΓC

ΕΠΟΙΗΘΗ

ΙΔΙΩΝΕ

ΚΑ¹

τὸ ὄνομα πιθανώτατα τοῦ κατόχου (*εἰκ.* 12). Ἡ ἐξέδρα αὕτη συνέχεται πρὸς μέγα κτίσμα διευθυνόμενον πρὸς Β., οὗτινος διακρίνονται εἰσέτι τμήματα τῶν θεμελίων, ἐνῶ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον συνεχίζεται πρὸς τὸ μέρος τῆς παραλίας (Πίν. Α'. στοιχ. ε).

Σημασίαν μεγαλυτέραν ἐνέχουσι τὰ πρὸ τῆς Α. καὶ Δ. τοῦ τείχους πλευρᾶς ἀναφανέντα *νεκροταφεῖα*, τὰ καταλαμβάνοντα τοὺς ἐκατέρωθεν τῆς πόλεως λόφους (Πίν. Α'. στοιχ. ζ)². Εἰς τοὺς πρόποδας ἐνὸς τῶν δεξιὰ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐκτὸς τοῦ τείχους λόφων ἀνεφάνη κατὰ τὴν μεταφορὰν χωμάτων πρὸς κατασκευὴν τμήματος τῆς δημοσίας ὁδοῦ σύμπλεγμα ἐκ σαρκοφάγων ἀξιολογωτάτων εἰς σειρὰς διατεταγμένων, ὡς διακρίνονται οὗτοι εἰς τὴν παρατιθεμένην εἰκόνα (*εἰκ.* 13). Ἀνευρέθησαν δηλονότι πέντε σαρκοφάγοι μονόλιθοι ἐκ τραχίτου ἐρυθρωποῦ θεσσαλικοῦ λίθου μετὰ γλυφῶν κατὰ τὰ ἄκρα, κοσμοῦνται δὲ αἱ πλεῖστοι τούτων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς διὰ στρογγύλων ἀσπίδων μετ' ὀμφαλοῦ ἐκατέρωθεν τῆς δέλτου (*tabula ansata*), κατὰ δὲ τὰς στενὰς διὰ μιᾶς ὁμοίας ἀσπίδος· εἰς τὰς γωνίας ὑπάρχουσι γεγλυμμένα λογχοειδῆ μεγάλα φύλλα. Ἐπὶ τῆς δέλτου ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος, ἔνεκεν ὅμως τῆς συστάσεως τοῦ λίθου αἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι δυσδιάκριτοι καὶ μόνον εἰς μίαν τῶν δέλτων ἀναγινώσκεται σαφῶς ἡ ἐπιγραφὴ:

ΟΙΚΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΑΛΛΙΜΟCΧΙΟΥ

ΧΑΙΡΕ

Τὰ καλύμματα τῶν σαρκοφάγων τούτων εἶναι σαμαρωτὰ μετ' ἀκρωτηρίων ἄνευ διακοσμήσεων. Αἱ σαρκοφάγοι ἀνευρέθησαν σεσυλημέναι — ἐλάχιστα συντρίμματα ἐξ ὑαλίνων δοχείων καὶ φύλλα τινὰ χρυσοῦ ἀνευρέθησαν ἐν αὐταῖς, ὅστ' αὖ δὲ τεταραγμένα καὶ συντετριμμένα — περικλείονται δὲ ἐντὸς εὐτελοῦς τοίχου μεταγενεστέρων χρόνων καὶ ἡ μεγαλυτέρα τούτων ἔχει διαστάσεις 2.63×0.71 μ. (πάχ. 0.12 καὶ βάθος 0.63 μ.· τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων τῆς ἐχούσης μῆκος 0.70 μ. δέλτου εἶναι 0.045 μ.). Ὁ χώρος ὅμως ἐνθα ἀνευρέθησαν αἱ ἀνω-

1 Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον καταστραφῇ· ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γιαννοπούλου ἐν Δελτίῳ Φιλαρχαίου Ἑταιρείας Ὁθρυος Σ', (1907) σ. 27, ἐνθα παρατίθεται καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀνευρέσεως.

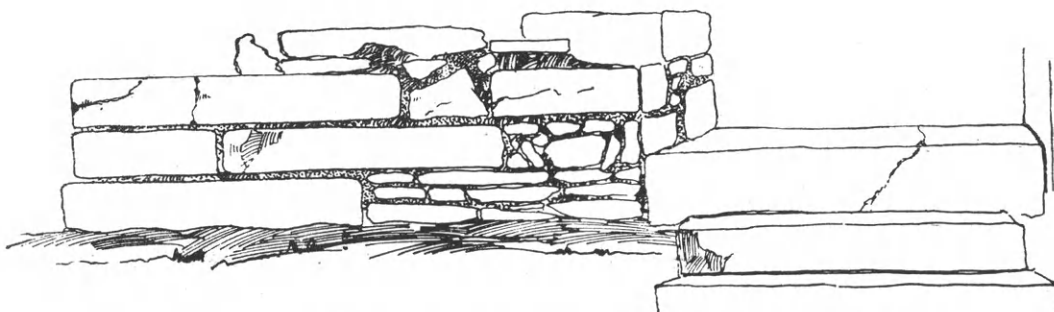
2 Οἱ λόφοι οὗτοι φέρονται σήμερον ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ὀνόματα: Θόλοι, Πηγὰδια, Στοῦπι κἄ. Ἡ ἀρχαία

πόλις ἐξετείνετο οὕτως, ἐπὶ τριῶν λόφων· οἱ δύο ἕτεροι λόφοι δεξιὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἐχρησίμευον ἴσως ὡς νεκροταφεῖα· δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἀπίθανον εἰς τὸν ἀμέσως πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως λόφον νὰ ὑπῆρχον οἰκήματα, ὡς ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη παρὰ τὴν θάλασσαν ἔπαυλις δεικνύει. Οὕτως ἡ πόλις δύναται ὡς πεντάλοφος νὰ χαρακτηρισθῇ.

τέρω σαρκοφάγοι δὲν φαίνεται ὡς τὸ κοινὸν νεκροταφεῖον τῆς πόλεως· πιθανῶς ἦτο πολυάνδριον ἰδρυθὲν πρὸς τιμὴν ἡρωϊκῶν προσώπων συνδεομένων μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως.

Τὸ κοινὸν νεκροταφεῖον ἀνεφάνη κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Ν. Ἀγχιάλου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ ὑψουμένου εἰς τὸ ΒΔ τμήμα τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως, ἔνθα ἔχει ἤδη κτισθῇ τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον (Πίν. Α'. στ. ζ). Παρὰ τὸν λόφον τοῦτον — δεξιὰ τῆς δυτικῆς τοῦ Κάστρου πλευρᾶς — ἀνευρέθησαν αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τέλει παρατιθεμένων χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν. Εἰς ταύτας διαβλέπομεν τὴν ἀκμὴν τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς ἄλλα κέντρα τῆς ἐμπορικῆς ταύτης πόλεως κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους (ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ π.χ. «Ἀντιοχείως» τῆς παρατιθεμένης κατωτέρω ἐπιγραφῆς δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἡ ἐμπορικὴ τῆς σημασίας, χάριν τῆς ὁποίας ἴσως εἶχεν ἐγκατασταθῇ ἐν Θήβαις ὁ ἐξ Ἀντιοχείας Πέτρος), τὴν σημασίαν δὲ ταύτην τῆς πόλεως μαρτυροῦσι πρὸ πάντων καὶ αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαί. Ἀφ' ἐτέρου γίνεται ἐν αὐταῖς μνεῖα διαφόρων ἐπαγγελμάτων συνηγμένων κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν πρὸς ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ὡς τοῦ Πέτρου ἀναγνώστου ἄμα καὶ λαχανοπώλου («ἔχων τὴν μέθοδον κραμβίτας»), λαμβάνομεν δὲ γνῶσιν τῶν ἐπικρατούντων τότε ὀνομάτων δηλωτικῶν τῆς συνενώσεως τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν ἐπικρατήσαντα χριστιανισμόν· οὕτω παρὰ τὰ ὀνόματα: Ἀγαθοκλῆς, Ὀνήσιμος, Κυριδίων, Κλημάτιος, Πρόβος, Τίτος, Κοσμία, συναντῶμεν τὰ ὀνόματα: Ἰωάννης, Πέτρος, Δημήτριος, Θωμᾶς, Εἰρήνη, Ζωή, Ἐλπίδιος, Θεόδουλος καὶ παρ' αὐτὰ τὰ ὀνόματα: Ἰορδάνης, Μαρία κλπ. τέλος καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα θὰ ἡδύναντο τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, ὡς ἐν ἐπιγραφῇ, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: «μνημεῖον δια(φέρων) ... **ἐπαρχια**(κοῦ) κ. ἄ. ὅ.

Οὕτω διὰ τῆς ἀνωτέρω γενομένης γενικῆς περιγραφῆς τῆς περιοχῆς, ἔνθα ἐνεργοῦνται ἀνασκαφαί, δύναται νὰ κατανοηθῇ ἡ σημασία ἣν ἐνέχει ἡ ἔρευνα τῆς μεγάλης ταύτης θεσσαλικῆς πόλεως, ἡ ἀκμὴ τῆς ὁποίας συμπίπτει εἰς τοὺς παλαιοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Τὰ περιορισμένα ἐν τούτοις μέσα, ἅτινα παρέχονται ἐκάστοτε δι' ἀνασκαφὰς καὶ ἡ γενομένη μέχρι τῆς ἐνάρξεως αὐτῶν ἐπὶ τῶν σημείων τῆς ἐρεῦνης καταστροφή καὶ ἡ κτίσις οἰκίων ἐπὶ πολλῶν μνημείων δὲν ἐπιτρέπουσι νῦν τὴν συστηματικὴν ἐξερεύνησιν ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Διὰ τοῦτο προετιμήθη ἡ διευκρίνισις ὀρισμένων οἰκοδομημάτων καὶ μάλιστα τῶν μνημείων τῆς λατρείας, ἅτινα θὰ ἡδύναντο νὰ ληφθῶσιν ὡς ἀφετηρίαι πρὸς ἐξερεύνησιν ὀλοκλήρου τῆς παλαιᾶς ταύτης χριστιανικῆς πόλεως εἰς προσεχῆς μέλλον καὶ ἐφ' ὅσον τὰ παρεχόμενα ἐκάστοτε μέσα ἤθελον τοῦτο ἐπιτρέψει. Λεπτομερῇ περιγραφὴν τῶν ἐρευνηθέντων μέχρι τοῦδε μνημείων ἐπιχειρῶ κατωτέρω.

Εἰκ. 14. Τμήμα τοιχοδομίας τοῦ δεξιοῦ ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 15. Γενική ἀπογὴ τῶν ἑρείπων τῆς Βασιλικῆς Α (ἀπὸ τῆς 'Αψίδος πρὸς τὸ Αἶθρον).

Εἰκ. 16. Τὰ ἀνευρεθέντα θεμέλια τῆς Ἀψίδος τῆς Βασιλικῆς Α (δοκιμαστικαὶ ἔρευναι τοῦ ἔτους 1923).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

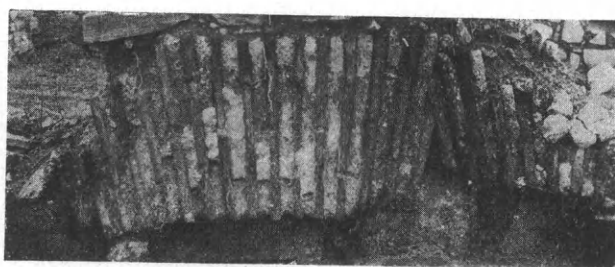
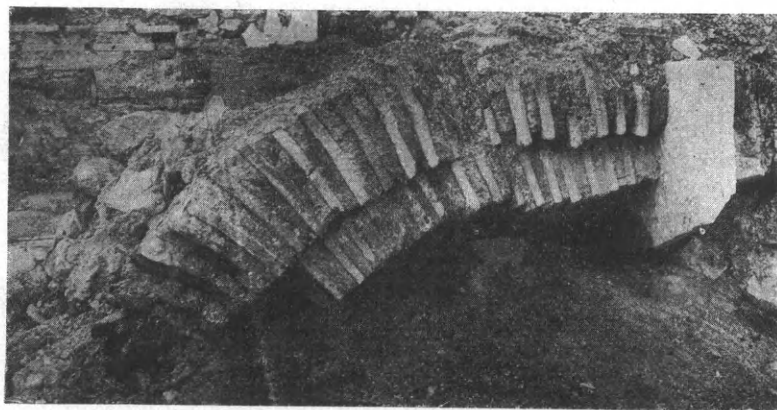
ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

§ 3. Περιγραφή τῆς Βασιλικῆς Α.—Συστηματικὰς ἀνασκαφὰς ἐν ταῖς χριστιανικαῖς Θήβαις τῆς Θεσσαλίας ἐνεργῶ-ὡς εἶπον καὶ ἐν ἀρχῇ-ἀπὸ τοῦ ἔτους 1924, τὸ πρῶτον δὲ μνημεῖον, ὅπερ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἐτῶν 1924-1928 ἦλθεν εἰς φῶς εἶναι μεγάλη χριστιανικὴ Βασιλικὴ κειμένη πρὸ τῆς σημερινῆς Ἀγορᾶς τῆς Νέας Ἀγχιάλου. Ἀφορμὴν πρὸς ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἔδωκεν ἡ ἐμφάνισις μικροῦ μέρους τοῦ στυλοβάτου τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας καὶ ἀρχιτεκτονικῶν τινων μελῶν τοῦ χριστιανικοῦ τούτου μνημείου κατὰ τὴν μεταφορὰν ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου χωμάτων πρὸς κατασκευὴν τοῦ πρὸ τῆς κωμοπόλεως τμήματος τῆς δημοσίας ὁδοῦ Βόλου-Ἀλμυροῦ. Ἡ ὑπ' ἐμοῦ γενομένη τῷ 1923 δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς τὴν Ἀψίδα τῆς Βασιλικῆς, ἐντελῶς δυστυχῶς κατεστραμμένην, τὰ θεμέλια τῆς ὁποίας ἀνεῦρον εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ μίαν κατὰ χώραν βάσιν τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας (εἰκ. 16). Μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς Ἀψίδος ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ μνημείου ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω.

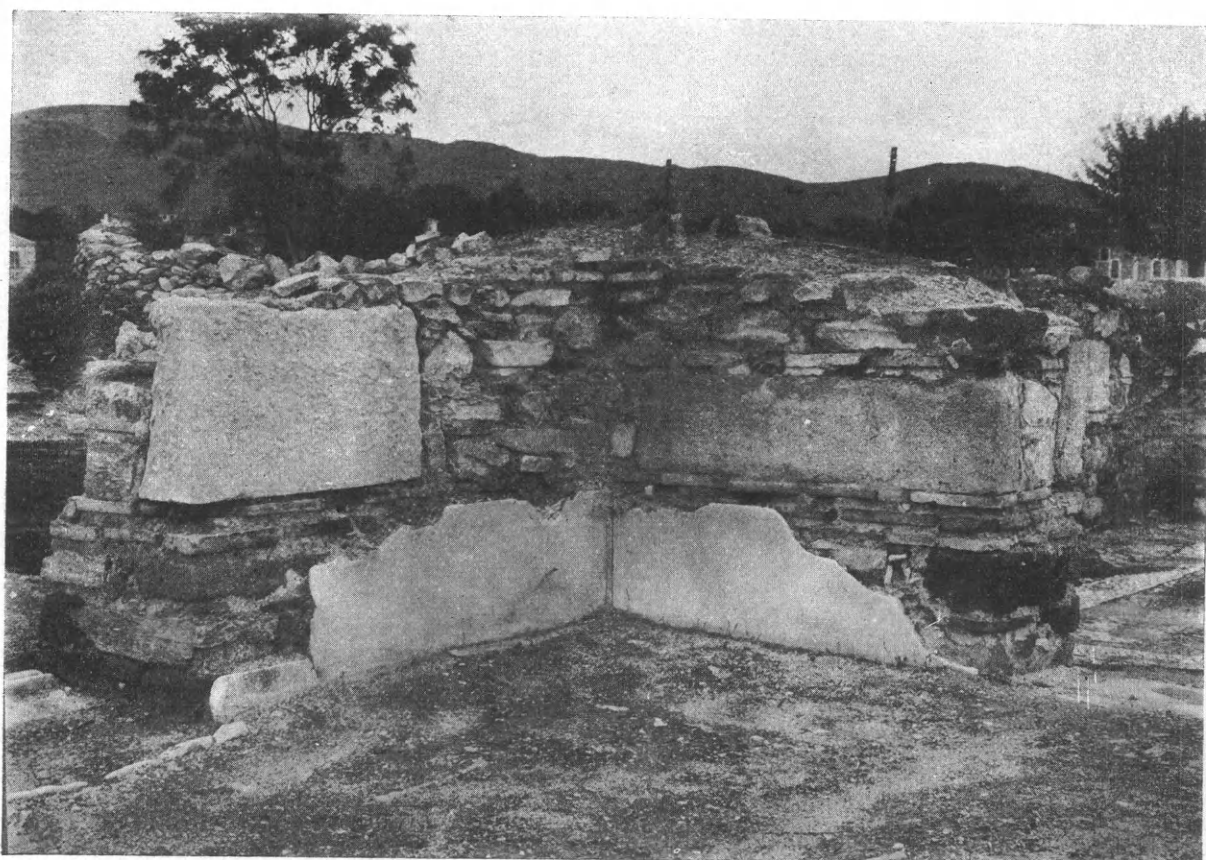
Α. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

α΄) Γενικὴ κάτοψις, τοιχοδομία.—Ὡς διακρίνεται εἰς τὰς παρατιθεμένας κατόψεις (εἰκ. 17 -- μετὰ τῶν ἀναφανεισῶν ἐντοιχίσεων μερῶν τῆς Βασιλικῆς εἰς ὑστέρους χρόνους -- πρβλ. καὶ Πίν. Β' τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ μνημείου) ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐκκλησίᾳ εἶναι τριλίτος ἐλληνοστυλοῦ τύπου χριστιανικὴ βασιλικὴ ὀλικῶν διαστάσεων 60×34 μ. ἀπολήγουσα πρὸς Α εἰς ἡμικυκλικὴν ἀψίδα καὶ ἔχουσα νάρθηκα καὶ μέγα αἶθριον. Πρὸ τοῦ αἵθριου ἐκτείνεται

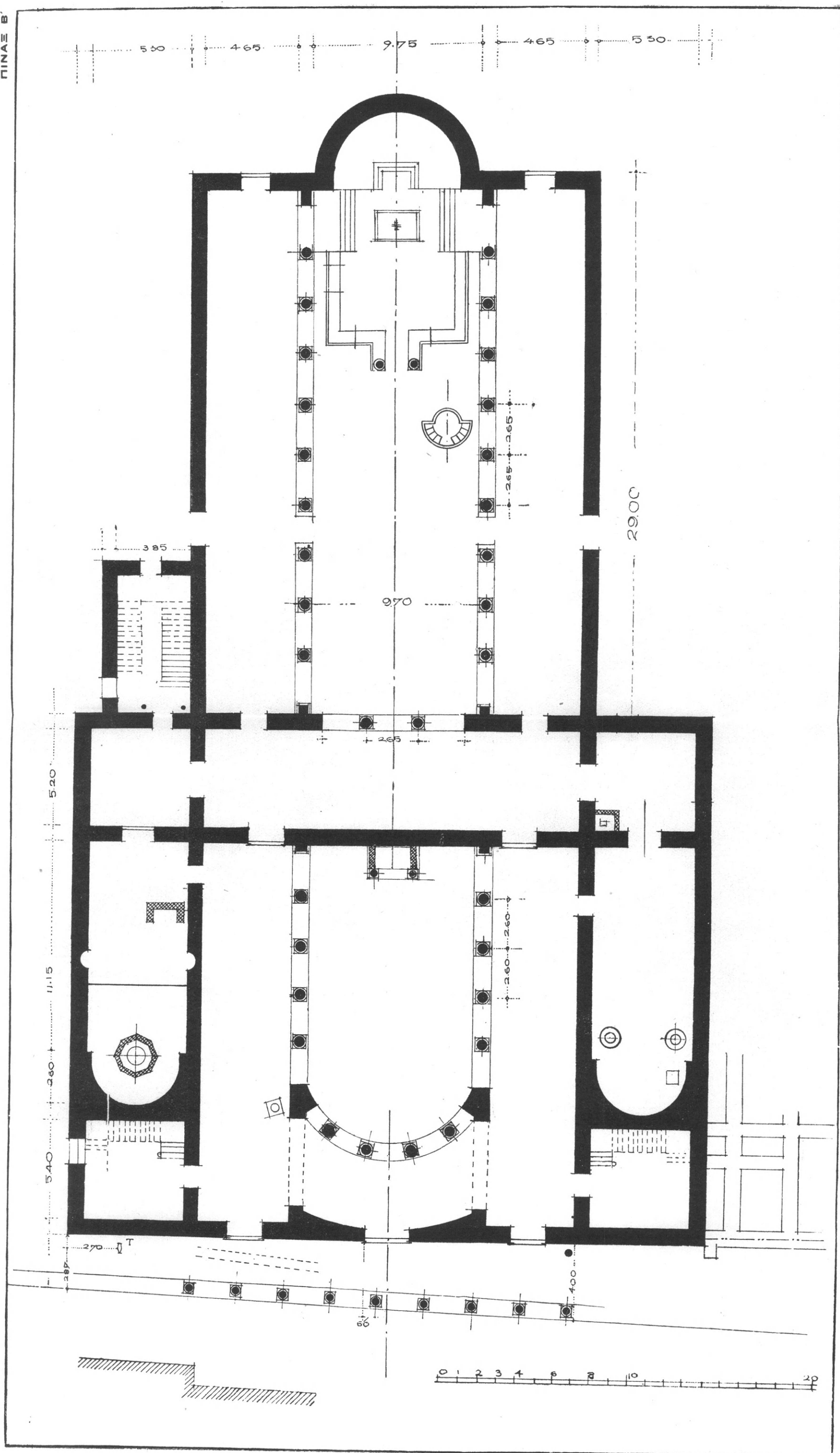

Εικ. 19 - 20. Τμήματα τόξων εὐρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

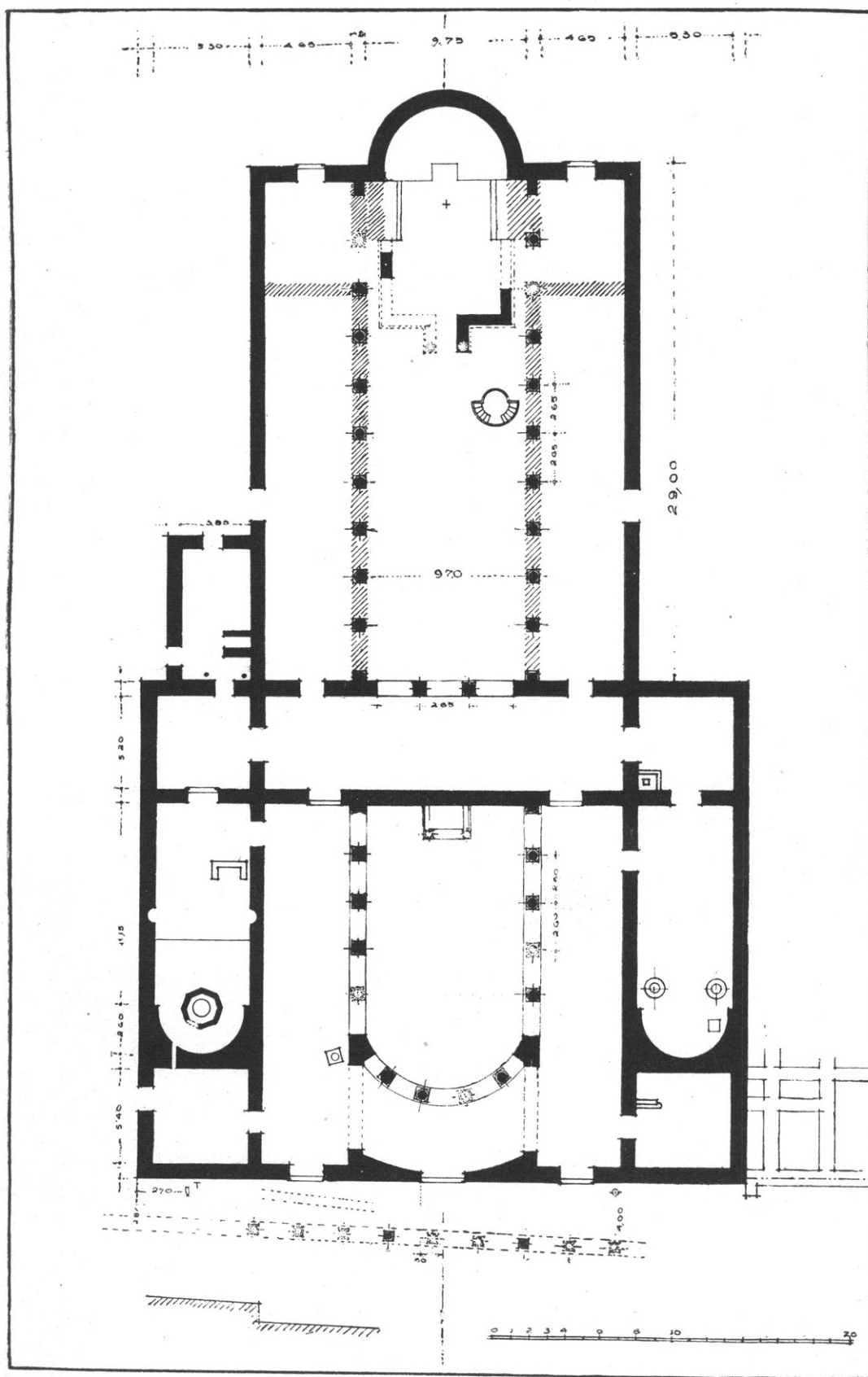

Εικ. 18. Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ Νάρθηκος τῆς Βασιλικῆς Α (δεῖγμα τοιχοδομίας καὶ ὀρθομαρμαρώσεως).

Κάτοπις συμπληρωμένη της Βασιλικής Α.

印
在
一
同

Εἰκ. 17. Κάτοπις τῆς Βασιλικῆς Α (ὡς ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τὸ μνημεῖον μετὰ τῶν ἐντοιχίσεων μερῶν αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν καταστροφῶν).

στοά, ἤτοι πρόπυλον, κατὰ μῆκος δὲ τῆς βορείας καὶ νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἵθριου, τοῦ νάρθηκος καὶ ἐν μέρει τῆς βασιλικῆς εὐρίσκονται συμμετρικῶς ἐκτισμένα διάφορα προσκτίσματα. Τὸ σχέδιον ὁλοκλήρου τοῦ μνημείου διακρίνεται διὰ τὴν ἄκραν συμμετρίαν καὶ τὴν ἐνιαίαν καὶ ἀκριβῆ διάταξιν τῶν μερῶν αὐτοῦ. Γενικὴν εἰκόνα τῶν ἀνευρεθέντων ἐρειπίων τῆς Βασιλικῆς ταύτης παρέχουσιν αἱ παρατιθέμεναι ἐνταῦθα γενικαὶ ἀπόψεις (εἰκ. 15 βλ. καὶ τὴν κατωτέρω εἰκ. 39 εἰλημμένην ἀπὸ τοῦ αἵθριου).

Τὸ κτίριον διεσώθη εἰς ὕψος 1,50-0,50 μ. μόνον δὲ ἡ ἀψίς, ὡς εἶδομεν, ἀνευρέθη σχεδὸν μέχρι τῶν θεμελίων της. Ἡ τοιχοδομία τῶν κάτω τούτων μερῶν τοῦ μνημείου παρουσιάζει ἀργολιθοδομήν μετ' ἀφθόνου κονιάματος διακοπτομένην κατ' ἀποστάσεις μὲ ζώνας ἐξ ὀπτῶν πλίνθων εἴτε ἐκ μιᾶς εἴτε ἐκ δύο εἴτε ἐκ τριῶν σειρῶν. Αἱ πλίνθοι εἶναι λεπταὶ (πάχ. 0,03 μ.) καὶ μεγάλαι (0,35 × 0,35 μ.) τὸ δὲ κονίαμα παχύτερον (0,04-0,05 μ.) Ἀντὶ τῶν ἀργῶν λίθων γίνεται πολλαχοῦ χρῆσις καὶ πελεκητῶν ἐκ τραχίτου λίθων ὡς καὶ μαρμάρων εἰλημμένων ἐξ ἀρχαίων κτισμάτων (εἰκ. 18 πρβλ. καὶ σχεδιάσμα ἐν εἰκ. 14).

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς βασιλικῆς ἐκατέρωθεν τῆς κατεστραμμένης νῦν ἀψίδος παρουσιάζει ἐπιμελῆ τοιχοδομίαν ἐκ πελεκητῶν λίθων (μέλανες τραχίται, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις ποικίλουν: 0,28 × 1,30 μ. 0,20 × 1,10 μ. 0,16 × 0,68 μ. 0,22 × 0,50 μ.) συνδεομένων διὰ κονιάματος εἰς μικρὰν ποσότητα οὕτως ὥστε νὰ παρέχῃσιν ὄψιν ἰσοδομικοῦ κτίσματος (βλ. σχεδ. εἰκ. 14).

Ἡ τοιχοποιία τῶν τόξων τῶν ἀνοιγομένων ἄνωθεν τῶν κιονοστοιχιῶν, τῶν θυρῶν κλπ. συνίστατο ὁλόκληρος ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, ὡς δεικνύουσι τοῦτο δύο τμήματα τόξων ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφάς. Τὸ πρῶτον (εἰκ. 19) ἀνευρέθη πλησίον τῆς δεξιᾶς θύρας τῆς ἀγούσης ἀπὸ τοῦ αἵθριου εἰς τὸν νάρθηκα· τοῦτο εἶναι διπλοῦν, συνέχεται δὲ πρὸς τμήμα γωνίας τοίχου-πιθανώτατα θύρας ἢ παραστάδος-ἀπὸ τοῦ ὁποίου χωρίζεται διὰ μαρμαρίνου ἄνευ γλυφῶν γείσου. Τὸ τμήμα τοῦ τοίχου (ὕψους 1,50 μ.) συνίσταται ἐξ ἀργολιθοδομῆς διακοπτομένης κατ' ἀποστάσεις διὰ σειρᾶς πλίνθων, ἐνῶ τὸ τόξον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλων (0,35 × 0,35 μ.) πλίνθων (πάχους 0,03 μ.) συνδεομένων μὲ παχύτερον ἐρυθρὸν

Εἰκ. 21. Μαρμαρινὴ πλίνθος μετ' ἐπιγραφῆς.

πὸν κονίαμα. Ὅμοίως εἶναι κατεσκευασμένον καὶ ἕτερον τμήμα τόξου εὐρεθὲν παρὰ τὸ φρέαρ τοῦ αἵθριου (εἰκ. 20). Καὶ εἰς τοῦτο αἱ λεπταὶ καὶ μεγάλαι πλίνθοι καταλαμβάνουσιν ὅλον τὸ πάχος τοῦ τόξου ἐνθυμίζουσαι ἀκόμη τὴν ρωμαϊκὴν τοιχοποιίαν, ἣτις, ὡς γνωστὸν μετὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐκλείπει (ὁμοία εἶναι π.χ. καὶ ἡ ἐκ πλίνθων τοιχοποιία τοῦ μαρτυρίου τοῦ προσηρτημένου παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς ἀνευρεθείσης τῷ 1916 ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸν Ἰλισὸν χριστιανικῆς Βασιλικῆς, τοῦ χρονολογουμένου κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα)¹. Ἡ χρῆσις ἀφθόνων πλίνθων διὰ τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν τοίχων καὶ τὰς ἐσωτερικὰς τοῦ ναοῦ διαιρέσεις συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων πλίνθων κατὰ τὰς ἀνασκαφάς· μεταξὺ τούτων μάλιστα πλὴν τῶν ἔχουσῶν ἀνάγλυφον τὴν ἐπιγραφὴν ΕΚΚΛ(ησία) ΘΗΒ(ων), περὶ ᾧν εἶπομεν ἄνωτέρω, ἀνευρέθη καὶ πλινθόμορφος λευκὸς λίθος (0,25 × 0,10 καὶ πάχ. 0,065 μ.) φέρων ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τὰ γράμματα ΑΤΝΒ-ΡΑΒ (εἰκ. 21), ἅτινα ὡς δηλωτικὰ ἐργοστασίου τῶν πλίνθων θὰ ἠδύναντο νὰ ἐρμη-

1 Βλ. Γ. Σωτηρίου, Παλαιὰ Χριστιανικὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἰλισσοῦ ἐν Α. Ε., 1921, σ. 8 κ. ἐ.

Εἰκ. 22. ᾠ Αποψις τοῦ μέσου κλίτους τῆς Βασιλικῆς Α.

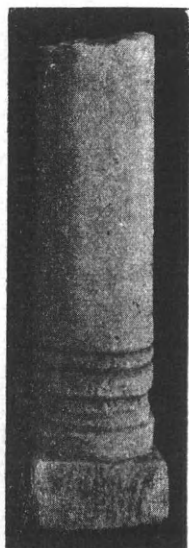

Εἰκ. 23. ᾠ Αποψις τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τῆς Βασιλικῆς Α.

νευθῶσιν¹. Οἱ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς ἐξωτερικῶς ἦσαν ἐπικεχρισμένοι διὰ κονιάματος ὅπερ καὶ διασφύζεται ἐνιαχοῦ.

β'. Μέρη τοῦ ναοῦ. — Ὁ ναὸς ἀνεσκάφη ἀπὸ τοῦ Βήματος πρὸς τὸ Αἷθριον, τὴν σειρὰν δὲ ταύτην θ' ἀκολουθήσωμεν καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ναοῦ.

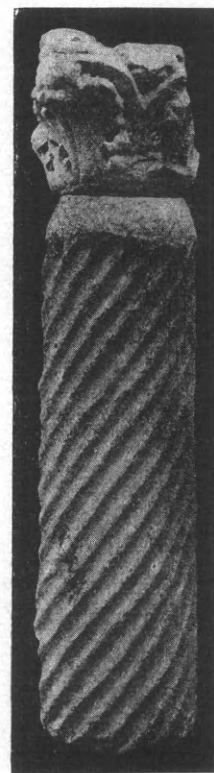
1. Ὁ κυρίως ναὸς μετὰ τοῦ ἱεροῦ βήματος. — Ὁ κυρίως ναὸς εἶναι τρίκλιτος βασιλική, ἔχουσα μῆκος 29 μ. καὶ πλάτος 20 μ. Ἡ σχέσις δηλονότι τοῦ μήκους πρὸς τὸ πλάτος τῆς Βασιλικῆς ταύτης εἶναι περίπου 3:2, ἀναλογία συνήθης καὶ εἰς τὰς προχριστιανικὰς Βασιλικὰς τῶν ἐλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἐξακολουθεῖ ἐπὶ πολὺ καὶ εἰς τὰς χριστιανικὰς Βασιλικὰς τοῦ ἐλληνιστικοῦ τύπου εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου². Τὸ μέσον κλίτος ἔχει διπλάσιον περίπου πλάτος (9.75 μ.) τῶν δύο πλαγίων (4.65 μ.), ἡ δὲ ἐξέχουσα ἀψὶς ἔχει διάμετρον σχεδὸν ἴσην πρὸς τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους, ὡς εἶναι τοῦτο σύνηθες εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς Βασιλικὰς τοῦ ἐλληνιστικοῦ τύπου· ἡ ἀψὶς αὕτη καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλική - ὅπως σχεδὸν κατὰ κανόνα παρατηρεῖται εἰς

Εἰκ. 24.
Τμῆμα κιονίσκου βασί-
λιντος τῆς πλάκας τῆς Ἀγ.
Τραπεζῆς.

Εἰκ. 25.
Εὐρεθέντα τμήματα τῆς ἄνω
πλακῆς τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς.

Εἰκ. 26.
Τμῆμα στρεπτοῦ κίονος
τοῦ Κιβωρίου μετὰ τοῦ
κιονοκράνου.

τὰς ἐλληνικὰς χώρας - ἔχει ἀκτῖνα ὑπερβαίνουσαν τὸ ἡμικύκλιον κατὰ 0,90 μ. ὅσον δηλ. εἶναι τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

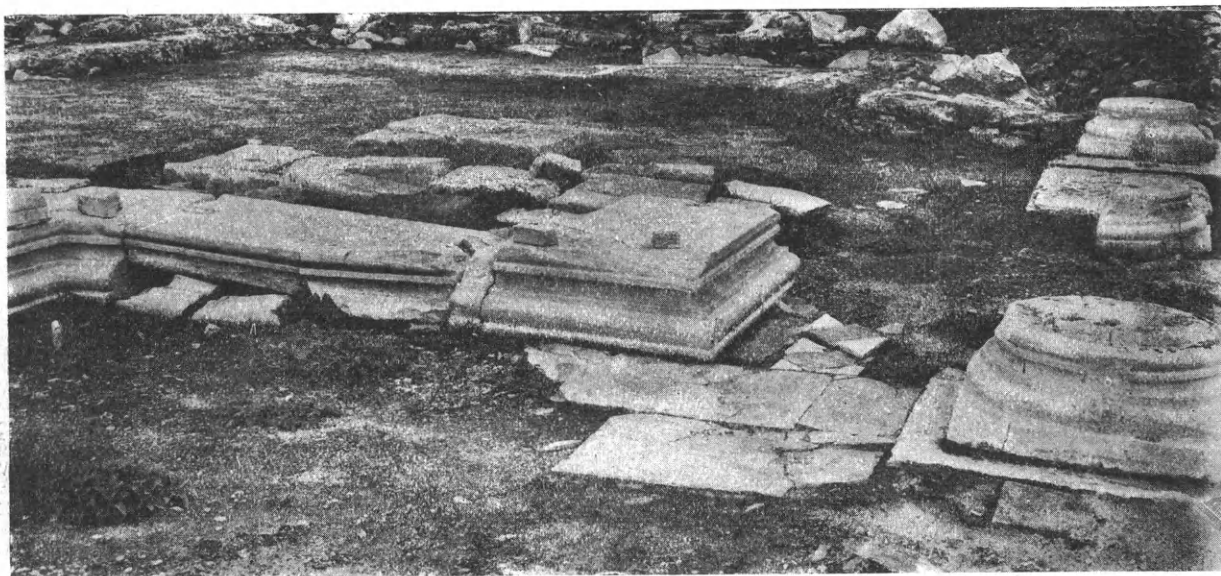
Αἱ κιονοστοιχίαι τῆς Βασιλικῆς χωροῦσι μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, χωρὶς νὰ σχηματίζεται ἀρχιτεκτονικῶς ἰδιαίτερος χώρος διὰ τὸ ἱερὸν βῆμα. Τοῦτο περιορίζεται εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος χωριζόμενον ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ μαρμαρίνης σολέας, τῆς ὁποίας, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀνευρέθησαν αἱ βάσεις (βλ. εἰκ. 22, 27 καὶ 28).

1 Πρὸβλ. ἀναλόγους σφραγίδας πλίνθων τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἐν Γ. Σωτηρίου, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τομ. Δ' (1918), Παράρτημα σ. 20, Πιν. 9. Ἡ ἀνευρεθεῖσα αὕτη μαρμαρίνη πλίνθος, τμῆμα ἐξ ἀρχαίου μαρμάρου, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψευς αὐτῆς

ὑπάρχουσαι ἐγκοπαί, ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς τὸ σῆμα τοῦ ἐργοστασίου, ἴσως δὲ καὶ γράμματα αὐτῆς εἶναι δηλωτικὰ ἀριθμοῦ.

2 Πρὸβλ. ἀναλογίας Βασιλικῶν ἐν Zeitschr. für Gesch. d. Architektur, Beiheft 14, Heidelberg, 1916, σ. 43 κέ.

Εἰκ. 27. Τὸ δεξιὸν τμήμα τῆς ἀνευρεθείσης σολέας τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 28. Ἐκτός τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς Βασιλικῆς μετὰ τῶν κατὰ χώραν ἀνευρεθεισῶν βάσεων σολέας καὶ ἁμβωνος.

Τὰ πλάγια κλίτη χωροῦσιν ὁμοίως ἐλεύθερα μέχρι τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, (*εἰκ. 23*), ἔνθα ὑπάρχουσι μικραὶ θύραι. Τοιαῦται θύραι εἰς τὰ ἀνατολικά ἄκρα τῶν πλαγίων κλιτῶν (βλ. *εἰκ. 17*) δὲν εἶναι μὲν συνήθεις, παρατηροῦνται ἐν τούτοις εἰς ἱκανοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς ¹, ἄγουσαι εἰς διαμερίσματα προσκεκολλημένα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ προωρισμένα δι' ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν ἄλλοτε δὲ καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν προστεθέντα (πρβλ. κατωτέρω περιγραφὴν Βασιλικῆς Β).

Τὸ ἱερόν Βῆμα τοῦ ναοῦ ἀνευρέθη ἀτυχῶς λίαν κατεστραμμένον· πλὴν τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ χώρου τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, τοῦ προσδιορισθέντος μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ σταυρικοῦ ἐγκαινίου (βλ. *εἰκ. 17*· πρβλ. καὶ κατωτ. περιγραφὴν Βασιλικῆς Β), ἔχνη ἐλάχιστα τῶν ἐκατέρωθεν τῆς ἁγ. Τραπεζῆς κτιστῶν βάθρων (ἥτοι τοῦ συνθρόνου) καὶ τοῦ συνδέοντος τὰ ἄκρα τῆς ἀψίδος τοίχου, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἡ κάτω βαθμὶς τῆς καθέδρας τοῦ ἐπισκόπου, ἦσαν τὰ μόνα λείψανα, ἅτινα ἔφερον εἰς φῶς αἱ ἀνασκαφαί. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τῶν μερῶν τούτων ὀλίγα μαρμάρινα τεμάχια προερχόμενα ἐκ τῆς ἁγ. Τραπεζῆς, ἥτοι: τὸ ἥμισυ τμήμα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων κιονίσκων τῶν βασταζόντων τὴν πλάκα τῆς ἁγ. Τραπεζῆς (*εἰκ. 24*) καὶ δύο τμήματα ἐκ τῆς πλακὸς αὐτῆς (*εἰκ. 25*)· ἐκ τοῦ κιβωρίου δὲ τῆς ἁγ. Τραπεζῆς τοῦ ναοῦ διεσώθησαν: τμήμα στρεπτοῦ μαρμαρίνου κορμοῦ ἐκ τῶν κιόνων αὐτοῦ, ἐν τῶν κιονοκράνων του, δυστυχῶς κατεστραμμένον, διασῶζον ὅμως τοὺς δύο γόμφους ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτοῦ ἐπιφανείας, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι προέρχεται ἐκ κιβωρίου (*εἰκ. 26*) καὶ μικρὸν τμήμα ἐκ τοῦ λαμπροῦ ἀναγλύφου διακόσμου τοῦ κιβωρίου, περὶ οὗ λέγομεν κατωτέρω (εἰς τὸ κεφ. Γ' περὶ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ).

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δαπέδου τοῦ βήματος ἀνευρέθησαν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν βάθρων τοῦ συνθρόνου κατὰ χώραν μεγάλην τμήματα τῆς μαρμαρίνης βάσεως τῆς σολέας, ἀποτελουμένης ἀπὸ ὀγκώδεις ἐκ λευκοῦ μαρμαρίου πλάκας (ὑψ. 0.27 καὶ πλ. 0.70 μ.) ἡ ἑξωτερικὴ κάθετος ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων κοσμεῖται μὲ γλυφὰς ἐπιμελῶς ἐιργασμένας (*εἰκ. 27 - 28* πρβλ. κατωτέρω καὶ τομὴν τῆς βάσεως τῆς σολέας ἐν κεφ. Γ').

Ἡ σολέα κατεῖχε σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἀφίνουσα μόνον διόδους ἐκατέρωθεν τῶν κιονοστοιχιῶν (0.65 μ. πλάτους ὑπολογιζομένων τῶν διόδων ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου) καὶ ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου μὲ μίαν προέκτασιν πρὸς δυσμὰς διὰ τὴν εἴσοδον. Διεσώθη κατὰ χώραν τὸ δεξιὸν ἥμισυ αὐτῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ σφύζεται ἐν τμήμα ἀντίστοιχον πρὸς τὸ πλεῖστον τοῦ δεξιοῦ (*εἰκ. 29*)· διὰ τῶν διασωθέντων τούτων τμημάτων του δύναται ν' ἀποκατασταθῇ ὁλόκληρος. Πρὸς ἀνατολὰς οἱ δύο βραχίονες ἐκτείνονται μέχρι τῶν βάθρων τοῦ συνθρόνου, ἀφίνονται δὲ πλάγιαί διόδοι διὰ τὴν ἔξοδον, αἵτινες ἐφράσσοντο προφανῶς διὰ κιγκλίδων (βλ. καὶ κάτωψιν).

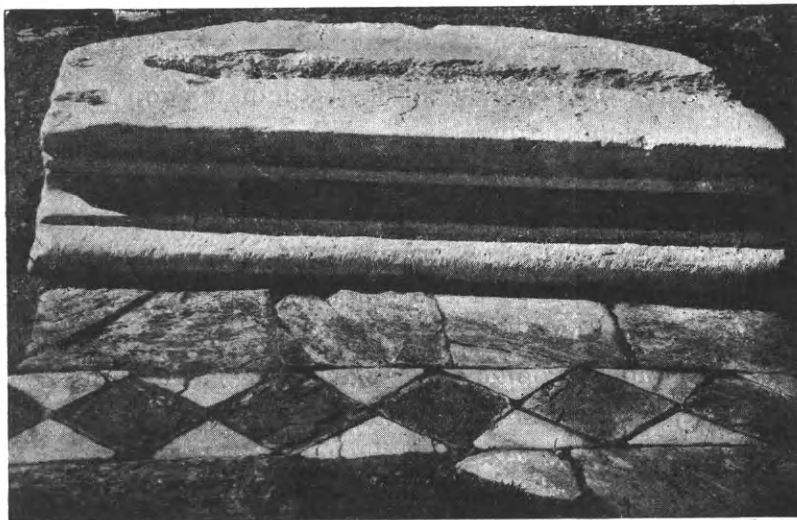
Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης τῆς σολέας ἔβαινον θωράκια ὡς δεικνύουσιν ἐγκοπαὶ (πλατ. 0.10 μ.) διακρινόμεναι εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς βάσεως (πρβλ. κάτωψιν)· τεμάχια τῶν θωρακίων τούτων ἀνευρέθησαν κατὰ σωροὺς ἐπὶ τόπου, περὶ ὧν λέγομεν κατωτέρω. Τὰ θωράκια ταῦτα ἐστερεοῦντο κατ' ἀποστάσεις εἰς μικροὺς πεσσούς, εἰς τὰς θέσεις δὲ τούτων ἀνευρέθησαν τόρμοι. Ὁ διασωθεὶς προεξέχων βραχίων τῆς εἰσόδου δεξιὰ φέρει εἰς τὸ τέρμα αὐτοῦ ἔχνη μεγαλύτερας βάσεως καὶ βαθεῖς τόρμους μὲ πλαγίαν αὐλακα, δι' ὧν ἐστερεοῦτο προ-

¹ Βλ. Βασιλικὴν ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, Δ'. - 1918 - Παράρτημα σ. 40, *εἰκ. 51*. Βασιλικὴν τῶν Στόβων ἐν *Jahrb. d. österr. arch. Instituts XXIV*, 1928, σελ. 45 *εἰκ. 26*. Πρβλ. καὶ Βασιλικὰς Στουδίου Κωνσταντι-

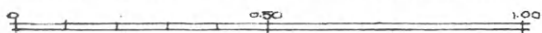
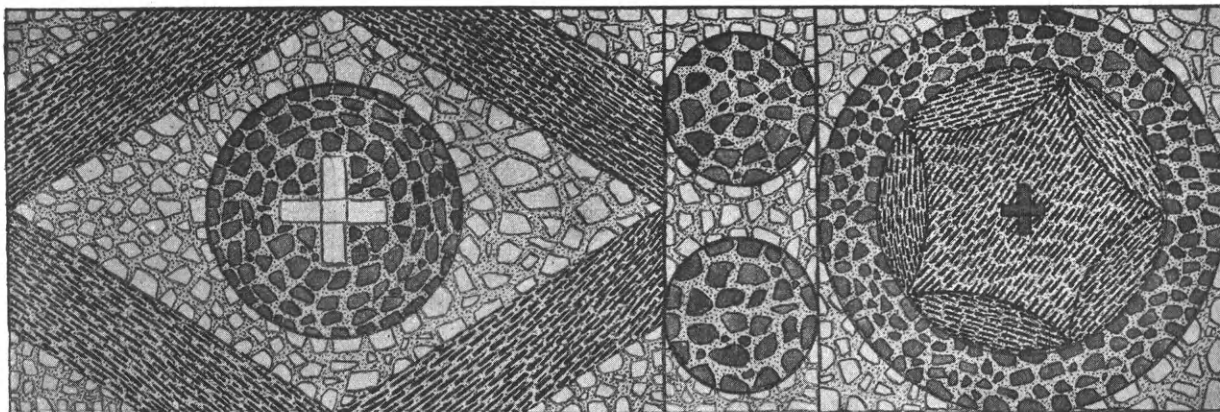
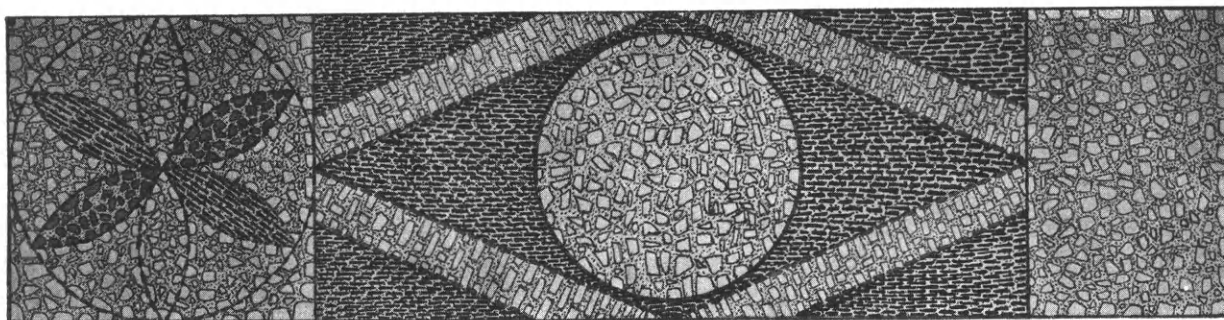
νουπόλεως, Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης, Ἀγ. Μηνᾶ Αἰγύπτου, ἁγ. Θεοδώρων εἰς Γέρασα Παλαιστίνης καὶ πολλὰς Βασιλικὰς ἐν Ῥώμῃ. Πολλάκις τὰ τοιαῦτα διαμερίσματα ἐχρησίμευον ὡς οἰκίσματα κληρικῶν.

φανῶς κίων οὐχὶ δὲ μικρὸς πεσσός· οἱ κίονες οὗτοι τῆς εἰσόδου τῆς σολέας, τμήματα τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν ἐκ λευκοῦ στιλπνοτέρου μαρμάρου, εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι ἐστήριζον τόξον μαρμαρίνον, εἶδος ὥραίας Πύλης, ὁμοίας πρὸς τὴν παρατηρουμένην εἰς παλαιοχριστιανικὰ τέμπλα (λ.χ. τῆς Ὀλυμπίας). Ἡ πλήρης ἐν τούτοις ἀποκατάστασις τῆς διατάξεως τῆς σολέας, ὡς καὶ ὁλοκλήρου τοῦ συγκροτήματος τοῦ Βήματος τοῦ ναοῦ, ἐγένετο μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀρτιώτερον διασωθέντος Βήματος τῆς Βασιλικῆς Β, διὸ καὶ κατωτέρω εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς δευτέρας βασιλικῆς ἐπιχειροῦμεν τὴν πλήρη αὐτῶν ἀποκατάστασιν.

Εἰς μικρὰν τέλος ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς σολέας καὶ δεξιὰ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀνευρέθη κατὰ χώραν ἡ μαρμαρίνη βά-

Εἰκ. 29. Τμῆμα βάθρου τῆς σολέας διασωθὲν κατὰ χώραν ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους αὐτῆς καὶ μέρος τῶν μαρμαροθετημάτων τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 30. Τμήματα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τοῦ ναοῦ.

σις *ἄμβωνος* (εἰκ. 28)· τὰ ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης σφζόμενα ἴχνη ὡς καὶ τὰ εὐρεθέντα τμήματα ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐπιτρέπουν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἄμβωνος, ἣν ἐπιχειροῦμεν κατωτέρω. Ἡ θέσις τούτου δεξιὰ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους εἶναι σπανιωτέρα ἐξ ὧν μνημείων ἔχομεν σήμερον ὑπ' ὄψιν¹. Συνηθεστέρα θέσις τοῦ ἄμβωνος εἶναι ἀριστερὰ (ἐν βασιλικαῖς: Ὀλυμπίας, ἀγ. Τίτου Γόρτυνος, Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου Ἀττικῆς), συμφωνότεροι δ' ὡς γνωστὸν πρὸς ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς εἶναι δύο ἄμβωνες ἐκατέρωθεν τῆς σολέας, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλικῇ τοῦ S. Clemente τῆς Ρώμης.

Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς εὐρέθησαν κατὰ χώραν οἱ *στυλοβάται* καὶ αἱ πλεῖστα τῶν *βάσεων* τῶν κίωνων (εἰκ. 15 καὶ 22)· οἱ στυλοβάται ἀποτελοῦνται ἐξ ὀρθογωνίων μεγάλων πλακῶν (ὑψ. 0.15 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου) εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀρχαίου ὕλικου· εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν εἰλημμένην ἐκ σαρκοφάγου ρωμαϊκῶν χρόνων διασώζεται καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἔνθα ἀναγράφονται αἱ Θῆβαι ὡς λαμπροτάτη πόλις, ἣν ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἀνωτέρω. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων (ὑψ. 0.30 μ.) εἶναι πᾶσαι ὁμοιόμορφοι, ἰωνίζουσιν (εἰκ. 27). Ἐκ τῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κορμῶν τῶν κυλινδρικών κίωνων (μῆκ. 3.50 μ. τοῦ κάτω ὀρόφου καὶ 3 μ. τῶν ὑπερώων) τῶν θεοδοσιανοῦ τύπου κιονοκράνων καὶ τῶν ἀπλῶν μετὰ σταυρῶν ἐπιθημάτων αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἐσκορπισμένα καὶ τεθραυσμένα πλεῖστα τεμάχια ἅτινα ἐξετάζομεν λεπτομερῶς κατωτέρω (βλ. γλυπτικὸν διάκοσμον). Εἰς τὰ μεταξὺ τῶν κίωνων διαστήματα ὑπῆρχον ἀναμφισβητήτως θωράκια χωρίζοντα τὰ κλίτη, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν βάσεων, αἵτινες φέρουσιν ἐκατέρωθεν καθ' ὕψος ταινίαν ἀνεπεξέργαστον πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν θωρακίων. Ἡ βάσις τοῦ τετάρτου κίονος ἀπὸ δυσμῶν, ἣτις ἀντικρύζει τὰς πλαγίας θύρας τοῦ ναοῦ, ἀντὶ θωρακίων εἶχε πυλίδας, ὡς δηλοῦται τοῦτο ἐκ τῶν ἐγκοπῶν τῶν βάσεων καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν ὀλμων πρὸς στήριξιν τῆς στρόφιγγος· ἐπίσης διακόπτεται καὶ ὁ στυλοβάτης εἰς τὰς διόδους ταύτας. Ὅμοιαι πυλίδες ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰ μεσοκίονια, τῶν προτελευταίων κίωνων ἀντικρύζουσιν τὰς πλαγίας πυλίδας τῆς σολέας, ἵνα οἱ ἐν τῷ ἱερῷ Βήματι συγκοινωνοῦσι ἀπ' εὐθείας μὲ τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ πρεσβυτερίου πλάγια κλίτη καὶ τὰς πρὸς ἀνατολὰς θύρας.

Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν αἱ κιονοστοιχίαι ἐφράχθησαν διὰ τοίχου ἐξ ἀμελοῦς ἀργολιθοδομίας, περιορισθέντος οὕτω τοῦ ναοῦ εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος². Μόνον εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα οἱ τοῖχοι οὗτοι ἐκτείνονται ἀπὸ τοῦ προτελευταίου κίονος ἐγκαρσίως μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς, σχηματιζομένων οὕτω δύο διαμερισμάτων³. Κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς ἀνασκαφῆς ἡλευθερώσαμεν τὴν δεξιὰν κιονοστοιχίαν ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους τοίχους ἀποκαλύψαντες τὰς ἐντοιχισμένας βάσεις τῶν κίωνων ἀφήκαμεν δὲ τὴν ἀριστεράν, ὡς ἡ κιονοστοιχία αὕτη εὐρέθη. Ἐξήγησιν τῶν ἐμφράξεων τούτων τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ ἄλλων μερῶν τῆς βασιλικῆς παρέσχομεν ἀνωτέρω (βλ. σελ. 9). Εἰς τὴν παρατεθεῖσαν ἐν εἰκ. 17 κάτοψιν σημειοῦνται μόνον τ' ἀνευρεθέντα (πρβλ. καὶ συμπεληρωμένην κάτοψιν ἐν Πίν. Β).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ ναοῦ, οὗτος, ὡς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων διαχωριστικῶν ἠνωμένων κιονίσκων δηλοῦται, ἐγίνετο διὰ πολλῶν παραθύρων, δι' ὧν ἐφωτίζετο ἀπλῆτως τὸ οἰκοδόμημα. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μνημείου ἀνευρέθησαν 14 κορμοί, ἐξ ὧν 3 ἀκέραιοι καὶ 17 κιονόκρανα πάντα σχεδὸν ἀκέραια. Οἱ διαχωριστικοὶ οὗτοι κιονίσκοι εἶναι δύο εἰδῶν ἀνήκοντες προφανῶς εἰς παράθυρα τοῦ κάτω καὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς βασιλικῆς.

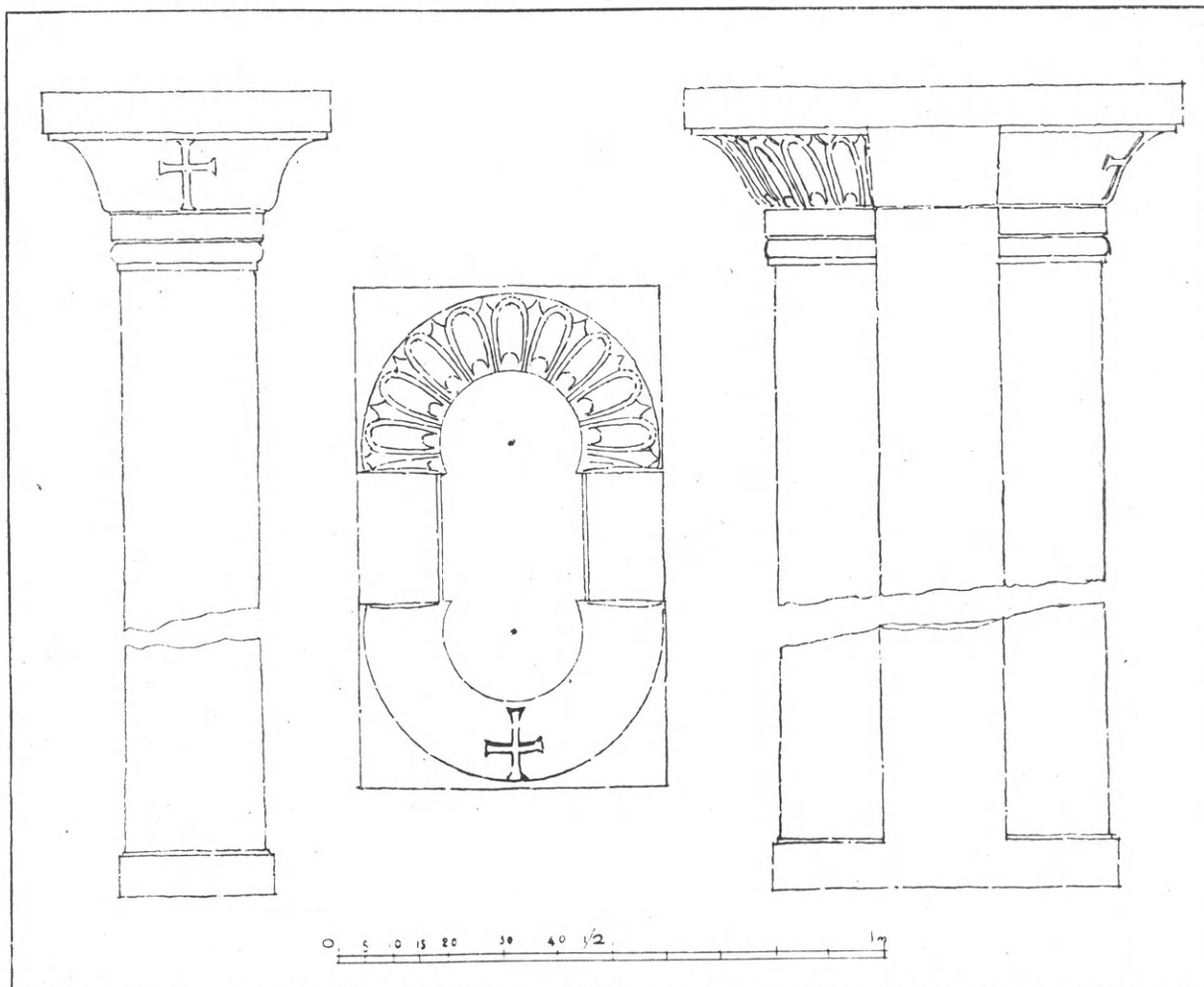
1 Πρβλ. τοιοῦτον ἄμβωνα ἐν τῇ Βασιλικῇ τῶν Στόβων ἐν Jahrb. d. österr. arch. Instituts XXIV, 1928 σ. 45 εἰκ. 20.

2 Βλ. παρομοίαν ἐμφράξιν τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ εἰς

τὴν Βασιλικὴν λ. γ. τῶν Στόβων ἔ. ἄ. σ. 45.

3 Ταῦτα, δι' οὓς λόγους εἵπομεν ἀνωτέρω, δὲν δύνανται ὡς παστοφόρια νὰ νοηθῶσιν.

Οἱ τοῦ κάτω ὀρόφου ἔχουσι μεγαλύτερον πάχος (0,25-0,25 μ.) καὶ ἱκανὸν ὕψος, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὑψηλῶν κιονοκράνων τῶν (εἰκ. 31)· ἀνευρέθησαν τρεῖς κορμοί, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν εὐρέθη ἀκέραιος· πάντες οὗτοι συνίστανται ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μὲ κυανᾶς ἀποχρώσεις, εἶναι δὲ ἐπιμελῶς εἰργασμένοι καὶ ἐστιλβωμένοι καὶ ἔχουσι τὴν διαχωριστικὴν ζώνην στενὴν (0,17 μ.) καὶ τοὺς ἠνωμένους κίονας κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἐξέργους. Εἰς τοὺς κορμούς τούτους προσαρμόζονται μεγάλα ἐπίκρανα ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμάρου φέροντα λατινικὸν σταυρὸν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψευς καὶ ραβδώσεις ἐπὶ τῆς ἐτέρας.

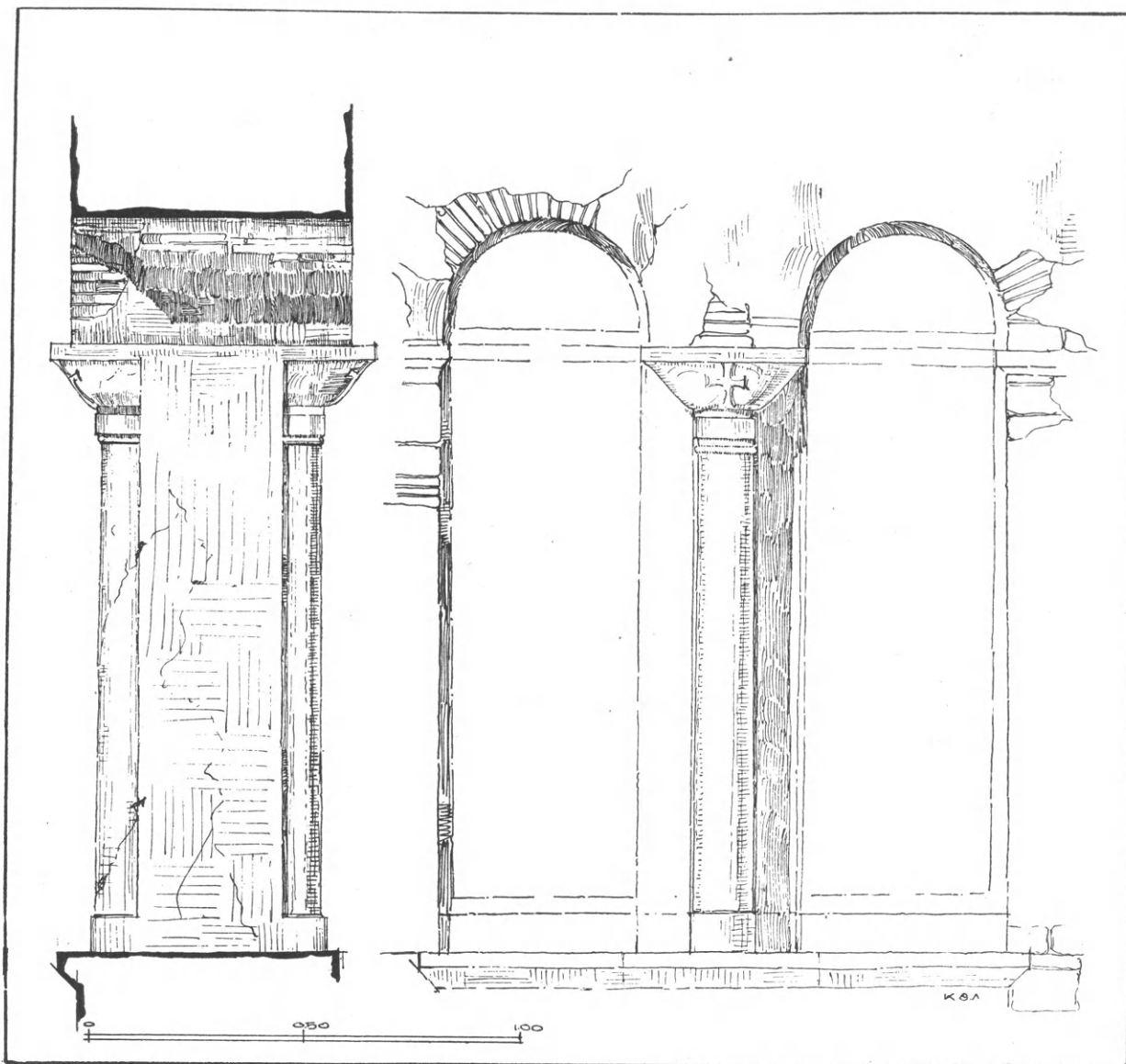
Εἰκ. 31. Κιονίσκοι καὶ κιονόκρανα παραθύρων τοῦ κάτω ὀρόφου.

Οἱ διαχωριστικοὶ κίονες τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἥτοι τῶν ὑπερώων τοῦ ναοῦ-ἐξ ὧν ἀνευρέθησαν τρεῖς ἀκέραιοι καὶ ἑννέα ἠκρωτηριασμένοι-εἶναι λεπτότεροι (πάχ. 0,20-0,16 μ., ὕψους 1,20 μ.), ὀλιγώτερον ἐπιμελῶς εἰργασμένοι, ἔχουσι δὲ τὴν διαχωριστικὴν ζώνην πλατυτέραν (0,36 μ.) καὶ τὰ ἐπίκρανα αὐτῶν ἀπλᾶ μὲ ἓνα μόνον ἀνάγλυφον σταυρὸν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψευς· ἐκ τῶν ἐπικράνων τούτων ἀνευρέθησαν 15 πάντα ἀκέραια. Κατὰ ταῦτα τὰ ἄνω παράθυρα, ὑπολογιζομένων τῶν ἄνωθεν αὐτῶν ἀνοιγομένων ἡμικυκλικῶν τόξων, δὲν ἦσαν ὑψηλότερα τῶν 1,70 μ. (εἰκ. 32) εἰς μέγεθος δηλονότι μᾶλλον μικρόν, ὥς εἶναι λ.χ. καὶ τὰ παράθυρα τῶν ὑπερώων τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης· ἴσως καὶ ἐνταῦθα τὰ παράθυρα

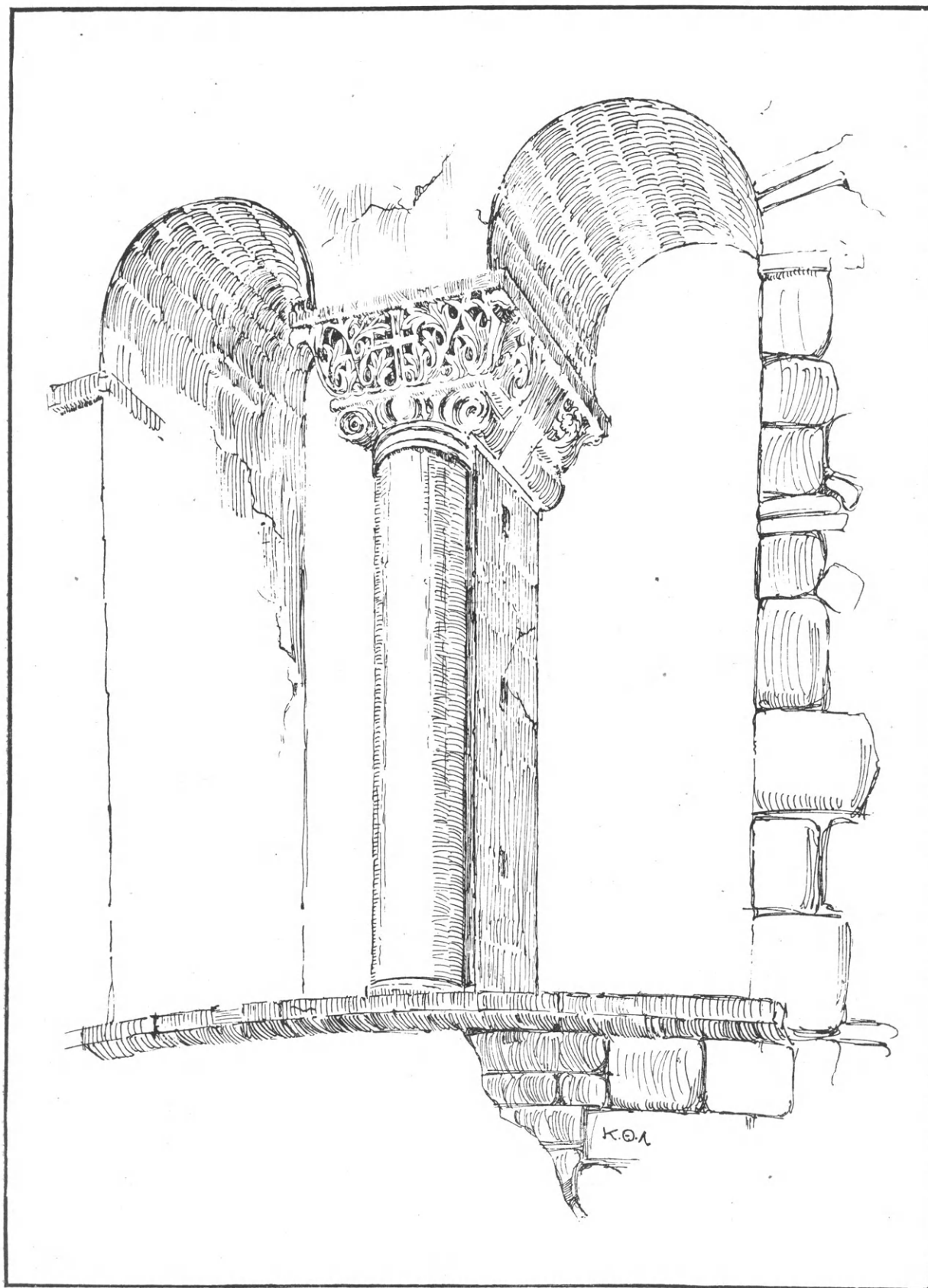
ἀπετέλουν συνεχῇ σειρὰν, ἃν κρίνωμεν ἐκ τοῦ σχετικῶς πολὺ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν ἀνευρεθέντων κιονίσκων καὶ ἐπικράνων τῶν ὑπερώων τοῦ ναοῦ.

Μεγαλύτεραν διακόσμησιν εἶχε τὸ παράθυρον τῆς ἀψίδος τοῦ ναοῦ· τοῦτο ἦτο προφανῶς δίλοβον μεγάλων διαστάσεων, ὡς δεικνύουσι τὰ παρὰ τὴν ἀψίδα ἀνευρεθέντα μέλη του, ἦτοι ὁ διαχωριστικὸς κιονίσκος καὶ τὸ μέγα καὶ κατάκοσμον κιονόκρανον αὐτοῦ (πρβλ. εἰκ. 15).

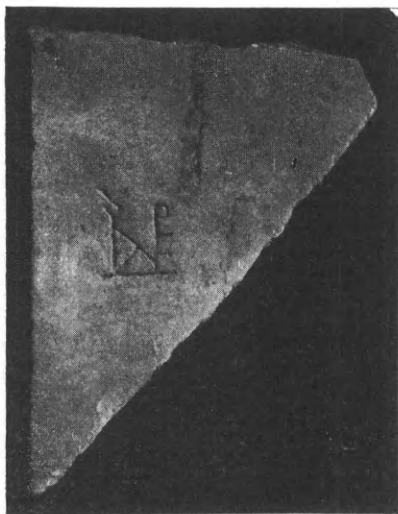
Εἰκ. 32. Ἀποκατάσεις τῶν παραθύρων τοῦ ἄνω ὀρόφου.

ὁ διπλοῦς διαχωριστικὸς κιονίσκος εἶναι ὅμοιος εἰς ὕλην καὶ ἐργασίαν πρὸς τοὺς κιονίσκους τῶν παραθύρων τοῦ κάτω ὀρόφου τοῦ ναοῦ, διαφέρει δὲ μόνον κατὰ τὸ μέγεθος καὶ φέρει εἰς τὴν ἐπίπεδον ζώνην δύο ὁπὰς πρὸς στήριξιν τοῦ πλαισίου τοῦ ὑαλοστασίου· τὸ διπλοῦν δὲ κιονόκρανον ἔχει τὴν μορφήν ἰωνίζοντος μεθ' ἡνωμένου ἐπιθήματος πλουσίως διακεκοσμημένου παλαιοχριστιανικοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 33). Περὶ τῆς τέχνης τῶν κιονοκράνων τῶν παραθύρων λέγομεν καὶ κατωτέρω ἐν τῇ περὶ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ κεφαλαίῳ.

Εἰκ. 33. Ἀποκατάστασις τοῦ διλόβου παραθύρου τῆς ἀγίδος.

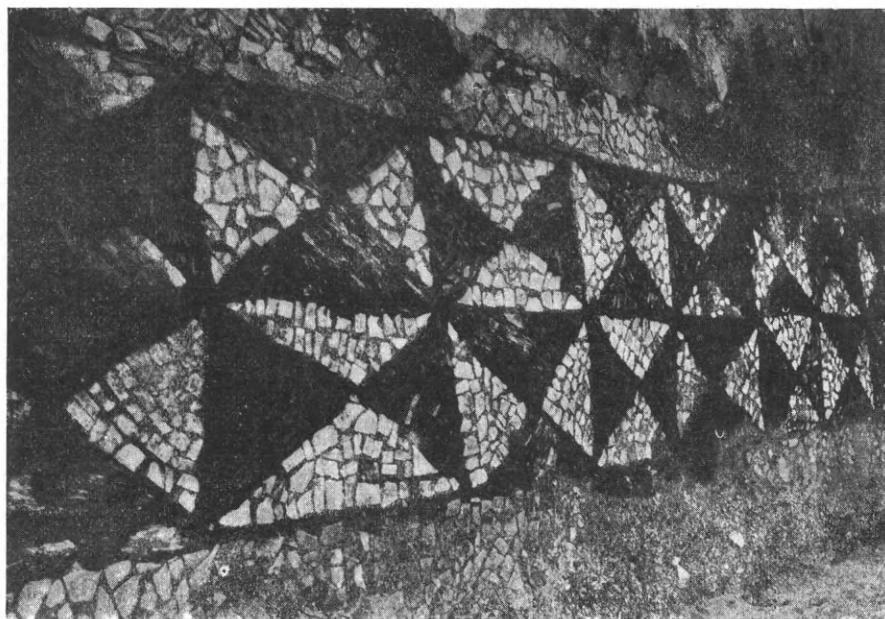
Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων εἶχεν ἐπενδυθῇ δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ μεγάλων πλακῶν ἐξ ὡραίων λευκῶν καὶ ἐγχρώμων μαρμάρων· κατὰ χώραν διεσώθη μικρὸν τμήμα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ (πρβλ. καὶ εἰκ. 18) πλῆθος ὁμῶς τεμαχίων ἐκ πολυχρώμων καὶ λαμπρῶν μαρμάρων — πρασίνου (ἀτρακίου), ἐρυθροποῦ, ὑποκυάνου κλπ. — ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀποχωμάτισιν. Ὅτι δὲ καὶ ἡ ὀρθομαρμαρώσις θὰ κατελάμβανε κατὰ μέγα μέρος τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ γείσου δηλοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀνευρεθέντων πλακῶν καὶ τῶν ζεύξεων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὁλόκληροι σωροὶ τῶν ὁποίων εἶναι συνηθροισμένοι εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ συλλογὴν.

Εἰκ. 34. Μονόγραμμα ἀνευρεθὲν ἐπὶ πλακὸς τοῦ δαπέδου.

Τὰ ἐπάνω μέρη τοῦ ναοῦ ἦσαν διακεκοσμημένα διὰ μωσαϊκῶν, ὡς δηλοῦται τοῦτο ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων πολλῶν μικρῶν τεμαχίων κονιαμάτων καὶ μωσαϊκῶν καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου πλῆθους ψηφίδων, ὅπερ περισυνελέγη κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ κυρίως ναοῦ (βλ. κατωτέρω).

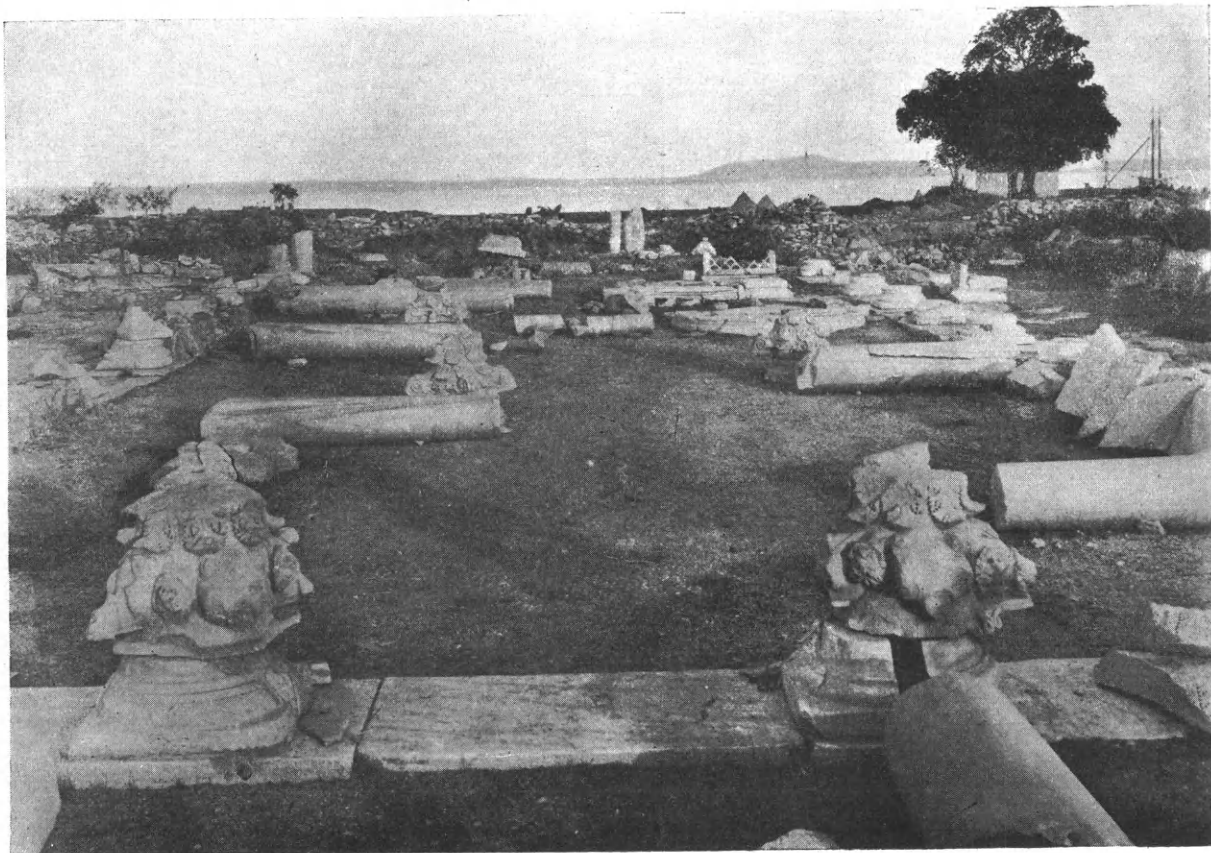
Τὸ δάπεδον τέλος τοῦ ναοῦ δὲν ἦτο ὁμοιόμορφον εἰς πάντα αὐτοῦ τὰ μέρη· μικρὰ ἢ μεγαλύτερα τμήματα διεσώθησαν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τοῦ ναοῦ· ἐξ αὐτῶν δηλοῦται, ὅτι τὸ κεντρικὸν κλίτος ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν. Ἐπὶ τεμαχίου μιᾶς τῶν πλακῶν τούτων τοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους διακρίνεται μονόγραμμα

Εἰκ. 35. Τμήμα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τοῦ ναοῦ.

ὅπερ δύναται ν' ἀναγνωσθῇ ΑΝΔΡΕΟΥ (εἰκ. 34). Ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀποτελούντων τὸ συμπῆλημα γραμμάτων θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγόμενον εἰς τοὺς εὐθύς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους, χαραχθὲν ἴσως ὑπὸ χορηγοῦ τινος ἢ ἀνακαινιστοῦ τοῦ δαπέδου.

τοῦ ναοῦ. Τὰ πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα μέρη ἔφερον μόνον μαρμαροθετήματα ἐξ ἐρυθρῶν λευκῶν πλακιδίων ($0.15 \times 0.15 \mu.$) εἰς ἀπλᾶ ρομβοειδῆ σχέδια (βλ. εἰκ. 29). Τὰ πλάγια κλίτη διασφύζουσι σχεδὸν ἀκέραιον τὸ δάπεδον αὐτῶν ἐκ μεγάλων πλακῶν ἐκ σχιστολίθου· εἰς τὸ βόρειον κλίτος ἡ πλακόστρωσις διακόπτεται διὰ δύο κατὰ μῆκος ζωνῶν μωσαϊκῶν μετ' ἀκανονίστων μαρμαρίνων πλακιδίων (εἰκ. 35) εἰς ἀντιθέσεις λευκῶν, ἐρυθρῶν καὶ βαθυκυάνων χρωματισμῶν. Τὰ σχηματιζόμενα σχέδια εἶναι γεωμετρικά, ἥτοι ρόμβοι περικλείοντες ἀπλοῦς ἢ μετὰ σταυρῶν, ροδάκων κλπ. κύκλους (βλ. σχέδ. εἰκ. 30 πρβλ. καὶ εἰκ. 23 καὶ 35).

Εἰκ. 36. Τὸ Τρίβηλον τοῦ Νάρθηκος (εἴσοδοι διὰ τὸ μέσον κλίτος τοῦ ναοῦ).

2) *Νάρθηξ*. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Βασιλικῆς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ μέσῳ δύο κίονες, δι' ὧν σχηματίζονται τρεῖς δίοδοι, ἥτοι τὸ *Τρίβηλον* τοῦ ναοῦ, συγκοινωνεῖ δὲ διὰ τούτου ὁ νάρθηξ μετὰ τοῦ μέσου κλίτους (εἰκ. 36). ἑκατέρωθεν τοῦ τριβήλου δύο πύλαι, ὁδηγοῦσιν εἰς τὰ πλάγια κλίτη (βλ. καὶ κάτωψιν). Εἰς τὰς πλαγίας ταύτας εἰσόδους συνεχίζεται εἰς τὴν θέσιν τοῦ κατωφλίου ἡ πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου, εἰς τὸ πάχος δὲ τοῦ τοίχου ἡ ὀρθομαρμάρωσις· τοῦτο δεικνύει, ὅτι αἱ πύλαι αὗται ἔφερον καταφανῶς βῆλα, ὡς τὸ ἐν τῷ μέσῳ τριβήλον, οὕτω δὲ πᾶσαι αἱ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν ναὸν εἴσοδοι ἀπεκλείοντο διὰ παραπετασμάτων. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ πηγαὶ καὶ ἀπεικονίσεις εἰς μωσαϊκὰ συμφωνοῦσιν εἰς τὴν τοιαύτην διάταξιν τῶν πυλῶν τῶν παλαιῶν ναῶν¹.

¹ Βλ. G. Rodenwaldt, Cortinae, ein Beitrag zur Datierung der antiken Vorlage der mittelalt. Terenzillustrationen (ἐν Nachrichten der Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen,

Phil.-hist. Klasse, 1925 σ. 33 κέ.)· περὶ Τριβήλου πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ Ὑπουργείου Παιδείας, τοῦ ἔτους 1918, Παράρτ. σ. 10.

Ἐκ τοῦ τριβήλου διεσώθη κατὰ χώραν ὁ στυλοβάτης ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ αἱ δύο ἰωνίζουσαι βάσεις, ὅμοιαι πρὸς τὰς τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ναοῦ (ὑψ. 0,30 μ.) ἀνευρέθησαν ἐπίσης τμήματα τῶν δύο κυλινδρικών κιόνων, τὰ δύο ἰδιάζοντα κιονόκρανα μετὰ λεοντοκεφαλῶν (εἰκ. 36), ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν ἐπιθημάτων των καὶ μέρη τῶν ἄνωθεν αὐτῶν διατρήτων γείσων περὶ τῶν ἀξιολόγων τούτων γλυπτῶν ποιούμεθα λόγον κατωτ. ἐν κεφ. Γ'.

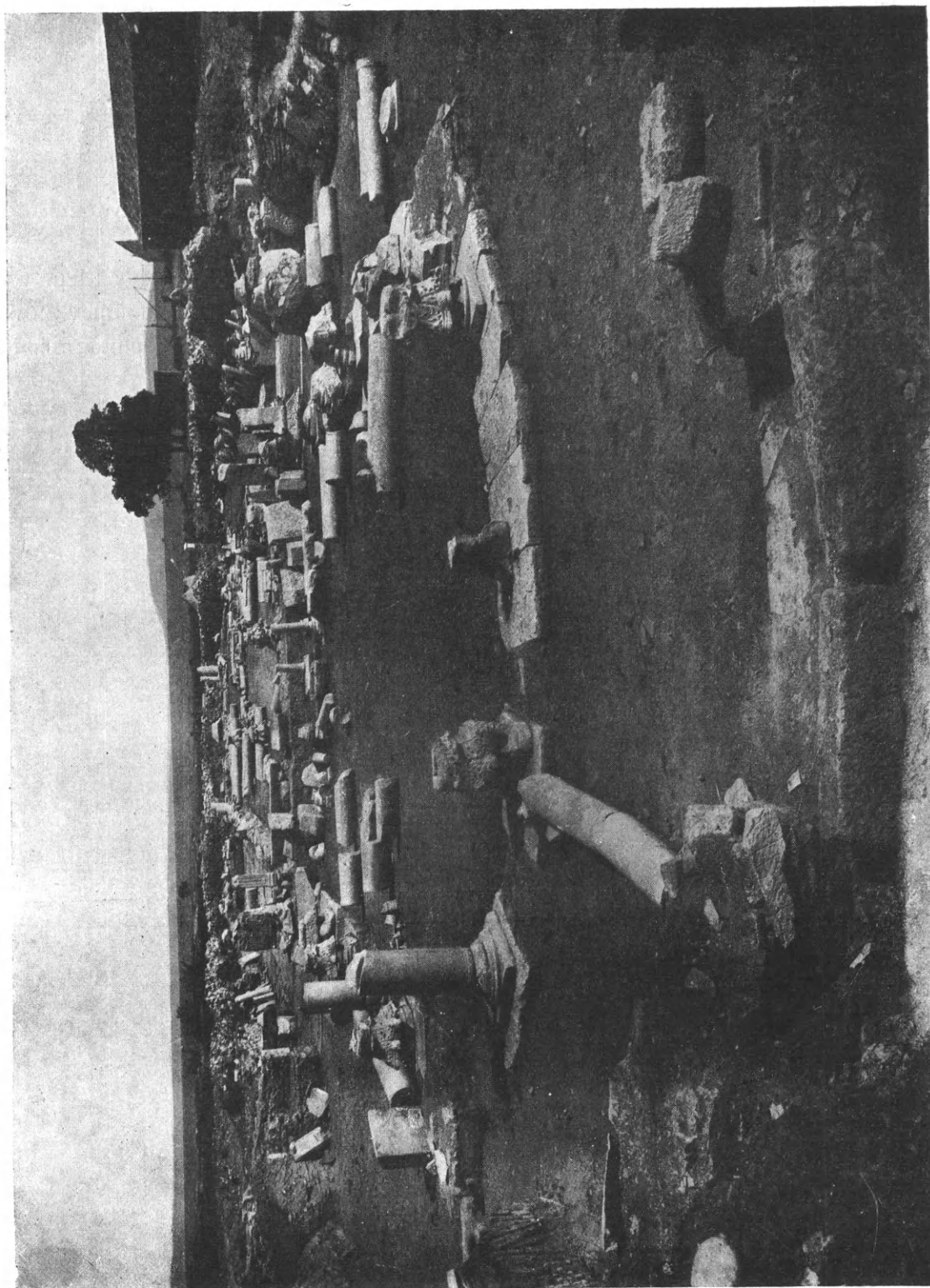
Εἰκ. 37. Ἀπομυκτὸς τοῦ Νάρθηκος (ἀπὸ Ν. πρὸς Β.).

Οἱ τοῖχοι τοῦ νάρθηκος ἦσαν ἐπενδεδυμένοι δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ὡς καὶ ἐν τῷ κυρίῳ ναῷ, μέρη δὲ τῆς τοιαύτης ἐπενδύσεως ἐκ λευκῶν μεγάλων μαρμάρων (μήκ. 1.60 μ.) διατηροῦνται εἰσέτι εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν (βλ. εἰκ. 18) καὶ πρὸ τῆς πύλης τοῦ δεξιοῦ κλίτους.

Εἰκ. 38. Τμήμα ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς ὑπερθύρου.

Ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος διεσώθησαν μικρὰ τμήματα εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ἐξ ὧν δηλοῦται, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ναοῦ ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων τετραγώνων καὶ ἐπιμήκων πλακῶν (μήκ. 0.90 μ.) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ δι' ὑποκυάνων σχιστολίθων διατεταγμένων οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζονται ἀπλᾶ γεωμετρικὰ σχέδια· εἰς τὸ μέσον τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος διακρίνεται τμήμα μαρμαροθετήματος, δύναται τις ἐπομένως νὰ ὑποθέσῃ ὅτι αἱ κατὰ τὰ ἄκρα ἀναφανεῖσαι πλάκες ἐχρησίμευσαν ὡς τὸ πλαισιον μαρμαροθετήματος. Ὁ νάρθηξ τῆς Βασιλικῆς ταύτης ἔχει περίπου τὸ πλάτος τῶν πλαγίων κλιτῶν (εἰκ. 37).

Εἰκ. 39. Γενικὴ ἀπομνημονεύσις τῶν ἐρεσμάτων τῆς ἀνακατασκευῆς Βασιλικῆς Α (ἀπὸ τοῦ Αἰθρίου πρὸς τὸ Βῆμα).

Ἐκ τοῦ νάρθηκος ὁδηγοῦσιν εἰς τὸ Αἶθριον τῆς Βασιλικῆς δύο πύλαι ἀνοιγόμεναι εἰς τὰ ἄκρα τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀντιστοίχως πρὸς τὰς πύλας τὰς ἀγούσας εἰς τὰ πλάγια κλίτη τοῦ ναοῦ. Τῶν πυλῶν τούτων διεσώθησαν τὰ ὠραῖα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κατώφλια, ἐν οἷς διακρίνονται καὶ οἱ ὄλμοι τῶν στροφίγγων. Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν πυλῶν τούτων ἀνευρέθη τμήμα μαρμαρίνης δοκοῦ ($0,25 \times 0,10 \mu.$) μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΠΥΛ(ας) ΑΝΕΘ(ηκε ἡ-αν) (εἰκ. 38) (ὑψ. τῶν γραμμ. $0,05 \mu.$) ἡ ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνεια τῆς δοκοῦ (πάχ. $0,20 \mu.$) εἶναι ἐπεξεργασμένη, ἔφερεν ἐπομένως τὴν ἐπιγραφὴν εἰς μίαν σειρὰν καὶ ἦτο προφανῶς τοποθετημένη εἰς τὸ ὑπέρθυρον μιᾶς τῶν πυλῶν τούτων· ἀτυχῶς δὲν ἀνευρέθη ἕτερον τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἥτις, συμπληρουμένη, θὰ διεφώτιζε προβλήματα τοῦ ἀνασκαπτομένου μνημείου.

3) Αἶθριον. Τὸ αἶθριον τῆς Βασιλικῆς εἶναι εὐρύχωρον τετράγωνον ($14 \times 14 \mu.$) ἔχον εἰς τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς στοᾶς, σχηματιζόμενας διὰ κιονοστοιχιῶν ἐκ τεσσάρων κίωνων

Εἰκ. 40. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ ὡς ἀνευρίσκοντο κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

ἐκάστη καὶ δύο γωνιαίων πρὸς δυσμὰς πεσσῶν (εἰκ. 39 πρβλ. καὶ κάτωψιν). Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τούτων ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν σχεδὸν ἀκέραιοι: ὁ στυλοβάτης (ὑψους $0,15 \mu.$) ὁμοιος πρὸς τοὺς στυλοβάτας τοῦ ναοῦ, ἀποτελούμενος καὶ οὗτος ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀρχαίων μνημείων, ἐννέα ἐκ τῶν δώδεκα ἰωνίζουσῶν βάσεων κατὰ χώραν, ἱκανὰ μεγάλα τμήματα τῶν κυλινδρικών κορμῶν τῶν κίωνων, τὰ πλεῖστα τῶν κορινθιαζόντων κιονοκράνων των καὶ τὰ μεγάλα ἀπλᾶ μεθ' ἐνὸς σταυροῦ κοσμούμενα κατὰ μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν των ἐπιθήματα. Πολλὰ τῶν ἀνευρεθέντων τούτων ἀξιολόγων γλυπτῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ αἵθριου, περὶ τῆς τέχνης τῶν ὁποίων λέγομεν κατωτέρω (ἐν κεφ. Γ'), ἀνευρέθησαν σχεδὸν ἀσβεστοποιημένα ἔνεκα πυρκαϊᾶς, πλεῖστα ἔχνη τῆς ὁποίας ἀνεφάνησαν καὶ κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δαπέδου· χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τῆς τοιαύτης

καταστροφῆς καὶ ἐρειπώσεως τοῦ ναοῦ παρουσιάζει ἡ προσαγομένη ἐνταῦθα εἰκὼν (εἰκ. 40) ληφθεῖσα πρὸ τῆς τελικῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ δαπέδου τῆς δεξιᾶς στοᾶς τοῦ αἵθριου, ἔνθα διακρίνονται τὰ κατὰ σωρὸς ἀνευρισκόμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ὁ τρόπος τῆς πτώσεως αὐτῶν.

Ἡ διάταξις τῶν στοῶν τοῦ αἵθριου εὐρίσκεται ἐν ἐνιαίᾳ συνθέσει πρὸς τὴν βασιλικήν αἰ κιονοστοιχίαι δηλ. τοῦ αἵθριου, εἶναι τοποθετημένα εἰς τὴν προέκτασιν τῆς γραμμῆς τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ναοῦ, ἔχουσαι τὰς αὐτὰς σχεδὸν ἀποστάσεις τῶν κίωνων, ἐξικνοῦνται δὲ δι' ἐνὸς διπλασίου τὸ μέγεθος τόξου μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ αἵθριου σχηματίζουσαι οἶονε κλίτη. Οὕτως ἡ πρὸς δυσμὰς στοὰ περιορίζεται εἰς τὸ κεντρικόν της τμήμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ὅλως πρωτότυπον διάταξιν, καθόσον ἡ κιονοστοιχία εἶναι τοποθετημένη τοξοειδῶς, τὴν καμπύλην δὲ αὐτῆς ἀκολουθεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ αἵθριου ἐν εἴδει

ἀβαθοῦς ἀψίδος¹ (βλ. εἰκ. 39)· ὅτι τὸ κεντρικὸν τοῦτο τμήμα τῆς πρὸς δυσμὰς στοᾶς ἐχωρίζετο ἐκατέρωθεν ἀπὸ τῶν πλαγίων στοῶν διὰ μεγάλων τόξων ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν σχηματιζομένων εἰς τὰ ἄκρα τῆς καμπύλης τοῦ τοίχου παραστάδων, αἵτινες ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τοὺς ἀπέναντι γωνιαίους πεσσοὺς τῶν κιονοστοιχιῶν (βλ. κάτωψιν). Ἔτεραι δύο παραστάδες ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ αἵθριου ὑπεστήριζον τὰ δύο τελευταῖα τόξα τῶν κιονοστοιχιῶν, ὅπως καὶ εἰς τὴν βασιλικήν.

Τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ ὑπαίθρου χώρου δὲν διεσώθη· αἱ στοαὶ μόνον διασφύζουσιν ἐνιαχοῦ στρῶσιν ἐκ μεγάλων τετραγώνων πλίνθων (0.50×0.50 μ.). Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δαπέδου τούτου ἀνεφάνη παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν πεσσὸν καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς ἀριστερᾶς στοᾶς στόμιον φρέατος· τὸ φρέαρ τοῦτο ἐρευνηθὲν ἀπεδείχθη, ὅτι εὐρύνεται δεξιὰ, σχηματίζον *κιστέραν* θολωτὴν ἄνευ κίωνων δεχομένην τὰ ὄμβρια ὕδατα ἐκ τῶν ἐπικλινῶν στεγῶν τῶν στοῶν· ἀνευρέθησαν μάλιστα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ προτύλου καὶ οἱ ὄχετοί — πῆλιννοι ἀγωγοί — δι' ὧν διωχετεύοντο εἰς τὴν κιστέραν ταύτην τὰ ὄμβρια ὕδατα (βλ. κάτωψιν πρβλ. καὶ τὸ κατωτέρω περιγραφόμενον πρότυλον τοῦ ναοῦ).

Ἡ πρὸς δυσμὰς στοὰ εἶναι δύσκολον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐστεγάζετο δι' ἐπικλινούς πρὸς τὰ ἔσω στέγης, διότι ἡ τοξοειδὴς τοποθέτησις τῶν κίωνων δὲν ἐπιτρέπει εὐθυγραμμίαν τῆς στέγης. Δύο λύσεις νομίζομεν, ὅτι εἶναι δυναταί: ἢ ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ αἵθριου ἔφερε δεύτερον ὄροφον, ἢ ὅτι αἱ στέγαι τῶν στοῶν ἦσαν ἐπικλινεῖς πρὸς τὰ ἔξω οὐχὶ δὲ πρὸς τὰ ἔσω κατὰ τὴν παραδεδομένην ρωμαϊκὴν συνήθειαν. Τὴν πρώτην λύσιν δυσκόλως θὰ ἡδυνάτο τις ν' ἀποδείχθῃ, καθόσον δὲν ὑπάρχουσιν ἔτερα μνημεῖα πρὸς σύγκρισιν (πλὴν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Πέτρου τῆς Ρώμης κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Crostarosa²· ἢ τοιαύτη ὁμως διάταξις εἶναι πιθανὸν ὅτι προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ αἵθριου τῆς παλαιᾶς ταύτης ἐν Ρώμῃ βασιλικῆς).

Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ αἵθριου ἦλθεν εἰς φῶς βάθρον (1.60×1.20 μ.) ἐκτισμένον διὰ τραχιτῶν λίθων, δι' ὧν σχηματίζονται δύο χαμηλαὶ (0.08 μ.) βαθμίδες. Ἐπὶ τοῦ βάθρου τούτου ἦτο προφανῶς τοποθετημένη ἡ *Φιάλη* τοῦ ναοῦ, καθόσον εἰς τὸ κέντρον τοῦ αἵθριου — ἦτοι εἰς τὴν συνηθεστέραν θέσιν — οὐδόλως ἀνευρέθησαν ἴχνη φιάλης. Ἡ πρώτη βαθμὶς διασφύζει εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς ἴχνης τοποθετήσεως βάσεως κίωνων ἢ δὲ πλάξ τῆς δευτέρας βαθμίδος φέρει κατὰ μῆκος βαθεῖαν ἐγκοπὴν (πλάτους 0.06 μ.) διὰ τὴν στήριξιν προφανῶς χαμηλοῦ θωρακίου ἢ μεταλλίνου κιγκλιδώματος· εἰς τὰς δύο πλαγίας πλευρᾶς ἀντὶ θωρακίων ὑπῆρχον κτιστοὶ τοῖχοι σφζόμενοι εἰς ὕψος 0.43 μ. ἐπενδεδυμένοι δὲ δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ἐξ ἧς σφζονται μικρὰ τμήματα.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πέριξ χώρου ἀνευρέθησαν τὰ ἐξῆς μαρμάρινα μέλη προερχόμενα ἐκ τῆς φιάλης: 1) δύο βάσεις κίωνων προσαρμοζόμεναι εἰς τοὺς ἐκατέρωθεν τῆς πρώτης βαθμίδος τραχίτας λίθους καὶ πολλὰ τεμάχια κορμῶν κίωνων (ἐξ ὧν εἷς φέρει ἀνάγλυφον σταυρὸν) μικρᾶς διαμέτρου (0.17×0.22 μ.), ἀναλόγου πρὸς τὰς βάσεις· 2) μέγα τμήμα ἐκ τῆς μαρμαρίνης πλακός, ἣτις ἐχρησίμευε πρὸς τοποθέτησιν τῆς λεκάνης· αὕτη φέρει εἰς τὸ κέντρον σαφῆ τὰ ἴχνη τοῦ ὑποστηρίζοντος τὴν λεκάνην κίονος καὶ 3) τμήμα τοῦ κίονος τούτου ἔχον πεπλατυσμένην τὴν βάσιν ἐφαρμόζον δὲ ἐπακριβῶς εἰς τὰ κυκλικὰ ἴχνη τῆς

1 Ἀψίδες πρὸς δυσμὰς τῶν Βασιλικῶν, προερχόμεναι κυρίως ἐκ μετατροπῆς ἀρχαίων κτιρίων, δὲν εἶναι σπάνιαι εἰς μικρασιατικὰς καὶ ἀφρικανικὰς Βασιλικὰς· εἰς αἶθριον δὲ ἔχομεν τὸ παράδειγμα τοῦ διπλοῦ ναοῦ τῆς Ἐφέσου

(πρβλ. J. Keil, *Jahrb. d. öster. Arch. Instituts* XV (1912) σ. 203).

2 Βλ. σχέδιον παρὰ Holtzinger, *Altchr. u. byz. Baukunst*, Leipzig, 1909 εἰκ. 27.

πλακός. Πάντα τὰ ἀνευρεθέντα ταῦτα μέλη τῆς φιάλης ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῶν θέσιν ὅπως διακρίνονται ἐν τῇ προσαγομένη εἰκόνι (εἰκ. 41). Ἰχνη ἀγωγοῦ τοῦ ὕδατος δὲν ὑπάρχουσιν· ἡ φιάλη ἐπομένως ἐπληροῦτο ὕδατος μεταφερομένου ἐκ τοῦ φρέατος· τὸ αὐτὸ παρατηρήθη καὶ εἰς ἕτερα παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα¹.

Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ στεγάσματος τῆς φιάλης ταύτης εἶναι ἐν μέρει δυνατή, καθόσον ἔξωθεν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ περισυνελέγη μαρμαρίνη δοκὸς μετ' ἀξιολόγων μαρμαρίνων διακοσμήσεων (μῆκ. 1.65 μ.) συμφωνοῦσα εἰς τὰς διαστάσεις πρὸς τὸ πλάτος

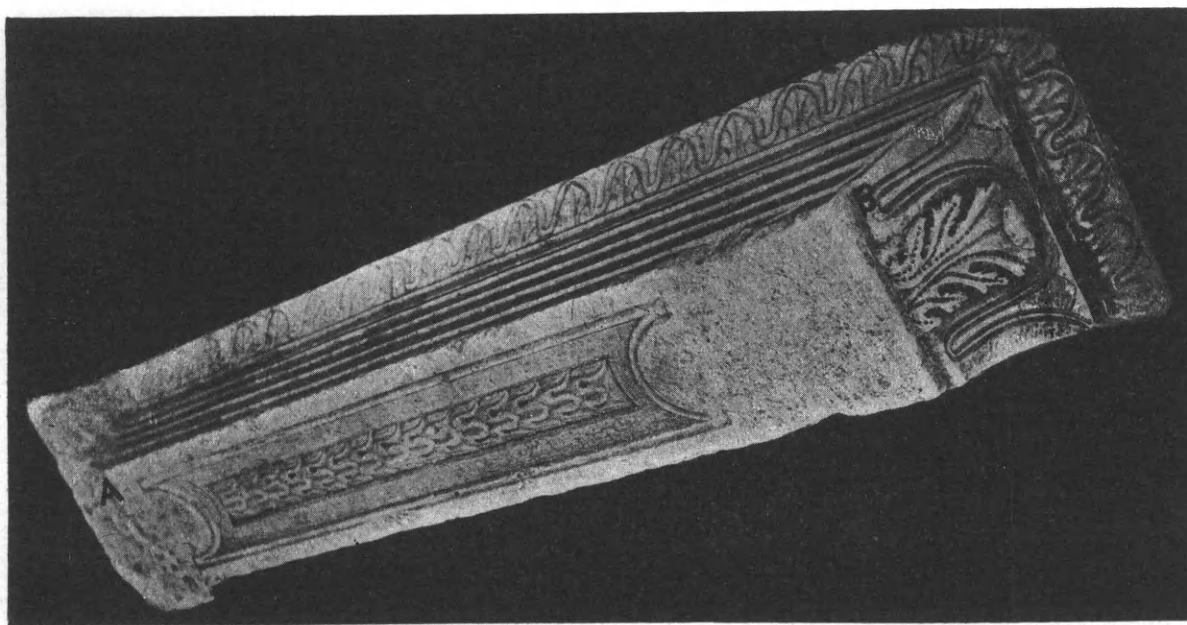
Εἰκ. 41. Ἡ φιάλη τοῦ Αἵθριου τῆς Βασιλικῆς Α.

τῆς φιάλης (εἰκ. 42). Ἡ δοκὸς αὕτη ἔχει τὸ ἐν ἄκρον ἀκατέργαστον (εἰς μῆκος 0.25 μ.) διὰ νὰ ἐμπήγνυται τοῦτο ἐντὸς τοῦ τοίχου, εἰς δὲ τὸ ἕτερον ἄκρον ἢ κάτω ἐπιφάνεια ἀφήνει ἀδιακόσμητον τετράγωνον ἐπιφάνειαν ἵνα στηρίζεται κιονόκρανον, τὰ ἴχνη τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὁποίου διακρίνονται· ἡ λοιπὴ κάτω ἐπιφάνεια τῆς δοκοῦ κοσμεῖται διὰ σειρᾶς ἐσχηματοποιημένων ἐπαλλήλων φύλλων δάφνης ἐντὸς πλαισίου. Αἱ πλάγιοι ἐπικλινεῖς πλευραὶ φέρουσι βαθέως ἐιργασμένας ἰωνικὰς ταινίας, ἡ δὲ στενὴ πρόσοψις κοσμεῖται διὰ σειρᾶς ὑδροβίων καὶ ὠραίου φύλλου πριονωτῆς θεοδοσιανῆς ἀκάνθου εἰς τὸ μέσον, ἡ πλαστικότης τοῦ ὁποίου ἐξαίρεται διὰ τῆς ἀβαθοῦς ἐργασίας τῶν ὑδροβίων φύλλων. Ἄνω ἡ δοκὸς ἐπιστέφεται διὰ γείσου φέροντος κυμάτιον ὅμοιον πρὸς τὰ γεῖσα τῆς βασιλικῆς, ὡς θὰ εἶδωμεν κατωτέρω. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς δοκοῦ εἶναι ἀκατέργαστος φέρουσα σειρὰν βαθειῶν ἐγκοπῶν.

¹ Πρβλ. λ. χ. τὴν Φιάλην βασιλικῆς ἐν Tebessa (ἐν St. Gsell, *Monuments antiques de l'Algerie*, II, 1901, σ. 268).

Ἡ κατὰ μῆκος διάστασις τοῦ κάτω μέρους τῆς δοκοῦ ἀπὸ τοῦ σημείου Α (βλ. εἰκ. 42), ἔνθα ἄρχονται αἱ γλυφαί, μέχρι τοῦ σημείου Β, ἔνθα τὸ ἄκρον τοῦ κιονοκράνου, εἶναι ἀκριβέστατα ἢ αὐτὴ μὲ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς φιάλης ἔνθα κατέληγε τὸ ἄκρον τῆς βάσεως τοῦ κίονος (ἦτοι 1.65 μ.). Ἐξετείνεται ἄρα προφανῶς ἡ δοκὸς αὕτη μὲ ἄλλην ὁμοίαν εἰς τὰ δύο πλάγια τῆς φιάλης ἐμπηγνυομένη κατὰ τὸ ἐν ἄκρον εἰς τὸν τοῖχον κατὰ τὸ ἄλλο δὲ στηριζομένη εἰς κίονα. Ἀνάλογον ἐπιστέγασμα μετὰ μαρμαρίνων δοκῶν στηριζομένων ἐπὶ κίωνων ἔχομεν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τοῦ συνθρόνου τοῦ ἐν Grado ναοῦ¹.

Ἡ ἡμετέρα φιάλη κατέληγεν ἴσως ἄνω εἰς οὐρανὸν ἢ πιθανώτερον εἰς τόξα μαρμάρου, ὥς δηλοῦσιν αἱ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς δοκοῦ ὑπάρχουσαι ἐγκοπαι· ἐκ τούτων ὁμως

Εἰκ. 42. Μαρμαρίνη δοκὸς στεγάσματος τῆς Φιάλης τῆς Βασιλικῆς Α.

οὐδὲν ἀτυχῶς ἔχνος διεσώθη ὥστε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῶν².

4) *Πρόπυλον*. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ αἰθρίου, τὸν ἔχοντα τὸ κεντρικὸν τμήμα τοξοειδὲς ἐσωτερικῶς, ἀνοίγονται τρεῖς μεγάλαι πύλαι, αἱ κύριαι εἰσοδοὶ ἢ ἐξώθυραι τοῦ ναοῦ, ἐν αἷς διασφίζονται εἰσέτι τὰ κατώφλια ἐκ μέλανος τραχίτου λίθου ἐπιμελῶς ἐργασμένα³. Ἐμπροσθεν τοῦ αἰθρίου καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ ἐξετείνεται *πρόπυλον* ἐν εἵδει στοᾶς, ἢ κιονοστοιχία τῆς ὁποίας—ἐξ ἑννέα κίωνων συγκειμένη—ἔβαινε ἐπὶ ὑψηλοῦ (0.50 μ.) στυλοβάτου. Ἀνευρέθη ὁ στυλοβάτης οὗτος διὰ τὴν κτίσιν τοῦ ὁποίου ἐγένετο χρῆσις μεγάλων (1.10×0.60μ.) ἐκ μέλανος τραχίτου πελεκητῶν λίθων, εἰλημμένων καὶ τούτων προφανῶς

1 Βλ. Kraus, *Geschichte der christl. Kunst*, I, Freiburg. i. B. 1896, σ. 378 εἰκ. 314.

2 Πρβλ. ἀνάλογον συγκρότημα μετ' εὐθέως ἐπιστυλίου καὶ μεταλλίνων τόξων εἰς φιάλῃν τοῦ ἁγ. Πέτρου Ρώμης ἐν *Bull. di arch. christiana*, 1881 pl. V. n. 1, μετὰ μαρμαρίνων δὲ τόξων εἰς προπύλαια τοῦ ναοῦ τῆς Bragouza ἐν

Συρία ἐν Vogué, *Syrie centrale*, Paris, 1877, II pl. 118-119.

3 Τὸ κατώφλιον τῆς κεντρικῆς πύλης, τὰ λαμπρὰ πλαίσια τῆς ὁποίας θὰ ἴδωμεν κατωτέρω (βλ. κεφ. Γ') ἀνευρέθη πεφραγμένον διὰ δύο μεγάλων λίθων, ὥς διακρίνεται ἐν τῇ εἰκ. 39· προφανῶς ἡ ἔμφραξις αὕτη ἐγένετο εἰς χρόνους ἐρειψώσεως τοῦ ναοῦ.

ἐξ ἀρχαίων μνημείων (*εἰκ. 43*)· ὁμοίως ἀνευρέθησαν δύο ἐκ τῶν βάσεων τῶν κίωνων κατὰ χώραν, πολλὰ δὲ ἄλλαι βάσεις, κορμοὶ κίωνων καὶ ἰωνίζοντα μετὰ πλατέος ἐπιθήματος κιονόκρανα, περὶ ὧν λέγομεν κατωτέρω, ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν πέριξ χωμάτων.

Τὸ πρόπυλον τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μεγάλην ἀκρίβειαν καὶ συμμετρίαν τοῦ λοιποῦ ναοῦ εἶναι καταφανῶς ἀσύμμετρον, ἔχον πλάτος κατὰ μὲν τὸ δεξιὸν αὐτοῦ ἄκρον 4 μ. κατὰ δὲ τὸν ἀριστερὸν 3 μ. Ἡ μεγάλη αὕτη ἀπόκλισις τοῦ προπύλου ἐγένετο πιθανῶς διὰ νὰ καταστή τοῦτο παράλληλον πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ τὸ ἀπέναντι μέγα κτίριον, τοῦ ὁποίου ἀνε-

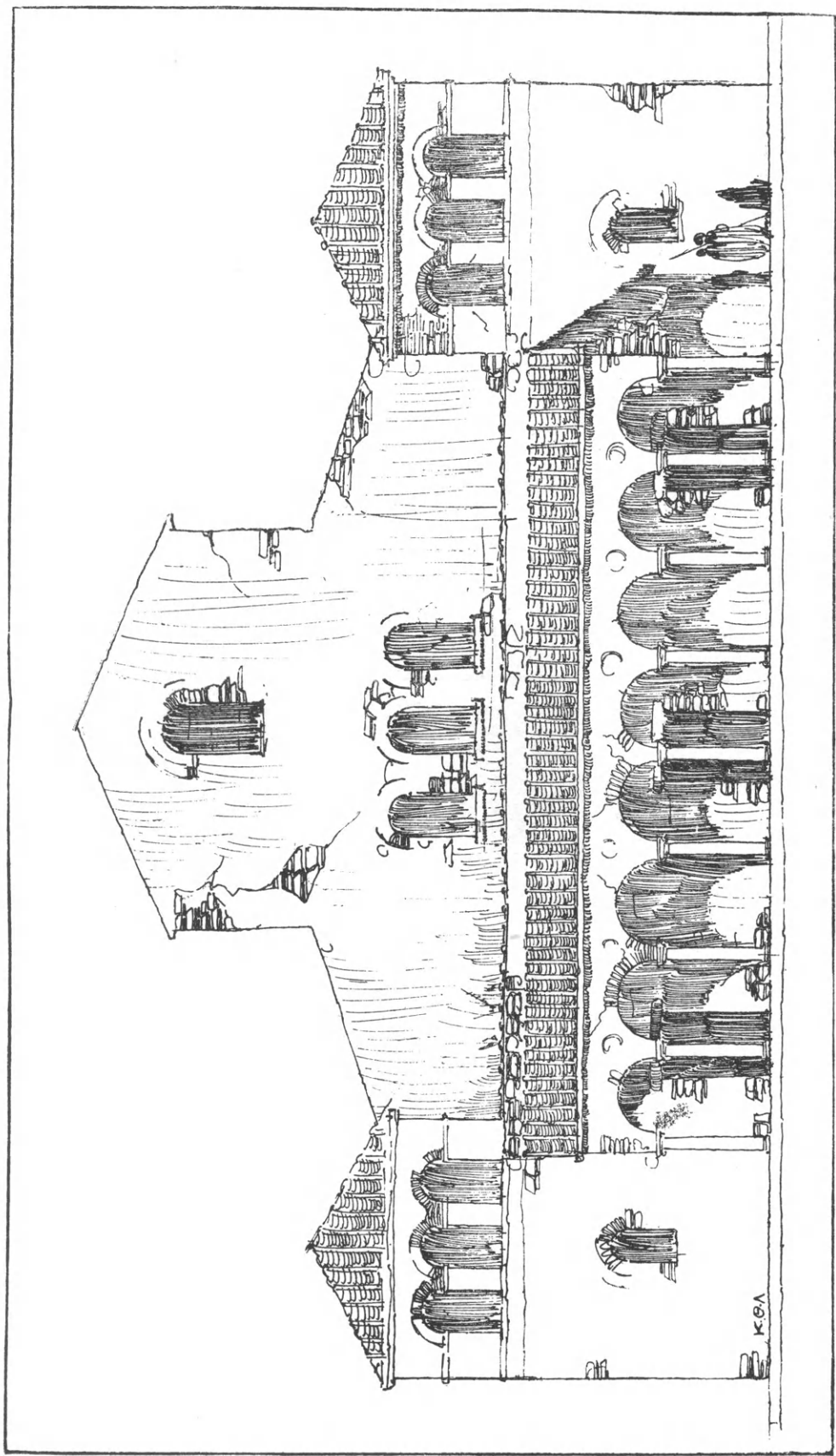
Εἰκ. 43. Ἀπομυκτὸν τοῦ Προπύλου τῆς Βασιλικῆς Α.

φάνη μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου (βλ. κάτωψιν). Τὴν διάταξιν τοῦ προπύλου τούτου τοῦ ναοῦ ἀποδίδει ἡ ἐν Πίν. Γ 1 γενομένη ἀποκατάστασις.

Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ προπύλου ἀνευρέθησαν τὰ ἐν τῇ κατόψει σημειούμενα λοξὰ τμήματα προγενεστέρου τοίχου - πιθανῶς οἰκήματος ρωμαϊκῶν χρόνων - καὶ ἀγωγὸς ὕδατος ὁδηγῶν κατωφερικῶς ἀπὸ τῆς βορείας ἄκρας τοῦ προπύλου πρὸς τὴν ἐν τῷ αἰθρίῳ κιστέρναν. Κατὰ τὴν ΒΑ τέλος γωνίαν ἀνευρέθη στάμνος μετὰ πλατέος στομίου περιέχουσα ὅστ' αὖ βρέφους· ἡ στάμνος εἶχε τοποθετηθῇ καθέτως, πρόκειται ἐπομένως περὶ προχείρου ταφῆς βρέφους εἰς χρόνους ἐρειψώσεως τῆς Βασιλικῆς (βλ. κάτωψιν).

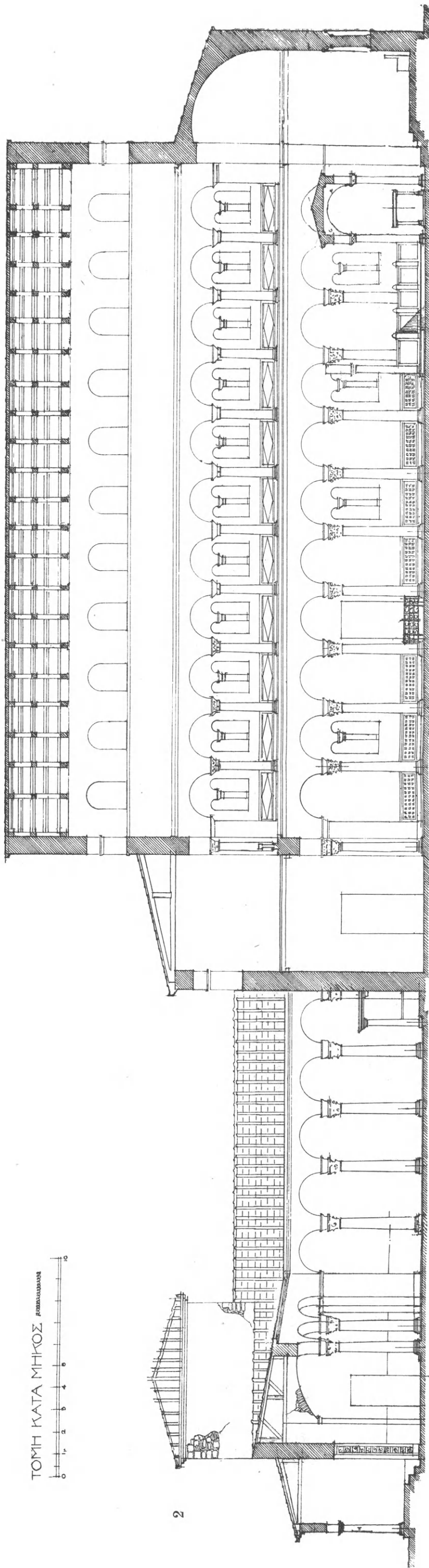
γ') Προσκτίσματα. — Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ αἰθρίου καὶ τοῦ νάρθηκος εἶναι προσκεκολλημένα ἐξ προσκτίσματα εἰς ἐνιαίαν ἐν σχεδιαγράμματι σύνδεσιν καὶ συμμετρικὴν διάταξιν, ἥτοι δύο τετράγωνα διαμερίσματα ἐκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος, δύο ὅμοια εἰς τὰ δύο δυτικὰ ἄκρα τοῦ αἰθρίου καὶ μετὰ τούτων δύο ἐπιμήκη κτίσματα καταλή-

1

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ

2

Αποκατάσταση προσόψεως (1) και τομή κατά μήκος (2) της Βασιλικής Α.

γοντα πρὸς δυσμὰς εἰς ἐγγεγραμμένας ἀψίδας, αἵτινες εὐρίσκονται ἐκατέρωθεν τῆς ἀψιδωτῆς κιονοστοιχίας τοῦ αἰθρίου. Ἐβδομεν τέλος διαμέρισμα προστίθεται εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς Βασιλικῆς.

Τὰ προσκτίσματα ταῦτα ἐχρησίμευον, ὡς γνωστόν, εἰς τὰς πολλαπλᾶς ἀνάγκας τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἀνεγειρόμενα ἄλλοτε μὲν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν, συνηθέστερον δὲ προσκεκολλημένα εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῶν ναῶν, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν καὶ ἐκ πολλῶν μνημείων (πρβλ. Εὐσεβίου, Ἑκκλ. Ἰστ. X, 4, 45 ἐκδ. Schwartz, 1908 σ. 381 «ἤδη λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ (ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης) νεῶ μετῆει, ἐξέδρας καὶ οἴκους τοὺς παρ' ἐκάτερα μεγίστους ἐπισκευάζων ἐντέχνως ἐπὶ ταυτὸν εἰς πλευρὰ τῷ βασιλείῳ συνεζευγμένους καὶ ταῖς ἐπὶ τὸν μέσον οἶκον εἰσβολαῖς ἡνωμένους»)¹.

Τινὰ τῶν διαμερισμάτων τούτων τοῦ ἡμετέρου ναοῦ δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Testamentum Domini ἀκριβῶς καθοριζόμενα προσκτίσματα ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀνευρεθέντων τεκμηρίων.

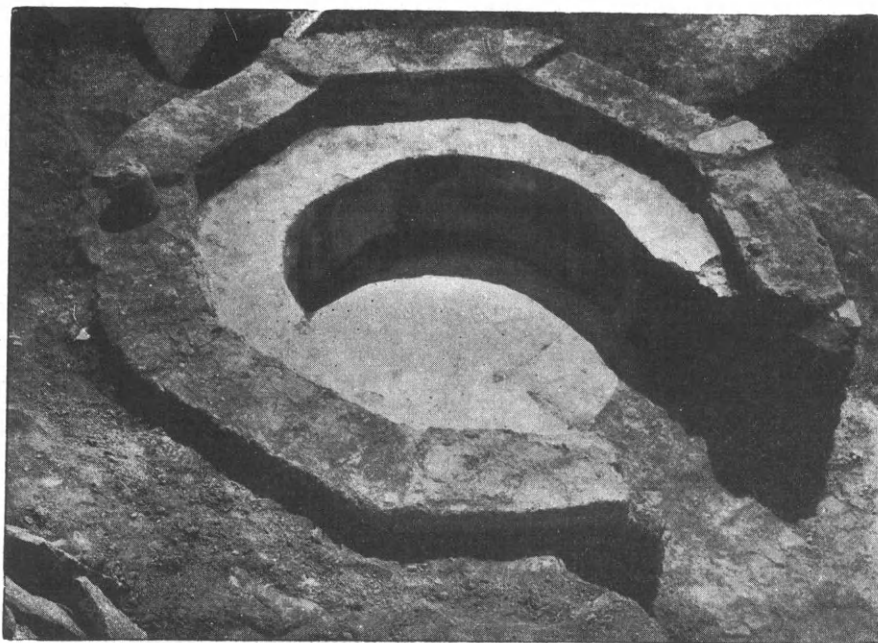
1. *Βαπτιστήριον*. — Οὕτω τὸ κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου προσκεκολλημένον ὀρθογώνιον διαμέρισμα μετὰ ἐγγεγραμμένης ἀψίδος πρὸς δυσμὰς εἶναι τὸ *βαπτιστήριον* (εἰκ. 44)². Τοῦ κτίσματος τούτου διεσώθησαν οἱ τοῖχοι εἰς ὕψος 1.30 μ. καὶ εἶναι κατεσκευασμένοι ὡς οἱ τῆς βασιλικῆς. Πρὸ τῆς ἀψίδος τῆς ἀνοιγομένης εἰς ὀλοκλήρον περίπτου τὸ πλάτος τοῦ προσκτίσματος καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸν ἄξονα αὐτοῦ ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἡ «κολυμβήθρα» τοῦ βαπτιστηρίου. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη ἐξ ὀπτῶν πλίνθων (πάχ. 0,05-0,035 μ.) μετὰ λεπτοτέρου (0,03 μ.) κονιάματος συνδεομένων εἰς σχῆμα ὀκτάπλευρον· φέρει εἰς τὸ κέντρον κυκλικὴν κτιστὴν λεκάνην, ἔχουσαν ἐνὸς μέτρου διάμετρον καὶ βάθος 0,35 μ. ἐπεστρωμένην δὲ κατὰ τὴν βάσιν διὰ μαρμαρίων πλακῶν. Τὰ λοιπὰ ἐσωτερικὰ μέρη τῆς κολυμβήθρας (τό τε κυκλικὸν καὶ τὸ ὀκτάπλευρον) εὐρέθησαν ἐπικεχρισμένα διὰ παχέος στρώματος κορασανίου· τούτο δηλοῖ, ὅτι τὸ ὕδωρ δὲν περιορίζετο εἰς τὴν κυκλικὴν λεκάνην ἀλλ' ἀνήρχετο καὶ εἰς τὸ ὀκταγωνικὸν περιβλήμα μέχρις ὕψους μὴ δυναμένου νὰ καθορισθῇ διότι τὸ ὀκτάγωνον ἀνευρέθη κατεστραμμένον εἰς ὕψος μόλις 0,10 μ. ἀπὸ τοῦ διαπέδου (εἰκ. 45).

Ἀποκεκομμένον ἐπίσης ἀνευρέθη καὶ τμήμα τῆς κολυμβήθρας πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτῆς μέρος, τὸ χάσμα δὲ τοῦτο μεθ' ὀλοκλήρου τῆς κολυμβήθρας ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ταφήν

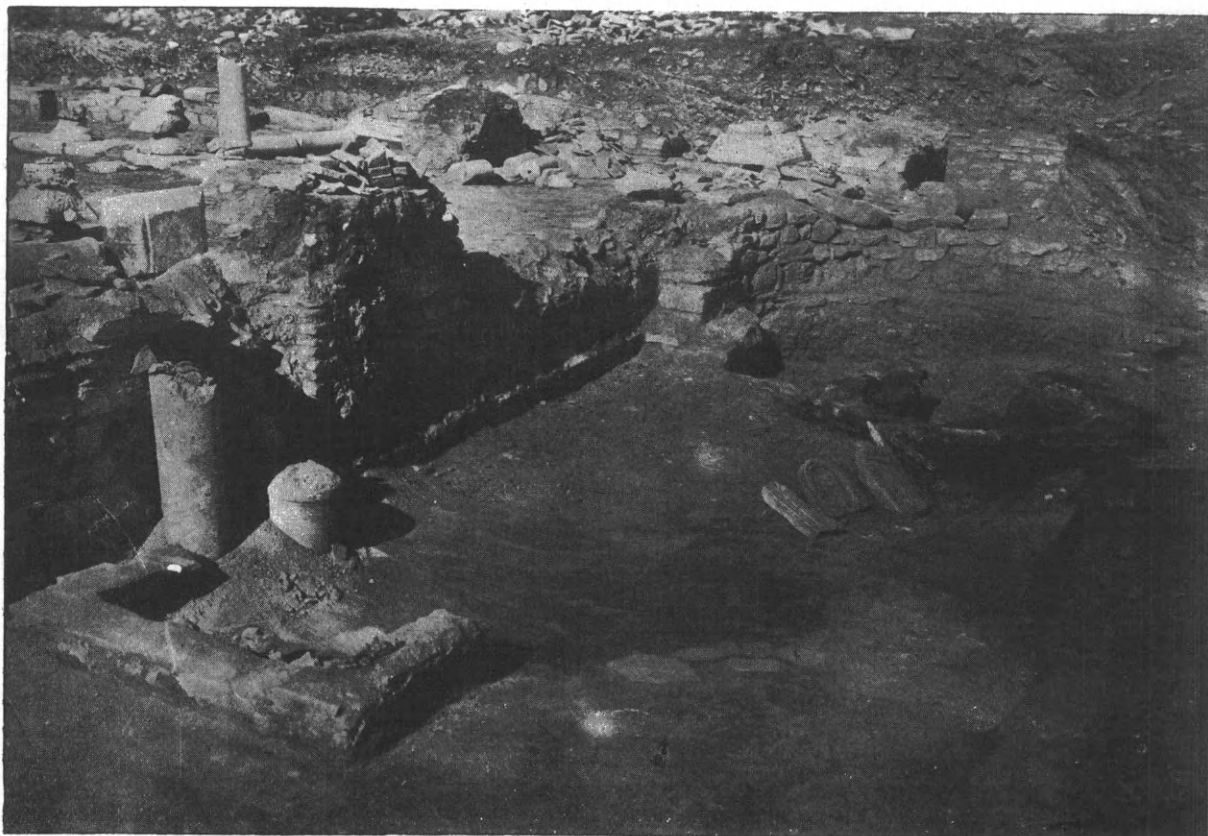
1 Πρβλ. καὶ τὰ ἐν ἀποκρύφοις συγγράμμασιν—ὡς ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Σύρου Πατριάρχου Rahmani ἀνευρεθέντι καὶ δημοσιευθέντι μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως: Testamentum D. N. I. Christi, Moguntiae, 1899—ἀναγραφόμενα προσαρτήματα τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ ἐν lib. I c. 29: diaconicon, aedes baptisterii, aedes catechumenorum, χορβανᾶς et gazophylacium, aedes episcopi, presbyterorum et diaconorum, hospitium κλπ. Ὡς γνωστόν, τὸ ἔργον τοῦτο ἀνάγεται ὑπὸ τῶν πλείστον εἰς τὰ τέλη τοῦ Δ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε'. αἱ καὶ θεωρεῖται ὡς συριακὴ ἐπεξεργασία τοῦ Β' βιβλίου τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (Funk, ἐν Forsch. zur christl. Litteratur u. Dogmengeschichte, II (1901) σ. 87 καὶ 89 κέ.). Τοιαῦτα προσαρτήματα εἰς παλαιοχριστιανικά μνημεῖα γνωστὰ μέχρι τοῦδε βλέπε εἰς ναοὺς Συρίας ἐν Butler, Architecture and other arts, New York, 1904, εἰς ναοὺς Ἀφρικῆς ἐν Gsell, Monuments antiques de l'Algerie (Βασιλικὴ ἐν Tizirt II fig. 135), εἰς ναοὺς Μ. Ἀσίας ἐν Strzy-

gowski, Kleinasien (εἰκ. 35—Βασιλικὴ ἐν Gül-Bachtzé), εἰς ναοὺς Παλαιστίνης ἐν Patestine exploration Fund, Bull. of the British School of Archeol. in Jerusalem, January 1929 ὑπὸ Growfoot ἐν Βασιλικῇ ἀγ. Θεοδώρου εἰς Γέρασα, ἐν Salona (basilica urbana) ἐν Forschungen in Salona, Wien, 1917 I σ. 40 κέ) καὶ ἄλλαχού· ἀνάλογα κτίσματα περιέβαλλον καὶ τὸν παλαιὸν ναὸν τοῦ ἀγ. Πέτρου τῆς Ρώμης κατὰ τὰ διασωθέντα σχέδια (βλ. Holtzinger, Altchr. u. byz. Baukunst, Leipzig, 1909, σ. 35 εἰκ. 27).

2 Βαπτιστήρια ὀρθογώνια ἢ τετράγωνα μετ' ἀψίδος προσκεκολλημένα εἰς τοὺς ναοὺς, εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ συνηθέστερος τύπος εἰς ναοὺς τῆς Συρίας (πρβλ. Butler, Architecture and other arts, ἔ.ἀ. εἰκ. 38, 79, 82 κ. ἄλλ.) ἀλλὰ καὶ εἰς ναοὺς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν (πρβλ. βαπτιστήριον Ἑκατονταπυλιανῆς τῆς νήσου Πάρου ἐν Jewell - Hasluck, Panagia Hekatontapyliani in Paros, London 1920, σ. 53 κέ. καὶ Pl. I).

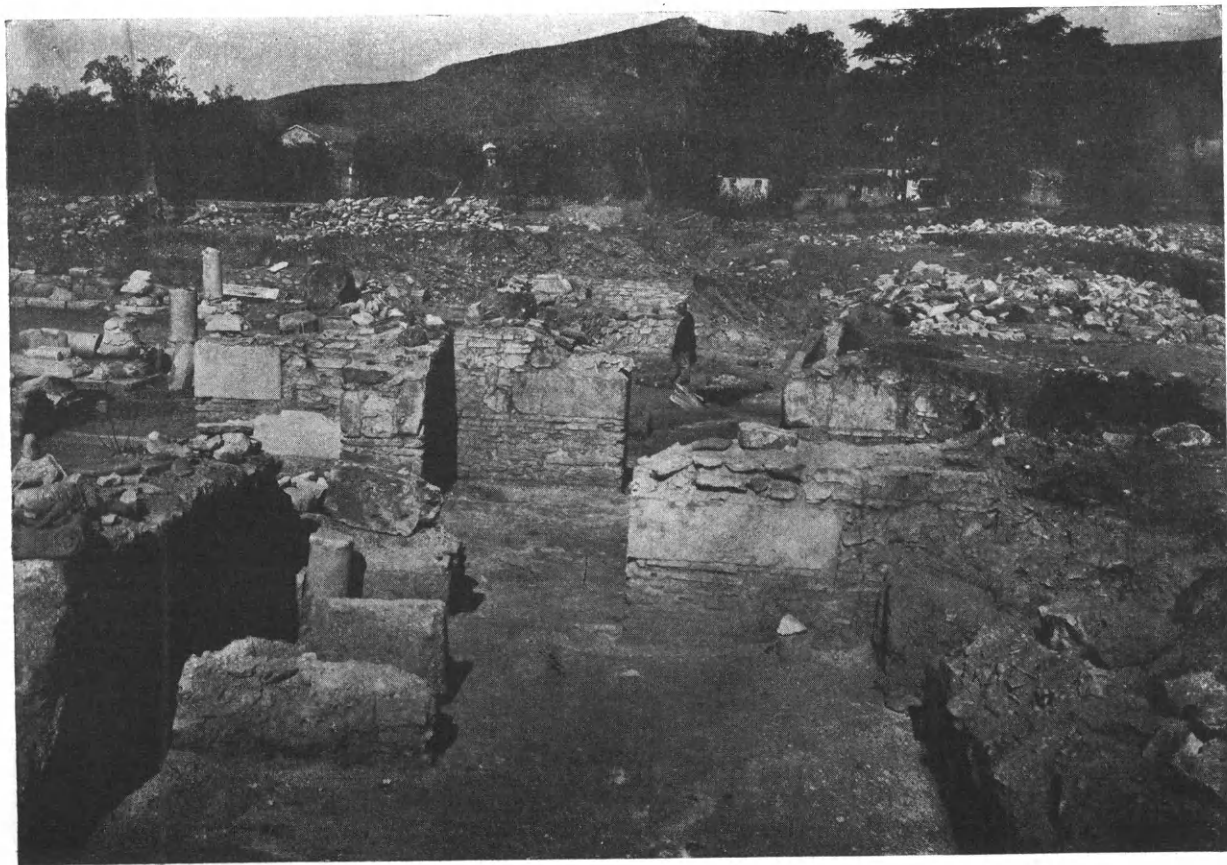
Εικ. 45. Ἡ Κολυμβήθρα τοῦ Βαπτιστηρίου.

Εικ. 44. Τὸ Βαπτιστήριον ἀριστερὰ τοῦ αἵθριου τῆς Βασιλικῆς Α.

(περὶ ἧς βλέπε ἀνωτ. σελ. 9). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκριβῶς, φαίνεται, ὅτι κατέληγεν ὁ σωλὴν τῆς διοχετεύσεως τοῦ ὕδατος ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, ὡς γίνεται φανερόν ἐξ ὅπῃς ἀνευρεθείσης ὀλίγον βορειότερον τοῦ κέντρου τῆς ἀψίδος καὶ διαπερώσης τὸν τοῖχον αὐτῆς (βλ. κάτωψιν καὶ εἰκ. 44) εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ δαπέδου, ὅπου ἦτο προφανῶς ὁ σωλὴν τοποθετημένος.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς βάσεως τῆς κυκλικῆς λεκάνης ἦτο ὁ σωλὴν τῆς ἀποχετεύσεως τοῦ ὕδατος ἐκ τῆς κολυμβήθρας· ὁ σωλὴν οὗτος ἀνευρέθη (βλ. εἰκ. 45), προχωρεῖ δὲ κατηφορικῶς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ βαπτιστηρίου καὶ καταλήγει προφανῶς εἰς χωνευτήριον.

Εἰκ. 46. Γενικὴ ἄποψις τῶν διαμερισμάτων τοῦ Βαπτιστηρίου (κολυμβήθρα εἰς τὸ βάθος ἔνθα ἴσταιται τὸ πρόσωπον, ἀποδυτήριον, αὐλῆος οἶκος καὶ τὸ ἔμπροσθεν διαμέρισμα ἐξόδου, ἔνθα αἱ βάσεις τῆς κλίμακος τοῦ Γυναικωνίτου).

Ἐκ τῶν ἄνω μερῶν τοῦ σώματος τῆς κολυμβήθρας δὲν ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τμήματα ἱκανὰ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς.

Τὸ δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων τετραγώνων πλίνθων, ὅπως καὶ εἰς τὸ αἶθριον· καλύτερον διεσώθη τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἡμῖς δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου· μέρη τοῦ ἐκ πλίνθων τούτου δαπέδου, φαίνεται, ὅτι εἶναι μεταγενεστέρα ἐπισκευή, καθόσον παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ βαπτιστηρίου ἀνεφάνη τμήμα μωσαϊκοῦ δαπέδου ἐφθαρμένον καὶ ἐπικαλυπτόμενον διὰ τῶν πλίνθων.

Εἰς ἀπόστασιν 3 μ. περίπου ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας παρατηρεῖται ἐν εὐθυγραμμίᾳ ἀνύψωσις τοῦ δαπέδου (βλ. κάτωψιν)· τοῦτο καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ λίαν ἐπιμήκης χώρος τοῦ βαπτιστηρίου ἐχωρίζετο διὰ βήλων ἢ ἴσως καὶ διὰ ξυλίνου διαφράγματος εἰς δύο

διαμερίσματα, ἐξ ὧν τὸ πρὸς δυσμὰς — γεωστὸν ὡς «φωτιστήριον» — ἦτο ὅλως ἀποκεκλεισμένον, τὸ δὲ πρὸς ἀνατολὰς διαμέρισμα ἐχρησίμευεν ὡς τὸ «ἀποδυτήριον» ἐνθα ἐτελεῖτο καὶ τὸ χρῖσμα. Εἰς τὸν οὕτω διαμορφούμενον χώρον ἀνεφάνησαν δύο κόγχαι (διαμ. 0.85 μ.) ἀνοιγόμεναι εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, παρὰ τὴν θύραν δέ, δι' ἧς συγκοινωνεῖ τὸ βαπτιστήριον πρὸς τὸ αἶθριον, κτιστὸν διὰ πλίνθων βάθρον εἰς σχῆμα διασφζόμενον εἰς ὕψος 0.33 μ. Τὸ βάθρον τοῦτο ὑπετέθη κατ' ἀρχάς, ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς βάθρον τῆς ἔδρας τοῦ τελούντος τὸ μυστήριον ἐπισκόπου· μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅμως τῶν προσαρτημάτων τῆς δευτέρας βασιλικῆς τῆς Ἀγχιάλου, εἰς ἓν τῶν ὁποίων (τὴν ἐστίαν) ἀνευρέθησαν εἰς τὸ κέντρον καὶ παρὰ τοὺς τοίχους αὐτῆς ὅμοια κτιστὰ βάθρα, ἅτινα ἐκεῖ ὡς ἐκ τοῦ παρατηρηθέντος πλήθους ἀνθρώπων καὶ τέφρας εἶναι ἀναντιρρήτως τὰ κάτω μέρη κλιβάνων, ὑποθέτομεν ὅτι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ὁμοίας βάσεως κλιβάνου χρησιμοποιουμένου πρὸς θέρμανσιν τοῦ ὕδατος κατὰ τὴν βάπτισιν νηπίων ἢ ἀσθενῶν, ὁπότε ἐγίνετο, ὡς γνωστὸν, χρῆσις θερμοῦ ὕδατος. Πλησίον τοῦ κεντρικοῦ κλιβάνου τῆς ἐστίας τῆς βασιλικῆς Β εὐρέθη κατὰ χώραν καὶ ἡ βάσις τοῦ κίονος, ὅστις ἐχρησίμευε πρὸς στερέωσιν ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ τοῦ μοχλοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσεδένετο ὁ λέβης, ἵνα δύναται οὗτος νὰ περιστρέφηται. Δύο τεμάχια κορμοῦ μικροῦ κίονος ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς ταύτης (ἅτινα διακρίνονται ἐν τῇ εἰκ. 44) δύναται νὰ ληφθῶσιν ὡς τμήματα ὑπάρχοντος καὶ ἐνταῦθα ὁμοίου κίονος.

Ἀφ' ἑτέρου αἱ εἰς τοὺς τοίχους τῶν μακρῶν πλευρῶν ἀνοιγόμεναι κόγχαι ἐχρησιμοποιοῦντο ἴσως διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τῶν διὰ τὸ βάπτισμα χρῆσιμων σκευῶν, πιθανώτατα τῶν φιαλῶν, αἵτινες περιεῖχον ἀφ' ἑνὸς τὸ ἔλαιον, δι' οὗ ἐγίνετο πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἡ ἐπάλειψις τοῦ σώματος τῶν φωτιζομένων καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ἅγιον μῦρον διὰ τὸ μυστήριον τοῦ χρίσματος. Τοιαῦται κόγχαι παρατηρήθησαν καὶ εἰς τὰ βαπτιστήρια ἑτέρων χριστιανικῶν μνημείων¹.

Τὸ διὰ τὴν ἀπόδυσιν καὶ τὸ χρῖσμα διαμέρισμα τοῦτο τοῦ βαπτιστηρίου συνεκοινωνεῖ διὰ μιᾶς μὲν θύρας πρὸς τὸ αἶθριον, δι' ἑτέρας δὲ πρὸς τετράγωνον διαμέρισμα συνεχόμενον πρὸς τὸν νάρθηκα, τοῦ ὁποίου διεσώθη τὸ ἐκ μαρμαροθετημάτων δάπεδον, ὁμοίων πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο, ὁ προθάλαμος οἶονεῖ τοῦ βαπτιστηρίου, δύναται, νομίζω, νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν «αὐλειον οἶκον» ἢ τὸ «προαύλειον», ὡς ὀνομάζει ἀνάλογον διαμέρισμα ἐν ταῖς Κατηγήσεσιν αὐτοῦ (ἀ' μυσταγωγικῇ λόγῳ) ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, διακρίνων τοῦτον ἀπὸ τὸν «ἐσώτερον οἶκον» τοῦ βαπτιστηρίου. Ἐν αὐτῷ ἐτελοῦντο, ὡς γνωστὸν, οἱ ἐξορκισμοὶ ἢ ἀφορκισμοὶ καὶ ἡ λοιπὴ τελετὴ τῆς πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἀκολουθίας ἢ τῆς aurea apertizioni τῶν κατηχουμένων.

Τὸ διαμέρισμα τοῦτο τοῦ ναοῦ συνεκοινωνεῖ διὰ μιᾶς μὲν θύρας πρὸς τὸν νάρθηκα τῆς βασιλικῆς, δι' ἄλλης δὲ πρὸς τρίτον πρὸς ἀνατολὰς διαμέρισμα ἔχον δύο ἐξώθυρας (εἰκ. 46). τοῦτο ἔχει ὑψηλότερον δάπεδον διὰ μεγάλων πλίνθων ἐπεστρωμένον, ἀνέρχεται τις δὲ εἰς αὐτὸ διὰ δύο βαθμίδων· καὶ ἡ μὲν συγκοινωνοῦσα πρὸς τὸν νάρθηκα θύρα ἐχρησίμευεν ἴσως διὰ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἱερῶν, ἐν ᾗ διὰ τῶν δύο ἐξωτερικῶν θυρῶν οἱ κατηχούμενοι θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ βαπτιστήριον χωρὶς νὰ διέρχωνται διὰ τοῦ ναοῦ.

Οὕτω τὸ βαπτιστήριον τῆς παλαιᾶς ταύτης χριστιανικῆς βασιλικῆς παρουσιάζει καθ'

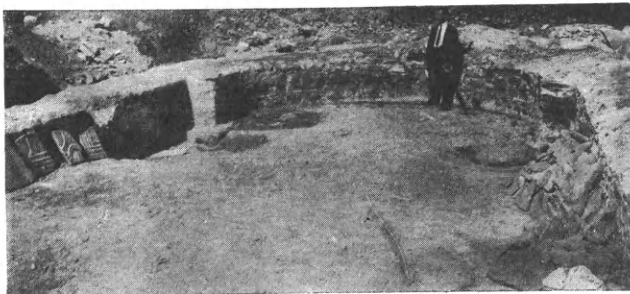
¹ Πρβλ. Growfoot ἐν Palestine exploration Fund, Bull. of British School in Jerusalem, ἔ. ἀ. σελ. 29, ὅπου ὁμοῦ

ὁ ἀνασκάψας θεωρεῖ τὰς κόγχας ὡς ἀνοιγόμενας πρὸς ἀπλὴν διακόσμησιν.

ἐαυτὸ ἀξιόλογον συγκρότημα μὲ τὰ διάφορα αὐτοῦ διαμερίσματα, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν δεῖγμα, δι' οὗ συμπληροῦται ἡ γνῶσις ἡμῶν, ὡς πρὸς τὸ τελετουργικὸν μέρος, περὶ τῶν μυστηρίων: βαπτίσματος καὶ χρίσματος.

Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο διαμέρισμα ἀνευρέθησαν βάσεις κλίμακος (βλ. εἰκ. 46), ἥτις ἤγε πιθανώτατα εἰς τὰ ὑπερῶα ἢ τοὺς γυναικωνίτας τῆς βασιλικῆς. Ἐκατέρωθεν τῆς θύρας, δι' ἧς συνεκoinώνει πρὸς τὸν «αὐλῆιον οἶκον», ἀνευρέθησαν δύο κορμοὶ κίωνων, πιθανῶς τὰ κάτω στηρίγματα τῆς κλίμακος, ἥτις καὶ ὡς ξυλίνη θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῇ. Οὕτω τὸ τέταρτον τοῦτο διαμέρισμα ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς κλιμακοστάσιον διὰ τοὺς γυναικωνίτας.

2. *Σκευοφυλάκιον*.—Τὸ πρὸς νότον ἀντίστοιχον πρὸς τὸ βαπτιστήριον πρόσκτισμα, τὸ ἔχον ἀκριβῶς τὰς διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα τοῦ βαπτιστηρίου μὲ ὁμοίαν ἀψίδα πρὸς δυσμὰς, εἶναι τὸ σκευοφυλάκιον τοῦ ναοῦ (*εἰκ. 47*). Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν πλήθους τεμαχίων ἐκ μεγάλων πίθων (διαμέτρου ἐνὸς περίπου μέτρου) καὶ ἐξ ἄλλων κεραμίων καὶ χαλκῶν σκευῶν, περὶ ὧν λέγομεν κατωτέρω. Δύο τῶν πίθων τούτων σφύζονται τεθραυσμένοι κατὰ χώραν ἑκατέρωθεν τῆς ἀψίδος, ἔχοντες τὰς βάσεις των κεχωσμένας εἰς βάθος 0.25-0.30 μ. ἐν τῷ δαπέδῳ (βλ. κάτωψιν)· εἰς τὸ χεῖλος ἢ τὴν κοιλίαν τινῶν ἐκ τῶν κατὰ σωροὺς ἀνευρεθέντων τεμαχίων ἐκ τοιούτων πίθων ὑπάρχουσιν ἐγγάρακτοι ἐπιγραφαί: (ἐκκλησίας) ΘΗΒ(ῶν) καὶ συμπληρώματα, δηλωτικὰ ἴσως τοῦ περιεχομένου ἐν αὐτοῖς ποσοῦ (ὡς Χίλιοι Μόδιοι κ. ἄλλ.) (βλ. εἰκόνα τούτων εἰς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν).

Εἰκ. 47. Ἡ ἀψὶς τοῦ σκευοφυλακίου τῆς Βασιλικῆς Α.

Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀψίδος ὑπάρχει φρεὰρ ἔχον τετράγωνον στόμιον (πλάτ. 0.60 μ.), ὅπερ συγκοινωνεῖ πιθανῶς μὲ τὴν κιστέρναν τοῦ αἰθρίου, εἶναι δὲ τοῦτο καλῶς ἐκτισμένον ἐξ ἀργῶν λίθων ἄνευ ὅμως ἐπιχρίσματος· ἡ ἔρευνα αὐτοῦ ἔφερεν εἰς φῶς ἕτερα τεμάχια ἐκ πίθων καὶ χαλκᾶ τινα ἐλάσματα (βλ. κατωτέρω εἰς εὐρήματα).

Οἱ τοῖχοι τοῦ σκευοφυλακίου διασφύζονται εἰς μέγιστον ὕψος 1.10 μ. Ἡ σχηματιζομένη πρὸς Δ. ἀψὶς εἰς σχῆμα ἐξέδρας δὲν ἔχει πιθανώτατα ἄλλον τινὰ λογὸν εἰ μὴ τὴν καλυτέραν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου· μὲ τοιαύτας ἀψίδας ἐποικίλλοντο, ὡς εἶναι γνωστόν, συχνώτατα πολλὰ τῶν διαμερισμάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς¹. Ἀνοίγεται δὲ ἐνταῦθα ἡ ἀψὶς, ὅπως καὶ εἰς τὸ βαπτιστήριον, εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ἔχουσα τὴν ἀντίθετον ὄψιν εὐθείαν. Οἱ ἑκατέρωθεν τῆς ἀψίδος ἐξέχοντες τοῖχοι (πλάτους μόνις 0.40 μ.) ἐκοσμοῦντο μὲ ἡμικίονας, ἡ ἐπίπεδος ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων ἐφήπτετο τῶν τοίχων· τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὸ δάπεδον καὶ πρὸ τῶν τοίχων τούτων εὐρέθησαν ἴχνη πλακῶς (πλάτους 0,25 μ.) ἐν εἴδει βάσεως. Εἰς τὰς διαστάσεις δὲ αὐτῆς ἐφαρμόζουσι καλῶς οἱ εὐρεθέντες κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ αἰθρίου ἡμικίονες, ἔχοντες τὴν ὀπισθεν ἐπίπεδον αὐτῶν ὅψιν ἄδρῶς εἰργασμένην, οἵτινες οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς βασιλικῆς δύνανται νὰ τοποθετηθῶσιν. Ὅμοιοι ἡμικίονες θὰ ἐκόσμου καὶ τοὺς ἑκατέρωθεν

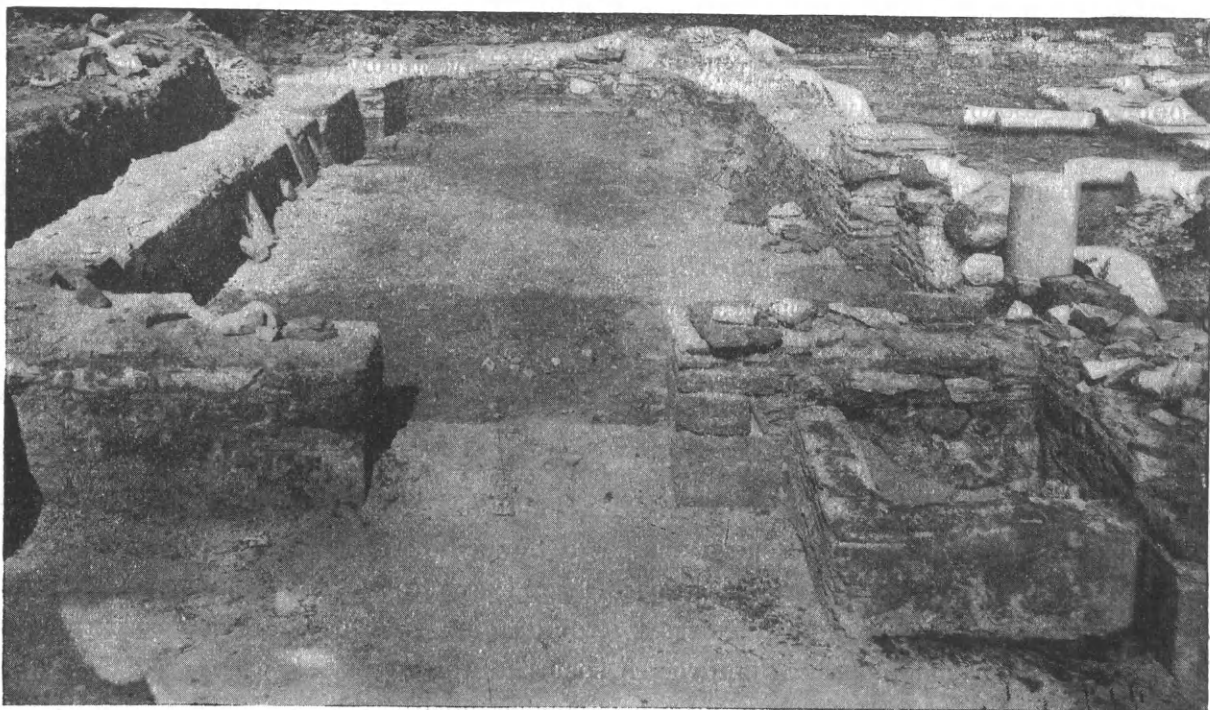
¹ Εἰς ἐξέχουσαν ἀψίδα λ.χ. ἀπολήγει τὸ προεκτεινόμενον δεξιὰ τοῦ νάρθηκος τῆς Βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως πρόσκτισμα· πρβλ. καὶ κόγχας ἑκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος ἐν S.

Vitale Παβέννης, ἐν Gül-Bachtzé Σμύρνης (Weber, Byz. Zeitschr. 1901 σ. 568, πρβλ. καὶ Strzygowski, Kleinasien, ἔ. ἀ. εἰκ. 35) κ. ἄλλ.

τοιίχους τῆς ἀψίδος τοῦ βαπτιστηρίου, διότι καὶ ἐκεῖ ὑπάρχουσιν ὁμοίαι ἐνδείξεις, ἀνευρέθησαν δὲ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τέσσαρες τοιοῦτοι ἡμικίονες, οἱ διακοσμοῦντες προφανῶς τὰ ἑκατέρωθεν ἄκρα τῶν ἀψίδων: βαπτιστηρίου καὶ σκευοφυλακίου.

Τὸ σκευοφυλάκιον, ὡς καὶ τὸ βαπτιστήριον, δὲν συνεκοινώνει ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλὰ μόνον διὰ μικρᾶς μὲν εἰσόδου πλάτους 1 μ. πρὸς τὸ αἶθριον καὶ δι' εὐρυτέρας θύρας πλάτους 1.80 μ. πρὸς τετράγωνον διαμέρισμα, ἐκτεινόμενον δεξιὰ τοῦ νάρθηκος, ἀντίστοιχον πρὸς τὸ προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου (εἰκ. 48).

Τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἔχει μίαν μόνην θύραν εἰς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευράν, δι' ἧς συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν νάρθηκα καὶ εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ (opus sectile), ὅπως καὶ

Εἰκ. 48. Γενικὴ ἄποψις τῶν διαμερισμάτων τοῦ σκευοφυλακίου (ἐμπροσθεν ὁ προθάλαμος μετὰ τοῦ χωνευτηρίου καὶ εἰς τὸ βάθος τὸ σκευοφυλάκιον).

ὁ ἀντίστοιχος «αὐλῆος οἶκος» τοῦ βαπτιστηρίου, διασφύζεται δὲ καὶ ἡ ἐπίστρωσις αὐτοῦ σχεδὸν ὁλόκληρος. Τὸ σχέδιον τοῦ μωσαϊκοῦ τούτου εἶναι ἀπλοῦν ἐκ γεωμετρικοῦ διακόσμου περιβαλλομένου ὑπὸ διπλῆς παρυφῆς, ἥτοι μιᾶς στενῆς ταινίας λευκῆς καὶ ἐτέρας πλατείας διακοπτομένης διὰ κυανοῦ zick-zack διακόσμου ὥστε νὰ σχηματίζωνται τρίγωνα· εἶναι δὲ κατεσκευασμένον ἐξ ἀκανονίστων πλακιδίων ἐκ λευκοῦ, κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ μαρμάρου. Παρ' ὅλην ἐν τούτοις τὴν ἀπλότητα τοῦ σχεδίου καὶ τοῦ χρώματος καὶ τὴν εὐτέλειαν τῆς κατασκευῆς ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ δαπέδου τούτου εἶναι ἀρίστη (βλ. εἰκ. 49).

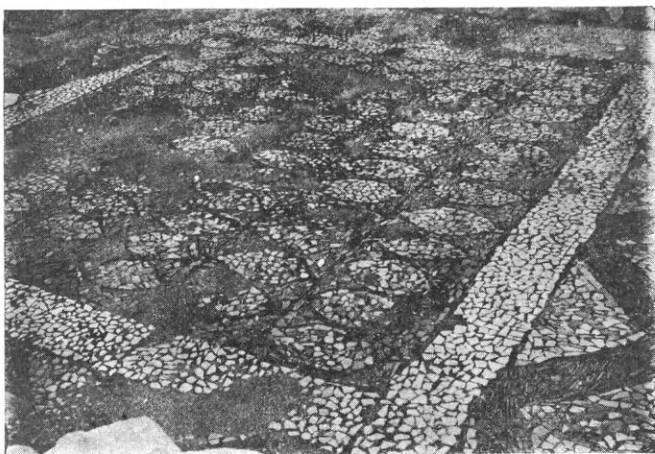
Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος τούτου ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ δαπέδου μικρὸν τετράγωνον κτίσμα (0,60 × 0,60 μ.) ὅμοιον πρὸς στόμιον φρέατος (σημ. βάθους 0,70 μ.), ὅπερ καλύπτεται ὑπο πλακὸς θραυσθείσης μεταγενεστέρως εἰς τὸ κέντρον, πιθανώτατα πρὸς ἔρευναν· ἀποκλείεται δὲ τοῦτο κατὰ μὲν τὰς δύο πλευρὰς διὰ τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου, κατὰ τὰς δύο δὲ ἄλλας φράσσεται διὰ κτιστοῦ τοίχου (πάχους 0,48 μ. εἰς σωζόμενον ὕψος 0,50 μ.) ἐπενδε-

δυμένου ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ πλακῶν σχιστολίθου. Πρόκειται πιθανώτατα περὶ *χωνευτήριον*, εὐρισκομένου εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ σκευοφυλακίου, ὡς τοῦτο παρατηρήθη καὶ εἰς ἕτερα μνημεῖα¹. Τὸ πρόσκτισμα ἐπομένως τοῦτο, ὅπερ συνέχεται μὲ τὸ σκευοφυλάκιον καὶ φέρει χωνευτήριον δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἰδιαίτερον διαμέρισμα, ἔνθα ἐδίδοντο αἱ ἐλεημοσύναι καὶ ἐμοιράζοντο τρόφιμα, ἥτοι τὸ *διακονικὸν* τοῦ ναοῦ. Τὰ τρόφιμα ἐδίδοντο ἴσως ἐντὸς σκευῶν τοῦ ναοῦ, τὰ ὅποια ἐκαθαρίζοντο κατόπιν εἰς τὸ χωνευτήριον καὶ παρεδίδοντο πάλιν εἰς τὸν ναόν.

3. *Πύργοι*.—Πρὸς δυσμὰς καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ αἵθριου ἦλθον εἰς φῶς δύο τετράγωνα διαμερίσματα ἐν εἵδει μικρῶν πύργων, οἵτινες ἐκόσμουν τὴν πρόσοψιν τῆς βασιλικῆς. Ἐκ τούτων τὸ μὲν πρὸς Β. συγκοινωνεῖ ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὸ αἶθριον καὶ ἀφ' ἑτέρου δι' ἄλλης πλαγίας θύρας ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰ ἔξω τοῦ ναοῦ, τὸ δὲ πρὸς Ν. συγκοινωνεῖ μόνον πρὸς τὸ αἶθριον πιθανώτατα ἕνεκα τῶν ἔξωθεν αὐτοῦ προσηρτημένων κτισμάτων, τὰ θεμέλια τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς (*εἰκ. 50*). Ἐντὸς τοῦ νοτίου τούτου τετραγώνου διαμερίσματος καὶ ἀριστερὰ τῆς θύρας, δι' ἧς εἰσέρχεται τις εἰς τὸ αἶθριον, διεσώθησαν λείψανα *κλίματος*, ἥτοι μία βαθμὶς ἐκ μέλανος τραχίτου καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔχνη κτισίματος. Ἐκ τούτου θὰ ἡδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι τὰ δύο ταῦτα τετράγωνα διαμερίσματα ἐχρησίμευον ὡς *κλιμακοστάσια*, δι' ὧν ἀνήρχετό τις εἰς τὰ ὑπερῶα τῆς βασιλικῆς· εἶχον ἐπομένως καὶ δεύτερον ὄροφον. Ὁ ὄροφος οὗτος περιωρίζετο κατὰ τὴν πιθανωτέραν ὑπόθεσιν μόνον ἄνωθεν τῶν δυτικῶν τούτων τετραγώνων διαμερισμάτων τῶν ἀνυψουμένων ἐν εἵδει μικρῶν πύργων, χωρὶς νὰ ἐπεκτείνεται καὶ ἄνωθεν τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τοῦ σκευοφυλακίου, διότι τὰ τοιαῦτα προσκτίσματα εἰς τὰς πλευρὰς τῶν ναῶν ἦσαν μονόροφα· ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν Δ. πρόσοψιν ἄνωθεν τοῦ αἵθριου δύναται τις νὰ δεχθῇ συνέχισιν τοῦ δευτέρου ὀρόφου, καὶ διότι οὐδεμία ἐνδείξις πρὸς ἀποκατάστασιν τοιούτου ὀρόφου ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφάς ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε ἕτερον μνημεῖον πρὸς σύγκρισιν. Οὕτως ἡ πρόσοψις τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων θὰ παρεῖχε τὴν ὅψιν ἣν ἀποδίδει ἡ ἀποκατάστασις αὐτῆς ἐν τῷ παρατιθεμένῳ σχεδίῳ (*Πίν. Γ' 1*). Ἡ μετὰ δύο πύργων πρόσοψις τοῦ αἵθριου τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐνθυμίζει συριακὰς μορφάς², ἀλλ' ἡ ὁμοιότης αὕτη εἶναι ὅλως ἐξωτερικὴ, διότι εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Συρίας οἱ πύργοι ἀποτελοῦσι μέρος αὐτοῦ τοῦ σώματος τῆς βασιλικῆς, ὑψούμενοι ἐκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος αὐτῆς.

Ἡ ἡμετέρα Βασιλικὴ ἔφερεν ὑπερῶα, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν κλιμακοστασίων (πρβλ καὶ τὸ ἄνωτέρω ἐν τέλει τοῦ βαπτιστηρίου περιγραφέν κλιμακοστάσιον) καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου

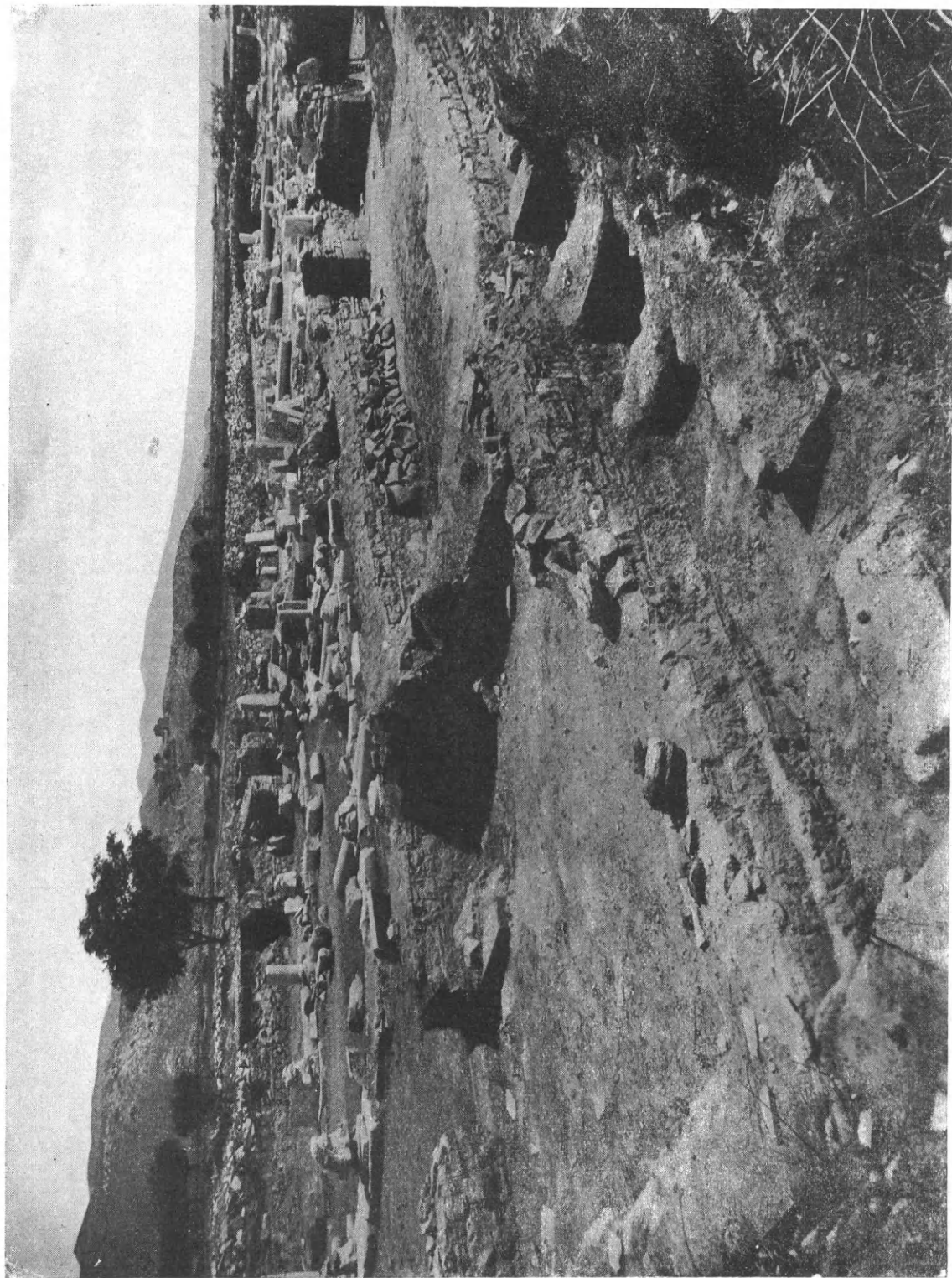
Εἰκ. 49. Μωσαϊκὸν δάπεδον τοῦ προανυλείου τοῦ σκευοφυλακίου.

1 Πρβλ. ὅμοιον χωνευτήριον εἰς τὴν Basilica urbana ἐν Salona (Gerber, Forschungen in Salona, Wien, 1917, I

σ. 65 εἰκ. 122).

2 Βλ. H. Bayer, Der syrische Kirchenbau. Berlin, 1925 σ. 139 κέ.

Εἰκ. 50. Ἐκπομπὴ τῶν προσκυλισμάτων τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου τῆς Βασιλικῆς Α.

ἀριθμοῦ τῶν ἀνευρεθέντων κίωνων μικροτέρων διαστάσεων μετὰ τῶν κιονοκράνων αὐτῶν (βλ. ἀνωτέρω περιγραφὴν τοῦ κυρίως ναοῦ). Ἡ στέγη τῶν πύργων τούτων ἦτο βεβαίως ξυλίνη ἀμφικλινής. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ μέρους τούτου ἀνευρέθησαν καὶ μεγάλοι κέραμοι, εἰκονιζόμενοι ἐν σχεδίῳ κατωτέρω (βλ. εὐρήματα) καὶ ἔχοντες ἔνεκα τοῦ σχήματος αὐτῶν σημασίαν τινά.

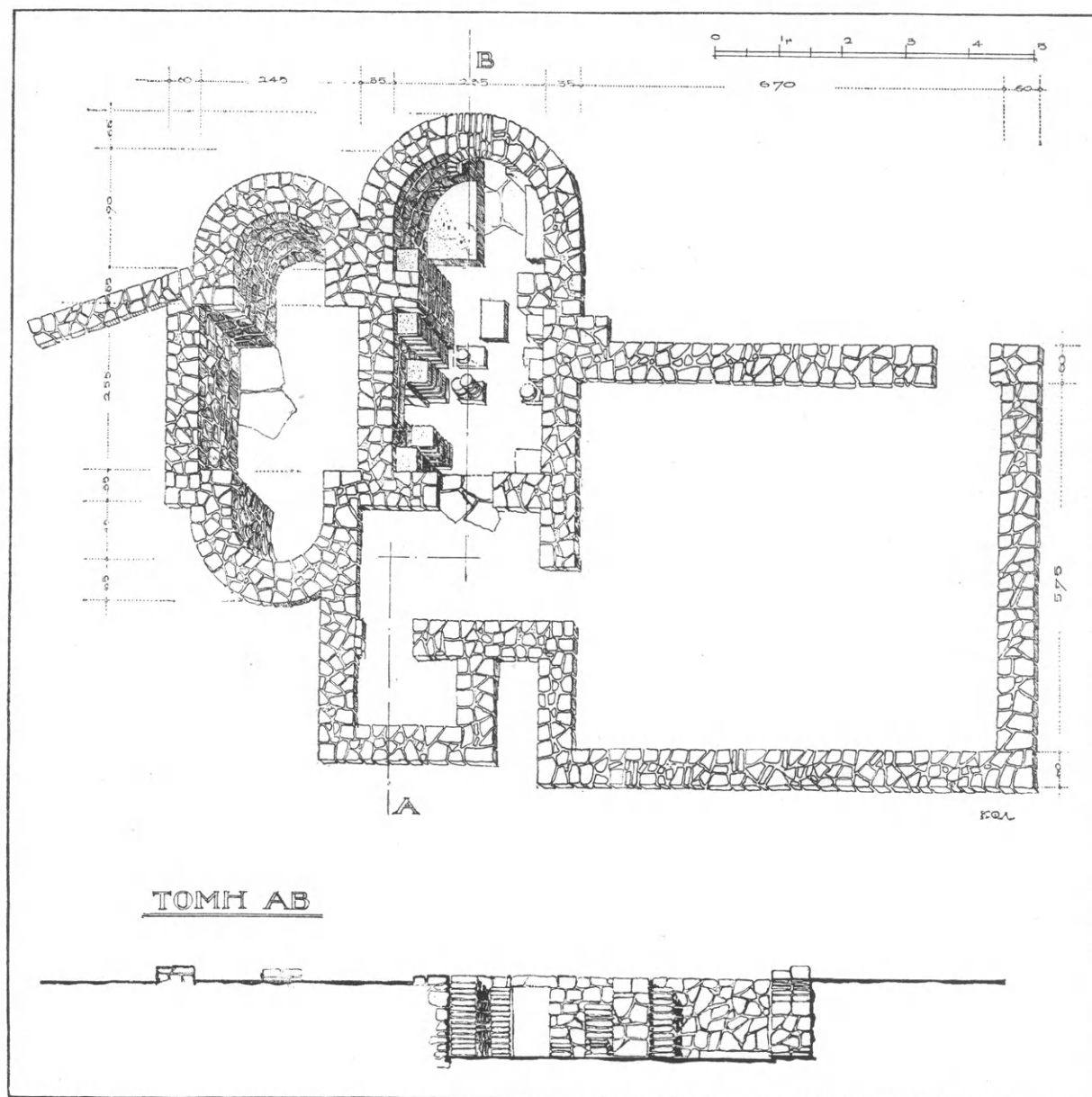
Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προϋποθέσεων τούτων, λαβόντες δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὕψος τῶν ἀνευρεθέντων ἀκεραίων κίωνων τῶν δύο ὁρόφων μετὰ τῶν κιονοκράνων καὶ ἐπιθημάτων των, ὥς καὶ τὸ ὕψος τῶν διαχωριστικῶν κιονίσκων τῶν παραθύρων, ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἀναπαράστασιν τῆς τομῆς τοῦ ναοῦ (Πίν. Γ' 2).

Εἰκ. 51. Τὰ ἀνευρεθέντα μέρη χριστιανικοῦ λουτροῦ παρὰ τὴν Βασιλικὴν Α.

4. Σύμπλεγμα οἰκημάτων. Λουτρόν. — Εἰς τὰ προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς ταύτης ἀνάγονται τέλος: πρῶτον, *σύμπλεγμα οἰκημάτων*, θεμέλια τῶν ὁποίων ἀνεφάνησαν δεξιὰ τοῦ αἰθρίου τοῦ ναοῦ συνεχόμενα πρὸς αὐτὸ (βλ. κάτωψιν καὶ εἰκ. 50 — ἡ διευκρίνις τούτων ἔνεκα τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δύσκολος) καὶ δεύτερον, *λουτρόν*, εἰς ἀπόστασιν 60 μέτρων ἀπὸ τῆς βασιλικῆς· ὅτι καὶ τὸ λουτρόν τοῦτο δύναται μεταξὺ τῶν προσκτισμάτων τοῦ ναοῦ νὰ συγκαταλεχθῇ ἀποδεικνύει ἡ παρατηρηθεῖσα κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας σύνδεσις τῶν τοίχων αὐτοῦ πρὸς τὸ σύμπλεγμα τῶν ἀνωτέρω συνεχομένων πρὸς τὴν βασιλικὴν οἰκημάτων — ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπαρξίς ὁμοίων λουτρῶν εἰς ἑτέρας παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς (οἷον ἐν Ρώμῃ παρὰ τὰς μεγάλας βασιλικὰς τοῦ ἁγ. Πέτρου καὶ τοῦ Λατερανοῦ, τὰς ἀναφερομένας εἰς ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς — ἐν lib. pontific. 1,503 καὶ 11, 28 πρβλ. καὶ Εὐσεβ. Ἑκκλ. Ἱστορ. βιβλ. ι', 4,45 κέ.) προωρισμένων πρὸς χρῆσιν τῶν οἰκούντων ἐν τῷ ναῷ καὶ τῶν πτωχῶν τῆς κοινότητος.

Τὸ λουτρὸν τοῦτο παρὰ τὴν βασιλικὴν τῆς Ν. Ἀγχιάλου (*εἰκ. 51* πρβλ. καὶ σχέδ. ἐν *εἰκ. 52*) συνίσταται ἐκ δύο συνεχομένων αἰθουσῶν ὑποκαύστου (*caldaria*), ἐξ ὧν ἡ βορεῖα ἔχει δυτικῶς τὸν κλίβανον· εἰς ἀμφοτέρας διασφύζονται οἱ ἐκ τετραγώνων καὶ στρογγύλων πλίνθων χαμηλοὶ πεσσοί, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο τὸ δάπεδον τοῦ κάτω ὀρόφου τὸ συνιστάμενον ἐκ κορασανίου

Εἰκ. 52. Σχέδιον τοῦ ἀνευρεθέντος χριστιανικοῦ λουτροῦ.

πάχους 0.05 μ. Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν ἀνευρέθησαν πλίνθοι μετὰ μαστοειδῶν ἀποφύσεων καὶ ἕτεραι μετ' ὧν προφανῶς πρόκειται περὶ τῆς συνήθους ἐπενδύσεως τῶν τοίχων τοῦ λουτροῦ, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰς θέρμας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἄλλα διαμερίσματα τοῦ ὑποκαύστου τούτου εἶναι: λουτρὰ συνεχόμενα πρὸς τὴν δεξιὰν αἰθουσαν (*frigidaria*) καὶ τετράγωνος χώρος, πιθανῶς ἀποδυτήριον κ.τ.τ. Αἱ πλίνθοι, δι' ὧν τὸ λουτρὸν τοῦτο εἶναι

ἐκτισμένον, εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιαι πρὸς τὰς πλίνθους τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς, καὶ ἐπομένως θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ ἀνευρεθὲν λουτρὸν σύγχρονον τοῦ χριστιανικοῦ τούτου μνημείου.

Συμπέρασμα - χρονολογία. — Ἡ βασιλικὴ τῆς Ν. Ἀγχιάλου εἰς τὸ σχεδιάγραμμα καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς παρουσιάζει τὴν πλήρη διάπλασιν ἑλληνιστικῆς Βασιλικῆς· ἔχει δηλονότι τὸ ἀπλοῦν σχεδιάγραμμα τῆς πρώτης ἐποχῆς μὲ τὰς κιονοστοιχίας χωρούσας μέχρι τῶν ἀνατολικῶν τοίχων, τὴν ἐξέχουσαν ἀψίδα καὶ τὸ ἀπλοῦν ἀνευ παστοφορίων ἱερὸν βῆμα· φέρει ὑπερῶα, νάρθηκα, μέγα αἶθριον μετὰ στοῶν, προσκτίσματα εἰς τὰς πλαγίας πλευράς καὶ πρόπυλον κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς προσόψεως.

Τὸν ἀπλοῦν τοῦτον τύπον τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς εὐρίσκομεν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ 6^{ον} αἰῶνα· ὡς θεμελιώδης ὅμως ἑλληνιστικὸς τύπος ἐφαρμόζεται ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος καὶ εἰς μνημεῖα ὅλων τῶν παραλίων χωρῶν τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Καυκάσου, ἔνθα εἰσέδυσσε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, παραλλήλως πρὸς ἰδιάζοντας ἐγχωρίους τύπους διαμορφωθέντας εἰς ἐκάστην χώραν ἐκ τοπικῶν προϋποθέσεων.

Νάρθηκες, ὑπερῶα, αἶθρια καὶ λοιπὰ προσαρτήματα τῆς βασιλικῆς ὑπάρχουσιν, ὡς γνωστόν, ἄλλοτε μεμονωμένα καὶ ἄλλοτε συνηγμένα, συγκροτοῦντα μεγαλοπρεπῆ σύνολα εἰς σειρὰν μνημείων τῆς Παλαιστίνης (Γέρασα), Συρίας (Id - Dêr), Ἀφρικῆς (Tebessa), Μ. Ἀσίας (Gül Bachtzè) ἀντιπροσωπεύοντα τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ ἀκολουθοῦντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διάταξιν καθωρισμένην, ὡς γίνεται δηλὸν ἐκ τοῦ Testamentum.

Ἡ ἡμετέρα βασιλικὴ μὲ τὴν συνοχὴν τῶν μερῶν τῆς καὶ τὴν ἁρμονικὴν συγκρότησιν αὐτῶν εἰς ἐνιαῖον ὅλον ἀπηχεῖ καθαρώτερον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ κατέχει ἐξαίρετον θέσιν μετὰ τῶν ὁμοίων συγκροτημάτων τῶν ἄλλων χωρῶν.

Ἄλλ' ἂν αἱ σχέσεις τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς πρὸς πολλὰ μνημεῖα τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου εἶναι ἱκαναί, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν κοινὴν ἑλληνικὴν ρίζαν καὶ τὰς κοινὰς ἀνάγκας τῆς λατρείας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, στενωτέρας ἀκόμη ὁμοιότητος ἔχει αὕτη, ὡς εἶναι ἐπόμενον, πρὸς τὰς βασιλικὰς τῆς πρωτευούσης, οἷον τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου, κτίσμα τοῦ 5^{ου} αἰ., μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης (τὸν ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου ἢ τῆς ἀγ. Παρασκευῆς, κτίσμα ὁμοίως τοῦ 5^{ου} αἰ.) καὶ πρὸς μνημεῖα καθόλου τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν χωρῶν (ὡς τῶν Στόβων ἐν Μακεδονίᾳ τοῦ 5^{ου} αἰ.) καὶ τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας (τοῦ διπλοῦ ναοῦ ἐν Ἐφέσῳ ἐν τῇ ἀρχικῇ του μορφῇ) κ. ἄλλ., μετ' ὧν ἀποτελεῖ ἓνα κύκλον τέχνης, ὡς ἔχουσα τὰς αὐτὰς προϋποθέσεις καὶ τὰς αὐτὰς τοπικὰς συνθήκας. Αἱ ὁμοιότητες αὗται δὲν περιορίζονται εἰς τὸ σχῆμα καὶ τὸν τύπον, — ὅστις ἄλλωςτε δὲν εἶναι καὶ ὁ μόνος ἐπικρατῶν τύπος εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος — ἀλλὰ καὶ εἰς ὁμοιότητας ὕλικου, τοιχοδομίας, καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν εἰς: κόγχας, ἱερὸν, θύρας, παράθυρα καὶ τέλος εἰς τὰς μορφὰς τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου, περὶ τῶν ὁποίων ἀμέσως κατωτέρω ποιούμεθα ἐκτενῆ λόγον.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς βασιλικῆς ταύτης τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας, ἐκ τῆς κατόψεως καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καθόλου διατάξεως αὐτῆς, ὡς καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς ναοὺς τοῦ 5^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ., ἥτοι τῆς προϊουστιανείου περιόδου, δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων πρέπει νὰ καταταχθῇ. Ἡ κατωτέρω γινομένη λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν δύναται νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὴν γενικώτερον ἀποδιδομένην ἐνταῦθα χρονολογίαν τοῦ μνημείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Β'. ΓΛΥΠΤΙΚΗ — ΑΜΒΩΝ

§ 4. *Διάκοσμος τοῦ ναοῦ διὰ μαρμαρίνου ἀναγλύφου.*—Πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης χριστιανικῆς βασιλικῆς ἐγένετο πλουσιωτάτη χρῆσις μαρμαρίνου ἀναγλύφου εἰς κιονόκρανα, ἐπίκρανα παραστάδων καὶ παραθύρων, γείσα, περιθυρώματα, διακοσμήσεις βήματος, σολέας, ἄμβωνος καὶ λοιπῶν μερῶν τοῦ ναοῦ. Ἐκ τοῦ πλουσίου τούτου γλυπτικοῦ διακόσμου, ὁμοῖος τοῦ ὁποίου δὲν ἔχει παρατηρηθῇ μέχρι τοῦδε εἰς ἕτερον παλαιοχριστιανικὸν μνημεῖον ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος, διεσώθη μέγα μέρος, ἡκρωτηριασμένον ἀτυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον, ἱκανὸν ἐν τούτοις νὰ παράσχη εἰς ἡμᾶς ἰδέαν τινὰ οὐ μόνον τῆς λαμπρότητος τοῦ παλαιοῦ τούτου χριστιανικοῦ ναοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ζωῆς, ἣτις ἦνθι καὶ εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ περὶ τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν ἄλλοθεν πληροφορίας¹.

Ὡς πρὸς τὴν ὕλην τῶν ἐξεταζομένων γλυπτῶν, αὕτη εἶναι ἐκ μαρμάρου, εἰλημμένου ἐξ ἐγχωρίων κατὰ τὸ πλεῖστον λατομείων, ὑφισταμένων μέχρι σήμερον ἐν παρακμῇ τοιαῦτα περὶ τὴν Νέαν Ἀγχιάλον εἶναι: πρῶτον, τὸ ἐν θέσει «μεγάλῃ βελανιδιά» ἢ «τοῦ ἁγίου Γεωργίου» (πλησίον τοῦ πρὸ τῆς κωμοπόλεως ὁρμίσκου Καντήραγα) κείμενον λατομεῖον (λευκὸν μάρμαρον μετὰ λεπτῶν κρυστάλλων) καὶ δευτέρον τὸ παρὰ τὸ νεκροταφεῖον Ν. Ἀγχιάλου (λευκοκύανον σκληρότερον τοῦ πρώτου καὶ μετὰ μεγάλων κρυστάλλων). Ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου μαρμάρου εἶναι κατεσκευασμένα οὐ μόνον τὰ δύο τρίτα τῶν ἡμετέρων γλυπτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ βάσεις τῶν κιόνων καὶ τὰ βάθρα τῆς σολέας καὶ τοῦ ἄμβωνος· οἱ κορμοὶ μόνον τῶν κιόνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ κυανῶν καὶ λευκοφαίων ἀποχρώσεων ἔχουσι καταφανῶς ἔξωθεν μεταφερθῇ, πιθανώτατα ἐκ Προκοννήσου. Διὰ πολλὰ διακοσμητικὰ γλυπτὰ μέλη καὶ ἰδίᾳ τοῦ κιβωρίου γίνεται χρῆσις τοῦ ἀτρακίου θεσσαλικοῦ λίθου καὶ τοῦ ἐρυθροῦ λακωνικοῦ (;) διὰ δὲ τὴν ὀρθομαρμάρωσιν καὶ πλείστων ξένων μαρμάρων. Πολλὰ κατώφλια τέλος εἶναι ἐξ ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ τραχίτου λίθου προερχομένου ἐκ τοῦ παρὰ τὰς Φθιώτιδας Θήβας (ἸΑκεσι) γνωστοῦ λατομείου. Οὕτως ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ὕλικὸν συνίσταται ἐξ ἐγχωρίου λίθου, ὅπερ ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα, καθόσον ἡ ἐπὶ τόπου κατεργασία προδίδει τὴν μεγάλην καλλιτεχνικὴν ζωὴν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς Θήβαις τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸν Ε' ἰδίως αἰῶνα.

Κατωτέρω ἐξετάζομεν ὁλόκληρον τὸ ὕλικὸν τοῦτο τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς, προσάγοντες εἰκόνα τοῦ καλυτέρου δείγματος μεταξὺ τῶν ὁμοίων καὶ συγκρίνοντες ἕκαστον τούτων πρὸς τὰ γνωστὰ παράλληλα, ἵνα διαφωτισθῇ ἡ χρονολογία των καὶ ἡ θέσις των εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς διακοσμητικῆς.

¹ Τεμάχια τινὰ ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ τούτου διακόσμου τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἦσαν ἐσπαρμένα ἐπὶ τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον κατελάμβανεν ἡ βασιλική, περισυλλεγένη καὶ συγκεντρωθέντα κατὰ πρῶτον εἰς τὸ σχολεῖον Ν. Ἀγχιάλου· τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶχον μεταφερθῇ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὰ Μουσεῖα Βόλου καὶ Ἀλμυροῦ. Ἐκ τούτων τινὰ συνεπληρώθησαν μετὰ ταῦτα δι' ἄλλων τμημάτων εὑρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἐξηγήθη οὕτως ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν, ἄλλων δὲ πάλιν εὑρέθησαν ὁμοία μέλη πιστοποιούντα, ὅτι καὶ τὰ προηγουμένως εὑρεθέντα ἀνῆκον εἰς τὴν ἡμετέραν βασιλικήν. Τὰ εἰς τὰ Μουσεῖα Βόλου καὶ

Ἀλμυροῦ μεταφερθέντα ἐπεστράφησαν ἐσχάτως εἰς Ν. Ἀγχιάλον, ὅπου κατηρτίσθη εἰς οἶκημα νοτίως τῆς ἀνασκαπτομένης βασιλικῆς εὐρισκόμενον καὶ δωρηθὲν ὑπὸ τῆς Κοινοτήτος Ν. Ἀγχιάλου εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν ἰδίᾳ συλλογῇ, συναθροισθέντων ἐκεῖ, πλὴν τῶν διεσπαρμένων ἐν τῇ περιοχῇ γλυπτῶν, καὶ ὁλοκλήρου τοῦ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἀνευρεθέντος ὕλικου τῶν κινητῶν ἀρχαίων καὶ ἰδίᾳ τῶν μικρῶν τεμαχίων. Τὰ μεγαλύτερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀφέθησαν ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ἣν θέσιν καὶ ἀνευρέθησαν, μετεφέρθησαν δὲ καὶ ἐταξινομήθησαν ἐν τῷ οἰκήματι τὰ χαρακτηριστικώτερα ἐκ τούτων.

α'. Κιονόκρανα.

1. *Κιονόκρανα καὶ μαρμάρινα παρασιάδες τοῦ αἵθριου.* — Ἐκ τῶν κιονοκράνων τοῦ αἵθριου, ἅτινα ἐφαρμόζουσιν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἀνευρεθέντων κορμῶν τῶν κιόνων, ἀνευρέθησαν ἑξ ἀκέραια, περισυνελέγησαν δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν πολλὰ εἰς μεγάλα τεμάχια. Πλὴν μικρῶν τινῶν διαφορῶν, πάντα εἶναι ὁμοιόμορφα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λευκοκυάνου μαρμάρου κατεσκευασμένα· ἔχουσιν ὕψος 0.53 μ. καὶ διάμ. 0.44 μ. αἱ διαστάσεις τοῦ ἄβακος εἶναι 0,60×0,60 μ., τὸ σχῆμά των δὲ κυβικὸν χωρὶς νὰ ἔξέχῃ πολὺ αἱ γωνίαι των.

Ὡς βλέπει τις εἰς τὰς εἰκόνας 53 καὶ 54, ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀπλουστεράς μορφῆς χριστιανικὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα, ἅτινα περιορίζουσι τὸν ἀριθμὸν τῶν φύλλων τῆς ἄνω σειρᾶς τῆς ἀκάνθου εἰς τέσσαρα, πληροῦντα τὰς γωνίας καὶ ἀπλούμενα μέχρι σχεδὸν τῶν ἐλίκων. Στεροῦνται καλύκων ἀκάνθου, φέρουσι δὲ μόνον εἰς τὰς γωνίας ἐκφυλισμένας ἑλικας ἐν εἴδει μικροῦ κύκλου. Εἰς τὸ μέσον τοῦ κιονοκράνου αἱ ἑλικες ἐνοῦνται σχηματίζουσαι συνεχῆ ταινίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκφύεται κλαδίσκος ἀκάνθου καταλαμβάνων καὶ τὴν ἀπόφυσιν· ὁ κλαδίσκος οὗτος, πάντοτε διάφορος εἰς τὰ διάφορα κιονόκρανα, ἀποτελεῖ τὴν μόνην παραλλαγὴν αὐτῶν. Ἐν τούτων φέρει ἀντὶ κλαδίσκου κάνθαρον (εἰκ. 54), θέμα, ὅπερ συχνώτατα, ὡς γνωστόν, παρατηρεῖται εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν τέχνην καὶ ἰδίᾳ εἰς ψηφιδωτά.

Ὁ τύπος τῶν ἀπλουστερῶν τούτων χριστιανικῶν κορινθιακῶν κιονοκράνων μετὰ τεσσάρων μόνον φύλλων εἰς τὰς γωνίας, ὅστις

Εἰκ. 53 - 54. Κιονόκρανα τῶν στοῶν τοῦ αἵθριου τῆς Βασιλικῆς Α.

ἔχει μείνει ἀνεξέταστος μέχρι τοῦδε, ἔχει μακρὰν σειρὰν παραλλήλων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τοῦ Βυζαντίου, μεταξὺ δὲ τούτων ὀλίγα εἶναι χρονολογημένα.

Τὸ ἀρχαιότερον κιονόκρανον τῆς σειρᾶς ταύτης εἶναι τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ τῆς Αἰγύπτου¹ ὁμοιον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει εἰς τὸ Μουσεῖον Καΐρου². ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν προβαθμίδα τοῦ τύπου τούτου, διότι αἱ ἑλικες εἶναι ἀκόμη εἰς αὐτά, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα, διπλαῖ μὲ ζευγος ἐσωτερικῶν τοιούτων, ἡ δὲ μορφή τῆς ἀκάνθου μὲ τὰ ἐπιμήκη ἄκρα τῶν φύλλων εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ σειρὰν κιονοκράνων τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἔχομεν ὅμοια κιονόκρανα εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης (εἰς τὸ τρίλοβον παράθυρον τοῦ νάρθηκος), μικρότερα τὸ μέγεθος καὶ μὲ ἐξεχούσας τὰς γωνίας, ὡς εἶναι συνήθως τὰ ρωμαϊκά³, προερχόμενα πιθανώτατα ἐκ τοῦ πρώτου ναοῦ τοῦ Λεοντίου (412). Τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ. εἶναι τὰ κιονόκρανα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου ἐν Ραβέννῃ⁴, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἄκανθοι δὲν ἔχουσι τὴν ἰσχυρὰν διάπλασιν τῶν προηγουμένων. Ὅμοια κιονόκρανα ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ δευτέρου εἰς τὸ Φετιχιέ Τζαμι Κων/πόλεως⁵, καὶ εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῶν ἁγίων Θεοδώρων (Κιλισσέ)⁶. Ἐν Ἑλλάδι εὐρίσκονται ὅμοια κιονόκρανα εἰς τοὺς δύο ἀνατολικοὺς κίονας τῆς βασιλικῆς τῆς ἁγ. Παρασκευῆς τῆς Χαλκίδος· ταῦτα εἶναι ἱκανῶς λεπτότερα τῶν λοιπῶν προσετέθησαν ἄρα κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τῶν Φράγκων, χρησιμοποιηθέντος ὑπάρχοντος ὑλικοῦ, ἴσως καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ· ὁμοιον πρὸς αὐτὰ κιονόκρανον σφύζεται εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος⁷. Τέλος ἄλλα εὐρίσκονται εἰς τὰ Μουσεῖα Θεσσαλονίκης καὶ Κορίνθου, εἰς Μοῆν τοῦ Τσάγεζι⁸, εἰς τὴν νεωστὶ ἀνασκαφείσαν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν Ὀλύμπου Ἀττικῆς καὶ ἄλλαχού.

Ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν σφζομένων ἀπλουστέρων τούτων χριστ. κορινθιακῶν κιονοκράνων βλέπομεν, ὅτι ταῦτα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ πλήρη κορινθιακὰ καὶ τὰ λεγόμενα θεοδοσιανά, ἀπλᾶ ἢ μετὰ ζῶων, ἀποτελοῦσιν ἓνα τῶν κυριωτέρων τύπων κιονοκράνων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἥτοι πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἄν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ τύπος καθ' ὅλου τοῦ κιονοκράνου δὲν τροποποιεῖται ἢ διαπλασις ὅμως τῶν φύλλων τῆς ἀκάνθου ὑφίσταται ἐξέλιξιν, ὅπως καὶ εἰς τὰ πλήρη κορινθιακὰ, οὕτω δὲ ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς τεχνοτροπίας τῆς ἀκάνθου δυνάμεθα ἀκριβέστερον χρονικῶς ταῦτα νὰ καθορίσωμεν. Αἱ ἄκανθοι τοῦ ἡμετέρου κιονοκράνου βαθέως εἰργασμέναι καὶ μὲ τὰ ἄκρα τῶν ἐνούμενα εἰς τὴν κάτω στεφάνην τῶν φύλλων, τὰ δὲ ἄνω ἀβαθῶς ἀπλούμενα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καλάθου, ἔχουσι τὸν μαλακότητα καὶ τὴν εὐλυγισίαν τοῦ ὀργανικοῦ φύλλου ὅπως εἰς τὸ κιονόκρανον τοῦ ἁγ. Μηνᾶ. Ἄλλ' ἐνῶ εἰς ἐκεῖνο καὶ εἰς τὴν μορφήν καὶ εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἔνωσιν τῶν φύλλων ὑπάρχει ἀναζήτησις τις, εἰς τὰ ἡμέτερα ἡ διακοσμητικὴ διάταξις τῆς ἀκάνθου εἶναι σταθερὰ οὕτως ὥστε ὀργανικὴ ζωὴ καὶ διακοσμητικότης ἰσορροποῦσι πλήρως. Τοῦτο παρατηρεῖται κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Ε' ἑκατοντ. ὁπότε συμπίπτει καὶ ἡ καλυτέρα ἄνθησις τοῦ διακοσμητικοῦ ἀναγλύφου. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου}

1 Kaufmann, Die Menasstadt, I, Leipzig, 1910, Taf. 68 πρβλ. καὶ Taf. 70 - 73.

2 Weigand, ἐν Ath. Mitt. XXXIV Πίν. III 1 καὶ 2 πρβλ. καὶ Strzygowski, Koptische Kunst N° 7350.

3 Βλ. εἰκόνα ἐν Diehl - Le Tournieu - Saladin. Les monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918 εἰκ. 29.

4 Diehl, Ravenna, Paris, 1907, σ. 48. Βλ. καὶ ἕτερον ὅμοιον κιονόκρανον ἀποκείμενον εἰς τὸ Μουσεῖον Ραβέννης ἐν Wei-

gand ἔ. ἀ. Πίν. II, 8.

5 Strzygowski, Byz. Denkmäler, Wien, 1893 II, Πίν. 15.

6 Millingen, Byz. churches in Con/pel, London, 1912. Πίν. XXIV.

7 Βλ. ἐν Δελτίῳ Χριστ. Ἐταιρείας 1925, εἰκ. 1 σελ. 89.

8 Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, τοῦ ἔτους 1928 σελ. 364 εἰκ. 14 (ἄνω).

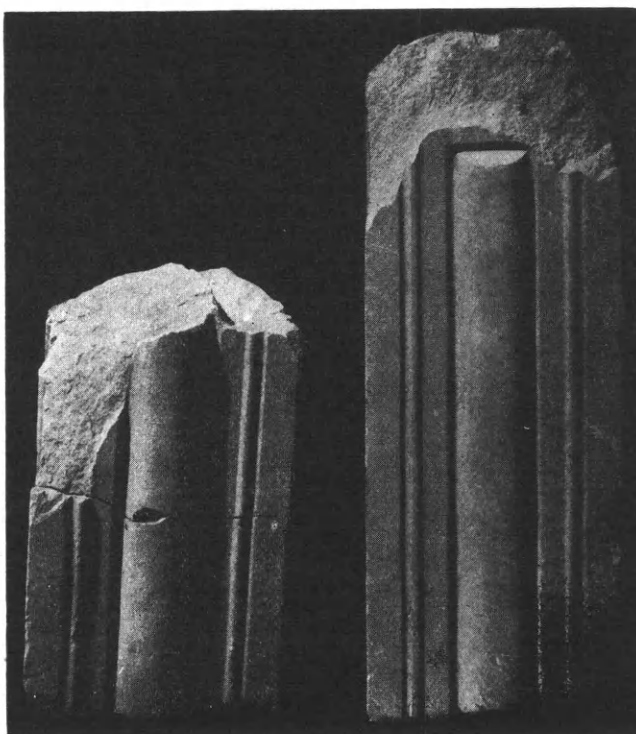

αἰῶνος ἄρχεται νὰ ὑπερισχύῃ ἡ διακοσμητικότης καὶ ν' ἀποβαίνωσιν αἱ ἄκανθοι ὁλοὲν σχηματικώτεραι. Εἰς τὰ κιονόκρανα: τῶν Στόβων (περὶ τὸ ἔτος 500· πρβλ. Egger, ἔ.ἀ. εἰκ. 29,30), τῆς Ραβέννης (τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} — ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος βλ. Weigand, ἔ.ἀ. πίν. II 8) τοῦ Θεολόγου Ἐφέσου (τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βλ. Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτίον, 7^{ον}, σ. 169, εἰκ. 41) δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὴν τοιαύτην βαθμιαίαν αὐξήσιν τῆς σχηματικότητος. Ἡ ὁμοιότης εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τεχνοτροπίαν τῆς ἀκάνθου τοῦ ἡμετέρου κιονοκράνου πρὸς τὰ κιονόκρανα: τοῦ νάρθηκος τοῦ ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης (412) καὶ τοῦ κίονος τοῦ Μαρκιανοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει (456) δεικνύει, ὅτι μεταξὺ τῶν χρονικῶν τούτων ὁρίων δύνανται καὶ τὰ ἡμέτερα ν' ἀναχθῶσι.

Ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τούτων τοῦ αἵθριου ἦσαν τοποθετημένα βαρέα καὶ ἀπλᾶ ἐπιθήματα (ὑψ. 0.40, κάτω 0.50 μ., καὶ ἄνω $1.00 \times 0,78$ μ.) φέροντα ὡς μόνον διάκοσμον ἀναγλύφους λατινικοὺς σταυροὺς ἐπὶ τῶν δύο αὐτῶν ὄψεων (βλ. ἄνωτ. εἰκ. 40). Ἐξ αὐτῶν ἀνευρέθησαν πέντε ἀκέραια καὶ τρία ἄλλα εἰς μεγάλα τεμάχια.

Αἱ παραστάδες, εἰς τὰς ὁποίας κατέληγον πρὸς ἀνατολὰς αἱ κιονοστοιχίαι τοῦ αἵθριου δὲν ἦσαν κτισταὶ ἀλλὰ μαρμάριναι μετὰ γλυφῶν κατὰ ἐλληνορρωμαϊκὰ πρότυπα, ἔχουσαι συνηνωμένην βάσιν καὶ ἰδιαίτερα ἐπίκρανα. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτισιν τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ αἵθριου ἀνευρέθησαν ἑννέα τεμάχια ἐκ τῶν παραστάδων τούτων κοσμούμενα μὲ ὥραιας βαθείας γλυφὰς εἰς τὰς τρεῖς αὐτῶν πλευράς (εἰκ. 55)· ἡ ὀπισθεν ἀφείθη ἀνεπεξέργαστος ἐπειδὴ ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ τοίχου. Μεταξὺ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων, τὸ ἐν—ὑψους 1.20 μ.—διασφῆζει καὶ τὴν συνηνωμένην ὑψηλὴν βάσιν (ὑψ. 0.42 μ., πλάτ. 0,48 μ. βλ. ἄνωτ. εἰκ. 41 ἀριστερὰ πρβλ. καὶ ἀποκατάστασιν ἐν εἰκ. 56). Ἡ βάσις αὕτη ἐφαρμόζει ἀκριβῶς εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα θεμέλια τῶν παραστάδων παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ αἵθριου, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ πλίνθου, σπείρας καὶ τροχίλου εἰς δύο σειράς¹. Ἄτερον ἀνευρεθὲν τεμάχιον προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνωτάτου μέρους τῆς παραστάδος (βλ. ἐν εἰκ. 54 δεξιὰ) οὕτως, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις αὐτῆς νὰ εἶναι δυνατή, ὡς δεικνύει τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 56) ἔνθα καὶ ἡ τομὴ καὶ ἡ κατατομὴ τῆς βάσεως.

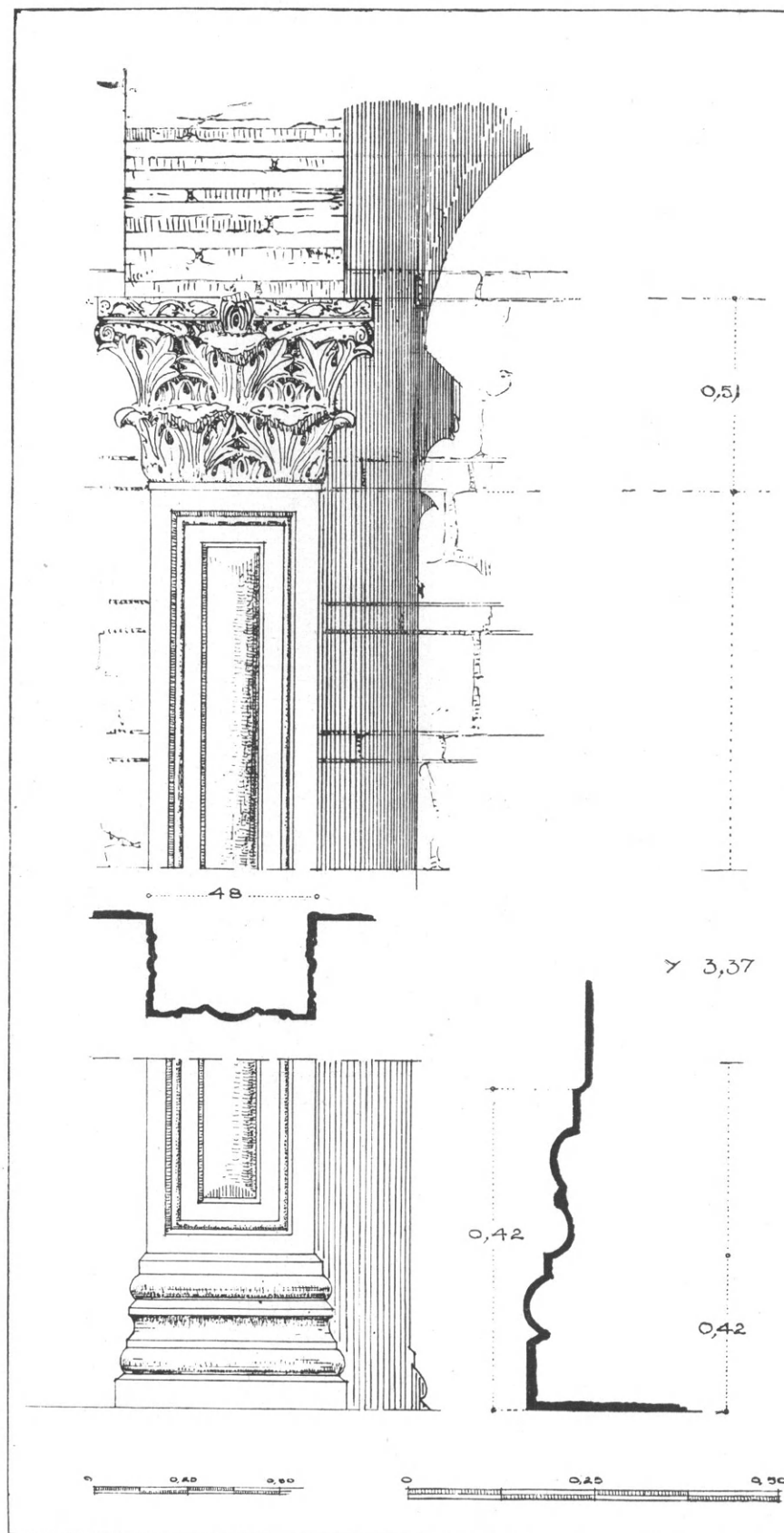
Αἱ μαρμάριναι παραστάδες ἔφερον κορινθιάζοντα ἐπίκρανα ἀνάλογα πρὸς τὰ κιονόκρανα τοῦ αἵθριου. Ἐκ τούτων ἀνευρέθη ἐν (εἰκ. 57) (ὑψ. 0.50 μ. πλευρὰ ἄβακος 0.68 μ.) ἡ κρω-

Εἰκ. 55. Ἀνευρεθέντα τεμάχια τῶν μαρμαρίνων παραστάδων τοῦ αἵθριου.

1 Περὶ βάσεων παραστάδων βλ. Weigand, ἔ.ἀ. σελ. 16 κέ. ἔνθα ὑπάρχει καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

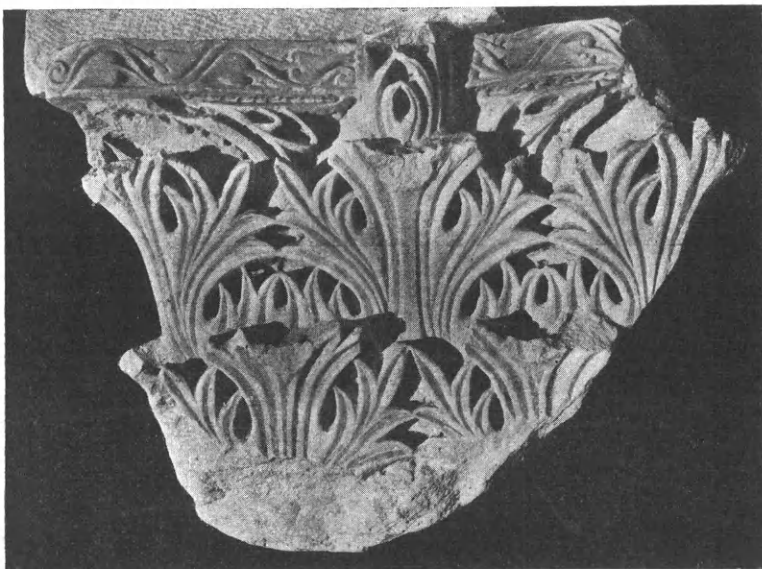

Είχ. 56. 'Αποκατάσεις παραστάδος τοῦ Αἶθριον τῆς Βασιλικῆς Α.

τηριασμένον εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ ἄνω ἄκρα τοῦ ἄβακος καὶ ἕτερον μικρὸν τμήμα δευτέρου ἐπικράνου προερχόμενον ἐκ τῆς κάτω γωνίας. Τὰ μεγάλα φύλλα τῆς ἀκάνθου, δύο κάτω καὶ τρία ἄνω, ἐξ ὧν τὰ γωνιαῖα φαίνονται ὡς ἡμίφυλλα εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν, καλύπτουσιν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος τοῦ ἐπικράνου. Ἐνὶ τῶν φύλλων ὑπῆρχον τὰ καλυκοειδῆ φύλλα ἀκάνθου πιθανώτατα δὲ καὶ ἑλικες εἰς τὰς γωνίας, ταῦτα ὁμως ἔχουσιν ἀποκρουσθῆ. Ὁ ἄβαξ κοσμεῖται διὰ κυματοειδοῦς ἑλικος κισσοῦ, ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ ἀπόφυσις, κατερχομένη μέχρι τοῦ μέσου φύλλου, φέρει κάλυκα ἐξ ἡμιφύλλων ἀκάνθου.

Τὸ ὥραϊον τοῦτο ἐπικράνον εἶναι εἰργασμένον κατὰ τὴν ἡμιδιάτρητον τεχνικὴν, ἐνσαρκώνει δὲ καθαρώτερον τὸ κυριαρχοῦν πνεῦμα τῆς γλυπτικῆς κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα. Αἱ ἀκάνθοι, ὁμοιόταται πρὸς τὰς ἀκάνθους τῶν κιονοκράνων, εἶναι ἐνταῦθα ἐσκαμμένα βαθύτερον καὶ καθὼς ἐφάπτονται πάντα τὰ αἰχμηρὰ ἄκρα πρὸς ἀλλήλα, τὰ διάμεσα κενὰ τονίζονται ζωηρῶς, ὥστε εἰς τὴν σκιάν των τὸ σῶμα τοῦ ἐπικράνου ἐξαφανίζεται τὰ δὲ φύλλα φαίνονται ὡς διάτρητα. Οὕτως ἡ ὕλη ἀποβάλλει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ βάρους, αἱ δὲ ἀκάνθοι χωρὶς ν' ἀποβάλωσιν ὅλως τὴν ἐλληνικὴν ὀργανικὴν των μορφήν παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν ἐλαφροῦ δαντελλωτοῦ διακόσμου. Τὸ ἡμέτερον ἐπικράνον συγκρινόμενον πρὸς τὸ ὅμοιον τῆς παραστάδος τῆς Χρυσῆς Πύλης τῆς Κων/πόλεως (ἀποδιδόμενον εἰς τὴν ἐποχὴν Θεοδοσίου

Εἰκ. 57. Ἄνευρεθὲν κιονόκρανον παραστάδος τοῦ αἰθρίου.

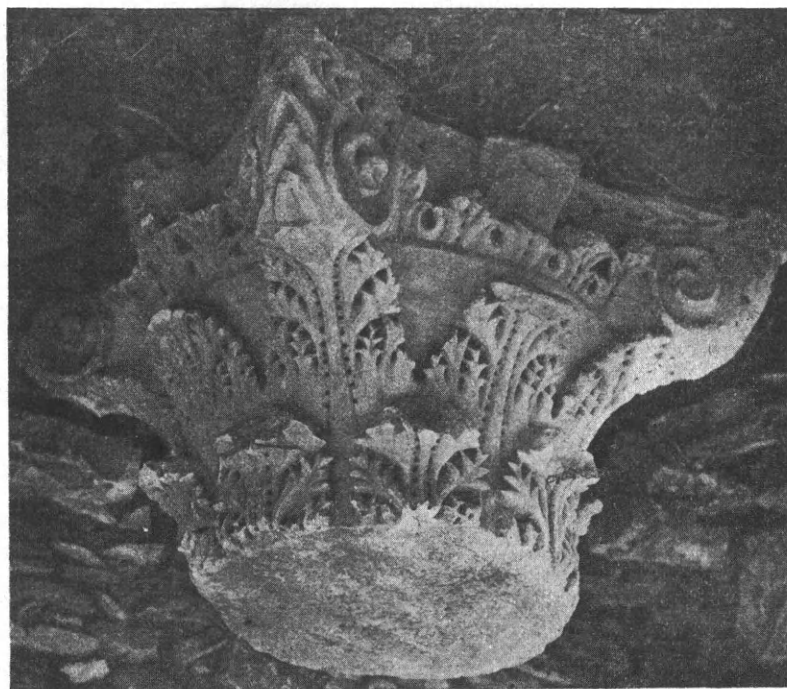
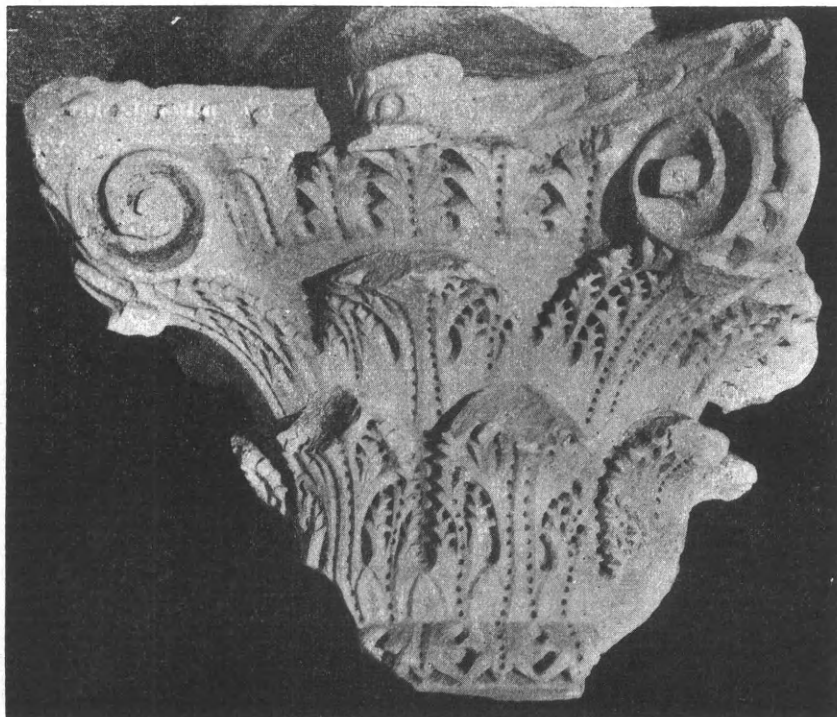
τοῦ μεγάλου, ἀλλ' ἀποδειχθὲν ὑπὸ τοῦ Weigand ὡς ἔργον ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β')¹ δεικνύει εἰς τὴν τεχνοτροπίαν στενὴν ὁμοιότητα πρὸς αὐτὸ παρὰ τὴν διαφορὰν τῆς μορφῆς τῆς ἀκάνθου. Εἰς τὰ τῆς Χρυσῆς Πύλης δηλ. κιονόκρανα αἱ ἀκάνθοι δὲν ἀποσχίζονται εἰς πεντάφυλλα, ὡς εἰς τὸ ἡμέτερον, ἀλλ' εἰς τρίφυλλα κατὰ ἐπικρατοῦσαν μορφήν τῆς ἀκάνθου κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα. Ὅμοιον ἐπικράνον ἀνευρέθη ἐσχάτως εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Δίου² τοῦτο εἰς τὴν μορφήν τῆς ἀκάνθου ἀκολουθεῖ ρωμαϊκὰ πρότυπα μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς βαθεῖας χαραγὰς μεταξὺ τῶν μερῶν τοῦ φύλλου ἀντὶ τῶν «ὀφθαλμῶν», εὐρίσκεται δὲ πολὺ πλησίον πρὸς τὰ ρωμαϊκὰ γλυπτὰ τῶν ἐσχάτων χρόνων — λ. χ. τοῦ Σπαλάτου — καὶ ἀποτελεῖ μίαν πρὸς κατάπτωσιν ἐξέλιξιν αὐτῶν εἶναι πιθανώτατα ἔργον τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Ἐὰν παραβάλωμεν τὸ κιονόκρανον τοῦ Δίου πρὸς τὸ τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ πρὸς τὸ ἡμέτερον, βλέπομεν καταφανῶς μὲ πόσῃ νέαν ὁρμὴν ἐξωογονήθη ἡ γλυπτικὴ κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα.

¹ *Strzykowski Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst.* 1893. σ. 10. πρβλ. καὶ Weigand, ἔ. ἀ. σελ. 8.

² Βλ. ΠΑΕ. τοῦ ἔτους 1928, σελ. 94 ἐνθα ἐδημοσιεύθη

τὸ κιονόκρανον τοῦτο ἐν ἐκθέσει περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Δίου ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τοῦ ἐρευνῶντος εἰσέτι τὴν ἀνευρεθεῖσαν ἐκεῖ χριστ. βασιλικὴν καθῆγητοῦ Γ. Σωτηριάδου.

2. Κιονόκρανα τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος. — Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς — πλὴν τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν κατὰ χώραν βάσεων τῶν

Εἰκ. 58 - 59. Ἀνευρεθέντα θεοδοσιακὰ κιονόκρανα τοῦ κάτω ὀρόφου τῆς Βασιλικῆς Α.

κιόνων, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω — εὗρέθησαν πέντε ὅμοιαι ἀλλὰ μικρότεραι βάσεις ἀνήκουσαι εἰς τὰ ὑπερῶα· ἐπίσης ἀνευρέθησαν δύο ἀκέραιοι κίονες, ἐξ ὧν ὁ εἷς προέρχεται

ἐκ τῆς κάτω κιονοστοιχίας (ὑψ. 3,50μ., κάτω διάμ. 0,56μ. καὶ ἄνω 0,48μ.) καὶ ὁ ἕτερος ἐκ τῶν ὑπερώων (ὑψ. 2,50μ., διάμ. 0,48μ. κάτω καὶ 0,40μ. ἄνω) ὡς καὶ δέκα μεγάλα τμήματα κιόνων πάντα ἐκ λευκοῦ προκοννησιακοῦ μαρμάρου.

Ἐκ τῶν κιονοκράνων τῆς βασιλικῆς, αἱ διαστάσεις τῶν ὁποίων ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς κάτω κίονας, ἀνευρέθησαν τέσσαρα σχεδὸν ἀκέραια, δύο εἰς μεγάλα τμήματα καὶ πλῆθος μικρῶν τεμαχίων. Ἀνήκουνσι δὲ ταῦτα εἰς τὸν γνωστότατον καὶ κατ' ἐξοχὴν διαδεδομένον τύπον κατὰ τὸν 5^{ον} αἰ. τὸν λεγόμενον «θεοδοσιανόν», τὰ πολυάριθμα σφρζόμενα δείγματα τοῦ ὁποίου παρουσιάζουσι πλείστας ὅσας ἐλαφρὰς ποικιλίας εἰς τὸ γενικὸν σχῆμα, τὴν τεχνοτροπίαν, τὴν μορφήν τῶν μεγάλων φύλλων, τὸν διάκοσμον τοῦ ἄβακος κλπ. Τὰ ἡμέτερα ἔχουσιν ὡραῖον σχῆμα μὲ τὰς γωνίας λίαν ἐξεχούσας. Τὰ δύο ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνευρεθέντων σχεδὸν ἀκεραίων (*εἰκ. 58* καὶ *59*) (ὑψ. 0,60μ., ἄβακ. 0,70μ. καὶ διαμ. 0,48μ.) δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅμοια· ἔχουνσι τὰ δύο εἶδη τῶν φύλλων, ὧν γίνεται χρῆσις εἰς τὰ θεοδοσιανά, ἥτοι τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ συνθετώτερον, τὸ περιβαλλόμενον δηλονότι ὑπὸ δύο ἡμιφύλλων ἐν εἴδει πλαισίου ἐκ λοξῶν φύλλων, ὡς εἶναι τὰ γωνιαῖα φύλλα τοῦ κιονοκράνου τῆς *εἰκ. 59*· ἄλλαι μικραὶ διαφοραὶ παρατηροῦνται εἰς τὴν ἀπόφυσιν καὶ τὰς μεταξὺ τῶν δύο ἐλίκων γωνίας, αἵτινες κοσμοῦνται πᾶσαι κατὰ διάφορον τρόπον (κλάδοι κισσοῦ, ἡμίφυλλα διατρήτου ἀκάνθου, ἐπάλληλα φύλλα δάφνης κλπ.).

Τὰ ἡμέτερα κιονόκρανα συγκρινόμενα πρὸς τὰ πολλὰ παράλληλα ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ τῇ Ἰταλίᾳ¹, παρουσιάζουσι τὰς στενωτέρας ἀναλογίας ἐκτελέσεως πρὸς τὰ τῶν ναῶν ἁγ. Παρασκευῆς καὶ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης (5^{ον} αἰ.)², Ραβέννης³ Τσάγεζι⁴ καὶ ἰδίως πρὸς τὰ μὴ μελετηθέντα εἰσέτι κιονόκρανα τοῦ Μουσείου Κορίνθου ἐν τῶν ὁποίων καὶ παραθέτομεν (*εἰκ. 60*). Ἐπίσης δὲν ὑπολείπονται πολὺ ὡς πρὸς τὴν ἐπιμελῆ ἐργασίαν πρὸς τὰ κιονόκρανα τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἐκεῖθεν μεταφερθέντος ἐν Μουσείῳ Βερολίνου⁵, ἅτινα εἶναι οἱ καλύτεροι ἀντιπρόσωποι τοῦ εἴδους τούτου.

Τὰ ἐπὶ τῶν θεοδοσιανῶν τούτων κιονοκράνων τοποθετημένα ὑψηλὰ ἐπιθήματα ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ αἰθρίου, ὅλως ἀπλᾶ μὲ ἓνα ἀνάγλυφον σταυρόν. Ἐξ αὐτῶν μόνον ἐν ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς βασιλικῆς ἀκέραιον, πολλὰ δὲ εἰς τεμάχια.

Διάφορα εἶναι τὰ κιονόκρανα τοῦ τριβήλου, ἥτοι τῶν δύο κιόνων μεταξὺ νάρθηκος καὶ βασιλικῆς. Εὐρέθησαν ἀμφότερα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νάρθηκος ἀτυχῶς λίαν ἠκρωτηριασμένα.

Εἰκ. 60. Θεοδοσιακὸν κιονόκρανον τοῦ Μουσείου Κορίνθου.

1 Βλ. συγκέντρωσιν ὕλικού ἐν *Strzygowski*, *Mitteil. d. deutschen arch. Instituts* 1889 XIV σ. 281 κ.έ. *Laurent Bull. d. corr. hell.* VII-XI 1892 σ. 211. *Wulff Alfchr. u. Byz. Denkmäler* I σ. 54. *Allen*, *Geschichte d. altchr. Kapitells*, 1913, σ. 63 κ. ἄλλ.

2 Βλ. εἰκόνα ἐν *Diehl Le Tourneau καὶ Saladin*, ἔ. ἄ. pl. VIII καὶ XXIII.

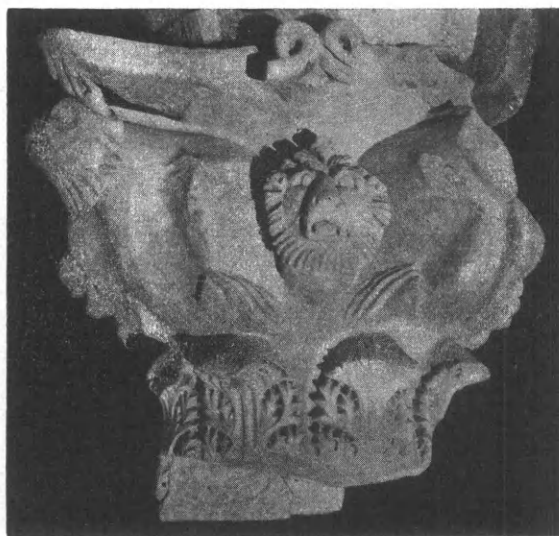
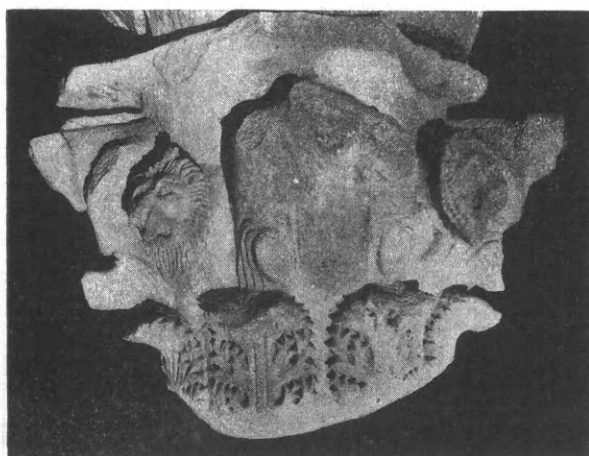
3 Βλ. εἰκόνα ἐν *Laurent*, ἔ. ἄ. fig. 2.

4 Σωτηρίου, ἐν *Ἑπετηρ. Ἑτ. βυζ. σπουδῶν*, 1926, εἰκ. 4.

5 Βλ. εἰκόνα ἐν *Wulff*, ἔ. ἄ. N° 160.

Ὡς βλέπει τις εἰς τὰς εἰκόνας (εἰκ. 61 καὶ 62) τὰ κιονόκρανα ταῦτα (ὑψ. 0.62, πλευρὰ ἄβακος 0,68 μ.) ἀνήκουσιν εἰς τὸ εἶδος τῶν φερόντων προτομὰς ζώων εἰς πρωτότυπον ὁμῶς παραλλαγὴν. Τὰ κάτω μέρος τῶν κιονοκράνων περιβάλλει ὁ συνήθης στέφανος ἐξ ὀκτὼ φύλλων λεπτῆς ἀκάνθου. Εἰς τὰς γωνίας ἐκτείνονται πρὸς τὰ ἔξω λέαιναι ἐν προτομῇ κρατοῦσαι διὰ τῶν ἐμπροσθίων αὐτῶν ποδῶν μικροὺς κριοὺς, τὰ μεταξὺ δὲ τῶν λεαινῶν κενὰ πληροῦσι τέσσαρες ζωηραὶ λεοντοκεφαλῶν μὲ ἡμιάνοικτα στόματα εἰς καλὴν ἐργασίαν. Ὁ ἄβαξ, ὅλως ἀπλοῦς, ἔχει εἰς τὰς ἐξεχούσας γωνίας τὴν πλάκα ἐλευθέραν συνδεομένην μόνον διὰ τριπλῶν συνδέσμων μὲ τὰς κάτωθι κεφαλὰς τῶν λεαινῶν φέρει εἰς τὸ μέσον ὡς ἀπόφυσιν δύο ἑλικας ἐκ χονδροῦ στελέχους, τοῦ ὁποίου τὸ κάτω μέρος δὲν διεσώθη. Ἐκ τῶν μικρῶν κριῶν ἀνευρέθησαν τέσσαρα μεγάλα τεμάχια τῶν σωμάτων αὐτῶν οὐχὶ ὁμοιομόρφως εἰργασμένα

Εἰκ. 61 - 62. Κιονόκρανα τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος.

(εἰκ. 63)· ἄλλα ἔχουσι καλὴν πλάσιν, ὡς τὰ δύο κάτω ἀριστερὰ καὶ ἄλλων οἱ πόδες δηλοῦνται διὰ χαραγῶν ὡς εἶναι τὸ μεμονωμένον σῶμα ἄνω. Ἡ μόνη διασωθεῖσα κεφαλὴ κριοῦ εἶναι εἰργασμένη μὲ ἱκανὴν φωτοσχίασιν.

Τὰ τμήματα ταῦτα τῶν κριῶν τὰ διασφύζοντα καὶ τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν τῶν λεαινῶν, οἱ ὄνυχες τῶν ὁποίων ἐμπηγνύονται εἰς τὰ νῶτα καὶ τὸ στήθος αὐτῶν, ἐπιτρέπουσι τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κιονοκράνου ὡς δεικνύει τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 64). Οἱ μικροὶ κριοὶ μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ἔξω εὐρίσκονται ἐκατέρωθεν τῶν λεοντοκεφαλῶν εἰς τὰς δύο τῶν προσόψεων τῶν κιονοκράνων οὕτως, ὥστε αἱ πλευραὶ αὗται νὰ κοσμῶνται μὲ πέντε κεφαλὰς ζώων, δύο τῶν λεαινῶν εἰς κατατομήν, δύο τῶν κριῶν εἰς τρία τέταρτα, καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ λέοντος εἰς τὸ μέσον εἰς ὡραῖον καὶ ἁρμονικὸν σύνολον. Τὸ ὅλως ἑξεργον καὶ αἱ πλήρης ἀληθείας μορφαὶ τῶν ζώων καὶ ἰδίᾳ τῶν μικρῶν κριῶν τῶν συνθλιβομένων μεταξὺ τῶν γαμψονύχων τῶν λεαινῶν προδίδει ἓνα τόνον παλλομένης ζωῆς εἰς τὰ κιονόκρανα ταῦτα.

Κιονόκρανα μὲ στέφανον φύλλων εἰς τὴν βάσιν καὶ ζῶα ἢ πτηνὰ εἰς τὰς γωνίας εἰς ποικίλας παραλλαγὰς εἶναι, ὡς γνωστόν, τύπος λίαν ἀγαπώμενος κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα¹.

1 Βλ. σειρὰν ἐξ αὐτῶν ἐν Bréhier, Nouvelles archives des missions scientifiques Paris, 1911, Fasc. 3, σ. 32.

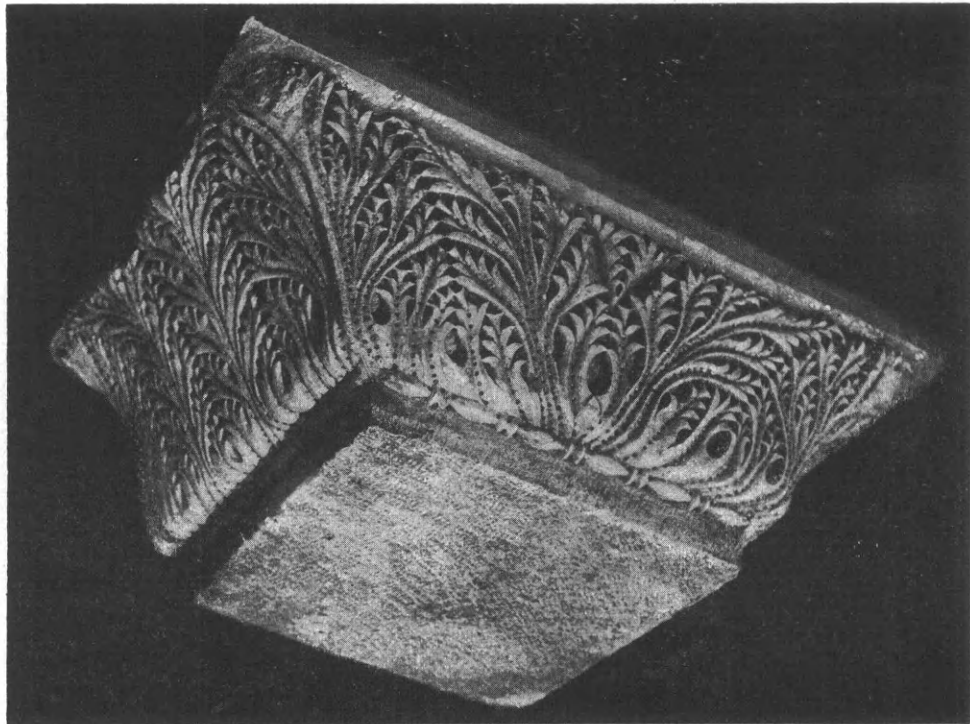
Εἰκ. 64. Ἀποκατάστασις κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος.

Εἰκ. 63. Ἀνευρεθέντα τεμάχια κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος.

Τὰ ἡμέτερα προσθέτουσιν εἰς τὴν σειρὰν ταύτην μίαν τῶν πλουσιωτέρων καὶ ὠραιωτέρων παραλλαγῶν. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν κιονοκράνων τοῦ εἶδους τούτου ἐν κιονόκρανον τοῦ Μουσείου Ραβέννης θὰ ἡδύνατο ὡς παράλληλον νὰ θεωρηθῇ μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τοῦτο ἔχει κληματίδα κάτω καὶ εἶναι ἀδρότερον τοῦ ἡμετέρου εἰργασμένον¹.

Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πλαστικότητα τῶν κιονοκράνων τούτων τοῦ τριβήλου τὰ ἄνωθεν αὐτῶν ἐπιθήματα ἔφερον διάκοσμον ὅλως ἐπίπεδον ἀπλούμενον ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἐπιθημάτων τούτων διεσώθη ἐν μόνον (ὑψ. 0.39 μ., κάτω 0.50 × 0.49 μ., καὶ ἄνω 97 × 0.72 μ.) εἰς ἀρίστην κατάστασιν (εἰκ. 65). Μεγάλα φύλλα λεπτοτάτης ἀκάνθου ὑψοῦνται ἐλαφρῶς καμπυλούμενα ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ἐπιθήματος ἔνθα

Εἰκ. 65. Ἐπίθημα κιονοκράνου τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος.

ὑπάρχει ἀστράγαλος. Αἱ ἄκανθοι εὐθυτενεῖς εἰς τὰς δύο στενὰς πλευρὰς ἐν μορφῇ δὲ κάλυκος εἰς τὰς μακρὰς καλύπτουσιν, ὁμοῦ μὲ τὰ τέσσαρα γωνιαῖα φύλλα, ἐν εἵδει τριχάπτου ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιθήματος χωρὶς ν' ἀφίνωσιν οὐδαμοῦ νὰ διαφαίνηται τὸ σῶμα αὐτοῦ. Ἀκόμη καὶ τὸ μικρὸν τριγωνικὸν κενόν, μεταξὺ τῶν ἐν εἵδει κάλυκος φύλλων εἰς τὸ κέντρον τῶν μακρῶν πλευρῶν ἄνω, πληροῦται ὑπὸ δύο διαγωνίως τοποθετημένων ἡμιφύλλων πτεροειδοῦς ἀκάνθου ἄνευ ὀργανικῆς τινος συνδέσεως².

Ἔχομεν καὶ εἰς τὸ ἐπίθημα τοῦτο τὴν ἰδίαν ἀρχὴν τέχνης, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἐπίκρανα τοῦ αἵθριου, ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις τοῦ ἀβαροῦς εἰς τὸν ἀβρὸν διάκοσμον φθάνει ἐδῶ εἰς τὸ ἔπακρον. Τὰ φύλλα δὲν στεροῦνται ὀργανικῆς τινος διαπλάσεως, αὕτη ὅμως καταπνίγεται ἐκ τῆς πλη-

1 Βλ. Brchier, ἔ. ἀ. σ. 36, Pl. III².

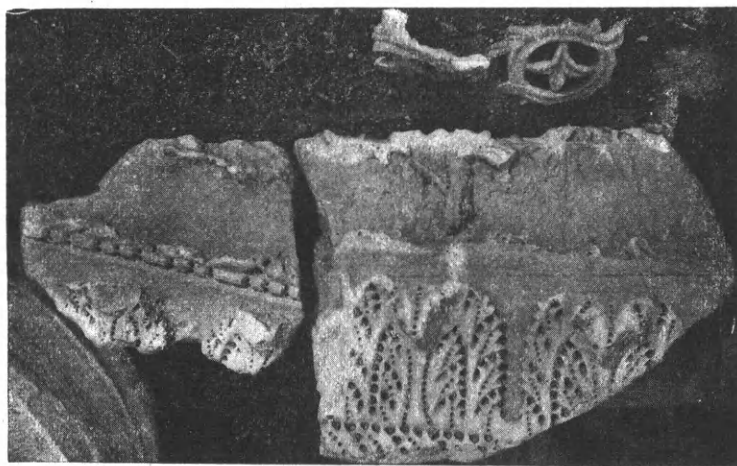
2 Τοιαῦται συμπληρώσεις τῶν κενῶν παρατηροῦνται συχνώτατα εἰς τὴν βυζαντινὴν διακοσμητικὴν εἰς μορφὴν τριφύλλου, κάλυκος κλπ. Τὸ ἡμέτερον ἐνθυμίζει τὰς ἀπλου-

στέρας κορωνίδας τῶν παλαιοαραβικῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν τοῦ 9ου αἰῶνος (πρβλ. Strzygowski Ornamente altarabischen Grabsteinen ἐν Islam II, 4, 1911 πρβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Altai Iran u. Völkerwanderung, Leipzig, 1917, σ. 82 κ.έ.).

σμονῆς τῆς διακοσμητικότητος· ἡ ἡρεμος καὶ μόλις δηλουμένη κίνησις τῶν καὶ ἡ λεπτοτάτη, ἀδιάκοπος ἐναλλαγὴ φωτὸς καὶ σκιᾶς προσδίδουσιν ἔντονον ρυθμὸν εἰς τὸν δαντελλωτὸν τοῦτον διάκοσμον.

Τέσσαρα μεγάλα φύλλα ἀκάνθου εἰς τὰς γωνίας εἶναι ὁ συνήθης διάκοσμος εἰς παλαιο-χριστιανικὰ ἐπιθήματα¹ ἐξ ἐλληνικῶν προτύπων². Ἡ πλευρὰ μὲ τὸ διπλοῦν ἐν εἵδει κάλυκος φύλλον ἐνθυμίζει κιονόκρανα τοῦ Σεργίου καὶ Βάχχου³. Ἡ πλευρὰ μὲ τὰς εὐθυτενεῖς ἀκάνθους ἔχει ἀναλογίαν μὲ τὰ κιονόκρανα τοῦ ἀγ. Στεφάνου Βιθυνίας⁴, καὶ μὲ τὰ ἐπίκρανα τῶν παραστάδων τῆς Ἀγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως⁵, ἃν καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ κάθε φυσικότητος καθιστᾷ μεγαλυτέραν ἢ ἐν τῷ κέντρῳ ἐξόγκωσις. Παρ' ὅλας ἐν τούτοις τὰς ἀναλογίας αὐτὰς τὸ ἐπίθημα τοῦτο ἐν τῷ συνόλῳ του εἶναι μοναδικὸν νέον ἀπόκτημα μὴ ἔχον ἕτερον ἀκριβὲς παρᾶλλον μέχρι τοῦδε.

Αἱ παραστάδες εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν ἀπόληξιν τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς δὲν ἦσαν μαρμάριναι, ὅπως τοῦ αἵθριου, ἀλλὰ κτισταί, ἔφερον δὲ ἀντὶ συμπαγῶν ἐπικράνων πλάκας ἐπενδύσεως. Δύο ἀνευρεθέντα τεμάχια ἀναγλύφου πλακὸς (πάχ. 0,08 μ. σφζόμενον ὕψος 0,42 μ.) μὲ τὸ ὀπισθεν μέρος ἀνεπεξέργαστον, τεθραυσμένα δυστυχῶς πανταχόθεν, προέρχονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν παραστάδων τῆς βασιλικῆς, ἥτοι εἶναι πλάκες ἐπενδύσεως τῶν ἐπικράνων τῶν (εἰκ. 66). Ὁ διάκοσμος αὐτῶν εἶναι διηυθετημένος εἰς δύο ζῶνας· ἄνωθεν βάσεως ἐκ λοξῶν φύλλων ὑπάρχουσιν ὄρθια φύλλα ἀκάνθου λεπτεπιλέπτου διακοσμητικῆς μορφῆς, διάτρητα ἐκ τῶν πολλῶν ὁπῶν τοῦ τρυπάνου· τὸ ἐν τεμάχιον διασφρίζει τὰ ἀναδιπλούμενα ἄκρα τῶν ἀκάνθων φέροντα καὶ αὐτὰ τρεῖς σειρὰς ὁπῶν. Ἡ ἄνω ζώνη χωριζομένη διὰ γλυφῆς εἰς τὸ ἐν τεμάχιον, διὰ γλυφῆς καὶ ἀστραγάλου εἰς τὸ ἄλλο, φέρει ἀποκρουσθέντα διάκοσμον ἀπὸ συστρεφομένην ἐν στροβίλῳ ἄκανθον, ὡς δεικνύουσι τὰ ὑπάρχοντα ἔχνη. Ὅμοια ἐπίκρανα συναντῶμεν εἰς τὸν ναὸν τῆς S. Maria Antiqua τῆς Ρώμης ἐκ προκοννησίου μαρμάρου, ἅτινα ὁμολογουμένως εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τοῦ εἴδους τούτου⁶. Ἡ αὕτη διάταξις παρατηρεῖται καὶ ἐκεῖ, τὸ αὐτὸ θέμα, ἀλλ' ἡ τεχνοτροπία εἶναι πλήρης σφρίγγους ὑποδηλοῦσα τὴν ἀρχὴν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος καὶ ἐργασίαν τῆς πρωτευούσης. Ὁ διάκοσμος ὁμοίων πλακῶν ἐπενδύσεως ἐπικράνων εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον Θεσσαλονίκης, ἐκ τῶν βεβαιότερων λειψάνων τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὡς ἐκ τῆς τέχνης τῶν, ἔχει ἀναλογίαν μόνον ὡς πρὸς τὴν κάτω ζώνην μὲ τὰ ὅμοια φύλλα

Εἰκ. 66. Πλάκες ἐπενδύσεως ἐπικράνων τῶν παραστάδων τῆς βασιλικῆς.

1 Πρβλ. Wulff ἔ. ἀ. Νο 162, 163.

2 Πρβλ. Hiller v. Gertinger, Die Insel Thera σ. 266.

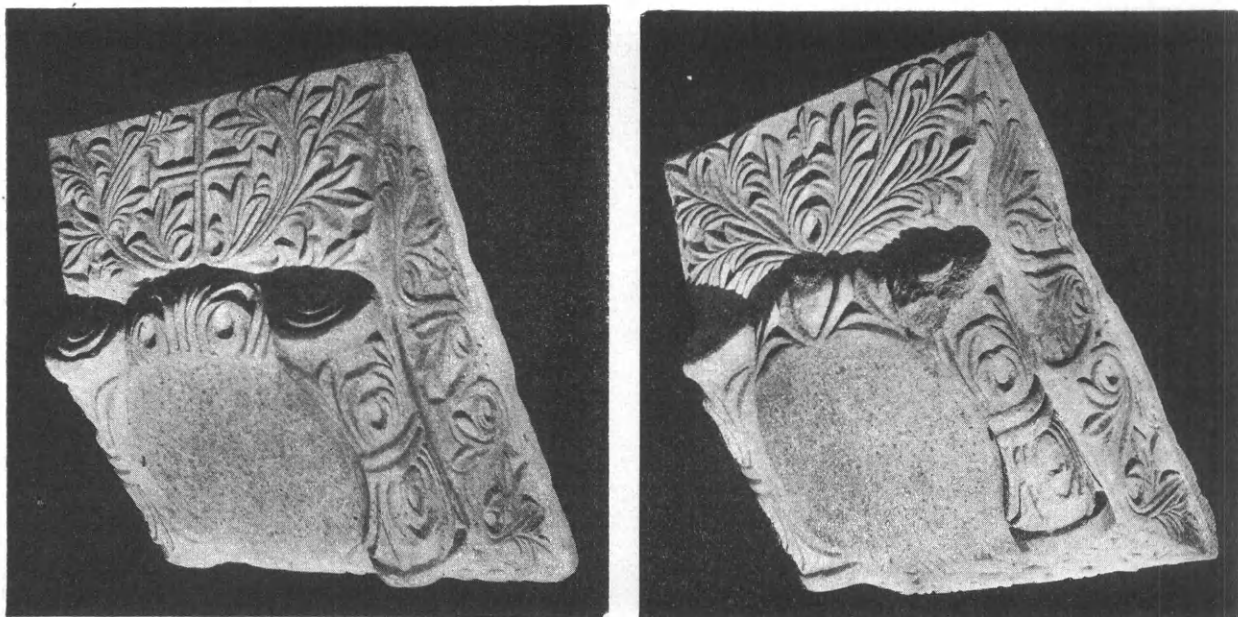
3 Βλ. εἰκόνα ἐν Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, I εἰκ. 48.

4 Annual of Br. School, 1906 - 7 σ. 282.

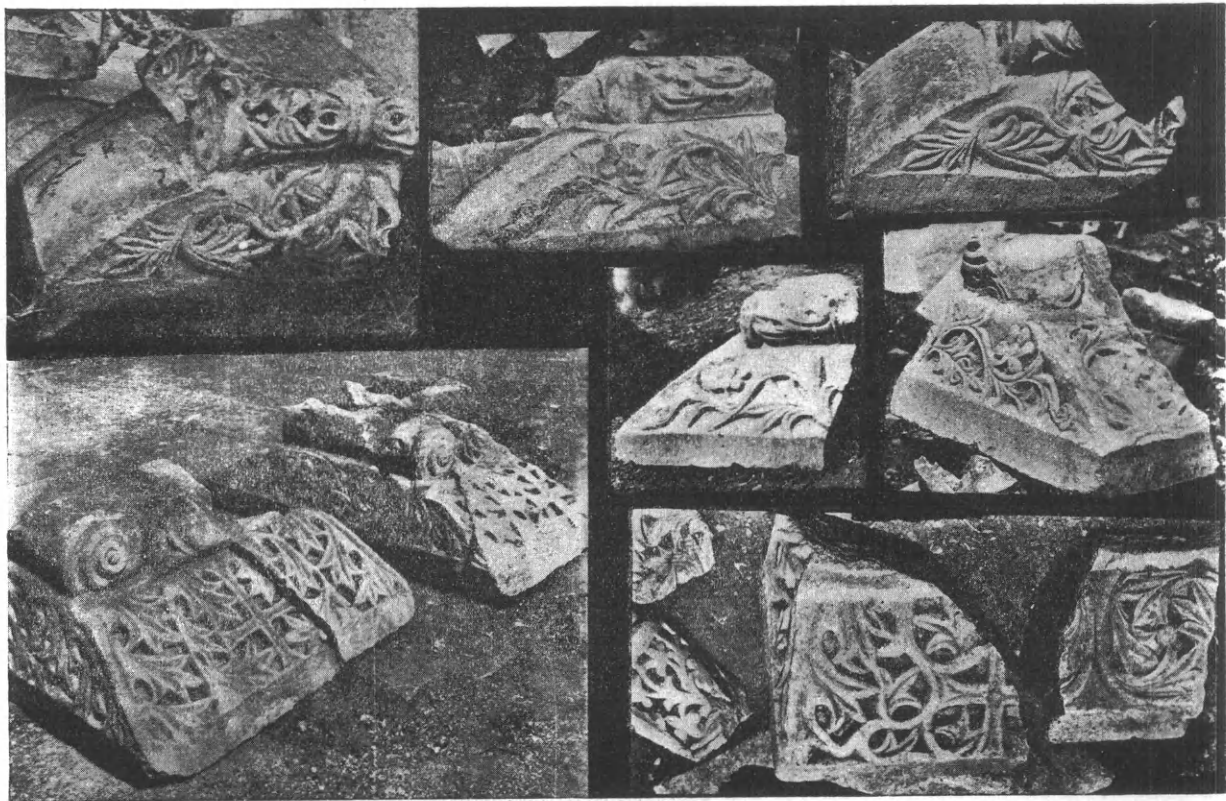
5 Βλ. εἰκόνα ἐν Gurlitt ἔ. ἀ. εἰκ. 57 καὶ πίν. 8,0.

6 Βλ. εἰκ. ἐν Allen, Geschichte des altchristlichen Kapitells, 1913, Πίν. II εἰκ. 2.

Εικ. 67-68. 'Ανευρεθέντα ἀκέραια κιονόκρανα τῶν ὑπερώων.

Εικ. 69. 'Ανευρεθέντα τμήματα κιονοκράνων τῶν ὑπερώων τῆς Βασιλικῆς.

τῆς ἀκάνθου¹. Ὅμοιαι ἐπενδύσεις ἐπικράνων ἀποκείμεναι εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν καὶ προερχόμεναι ἐκ Θεσσαλονίκης ἔχουσι τὴν σύνθεσιν θεοδοσιανῶν κιονοκράνων.

Ἐκ τῶν κιονοκράνων τῶν ὑπερῶν ἀνευρέθησαν τρία ἀκέραια κατὰ τὴν ἀποχωμάτωςιν τοῦ αἵθριου καὶ ἕτερα δέκα εἰς μεγάλα τμήματα κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἀνήκουσι ταῦτα εἰς τὸ εἶδος τῶν ἰωνιζόντων μεθ' ἡνωμένου ὑψηλοῦ ἐπιθήματος κιονοκράνων (ὑψους 0.31 μ. διάμ. 0.37 μ., ἐπίθημα ἄνω 0.59×0.85 μ.), εἶναι δὲ δλόκληρα κατάκοσμα ἐξ ἀκανθῶν πλατυφύλλων εἰς μετρίως ἐξέχον ἀνάγλυφον καὶ ποικιλίαν σχεδίων. Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ ἐπιθήματος προστίθενται καὶ σταυροὶ ἐν μέσῳ ἀκάνθου διαφόρου ἐκάστοτε μορφῆς (εἰκ. 67 - 69). Εἰς τὸ κιονόκρανον τῆς εἰκόνος 67 ἐπὶ τῆς λοξῆς ὀψεως τοῦ ἐπιθήματος αἱ ἀκανθοὶ συνεχίζουσι τὴν διμερῆ κεραίαν τοῦ σταυροῦ διχαζομένην κάτω ἔνθεν καὶ ἔνθεν· εἶναι δὲ διατεταγμένοι ἐν εἴδει περίπου κάλυκος εἰς διάταξιν διακοσμητικὴν ὡς αὐτοτελεῖς κλαδίσκοι πληροῦσαι τὴν ἐπιφάνειαν χωρὶς ἔντονον ρυθμὸν σχηματικοῦ δια-

Εἰκ. 70. Ἐκ τῶν κιονοκράνων τοῦ ὑπερῶου τοῦ τριβήλου.

κόσμου. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν διάκοσμον τῆς ἀντιθέτου ὀψεως τοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 68) ἔνθα αἱ ἀκανθοὶ λαμβάνουσι διάταξιν διαγώνιον μᾶλλον παρὰ ἐν εἴδει κάλυκος. Τὸ θέμα τοῦ σταυροῦ ἐντὸς ἀκάνθου εἶναι κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ὁ συνηθέστερος διάκοσμος τῶν ἐπιθημάτων ἀπλῶν ἢ συνηγμένων, ὑπάρχει δὲ ἀπειρία παραλλήλων πλησιέστερα πρὸς τὸ ἡμέτερον εἶναι τὰ ἐπιθήματα κιονοκράνων τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης².

Αἱ μακρὰ πλευρὰ τῶν ἐπιθημάτων (εἰκ. 67 - 69) κοσμοῦνται μὲ κυματοειδεῖς ἑλικας ἀκάνθου ἐν εἴδει κλήματος κατὰ τὴν συνήθη ἀνάμειξιν τῶν μορφῶν τῶν φυτῶν, ἐνωρίτατα παρατηρουμένην. Εἰς τινὰ κιονόκρανα εὐρεθέντα εἰς μεγάλα τεμάχια προστίθεται καὶ σταφυλή· ἄλλα πάλιν κοσμοῦνται διὰ τῆς γνωστῆς κυκλικῆς ἑλικας τῆς περικλειούσης τὰ φύλλα ἐν στροβίλῳ (εἰκ. 69). Εἰς ἕτερον κιονόκρανον διασωθὲν σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ (εἰκ. 69 κάτω δεξιὰ)· οἱ κλάδοι οἱ περικλείοντες τὸν σταυρὸν μὲ τὸ χονδρὸν στέλεχος τοῦ κλήματος καὶ τὰ τριφύλλα, εἶναι εἰργασμένοι μὲ ὑπολογισμὸν τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν σκιὰν τοῦ βάρους εἰς

¹ Βλ. εἰκ. ἐν Diehl Le Tourneau καὶ Saladin, ἔ. ἀ. pl. XXVI.

² Βλ. Diehl κλπ., ἔ. ἀ. pl. XXIII. Πρβλ. καὶ Ἀρχαιολ. Δελτίον, 1918, παράρτ. εἰκ. 4.

ζωηρόν διακοσμητικὸν τόνον, ἐφάπτονται δὲ εἰς τὰ πλάγια μὲ μεγάλα ἡμίφυλλα ἀκάνθου, τὸν συνήθη διάκοσμον τῶν γωνιῶν τῶν ἐπιθημάτων ἀπλῶν ἢ συνηνωμένων. Καθ' ὅμοιον τρόπον εἶναι εἰργασμένα καὶ ἄλλα ἀνευρεθέντα μικρότερα τεμάχια.

Ἐν ἐκ τῶν ἀκεραίων κιονοκράνων τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ τοῦ αὐτοῦ μεγέθους, ὅπερ ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ βαπτιστηρίου, παραλλάσσει περισσότερον καὶ ἴσως ἀνήκει εἰς τοὺς ἄνωθεν τοῦ τριβήλου κίονας τοῦ ὑπερώου (εἰκ. 70). Αἱ ἄκανθοι περιορίζονται ἐνταῦθα εἰς τὰς γωνίας, αἵτινες κοσμοῦσιν ὡς ἡμίφυλλα ἐκάστην πλευράν¹. Ἡ κυρία πρόσοψις φέρει μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς διπλοῦ κύκλου, ἐπίσης ἐκ τῶν συνηθεστέρων διακόσμων τῶν ἐπιθημάτων, αἱ δὲ πλάγιαι πλευραὶ κοσμοῦνται διὰ ραβδώσεων χωριζομένων μὲ βέλη. Ὁ διάκοσμος οὗτος εἰς κιονόκρανα καὶ γεῖσα ἐξ ἑλληνιστικῶν προτύπων ἀπαντᾷ ἐνωρίτατα εἰς γλυπτὰ τῆς Μ. Ἀσίας² καὶ κατόπιν εἰς Κωνταντινούπολιν καὶ Θεσσαλονίκην³.

Αἱ ραβδώσεις τῆς πλευρᾶς τοῦ ἡμετέρου κιονοκράνου, ὡς καὶ ὁ διάκοσμος τῶν ἐπαλλήλων φύλλων τῶν καλυπτόντων τὰ προσκεφάλαια τῶν ἐλίκων, εἶναι ὁμοιότατα πρὸς διακο-

Εἰκ. 71. Ἐκ τῶν κιονοκράνων τῶν παραθύρων τοῦ κάτω ὁρόφου.

σμήσεις κιονοκράνων τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου ἐν τῇ κρίσει Κων/πόλεως (Κοτζᾶ-Μουσταφᾶ Τζαμίου)⁴, ἃν καὶ ταῦτα εἶναι εἰργασμένα μὲ τὴν τελειότεραν τέχνην τῆς πρωτευούσης. Ἀποκατάστασιν ὁλοκλήρου κίονος τῶν ὑπερώων βλέπε κατωτέρω ἐν εἰκ. 79 δεξιᾷ ἄνω.

3. *Κιονόκρανα παραθύρων καὶ προπύλων.*— Ἐκ τῶν κιονοκράνων τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων παραθύρων τῆς βασιλικῆς, τὰ προερχόμενα μὲν ἐκ τῶν διαχωριστικῶν κιονίσκων τοῦ ἄνω ὁρόφου εἶναι ἀπλᾶ κοσμούμενα δι' ἐνὸς μόνου σταυροῦ ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψευς (βλ. ἄνωτ. εἰκ. 32), τὰ δὲ τοῦ κάτω ὁρόφου ἔχουσι ραβδώσεις ἐπὶ τῆς

μιᾶς ὀψευς καὶ λατινικὸν σταυρὸν ἐπὶ τῆς ἐτέρας (εἰκ. 71 πρβλ. καὶ τὴν ἄνωτ. εἰκ. 31), εἰργασμένα εἰς ὥραϊαν καὶ βαθεῖαν τεχνικὴν καὶ ὁμοιάζοντα πρὸς ἐπίκρανα παραθύρων τῶν βασιλικῶν: Θεσσαλονίκης (ἁγ. Παρασκευῆς) καὶ Στόβων⁵.

Ἀξιολογώτερον εἶναι τὸ μέγα κιονόκρανον τοῦ παραθύρου τῆς ἀψίδος τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς (πρβλ. ἄνωτ. εἰκ. 37). Τοῦτο ἔχει τὴν μορφήν ἰωνίζοντος μεθ' ἠνωμένου ἐπιθήματος κιονοκράνου καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπίμηκες σχῆμα (ὑψ. 0.45 μ. ἄνω 1,05 × 0.76 μ.). Ὁλόκληρον τὸ κάτω τμήμα μὲ τὰς ἐλικας εἶναι κατεστραμμένον πλὴν τῆς μιᾶς τῶν πλευ-

1 Ἡ φαινομενικῶς ἀμελής μορφή των ὀφείλεται εἰς τὴν κακὴν φωτογραφίαν καὶ ἰδίως εἰς τὴν κακὴν προοπτικὴν.

2 Πρβλ. Weigand, Jahrb. d. Arch. Inst. 1914 σ. 83 κέ.

3 Περὶ ραβδώσεων ὡς διακόσμων κιονοκράνων πρβλ. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg, 1903, σελ. 59 καὶ 166.

4 Βλ. Millingen, Byzant. Churches in Con/pele, ἔ. ἄ. pl. XXVII.

5 Βλ. Diehl, Le Tonneau καὶ Saladin, Les monum. chr. de Salonique ἔ. ἄ. εἰκ. 12 καὶ 13 (μὲ τὰς ραβδώσεις εἰς ἀμφοτέρους τὰς ὀψεις) πρβλ. καὶ ἐπίκρανα τῆς βασιλικῆς τῶν Στόβων ἐν Egger, ἔ. ἄ. εἰκ. 57.

ρῶν τοῦ ἐχίνου, ἔνθα διατηρεῖται τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον. Αἱ δύο αὐτοῦ ὄψεις, χωριζόμεναι διὰ συνήθους στενῆς ἀνεπεξεργάστου ζώνης πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ὑελοστασίου¹ κοσμοῦνται μὲ φύλλα ἀκάνθου: θεοδοσιανῆς ἢ μέν, πλατυφύλλου ἢ ἄλλῃ.

Ἡ ὄψις μὲ τὴν πλατύφυλλον ἀκάνθον (εἰκ. 72) φέρει μεταξὺ δύο γωνιαίων μεγάλων φύλλων τὸν διάκοσμον τῶν ἐπιθημάτων τῶν ὑπερῶν, ἥτοι σταυρὸν ἐν μέσῳ φύλλων ἀκάνθου εἰς σύνθεσιν ὅμως διαυγαστέραν ἐκείνων καὶ μὲ ἐργασίαν καλυτέραν. Εἶναι ὁμοιότατον εἰς θέμα καὶ εἰς ἐκτέλεσιν πρὸς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ κιονοκράνου τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἐν τῇ κρίσει².

Ἡ ἐτέρα ὄψις (εἰκ. 73) μεταξὺ τῶν μεγάλων γωνιαίων φύλλων τῆς λεπτῆς ἀκάνθου φέρει εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς εἰς βαθεῖαν, σχεδὸν διάτρητον, ἐργασίαν— τὸ σύνθημα τῶν ἐν στροβίλω ἀκάνθων— καὶ ἐν τῷ μέσῳ σταυρὸν ἐξ ἀκάνθου. Ἡ πλίνθος τοῦ τμήματος τούτου κοσμεῖται μὲ κυματοειδῆ ἔλικα (εἰκ. 74). Ὅμοιον διάκοσμον ἔχουσι κιονόκρανα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς καὶ τὰ κιονόκρανα τῶν ὑπερῶν τῆς ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης³. Ὅμοιότατα δὲ εἰς τὰ θέματα ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων ὡς καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν εἶναι τὰ ἐπιθήματα τῶν κίωνων τοῦ ἀριστεροῦ περυγίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.⁴

Εἰς τὸ πρόπυλον τέλος τοῦ ναοῦ ἀνευρέθησαν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 39 κέ.), ὁ ὑψηλὸς στυλοβάτης τῆς στοᾶς, δύο ἐκ τῶν βάσεων κατὰ χώραν σχεδὸν ἀσβεστοποιημένων ἔνεκα πυρκαϊᾶς, κορμοὶ κίωνων ὕψους 2.30 μ. καὶ τρία ἰωνίζοντα μετὰ πλατέος ἐπιθήματος (0,44 × 0,35 μ.) κιονόκρανα: τὰ ἐπιθήματα τούτων κοσμοῦνται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως δι' ἀναγλύφου σταυροῦ (εἰκ. 75).

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς περισυνελέγησαν καὶ ἕτερα μικρὰ κιονόκρανα προερχόμενα ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ μνημείου· οὕτω κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς σολέας τοῦ ναοῦ ἀνευρέθησαν

Εἰκ. 72 - 73. Ὅψεις τοῦ κιονοκράνου τῆς ἀψίδος.

1 Ὅμοιον κιονόκρανον μὲ ἀνάλογον διάκοσμον, φέρον καὶ τὴν ἀνεπεξεργάστον ταινίαν, προερχόμενον ἐπομένως ἐκ παραθύρου, ὑπάρχει εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου ἐκ Νικαίας (βλ. Wulff, ἔ. ἀ. Νο 103).

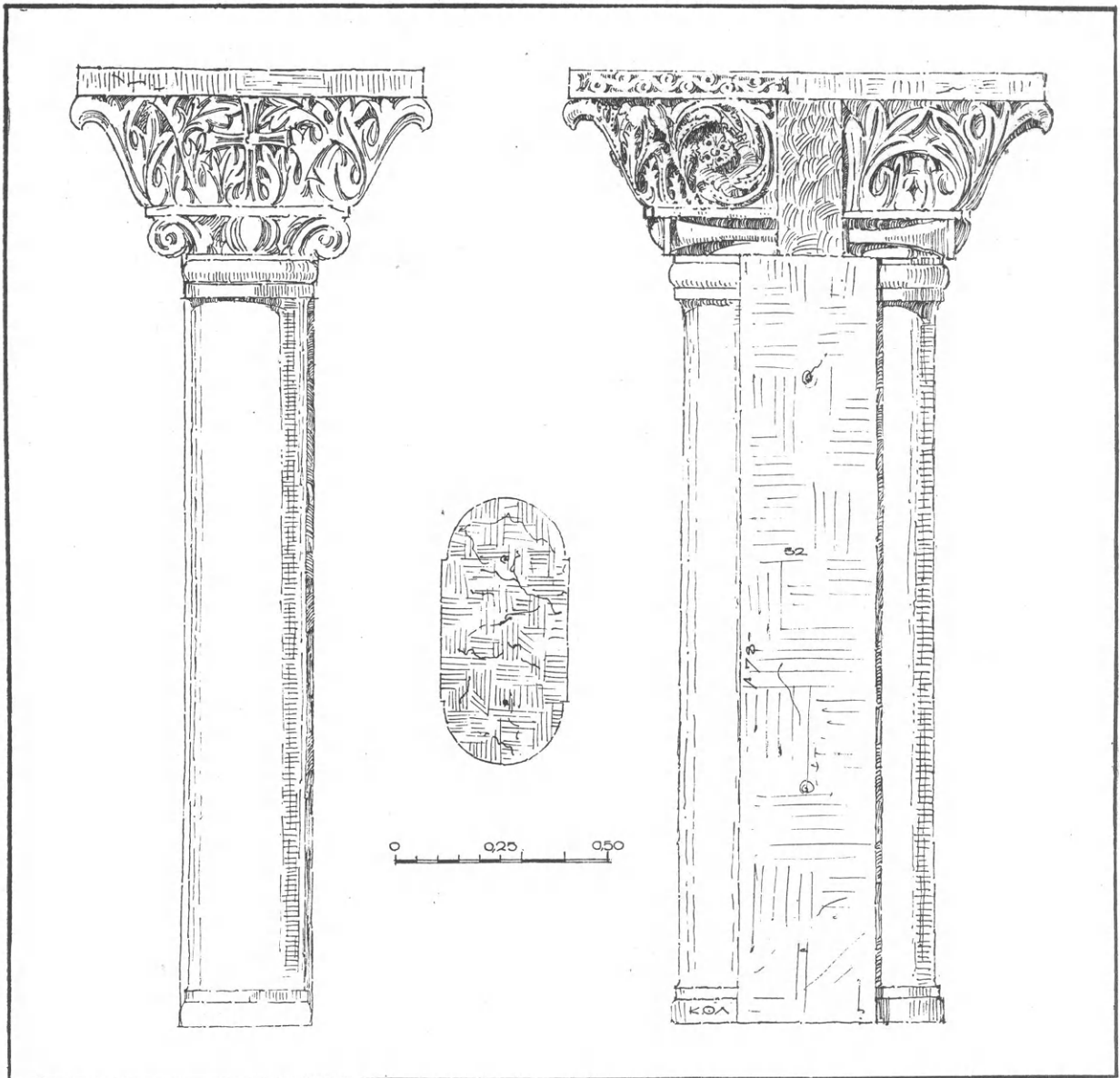
2 Millingen, ἔ. ἀ. pl. XXVII σελ. 102. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ θέματος μὲ τὰ φύλλα ὅμως εἰς καθαράν διάταξιν κάλυκος καὶ τὸν διάτρητον σταυρὸν παράγεται ὅλος ἄλλη ἐντύπωσις εἰς τὰ κιονόκρανα τῶν Στόβων τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶ-

νος (Egger, ἔ. ἀ. εἰκ. 47). πλησιέστερον πρὸς τοῦτο ἴσταται τὸ πλουσιώτερον εἰς μορφὰς ἐπύκτανον τοῦ Μουσείου Βερολίνου ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου προερχόμενον (τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος), ὡς καὶ τὸ τελευταῖον τῆς σειρᾶς κιονόκρανον τοῦ νάρθηκος τοῦ ἁγ. Μάρκου (βλ. εἰκ. ἐν Brehier, ἔ. ἀ. καὶ Πίν. XV).

3 Diehl κλπ. ἔ. ἀ. Πίν. XVIII καὶ εἰκ. 55-56.

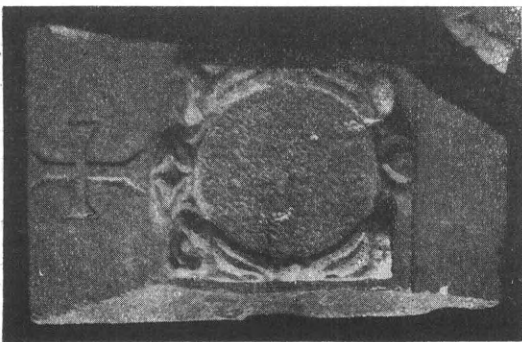
4 Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτίον 1918, Παράρτ. εἰκ. 4.

Εἰκ. 74. Ἀποκατάστασις τοῦ κιονοκράνου τῆς ἀψίδος μετὰ τοῦ κιονίσκου του.

δύο μικρότερα θεοδοσιανὰ κιονόκρανα (ὑψ. 0,32 μ. διάμ. 0,24 μ. πλευραὶ ἄβακ. $0,43 \times 0,43$ μ.).

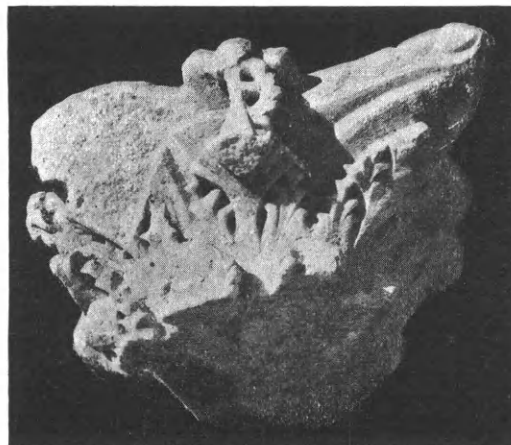

Εἰκ. 75. Ἐκ τῶν κιονοκράνων τοῦ προπύλου.

Τὸ ἐν τούτων (εἰκ. 76) ἀνευρέθη σχεδὸν ἀκέραιον, τὸ δ' ἕτερον εἰς τεμάχια. Ταῦτα προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῶν κιόνων τῆς εἰσόδου τῆς σολέας, βαβαστάζοντα ἴσως ἀνάγλυφον τόξον· αἱ διαστάσεις συμφωνοῦσιν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ διασωθέντος βάθρου (εἰκ. 27-28) ὅπου διακρίνονται ἵχνη βάσεως ($0,42 \times 0,42$ μ.).

Ὁμοίου τύπου κιονόκρανον ἀλλὰ λίαν πλατυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω (πλευραὶ ἄβακ. $0,45 \times 0,45$ μ.) ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ βαπτιστηρίου

τοῦ ναοῦ. Διεσώθη τὸ ἥμισυ τούτου, κοσμεῖται δὲ ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως διὰ σταυροῦ ἐντὸς στεφάνου (*εἰκ. 77*). Ἰσως προέρχεται ἐκ διακοσμήσεώς τινος τοῦ βαπτιστηρίου, ἣν ὁμως δὲν δύναται τις σήμερον νὰ καθορίσῃ ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς βασιλικῆς.

Εἰκ. 76 - 77. Μικρότερα θεοδοσιακὰ κιονόκρανα εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς σολέας καὶ τοῦ βαπτιστηρίου.

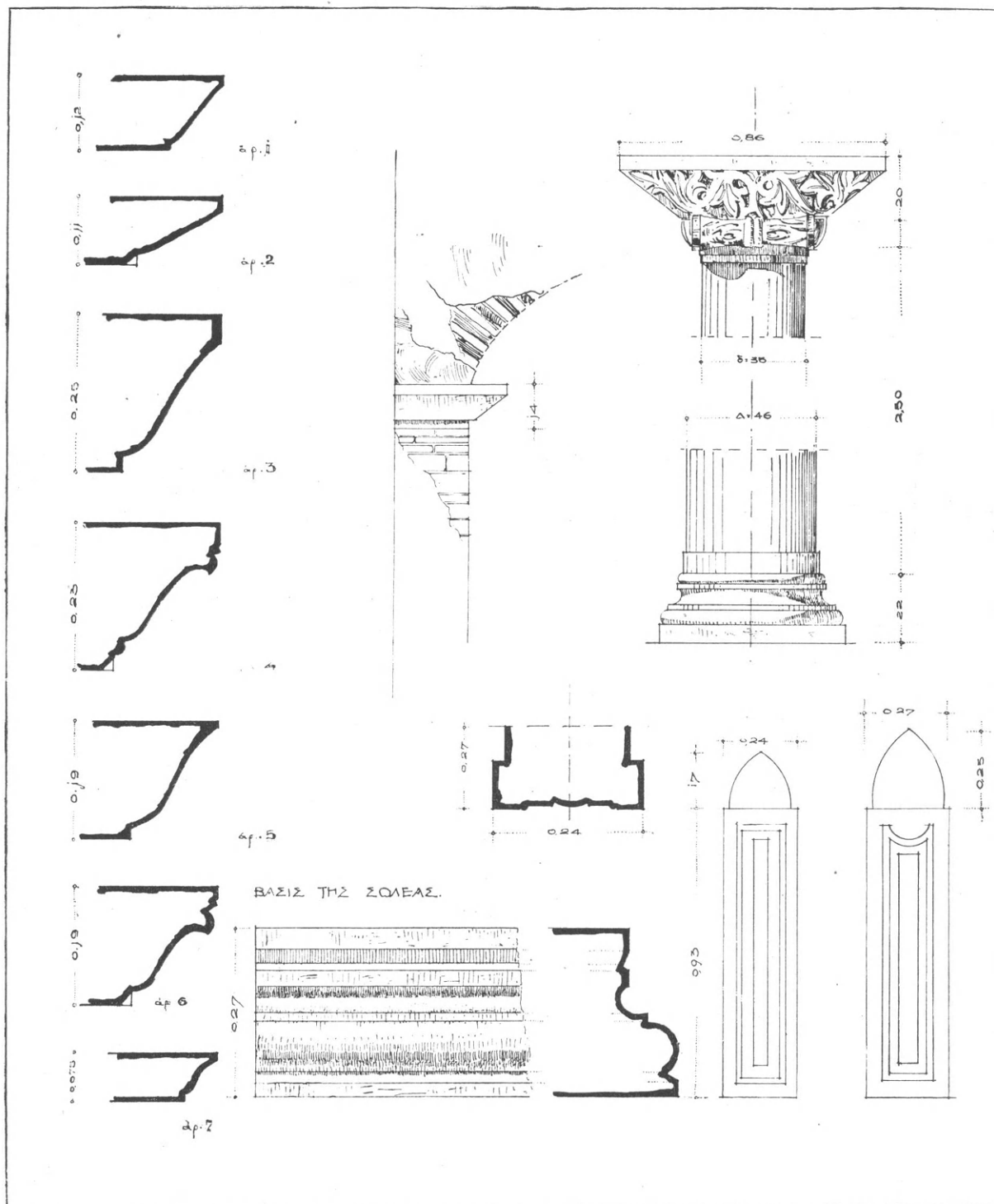
Ἐκ τοῦ ἀξιολόγου τούτου ὕλικου τῶν γλυπτικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βασιλικῆς Α τὰ χαρακτηριστικώτερα περισυνελέγησαν καὶ ἐταξινομήθησαν εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ συλλογὴν, τὰ ἐν τῇ αὐλῇ δὲ τοῦ Μουσείου τούτου τοποθετηθέντα παριστᾷ ἡ προσαγομένη ἐνταῦθα *εἰκὼν 78*.

Εἰκ. 78. Γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη τῆς βασιλικῆς περισυλλεγέντα καὶ ταξινομηθέντα ἐν τῇ αὐλῇ τῆς καταρτισθείσης ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ συλλογῆς.

β'. Γεῖσα.

Ἀνωθεν τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ κατὰ μῆκος τῶν τοίχων μαρμάρινα γεῖσα περιέθεον τὸν ναόν, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς πλείστους ἄλλους παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς. Τὰ γεῖσα ταῦτα, χρησιμεύοντα οὐ μόνον πρὸς διακόσμησιν ἀλλὰ καὶ πρὸς καλυτέραν σύνδεσιν

Εἰκ. 79. Τομαὶ τῶν γείσων καὶ τοῦ βάθρου τῆς σολέας· ὄψεις κιονίσκων τῆς σολέας καὶ κιονοκράνου τῶν ὑπερώων.

τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου, εἶναι μεγάλαι πλάκες μαρμάρου (πλ. 0.12 - 0.25 μ. καὶ μήκ. 0.85 - 1.00 μ.) διήκουσαι καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ τοίχου· ὅμοιον πλάτος ἔχουσι καὶ τὰ ἀνευρεθέντα ὑπ' ἐμοῦ γεῖσα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ¹.

Τὰ πλεῖστα τῶν γεῖσων τῆς βασιλικῆς τῆς Ν. Ἀγχιάλου εἶναι εἰλημμένα ἐξ ἀρχαίου ὕλικου καὶ μάλιστα ἐκ μαρμαρίνων σαρκοφάγων, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν διασωθέντων ἐν αὐτοῖς λειψάνων τοῦ διακόσμου τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν χρήσεως. Ὁ χριστιανικὸς γλυπτικὸς διάκοσμος κατέχει τὴν ἐξέχουσαν κατὰ 0.15 - 0.25 μ. λοξὴν ἐπιφάνειαν τοῦ γεῖσου.

Τὰ ἀνευρεθέντα πολλὰ καὶ μεγάλα τεμάχια γλυπτῶν γεῖσων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εἶναι διαφόρων μεγεθῶν καὶ ἔχουσι διαφόρους διακοσμήσεις· φαίνεται ὅθεν, ὅτι ἐκόσμου ἐκ μίαν ἢ δύο σειρὰς οὐ μόνον τὸν κυρίως ναόν, ἀλλὰ καὶ τὸν νάρθηκα καὶ τὸ αἶθριον. Ἀνευρέθησαν ὁκτὼ εἶδη γεῖσων, τὴν τομὴν δ' ἐκάστου τούτου παριστᾷ ἡ παρατιθεμένη **εἰκ. 79** ἀριστερὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ.

1. Ἐκ τοῦ αἵθριου προέρχεται πρῶτον, ἀπλοῦν ἄνευ γλυφῶν γεῖσον (πλ. 0.14 μ.) μέρος τοῦ ὁποίου διεσώθη εἰς τὸ ἀνευρεθὲν ἐν τῷ αἵθριῳ τμήμα τοίχου τὸ προερχόμενον ἐκ τόξου (βλ. ἀνωτ. **εἰκ. 19**, πρβλ. καὶ ἀναπαράστασιν ἐν **εἰκ. 79** ἐν τῷ μέσῳ ἄνω) ἐντοιχισμένον μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῆς γενέσεως τοῦ τόξου. Ἐκ τῶν ἀπλῶν τούτων γεῖσων ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἕτερα τρία τεμάχια ὀλικοῦ μήκους 2.80 μ., ἐξ ὧν τὰ δύο τεμάχια (0.85 × 1.00 μ.) ἔχουσι τὴν λοξὴν ἐπιφάνειαν εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέρη, προέρχονται ἄρα ἐκ τῶν γωνιῶν τῶν τοίχων εἰς ἀνοίγματα θυρῶν ἢ ἐκ τῶν παραστάδων, ὡς εἶναι αἱ δύο παραστάδες ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ αἵθριου μὲ τὰς διαστάσεις τῶν ὁποίων συμφωνοῦσι.

2. Ὅμοιος ἐκ γωνιῶν προέρχεται τὸ γεῖσον τὸ ἐν **εἰκ. 84** δεξιὰ ἐκ λευκοκυάνου μαρμάρου (πλάτ. 0.075 - 0.12 μ. — εἰς **εἰκ. 79** ὑπ' ἀριθ. 7). Τοῦτο φέρει εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς (1.00 × 0.90 μ.) διάκοσμον ἐκ ραβδώσεων χωριζομένων διὰ βελῶν, ἥτοι ὅμοιον διάκοσμον πρὸς τὸν διάκοσμον τῶν κιονοκράνων τῶν παραθύρων τοῦ κάτω ὀρόφου (βλ. ἀνωτ. σ. 66). Ἡ γωνία τοῦ γεῖσου σχηματίζεται δι' ἀνθεμίου. Ἐκ τῶν γεῖσων τούτων τῶν κοσμουμένων μὲ ραβδώσεις ἀνευρέθησαν ἐπτὰ ἄλλα μικρότερα τεμάχια ὀλικοῦ μήκους 1.70 μ.

Γεῖσα μὲ ραβδώσεις εἶναι συνήθη εἰς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς ἐξ ἑλληνορρωμαϊκῶν προτύπων, ὡς εἰς ναοὺς τοῦ Στουδίου² — τῆς γωνίας σχηματιζομένης ἐκεῖ δι' ἀκάνθου — καὶ Σεργίου καὶ Βάχχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως³. Ἀπλούστερα, μὲ ραβδώσεις μόνον, ἔχομεν εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Στόβων⁴ καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης· τὰ τελευταῖα προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ἀνευρέθησαν δὲ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 1917 μὴ δημοσιευθέντα εἰσέτι.

3. Ἅτερον γεῖσον (**εἰκ. 80**) ἐπίσης ἐκ λευκοκυάνου μαρμάρου (πλάτ. 0.10 μ. — εἰς **εἰκ. 79** ὑπ' ἀριθ. 1) φέρει εἰς τὴν λοξὴν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν διάκοσμον ἐκ παρασχηματισμοῦ λεσβίου κυματίου εἰς ὥραϊαν ἐργασίαν. Ὁ διάκοσμος οὗτος παρατηρεῖται καὶ εἰς ἕτερα γλυπτὰ τοῦ ναοῦ, ὡς εἶναι ἡ ταινία τῆς μαρμαρίνης δοκοῦ τῆς φιάλης (βλ. τὴν ἀνωτέρω εἰκόνα 42), τὸ ἄνω τμήμα τῆς ὁποίας παραθέτομεν ἐνταῦθα (**εἰκ. 81**). Τὸ κυμάτιον λαμβάνει εἰς τὸν διάκοσμον τοῦτον διάπλασιν φυσικοῦ φύλλου δι' ἐλαφρᾶς μετατροπῆς τοῦ περιγράμματος καὶ προσθήκης τῶν νευρώσεων τοῦ φύλλου δι' ἐγγαράκτων γραμμῶν καὶ ἐλαφρᾶς πλαστικότητος.

Διὰ λεσβίου κυματίου ἑλληνιστικῆς μορφῆς κοσμεῖται ἡ περίφημος σαρκοφάγος τοῦ

1 Πρβλ. Γ. Σωτηρίου. Ὁ ναὸς τῆς Θεολόγου τῆς Ἐφέσου, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τομ. Ζ' (1922), σ. 145 **εἰκ. 20 - 22**.

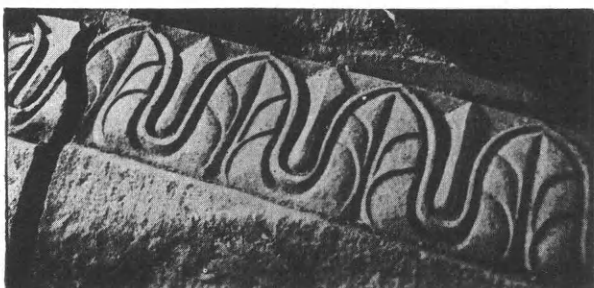
2 Millingen, ἔ. ἀ. Πίν. VII.

3 Πρβλ. Gurlitt, ἔ. ἀ. I **εἰκ. 7 b, c**.

4 Egger, Die städtische Kirche in Stobi, ἐν Jahresh. des österr. arch. Inst. ἔ. ἀ. **εἰκ. 65**.

Καλοῦ Ποιμένος τῆς Salona τοῦ 4^{ου} αἰῶνος¹ καὶ σειρὰ σαρκοφάγων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἰδίᾳ τῆς Ραβέννης². Πλουσιωτέραν διάπλασιν ἐπὶ τὸ φυσικώτερον τοῦ λεσβίου κυματίου συναντῶμεν εἰς τὴν θύραν τῆς S. Sabina Ρώμης³. Ἡ μετατροπὴ καὶ ἀνάμιξις φυσικῶν μορφῶν εἰς ἀρχιτεκτονικὰ ἢ γεωμετρικὰ σχέδια, ἡ παρατηρουμένη ἤδη λίαν ἐνωρὶς εἰς τὴν γλυπτικὴν Ἀντιοχείας καὶ Συρίας⁴ ἀπαντᾷ καὶ εἰς σειρὰν παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν τῆς Ἑλλάδος ἀποκειμένων εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 80. Τμήμα γείσων μετὰ παρασχηματισμοῦ λεσβίου κυματίου.

Ἐκ τῶν γείσων τούτων μετὰ τοῦ λεσβίου κυματίου ἀνευρέθησαν: ἓν μέγα ἀκέραιον τεμάχιον μήκους 2 μ. καὶ πλάτους 0.80 μ. ἴσον δηλ. πρὸς τὸ πάχος τῶν τοίχων, καὶ τέσσαρα ἄλλα τεμάχια μήκους 2.30 μ. (βλ. ἕτερον τεμάχιον ἐν εἰκ. 84 δεξιὰ ἄνω). Πάντα τὰ γείσα

ταῦτα ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ περὶ τὸν νάρθηκα χώρου.

4. Μέγας ἀριθμὸς ἐτέρων γείσων (πλάτους 0.25 μ. - εἰς εἰκ. 79 ὑπ' ἀριθ. 3) φέρει διάκοσμον, ὡς ἡ εἰκ. 82 δεικνύει, ἐκ σειρᾶς ὁδόντων καὶ ἑλικος ἀκανθοειδοῦς ἀνθεμίου, ἥτοι δι' ἀνθεμίων ἐναλλάξ ὀρθίων καὶ ἀνεστραμμένων, συνδεομένων διὰ διπλῆς ἑλικος εἰς ὥραϊαν ἐργασίαν ἱκανῶς ἐξέχοντος ἀναγλύφου.

Τὸ αὐτὸ θέμα ἄνευ τῆς ὀριζοντίας ταινίας τῶν ἀνθεμίων καὶ εἰς βαθυτέραν ἐργασίαν συναντῶμεν εἰς ἀνάγλυφον τῆς βασιλικῆς τῶν Στόβων⁵, εἰς μορφήν δὲ σχεδὸν κλασσικὴν καὶ εἰς ἄβακα κιονοκράνου τῆς βασιλικῆς τοῦ Μιαφαρκίν (τοῦ τέλους 4^{ου} - ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος⁶). Τέλος κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. ἀπαντᾷ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς ἄβακας τῶν κιονοκράνων τῆς ἀγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως εἰς ἐργασίαν διάτρητον⁷.

Ἐκ τῶν γείσων τούτων ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς βασιλικῆς περὶ τὰ εἴκοσι πέντε τεμάχια ὀλικοῦ μήκους 15.80 μέτρων. Τρία ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων δεικνύουσιν ὅτι ἐσυλήθησαν ἐξ ἀρχαίων σαρκοφάγων καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Τὸ ἐν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ἐν ἣ ἀναφέρεται ἡ πόλις τῶν Θηβῶν (βλ. ἀνωτέρω σ. 4)· τὸ ἄλλο φέρει ἐν ἀναγλύφῳ δέλτον κατὰ τὸ ἥμισυ ἀπεξεσμένην καὶ τὸ τρίτον εἶναι τὸ ἔμπροσθεν τῆς εἰκ. 84, ὅπερ διασφρίζει τὴν γλυφὴν τῆς βάσεως.

Εἰκ. 81. Τὸ ἄνω τμήμα τῆς δοκοῦ στεγασματος τῆς φιάλης.

1 Βλ. Egger, Forschungen in Salooa, III, εἰκ. 28-30.

2 Πρβλ. Diehl, Ravenne, Paris, 1907, σ. 68 κέ.

3 Βλ. εἰκόνα ἐν Toesca, Storia dell'arte italiana, Roma, 1916, I, εἰκ. 165.

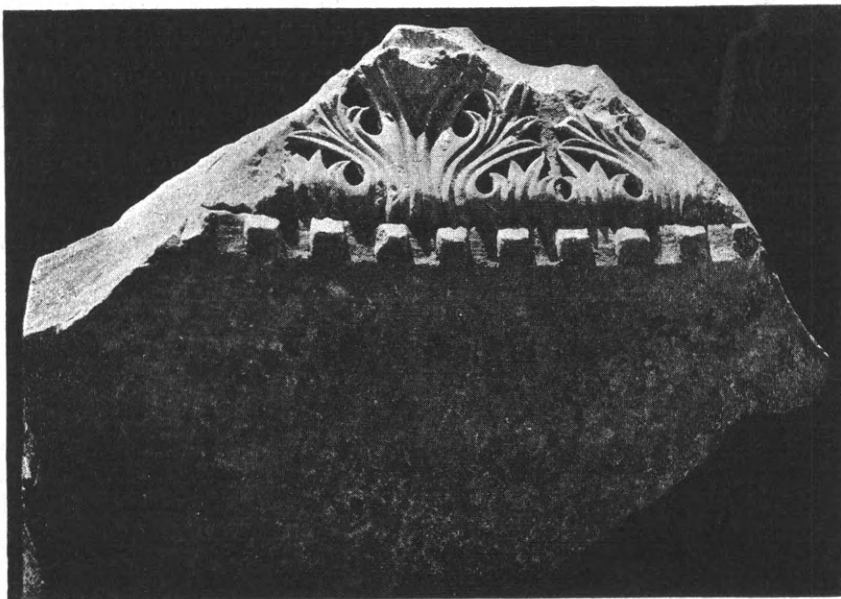
4 Πρβλ. Wulff, Altchr. Kunst σ. 269.

5 Πρβλ. Egger, ἔ. ἀ. εἰκ. 67.

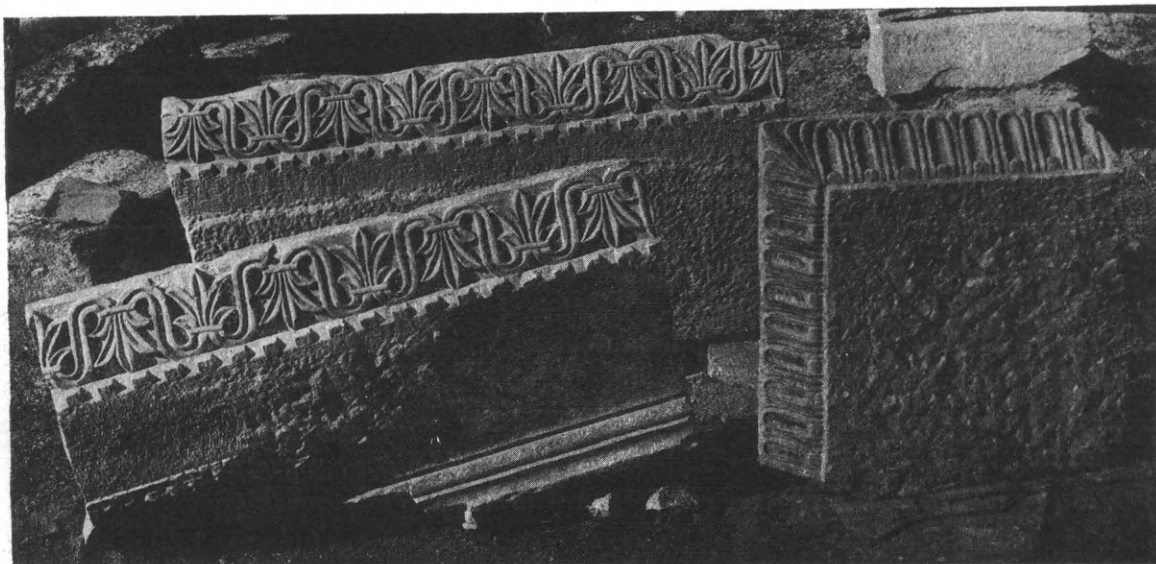
6 G. Bell, Churches and monasteries of the Târ-Al-dîn, Heidelberg 1913, Taf. XIII.

7 Βλ. Gurlitt, Die Bankunst Konstantinopels, ἔ. ἀ. εἰς Πίνακας ἀγ. Σοφίας I τόμου ὑπ' ἀρ. 8,0.

5. Ἄλλο γεῖσον (εἰκ. 83) (πλάτ. 0.19 μ.—εἰς εἰκ. 79 ὑπ' ἀριθ. 5) φέρει ἄνωθεν ὀδόντων σειρὰν σχεδὸν συνεχομένων πλατυφύλλων ἀκάνθων με ὀξεία ἄκρα, βαθέως εἰργασμένων, ὁμοιοτάτων πρὸς τὸν διάκοσμον τῶν ἐπικράνων τοῦ αἰθρίου (πρβλ. τὴν ἄνωτέρω εἰκ. 57). Σφύζεται εἰς μῆκος 1.20 μ. εἰς τέσσαρα τεμάχια.

Εἰκ. 83. Τεμάχιον γεῖσου με ὀδόντας καὶ πλατυφύλλους ἀκάνθους.

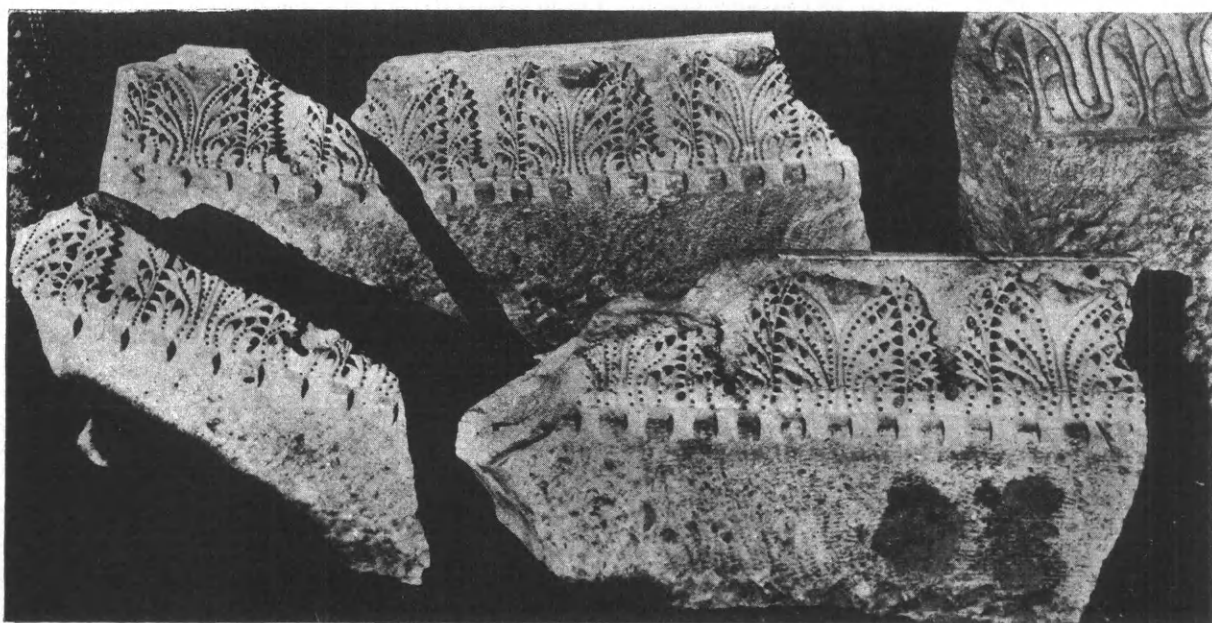

Εἰκ. 82. Τμήματα γεῖσων μετ' ἀνθεμίων καὶ ραβδώσεων.

6. Ἡ εἰκὼν 84 παριστᾷ ἕτερα γεῖσα (πλάτ. 0.19 μ.—εἰς εἰκ. 79 ὑπ' ἀριθ. 6) κοσμούμενα ὁμοίως δι' ὀδόντων καὶ σειρᾶς μεγάλων ἀναδιπλουμένων φύλλων τῆς λεπτοτμήτου ἀκάνθου, περιβαλλομένων ὑπὸ στεφάνης ἡμιφύλλων καὶ τοποθετημένων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, ὁμοίων κατὰ τὴν μορφήν πρὸς τὸν διάκοσμον τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων τῆς βασιλικῆς (βλ. εἰκ. 69).

Σειρά ὀρθίων φύλλων ἀκάνθου εἶναι ἐν τῶν προσφιλεστέρων διακοσμητικῶν θεμάτων τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς κατὰ ἑλληνορρωμαϊκὰ πρότυπα¹, ὅπερ ἐπέζησεν, ὡς γνωστόν, μέχρι τοῦ 14^{ου} αἰῶνος (πρβλ. διάκοσμον: Καχριέ, Μιστρᾶ, Τσάγεζι κ. ἀλλ.). Καίτοι δὲ αἱ ἄκανθοι εἶναι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων χωρὶς τὰ ἄκρα των νὰ ἐφάπτονται, ὅπως εἰς τὰ ἑλληνορρωμαϊκὰ πρότυπα, δὲν εἶναι ἐν τούτοις τοῦτο ἱκανὸν νὰ δώσῃ τόνον φυσικότητος εἰς τὸν διάκοσμον. Αἱ ἄκανθοι εἰργασμέναι ἐνταῦθα, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐπίθημα τοῦ τριβήλου (πρβλ. εἰκ. 68), μὲ ἀπεριόριστον λεπτότητα εἰς τὴν παιγνιώδη ἐναλλαγὴν φωτὸς καὶ σκιᾶς (τὴν παραγομένην ἐκ τῆς πλησμονῆς τῶν προιονωτῶν ἄκρων καὶ τῶν ὀπῶν τρυπάνου οὕτως ὥστε ἡ δύναμις τῆς γραμμῆς νὰ ἐξασθενῇ) παρέχουσι περισσότερον τὴν ἐντύπωσιν γλωσσῶν τριχάπτου ἢ σειρᾶς μεμονωμένων φύλλων².

Τὰ γεῖσα ταῦτα, ἔνεκα τῆς συγγενείας τοῦ διακόσμου των πρὸς τὰ κιονόκρανα καὶ τὰ

Εἰκ. 84. Τμήματα γεῖσων μετὰ λεπτομέτειν φύλλων ἀκάνθου.

ἐπίκρανα τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ τριβήλου, ὑποθέτομεν, ὅτι ἐκόσμουσαν μέτωπα τῶν κιονοστοιχιῶν, διατρέχοντα αὐτὰ εἰς τὸ σύννηθες ὕψος, ὀλίγον δηλ. κάτωθεν τῶν βάσεων τῶν κιονοστοιχιῶν τῶν ὑπερφῶν (πρβλ. ἀποκατάστασιν τῆς κατὰ μῆκος τομῆς τοῦ ναοῦ εἰς Πίν. Γ'). Ἐξ αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἕξ τεμάχια εἰς ὀλίγον μῆκος τριῶν μέτρων.

7. Μὲ τὸ αὐτὸ θέμα κοσμεῖται καὶ ἕτερον γεῖσον, ὅπερ περισυνελέγη ἐκ τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν. Τὸ γεῖσον τοῦτο (εἰκ. 85 κάτω) (μῆκος 1.60 μ.— εἰς εἰκ. 79 ὑπ' ἀριθ. 4) εἰς δύο τεμάχια καταλήγει εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἄκρην εἰς γωνίαν κοσμουμένην διὰ μικροτέρου φύλλου ἀκάνθου. Εἶναι ἱκανῶς πλατύτερον τοῦ προηγουμένου (0.23 μ.) φέρει δὲ εἰς τὴν βάσιν τῶν φύλλων καὶ ἀστράγαλον ἄνωθεν τῶν ὀδόντων. Διαφέρει ἀκόμη εἰς τὴν μορφήν τῆς ἀκάνθου ὡς καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν· τὸ σχέδιον τῶν φύλλων εἶναι ἐνταῦθα

1 Βλ. ὡραῖον παράδειγμα σειρᾶς μεμονωμένων φύλλων ἀκάνθου ρωμαϊκῶν χρόνων ἐν Wiegand, Milet, 1928, εἰκ. 78.

2 Τὴν πλήρη ἀπομάκρυνσιν τοῦ θέματος τούτου ἀπὸ

τῶν φυσικῶν μορφῶν τὴν παρέχουσιν ἐντελῶς τὴν ἐντύπωσιν τριχάπτου μὲ διπλᾶς γλώσσας συναντῶμεν εἰς γεῖσα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἐν Arch. Anzeiger, 1911, εἰκ. 30).

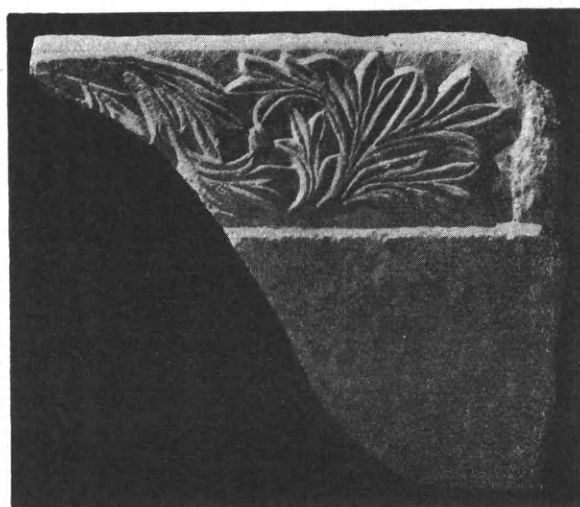
διαυγέστερον καὶ ἀπλούστερον· ὑπάρχουσι δύο μόνον ζεύγη φυλλαρίων ἑκατέρωθεν αἱ δὲ νευρώσεις, περιοριζόμεναι μόνον εἰς τὸ ὁλόκληρον φύλλον τῆς ἀκάνθου, σχηματίζονται ἰσχυ-

Εἰκ. 85. Γλυπτὰ μέλη περισυλλεγμένα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἀποκείμενα εἰς τὴν συλλογὴν Ν. Ἀρχιᾶλου (κάτω τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 γείσον μετ' ἀστραγάλου καὶ φύλλον ἀκάνθου).

ραι διὰ βαθείας χαραγῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας αἱ συνεχεῖς ὁπαὶ τρυπάνου προσθέτουσι βαθεῖαν γραμμὴν σκιᾶς· οὕτως ἡ ἀπόδοσις τῆς μορφῆς καθίσταται ἰσχυροτέρα καὶ ἡ ἐναλλαγὴ φωτὸς καὶ σκιᾶς πλέον ἤρεμος. Αἱ ἀκάνθοι, καθὼς καὶ τὰ περιβάλλοντα αὐτὰς ἡμίφυλλα, φαίνονται συμπαγέστερα καὶ πλαστικώτερα οὕτως ὥστε οὐ μόνον πλησιάζουσι περισσότερον τὴν ὀργανικὴν μορφήν τῶν φύλλον ἀλλὰ καὶ ἐνσαρκώνουσι κατὰ τρόπον τελειότερον τὴν διακοσμητικὴν ἐμφάνισιν.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ γείσου τούτου ἔχει τοσαύτην ὁμοιότητα πρὸς τὰ κιονόκρανα· τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς τοῦ Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει (βλ. εἰκ. ἐν Millingen, ἔ. ἀ. Pl. VI-VII) καὶ τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεταφερθέντος εἰς Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου (Wulff, ἔ. ἀ. N° 160) ὥστε θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὸ ἡμέτερον γεῖσον δυνατόν νὰ μετεφέρῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Εἰργάσθη ὅμως καὶ τοῦτο ἐπὶ τόπου διότι τὸ μάρμαρον εἶναι ἐγγώριον (ἐκ τοῦ λατομείου τῆς Μεγάλης Βελαντι-

Εἰκ. 86. Τμῆμα γωνίας γείσου μετὰ συστρεφομένων φύλλον ἀκάνθου.

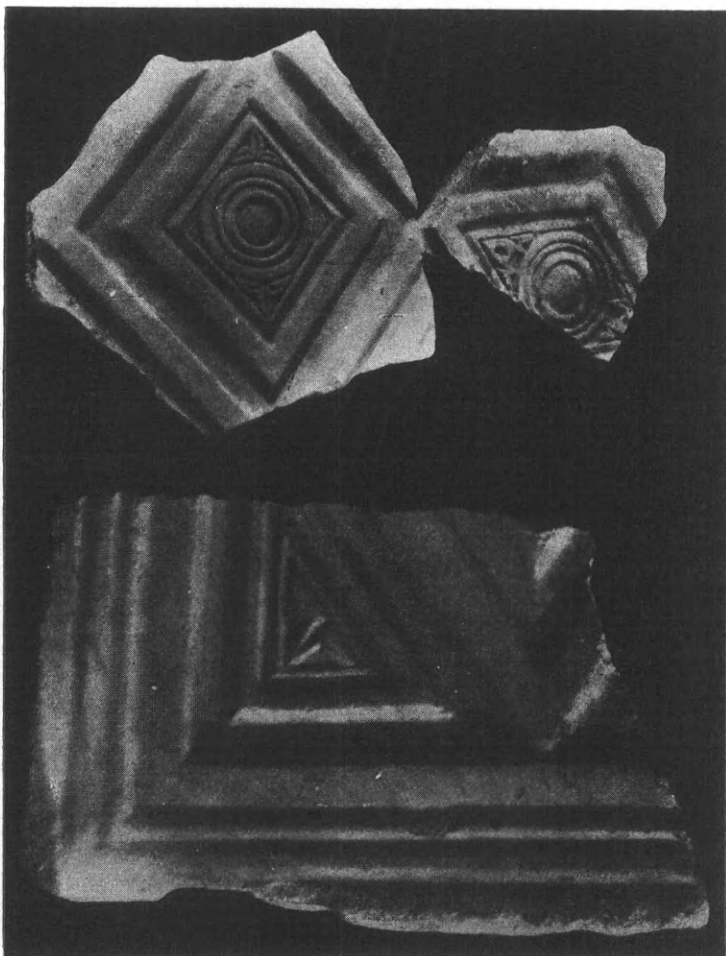
διάς) καὶ εἶναι εἰλημμένον ἐκ καλύμματος ἀρχαίας σαρκοφάγου, ὃ ἀρχικὸς λεπιδωτὸς διάκοσμος τοῦ ὁποίου, ἀποξεσθεὶς ἐν μέρει, διασφύζεται ἀκόμη εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν.

8. Τελευταῖον γεῖσον (πλάτ. 0.21 μ. — εἰς εἰκ. 79 ὑπ' ἀριθ. 2), τοῦ ὁποίου σφύζεται εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τὸ τέρμα (εἰκ. 86), φέρει διάκοσμον ἐκ συστρεφομένης ἐν στροβίλῳ ἀκάνθου, ὁμοίας κατὰ τὸ θέμα καὶ τὴν ἐκτέλεσιν πρὸς τὰ ἀνάγλυφα τῶν κιονοκράνων τῶν ὑπερώων. Σφύζεται εἰς ὅλικόν μῆκος 1.10 μ. εἰς τέσσαρα ἐπίσης τεμάχια, ἐν τῶν ὁποίων παριστᾷ ἡ εἰκ. 86.

Τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα γεῖσα, ἐπεὶδὴ σχηματίζουν εἰς τὰ ἄκρα γωνίαν, εὐρέθησαν δ' ἀφ' ἑτέρου εἰς μικρὸν μῆκος ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἄλλα γεῖσα, νομίζω, ὅτι δύνανται νὰ προέρχωνται ἐξ ὑπερθύρων, τοσοῦτο μᾶλλον καθόσον πλαίσια θυρῶν ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα ἐν σχέσει πρὸς τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν διασωθέντων λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

γ'. Θωράκια.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ναοῦ ἀνευρέθη πλῆθος μικρῶν καὶ

Εἰκ. 88. Δείγματα ἐκ τῶν περισυλλεγέντων τεμαχίων θωρακίων τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ναοῦ (μεταφερθέντων ἐκ Κων/πόλεως).

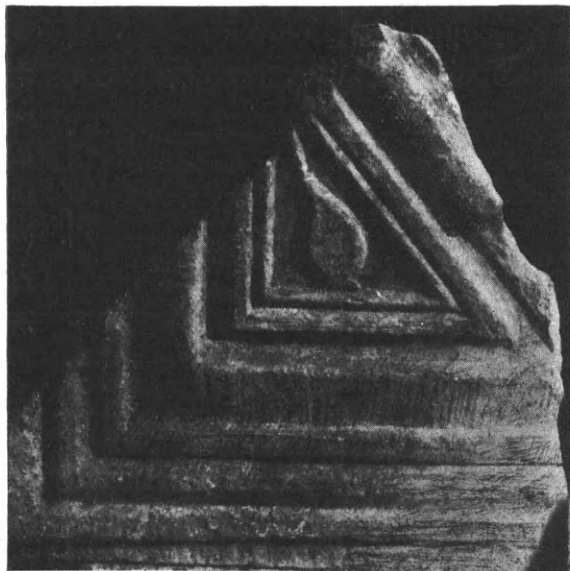
μεγάλων τεμαχίων θωρακίων, προερχομένων: ἐκ τῶν διακοσμήσεων τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς — ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐγκοπαὶ τῶν κατὰ χώραν διασωθεισῶν βάσεων τῶν κιόνων καὶ τὰ ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν ἴχνη — ἐκ τῶν ὑπερώων, ἐκ τῆς σολέας καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τοῦ ἀνασκαφέντος μνημείου. Τὰ τεμάχια ταῦτα, ὁλόκληροι σωροὶ τῶν ὁποίων περισυνελέγησαν καὶ ἐταξινομήθησαν ἐν τῇ καταρτισθείσῃ ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ συλλογῇ, ἀντιπροσωπεύουσιν, ὡς ἐκ τοῦ διακόσμου των, τοὺς κυριώτερους τύπους θωρακίων τοὺς ἐπικρατοῦντας εἰς τὰς βυζαντινὰς χώρας κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἀνήκουσι δὲ εἰς τὰ ἐξεταζόμενα κατωτέρω εἶδη.

1. Σειρὰ ἐκ δώδεκα μεγάλων σχετικῶς τεμαχίων ἐκ στιλποῦ λευκοῦ μὲ κυανᾶς ἀποχρώσεις μαρμαροῦ τῆς Προκοννήσου (προελεύσεως ἐπομένως καὶ τέχνης Κωνσταντινουπόλεως), ἐξ ὧν παραθέτομεν τρία ἐνταῦθα (εἰκ. 88), ἔχουσι τὸ σύνθημα τῶν ρόμβων ἐντὸς τετρα-

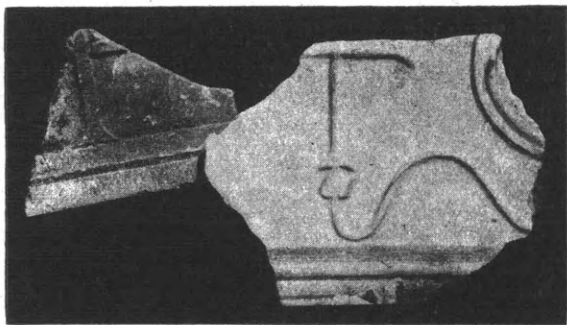
γώνου πλαισίου ἐκ πολλαπλῶν γλυφῶν. Αἱ ἐκατέρωθεν τῶν ρόμβων γωνίαι κοσμοῦνται διὰ τριγώνων πληρουμένων διὰ τριφύλλων, τὸ δὲ κέντρον διὰ κύκλων καὶ τριφύλλων. Ἡ

ὀπισθία ὄψις τῶν θωρακίων τούτων φέρει πλατὺ ἐκ γλυφῶν πλαίσιον καὶ σταυρὸν ἐντὸς ἀναγλύφου δίσκου. Πάντα τὰ θωράκια ταῦτα ἔχουσι πάχος 0.09 μ. προέρχονται δὲ ἐκ τοῦ διακόσμου εἴτε τῆς σολέας εἴτε τῶν κιονοστοιχιῶν, καθόσον ἐφαρμόζουσιν ἀκριβῶς εἰς τὰς ἐγκοπὰς τῶν βάσεων (πλ. 0.10 μ.) (πρβλ. καὶ εἰκ. 29 ἔνθα διακρίνεται ἡ ἐγκοπή) καὶ εἰς τοὺς στυλοβάτας, ἔνθα τὰ ἴχνη τῆς τοποθετήσεως θωρακίων εἶναι καταφανῆ.

Μὲ τὸ αὐτὸ θέμα κοσμοῦνται ἕτερα θωράκια τοῦ αὐτοῦ καὶ μικροτέρου πάχους ἕξ ἐγχωρίου λευκοῦ μαρμάρου καὶ ὀλιγώτερον ἐπιμελῶς εἰργασμένα, φέροντα εἰς τὰ τρίγωνα καρπούς εἰς δὲ τὰς γωνίας τῶν ρόμβων τὰ συνήθη φύλλα κισσοῦ ἢ τρίφυλλα (εἰκ. 89). Καὶ τὰ θωράκια ταῦτα ἐκόσμου πικανώτατα κιονοστοιχίας τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 89. Τμήμα θωρακίου ἐξ ἐγχωρίου μαρμάρου.

Εἰκ. 90-91. Τεμάχια ἐκ θωρακίων μετὰ μονογράμματος καὶ φύλλον κισσοῦ ἄνωθεν τῶν ὁποίων ὑπάρχονσι σταυροί.

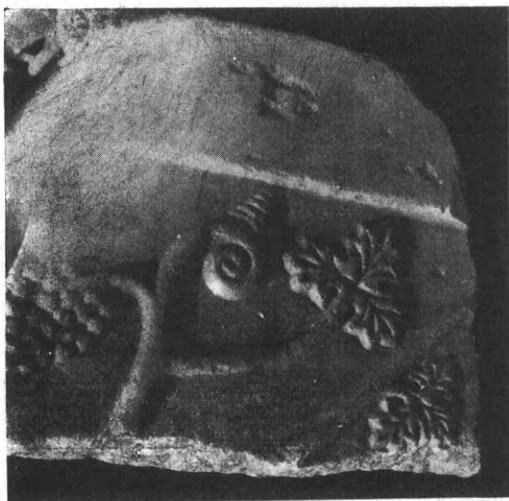
Τὸ θέμα τῶν ρόμβων καὶ τριγώνων τιθεμένων διαγωνίως ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου ἐκ γλυφῶν εἰς θωράκια καὶ ἄλλα γλυπτὰ μέλη εἶναι ἐκ τῶν συνηθεστέρων κατὰ τὸν 5ον καὶ ἰδίως τὸν 6ον αἰῶνα, ἀνήκει δὲ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν κύκλον τῆς τέχνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου μὲ μικρὰς παραλλαγὰς ἀπαντᾷ εἰς μεγάλην σειρὰν παραδειγμάτων¹, ἐκεῖθεν δὲ διαδίδεται εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, Δαλματίαν, Ἰταλίαν καὶ ἀλλαχοῦ².

Ἄλλος πολὺ μεγαλύτερος σωρὸς θωρακίων μικροτέρου πά-

1 Βλ. θωράκια ὑπερφῶν τῶν ναῶν Κωνσταντινουπόλεως: ἁγ. Σοφίας, Σεργίου καὶ Βάχου, ἁγ. Εἰρήνης κ. ἄλλ. ἐν Brehier, *ἔ. ἀ. fasc. 3. σ. 70*, Ebersolt, *Mission arch. de Con/ple*, 1920 Pl. XXXVIII, κ. ἄ.

2 Πρβλ. θωράκια ναῶν: Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ, ἁγ. Δημητρίου Θεσ/νίκης, ναῶν ἐν Salona, ἐν Ραβέννῃ, ἐν Ἀθήναις κλπ.

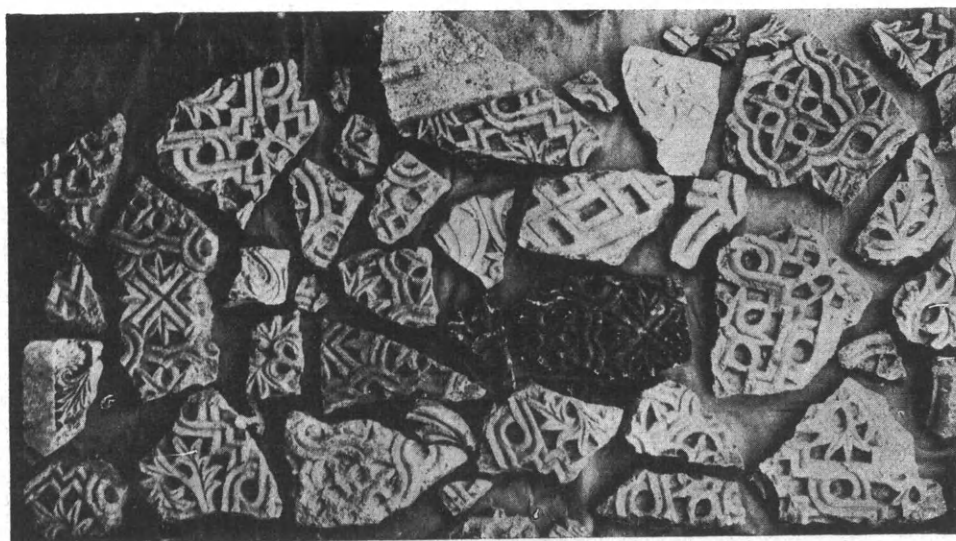
χους ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐγχωρίου μαρμάρου, ἀνευρεθεὶς εἰς μικρὰ τεμάχια (εἰκ. 90-91 βλ. καὶ ἄνω σειρὰν γλυπτῶν τῆς εἰκ. 78) φέρει ἕτερον θέμα σύνηθες κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ 6^{ον} αἰῶνα, ἥτοι μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς στεφάνου καὶ ἄλλοτε κύκλου ἐκ διπλῆς ταινίας· αἱ ταινίαι προσδενόμεναι κάτω, καταλήγουσιν εἰς φύλλα κισσοῦ, ἐφ' ὧν στηρίζονται σταυροί. Ἡ ὀπισθία ὄψις φέρει μόνον σταυρὸν εἰς τὸ μέσον ἐντὸς ἀναγλύφου δίσκου¹. Εἰς τὰ πλαίσια τινῶν ἐκ τῶν θωρακίων τούτων διεσώθησαν μέρη ἐπιγραφῶν οἷον (ὑπὲρ)Ρ ΕΥ(χῆς) κ. ἄλλ. Καὶ ταῦτα ἔχουσι τὰς διαστάσεις τῶν μεσοκιονίων τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ προέρχονται πιθανώτατα ἐξ αὐτῶν ἢ καὶ ἐκ μερῶν τῶν ὑπερφῶν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 92. Τμήμα θωρακίου μετὰ κληματίδος.

Ἐν μόνον διασωθὲν τεμάχιον (εἰκ. 92) τοῦ αὐτοῦ πάχους (0.37 μ.) ἐκ χονδροκόκκου λευκοκυάνου ἐγχωρίου μαρμάρου κοσμεῖται μὲ κλάδους κλήματος ἐκ χονδροῦ στελέχους φέροντος φύλλα ἀκανθοειδῆ, σταφυλὴν καὶ ἔλικα εἰς ἱκανῶς ἐξέχον ἀνάγλυφον. Ἐκ τοῦ μικροῦ διασωθέντος τεμαχίου (0.30 × 0.32 μ.) δὲν δύναται τις νὰ εἰκάσῃ τὸ θέμα τοῦ ὅλου θωρακίου.

Ἀναλογίαν εἰς τὴν μορφήν τῆς κληματίδος καὶ τῶν φύλλων παρέχει ὁ διάκοσμος τῆς γνωστῆς σαρκοφάγου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοδώρου εἰς τὸν ἐν Ραβέννῃ ναὸν τοῦ ἁγ. Ἀπολλιναρίου in Classe καὶ τοῦ θωρακίου τοῦ αὐτόθι ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου².

Εἰκ. 93. Τμήματα διατρήτων θωρακίων περιουλλεγένη κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

2. Μέγας ἀριθμὸς ἑτέρων θωρακίων μικροῦ πάχους μόλις 0.03 μ. (εἰκ. 93-94) ἐκ χονδροκόκκου στιλπνοῦ λευκοῦ μαρμάρου κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὰ πλέγματα ἐκ διπλῆς ται-

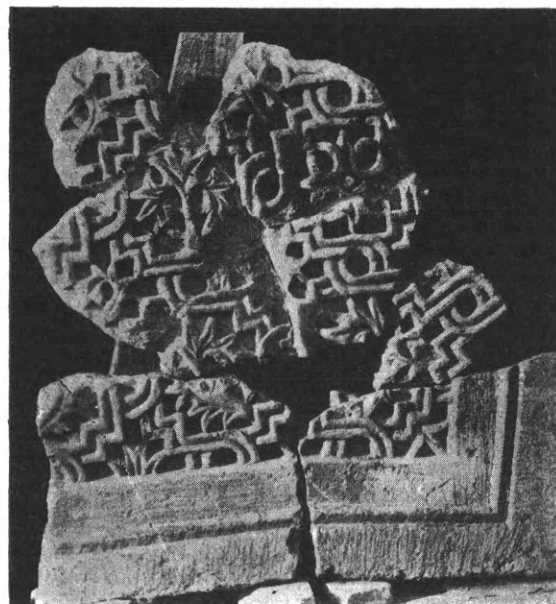
¹ Περὶ τοῦ διακοσμητικοῦ τούτου θέματος τῶν θωρακίων βλ. Wulff, *Altchr. u. byz. Bindwerke*, II, σ. 23, ἔνθα

εὐρίσκεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

² Βλ. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, ἔ.ἀ. εἰκ. 456.

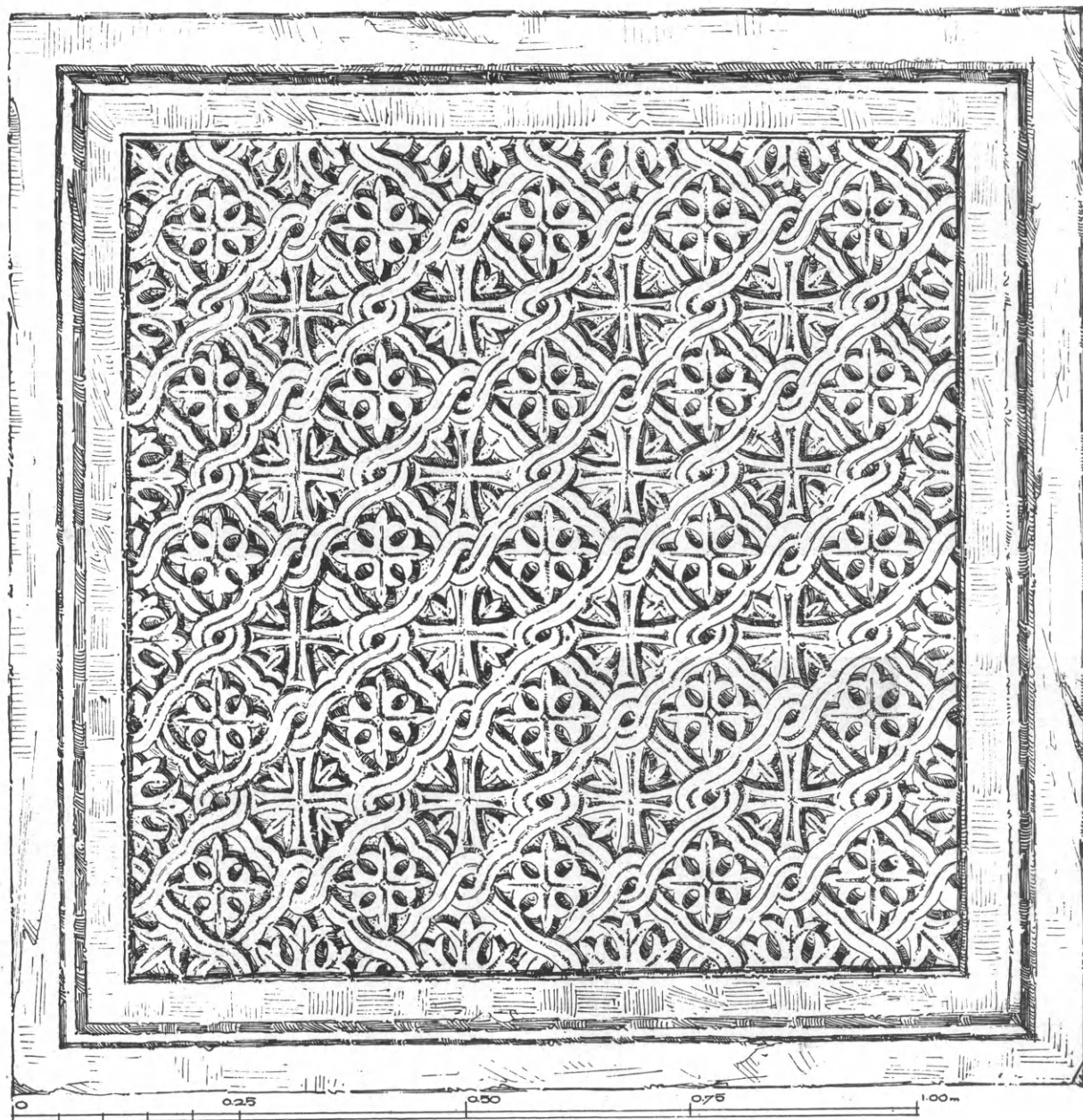
Εἰκ. 94. Τμήματα ἐκ διατρήτων θωρακίων μετὰ πτηνῶν καὶ κλαδίσκων περισυλλεγένητα κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

Εἰκ. 95 - 96. Ἀνευρεθέντα μεγαλύτερα τμήματα ἐκ τῶν διατρήτων θωρακίων.

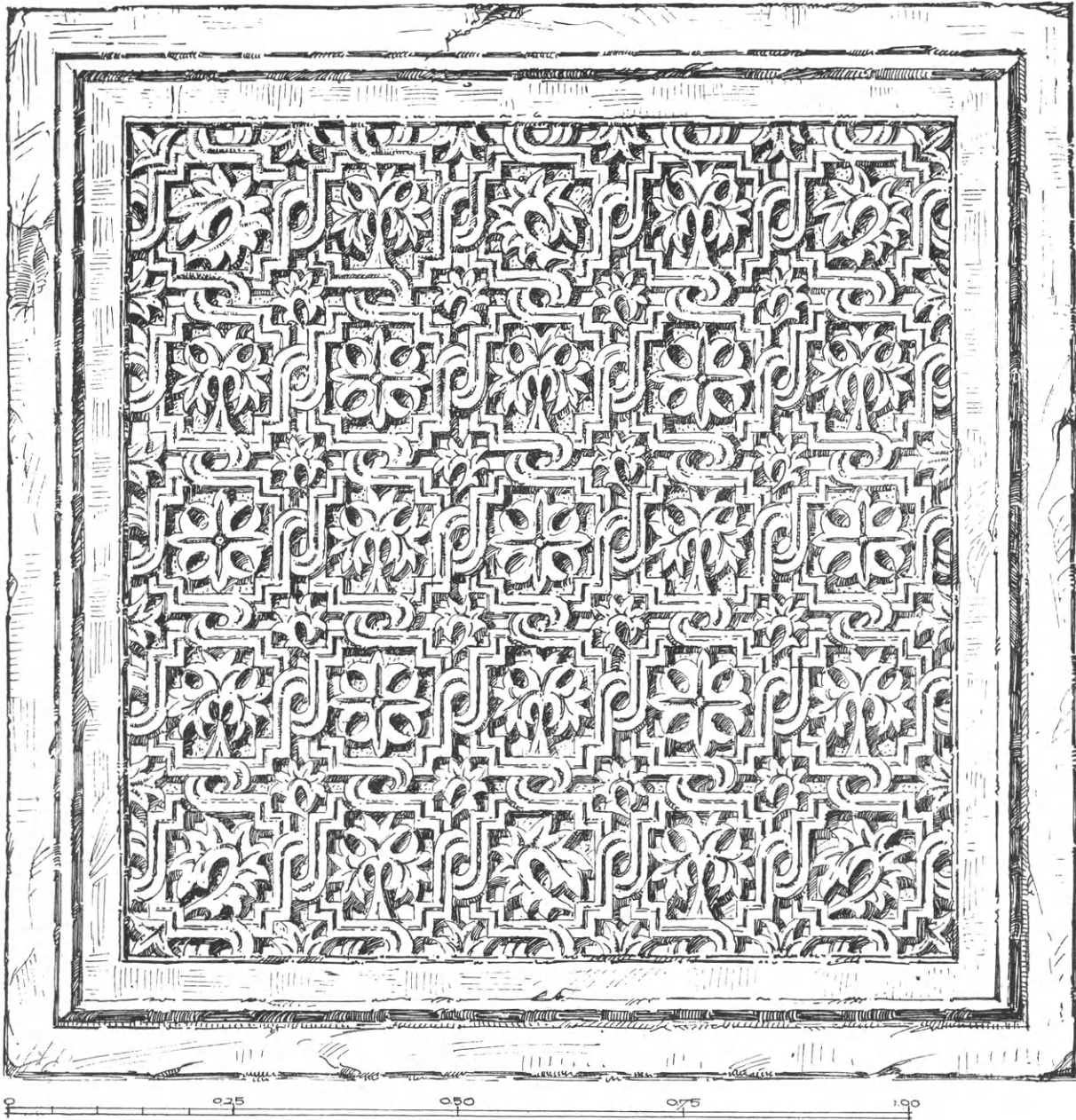
νίας πληρούμενα διὰ φύλλων ἀκάνθου, σταυρῶν, πτηνῶν κλπ. Ἀπαρτίζουν δὲ ταῦτα τρία εἶδη: τῶν πρώτων τὰ πλέγματα σχηματίζουν γεωμετρικὰ σχήματα πληρούμενα δι' ἰσοσκελῶν ἀκτινωτῶν καὶ εἰς τρίφυλλα ἀποληγόντων σταυρῶν (εἰκ. 95 πρβλ. καὶ εἰκ. 97). Τῶν δευτέρων τὰ πλέγματα σχηματίζουν τετράγωνα μὲ τὰς γωνίας ζητοειδῶς κεκαμμένας πληρού-

Εἰκ. 97. Ἀποκατάστασις θωρακίου τῆς εἰκόνος 95.

μενα διὰ κλαδίσκων καὶ σταυρῶν (εἰκ. 96 καὶ 98), τῶν δὲ τρίτων τὰ πλέγματα εἶναι διηυθετημένα εἰς ἀπλοῦς συνδεομένους κύκλους καὶ πληροῦνται διὰ κλαδίσκων καὶ πτηνῶν (εἰκ. 94). Συμπλήρωσιν καὶ ἀναπαράστασιν τῶν θωρακίων τῶν δύο πρώτων εἰδῶν παρέχουσιν αἱ εἰκ. 97 - 98. Ἡ ὀπισθία αὐτῶν ὅψις φέρει τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς κύκλων. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν διακοσμήσεων τῶν ὑπερφῶν τοῦ ναοῦ.

Ὁ διάκοσμος τῶν θωρακίων τούτων, ἐφαρμοζόμενος συνηθέστερον εἰς ἀληθῆ διάτρητον τεχνικὴν καὶ προερχόμενος ἐκ μιμήσεως ξυλογλύπτων, ἀνήκει εἰς τοὺς συνδυασμοὺς τῶν ἀνατολικῶν καὶ ἐλληνικῶν θεμάτων, ἐξ ὧν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐξεπήγασε πλῆθος νέων δια-

Εἰκ. 98. Ἀποκατάσεις θωρακίου τῆς εἰκόνης 96.

μορφώσεων μὲ κύρια κέντρα τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου. Ὅμοια θωράκια συναντῶμεν εἰς Ραβένναν¹, εἰς ἅγιον Μηνᾶν², εἰς βασιλικὴν Στόβων³ καὶ ἀλλαχοῦ.

1 Βλ. τοιαῦτα καὶ ἐν Dalton, ἔ. ἀ. εἰκ. 439.

2 Kaufmann, Menasstadt, ἔ. ἀ. Πίν. 64.

3 Egger, ἐν Jahresh. des österr. arch. Instituts, ἔ. ἀ. εἰκ. 76.

Με ἀπλᾶ γεωμετρικὰ θέματα κοσμοῦνται καὶ τρία ἄλλα θωράκια (εἰκ. 99 πρβλ. καὶ

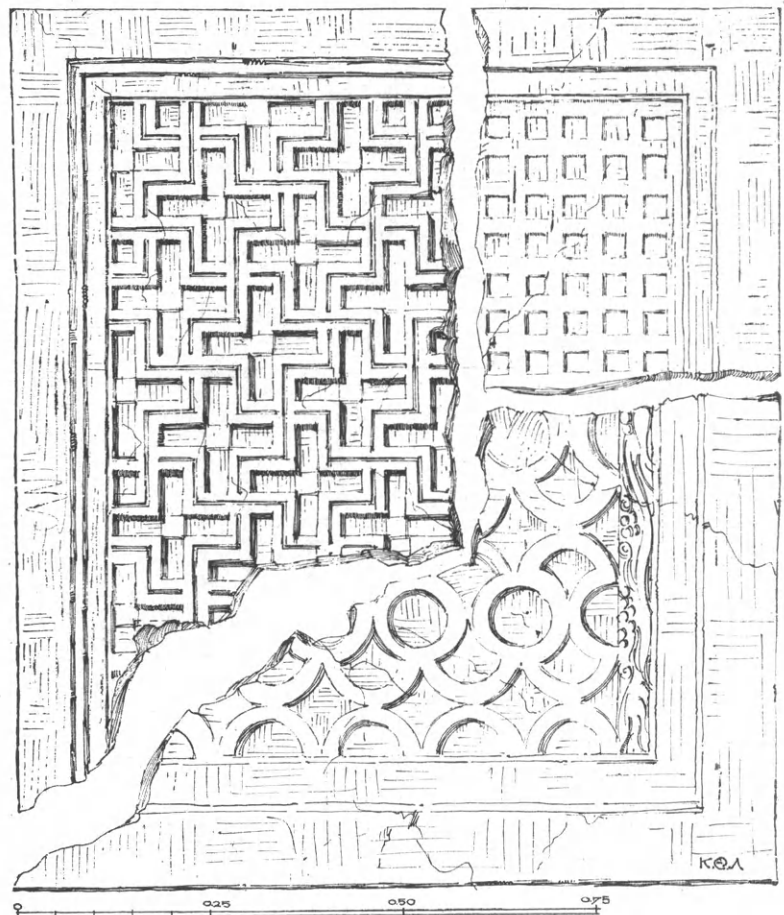

Εἰκ. 99. Τμήματ' ἐκ θωρακίων με γεωμετρικὰς διακοσμήσεις.

κοπτομένας διὰ σειρᾶς κύκλων. Τὰ ἀπλᾶ ταῦτα γεωμετρικὰ θέματα εἰς πλουσιωτάτην ποικιλίαν εἶναι ἐκ τῶν κοινοτέρων εἰς τὴν πλαιοχριστιανικὴν γλυπτικὴν ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος¹ ἄλλοτε ἀνάγλυφα, ἄλλοτε ἀπλῶς διάτρητα, ἄλλοτε διάτρητα ὁμοῦ καὶ ἀνάγλυφα, χρησιμοποιούμενα — τὰ τελευταῖα ἰδίᾳ — κατ' ἐξοχὴν εἰς δρύφρακτα χαμηλῶν τέμπλων καὶ εἰς παράθυρα². Πολλὰ παράλληλα συναντῶμεν εἰς Συρίαν, Κωνσταντινούπολιν, Δελφούς, Ὀλυμπίαν, Θεσσαλονίκην, Ραβένναν, Σάλονα.

3. Τέλος ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἕτερον εἶδος θωρακίων, τὸ μόνον δείγμα μεταγενεστέρης ἐποχῆς μεταξὺ τῶν γλυπτῶν. Τὸ θωράκιον τοῦτο (εἰκ. 101) (πάχ. 0.035 μ. ὕψους 0.90 μ. εἰς σφζόμενον μῆκος 1.00 μ.) κοσμεῖται με ἀμφορέα, ἡ κοιλία τοῦ ὁποίου φέρει ταινίας ἐν εἵδει φύλων ἀνθεμίου ἐκατέρωθεν αὐτοῦ εὗρισκονται ταῶ ραμφίζοντες κλάδους με τρίφυλλα καὶ καρποὺς ἐκφυομένους ἐκ τοῦ

σχέδιον εἰς εἰκ. 100), ἅτινα περι-
συνελέγησαν ἐκ τοῦ χώρου ὃν κατε-
λάμβανεν ἡ σολέα τῆς βασιλικῆς, πι-
θανώτατα δὲ δι' αὐτῶν ἐκοσμοῦντο
μέρη τῆς σολέας. Ἐκ τούτων τὸ ἐν
φέρει συμπλεκόμενους μαιανδρικοὺς
σταυροὺς (swastika), τὸ δεύτερον
καγκελλωτὸν κόσμημα με ἀπλᾶ τε-
τράγωνα, τὸ δὲ τρίτον εἶναι διά-
τρητον φέρον τὸ μεγάλως διαδεδο-
μένον φολιδωτὸν κόσμημα, ἐνταῦθα
ὁμως με τὰς σειρὰς τῶν φολίδων
ἐναλλάξ ἴσας καὶ ἀνεστραμμένας δια-

Εἰκ. 100. Ἀποκατάστασις θωρακίων τῆς εἰκόνος 99.

¹ Πρβλ. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst* ἔ. ἀ. σ. 265 κ. ἔ.

² Dyggve, *Recherches à Salone*, Copenhagen 1928, εἰκ. 67 καὶ 77.

Εἰκ. 101. Ἀνευρεθὲν θωράκιον τοῦ 7ου αἰῶνος.

ἀγγείου. Διασφύζεται ὁ ταῶς ἀριστερά, μέρος τῆς οὐρᾶς τοῦ ὁποίου εἶναι ἀποκεκομμένον. Τὸ ὅλως χαμηλὸν ἀνάγλυφον καὶ ἰδίως ἡ ξηρότης καὶ τὸ ἄτεχνον τοῦ σχεδίου προδίδουσι τὸν 7ον περίπου αἰῶνα.

Ἀνευρέθη καὶ δεύτερον μικρὸν τεμάχιον ἐξ ὁμοίου θωρακίου προερχόμενον, διασφύζον τὴν οὐρὰν ταῶ καὶ ἀνήκον εἰς ἕτερον θωράκιον (βλ. τεμάχιον ἐν τῇ ἄνω σειρᾷ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης εἰκ. 78).

δ'. Πλαίσια πυλῶν.

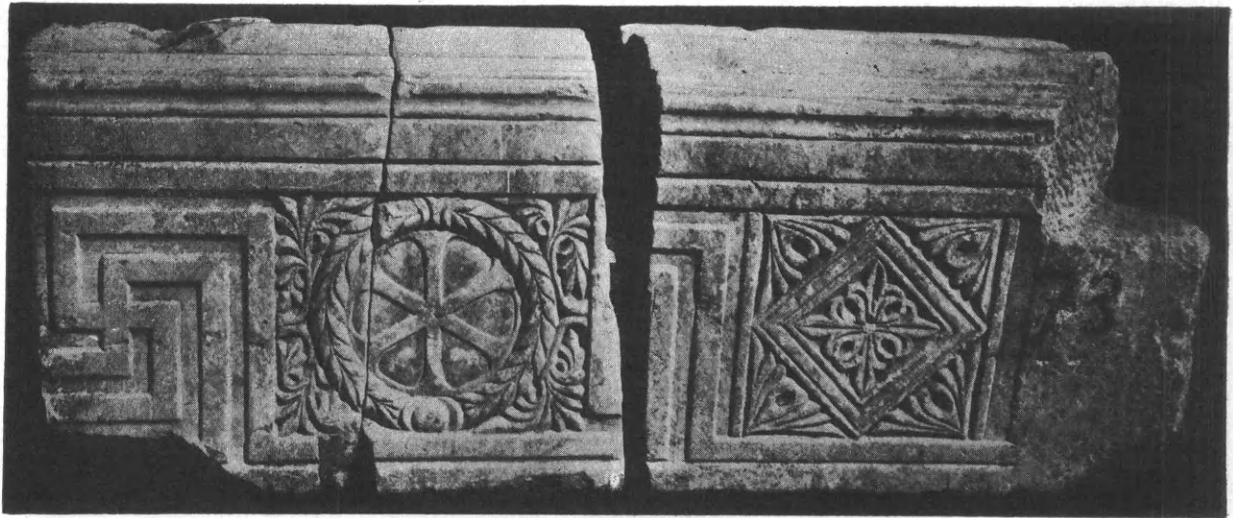
Ἐκ τῶν πλαisiῶν τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ πλὴν τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων γείσων, τινὰ τῶν ὁποίων, ὡς εἵπομεν, φαίνεται, ὅτι ἐχρησιμοποίηθησαν καὶ ὡς ὑπέρθυρα, ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα τεμάχια, ὡς τὸ παρατιθέμενον ἐνταῦθα (εἰκ. 102) (πλάτους 0.26 καὶ πάχους 0.10 μ.) φέροντα γλυφάς, ἥτοι τὴν συνήθη διακόσμησιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν θυρῶν.

Ὀλίγῳ περαιτέρω τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν περισυνελέγησαν καὶ δύο ὀγκώδη τμήματα μαρμαρίνης μετ' ἀναγλύφων δοκοῦ (εἰκ. 103), ἐν ᾧ ἕτερον τῆς αὐτῆς τέχνης μέγα τμήμα (εἰκ. 104) ἦτο ἐντοιχισμένον εἰς κεντρικὴν πύλην τοῦ χωρίου Καραμπάς, ἀπέχοντος ἡμίωρον τῆς Ν. Ἀγχιάλου. Εἰς τὸ χωρίον μάλιστα τοῦτο εὗρίσκετο καὶ δεύτερον μικρότερον τεμάχιον, ὅπερ

Εἰκ. 102. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων πλαisiῶν τῶν πυλῶν τῆς Βασιλικῆς.

Εἰκ. 103 - 104. Ἀνάγλυφα τμήματα ἐπενδύσεων πύλης.

ὁ Dodwell μετέφερεν εἰς τὸ Βρειτανικὸν Μουσεῖον¹.

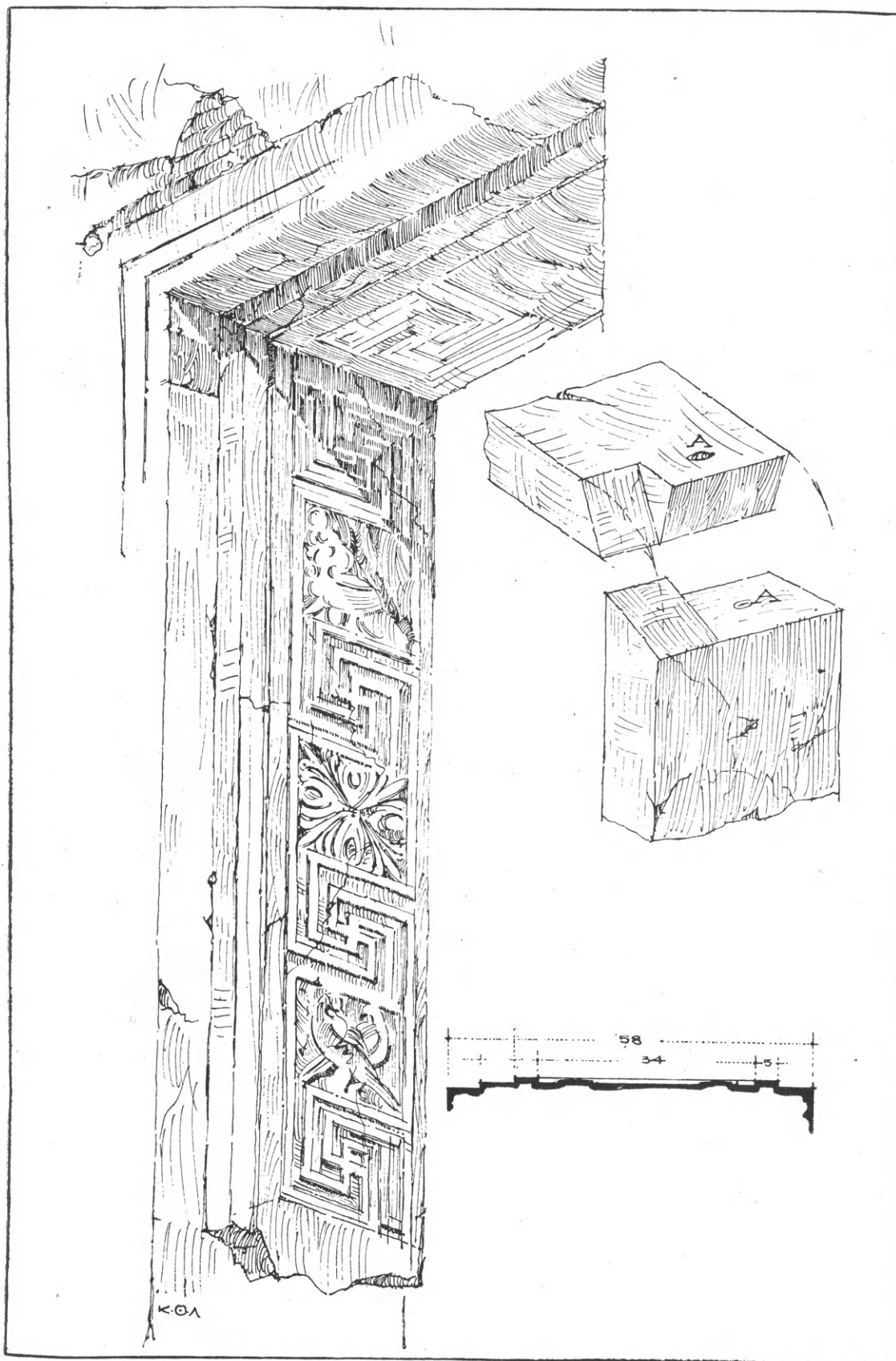
Τὰ πέντε τεμάχια ταῦτα φέρουσι πάντα ὅμοιον διάκοσμον ἐκ μαιάνδρου καὶ προέρχονται ἐκ περιθυρωμάτων, ἅτινα ἐκάλυπτον τὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς πύλης καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἐπιφανείας αὐτῆς (βλ. ἀποκατάστασιν εἰς τὸ σχέδ. τῆς εἰκ. 105). Ὅτι δὲ πρόκειται πράγματι περὶ περιθυρωμάτων κατὰ ἑλληνορρωμαϊκὰ καὶ πάλιν πρότυπα², συμπεραίνομεν μετὰ βεβαιότητος ἐκ τοῦ ἐν Ν. Ἀγγιάλῳ ἐναπομείναντος τεμαχίου (εἰκ. 103 δεξιὰ) ὅπερ προέρχεται ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ ἀνωφίου.

Τοῦτο ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (πλάτ. 0.57 καὶ πᾶχ. 0.20 μ.) κοσμεῖται μὲ τὸ σύννηθες ἐκ ρόμβων θέμα τῶν θωρακίων, ἡ μία δὲ κατὰ μῆκος πλευρὰ καταλήγει εἰς προεξέχον μετὰ γλυφῶν πλαίσιον. Εἰς τὸ ἄκρον ἡ μαρμαρίνη δοκὸς προεκτείνεται καὶ φέρει ἐγκοπὴν διὰ τὴν προσαρμογὴν τῆς καθέτου δοκοῦ τῆς παραστάδος (βλέπε λεπτομερείας ἐν εἰκ. 105 δεξιὰ). Τὸ προεξέχον πλαίσιον τῶν γλυφῶν τέμνεται λοξῶς, ὡς συνήθως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰ ἀπλᾶ ἐκ γλυφῶν περιθυρώματα, δι' οὗ δηλοῦται, ὅτι καὶ ἡ παραστὰς ἔφερε πλαίσιον ἐκ γλυφῶν.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἀνώφλιον ἀνήκει καὶ τὸ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνης 103 τμήμα, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ μέσου. Εἰς τὸν μεταξὺ τῶν μαιάνδρων χῶρον φέρει τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς στεφάνου δάφνης· αἱ γωνίαι πλη-

¹ Βλ. Dodwell, Classical and topographical tour through Greece, II, London, 1814, f. 86 a, b.

² Βλ. ὅμοια ἀλλ' ἀπλᾶ ἄνευ διακοσμήσεων ἐν Ἐφέσῳ (ἐν Jahresh. d. österr. arch. Instituts XXVI (1929) (sonderabr.) εἰκ. 9-15. Πρβλ. ὅμοια εἰς πύλας χριστιανικῶν ναῶν, ὡς ἐν ναῶ ἀγ. Εἰρήνης Κων/πόλεως, ἐν W. S. George, The church of S. Eirene at Con'ple, Oxford, 1912, Pl. 24 καὶ ἄλλ.

Εἰκ. 105. Ἀναπαραστάσεις πλαισίων πύλης τοῦ ναοῦ καὶ λεπτομέρειαι αὐτῶν.

ροῦνται μὲ ἀνθεμοειδεῖς κλάδους εἰς ὥραϊαν ἐργασίαν. Τὸ ὅλον ἀνώφλιον δύναται νὰ ὑπολογισθῇ ὅτι ἔχει μῆκος 1.80 μ.

Τὸ μέγα τεμάχιον (εἰκ. 104) (πλάτους 0.56, πάχους 0.18 καὶ μήκους 2.65 μ.) προέρχεται ἐκ τοῦ κάτω μέρους τῆς παραστάδος, διακρίνεται δὲ εἰς τὴν βάσιν ἢ ἀρχή· ἢ ὀπισθία ὄψις εἶναι ἀκατέργαστος· ἢ ἀριστερὰ πλευρά, ἢ καταλήγουσα εἰς δύο ταινίας, εἶναι κατὰ τὸ πάχος ἐπεξεργασμένη, ἥτοι ἀπετέλει τὸ ἄκρον ὅπερ ἐφαίνεται. Ἡ δεξιὰ πλευρά, κατεστραμμένη κατὰ τὸ πλεῖστον, διασφύζει ἐνιαχοῦ εἰς τὸ πάχος αὐτῆς τὴν ἀρχικὴν ἀδρῶς εἰργασμένην ἐπιφάνειαν. Πλαίσιον ἐπομένως μὲ γλυφὰς δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν παραστάδα ταύτην προσέτι τὸ μάρμαρον εἶναι κυανωπόν. Αἱ διαφοραὶ αὗται μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ παραστάς προέρχεται ἐξ ἄλλης θύρας ἄνευ πλαισίου ἐκ γλυφῶν, ἀλλὰ μὲ τὸν αὐτὸν διάκοσμον καὶ τὴν αὐτὴν ὥραϊαν ἐργασίαν. Τὰ μεταξὺ τῶν μαιάνδρων σχηματιζόμενα τετράγωνα πληροῦνται διὰ δύο χιαστὶ διασταυρουμένων περιστρωφῶν, δι' ἀνθεμοειδοῦς ἀκάνθου ἐπίσης χιαστὶ διηυθετημένης καὶ διὰ καρδιοσχῆμων ἀνθεμίων.

Τὸ τεμάχιον τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, φέρον πλάσιον ἐκ γλυφῶν ὅπως τὸ ἡμέτερον ἀνώφλιον, εἶναι πιθανόν, ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς θύρας. Τοῦτο εἰς τὰ μεταξὺ τῶν μαιάνδρων φέρει χιαστὶ διασταυρουμένους δελφίνας καὶ σταυρὸν διηυθετημένον διὰ μικρῶν κλαδίσκων εἰς τετράγωνον.

Ἡ ὥραϊα ἐργασία καὶ τὸ ἀρχαιότροπον τῶν μαιάνδρων τῶν περιθυρωμάτων τούτων παρέχουσιν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀρχαιότερου ἔργου τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} περίπου αἰῶνος. Τὰ θέματα ὁμῶς τῶν διαμέσων τετραγώνων, συνήθη καθ' ὅλον τὸν 5^{ον} αἰῶνα καὶ τὸν 6^{ον} ἀκόμη, καὶ ἰδίως ἡ τάσις νὰ προσαρμόζηται ὁ διάκοσμος οὗτος πρὸς τὸν τετραγωνικὸν χώρον καὶ νὰ καταλαμβάνῃ κατὰ τὸ δυνατόν ὁλόκληρον τὸ κενὸν ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ τὰ περιθυρώματα ταῦτα συμπίπτουσι χρονικῶς πρὸς τὸν λοιπὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἔνθα τὰ πλαίσια ταῦτα ἦσαν τοποθετημένα, πιθανωτέρα εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ἐκόσμουσαν τὰς πύλας τοῦ αἵθριου, τὸ ἄνοιγμα τῶν ὁποίων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν ἀνώφλιον.

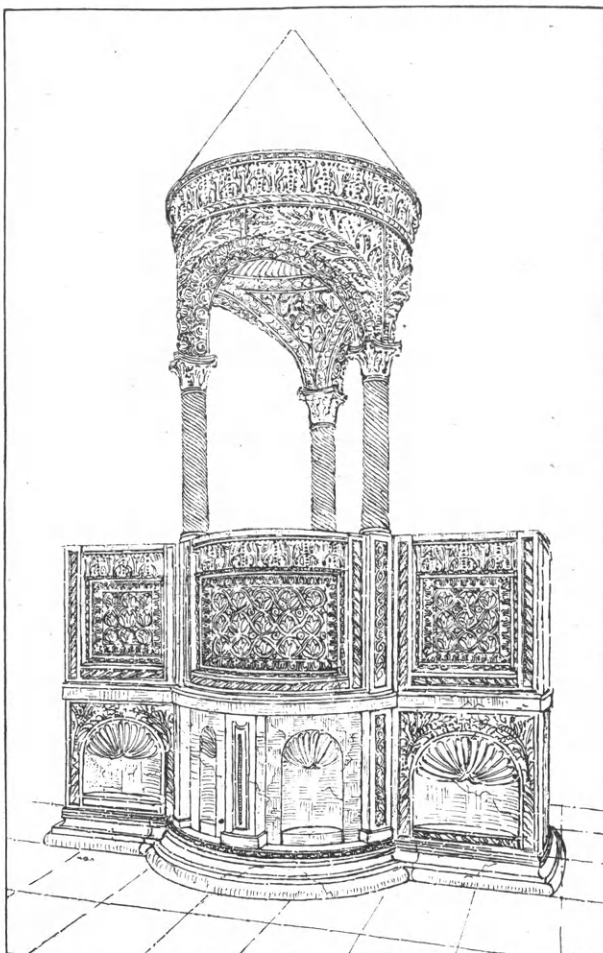
Εἰκ. 106. Ἀνευρεθέντα μικρὰ τεμάχια ἐκ τοῦ διακόσμου τῶν θωρακίων τοῦ ἁμβωνος.

ΑΜΒΩΝ

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ γλυπτικῆς τοῦ ναοῦ ἀνήκει καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἁμβωνος, ὅστις συνίστατο ὁλόκληρος ἐξ ἀναγλύφων καὶ κατεῖχεν ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν κοσμοῦντων τὴν χριστιανικὴν ταύτην βασιλικὴν γλυπτικῶν ἔργων.

Ἡ κατὰ χώραν διασωθεῖσα δεξιὰ τοῦ μέσου κλίτους καὶ παρὰ τὸν ἕκτον ἀπὸ δυσμῶν κίονα τῆς βασιλικῆς ταύτης μαρμαρίνη βάσις (ὑψους 0.25 μ.), φέρει ὠραίας γλυφὰς εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς δὲ ἡμικύκλιον καὶ ἀστράγαλον (εἰκ. 108—109). Ἡ βάσις αὕτη ἔχει τὸ σχῆμα τῆς ἐσχάτως εὑρεθείσης ὁμοίας βάσεως ἁμβωνος νοτίως τῆς Rotonda τοῦ ἁγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης¹, ἀποτελεῖται δηλ. ἐκ κυκλικοῦ ἐμβαδοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ σῶμα τοῦ ἁμβωνος (διαμ. 1.28 μ.) μετὰ προσόψεως πρὸς ἀνατολὰς· τὸ κυκλικὸν τοῦτο κέντρον περιβάλλει κατὰ τὸ πρὸς δυσμὰς ἡμισυ αὐτοῦ διάδρομος ἡμικυκλικὸς (πλάτ. 0,60 μ.) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζοντο ἔνθεν καὶ ἔνθεν αἱ βαθμίδες τῆς πρὸς ἄνοδον καὶ κάθοδον διπλῆς κλίμακος.

Τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς βάσεως διασφζόμενα ἔχνη καθιστῶσι δυνατὴν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ἀνυψωμένου σώματος τοῦ ἁμβωνος. Εἰς τὴν περιφέρειαν δηλ. τοῦ κυκλικοῦ ἐμβαδοῦ ὑπάρχουσιν ἑξ τετράγωνοι κοιλότητες προσαρμογῆς, αἵτινες δεικνύουσιν, ὅτι ἐξ μαρμαρίνοι στυλίσκοι μὲ τετράγωνον βάσιν ἐστήριζον τὴν πλάκα τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ ἁμβωνος. Εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς ἡμικυκλικὸν διάδρομον καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ τμήμα τὸ μάρμαρον τῆς βάσεως ἔχει ἀποτριβῇ ἕνεκα τῆς χρήσεως, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἐκεῖθεν ἐγίνετο ἡ ἄνοδος εἰς τὸν ἁμβωνα, τοῦ μέρους τούτου τῆς βάσεως χρησιμοποιουμένου ὡς πρώτης βαθμίδος τῶν δύο ἐκατέρωθεν κλιμάκων (εἰκ. 110^α). Ἰκανὰ ὑπολείμματα κτισίματος (ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετὰ τεμαχίων πλίνθων) διασωθέντα εἰς τὴν θέσιν τῆς δεξιᾶς κλίμακος — διακρινόμενα εἰς τὰς εἰκόνας 108 καὶ 109 — μαρτυροῦσιν, ὅτι αἱ βαθμίδες δὲν ἦσαν ἐκ συμπαγοῦς λίθου, ἀλλὰ κτισταί, ἐπενδεδυμένοι διὰ πλακῶν. Μαρμαρίνη ἐπένδυσις (πάχ. 0.10 μ.) ἀπέκρυπτεν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαζομένων τὰς κλίμακας, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἐξ τὸρμων, οἵτινες παρατηροῦνται κατ' ἀποστάσεις εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἡμικυκλίου (βλ. κάτωψιν ἐν εἰκ. 110^α πρβλ. καὶ εἰκ. 108). Τῆς ἐπενδύσεως ταύτης ἀνευρέθησαν ἑπτὰ τεμάχια, τὰ μεγαλύτερα τμήματα τῶν ὁποίων ἀπεικο-

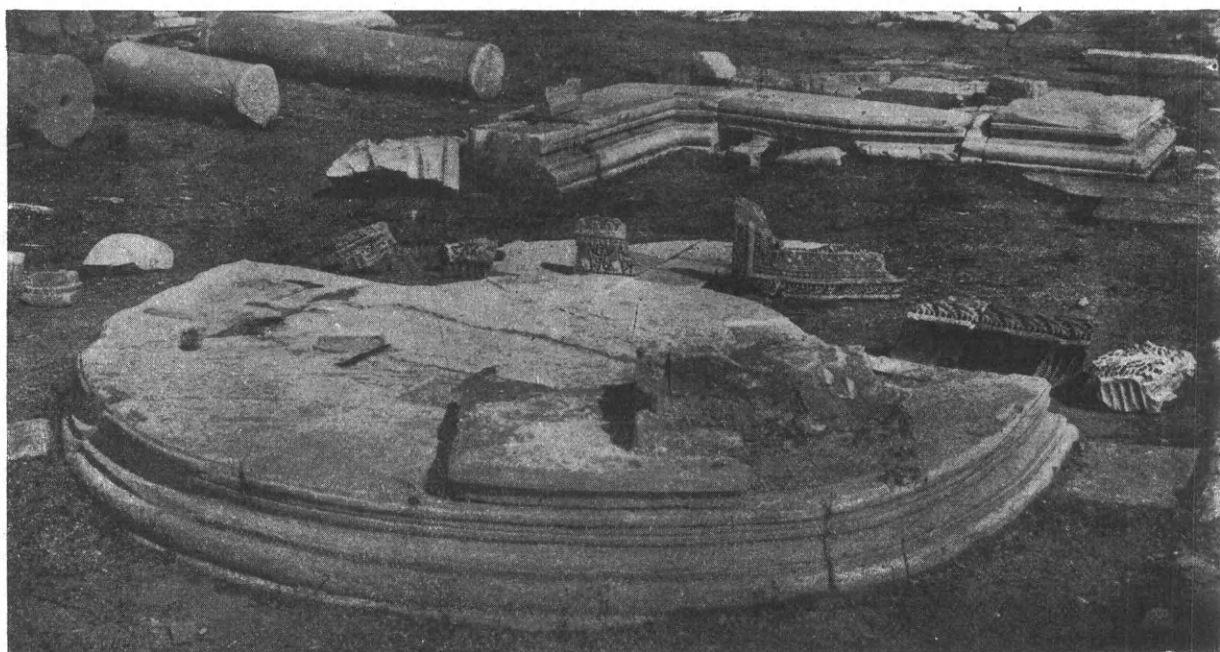
Εἰκ. 107. Ἀποκατάστασις τοῦ ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς Α.

¹ Βλ. E. Hébrard, ἐν Bull. d. corr. hellénique, 1920, σ. 29, fig. 13-14.

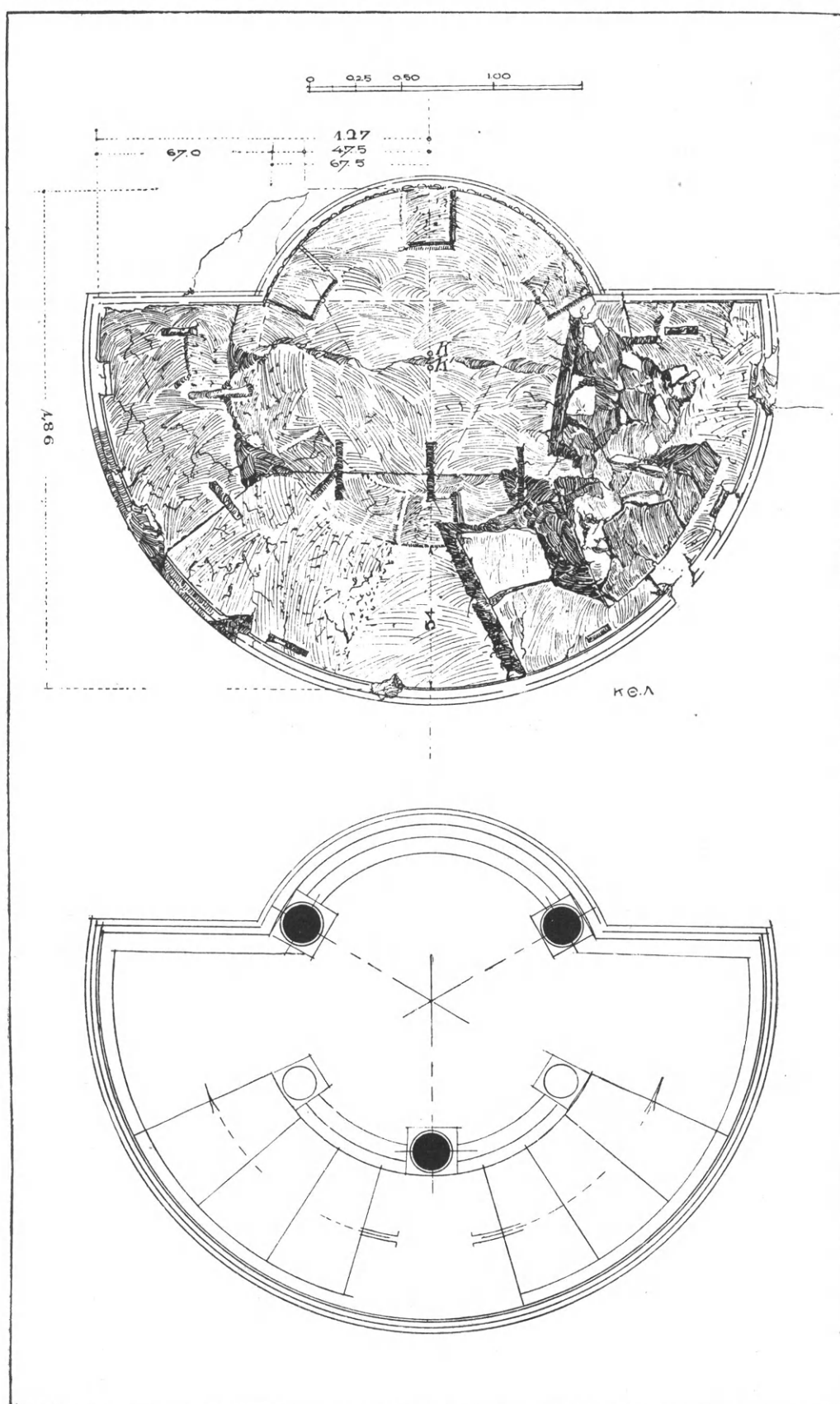

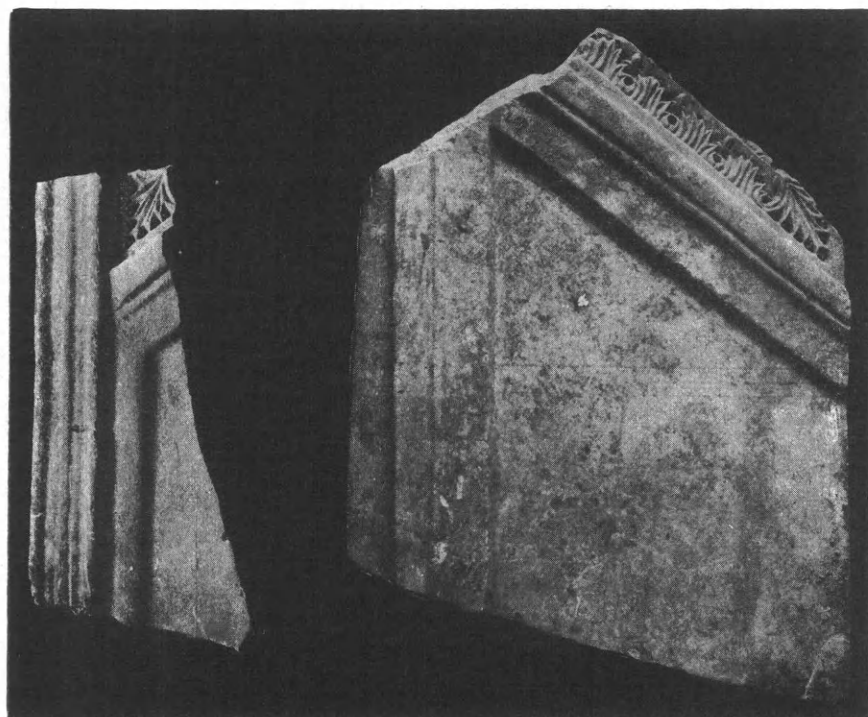
Εικ. 108. Ἀνατολική ἄποψις τῆς κατὰ χώραν ἀνευρεθείσης βάσεως τοῦ ἁμβωνος.

109. Δυτικὴ ἄποψις τῆς αὐτῆς βάσεως τοῦ ἁμβωνος.

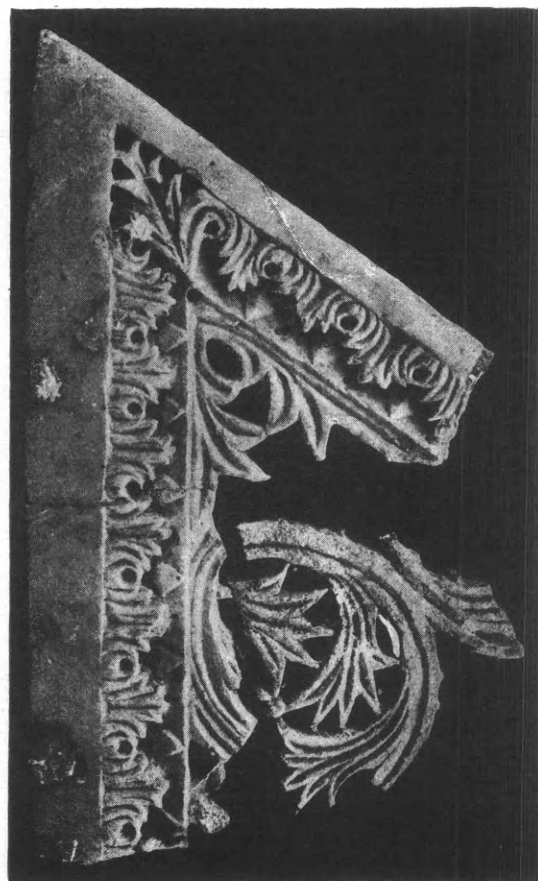
Εἰκ. 110. Κατόψεις τῆς βάσεως τοῦ ἁμβωνος.

Εἰκ. 111. Τμήματα μαρμαρίνων πλακῶν τῆς κλίμακος τοῦ ἁμβωνος.

νίζονται ἐν εἰκ. 111. Αἱ μαρμαρίναι αὗται πλάκες (πάχ. 0,10 μ.) εἶναι καμπύλαι κοσμούμεναι μόνον εἰς τὰ ἄκρα διὰ γλυφῶν ἐν εἴδει πλαισίου, δὲν ἐκάλυπτον δὲ μόνον τὰς βαθμίδας, ἄλλ' ὑποῦντο σχηματίζουσαι τὰς κιγκλίδας τῆς κλίμακος ἐν εἴδει διατρήτου θωρακίου. Τὰ τεμάχια τῆς ἐπενδύσεως τῆς εἰκ. 111 διασφύζουσι τὸ πλαίσιον τῶν θωρακίων τούτων ἐκ σειρᾶς ἀνθεμοειδῶν εἰς σχῆμα Μ· εἰς τὴν μεγάλην δὲ πλάκα δεξιὰ διακρίνονται εἰς τὸ ἄκρον τὰ ἔγνη τοῦ ἀποκρουσθέντος διατρήτου διακόσμου τοῦ θωρακίου. Ὁ διάκοσμος οὗτος διασφύζεται καλύτερον εἰς τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν γωνιαῖον ἄνω ἄκρον τῆς κλίμακος (εἰκ. 112) ἀποτελούμενος ἀπὸ ἀκάνθους ἐν στροβίλῳ. Ἡ κλίσις τοῦ ἀκραιῖου τούτου θωρακίου, βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὴν κλίσιν τῆς κλίμακος, ἔχει ἀναλογίαν 4:5· ἔχοντες δὲ ὑπ' ὅψιν ὅτι τὸ μέγεθος τῆς κατόψεως δὲν ἐπιτρέπει περισσοτέρας τῶν τεσσάρων βαθμίδων, ὑπολογίζομεν εἰς ἓν μέτρον τὸ ὕψος τῆς κλίμακος.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν ἡ ἐπένδυσις τοῦ ἁμβωνος ἦτο διάφορος, ὥς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν δύο μεγαλυτέρων τórμων, οἵτινες δὲν

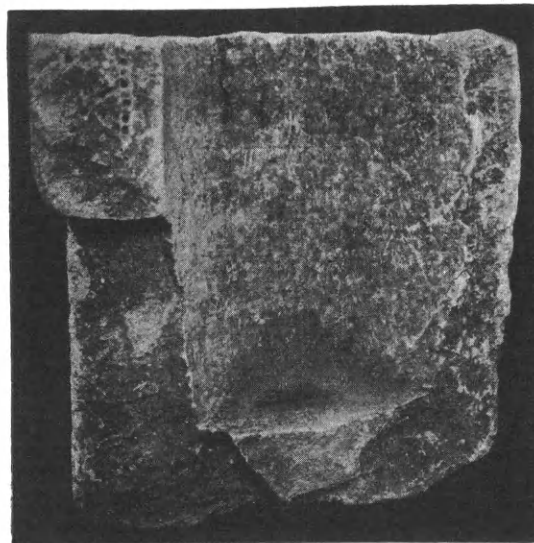

Εἰκ. 112. Τμήμα θωρακίου τῆς κλίμακος τοῦ ἁμβωνος.

εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς βάσεως, ὅπως οἱ λοιποὶ, ἀλλ' ἱκανῶς βαθύτερον (βλ. εἰκ. 110^α). Ἀνευρεθέντα τμήματα μαρμαρίνων κογχῶν δύο διαφόρων μεγεθῶν — τὸ πλάτος τῶν ὁποίων ἔχει ἀκριβῶς: τὸ μὲν, τὸ πλάτος τῶν εὐθέων ἐκατέρωθεν τοῦ ἐξέχοντος ἡμικυκλίου τμημάτων τῶν βάσεων (ἦτοι 0,60 μ.), τὸ δὲ, τὸ πλάτος τοῦ μεταξὺ τῶν στύλων διαστήματος, ὕψος δὲ περὶ τὸ ἓν μέτρον — ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψις τοῦ ἁμβωνος ἐκοσμεῖτο διὰ κογχῶν, ἐνθυμίζουσα τὸν περίφημον ἁμβωνα τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν ἀποκείμενον ἐν τῷ Ὁθωμανικῷ Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐκ τῶν κογχῶν τούτων ἀνευρέθησαν: 1) τὸ κάτω ἡμισυ μιᾶς ἐκ τῶν πλατυτέρων ἀκραιῶν κογχῶν (πλάτ. 0,60 μ., εἰς σφζόμενον ὕψος 0,55 μ.) ἔχουσα ἀποκεκρουσμένον καὶ μόλις διαφαινόμενον τὸν ἐκ λοξῶν ἀκανθωτῶν φύλλων διάκοσμον τοῦ πλαισίου αὐτῆς (εἰκ. 113).

2) Μέγα μέρος — ἐκ δύο τεμαχίων — στενωτέρας κόγχης (πλάτ. 0,17 μ. εἰς σφζόμενον ὕψος 0,52 μ.) ἔνθα διασφύζεται ἀριστερὰ τὸ ἐξ ἡμιφύλλων πλαίσιον καὶ ἄνω τὸ ἡμισυ περίπου τῆς κογχύλης, εἰς ἣν κατέληγον αἱ κόγχαι (εἰκ. 114). Τὸ πλαίσιον μὲ τὰ φύλλα (πλάτ. 0,10 μ.) κλίνει εἰς τὴν κόγχην ταύτην ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὕτως ἐφαρμόζει ἀκριβῶς εἰς τὰ διάμεσα τῶν μικρῶν στύλων, οἵτινες ὑπεβάσταζον τὸ δάπεδον τοῦ ἁμβωνος. Τὰ πλαίσια τῶν κογχῶν τούτων ἄνωθεν τῆς κογχύλης ἡρῶννοντο σχηματίζοντα μέτωπον ὀρθογώνιον. Ἡ ἐπιφάνεια αὕτη ἐπληροῦτο ὁλόκληρος διὰ δύο μεγάλων γυρτῶν ἀκάνθων διασχιζομένων εἰς διπλᾶ ἀκανθωτὰ φύλλα μετὰ σχοινοειδοῦς κοσμήματος εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐπαφῆς τῶν περιέκλειον σταυρόν, ὡς δεικνύουσι τρία ἀνευρεθέντα τεμάχια (εἰκ. 116) ἐκ τῶν ἄνω τούτων μερῶν τῶν κογχῶν προερχόμενα (βλ. καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ ἁμβωνος εἰς Πίν. Δ').

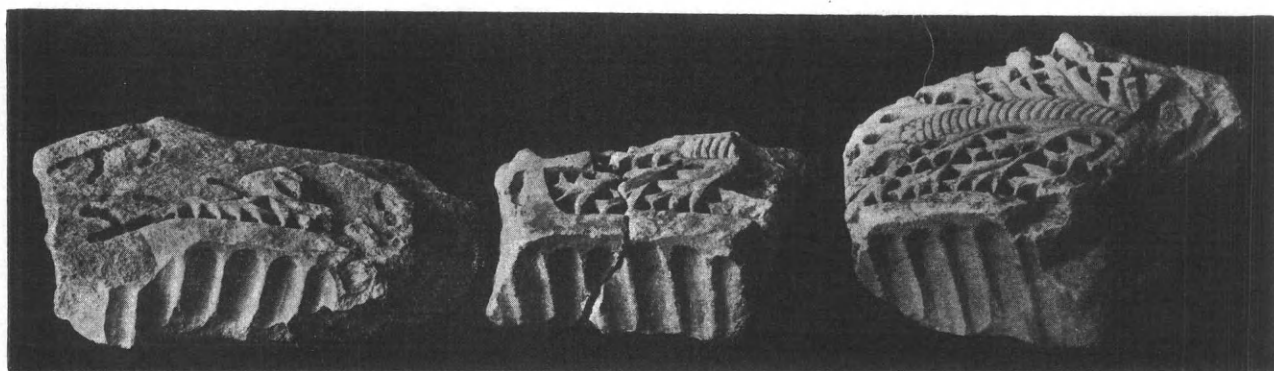
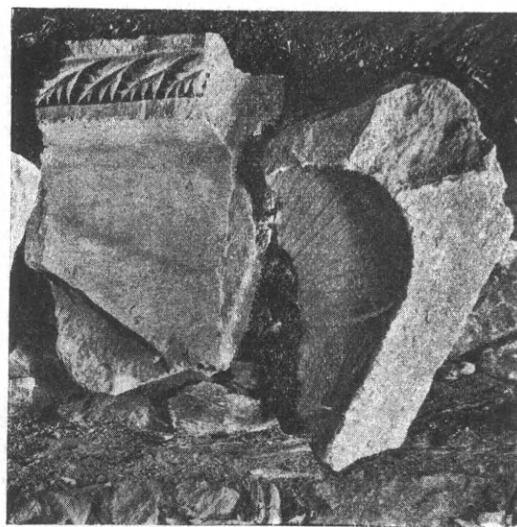
Εἰκ. 113. Τὸ κάτω ἡμισυ κόγχης διακοσμώσης τὸν ἁμβωνα.

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν καὶ τμήματα δύο κογχῶν (εἰκ. 115), ἐξ ὧν τὸ πρὸς τ' ἀριστερὰ ἔχει τὸ πλαίσιον ἀδιακόσμητον, τὸ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι ἄλλου σχήματος καὶ μεγαλυτέρου μεγέθους τῆς κόγχης τῆς εἰκ. 114. Ταῦτα ὅμως προέρχονται ἴσως ἐξ ἐτέρας διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ μὴ δυναμένης νὰ ἐξακριβωθῇ.

Οἱ ἐξ στυλίσκοι τοῦ κάτω ὀρόφου ὑπεβάσταζον τὴν στρογγύλην πλάκα τοῦ πατώματος τοῦ ἁμβωνος, τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν τμήματα. Ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίζοντο τὰ θωράκια τοῦ ἄνω ὀρόφου, οἱ κίονες καὶ τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα τόξα, τὰ φέροντα τὸν βαρὺν μαρμαρίνον οὐρανόν (βλ. εἰκ. 110^β). Ἐξ ὅλου τοῦ συγκροτήματος τούτου τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἁμβωνος εὐρέθησαν τὰ ἐξῆς τεμάχια, τὰ ὁποῖα κατέστησαν δυνατὴν τὴν πλήρη σχεδὸν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ.

1. Τμήματα καμπύλων θωρακίων, ἡ κλίσις τῶν ὁποίων συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὴν καμπύλην τοῦ ἐξέχοντος ἡμικυκλίου τῆς βάσεως τοῦ ἁμβωνος (εἰκ. 117-119). Ἐκ τούτων τὰ τῶν εἰκόνων 117 καὶ 118 προέρχονται ἐκ τοῦ ἄνω πλαισίου τοῦ θωρακίου μὲ διάκοσμον ἐκ σειρᾶς συνεχομένων φύλλων λεπτοτμήτου ἀκάνθου εἰς διάτρητον τεχνικὴν ἄνω-

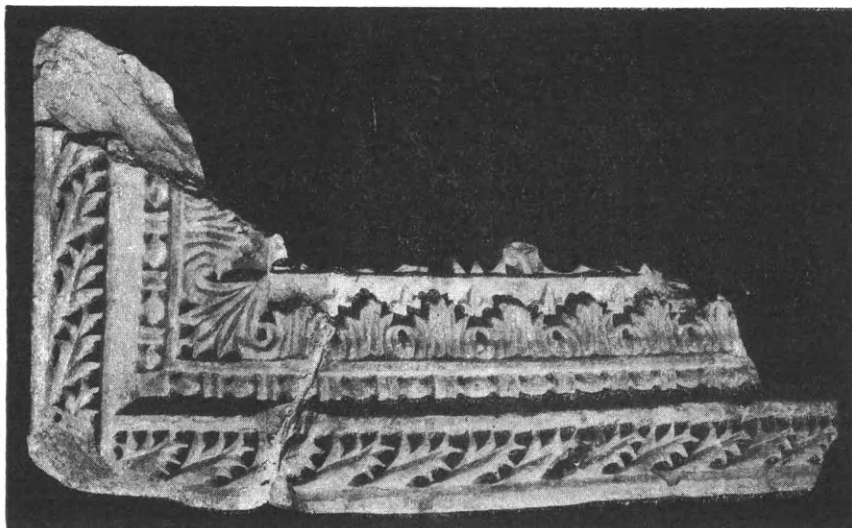

Εικ. 114 - 116. Τμήματα κογχών του ἄμβωνος.

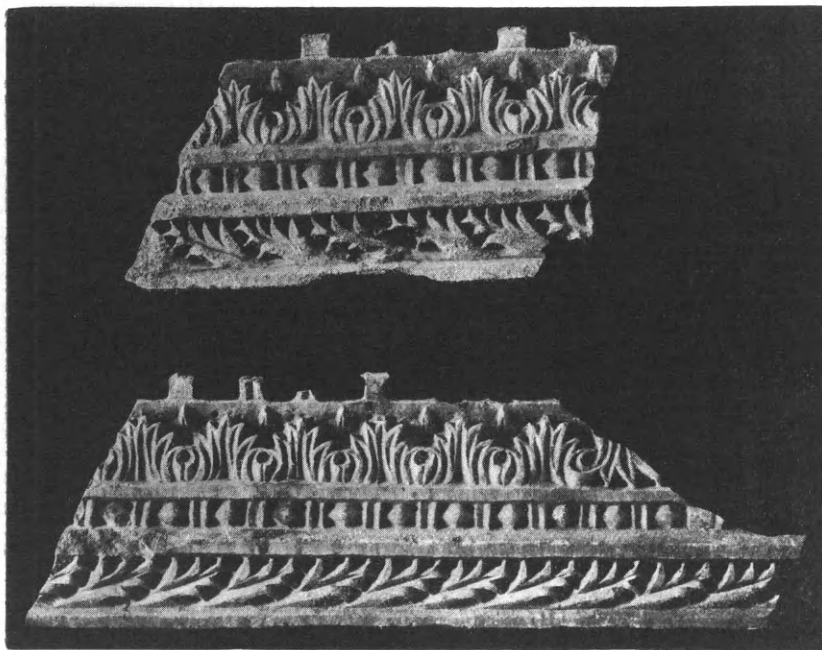
Εικ. 117 - 118. Τμήματα κυρτών θωρακίων του ἄμβωνος.

θεν ἀστραγάλου καὶ σειρᾶς φοινικοειδῶν εἰς σχῆμα Μ, ὁμοίων πρὸς τὰ θωράκια τῆς κλίμακος. Τὸ παριστώμενον εἰς τὴν εἰκ. 119 προέρχεται ἐκ πλαισίου τοῦ κάτω μέρους τοῦ αὐτοῦ θωρακίου, ὅπερ κοσμεῖται μὲ τὰ φοινικοειδῆ, τὸν ἀστράγαλον καὶ τὰ ἀκάνθωτὰ ἡμίφυλλα τοῦ πλαισίου τῶν κογχῶν. Τὰ διασφζόμενα ἐκ τοῦ μέσου τῶν θωρακίων ὑπολείμματα τοῦ διατρήτου διακόσμου δεικνύουσιν, ὅτι οὗτος ἦτο διάφορος τοῦ διακόσμου τῶν θωρακίων τῆς κλίμακος· ἀνευρεθέντα μικρὰ τεμάχια, ἀκριβῶς ἐφαρμόζοντα εἰς τὰ ὑπολείμματα ταῦτα, ἀποκαθιστῶσι τὸν διάκοσμον τῶν

Εἰκ. 119. Τμήμα γυρτοῦ θωρακίου τοῦ ἄμβωνος.

καμπύλων τούτων θωρακίων· οὗτος δηλονότι συνίστατο ἐκ συμπλεκομένων τετραγώνων πληρουμένων δι' ἀκάνθων εἰς διάφορα σχήματα λεπτοτάτης ἐργασίας, ὁμοίων πρὸς τὰ γνωστὰ θωράκια τῆς Ραβέννης. Τὰ μικρὰ ταῦτα τεμάχια ὁμοῦ μὲ ἄλλα ἐκ τῶν θωρακίων τῆς κλίμακος διακρίνονται εἰς τὴν *εἰκ. 106* (ἐν σελ. 88).

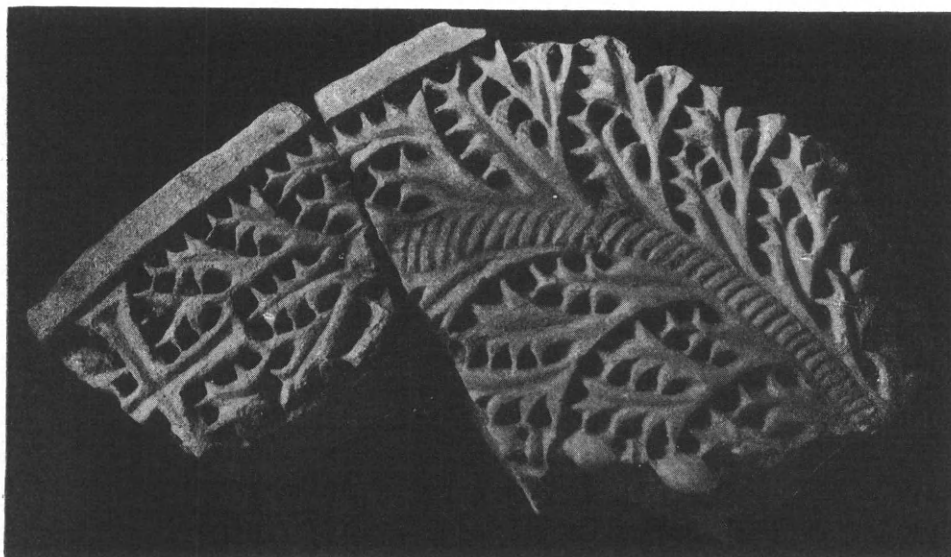

Εἰκ. 120. Τμήματα εὐθέων θωρακίων κοσμοῦντων τὰς δύο εὐθείας πλευρὰς τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τοῦ ἄμβωνος.

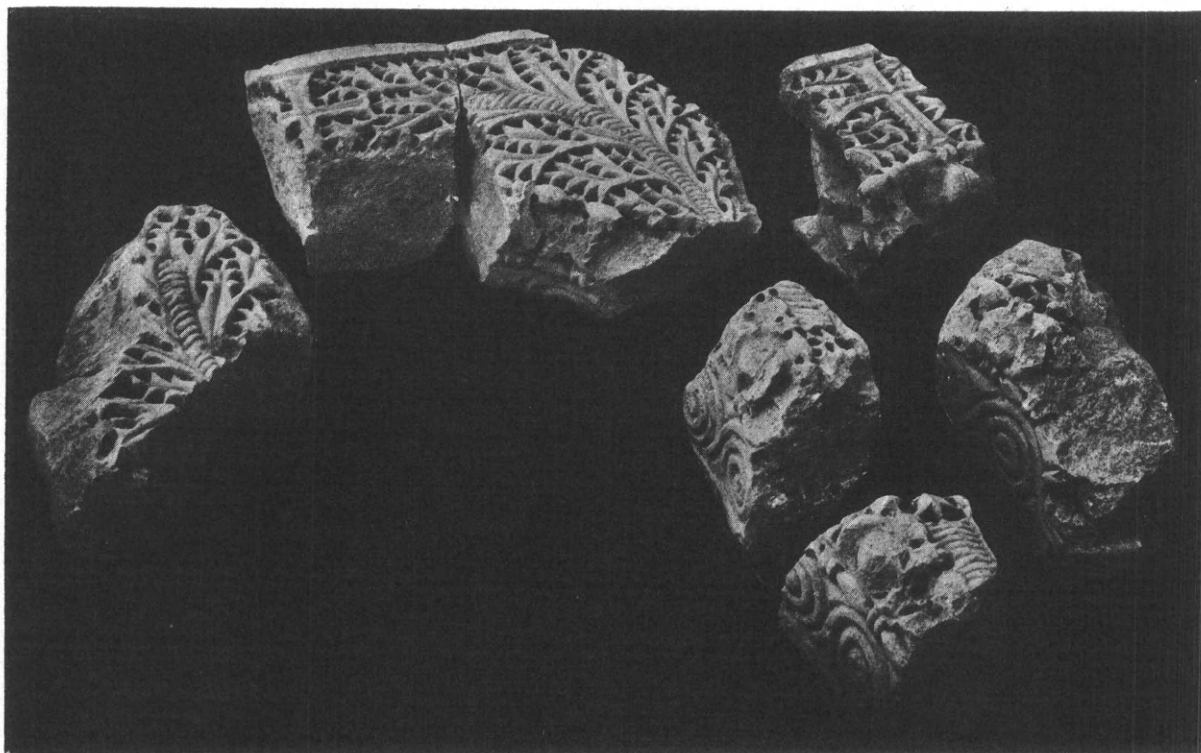
2. Τμήματα ἐκ πλαισίου εὐθέων θωρακίων, ὁμοίων ἀκριβῶς πρὸς τὰ καμπύλα ὡς πρὸς τὸν διάκοσμον καὶ τὸ μέγεθος (*εἰκ. 120*)· ταῦτα προέρχονται ἐκ θωρακίων τῶν δύο εὐθειῶν πλευρῶν τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως, καὶ ἐπληροῦντο μὲ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς γεωμετρικὸν διάκοσμον, ὅπως καὶ τὰ καμπύλα θωράκια τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως, ὡς δεικνύουσι τὰ ἐπ' αὐτῶν σωζόμενα ἱχνη.

3. Ὅκτω τεμάχια προερχόμενα ἐκ καμπύλων τόξων παριστώμενα εἰς τὰς *εἰκόνας 121-123*· τρία ἐξ αὐ-

τῶν προέρχονται ἐκ τῶν κάτω ἄκρων τῶν τόξων φέροντα τὰς τετραγώνους ὁπὰς τῶν γόμφων. Ὁ διάκοσμος τῶν μετώπων τῶν τόξων τούτων εἶναι καθ' ὅλα ἀνάλογος πρὸς τὸν

Εἰκ. 121. Τμήμα ἐκ τῶν καμπύλων τόξων τῶν στηριζόντων τὸν οὐρανὸν τοῦ ἁμβωνος.

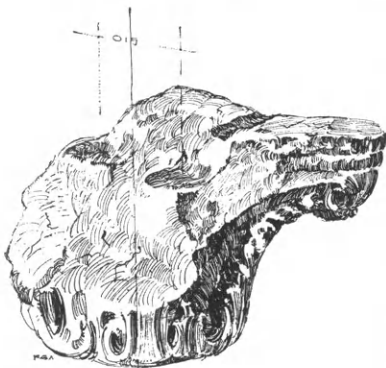

Εἰκ. 122. Τὰ διασωθέντα τεμάχια ἐκ τῶν καμπύλων τόξων τοῦ ἁμβωνος.

διάκοσμον τῶν κογχῶν, ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ μεγαλυτέρα ἐπιφάνεια ἐπιτρέπει τὰ δύο ὑπερ-
μεγέθη φύλλα τῆς ἀκάνθου ν' ἀναπτυχθῶσι μὲ εὐρυτέραν διακοσμητικότητα. Ἡ ὅλη
ἀκάνθος διαγράφει μέγα τόξον αἱ δὲ τριμερεῖς τῆς διακλαδώσεως (πρβλ. εἰκ. 121) διατίθεν-

ται ρυθμικῶς εἰς ἐπαλλήλους καμπύλας τονιζομένας διὰ βαθείας σκιᾶς. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πάχους τῶν τόξων τούτων πληροῦται μὲ ἰωνικὸν κυμάτιον ἐν μέσῳ διπλῆς σειρᾶς ἀστραγάλου καὶ μὲ σπειροειδὲς κόσμημα, ὡς διακρίνεται κυρίως εἰς τὴν εἰκόνα 123.

4. Τμῆμα τοῦ κάτω μέρους κορμοῦ στρεπτοῦ κίονος, ὁμοίου πρὸς τὸν ἀνωτέρω (βλ. ἐν σελ. 24 εἰκ. 26) παρατεθέντα κορμὸν τὸν προερχόμενον ἐκ τῶν κίωνων τοῦ κιβωρίου τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ ναοῦ καὶ μικρὸν κιονόκρανον θεοδοσιανὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν κίονα (εἰκ. 124)· τὸ κιονόκρανον τοῦτο ἂν καὶ κατεστραμμένον κατὰ τὸ ἄνω μέρος, διασφίξει καθαρῶς τὰς δύο ὁπὰς τῶν γόμφων, ἵνα προσαρμόζονται αἱ ἀρχαὶ δύο τόξων.

Εἰκ. 124. Ἀνευρεθὲν κιονόκρανον τοῦ ἁμβωνος.

5. Εἰς τὸν ἁμβωνα τέλος ἀνήκει τὸ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀποκείμενον εἰς τὴν θέσιν τῆς βασιλικῆς πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀλμυροῦ μεταφερθὲν μέγα τμῆμα τοῦ οὐρανοῦ· ἕτερον μικρὸν τμῆμα ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς (εἰκ. 125) συνεπλήρωσεν αὐτὸ καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη τὸ ἥμισυ τοῦ οὐρανοῦ, συγκείμενον ἐξ ἑνὸς μαρμαρίνου ὅγκου (εἰκ. 126). Ἐπίσης ἀνευρέθη καὶ τμῆμα ἐκ τοῦ ἄλλου ἡμίσεος, διακρινόμενον ἀριστερὰ τῆς εἰκ. 126. Ὁ οὐρανὸς οὗτος τοῦ ἁμβωνος εἶναι στρογγύλος ἢ

Εἰκ. 123. Τμῆμα τῆς ἀρχῆς τόξου τοῦ ἁμβωνος.

δὲ διάμετρος αὐτοῦ εἶναι ἀκριβῶς ἴση πρὸς τὴν διάμετρον τῆς βάσεως τοῦ σώματος τοῦ ἁμβωνος (ἦτοι 0,90 μ.). Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ κύκλου, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ὁ οὐρανὸς (πλ. 0,18 μ.), εἶναι ἁδρῶς εἰργασμένη χωρὶς ἴχνη κοιλωμάτων προσαρμογῆς κίωνων ἢ τόρμων. Τὸ ἐλαφρῶς κοῖλον ἐσωτερικὸν κοσμεῖται διὰ ῥαβδώσεων κογχυλοειδῶν στρεφομένων πρὸς τὸ κέντρον. Ἡ ἐξωτερικὴ στενὴ ἐπιφάνεια (ὕψους 0,20 μ.) κοσμεῖται διὰ τριπλῆς στεφάνης ἐκ λοξῶν διμερῶν καὶ ἐκ μεγάλων ὀρθίων φύλλων ἀκάνθου, ὁμοίων πρὸς τὰ θωράκια τοῦ ἁμβωνος καὶ ἐξ ἀστραγάλου εἰς λαμπρὰν ἐργασίαν, ὁμοίου πρὸς τὸ γεῖσον τῆς εἰκ. 85. Ὁ κύκλος τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει βαθεῖς τόρμους μὲ ἴχνη μετάλλου, μαρτυροῦντας τὴν ὑπαρξιν μαρμαρίνου ἐπιστεγάσματος κωνικοῦ ἢ τρουλλωτοῦ.

Ἡ ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων ἀναπαράστασις τοῦ ἄνω τούτου μέρους τοῦ ἁμβωνος ἦτο λίαν δυσχερής. Τὸ πρῶτον πρόβλημα ἦτο: πόσοι ἦσαν οἱ κίονες, οἱ ὑποβαστάζοντες τὸν οὐρανόν; ὅτι οὗτοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν ἑξ, ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς κάτω πεσσούς, εἶναι προφανές, διότι ἡ ἀπόστασις των εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ

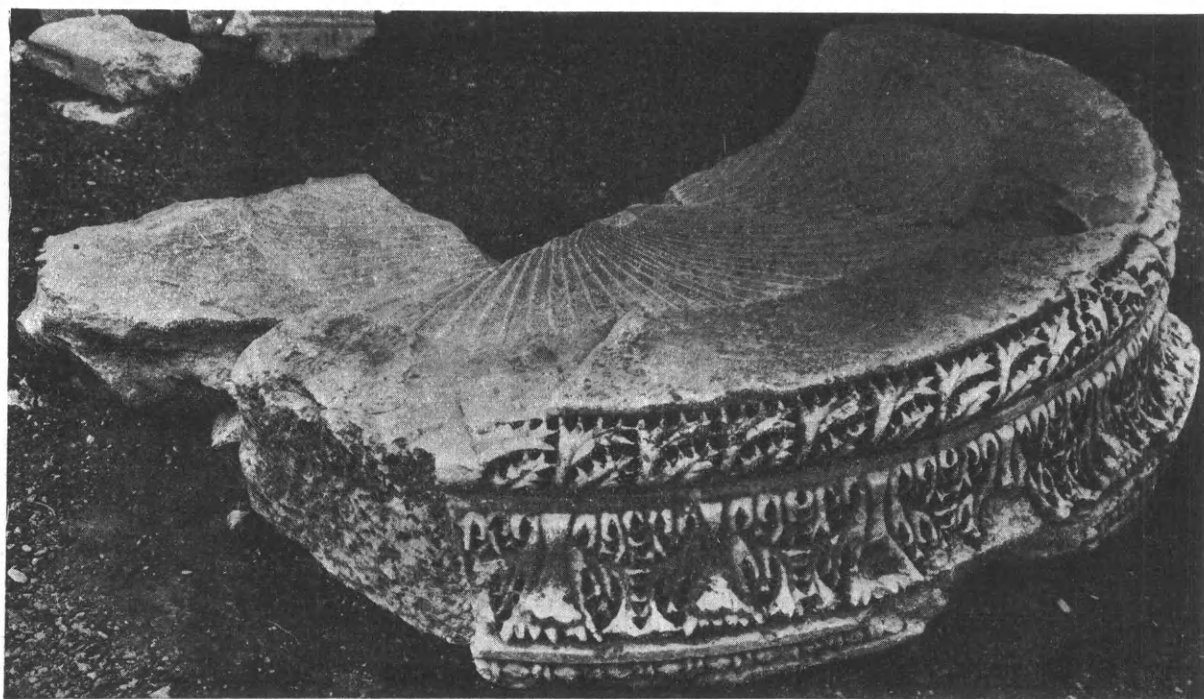

Εἰκ. 125. Τμῆμα τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἁμβωνος.

ή δι' αὐτῶν δίοδος ἀδύνατος. Ἡ διάταξις τῶν ἐξ μικρῶν στύλων ἐπὶ τῆς βάσεως ὑπέδειξεν ὅτι τρεῖς κίονες ἦσαν ἄνω, τοποθετημένοι εἰς ἰσόπλευρον τρίγωνον (πρβλ. εἰκ. 101^β)· τέσσαρας κίονας, ὥς εἶναι τὸ συνηθέστερον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν, διότι καὶ πάλιν αἱ μεταξύ των ἀποστάσεις ἀποβαίνουνσι λίαν στεναὶ καὶ ἡ δι' αὐτῶν δίοδος σχεδὸν ἀδύνατος.

Δεύτερον πρόβλημα ὑπῆρξεν: ἡ ἀποκατάστασις τῆς στηρίξεως τοῦ οὐρανοῦ, ἐφ' ὅσον τὰ ἀνευρεθέντα μικρὰ σχετικῶς τεμάχια τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων τόξων μετὰ δυσκολίας ἄφινον νὰ δηλωθῇ τὸ καμπύλον τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν¹. Ἡ ἔλλειψις παντὸς ἵχνους κοιλωμάτων προσαρμογῆς καὶ τόρμων εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως τοῦ οὐρανοῦ ὑπέδειξαν, ὅτι

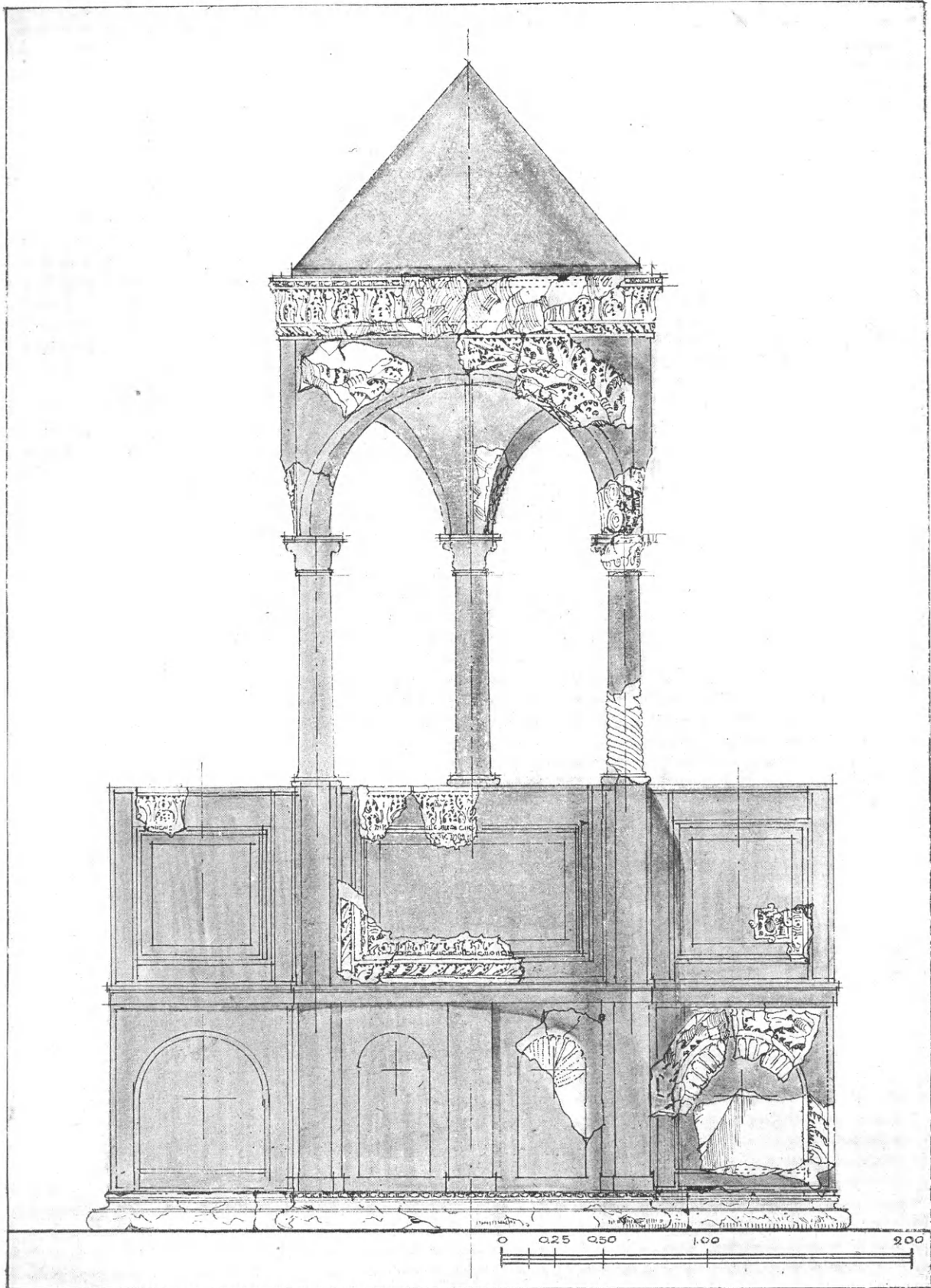
Εἰκ. 126. Ὁλόκληρον τὸ διασωθὲν τμήμα τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἁμβωνος.

οὗτος ἐστηρίζετο δι' ὀλοκλήρου τῆς βάσεως του ἐπὶ τόξων καὶ οὐχὶ ἐπὶ κίωνων. Ὡδηγήθημεν οὕτως εἰς τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τοῦ ἁμβωνος, ἔξαιρέσει τοῦ κωνικοῦ ἢ τρουλλωτοῦ ἐπιστεγάσματος τοῦ οὐρανοῦ, οὗτινος δὲν ἀνευρέθη ἵχνος τι. Αἱ δύο ἀναπαραστάσεις (Πίναξ Δ' καὶ εἰκ. 107) παρέχουσιν ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ ὅσον καὶ λεπτοτάτου ἔργου τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἀληθινοῦ κοσμήματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, τόσον ἄλλωστε συμφώνου καὶ ἐνιαίου πρὸς τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς βασιλικῆς.

Ὁ ἁμβων τῆς βασιλικῆς τῆς Ν. Ἀγχιάλου εἶναι ἐν κατόψει ὁμοιος πρὸς τὸν γνωστὸν ἁμβωνα τῆς Θεσσαλονίκης, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἀπέχει μεγάλως καὶ ὥς πρὸς τὴν συγκρότησιν τοῦ ἄνω καὶ κάτω ὀρόφου. Ἡ διὰ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιστέγασις αὐτοῦ εἶναι τὸ πρῶτον αὐθεντικὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μνημείων δείγμα ἀρχαίου ἁμβωνος καὶ δύναται νὰ συμπληρώσῃ οὐ μόνον τὸν ἁμβωνα τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους παλαιοχριστιανικοὺς ἁμβωνας, τῶν ὁποίων αἱ ἀποκαταστάσεις περιορίζονται εἰς τὰ κάτω μόνον μέρη.

¹ Εἰς τὴν κατανόησιν τῆς στηρίξεως τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἁμβωνος μεγάλως ἐβοήθησεν ἡμᾶς ὁ ἀρχιτέκτων κ. Κίμων Θ. Λάσκαρις, ὁ ἐκτελέσας καὶ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ

ὥς καὶ πάσας τὰς ἀρχιτεκτονικὰς λεπτομερεῖας τῆς παρούσης μελέτης. Εἰς τοῦτον ἐκφράζομεν καὶ ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν.

Ἀποκατάστασις τοῦ ἁμβωνοῦ τοῦ ναοῦ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ - ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

Εκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν καθ' ἕκαστον γλυπτῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς Α βλέπομεν, ὅτι εἰς τὸν διάκοσμον αὐτῶν παρατηρεῖται μεγάλη ποικιλία εἰς θέματα, μορφὰς καὶ τεχνικὴν, δεῖγμα τοῦτο τῆς πλήρους καλλιτεχνικῆς ζωῆς καὶ τῶν ποικίλων ἀναζητήσεων τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ταῦτα ἀνήκουσι.

Τὰ ἐπικρατοῦντα ἐν αὐτοῖς θέματα εἶναι τὰ ἑλληνικά. Ταῦτα ἔχουσιν ἐνίοτε τὴν πλαστικὴν μορφήν τῆς ἀρχαιότητος, ἥτις εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπιζῇ καθαρώτερον ἢ ἄλλοι, κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμῶς λαμβάνουσι τὴν νέαν μορφήν τῆς γραφικῆς διακοσμητικότητος, χωρὶς ν' ἀποβάλλωσι τὴν ὀργανικὴν τῶν πνοῆν, ὅπερ χαρακτηρίζει τὸν 5^{ον} κυρίως αἰῶνα.

Τὰ τέσσαρα εἶδη τῶν κιονοκράνων (εἰκ. 53—64) ἀντιπροσωπεύουσι τοὺς κατ' ἐξοχὴν κυριαρχοῦντας τύπους κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα, οὐδαμοῦ δὲ παρατηρήθη τὸ ἐπιθηματοειδὲς (Kämpferkapitel), τὸ χαρακτηρίζον τὴν ἰουστινιάνειον ἐποχὴν. Τὸν 5^{ον} αἰῶνα προδίδει καὶ ἡ μεγάλη χρῆσις τῆς λεγομένης θεοδοσιανῆς ἀκάνθου, δι' ἧς κατ' ἐξοχὴν κοσμεῖται ὁ ἄμβων (εἰκ. 111—126), ὥς καὶ ἡ ἀνάμικτος αὐτῆς χρῆσις μὲ τὴν πλατύφυλλον εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γλυπτὸν μέλος (εἰκ. 33· πρβλ. καὶ εἰκ. 72—74).

Ἡ σύγκρισις πρὸς χρονολογημένα γλυπτὰ φέρει πάλιν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα μέγαν ἀριθμὸν παραλλήλων, καίτοι θέματά τινα—ἰδίᾳ τῶν θωρακίων—ἐξακολουθοῦσι καὶ εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα. Πρὸς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν βοηθεῖ ἡμᾶς ἡ τεχνοτροπία τῶν γλυπτῶν. Ἡ βαθμὶς ἀφ' ἐνὸς τῆς ἐξελίξεως τῆς πλατείας ἀκάνθου, ὥς εἶδομεν εἰς τὰ κιονόκρανα καὶ τὰ ἐπιθήματα τοῦ αἵθριου (εἰκ. 53—54 καὶ 57) ἢ τῆς λεπτοτομῆτου, ὥς εἶδομεν εἰς τὰ κιονόκρανα καὶ τὰ γείσα τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 58 κέ. καὶ 84 κέ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ συγγένεια τῆς κατασκευῆς πρὸς τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τῶν ναῶν: ἀγ. Δημητρίου (412) καὶ Στουδίου, τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ τοῦ κίονος τοῦ Μαρκιανοῦ (456) μᾶς ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ καθορίσωμεν ὥς χρονολογίαν τῶν ἡμετέρων γλυπτῶν τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Ὡς πρὸς τὸν κύκλον τέχνης τέλος, μεθ' οὗ ὁ γλυπτὸς οὗτος διάκοσμος συνδέεται, τὰς μεγαλυτέρας σχέσεις καὶ ἀναλογίας εὐρίσκομεν πρὸς τὰ γλυπτὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης· μέρος τούτων συνδέεται πρὸς τὰ ἰδιάζοντα συροπαλαιστινιακὰ πρότυπα καὶ ἕτερον μέρος ἔχει πρωτοτυπίαν τοπικὴν. Ἡ καλὴ ἐκτέλεσις, ἥτις εἰς πολλὰ γλυπτὰ δὲν ὑπολείπεται τῆς τέχνης τῆς πρωτευούσης, εἶναι προφανῶς προῖον τῆς μακρᾶς καλλιτεχνικῆς παραδόσεως εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

¹ Ἐκ τοῦ διατηρήτου διακόσμου τῶν θωρακίων τοῦ ἄμβωνος.

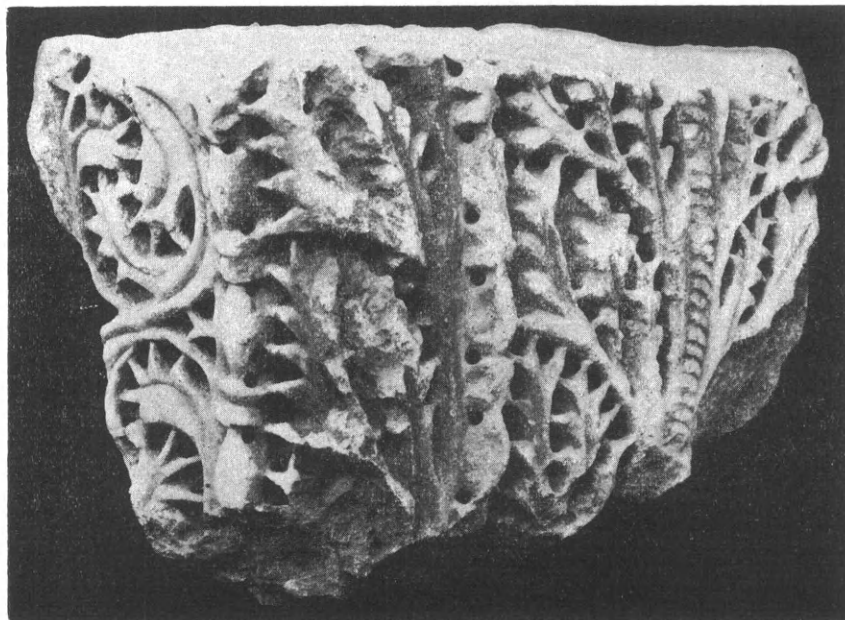
Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Η

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

§ 5. *Ἄνευρεθέντα διακοσμητικὰ μέλη καὶ μικροτεχνήματα.* — Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ μνημείου, ὡς καὶ ἐκ περισυλλογῆς ἐνεργηθείσης πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ Νικ. Γιαννοπούλου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης χριστιανικῆς βασιλικῆς, ἦλθον εἰς φῶς τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα.

Α. ΓΛΥΠΤΑ

1. Τμήμα τόξου (*εἰκ. 127*) περισυλλεγὲν πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς καὶ προερχόμενον πιθανώτατα ἐκ τῶν τόξων τῶν συνδεόντων τοὺς κί-
 ο-

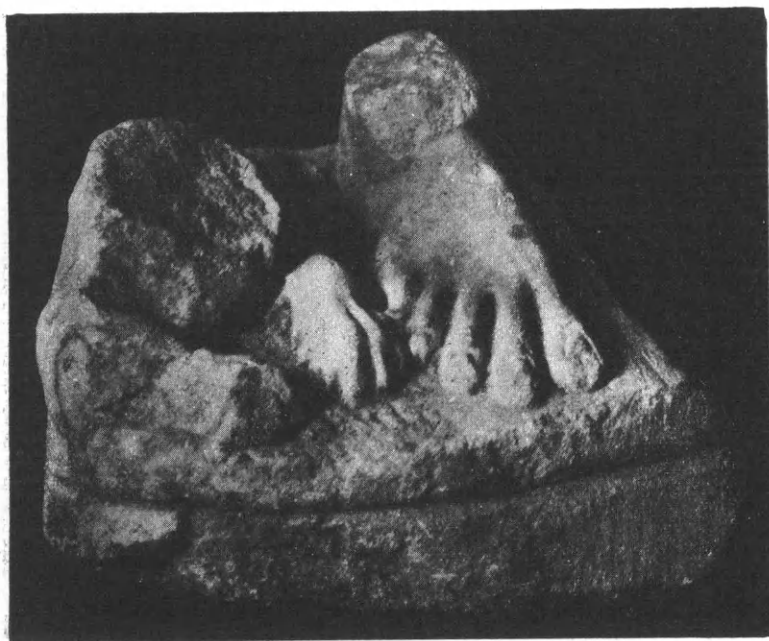

Εἰκ. 127. Τμήμα τόξου τοῦ κιβωρίου τῆς ἁγίας Τραπέζης.

νας τοῦ ἄνωθεν τῆς ἁγ. Τραπέζης κιβωρίου τοῦ ναοῦ (βλ. ἄνωτ. σ. 26). Τοῦτο εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιον πρὸς διακοσμήσεις τοῦ ἁμβωνος, ἐργασμένον μὲ τὴν λεπτότητα καὶ ἡπλαστικότητα τῆς στεφάνης τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος οὐρανοῦ (πρβλ. εἰκ. 126). Τὰ θέματα τὰ διακοσμοῦντα αὐτὸ εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ θέματα τῶν μετώπων τῶν καμπύλων τόξων τοῦ ἁμβωνος (βλ. εἰκ. 121 πρβλ. καὶ Πίν. Δ') καὶ μόνον αἱ ἄκμαι τῶν τόξων καὶ τὸ πάχος αὐτῶν εἶναι ἐνταῦθα πλουσιώτεροι ἢ κάτω δηλονότι ἐπιφάνεια πληροῦται εἰς τὸ ἡμέτερον τεμάχιον μὲ διμερῇ λοξὰ φύλλα ἐντὸς ἀστραγάλων καὶ μὲ ἀκάνθους ἐν στροβίλῳ ἀντὶ τοῦ ἀπλοῦ σπειροειδοῦς τοῦ παρατηρουμένου εἰς τὰ πρῶτα. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία τοῦ διασωθέντος τούτου τμήματος τόξου τοῦ κιβωρίου δύναται νὰ μαρτυρήσῃ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ διακόσμου τῆς ἁγίας Τραπέζης τῆς χριστιανικῆς ταύτης βασιλικῆς.

2. Δύο τμήματα κογχῶν (εἰκ. 128) ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δεξιοῦ κλίτους τοῦ ναοῦ δεξιὰ τῆς σολέας· ταῦτα διασφύζουσι τοὺς πλαισιοῦντας τὰς κόγχας ἡνωμένους κιονίσκους των, κοσμουμένους διὰ φύλλων πενταφύλλου ἀκάνθου καὶ μέρη τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῶν γλυφῶν· τὸ ἄνω τεμάχιον ἔχει καὶ πλατεῖαν ἐν εἵδει παρυφῆς ταινίαν πληρουμένην διὰ ζητοειδῶν διακοσμήσεων.

3. Τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα γλυπτικοῦ συμπλέγματος μεθ' ἡνωμένης βάσεως ὕψους 0,22 μ. (εἰκ. 129), εὑρεθὲν εἰς χεῖρας τοῦ κατοίκου τῆς Ν. Ἀγχιάλου Δ. Ζαχαριάδου καὶ προερχόμενον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς. Εἰς τὸ εὑρεθὲν τεμάχιον διασφύζεται ὁ δεξιὸς ποὺς ἀνδρὸς καὶ ἀριστερὰ τὸ ἡμισυ σῶμα λέοντος ἐξηπλωμένου παρὰ τοὺς πόδας

Εἰκ. 129. Τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα γλυπτικοῦ συμπλέγματος.

Εἰκ. 128. Τμήματα ἐκ τόξων ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ δεξιοῦ κλίτους.

αὐτοῦ. Πρόκειται ἴσως ἐνταῦθα περὶ τεμαχίου προερχομένου ἐκ τοῦ γνωστοῦ χριστιανικοῦ συμπλέγματος τοῦ Δανιὴλ ἐν τῷ μέσῳ τῶν λεόντων, προσφιλοῦς θέματος τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης, δι' οὗ ἐκοσμοῦντο, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν (Εὐσεβίου, ἐν βίῳ Κωνσταντίνου, βιβλ. 3, κ. 49),

κρῆναι, στοαὶ κλπ. Ἡ πλαστικότητα ἐν τούτοις τοῦ ἀνευρεθέντος τεμαχίου πλησιάζει τὰ ρωμαϊκὰ ἔργα γλυπτικῆς, ἃν καὶ εἰς ἔργα χριστιανικὰ (ὡς εἰς τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ Καλοῦ Ποιμένος τοῦ Λατερανοῦ ἐν Ρώμῃ) ὁμοία πλαστικότης παρατηρεῖται.

4. Εἰς χεῖρας τοῦ αὐτοῦ Ζαχαριάδου εὑρέθη καὶ κεφαλὴ ἄμνου (πλάτ. 0,22 μ. εἰς σφζόμενον ὕψος 0,15 μ.) (εἰκ. 130). Τὸ τεμάχιον τοῦτο προδίδει καταφανῆ χριστιανικὴν ἐργασίαν καὶ εἶναι ἴσως μεταγενέστερον τοῦ προηγουμένου. Ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τῆς κεφαλῆς καλότερον διασφύζονται οἱ ὀφθαλμοί, πλαστικῶς ὅπωςδὴποτε εἰργασμένοι διὰ προεξοχῆς τοῦ βολβοῦ καὶ ἐμβυθύνσεως τῆς ἱριδος, ὅπως εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ ἀνάγλυφα.

Τὰ τρία ἀνωτέρω τεμάχια εἶναι πιθανώτατα λείψανα διακοσμήσεων τῶν περὶ τὴν ἡμετέραν βασιλικὴν κτισμάτων.

5. Ἐκ περισυλλογῆς προέρχεται καὶ μικρὸν τμήμα κυρτοῦ θωρακίου μετὰ λοξοτμήτου ἄνω γλυφῆς (ὕψους 0,12 μ.), ἔνθα διασφύζεται ἐπιτεδόγλυφος κεφαλὴ μετὰ φωτοστεφάνου

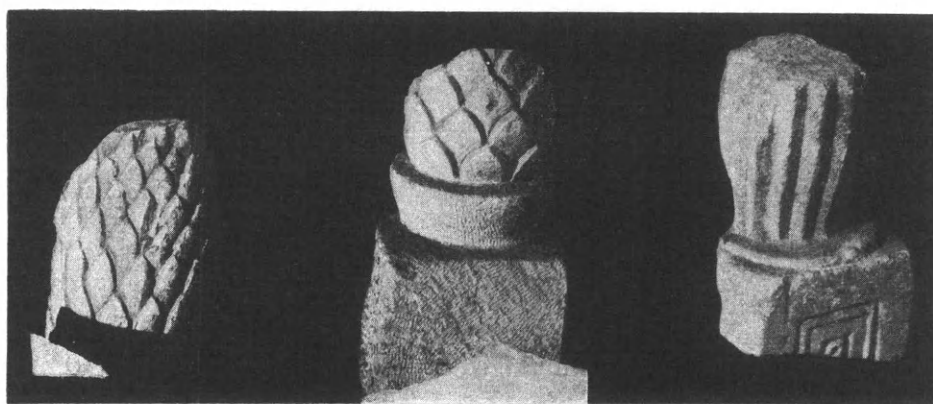
Εἰκ. 130. Ἀνευρεθεῖσα κεφαλὴ ἄμνου.

Εἰκ. 131.

Ἐπιπεδόγλυφος κεφαλὴ ἁγίου (:)
ἐπὶ τμήματος θωρακίου.

(εἰκ. 131)· τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου (ὄφθαλμοί, ρίς, στόμα) ὡς καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἀποδίδονται διὰ χαραγῶν, φαίνεται δὲ ἐκ τοῦ διασωθέντος μέρους τοῦ λαιμοῦ εἶδός τι μαφορίου κατερχομένου δεξιὰ καὶ καλύπτοντος μέρος τῆς σιαγόνος. Ὑπετέθη ὅτι πρόκειται περὶ ἁγιογραφικῆς τινος συνθέσεως (οἶον, τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ), πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι εἶναι μεμονωμένη τις παράστασις.

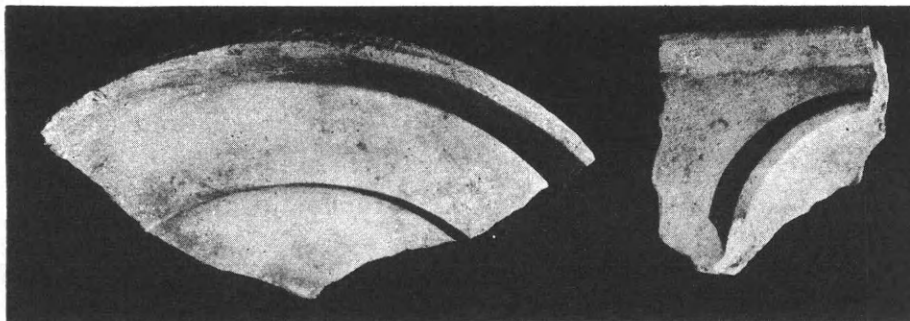

Εἰκ. 132. Τμήματα πεσίσκων τῆς σολέας.

6. Τμήματα τετραγωνικῶν κιονίσκων τῆς σολέας τοῦ ναοῦ (εἰκ. 132), ἐξ ὧν τὰ δύο ἀριστερὰ ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς, τὸ δεξιὰ δὲ εἰκονιζόμενον προέρχεται ἐκ περισυλλογῆς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν. Τὰ τεμάχια ταῦτα διασφύζουσιν ἰδιορρυθμούς λαβὰς εἰς σχῆμα καρπῶν πεύκης ἢ εἰδους τινὸς θυσσάνου σχηματιζόμενοι διὰ γλυφῶν. Προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῶν διαχωριστικῶν μεταξὺ θωρακίων μικρῶν πεσσῶν

τῆς σολέας, ὑπάρχουσι δὲ εἰς τὸ ἐν τούτων δύο ἐγκοπαὶ (προέρχεται ἐπομένως ἐκ τῶν ἐν τῷ μέσῳ πεσσίσκων), εἰς τὸ ἕτερον δὲ μόνον μία, δηλωτικὴ τῆς ἐν τῇ εἰσόδῳ θέσεως αὐτοῦ.

7. Δύο βάσεις τραπεζῶν προερχόμεναι ἐκ περισυλλογῆς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν (**εἰκ. 133-134**). Ἐκ τούτων ἡ τετράγωνος ἀριστερὰ (ὑψ. 0,46 μ.) ἔχει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τὸν συνήθη διάκοσμον τῶν θωρακίων, ἥτοι ρόμβρον μὲ διπλὴν ταινίαν πληρούμενον διὰ σταυροῦ, οὔτινος αἱ κεραῖαι ἀπολήγουσιν εἰς τρίφυλλα καὶ ἐγγραμμένον εἰς τετράγωνον, τὰς γωνίας τοῦ ὁποίου κοσμοῦσιν ἡμίφυλλα· ἡ ἑτέρα (ὑψ. 0,86 μ.) εἶναι πλαστικώτερον εἰργασμένη καὶ προφανῶς

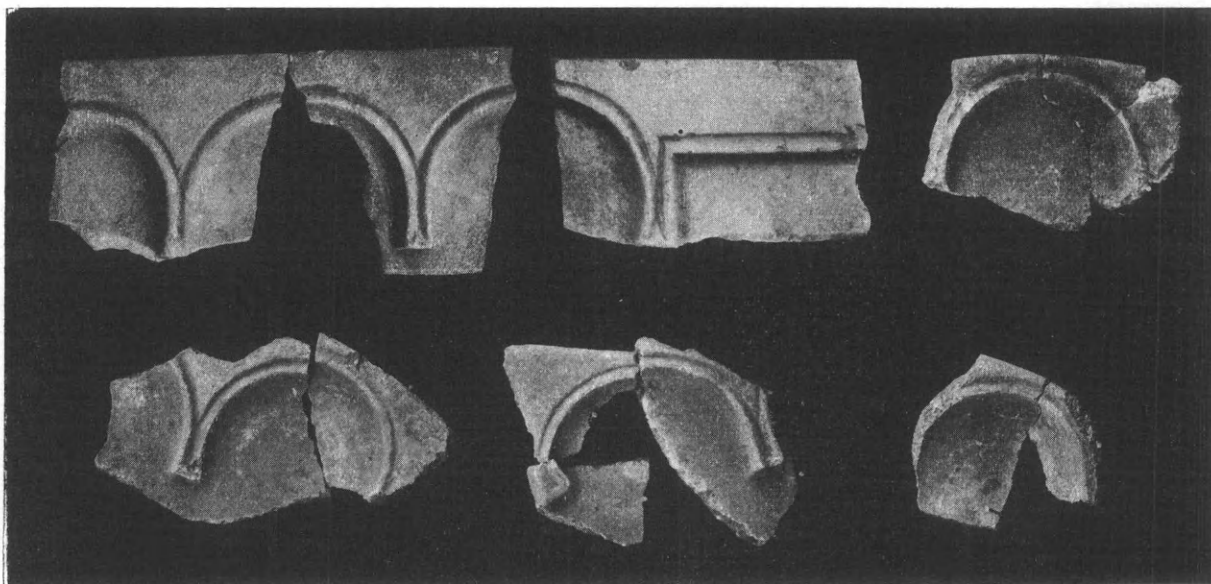
Εἰκ. 133 - 135. Βάσεις καὶ τμήματα τραπεζῶν.

ἀρχαιότερα τῆς πρώτης· ἔχει τὸ σχῆμα τετραγωνικῆς βάσεως μετὰ βάθρου (podium) ἄνω δὲ στρογγύλον κορμὸν μετὰ ἀναγλύφου φολιδωτοῦ διακόσμου. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ἐλαφρῶς κοίλη μετ' ὅπῃς ἐν τῷ μέσῳ, κατάλληλος νὰ δεχθῇ τὴν πλάκα τραπέζης.

Πλάκες τοιαῦται ἀνευρέθησαν δύο (**εἰκ. 135**), ἐξ ὧν ἡ ἀριστερὰ εἶναι ἀβαθῆς στρογγύλη μετὰ διπλοῦ πλαισίου, ἡ δ' ἑτέρα (δεξιὰ) τετράγωνος, ἔχουσα πλὴν τοῦ πλαισίου ἐν τῷ μέσῳ στρογγύλην ἐμβάθυνσιν εἰς σχῆμα λεκάνης. Αἱ τράπεζαι αὗται προέρχονται προφανῶς ἐκ προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς.

Ἀξιολογώτερα εἶναι ἕτερα τμήματα τραπεζῶν παριστώμενα ἐν **εἰκ. 136**. Ἐκ τούτων δύο ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ αἰθρίου, τὰ δὲ λοιπὰ περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ χώρου τῆς ὑποτιθεμένης ἀγορᾶς τῆς πόλεως (βλ. ἄνωτ. σ. 13) κατὰ τὴν κατασκευὴν περιτοιχίσματος τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας τῆς κωμοπόλεως. Τὰ τεμάχια ταῦτα προέρχονται ἐκ τραπε-

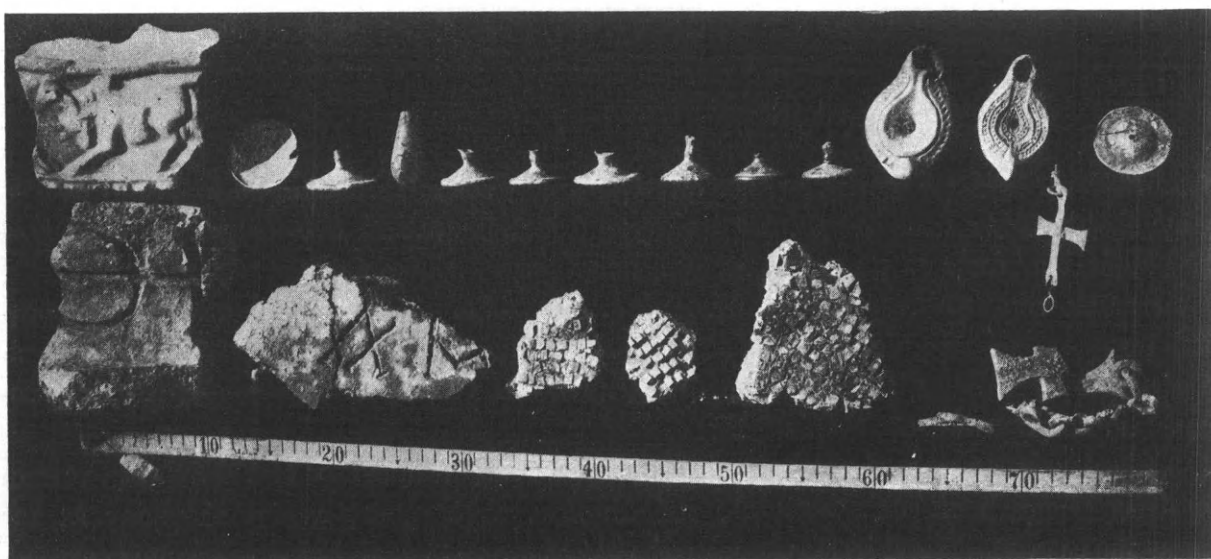

Εικ. 136. Ἀνευρεθέντα τεμάχια ἐκ τραπέζων νεκροδείπνων (*mensae martyrum*).

ζῶν, ὁμοίων κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὰς ἐσχάτως ἀνευρισκομένας εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, οἷον ἐν Ἐφέσῳ, Κορίνθῳ κ. ἄλλ., ἢ χρησιμοποίησις καὶ ὁ συμβολισμὸς τῶν ὁποίων δὲν ἐξηκριβώθησαν εἰσέτι. Ἡ ὁμοιότης τῶν πρὸς τὰς γνωστὰς τραπέζας νεκρικῶν δείπνων καὶ ἀγαπῶν, τελουμένων εἴτε εἰς ἰδιωτικὸν τάφον εἴτε καὶ εἰς τάφον μαρτύρων τῆς πίστεως (διὸ καὶ εἶναι γνωστὰ ὡς *mensae martyrum*) εἶναι καταφανής (βλ. περὶ τῶν τραπέζων τούτων εἰς προσεχῇ μελέτην μου περὶ χριστιανικῶν βασιλικῶν).

Τμήμα τραπέζης εἶναι καὶ τεμάχιον εἰκονιζόμενον ἐν **εἰκ. 137** ἀριστερὰ ἄνω· τὸ διασωθὲν τεμάχιον προέρχεται ἐκ τῆς στεφάνης μεγάλης τραπέζης ἔνθα εἰκονίζοντο κυνηγετικαὶ σκηναί. Ἡ τέχνη τοῦ τεμαχίου τούτου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν γνωστὴν τράπεζαν τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (βλ. Ὁδηγὸν Βυζαντινοῦ Μουσείου, Ἀθῆναι, 1924 σ. 15 κέ.).

Εἰκ. 137. Τεμάχια ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων μικροτεχνημάτων.

Β'. ΜΩΣΑΪΚΑ - ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κυρίως ναοῦ ἀνευρέθη πλῆθος τεμαχίων μωσαϊκῶν καὶ μέγας ἀριθμὸς διαλελυμένων ψηφίδων, προερχομένων ἐκ τῶν διακοσμήσεων τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ.

Ὡς διακρίνεται εἰς τὰ τεμάχια τῆς εἰκ. 137 (κάτω σειρὰ ἐν τῷ μέσῳ) ἄτινα προσάγονται ὡς δείγματα ἐνταῦθα, αἱ ψηφίδες εἶναι ἀκανόνιστοι, τοποθετημένοι εἰς ἱκανὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ὥστε ν' ἀφίνωνται κενά· εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ψηφίδων διαφαινόμενον κονίαμα διακρίνονται χρωματισμοί, ἀνάλογοι πάντοτε πρὸς τὸ χρῶμα τῶν ψηφίδων (ὑπὸ τὰς χρυσᾶς ψηφίδας ὑπάρχει ἐρυθρὸς χρωματισμός, ὑπὸ τὰς βαθείας κυανᾶς καὶ τὰς πρασίνοους ὅμοιοι χρωματισμοὶ καὶ οὕτω καθεξῆς). Ὁμοίως παρατηρεῖται εἰς ἀνευρεθέντα τεμάχια—προερχόμενα προφανῶς ἐκ διακοσμήσεων τόξων—ἡ διὰ λόγους ὀπτικῆς λοξὴ κατὰ σειρὰς τοποθέτησις τῶν ψηφίδων.

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ βαπτιστηρίου ἀνευρέθησαν καὶ τμήματα κονιαμάτων μετὰ ζωηρῶν χρωματισμῶν, προερχόμενα ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν μερῶν τούτων τοῦ ναοῦ. Ἀτυχῶς ἡ κατάστασις, εἰς ἣν τ' ἀνωτέρω ἀνευρέθησαν, δὲν ἐπιτρέπει λεπτομερεστέραν ἀνάλυσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ.

Γ'. ΠΗΛΙΝΑ — ΥΑΛΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀριστερὰ τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς εὗρισκομένου σκευοφυλακίου ἀνευρέθησαν εἰς σχετικῶς μεγάλην ποσότητα τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα ἀντικείμενα, ἡκρωτηριασμένα καὶ ἐφθαρμένα κατὰ τὸ πλεῖστον, ἱκανὰ ἐν τούτοις νὰ δώσωσιν ἰδέαν τινα οὐ μόνον τοῦ στολισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἀρχαίας ταύτης χριστιανικῆς βασιλικῆς ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων σκευῶν τῶν ἐν χρήσει εἰς τὰ σκευοφυλάκια τῶν παλαιῶν τούτων ναῶν.

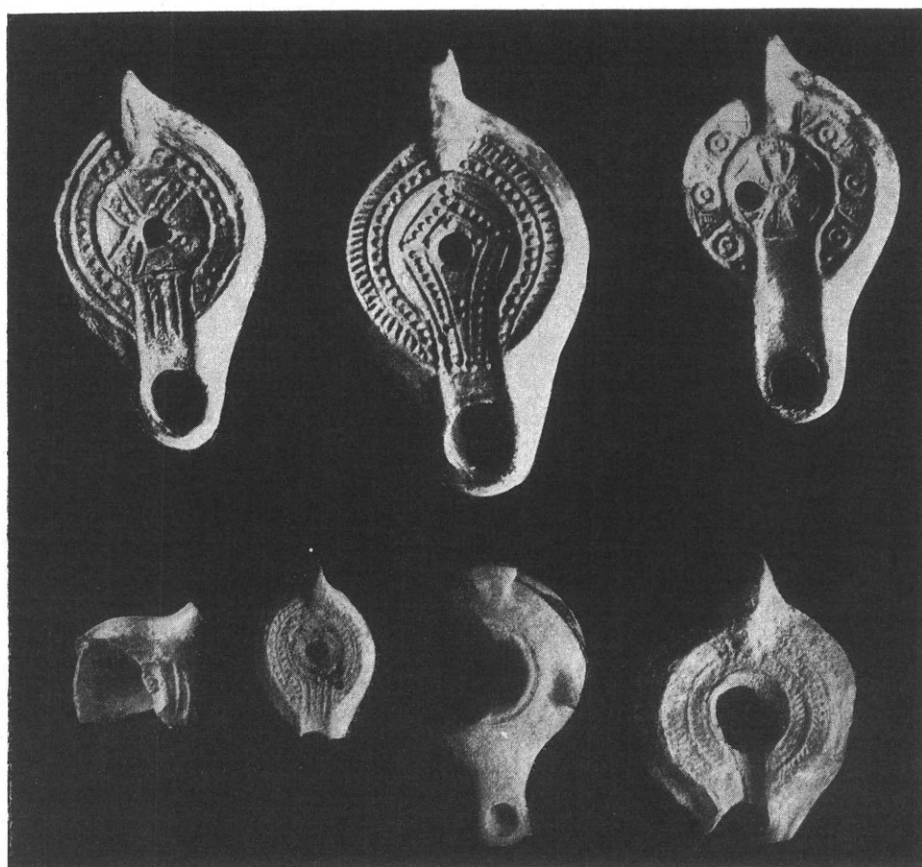
α'. Πήλινα.

1. Πλῆθος τεμαχίων ἐκ μεγάλων *πίθων* (βλέπε ἀνωτέρω ἐν σελ. 45 περιγραφὴν τοῦ σκευοφυλακίου), μεταξὺ τῶν ὁποίων τεμάχια ἐκ στομίων μετ' ἐγχαράκτων ἐπιγραφῶν (εἰς εἰκ. 137 τὰ δύο τεμάχια ἀριστερὰ τῆς κάτω σειρᾶς). Εἰς ἐν τῶν τεμαχίων τούτων διασφύζεται ἡ ἐπιγραφὴ ΘΗ(βῶν]πιθ. ἐκκλησίας Θηβῶν], εἰς τὸ ἕτερον δὲ τὰ γράμματα: Χ μετὰ λοξῆς γραμμῆς πρὸ τοῦ γράμματος (πιθ. χίλιοι) καὶ Μ (πιθ. μόδιοι). Ἦτοι τὸ πρῶτον ἀναγράφει τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, τὸ δὲ δεύτερον τὴν χορηγικότητα ἴσως τοῦ πίθου.

2. Πολλοὶ *λύχνοι*, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων παρίστανται εἰς τὰς *εἰκ. 138-140* (πρβλ. καὶ εἰκ. 135 δεξιὰ ἄνω σειρὰ).

Οἱ λύχνοι οὗτοι ἔχουσι τὸ σύννηθες ὠοειδὲς μετὰ λαβῆς σχῆμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν λύχνων, αἱ ἀνάγλυφοι δὲ διακοσμήσεις των, ἀνήκοντες εἰς τοὺς διαφόρους γνωστοὺς τύπους, εἶναι διάφοροι. Εἰς τὸν λύχνον τῆς εἰκ. 138 τὸ κέντρον πληροῦται δι' ἀγγείου (εἰς σχῆμα κανθάρου), ἐξ οὗ φύονται ἄνθη ἐκατέρωθεν, ἐν ᾧ ἡ παρυφὴ ἔχει τὸ σύννηθες ἐκ τριπλῶν κύκλων κόσμημα. Εἰς τὸν λύχνον τῆς εἰκ. 139 τὸ κέντρον καταλαμβάνει ταῶς, τὴν δὲ παρυφὴν κόσμημα εἰς σχῆμα περοῦ καὶ ἐσχηματοποιημένα ἄνθη. Εἰς τοὺς λύχνους τῆς εἰκ. 140 (πρβλ. καὶ τὴν εἰκ. 137 δεξιὰ ἄνω) ἐπικρατεῖ εἰς τὰς παρυφὰς τὸ ἀπλοῦν ἢ διπλοῦν διὰ στιγμῶν καὶ κύκλων εἰς σχῆμα ρόδακος κόσμημα, ἐν ᾧ τὸ κέντρον πληροῦται διὰ μονογραμμάτων τοῦ Χριστοῦ, ῥόμβων, κύκλων εἰς σχῆμα στεφάνου καὶ καθεξῆς¹.

¹ Τοὺς διαφόρους τύπους τῶν λύχνων βλέπε ἐν Wulff, Altchr. u. Mittelalt. Bildwerke ἔ. ἀ. Νῦ 1220 κέ.

Εἰκ. 138 - 140. Παλαιοχριστιανικοὶ λύχνοι εὗρεθέντες ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ.

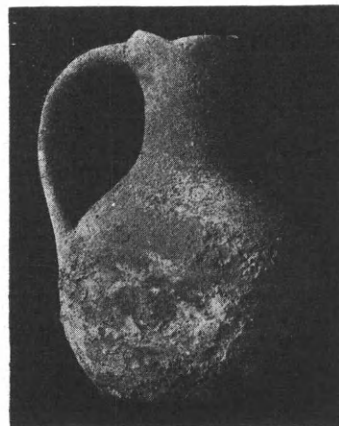
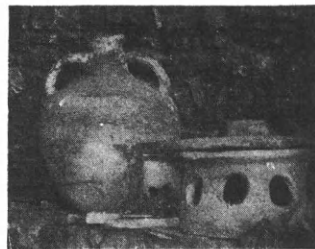
Εἰκ. 141. Πηλίνη σφραγὶς ἀνευρεθεῖσα ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ.

3. Μεταξὺ τῶν πηλίνων εὗρημάτων τοῦ σκευοφυλακίου εἶναι καὶ σφραγὶς ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ ἀνάγλυφον διπλοῦν ἰσοσκελῆ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου καὶ κατὰ τὴν παρυφὴν ἑλικοειδῆς γραμμικὸν κόσμημα μετὰ στιγμῶν (εἰκ. 141).

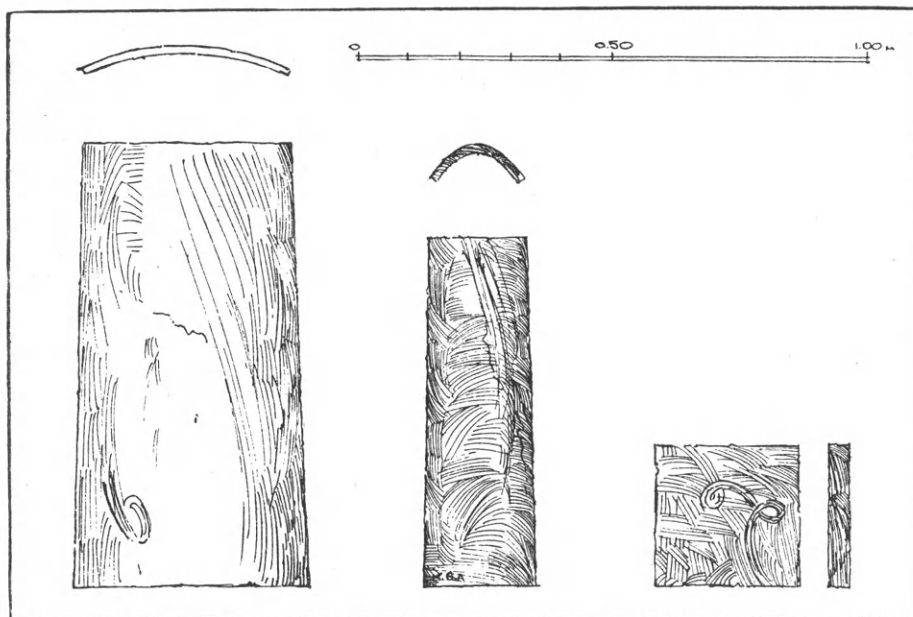
4. Ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου περισυνελέγη καὶ πλῆθος θραυσμάτων ἐξ ἀγγείων ἄνευ γανώσεως, τὸ ἀνευρεθὲν δὲ ἀκέραιον παριστᾷ ἡ εἰκ. 142.

Πλὴν τούτων ἀπόκεινται εἰς τὴν συλλογὴν Ν. Ἀγχιάλου περισυλλεγένητα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, ἄνευ γανώσεως τῶν αὐτῶν χρόνων, παριστώμενα εἰς τὴν εἰκ. 142 ἄνω, ἥτοι στάμνος καὶ εἰδὸς τι μαγειρικοῦ σκεύους(;) ἔχοντος κατὰ τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ὀπᾶς.

Εἰς τὰ πῆλινα εὗρήματα περιλαμβάνομεν τέλος ἐνταῦθα καὶ μεγάλας κεράμους εὗρεθείσας εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ προπύλου (βλ. ἄνωτ. σ. 49), τὸ σχῆμα τῶν ὁποίων παριστᾷ ἡ εἰκὼν 143.

Εἰκ. 142. Ἀνευρεθέντα πῆλινα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων.

Εἰκ. 143. Σχήματα κεράμων καὶ πλίνθων τῆς βασιλικῆς.

β'. Υάλινα.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ σκευοφυλακίου ἀνευρέθησαν καὶ πολλαὶ βάσεις ἐξ υαλίνων δοχείων κανδηλῶν (διαμ. 0,04—0,05 1/2 μ.). Αὗται ἔχουσιν ἑλαφρῶς τὸ σχῆμα κολούρου

πυραμίδος—πλήν μιᾶς ἥτις εἶναι ἐπίπεδος—καταλήγουσι δὲ πᾶσαι κατὰ τὸ ἄκρον εἰς δακτύλιον κοῖλον καὶ διατηροῦσιν ἐν μέρει τὴν κάθετον λαβὴν ἐν τῷ κέντρῳ, ἥτις ἐπλατύνετο εἰς τὸ χεῖλος ἄνω· ἡ λαβὴ αὕτη ἔχει ὕψος ποικίλλον ἀπὸ 0,005—0,009 μ. Ὡς ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων δηλοῦται, αἱ κανδήλαι αὗται ἦσαν ἐλαφρῶς ἀσύμμετροι κατὰ τὸ σχῆμα, προδίδουσαι τὴν διὰ τῆς χειρὸς ἐργασίαν, τὰ δὲ χρώματά των ἔχουσι διαφόρους ἀποχρώσεις κυανοῦ καὶ πρασίνου (βλ. εἰκ. 137 ἄνω σειρά).

Μεταξὺ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων ὑπάρχουσι: μικροὶ ἐκ λεπτοτάτης ὑάλου δίσκοι (διαμ. 0,05 $\frac{1}{2}$ μ.) ἐλαφρῶς κοῖλοι καὶ φιαλίδιον βαθέως κυανοῦν (ὑψ. 0,06 μ.), ὅπερ εἶναι πιθανώτατα τὸ κάτω μέρος μεγάλης κρεμαστῆς κανδήλας (εἰκ. 137).

Εἰκ. 144. Σταυροὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἑτέρα μέταλλα ἀντικείμενα ἀνευρεθέντα εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τοῦ ναοῦ.

Υάλινα τεμάχια εἰς μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Ταῦτα προέρχονται προφανῶς ἐξ ὑελοπινάκων παραθύρων, τὸ πάχος δὲ αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε ὁμοιον (εἰς τὰ ἄκρα ποικίλλει ἀπὸ 0,001—0,002 μ., εἰς δὲ τὸ μέσον ἀπὸ 0,004 μ.—0,005 μ.)· τὸ ἐπικρατοῦν εἰς τὰ τεμάχια ταῦτα χρῶμα εἶναι τὸ πρασινόν.

γ'. Μετάλλινα.

Ἀξιόλογα εἶναι καὶ τ' ἀνευρεθέντα ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ μέταλλα ἀντικείμενα.

1. Τρεῖς σταυροὶ ἐξ ὀρειχάλκου τοῦ 5^{ου} ἢ 6^{ου} αἰῶνος (εἰκ. 144) ἐκ τῶν συνήθως χρησιμοποιουμένων πρὸς ἀνάρτησιν σκευῶν εἰς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς. Ἐκ τούτων οἱ δύο ἀριστερὰ ἔχουσι τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ μὲ τὰ πλατυνόμενα ἄκρα τῶν κεραίων, διατηροῦσι δὲ εἰσέτι τοὺς μεταλλίνους δεσμοὺς εἰς τὴν κάθετον κεραίαν· εἰς τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκ. 144 (συγκείμενον ἐκ τεμαχίων δύο σταυρῶν) διασφύζεται καὶ ἡ συγκρατοῦσα αὐτὸν ἄλυσις. Ὁ σταυρὸς δεξιὰ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκ. 144, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπει τὸ

ἄνω τμήμα τῆς καθέτου κεραίας, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον μὲ τὰς πλατυνόμενας κεραίας καὶ τὰς δισκοειδεῖς ἀπολήξεις τῶν γωνιῶν, ἐφηρμοζέτο δὲ εἰς σκευὸς τι, ὡς δεικνύει ὁ ἐν τῷ μέσῳ

υπάρχων δεσμός. Τέλος τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ τεμάχιον εἶναι τὸ ἥμισυ περίπου τιμῆμα μονογράμματος¹.

Τὰ λοιπὰ ὀρειγάλκινα τεμάχια, τὰ παριπτώμενα εἰς τὴν εἰκ. 144 προέχονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν ἐξαρτημάτων θυροφύλλων, τὸ δὲ ἄνωθεν τοῦ μονογράμματος τεμάχιον εἶναι ὀρειχαλκίνη βάσις σκεύους τοῦ ναοῦ.

2. Νομισματομορφὸν χρυσοῦν ἔλασμα 0,03 μ. (εἰκ. 145) περιβαλλόμενον διὰ χρυσοῦ ὁμοίως στεφάνου καὶ ἔχον εἰς τέσσαρας σειρὰς ἐγγάρακτον διὰ κεφαλαίων γραμμάτων ὁλόκληρον τὸν τρισάγιον ὕμνον ("Ἄγιος ὁ Θεὸς — Ἄγιος ἰσχυρὸς — Ἄγιος ἀθάνατος — ἐλέησον ἡμᾶς)· ἄνωθεν τοῦ ὕμνου ὑπάρχουσιν ὁμοίως ἐγγάρακτοι: σταυρὸς ἰσοσκελῆς ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκατέρωθεν τὰ σύμβολα ἡλίου καὶ σελήνης, κάτωθεν δὲ ἐν τῷ μέσῳ μονόγραμμα ἀναλυόμενον εἰς τὰ γράμματα: Δ, Μ, Ρ, Τ καὶ Υ (Δημητρίου;)². Ἐκατέρωθεν τοῦ μονογράμματος εἶναι κεχαραγμένα συμμετρικῶς περιστρεφασαί τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ κέντρον.

Πρόκειται ἴσως περὶ φυλακτηρίου (amuleta), τοῦ τρισαγίου ὕμνου κεχαραγμένου ἀντὶ εὐχῆς ἢ ἐπικλήσεως τοῦ κατόχου (Δημητρίου;)³, ἥτοι ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῶν χριστιανικῶν ἐγκολπίων. Εἰς τὸ ἔλασμα τοῦτο δὲν ὑπάρχει ὁπὴ πρὸς ἀνάρτησιν, ἐπομένως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τοῦτο περιεκλείετο εἰς τι στρογγύλον πλαίσιον ἢ θήκην ἐξ ἐτέρας ὕλης.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ εὐρήματος τούτου, ἂν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει: τὰ σύμβολα ἡλίου καὶ σελήνης, τὸ μονόγραμμα καὶ ἡ παλαιογραφία τοῦ ὕμνου, θὰ ἡδύνατο τις νὰ τὸ ἀναγάγῃ εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους⁴.

Εἰκ. 145
Χρυσὸν φυλακτήριον (amuleta) μετὰ τοῦ τρισαγίου ὕμνου.

Δ. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ σκευοφυλακίου ἀνευρέθησαν καὶ νομίσματα, ἐξ ὧν τὰ ὑπ' ἀρ. 3 κέ. εἶναι καὶ ἀξιόλογα κατὰ τοῦτο, καθ' ὅσον δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις τῆς χρονικῆς περιόδου τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ. Ταῦτα κατὰ παράκλησίν μου ὁ συνάδελφος κ. Κωνσταντόπουλος κατέταξεν ὡς ἑξῆς:

Κωνσταντῖος Β'. — (323-361) (εἰκ. 146).

1. /Α—18 χιλ.—D.N. CONSTAN—TIVS P.F. AVG.

Πέριξ προτομῆς Κωνσταντίου Β' πρὸς δεξιὰ, μετὰ διαδήματος καὶ χλαμύδος.

Τὸ ὅλον ἐν κύκλῳ σφαιριδίων ἐφθαρμένῳ.

Ὡπ. FEL. TEMP. RE [PA] RATIO πέριξ τοῦ αὐτοκράτορος καταβάλλοντος διὰ τοῦ δόρατος πολέμιον.

¹ Τοὺς διαφόρους τύπους ὁμοίων σταυρῶν βλέπε ἐν Wulff, Altchr. u. Mittelalt. Bildwerke, 3. α. Ν° 44 κέ.

² Ἐκ τῶν γραμμάτων τούτων τὰ: Δ καὶ Μ ἀποτελοῦσι τὸ συμπλήμα τοῦ μέσου, ἐν ᾧ τὰ τρία τελευταῖα γράμματα εἶναι κεχαραγμένα εἰς τὴν προέκτασιν πρὸς τὰ ἄνω τῶν δύο σκελῶν τοῦ γράμματος Μ καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ Δ· τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ συμπλήμα Τ καὶ Υ ἔχει διαταχθῇ εἰς σχῆμα σταυροῦ.

³ Ἡ γενίκευσις τοῦ τρισαγίου ὕμνου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ

ἄρχεται ὡς γνωστὸν, κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ Θεοδοσίου Β' (408-450) πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Τὰ λειτουργικὰ ἔξματα, Ἀθῆναι, 1920, σ. 33.

⁴ Περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν συμβόλων ἡλίου καὶ σελήνης καὶ περὶ σχημάτων τῶν φυλακτηρίων τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐποχῆς μετ' ἐπιγραφῶν κλπ. πρβλ. Kaufmann, Handb. d. christl. Archäologie, Paderborn, 1913, σ. 632 κέ., ἐνθα ὑπάρχει καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ φυλακτηρίων εἰς δακτυλίου, ἐγκόλπια κττ.

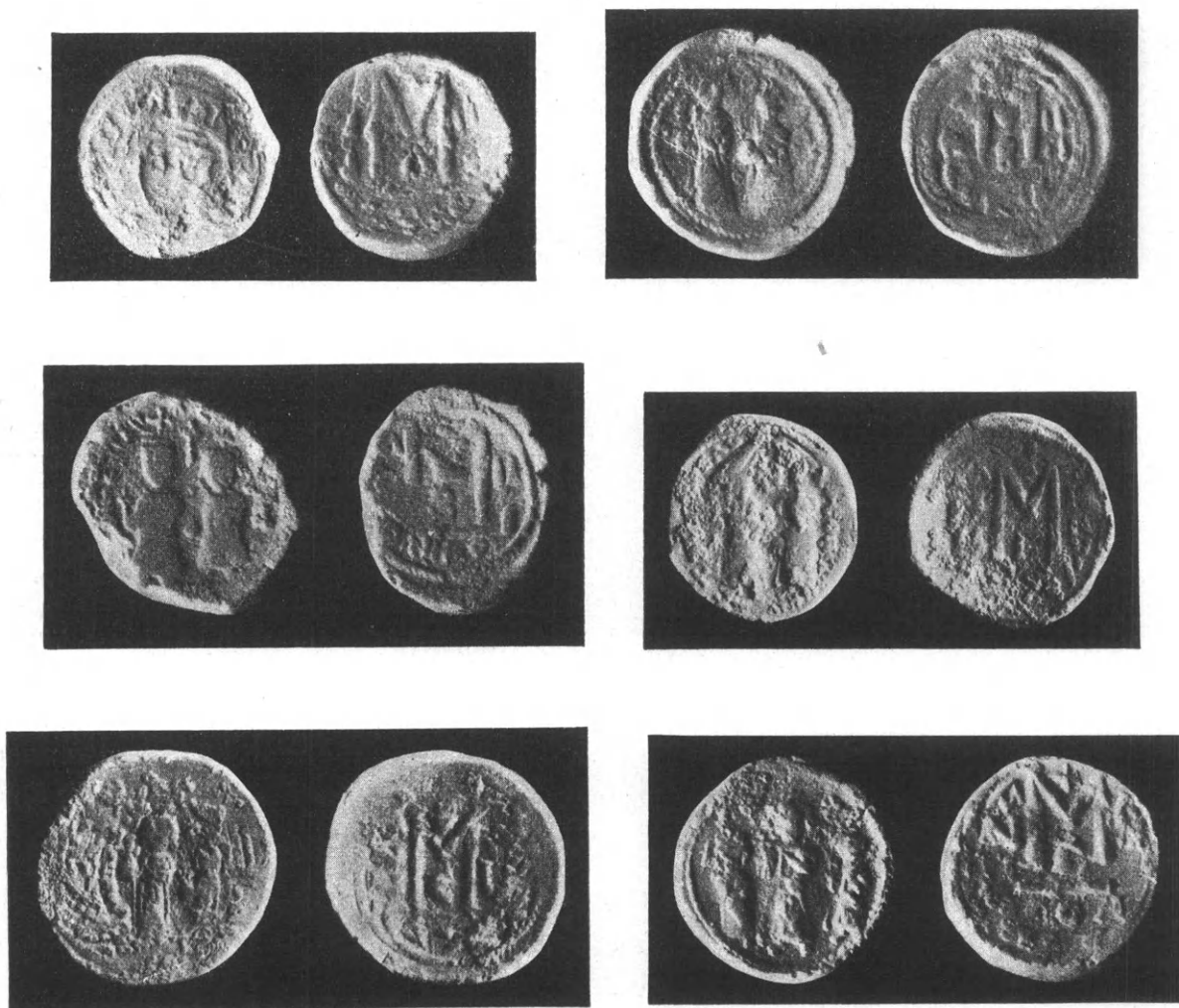
Εἰκ. 146. Νόμισμα Κωνσταντίου Β' εὐρεθὲν παρὰ τὴν ἀψίδα τοῦ ναοῦ.

Ἐν τῷ πεδίῳ ἀριστερὰ Β, ἐν τῷ ἐξέρῳ S.M. Τ [ΕS.

Τὸ ὅλον ἐν κύκλῳ σφαιριδίων.

2. /Α—18 χιλ.—Ἄτερον ἐφθαρμένον πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, ἔχον ὅμοιον ὀπισθεν τύπον καὶ ὁμοίαν ἐπιγραφὴν.

Τὰ δύο ἀνωτέρω νομίσματα εὗρέθησαν ἔξωθεν τῆς ἀψίδος τοῦ ναοῦ κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς.

Εἰκ. 147-152. Νομίσματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν συμβασιλέων αὐτοῦ εὗρεθέντα ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τοῦ ναοῦ.

Ἡράκλειος μόνος.—(610-641) (εἰκ. 147).

3. /Α—27 χιλ.—Ἐπιγραφὴ ἀσαφὴς διότι τὸ νόμισμα ἔχει ἐπικοπῇ ἐπὶ ἄλλου προγε-νεστέρου, ἴσως Τιβερίου.

..... ER AVG. — περίξ προτομῆς κατ' ἐνώπιον Ἡρακλείου μετὰ δια-δήματος.

Ὅπ. μέγα Μ ἔχον ἐκατέρωθεν κιονιδὸν ἀριστερὰ μὲν ANNO δεξιὰ δὲ ΙΙΙ· ἐν τῷ ἐξέρῳ CON.

Τεσσαρακοντανούμιον κοπὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὸ ὅλον ἐν στεφάνῳ.

Ἡράκλειος καὶ Ἡράκλειος Κωνσταντῖνος (613-641) (εἰκ. 148).

4. /Α-31 χιλ.—D]N HERAC . . . — Ε[ΤΗ]Ε[ΡΑ . . . .
[CONST].

πέριξ Ἡρακλείου καὶ Ἡρακλείου Κωνσταντίνου ἱσταμένων κατ' ἐνώπιον, φερόντων διαδήματα καὶ κρατούντων σταυροφόρους σφαίρας. Ἐν τῷ μέσῳ ἄνω μικρὸς σταυρός.

Ὅπ. μέγα Μ ἔχον ἐκατέρωθεν κιονιδὸν ἀριστερὰ μὲν Α[ΝΝ]Ο δεξιὰ δὲ ΙΙΙ — κάτωθεν τοῦ Μ ὑπάρχει Β καὶ ἐν τῷ ἐξέργῳ ΝΙΚΟ. Τεσσαρακοντανούμιον.

Τὸ ὅλον ἐν στεφάνῳ.

5. /Α-33 χιλ.—Ἐτερον ἐπικεκομμένον ἐπὶ προγενεστέρου νομίσματος ἔχον ἀσαφεῖς τὰς ἐπιγραφὰς (εἰκ. 149).

6. /Α-30 χιλ.—Ἄνευ ἐπιγραφῆς πέριξ.

Ὅμοιος τύπος ἐν στεφάνῳ.

Ὅπ. μέγα Μ ἔχον ἐκατέρωθεν κιονιδὸν ἀριστερὰ μὲν ΑΝΝΟ, δεξιὰ δὲ ΙΙΙ κάτωθεν τοῦ Μ τὸ Β καὶ ἐν τῷ ἐξέργῳ ΝΙΚΟ.

Τεσσαρακοντανούμιον κοπὲν ἐν Νικομηδείᾳ.

Τὸ ὅλον ἐν στεφάνῳ (εἰκ. 150).

7. /Α-27 χιλ.— . . . . ΕΑΛ — RACON . . . .

Ὅμοιος τύπος ἐπικεκομμένος ἐπὶ προγενεστέρου νομίσματος.

Ὅπ. μέγα Μ ἔχον ἐκατέρωθεν κιονιδὸν ἀριστερὰ μὲν ΑΝΝΟ, δεξιὰ δὲ ΙΙ — ἄνωθεν τοῦ Μ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ καὶ κάτωθεν Γ — ἐν τῷ ἐξέργῳ ΚΥΖ.

Τεσσαρακοντανούμιον κοπὲν ἐν Κυζίκῳ. (εἰκ. 151).

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ εὐρήματος πλὴν τῶν ἀνωτέρω προέρχονται καὶ ἕτερα δεκαπέντε Ἡρακλείου καὶ Κωνσταντίνου, ἅτινα εἶναι ἐπικεκομμένα τὰ πλεῖστα ἐπὶ προγενεστέρων νομισμάτων καὶ ἔχουσιν ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμένας τὰς ἐπιγραφάς.

Τὰ πλεῖστα, καθ' ὅσον δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, προέρχονται ἐκ τῶν νομισματοκοπειῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νικομηδείας.

Ἡράκλειος, Ἡράκλειος Κωνσταντῖνος καὶ Μαρίνα — (614-641) (εἰκ. 152).

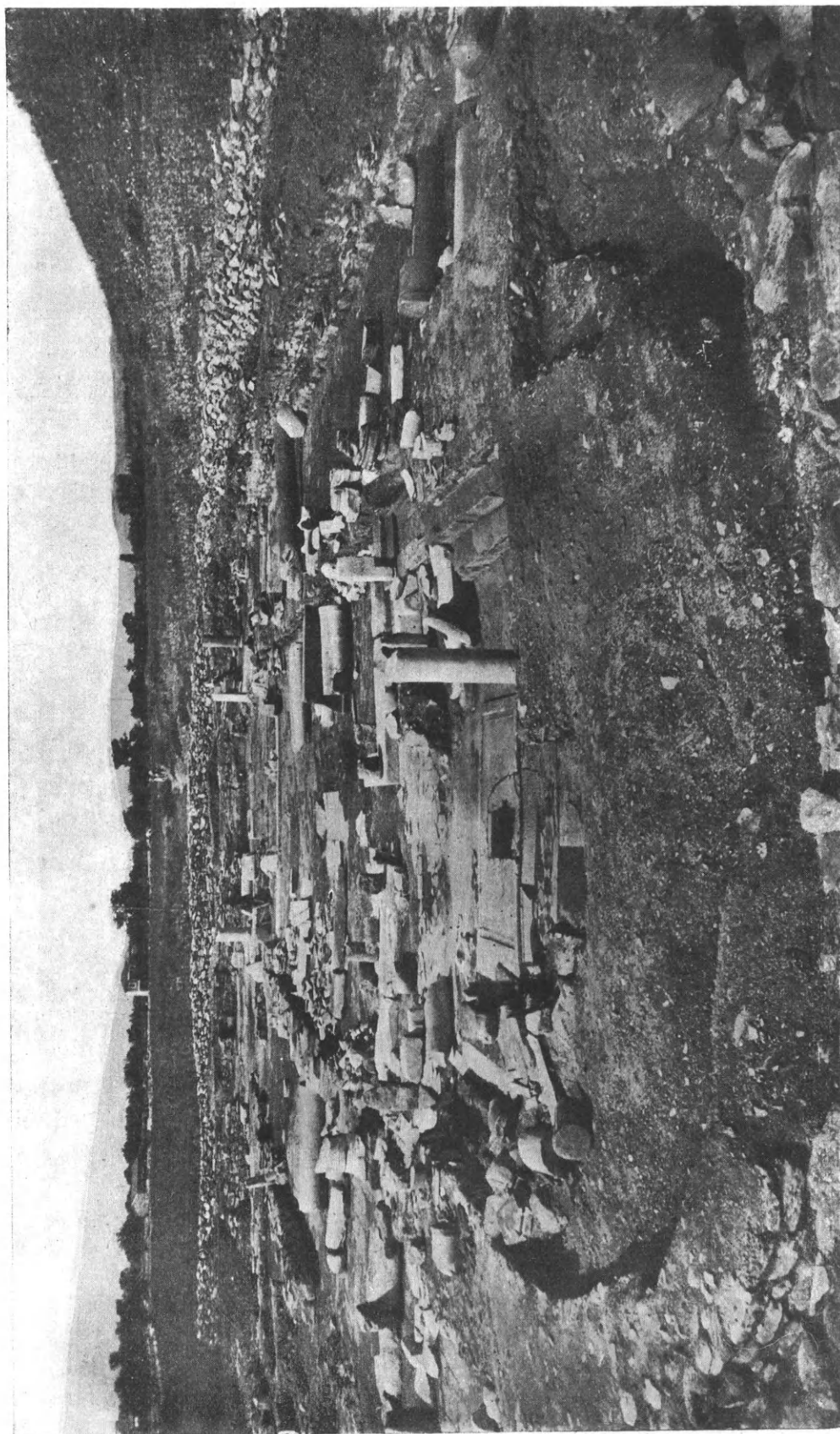
8. /Α-29 χιλ.—Ἄνευ ἐπιγραφῆς. Ἡράκλειος ἐν τῷ μέσῳ, Μαρίνα ἀριστερὰ καὶ Ἡράκλειος Κωνσταντῖνος δεξιὰ, ἱστάμενοι, φέροντες ἕκαστος σταυροφόρον σφαῖραν. Ἄνω δύο μικροὶ σταυροί.

Ὅπ. μέγα Μ ἔχον ἐκατέρωθεν κιονιδὸν ἀριστερὰ ΑΝΝΟ δεξιὰ δὲ C ἄνωθεν τοῦ Μ σταυρὸν καὶ κάτωθεν Γ — ἐν τῷ ἐξέργῳ CON. Τεσσαρακοντανούμιον κοπὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Σημειωτέον, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω νομισμάτων τὸ μὲν μέγα Μ εἶναι ἀριθμητικὸν σημαῖνον **τεσσαράκοντα νούμια**, ἢ ἐκατέρωθεν δὲ ἐπιγραφὴ ΑΝΝΟ — ΙΙΙ ἢ ΙΙΙΙ κτλ. δηλοῖ τὸ ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Τὸ ἐν τῷ ἐξέργῳ CON ἢ ΝΙΚΟ ἢ ΚΥΖ τὸ νομισματοκοπεῖον καὶ τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ γράμμα Α, Β, Γ, κτλ. τὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεως.

Ἡ χρονολογία τῶν νομισμάτων τούτων (μέσα τοῦ 7^{ου} αἰῶνος), τῶν μόνων ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὁλοκλήρου τῆς βασιλικῆς, συμφωνεῖ πρὸς τὴν δοθεῖσαν ἀνωτέρω (βλ. σελ. 5 κέ.) χρονολογίαν τῆς καταστροφῆς τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας.

Εικ. 153. Γενική άποψη τών ἐρειπίων τῆς βασιλικῆς Β μετὰ τὰς ἀνακαταρὰς (ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὸ αἶθριον).

Εἰκ. 154. Ἀποψὶς τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς Β πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν (δοκιμαστικαὶ ἐρευναι τοῦ ἔτους 1926 πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν θεμελίων τῆς ἀψίδος).

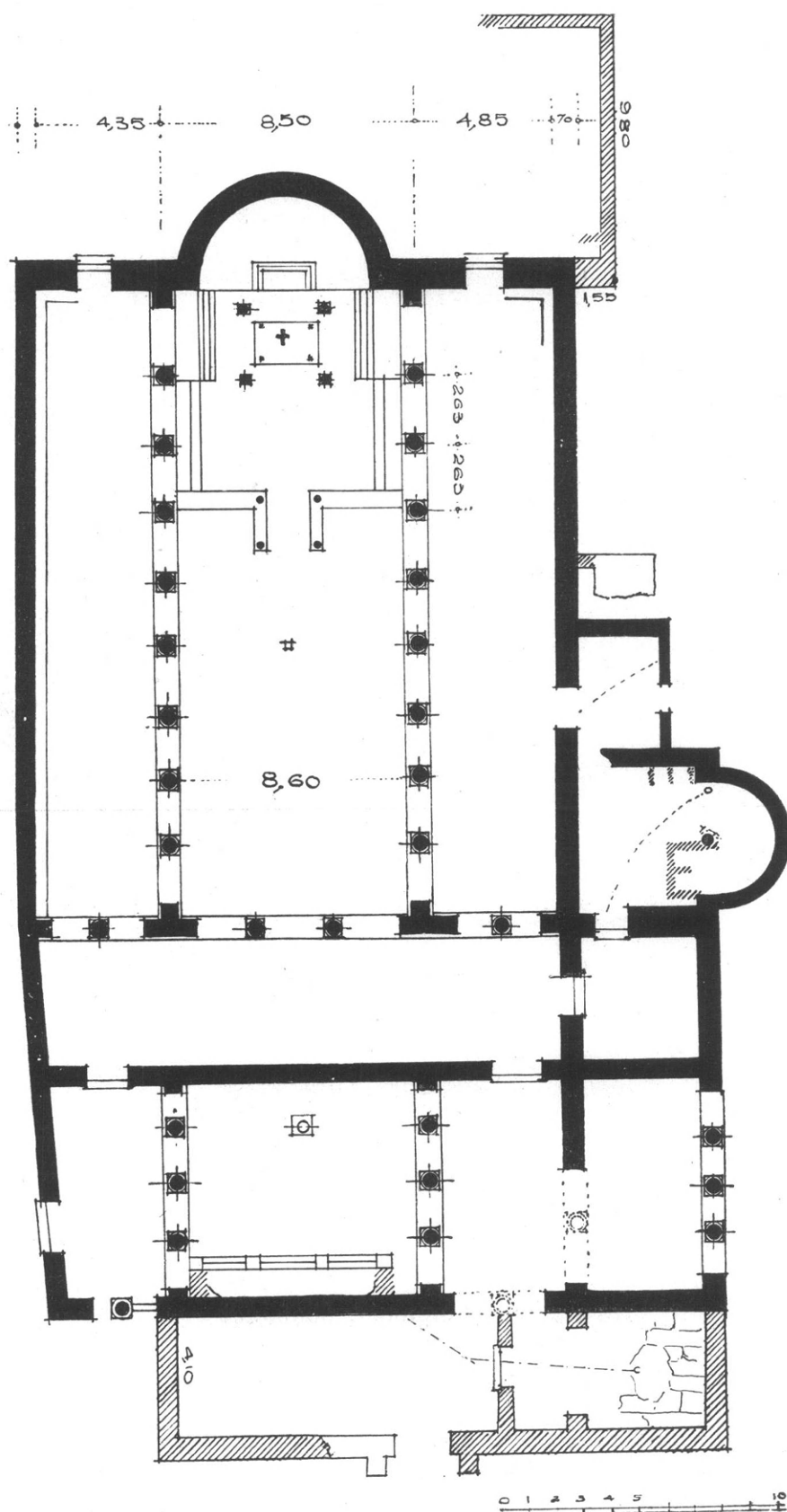
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΘΗΒΩΝ

§ 6. Περιγραφή τῆς Βασιλικῆς Β. — Πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἐξετασθείσης βασιλικῆς ἀνευρέθη καὶ δευτέρα ὁμοίως σπουδαία χριστιανικὴ βασιλικὴ ἐν Θήβαις τῆς Θεσσαλίας κάτωθεν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ λόφου τῆς Πυράσου καὶ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν (βλ. τοπογραφικὸν διάγραμμα εἰς Πίν. Α.), ἀπέχει δὲ αὕτη 200 περίπου μέτρα ἀνατολικῶς τῆς πρώτης βασιλικῆς καὶ περὶ τὰ 60 μ. ἀπὸ τοῦ λιμένος.

Ἡ ἐμφάνισις καὶ τῆς βασιλικῆς ταύτης ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἥτοι τὴν ἀφαίρεσιν χωμάτων διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ τὴν ἀνεύρεσιν ἀρχιτεκτονικῶν τινῶν μελῶν.

Δοκιμαστικὴν ἐρευναν ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου ἐνήργησα κατὰ τὸ ἔτος 1926 πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἣν ἀνεῦρον ἐπίσης κατεστραμμένην, ὡς διακρίνεται ἐν τῇ εἰκόνι 154, συστηματικὰς δὲ ἀνασκαφὰς ἐξετέλεσα εἰς δύο συνεχῆ ἔτη: Σεπτέμβριον τοῦ 1928 — ὅτε ἀνεῦρον τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦ ναοῦ — καὶ Αὐγούστιον τοῦ 1929, ὁπότε ἀπεκάλυψα ὁλόκληρον τὴν βασιλικὴν καὶ τὰ προσκτίσματα αὐτῆς.

Εικ. 155. Γενική κάτοπις της βασιλικῆς Β.

Α'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

α'. Γενικὴ κάτοψις — τοιχοδομία. — Ὡς ἐν τῇ γενικῇ κατόψει τῆς βασιλικῆς ταύτης διακρίνεται (*εἰκ. 155*· πρβλ. καὶ γενικὴν ἄποψιν τῶν ἀνευρεθέντων ἐρειπίων ἐν *εἰκ. 153*), ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα ἑλληνιστικοῦ τύπου χριστιανικὴν βασιλικὴν μήκους 22.25 μ. καὶ πλάτους 17,05 μ. μετὰ νάρθηκος, αἵθριου μετὰ προπύλου καὶ προσκτισμάτων.

Ἐκ τῶν μερῶν τούτων τῆς δευτέρας βασιλικῆς τὸ μὲν αἶθριον εἶναι μικρῶν διαστάσεων (7.70 μ. πλάτους) — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μεγαλοπρεπὲς αἶθριον τῆς βασιλικῆς Α, ὅπερ ἔχει διπλάσιον πλάτος — τὸ πρόπυλον εὐρίσκεται κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν, τὰ δὲ προσκτίσματα εἶναι ἀσύμμετρα πρὸς τὸ κτίσμα, ἰδίᾳ τὸ προσηρημένον δυτικῶς τοῦ μνημείου, μεθ' οὗ τοῦτο συνεκοινωνεῖ. Ἡ ἰδιορρυθμία τῆς βασιλικῆς ταύτης καθιστᾷ αὐτὴν ἐνδιαφέρουσαν, καθόσον εἶναι χαρακτηριστικὸν δείγμα τῆς ποικιλίας τῆς παρατηρουμένης εἰς τοὺς παλαιούς χριστιανικούς ναοὺς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ τοιχοδομία τῆς βασιλικῆς Β συνίσταται ἐξ εὐτελεστερας ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβέστου καὶ λεπτῆς ἄμμου, εἰς ὀλίγα δὲ σημεῖα παρεντίθεται καὶ ἀρχαιότερον ὑλικόν, ἥτοι ἐρυθρωποὶ ἢ μέλανες τραχῆται καὶ πλίνθοι ὁμοίων διαστάσεων πρὸς τὰς πλίνθους τῆς βασιλικῆς Α.

Τὸ σφζόμενον ὕψος τῶν θεμελίων τῆς εἶναι 1,50 μ. κατὰ τὴν Β. καὶ Δ. πλευρὰν, ἐν ᾧ κατὰ τὴν Ν. τὰ θεμέλια ἔχουσιν ἐνιαχοῦ ἐξαφανισθῇ, τὰ ἐλάχιστα δὲ σφζόμενα τμήματα ἔχουσιν ὕψος μόλις 0,50 μ. Εἰς τὴν ἀψίδα διεσώθησαν καλύτερον ὁπωσδήποτε τὰ θεμέλια τῆς νοτίας πλευρᾶς εἰς ἐλάχιστον ὕψος (0,50 μ.).

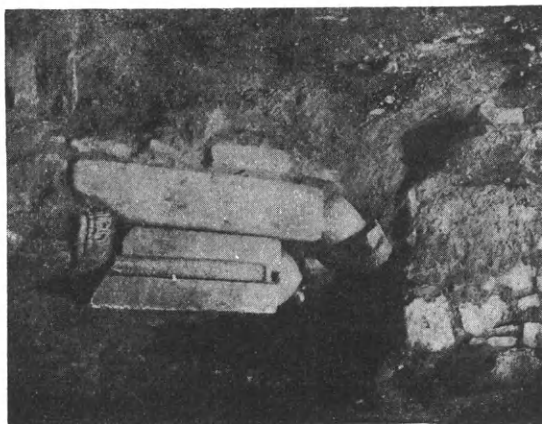
Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ μνημείου ἀνευρέθησαν σχεδὸν κατεστραμμένα εἰς τὸν κυρίως ναόν, τὸν νάρθηκα καὶ τὸ αἶθριον, αἱ βάσεις δὲ τῶν κιόνων εἶναι ἀσβεστοποιημέναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἕνεκα πυρκαϊᾶς, ἣτις σχεδὸν ἐξηφάνισε τὸ μνημεῖον, πλὴν τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπερ, ὡς θὰ ἴδωμεν, διετηρήθη ἀρτιώτερον.

Αἱ κιονοστοιχίαι τῆς βασιλικῆς δὲν εὐρέθησαν ἐνταῦθα πεφραγμέναι ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ Α, εἰς τὸ αἶθριον ὅμως καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ στοάν, παρατηροῦνται μεταγενέστεραι ἐπισκευαί, ἀνυψωθέντος τοῦ δαπέδου καὶ ἐπεστρωμένου διὰ μεγάλων πλίνθων. Ὅμοίως εἶχον φραγθῇ καὶ αἱ ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος πυλίδες διὰ μικρῶν πεσσῶν τῆς σολέας (*εἰκ. 156*).

β'.) Μέρη τοῦ ναοῦ. — Τὸ μνημεῖον ἀνεσκάφη συστηματικῶς ἀπὸ δυσμῶν, τὴν σειρὰν δὲ ταύτην ἀκολουθοῦμεν καὶ ἐν τῇ κατωτέρω περιγραφῇ.

1. Τὸ αἶθριον μετὰ τοῦ προπύλου. — Εἰς τὸν ναὸν ὁδηγεῖ πρόπυλον κείμενον νοτίως τοῦ αἵθριου ὡς προέκτασις αὐτοῦ.

Τὸ πρόπυλον τοῦτο τοῦ ναοῦ ἐν εἵδει εὐρείας στοᾶς (7.70 × 4.10 μ.) φέρει κατὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν τὴν κιονοστοιχίαν ἐκ τριῶν κιόνων, ἐξ ἧς ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν αἱ ἰωνίζουσαι βάσεις (πλευραὶ πλίνθου 0,54 μ., ὕψος 0,18 μ., διαμ. 0,44 μ.). Τὸ δάπεδον τοῦ προπύλου

Εἰκ. 156. Πύλη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ εὐρεθεῖσα πεφραγμένη διὰ πεσσίσκων τῆς σολέας.

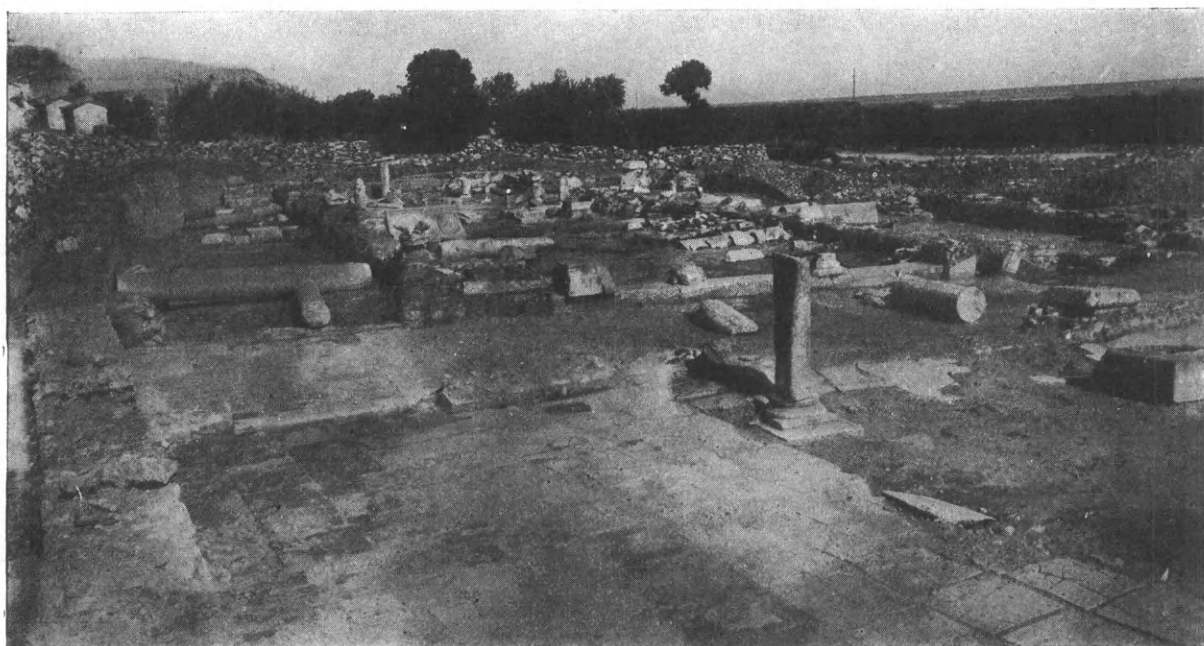

ἔχει κατωφερικὴν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, εἶναι δὲ ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων πλακῶν κυανοῦ λίθου· ἡ πλακόστρωσις αὕτη ἐξακολουθεῖ εἰς μικρὸν διάστημα καὶ ἔξωθεν τῆς κιονοστοιχίας.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἀνοίγεται ἀσυμμέτρως (οὐχὶ δηλ. εἰς τὸ μέσον ἀλλ' εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἡμισυ) μεγάλη πύλη πλάτους 4 μ. Αὕτη ἦτο πιθανῶς δίλοβος, φέρουσα εἰς τὸ μέσον κίονα, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει καὶ τὰς λοιπὰς εἰσόδους τοῦ αἵθριου καὶ τοῦ νάρθηκος, αἵτινες ἂν καὶ στενότεραι χωρίζονται διὰ κίονος· εὐρέθη ὁμως κατεστραμμένη μὲ ἴχνη μάλιστα μεταγενεστέρων ἐντοιχίσεων· φαίνεται, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιήθη βραδύτερον δι' ἄλλον σκοπὸν, πιθανώτατα διὰ κατοικίαν, ὡς ἀφίνει τὰ ὑποτεθεῖ τοῦτο ἡ ἀνεύρεσις κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μεταγενεστέρων κτιστῶν ὑπολειμμάτων.

Διὰ τῆς εὐρείας διλόβου ταύτης εἰσόδου εἰσέρχεται τις εἰς τὸ αἶθριον τοῦ ναοῦ.

Τὸ αἶθριον ἔχει διάφορον μορφήν τοῦ αἵθριου τῆς ἄλλης βασιλικῆς. Δὲν εἶναι τετρά-

Εἰκ. 157. Τὸ αἶθριον—ἐπεστρωμένον κατὰ τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ στοὰν διὰ μεγάλων πλίνθων—καὶ ὁ νάρθηξ τοῦ ναοῦ.

γωνον ἀλλ' ὀρθογώνιον καὶ ἔχει μόνον δύο κιονοστοιχίας εἰς τὰ πλάγια (παραλείπεται δηλονότι ἡ ἑναντι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κιονοστοιχία). Αἱ κιονοστοιχίαι εὐρίσκονται εἰς τὴν προέκτασιν τῆς γραμμῆς τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς, ἀποτελοῦνται δ' ἐκ τριῶν μόνον κίωνων σχηματίζουσαι μικρῶν διαστάσεων στοᾶς (βλ. κάτοψιν ἐν εἰκ. 155).

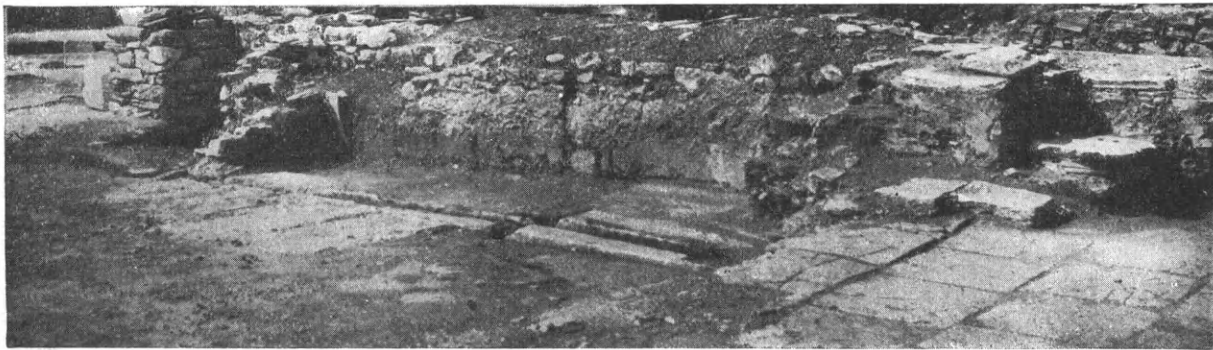
Αἱ στοαὶ ἀνευρέθησαν παραμεμορφωμέναι διὰ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν· καὶ ἡ μὲν ἀριστερὰ εὐρέθη ἐπεστρωμένη διὰ μεγάλων πλίνθων (0,50 × 0,50 μ.) αἵτινες ἐκάλυπτον ἐν μέρει τὴν ἀριστερὰν κιονοστοιχίαν (εἰκ. 157) ἡ δὲ δεξιὰ διατηρεῖ μὲν τμήματα τοῦ ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν δαπέδου τῆς, ἀνευρέθησαν ὁμως αἱ βάσεις τῆς κιονοστοιχίας τῆς ἐν μέρει πεφραγμένη διὰ μεταγενεστέρου τοίχου. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν στοῶν τούτων εὐρίσκονται αἱ εἰσοδοὶ τοῦ αἵθριου, σχηματιζόμεναι ὡς δίλοβα ἀνοίγματα μετὰ κίονος ἐν τῷ μέσῳ, εἶναι δὲ ἀσύμμετροι ὡς πρὸς τὸ μέγεθος. Ἡ μικροτέρα εἴσοδος τῆς ἀριστερᾶς στοᾶς διατηρεῖ εἰσέτι τμήμα τοῦ κατωφλίου τῆς ἐκ τραχίτου λίθου ἄνευ ὀλμων ἡ πλατυτέρα

εἴσοδος τῆς δεξιᾶς στοᾶς εὐρέθῃ κατεστραμμένη, ἴσως δὲ μετετράπη ὅταν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους προσετέθῃ τὸ πρόσκτισμα κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως μέχρι τῆς ἀριστερᾶς εἰσόδου (βλ. κάτωψιν). Ἐτέραν πύλην ἔχει τὸ αἶθριον πρὸς βορρᾶν, ἣτις ὠδήγει πιθανώτατα εἰς οἶκημα.

Τὰς παρατηρουμένας ἐν τῷ αἰθρίῳ ἐπικευὰς δύναται, νομίζω, νὰ ἐξηγήσῃ ἡ κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις πρὸς κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ ἀνευρεθεῖσα ἐπιγραφή, ἡ ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἑλπιδίου, ὃν γνωρίζομεν ὡς ἀκμάσαντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος (τῷ 538· βλέπε τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω περὶ Ἑλπιδίου ἐν σελ. 6 πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ἐν εἰκ. 6).

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ὁ διάκονος Στέφανος ἐπὶ Ἑλπιδίου ἐτέλεσε τὸ ἔργον ὑπὲρ εὐχῆς. Ἴσως πρόκειται περὶ σοβαρᾶς ἐπισκευῆς τοῦ μέρους τούτου τοῦ ναοῦ, πιθανῶς δὲ οὗτος εἶναι καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῶν προσκτισμάτων του (βλ. κατωτέρω).

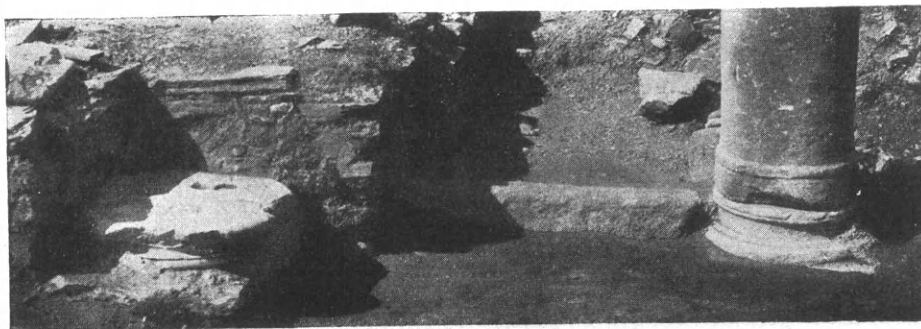
Εἰς τὸ μέσον τῆς κεντρικῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ἀνεφάνη φρέαρ, οὗτινος ἀνευρέθη τὸ τετραγωνικὸν μετ' ὀπῆς ἐν τῷ μέσῳ στόμιον (βλέπε τοῦτο ἐν εἰκόνι 157 δεξιὰ εἰς τὸ ἄκρον). Τὸ φρέαρ ἔχει ἱκανὸν βάθος, φαίνεται δ' ὅτι

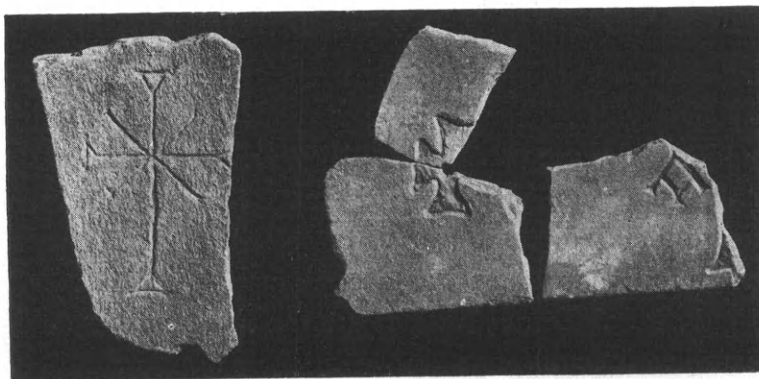
Εἰκ. 158. Ἡ φιάλη τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Β.

σχετίζεται καὶ μὲ τοὺς ἀναφανέντας εἰς τὰ προσκίσματα ὀχετοὺς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου καὶ ἔναντι τοῦ φρέατος ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰδός τι κτιστῆς λάρνακος διὰ παχέος κορασσανίου ἐπενδεδυμένης ἐσωτερικῶς καὶ διασφύζουσας εἰς τὰ ἄκρα τοῦ δαπέδου τὰς προφυλακτικαίας γωνίας, ὡς παρατηρεῖται τὸ τοιοῦτον καὶ εἰς τὰς κρήνας καὶ κιστέρας. Ἡ λάρναξ αὕτη (εἰκ. 158) εἶναι προφανῶς ἡ φιάλη τοῦ αἰθρίου, ἔχει μῆκος 4,10 μ. καὶ πλάτος 0,90 μ. σχηματίζεται δὲ μεταξὺ δύο ἐξέχοντων τοίχων πλάτους 0,80 μ. ἀσυμμέτρως ἐκτισμένων, ἥτοι τοῦ μὲν ἀριστεροῦ παρὰ τὴν παραστάδα τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας τοῦ αἰθρίου, τοῦ δεξιοῦ δὲ εἰς διάστημα 0,85 μ. ἀπὸ τῆς παραστάδος τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ κιονοστοιχίας. Τοὺς ἐξέχοντας τούτους τοίχους συνδέουσι μεγάλοι μετὰ πλατείας ἐγκοπῆς μαρμάρيني πλάκες (πλάτ. 1,25 μ.), ἔχουσαι τέσσαρας τετραγωνικὰς μικρὰς λαξεύσεις 0,20 × 0,20 μ.) καὶ γομφώσεις διὰ τοὺς τετραγωνικοὺς κιονίσκους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ θωράκια τὰ ἀποκλείοντα τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ σχηματίζοντα τὴν φιάλην. Δυστυχῶς ἐκ τοῦ διακόσμου τούτου τῆς φιάλης δὲν ἀνευρέθησαν μέλη, δι' ὧν θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ σχῆμα αὐτῆς. Ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου τοῦ ὕδατος δυσκόλως δύναται νὰ διευκρινισθῇ, καθ' ὅσον ἀνευρέθη μὲν ὁ ὀχετὸς τῆς ἐξόδου εἰς τὸ δυτικῶς τοῦ αἰθρίου πρόσκτισμα, διευθυνόμενος κάτωθεν τοῦ τμήματος τοῦ τοίχου

Εἰκ. 159. Βάσις λυχνίας εὐρεθεῖσα παρὰ τὴν φιάλην καὶ δεξιὰ τῆς πύλης τοῦ αἰθρίου.

Εἰκ. 160 - 162. Τεμάχια θωρακίων ἀνευρεθέντα ἀριστερὰ τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου.

τοῦ ὑπάρχοντος μεταξὺ δεξιοῦ σκέλους τῆς φιάλης καὶ παραστάδος τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας, ὡς διακρίνεται ἐν τῇ κατόψει, δὲν διεσώθη ὅμως ὁ ὀχετὸς τῆς εἰσόδου τοῦ ὕδατος (ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ φιάλη ἐπληροῦτο δι' ἀντλήσεως ἐκ τοῦ φρέατος).

Παρὰ τὴν παραστάδα τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας ἀνευρέθη κατὰ χώραν ἀνεστραμμένη ἰωνίζουσα βάσις ἔχουσα 4 τόρμους, ἐν οἷς διατηρεῖται εἰσέτι ὁ συνδετικὸς μόλυβδος (*εἰκ. 159*). Πρόκειται προφανῶς περὶ βάσεως τετρασκελοῦς μεταλλίνης λυχνίας. Παρὰ τὴν βάσιν μάλιστα ταύτην ἦλθον εἰς φῶς: τεμάχιον μαρμαρίνης πλακὸς μετ' ἐγγαράκτου σταυροῦ καὶ προχειρῶς κεχαραγμένης ἐν εἴδει graffiti ἐπιγραφῆς ἥτοι ἐπικλήσεως: Χ(ριστὸς) Φῶς Ζωῆς (*εἰκ. 160*), τὰ τεμάχια τῆς *εἰκ. 161* μετὰ σταυρῶν καὶ μονογραμμάτων καὶ τὸ τεμάχιον τῆς *εἰκ. 162* μετὰ μονογράμματος δυναμένου νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς τοῦ μονογράμματος τοῦ ἐπισκόπου Ἐλπιδίου. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὅτι εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ναοῦ ὑπῆρχεν εἰδὸς τι προσκυνηταρίου (ἴσως καὶ λάρναξ μετὰ λειψάνων τοῦ ἐπισκόπου Ἐλπιδίου (:)), ὃν ὅμως τὸ σχῆμα δὲν δύναται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ν' ἀποκατασταθῇ.

2. *Νάρθηξ*. — Ἀπὸ τοῦ αἵθριου εἰσέρχεται τις εἰς συνήθη ἀπλοῦν νάρθηκα (πλ. 4,20 μ.) διὰ δύο πυλῶν, εὐρισκομένων εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν πλαγίων στοῶν τοῦ αἵθριου, ὡς καὶ ἐν τῇ βασιλικῇ Α. Ἀπὸ τοῦ νάρθηκος δὲ εἰς τὸν κυρίως ναὸν διὰ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τριβήλου, ὁμοίου σχεδὸν πρὸς τὸ τρίβηλον τῆς βασιλικῆς Α — οὕτινος ἀνευρέθη ὁ στυλοβάτης ἐκ τριῶν μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν (πάχ. 0,22 καὶ πλ. 0,65 μ.) καὶ αἱ δύο βάσεις τῶν κίωνων εἰς τεμάχια (πλευραὶ πλίνθου 0,60 καὶ ὕψ. βάσεως 0,30 μ.) — καὶ διὰ δύο ἐτέρων πυλῶν ἑκατέρωθεν τούτου εὐρισκομένων. Αἱ πύλαι αὗται σχηματίζονται ὡς δίλοβα ἀνοίγματα, ὅμοια πρὸς τὴν κυρίαν πύλην καὶ τὴν πύλην τῆς ἀριστερᾶς στοᾶς τοῦ αἵθριου τοῦ ναοῦ, ἃς εἶδομεν ἀνωτέρω. Κατὰ χώραν ἀνευρέθη ἡ ἰωνίζουσα βάσις τοῦ κίονος τῆς δεξιᾶς εἰσόδου, εἰς τὴν ἀριστερὰν δὲ εἰσοδὸν ὁ στυλοβάτης, ἥτοι σαφῇ καὶ ἐνταῦθα τὰ ἔχνη ὁμοίου διλόβου ἀνοίγματος. Αἱ βάσεις αὗται τῶν πυλῶν εἶναι μικρότεραι, ὅπως καὶ τοῦ προπύλου (πλ. πλίνθ. 0,54 μ. διάμ. 0,44 καὶ ὕψ. 0,18 μ.). Αἱ ἑκατέρωθεν τοῦ τριβήλου εἰσοδοὶ μετὰ τῶν κίωνων, συνεχίζουσαι οἰονεὶ τὴν μορφήν τοῦ τριβήλου καὶ δι' ὁμοίων βήλων προφανῶς κοσμούμεναι, θὰ προσέδιδον γραφικὴν ὄψιν εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ νάρθηκος τούτου πλευράν. Τοιαύτη διαμόρφωσις τῶν εἰσόδων εἰς τὸν κυρίως ναὸν δὲν παρατηρεῖται οὔτε εἰς τὴν βασιλικὴν Α οὔτε εἰς ἕτερον ἐκ τῶν γνωστῶν μοι μέχρι τοῦδε παλαιοχριστιανικῶν μνημείων.

Ἀπὸ τοῦ τριβήλου καὶ τῶν ἑκατέρωθεν τούτου εἰσόδων εἰσέρχεται τις εἰς τὸν κυρίως ναόν.

3. *Κυρίως ναός*. — Οὗτος ἔχει τὸ σχῆμα ἐλληνιστικῆς βασιλικῆς διαιρουμένης διὰ δύο κιονοστοιχιῶν — ἐξ ὁκτὼ κίωνων ἑκάστης — εἰς τρία κλίτη, ὧν τὸ μέσον ἔχει πλάτος 8,60 μ. ἔναντι τῶν πλαγίων σχηματιζομένων ἀσυμμέτρως πως, ἥτοι τοῦ μὲν δεξιοῦ ἔχοντος πλάτος 4,85 μ. τοῦ δὲ ἀριστεροῦ 4,35 μ. Τὸ τελευταῖον μάλιστα κλίτος παρεκκλίνει τῆς εὐθείας μέχρι τοῦ νάρθηκος 0,36 μ., ἀπὸ τοῦ νάρθηκος δὲ πρὸς τὸ αἶθριον ἀκόμη 0,29 μ. ἥτοι σχηματίζει τεθλασμένην γραμμὴν ἀπέχουσαν ἀπὸ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ κτίσματος μέχρι τῆς ΒΔ 0,65 μ. (βλ. *εἰκ. 157*). Καὶ ἐλαφραὶ μὲν ἢ μεγαλύτεραι ἀσυμμετρίαι παρατηροῦνται συχνώτατα εἰς χριστιανικὰ κτίσματα¹, ἐνταῦθα ὅμως θὰ ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ βασιλικὴ συνεδέετο ἴσως πρὸς προγενέστερον κτίσμα κατὰ τὴν Β. πλευράν, ὡς ἀφίνει νὰ

1 Πρβλ. λ.χ. βασιλικὰς Μ. Ἀσίας ἐν Strzygowski, Klein-asien. Leipzig, 1903 *εἰκ. 41* (Kanideli Κυλικίας: 2,17 μ.

πλάτος δεξιοῦ κλίτους καὶ 3 μ. πλ. ἀριστεροῦ κλίτους)· πρβλ. αὐτόθι καὶ ἄλλα παραδείγματα.

υποτεθῇ τοῦτο ἡ πύλη τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου καὶ ἡ ἐμφάνισις τοίχων κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ναοῦ (βλ. κάτωψιν πρβλ. καὶ τὰ κατωτέρω προσκτίσματα).

Αἱ κιονοστοιχίαι βαίνουνσιν ἐπὶ ὑψηλοῦ στυλοβάτου, ὅστις εἰς μὲν τὸ μέσον κλίτος ὑψοῦται 0,42 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, εἰς τὰ πλάγια δὲ κλίτη 0,50 μ. διότι τὸ δάπεδον αὐτῶν εἶναι χαμηλότερον κατὰ 0,08 μ. Ἐκ τῶν βάσεων τῶν κιόνων, αἵτινες εἶναι ἰωνίζουσαι, ὡς καὶ τῆς βασιλικῆς Α, διεσώθησαν κατὰ χώραν τέσσαρες τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας καὶ μία μόνον ἐκ τῆς ἀριστερᾶς. Αἱ βάσεις αὗται δὲν εἶναι πᾶσαι ὁμοιομόρφου ἐργασίας οὔτε τοῦ αὐτοῦ ὕψους, προδίδουσι δὲ δευτέραν χρῆσιν τὸ μέσον ὕψος τῶν εἶναι 0,23 μ. μία δὲ παρὰ τὴν σολέαν ἔχει ὕψος 0,33 μ. Αἱ λοιπαὶ βάσεις ἀνευρέθησαν εἰς τεμάχια, συναρμολογηθέντα εἰς

Εἰκ. 163. Τὸ νότιον κλίτος τοῦ ναοῦ (ὄψις ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς).

τὰς οἰκείας θέσεις μετὰ τὴν ἀνασκαφήν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρατηρουμένη καταστροφὴ. Αἱ κατὰ χώραν ἀνευρεθεῖσαι βάσεις εἶναι ἀσβεστοποιημέναι, τὰ δὲ τεμάχια ἀνευρέθησαν μελανὰ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς, ἣτις ἀπετέφρωσε τὸ ἀνασκαπτόμενον μνημεῖον.

Ὁ στυλοβάτης ἀποτελεῖται ἐξ ἀργολιθοδομῆς (εἰκ. 163) καὶ εἶναι δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐπενδεδυμένος, τοποθετοῦνται δὲ μόνον κάτωθεν τῶν βάσεων τῶν κιόνων τετράγωνοι τραχῆται λίθοι (0,60 × 0,60 μ. καὶ πάχ. 0,25 μ.)

Ἐκ τῶν κυλινδρικών κορμῶν τῶν κιόνων ἀνευρέθησαν ἱκανοὶ εἰς τεμάχια, εἰς δὲ διεσώθη ἀκέραιος ὕψους 3,70 μ. (βλ. τοῦτον ἐν εἰκ. 157 εἰς τὸ πρὸς τὸν νάρθηκα τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους ὅπου καὶ ἀνευρέθη). Τὸ μέγα σχετικῶς ὕψος τῶν κορμῶν τούτων (3,70 μ. καὶ διαμ. 0,60 μ.), ὡς καὶ ἡ μὴ ἀνεύρεσις μικροτέρων κορμῶν κιόνων πλὴν τῶν μικροτέρων κιόνων τοῦ

προπύλου καὶ τῶν θυρῶν, ἡ κάτω διάμετρος τῶν ὁποίων (0,44 μ.) ἐφαρμόζει ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν βάσεων (διαμ. 0,45 μ.), ὑποδηλοῦσιν, ὅτι ἡ βασιλικὴ αὕτη ἐστερεῖτο ὑπερφῶν ἢ γυναικωνίτου.

Τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, ἐξ ὧν ἐλάχισται ἀνευρέθησαν (2,20 × 0,87 μ.) τῶν δὲ πλαγίων κλιτῶν διὰ μεγάλων πλίνθων (0,50 × 50 καὶ πάχ. 0,05 μ.), αἵτινες διεσώθησαν εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ Β. κλίτος καὶ κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὸ νότιον.

Κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς (ἦτοι τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους) καὶ εἰς ὕψος 0,30 μ. ἀνεφάνη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν κτιστὸν βάθρον (πλάτ. 0,40 μ.), ὅπερ συνεχίζεται καὶ εἰς τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς· ὁμοιον βάθρον ὑπῆρχεν, ὡς ἐκ τῶν ὀλίγων σφζομένων τμημάτων δύναται τις νὰ κρίνῃ, καὶ εἰς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τῆς Α. καὶ Ν. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Τὸ συνεχὲς τοῦτο βάθρον, ὅπερ καὶ εἰς πολλοὺς ναοὺς παρατηρεῖται, δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐξηγηθῇ ἢ ὡς τὰ μέρη ἔνθα ἐκάθηντο οἱ πιστοί. Ἡ μαρτυρία τοῦ Εὐσεβίου (ἐν ἐκκλ. ἱστορίᾳ βιβλ. 10 κεφ. 4 στ. 44-45 «ἀλλὰ γὰρ ὧδε καὶ τὸν νεὼν ἐπιτελέσας θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτοις εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν καὶ προσέτι *βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθ' ὅλου κατὰ τὸ πρέπον κοσμήσας...*») παρέχει σαφῇ τὴν ἀρχαίαν διάταξιν τοῦ ναοῦ, τὰ μέρη τοῦ ὁποίου εἶχον καθίσματα κατὰ τάξεις (ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδῶν)· ἡ ἀνεύρεσις βάθρων τοιούτων εἰς τὴν βασιλικὴν ταύτην εἶναι, νομίζω, χαρακτηριστικὴ τῆς συνηθείας ταύτης εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς.

4. *Ἱερὸν Βῆμα.*—Ὅτι ὁμῶς ἀναδεικνύει τὴν βασιλικὴν ταύτην εἶναι τὸ εἰς ἀρίστην σχετικῶς κατάστασιν ἀνευρεθὲν ἱερὸν βῆμα, οὗτινος αἱ σχεδὸν ἀνέπαφοι διατηρηθεῖσαι βάσεις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, τοῦ κιβωρίου, τοῦ συνθρόνου καὶ τῆς σολέας μετὰ τοῦ ἐκ μαρμαροθετήματος δαπέδου του (*εἰκ. 164*) ἐπέτρεψαν τὴν πλήρη ἀναπαράστασιν αὐτοῦ, κατέστησαν δὲ δυνατὴν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνευρεθέντος κατεστραμμένου ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Α (βλ. ἀνωτ. σ. 26). Ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ οὕτως ἀνευρεθὲν ἱερὸν βῆμα καὶ ἰδίᾳ τὸ σύνθρονον τοῦ ναοῦ προσδίδει ἡ διάταξις αὐτοῦ, ἥτις δὲν εἶναι ἡ συνήθης τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν μὲ τὸ ἡμικυκλικὸν σύνθρονον παρὰ τὴν ἀψίδα, ἀλλ' ἔχει ἐτέραν μορφήν, ἥτις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπάρχει εἰς σειρὰν βασιλικῶν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἔμεινεν ὁμῶς μέχρι τοῦδε ἀπαρατήρητος (ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ὀλυμπίας) ἢ κακῶς ἡρμηνεύθη (ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Νικοπόλεως)¹.

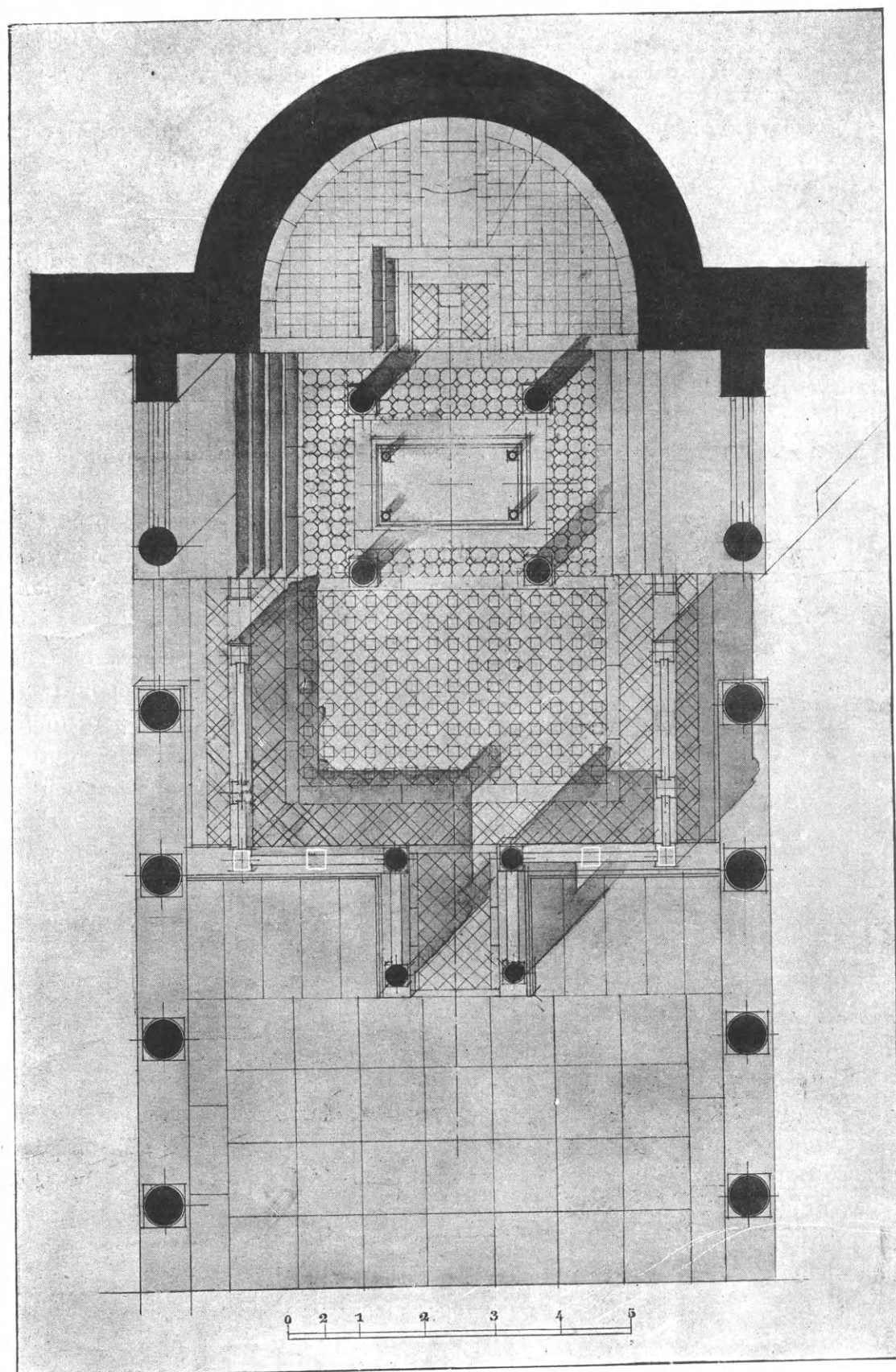
α) *Ἀψίς.* Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἱεροῦ βήματος ἡ ἀψὶς ἀνευρέθη 0,40 μ. ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ δαπέδου τοῦ βήματος (τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς ὕψος βλέπε κατωτέρω). Εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦτο δάπεδον τῆς ἀψίδος ἡ ἀνοδος ἐγίνετο ἐκ τοῦ μέσου, ἔνθα ἀνοίγεται ὀρθογώνιος κόγχη (1,30 × 1,15 μ.) διασφύζουσα σήμερον τὸ ὕψος μιᾶς βαθμίδος καὶ ἐπεστρωμένη διὰ μαρμαροθετήματος (*εἰκ. 165-166*) φέρουσα δὲ κατὰ τὰς τρεῖς αὐτῆς πλευρᾶς βαθμίδας κτιστὰς ἐπενδεδυμένας διὰ λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ἐξ ὧν διεσώθησαν τμήματα.

Διὰ μεγαλυτέρων πλακῶν ἀνευρέθη ἐν μέρει ἐπενδεδυμένη καὶ ἡ πρόσοψις τοῦ ὑψωμένου δαπέδου τῆς ἀψίδος, ὡς διακρίνεται εἰς τὰς ἀνωτέρω εἰκόνας.

Κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῆς ἀψίδος ἀνευρέθησαν ἕτεραι βαθμίδες, ὁμοίως κτισταὶ καὶ ἐπεν-

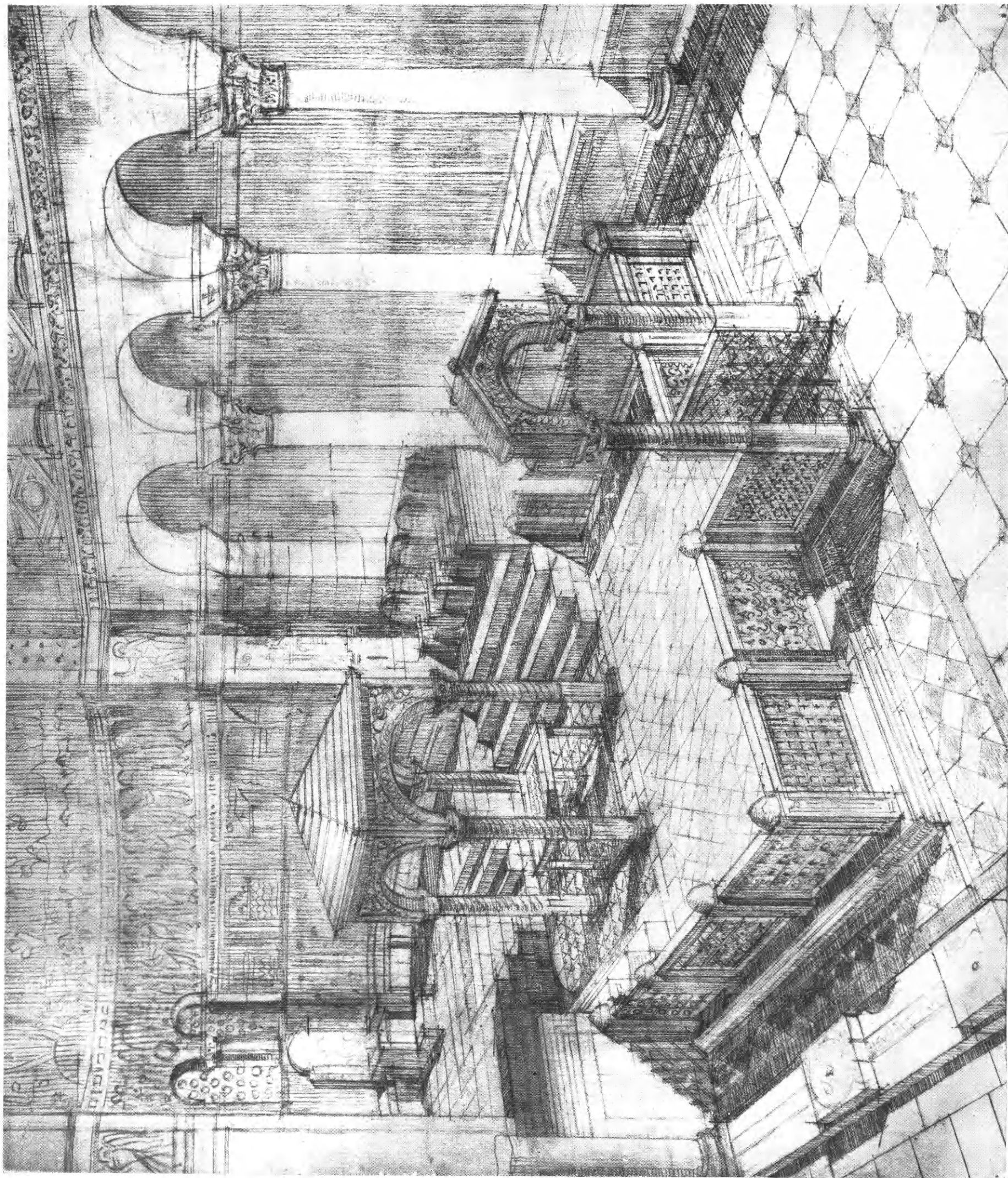
¹ Βλ. Α. Φιλαδέλφεια, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1916, σελ. 36, ἔνθα οὕτως ἐκλαμβάνει τὸ σύνθρονον τῶν πρεσβυ-

τέρων ὡς «βάθρα ἢ τι τοιοῦτον, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο μα-
νουάλια . . . ».

Εἰκ. 164. Λεπτομερὴς κάτωρις τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ.

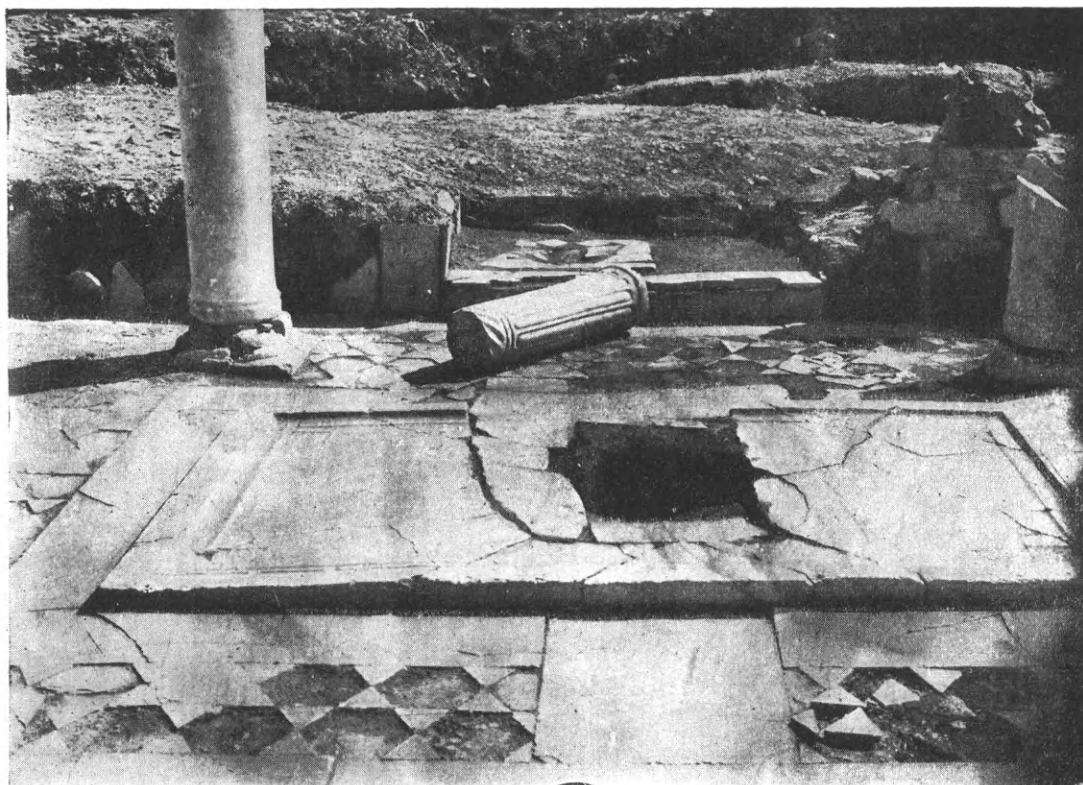

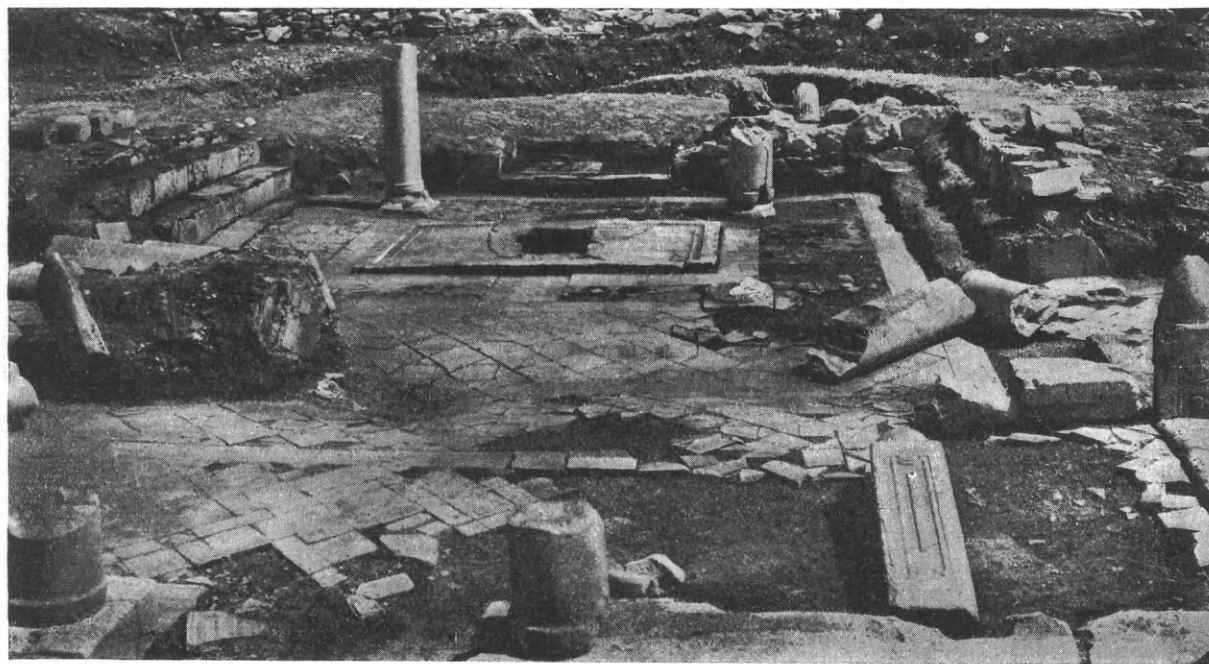
Ἀποκατάστασις ἱεροῦ Βήματος τῆς Βασιλικῆς Α.

Εἰκ. 165. Ἡ ἀψὶς μετὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 166. Γενικὴ ἀποψὶς τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ (πλὴν τῆς σολέας).

δεδυμέναι διὰ πλακῶν, τέσσαρας τὸν ἀριθμὸν, ἐξ ὧν διεσώθησαν αἱ τρεῖς, χωροῦσαι πρὸς δυσμὰς εἰς μῆκος τριῶν καὶ ἡμίσεος μέτρων (εἰκ. 167 - 168). Αὗται ὁδηγοῦσιν εἰς ὑψηλὸν δάπεδον ἐκτεινόμενον εἰς πλάτος 1.50 μ., σχηματίζονται δὲ οὕτω δύο ὀγκώδη κτιστὰ βάθρα (πλ. 2.40 μ.) μετὰ βαθμίδων καταλαμβάνοντα ἑκατέρωθεν καὶ τὸν στυλοβάτην τῶν κιονοστοιχιῶν,

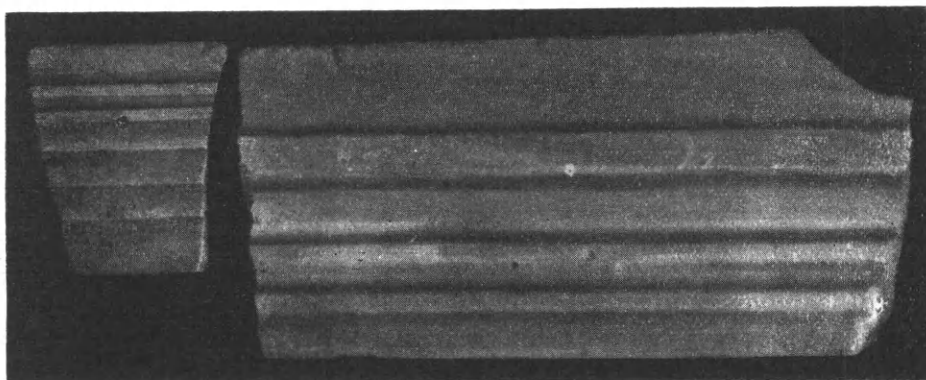

Εἰκ. 167 - 168. Ἡ ἀγία Τράπεζα μετὰ τοῦ κιθωρίου καὶ τὰ ἑκατέρωθεν αὐτῆς βάθρα τοῦ συνθρόνου.

τῶν ὁποίων οἱ πρῶτοι κίονες ἐντοιχίζονται εἰς τὰ ἄκρα τοῦ βάθρου (βλ. εἰς εἰκ. 164 λεπτομερῆ κάτοψιν ἱεροῦ βήματος). Τὸ δάπεδον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁδηγοῦν αἱ βαθμίδες αὗται, ἦτο ἐπίσης μαρμαρόστρωτον, ὥς δηλοῦται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων ἐκεῖ μαρμαρίνων πλακιδίων εἰς τὰ ἄκρα ἐφράσσετο ὑπὸ χαμηλῶν θωρακίων, ὥς συμπεραίνομεν τοῦτο καὶ ἐξ ἀνευ-

ρεθέντος κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ περὶ τὸ ἀριστερὸν βάθρου χώρου κορμοῦ κίονος τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας (ἀναφανέντος παραπλεύρως τοῦ βάθρου τούτου), ὅστις εἰς ἀπόστασιν 0,30 μ. ἀπὸ τοῦ κάτω ἄκρου αὐτοῦ φέρει βαθεῖαν ἐγκοπὴν (0,04 μ. πλάτους καὶ 0,60 μ. μήκους) πρὸς στήριξιν θωρακίου· πρόκειται ἐπομένως περὶ τοῦ ἐτέρου τῶν πρώτων ἀπὸ τῆς ἀψίδος κίωνων τῶν κιονοστοιχιῶν τῶν ἐντοιχισμένων εἰς τὰ ἄκρα τῶν βάθρων (βλ. εἰκ. 164). Οὕτως ἐκ τοῦ κίονος τούτου οὐ μόνον διαπιστοῦται ἡ ὑπαρξίς θωρακίων εἰς τὰ βάθρα ἀλλὰ καὶ καθορίζεται τὸ ὕψος αὐτῶν εἰς ἓν μέτρον, ὑπολογιζομένου καὶ τοῦ ὕψους τῆς βάσεως (0,30 μ.) καὶ τοῦ ὕψους τοῦ στυλοβάτου (0,40 μ.).

Τὰ χαμηλὰ ταῦτα θωράκια δὲν ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ συνήθη θωράκια. Εἰς τὴν πρώτην βασιλικήν, ἣτις διέσωσε καλύτερον τὸν μαρμάριον διάκοσμον αὐτῆς, ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια μαρμαρίνων πλακῶν (εἰκ. 169) ὕψους μόλις 0,40 μ. καὶ μεγάλου μήκους μὲ γλυφὰς κατὰ μῆκος, ὁμοίας πρὸς γλυφὰς βάσεων ὀρθομαρμαρώσεων (πρβλ. ὁμοίας κατὰ χώραν εἰς ναὸν ἀγ. Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως ἐν George, ἔ.ἀ. πίν. 14)· ἀλλ' εἰς τὰ ἡμέτερα ὑπάρ-

Εἰκ. 169. Τμήματα χαμηλῶν θωρακίων τοῦ συνθρόνου τῆς βασιλικῆς Α.

χουσι γλυφαὶ καὶ κατὰ τὰς δύο αὐτῶν ὀψεις· δυνάμεθα ἐπομένως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τοιαῦται πλάκες ἐχρησίμευον ὡς θωράκια τῶν βάθρων.

Τὰ ὑψηλὰ ταῦτα βάθρα, τὰ περιφρασσόμενα ὑπὸ θωρακίων, δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἄλλως εἰ μὴ ὡς βάθρα διὰ τοὺς «θρόνους τῶν πρεσβυτέρων»¹. Ὁ θρόνος τοῦ ἐπισκόπου κατελάμβανε μόνος τὸν ὑψωμένον χώρον τῆς ἀψίδος, ὅστις ἐχρησίμευεν οὕτως εἰπεῖν ὡς τὸ βάθρον αὐτοῦ καὶ εὗρίσκετο ἢ εἰς τὸ ὕψος τῶν θρόνων τῶν ἱερέων (ἥτοι εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου) ἢ καὶ εἰς μεγαλύτερον ὕψος. Οὕτως ἐσχηματίζετο τὸ *σύνθρονον* εἰς σχῆμα , περι- κλείον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν μετὰ τοῦ κιβωρίου αὐτῆς, ἣτις κατεῖχεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν σχηματιζόμενον ὑπὸ τοῦ συνθρόνου ὀρθογώνιον χώρον, ἀφίνουσα μόνον γύρωθεν στενὰς διόδους (πλ. 0,80 μ.) διὰ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἱερέων, ὡς βλέπει τις εἰς τὴν παρεχομένην ἐνταῦθα ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Α (Πίν. Ε'), τῆς ἐχούσης ἀκριβῶς ὁμοίαν διάταξιν πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ἐξεταζομένης βασιλικῆς.

Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ συνθρόνου τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν ἐνέχει ἱκανὴν

¹ Οἱ θρόνοι τῶν πρεσβυτέρων, μαρμάριοι ἢ ξύλινοι, δὲν εἶναι γνωστὸν ποίαν μορφήν εἶχον· πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἶχον διαφόρους μορφὰς εἴτε ὡς μεμονωμένοι ἐδραιοῖτε ὡς συνεχὲς κάθισμα. Κατὰ τὰς τελευταίας ἐρεῦνας ἐν Νικο-

πόλει ἀνεῦρον τμήμα χαμηλοῦ (0,20 μ.) συνεχοῦς καθίσματος καταλήγοντος εἰς τὸ διασωθὲν ἄκρον εἰς πόδα λέοντος τὸ μαρμάρινον τοῦτο τμήμα, ὑποθέτω, ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν ἐδρῶν τῶν ἱερέων.

σημασίαν καὶ ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως· ἔχομεν δηλονότι τὴν συμβολίζουσιν τὸν θρόνον τοῦ Χριστοῦ ἱερὰν καθέδραν, μόνην δεσπόζουσιν ἐπὶ τοῦ εὐρέος ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος, τοὺς δὲ θρόνους τῶν πρεσβυτέρων ἐκ δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν τῆς μεγάλης ἀγίας Τραπεζῆς καὶ πλησιέστατα πρὸς αὐτήν. Ἡ θέσις αὕτη τῶν ἐδρῶν τῶν πρεσβυτέρων μεταξὺ τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἔνθα ἔμενον οἱ πιστοί, εἶναι καταλληλοτέρα διὰ τὰς διακονίας αὐτῶν, συμφωνεῖ δὲ πληρέστερον πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, ἐν οἷς ὁρίζονται: οἱ ἐκ δεξιῶν καὶ οἱ ἐξ ἀριστερῶν πρεσβύτεροι.

Εἰς τοὺς λεγομένους λ.χ. Κανόνας ἐκκλησιαστικοὺς τῶν ἀγίων Ἀποστόλων καὶ διαταγὰς διὰ Κλήμεντος προκειμένου περὶ τῆς ἀγ. Τραπεζῆς ἢ τοῦ θυσιαστηρίου λέγεται: «Οἱ ἐκ δεξιῶν πρεσβύτεροι προνοήσονται τῶν ἐπισκόπων πρὸς τὸ θυσιαστήριον ὅπως τιμήσωσι καὶ ἀντιτιμηθῶσιν εἰς ὃ ἂν δέη. Οἱ ἐξ ἀριστερῶν πρεσβύτεροι προνοήσονται τοῦ πλήθους, ὅπως εὐσταθῇ καὶ ἀθόρυβον ᾗ¹...»

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μέχρι τοῦδε ἦτο γνωστὴ μόνη ἡ μορφή τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου ἐν τῇ ἀψίδι, τοῦ ἔχοντος εἰς τὸ μέσον τὴν ἀγ. Τράπεζαν καὶ διαμορφωθέντος κατὰ τὸ πρότυπον τῶν λεγομένων ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (δ' 4 - 11 «καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς 24 πρεσβυτέρους καθημένους κλπ.»)². Εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ν. Ἀγχιάλου παρατηρεῖται νέα μορφή· τὸ θυσιαστήριον ἢ ἡ ἀγ. Τράπεζα εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον ὀρθογωνίου χώρου, ἐκτεινομένου πέραν τῆς ἀψίδος—καθιερωμένης πλέον εἰς μόνον τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον—διατάσσονται δὲ αἱ ἔδραι τῶν πρεσβυτέρων ἐκατέρωθεν αὐτοῦ οὕτως ὥστε καὶ πάλιν τὸ πρεσβύτεριον εὐρίσκεται κύκλῳ τοῦ θυσιαστηρίου, συμφώνως πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν ἀλλὰ καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, τοὺς καθορίζοντας ἀκριβέστερον τὴν θέσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ τὰς διακονίας αὐτῶν. Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ συνθρόνου τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, ἣτις ἠρμήνευσε καὶ τὴν ὁμοίαν διάταξιν τοῦ συνθρόνου τῶν βασιλικῶν τῆς Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου, μνημείων ὁμοίως τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, παρατηρήθη δὲ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Στόβων τῆς βορείου Μακεδονίας³, δύναται νὰ εἶναι ἐπίσης παλαιά, ὑφισταμένη παραλλήλως πρὸς τὸ ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ τῆς ἀψίδος περιοριζόμενον βῆμα τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ τὸ ἐκ τούτου προελθὼν ἡμικυκλικὸν σύνθρονον τῆς ἀψίδος, ὡς θ' ἀποδείξη τοῦτο λεπτομερὴς ἔρευνα τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν διασωθέντων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων—ἣτις δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι—καὶ κατὰ δεῖξις τῶν γενομένων εἰς παλαιὰς χριστιανικὰς βασιλικὰς ἐνεκα διαφόρων λόγων ἐπισκευῶν.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ διαμορφωθείσα βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν φερομένων εἰς ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου περὶ μυστικῆς θεολογίας ἔργων (τῶν ἀναγομένων εἰς τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος)⁴ μυστικὴ λατρεία καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν παστο-

1 Βλ. κείμενον καὶ ἐν Texte u. Untersuchungen etc. Leipzig, II - 1886 - σελ. 14 κέ. (Die Quellen d. sog. Apost. Kirchenordnungen). Περὶ τῶν Κανόνων τούτων καὶ τῆς ἀποδοδομένης εἰς αὐτοὺς χρονολογίας βλ. καὶ ἐν Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθῆναι, 1930, σ. 434.

2 Πρβλ. τὰ τῆς ἀρχικῆς διαμορφώσεως τῆς ἀγ. Τραπεζῆς ἐν Fr. Wieland, Altar und Altargrab, Leipzig, 1912, σελ. 38 κέ. καὶ 179 κέ.

3 Πρβλ. Jahresh. d. österr. arch. Instituts XXIV - 1928 σ. 67, ἔνθα ὁ ἀνασκάψας συνέδεσε τὸ ἀριστερὰ μόνον ἀνευρηθὲν βῆμα τῶν θρόνων τῶν πρεσβυτέρων πρὸς τὸ Μαρτύριον (confessio) καὶ ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς προερχόμενον

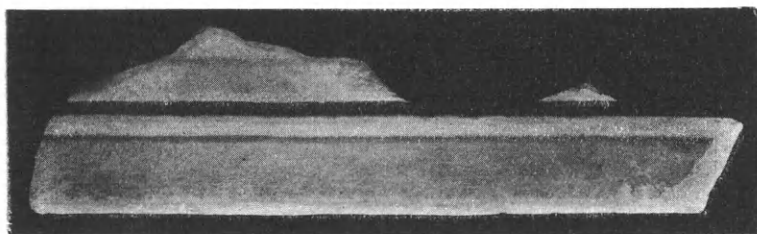
ἐκ τῆς ἀνάγκης (τῆς ὑπάρξεως δηλ. εἰς τὴν ἀψίδα Μαρτυρίου) καὶ τῆς ὑποτιθεμένης μεταθέσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου εἰς τὰ πλάγια, ἐν ᾧ καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Στόβων ἔχομεν τὴν αὐτὴν διάταξιν συνθρόνου ὡς καὶ ἐν ταῖς βασιλικαῖς τῆς Ν. Ἀγχιάλου. Ἐν ταῖς βασιλικαῖς τῆς Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος ἐξαίρεται ὑψοῦμενος κατὰ πολὺ τῶν θρόνων τῶν πρεσβυτέρων· ἐτέρας ποικιλίας τῆς αὐτῆς διατάξεως παρατηροῦμεν εἰς τὰς νεωστὶ ἀνασκαφείσας βασιλικὰς: τῶν Δαφνουσίων, Ὀλύμπου Ἀττικῆς καὶ ἄλλ., περὶ ὧν λέγομεν ἐν τῇ περὶ βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος μελέτῃ ἡμῶν.

4 Πρβλ. Μπαλάνου, Πατρολογία, ἐ. ἀ. σ. 515.

φορίων — τῶν ἐκτεινομένων ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος ὡς χωριστῶν διαμερισμάτων — καὶ διὰ λειτουργικὰς ἀνάγκας, συνετέλεσαν νὰ παραμερισθῶσιν οἱ ἔξω τῆς ἀψίδος θρόνοι τῶν πρεσβυτέρων, ἵνα μὴ παρεμποδίζεται ἡ ἀπ' εὐθείας εἰς τὰ παστοφόρα — τὰ διαμορφωθέντα εἰς Προόθεις καὶ Διακονικὸν — δίοδος.

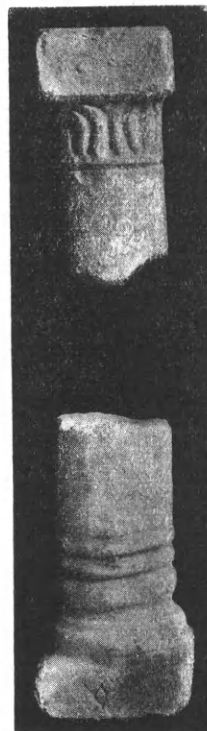
β') *Ἁγία Τραπεζα καὶ Κιβώριον*. Ἐκ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἀνευρέθη ἡ κάτω πλάξ (2,25 × 1,35 μ.) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πλαισιουμένη διὰ γλυφῶν (πλάτ. γλυφῶν 0,18 μ.), εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τῆς ὁποίας ὑπάρχουσι τετράγωνα (0,12 × 0,12 μ.) λαξεύματα, ἥτοι αἱ θέσεις ἐνθα τοποθετοῦνται οἱ βαστάζοντες τὴν ἄνω πλάκα τῆς ἁγ. Τραπεζῆς κιονίσκοι (βλ. εἰκ. 165-168). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθησαν τμήματα τῶν κιονίσκων τούτων, ἐξ ὧν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς βάσεως καὶ τοῦ ἠνωμένου κιονοκράνου των (εἰκ. 170)· ἡ βᾶσις ἔχει τὴν πλίνθον, ἣτις ἐφαρμόζεται ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν τετραγώνων λαξευμάτων τῶν ἄκρων τῆς κάτω πλακὸς καὶ διπλᾶς ἰωνιζούσας γλυφάς, τὸ δὲ ἠνωμένον κιονόκρανον κοσμεῖται δι' ἐσχηματοποιημένων ὑδροβίων φύλλων (ἐχόντων τὴν μορφήν ἰωνικοῦ κυματίου), ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ ὑπάρχει πλίνθος διὰ τὴν στήριξιν τῆς ἄνω πλακὸς τῆς ἁγ. Τραπεζῆς. Ἴσως πρὸς ἀσφάλειαν τῆς πλακὸς ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ μέσῳ στῦλος (ὁ γνωστὸς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ «κάλαμος»), ἀν' ὡς τοιοῦτον θεωρήσωμεν τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τεμάχιον ῥαβδωτοῦ κιονίσκου ρωμαϊκῶν χρόνων (βλ. εἰκ. 165) ὑποθέσωμεν δὲ ὅτι πρὸς τοῦτο μετεχειρίσθησαν ἀρχαῖον ὕλικόν.

Ἐκ τῆς ἄνω πλακὸς τῆς ἁγ. Τραπεζῆς, ὁμοίως ἐκ λευκοῦ ἐκλεκτοῦ μαρμάρου, ἀνευρέθησαν πέντε τεμάχια (εἰκ. 171) ἔχοντα μορφήν παρομοίαν πρὸς τὴν κάτω πλάκα, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι εἰς τὸ πᾶχος αὐτῆς σχηματίζεται εἰσέχουσα γλυφή, αὕτη δὲ διακρίνει ταύτην ἀπὸ τῆς διασωθείσης σχεδὸν ἀκεραίας κάτω πλακὸς. Παρόμοιοι κιονίσκοι καὶ τεμάχια πλακὸς ἀνευρέθησαν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (βλ. σ. 24), καὶ κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Α.

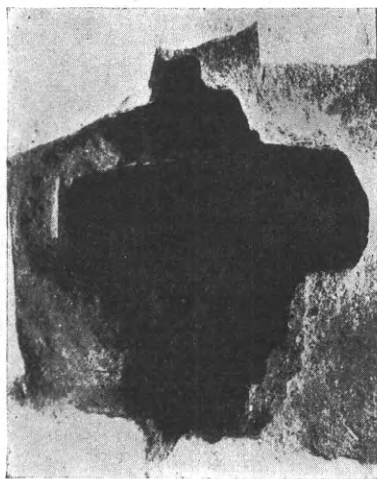
Εἰκ. 171. Τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον ἐκ τῆς ἄνω πλακὸς τῆς ἁγ. Τραπεζῆς.

ὧν ἀνευρέθησαν μόνον τὰ κάτω μέρη (εἰκ. 172). Ἐξ αὐτῶν κατανοεῖται, ὅτι ἐσχηματίζοντο θῆκαι, ἥτοι μία μακρὰ εἰς τὴν κατὰ μῆκος κεραίαν τοῦ σταυροῦ καὶ δύο ἐκατέρωθεν εἰς τὴν ἐγκάρσιον αὐτοῦ κεραίαν. Ἡ ἔρευνα τοῦ ἐγκαινίου τούτου τοῦ ναοῦ ἀπέδωκε πληθύν ὠξιδωμένων ἥλων ἀναμειγμένων μετὰ χωμάτων καὶ καστανόχρου κόνεως, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θήκη τῶν ἐγκαινίων ἢ περιέχουσα προφανῶς λείψανα μαρτύρων ἦτο ξυλίνη. Ὅμοίως ἀνευρέθησαν μικρὰ τεμάχια ἀνθράκων. Ὅτι ὁμως εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα εἶναι ὅτι τὸ ἐγκαινίον τοῦτο φαίνεται τεθειμένον εἰς ὑστέρους χρόνους, διὸ καὶ ἐθραύσθη πρὸς

Εἰκ. 170.
Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων
κιονίσκων τῆς
ἁγ. Τραπεζῆς

τοῦτο τὸ κέντρον τῆς πλακός. Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ ἐγκαίνιον καθιερώθη γενικῶς διὰ συνοδικῆς διατάξεως βραδύτατα.¹ τὰ συμφραζόμενα ἐν τούτοις τοῦ κανόνος καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ (πρβλ. Ζωναρᾶν «ἀλλὰ — οἱ εἰκονομάχοι — καὶ ἔθῃ παλαιὰ παραλελοίπασιν.. τὸ ἐν ταῖς καθιερώσεσι τῶν θείων ναῶν μὴ γίνεσθαι καταθέσεις λειψάνων ἁγίων»)² μαρτυροῦσιν, ὅτι ἤδη πρὸ τῆς εἰκονομαχίας ἐθεωρεῖτο τὸ ἐγκαίνιον «παλαιὸν ἔθος»³, ἐπεκράτησε δὲ πιθανώτατα εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους, ὅτε προφανῶς ἐγένετο καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον ναὸν ἡ κατάθεσις λειψάνων κάτωθεν τῆς ἀρχικῆς ἄνευ λειψάνων πλακός τῆς ἁγ. Τραπεζῆς. Ὅμοιον ἐγκαίνιον ἀνευρέθη καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν Α, ὅπου ὁμως δὲν διεσώθη ἡ κάτω πλάξ τῆς ἁγ. Τραπεζῆς.

Εἰκ. 172. Τὸ ἐγκαίνιον τοῦ ναοῦ (σταυροειδὲς ὄρθγμα κάτωθεν τοῦ κέντρον τῆς πλακός τῆς ἁγ. Τραπεζῆς).

Εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τῆς ἁγ. Τραπεζῆς ἀνευρέθησαν αἱ ἰωνίζουσαι βάσεις τοῦ *Κιβωρίου* (πλευραὶ πλίνθ. $0,40 \times 0,40$ μ.) σχηματίζουσαι μέγα τετράγωνον ($2,80 \times 2,80$ μ.) καὶ τμήματα τῶν κυλινδρικών κορμῶν τῶν κίωνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (βλ. εἰκ. 165). Ἐπίσης ἀνευρέθησαν καὶ τὰ κορινθιάζοντα κιονόκρανα αὐτῶν μετὰ σταυροῦ ἐν τῷ μέσῳ εἰς τεμάχια (πρβλ. εἰκόνα εἰς τὰ κατωτέρω ἐξεταζόμενα γλυπτὰ τῆς βασιλικῆς). Ἐκ τῶν τόξων, τῶν συνδεόντων τοὺς κίονας τοῦ κιβωρίου, δὲν ἀνευρέθησαν μέλη, δυνάμενα νὰ καθορίσωσιν ἀκριβέστερον τὴν μορφήν αὐτοῦ.

γ') *Σολέα*. Ἀπὸ τῶν ἄκρων τοῦ συνθρόνου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν στυλοβατῶν τῶν κιονοστοιχιῶν ἐκτείνονται αἱ βάσεις τῶν κιγκλίδων, δι' ὧν περιεφράσσετο καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ἡ ὡς εὐρὺ ὀρθογώνιον ($6,50 \times 4,50$ μ.) σχηματιζομένη σολέα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 174 πρβλ. καὶ κάτωψιν ἐν εἰκ. 164). Ὁλόκληρος ὁ χώρος οὗτος τῆς σολέας εὐρέθη ἐπεστρωμένος διὰ μαρμαροθετήματος, σχηματιζομένου δι' ἀπλῶν γεωμετρικῶν σχεδίων ἐκ λευκῶν καὶ βαθέων κυανῶν μαρμαρίνων πλακιδίων (βλ. εἰκ. 165-168)· εἰς μίαν ἐκ τῶν πλακῶν τοῦ μαρμαροθετήματος τούτου εὐρέθη κεχαραγμένον τὸ ὄνομα: ΟΝΗCΙΜΟΥ (εἰκ. 173), τοῦ χορηγήσαντος πιθανώτατα πρὸς κατασκευὴν τοῦ δαπέδου τούτου τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 173. Ἐπιγραφή ἐπὶ πλακιδίου τοῦ μαρμαροθετήματος τῆς σολέας τοῦ ναοῦ.

Αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἔβαινον αἱ κιγκλίδες εἰς τὰ πλάγια τῆς σολέας, χωροῦσι παραλλήλως πρὸς τὴν κιονοστοιχίαν μέχρι τοῦ τρίτου ζεύγους τῶν κίωνων αὐτῆς, ἀποτελοῦνται δὲ ἐκ μαρμαρίνων δοκῶν (πλ. $0,30$ μ.), αἵτινες μόλις ἐξέχουσι τοῦ δαπέδου καὶ διασφύζουσι κατὰ διαστήματα ἔχνη τῆς στηρίξεως τῶν χαμηλῶν πεσσίσκων. Πλησίον τοῦ συνθρόνου ἡ βᾶσις διακόπτεται καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη (εἰς πλάτος $0,80$ μ.) συνεχιζομένου

1 Πρβλ. ζ' κανόνα τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου «ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἄνευ λειψάνων μαρτύρων ὁρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γίνεσθαι λειψάνων μετὰ τῆς συνήθους εὐχῆς» (ἐν Ράλλῃ καὶ Ποτλῇ, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Β', Ἀθῆναι, 1892, σ. 580).

2 Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 581.

3 Βλ. Ἀποκαλ. 6, στ. 9. «εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· πρβλ. ἄλλας μαρτυρίας καὶ ἐν Wieland, Altar u. Altargrab, ἔ. ἀ. σ. 39 κ. ἑ.

Εἰκ. 174. Γενικὴ ἀπομνημονεύσις τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ μετὰ τῆς σολέας.

κάτω τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ δαπέδου· τοῦτο δεικνύει, ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ δίοδοι· ὅτι δὲ αἱ δίοδοι αὗται ἔφερον καὶ θυρίδας δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῶν διακρινομένων ἐκατέρωθεν ἰχνῶν τοποθετήσεως πεσσίσκων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο τὰ θυρόφυλλα (πρβλ. ἀποκατάστασιν εἰς πίν. Ε').

Ἐκ τῶν πεσσίσκων ἀνευρέθησαν ἕξ (αἱ τέσσαρες ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐντετοιχισμένοι εἰς τὰς ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος θυρίδας — βλ. εἰκ. 156 — οἱ δὲ λοιποὶ κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς σολέας)· ἐκ τῶν πεσσίσκων τούτων τρεῖς ἀνευρέθησαν σχεδὸν ἀκέραιοι καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τεμάχια, εἶναι δὲ πάντες ὁμοιόμορφοι (ὑψ. 1,20 μ. καὶ πλάτ. 0,26 μ.), πλὴν ἑνός, ὅστις εἶναι λεπτότερος (0,20 μ.) καὶ καταφανῶς μεταγενέστερος. Φέρουσι τὰς συνήθεις γλυφὰς (πρβλ. εἰκ. 79) κατὰ τὰς δύο δὲ πλευρὰς τὰς ἐγκοπὰς διὰ τὴν στήριξιν τῶν θωρακίων.

Ἡ σφῆζομένη κατὰ χώραν βάσις εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς σολέας εἶναι πλατυτέρα (0,50 μ.) καὶ ὑψηλοτέρα (0,25 μ.) κοσμουμένη εἰς τὴν ἐξωτερικὴν κάθετον ἐπιφάνειαν αὐτῆς διὰ γλυφῶν, προχωρεῖ δὲ ἐκατέρωθεν μέχρι τῶν στυλοβατῶν τῶν κιονοστοιχιῶν. Εἰς τὸ μέσον ἀνοίγεται εἴσοδος προβαλλομένων τῶν βάσεων εἰς σχῆμα πυλῶνος, ὅπως καὶ εἰς τὴν πρώτην βασιλικὴν (πρβλ. εἰκ. 28). Εἰς τὸ σημεῖον τῆς στροφῆς διακρίνονται ἐπὶ τῶν βάσεων ἰχνη κονιάματος (0,40 × 0,40 μ.) μὲ ἓνα κεντρικὸν τόρμον εἰς τὸ μέσον διασφύζοντα καὶ τὸν μεταλλινὸν σύνδεσμον διὰ τὴν στήριξιν προφανῶς κίονος οὐχὶ δὲ πεσσίσκου. Ὅμοια ἰχνη καὶ ἀνὰ τρεῖς μεγάλαι γομφώσεις εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ πυλῶνος δηλοῦσιν, ὅτι καὶ ἐκεῖ θὰ ὑπῆρχον ἐπίσης κίονες. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόστασις ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον τῶν τεσσάρων τούτων κίωνων εἶναι καθέτως καὶ ὀριζοντίως ἀκριβῶς τετράγωνος (1,50 × 1,50 μ.) ὑποθέτομεν, ὅτι ὑπεράνω αὐτῶν ὑψοῦτο πιθανῶς τετράστυλον εἰς σχῆμα κιβωρίου.

Τοιοῦτον σχῆμα εἰκονίζεται καὶ εἰς μνημεῖα τῆς μικροτεχνίας, ὡς εἶναι ἡ πολλάκις ὑπὸ τῶν

ἀνασκαφάντων τὴν Salona μνημονευθεῖσα περίφημος λειψανοθήκη τῆς Pola¹, ἐνθα διακρίνεται παρόμοιον σχῆμα εἰσόδου εἰς εἰκονιζομένην αὐτόθι πρόσοψιν τῆς σολέας παλαιοῦ ναοῦ.

Οἱ κίονες οὗτοι τῆς εἰσόδου ἦσαν ἐξ ὠραίου ἐρυθροῦ (λακωνικοῦ;) μαρμάρου, πολλὰ δὲ τεμάχια—ἀνήκοντα ἴσως καὶ εἰς περισσοτέρους τῶν τεσσάρων κίονας—ὁμοῦ μὲ ἄλλα τεμάχια ἐκ πρασίνου θεσσαλικοῦ (ἀτρακίου) μαρμάρου ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς σολέας (βλ. εἰς εἰκ. 174 δεξιὰ τοὺς σωροὺς ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τούτων τεμαχίων).

Ἡ λοιπὴ πρόσοψις τῆς σολέας δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἔφερεν ὑψηλοὺς κίονας καὶ ἐπιστύλιον ἄνω ἢ χαμηλοὺς πεσίσκους μὲ κιγκλίδας ὅπως αἱ πλάγια πλευραὶ. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν μὲ ὑψηλοὺς κίονας ἔχομεν τεκμήρια: α' τὴν πλατυτέραν βάσιν τῆς σολέας εἰς τὴν δυτικὴν αὐτῆς πρόσοψιν καὶ β' τὴν ἀνεύρεσιν πολλῶν τμημάτων ἐξ ἐρυθρῶν καὶ πρασίνων κιόνων².

Οὕτως ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν τῇ βασιλικῇ Β ἀσφαλῶν τεκμηρίων τῆς διατάξεως τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Α³, τοῦ ἐρευνηθέντος ἐκ νέου μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς δευτέρας βασιλικῆς καὶ ἀποδειχθέντος καθ' ὅλα ὁμοίου πρὸς αὐτὴν—πλὴν τῆς προσόψεως τῆς σολέας—ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Α, ὡς δεικνύει ὁ Πίναξ Ε'.

5. Προσκτίσματα. Τὴν βασιλικὴν Β περιέβαλλον προσκτίσματα, ἐξ ὧν τινὰ μὲν φαίνονται σύγχρονα πρὸς αὐτὴν ἄλλα δὲ προσετέθησαν ἀσυμμέτρως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

α') *Κατηχούμενα καὶ βαπτιστήριον τοῦ ναοῦ.* Δυτικῶς τοῦ αἵθριου ἀνεφάνη στενὸν ὀρθογώνιον κτίσμα ($17,35 \times 4,10$ μ.) (εἰκ. 175) ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς τοῦ αἵθριου κιονοστοιχίας μέχρι τοῦ προπύλου τοῦ ναοῦ, προστεθὲν προφανῶς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς δεικνύουσι τὰ σημεῖα τῆς ἐπαφῆς τῶν τοίχων. Τὸ κτίσμα τοῦτο διαιρεῖται εἰς δύο κυρίως αἰθούσας: ἥτοι ἀριστερὰ μὲν ἐκτείνεται μεγάλη αἶθουσα ($9,78 \times 4,10$ μ.), ἐπεστρωμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἔχουσα ἐπενδεδυμένους τοὺς τοίχους δι' ὀρθομαρμαρώσεως, δεξιὰ δὲ μικρὰ αἶθουσα ($5,50 \times 4,10$ μ.) ὁμοίως ἐπεστρωμένη. Πρὸ τῆς μικρᾶς ταύτης αἰθούσης καὶ εἰς ἀπόστασιν 2,07 μ. σχηματίζεται εἰδὸς τι προθαλάμου συγκοινωνοῦντος διὰ τῆς μεγάλης αἰθούσης διὰ θύρας, ἧς ἀνεφάνη τὸ μαρμαρίνον κατώφλιον, ἐν ᾧ διατηροῦνται εἰσέτι οἱ ὅλμοι τῶν θυροφύλλων, δημιουργοῦνται δὲ διὰ τοῦ προθαλάμου τούτου καὶ δύο εἰσοδοὶ εἰς τὸ δεξιὸν τμήμα τοῦ αἵθριου. Εἰς τὴν μεγάλην αἶθουσαν ὀδηγεῖ πυλὼν, οὗτινος διεσώθη μόνον τὸ δεξιὸν σκέλος (βλ. κάτοψιν ἐν εἰκ. 155).

Μεγάλην δυσκολίαν παρέχει ἡ ἐρμηνεία τοῦ δεξιοῦ τετραγώνου διαμερίσματος μετὰ τοῦ προθαλάμου. Πρὸ τοῦ τελευταίου δύο παραστάδες ὑποδηλοῦσιν, ὅτι τοῦτο ἔχωρίζετο διὰ παραπετάσματος ἢ βήλου ἀπὸ τοῦ προθαλάμου, ὅστις πάλιν συνεκοινώνει μετὰ μεγάλης

¹ Βλέπε εἰκόνα ἐν Österr. Jahresheft XIX/XX, 1919, Beibl. σελ. 195 κέ.

² Σολέα μὲ ὑψηλοὺς κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν αὐτῆς καὶ πιθανῶς χαμηλὰς κιγκλίδας εἰς τὰ πλάγια ἀνεφάνη καὶ εἰς τὴν ἀνασκαπτομένην εἰσέτι δευτέραν βασιλικὴν τῆς Νικοπόλεως τῆς Ἑπείρου. Ἐκεῖ ἡ ἐν εἰδει ὑψηλοῦ τέμπλου πρόσοψις βεβαιούται ἔνεκα τῆς εὐρέσεως πεσίσκων φερόντων ἄνω ἠνωμένην τὴν βάσιν τοῦ κίονος, ὅπως ἐπεκράτησε τὸ τοιοῦτον καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα τέμπλα. Εἶναι δὲ δύσκολον νὰ δεχθῶμεν καὶ τὰς πλαγίας πλευρὰς τῆς σολέας μὲ ὑψηλοὺς κίονας διότι αὕτη καταλήγει, ὅπως καὶ εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ν. Ἀγχιάλου, εἰς τοὺς χαμηλοὺς θρόνους τῶν ἱε-

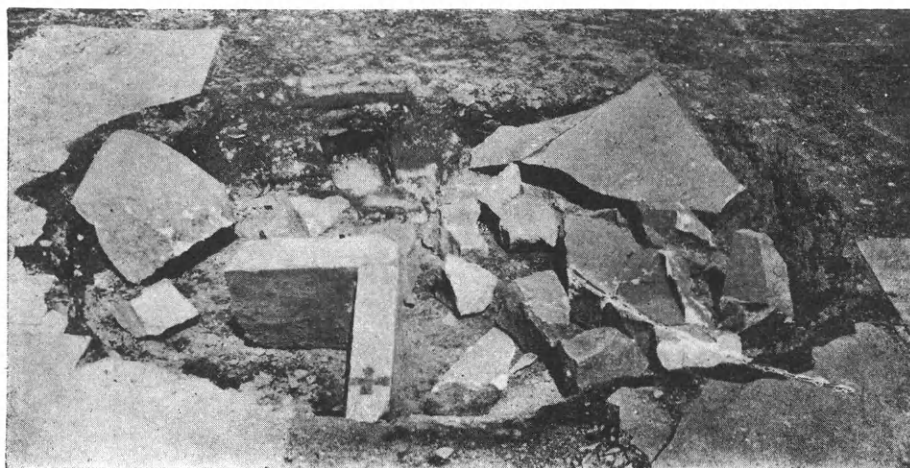
ρέων, θὰ ὑποῦτο δὲ ἐκεῖ ἡ σολέα ἀσύνδετος καὶ μετέωρος. (Περὶ τῶν διαφόρων σχημάτων τῆς σολέας καὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος καθόλου τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος πρβλ. τὴν περὶ τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος ἡμετέραν μελέτην).

³ Τὰς βασιλικὰς τῶν χριστ. Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας ἀριθμοῦμεν διὰ τῶν στοιχείων Α καὶ Β, καθόσον δὲν ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ δυνάμεναι νὰ προσδιορίσωσιν αὐτὰς ἀκριβέστερον ἢ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἑλπιδίου, ἡ ἀνευρεθεῖσα εἰς τὴν δευτέραν βασιλικὴν, ὡς ἀναφερομένη εἰς ἐπισκευὰς τοῦ ναοῦ, δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ὀνομασίαν τοῦ δευτέρου μνημείου. Ἴσως θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθῶσι: βασιλικὴ τῆς Ἀγορᾶς καὶ βασιλικὴ παρὰ τὸν λιμένα.

Εἰκ. 175. Γενικὴ ἀπομνησὶς ἀπὸ δυομῶν τῆς βασιλικῆς Β (ἐμπροσθεν καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνης διακρίνονται τὰ προσκίςματα τοῦ ναοῦ).

αἰθούσης διὰ θύρας, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω. Εἰς τὴν δεξιὰν αἰθουσάν αἱ ἀνευρεθεῖσαι πλάκες τοῦ δαπέδου ἦσαν οὕτω διατεταγμέναι ὥστε νὰ σχηματίζωσι κύκλον ἐν τῷ μέσῳ. Τὰς πλάκας ταύτας ἀφαιρέσαντες εὗρομεν μεταξὺ τῶν χωμάτων πολλὰ τμήματα ἐκ μαρμαρίνης λεκάνης ἐχούσης τὸ σχῆμα σταυροῦ (πάχους 0,12 μ. καὶ ὕψους 0,50 μ.) (εἰκ. 176)· ἐπὶ τοῦ χείλους τεμαχίου τῆς λεκάνης ταύτης εἶναι κεχαραγμένος ἰσοσκελὴς σταυρός, ἐντεθειμένος δὲ εἰς τὰς

Εἰκ. 176. Ἀνευρεθέντα λείψανα τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ ναοῦ.

κεραίας αὐτοῦ μόλυβδος (βλ. εἰκ. 176). Εἰς τὸν ἀνασκαφέντα κύκλον ἀνεφάνη κατὰ τὸ βόρειον μέρος ὀχετὸς ἐπιμελῶς διὰ κορασανίου ἐκτισμένος, ὃν, παρακολουθήσαντες, εὗρομεν διερχόμενον ὑπὸ τὸ κατώφλιον τοῦ προθαλάμου καὶ συνεχιζόμενον ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς μεγάλης αἰθούσης, κάτωθεν τοῦ ὁποίου σχηματίζεται διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ὁπή, δι' ἧς διωχετεύετο τὸ ὕδωρ, δεξιὰ τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου (βλ. κάτοψιν ἐν εἰκ. 155).

Προβάλλει ἤδη τὸ ἐρώτημα: πῶς δύναται ὁλόκληρον τὸ πρόσκτισμα τοῦτο νὰ ἐρμηνευθῇ.

Τὰ διαμερίσματα αὐτοῦ καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀνευρεθέντα, νομίζομεν, ὅτι ἐπιτρέπουν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τοῦτο ὡς τὰ *Κατηχούμενα* καὶ τὸ *Βαπτιστήριον* τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀριστερὰ μεγάλη αἵθουσα εἶναι πιθανώτατα ἡ αἵθουσα διδασκαλίας τῶν κατηχουμένων μετὰ ἰδιαιτέρας εἰσόδου καὶ μικρᾶς διόδου εἰς τὸ αἶθριον τοῦ ναοῦ, ἡ δεξιὰ δὲ αἵθουσα τὸ βαπτιστήριον μετὰ τῆς κολυμβήθρας (τῆς ἀνευρεθείσης δηλ. εἰς τεμάχια σταυρικῆς μαρμαρίνης λεκάνης), πρὸ αὐτῆς δὲ ἡ ἀπαραίτητος μικρὰ αἵθουσα διὰ τοὺς ἐξορκισμοὺς εἰς σχῆμα προθαλάμου. Ἀπὸ τούτου πάλιν μικρὰ δίοδος ἄγει εἰς τὸν ναόν.

Διὰ τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τοῦ προσκτίσματος τούτου θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου (Epist. 33 «post lectiones atque tractatum dimissis catechumenis symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebant basilicae»¹. Ὅτι ἂν ἑτέρου τὰ Κατηχούμενα ἢ Κατηχουμενεῖα ἦσαν συνήθη πρόσκτισματα τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν, πλὴν τῶν λεγομένων εἰς τὰς Κατηχήσεις Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ 97^{ου} κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ ς' Οἰκουμ. Συνόδου: «τοὺς . . . τοὺς ἱεροὺς τόπους κοινοποιοῦντας καὶ καταφρονικῶς περὶ αὐτοὺς ἔχοντας καὶ οὕτως ἐν αὐτοῖς καταμένοντας καὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς σεβασμίοις ναοῖς κατηχουμένων ἐξωθεῖσθαι προστάττομεν»· τὸν κανόνα τοῦτον ἐρμηνεύων ὁ Βαλσαμὼν λέγει: «ἱεροὶ τόποι λέγονται οἱ ἀφωρισμένοι τῷ Θεῷ, ἡγοῦν οἱ θεῖοι ναοί, οἱ πρόναοι, τὰ κατηχουμενεῖα καὶ τὰ περὶ αὐτά»².

β') *Σκευοφυλάκιον* καὶ *Ἑστία*. — Τρία ἕτερα μικρὰ πρόσκτισματα εὐρέθησαν προσηρτημένα εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ πρόπυλον (*εἰκ. 177*).

Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον εἶναι τετράγωνον (4.20 × 4.35 μ.) διαμέρισμα, ὅπερ εὐρίσκεται εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ νάρθηκος συγκοινωνεῖ δὲ πρὸς αὐτὸν καὶ εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων πλίνθων (0.50 × 0.50 μ.) ὅπως τὰ πλάγια κλίτη τῆς βασιλικῆς. Τοῦτο εἶναι ἀναμφιβόλως σύγχρονον πρὸς τὸν ναόν, ὡς δεικνύει ὁ συνεχόμενος πρὸς τὸ πρόπυλον Ν. τοῖχος αὐτοῦ. Εἰς τὴν θέσιν ἄλλως τε ταύτην πρόσκτισματα τετράγωνα ἢ ἐπιμήκη ἀπαντῶσι συνηθέστατα εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἡμέτερον φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς τὸ *σκευοφυλάκιον*, διότι κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτοῦ ἀνευρέθη πλῆθος συντριμμάτων ἐκ πύθων καὶ ἀγγείων διαφόρων σχημάτων.

Πρὸς τὸ διαμέρισμα τοῦτο συγκοινωνεῖ ἕτερον μεγαλύτερον (6.90 × 4.90 μ.) φέρον πρὸς Ν. ἀψίδα, ὅπερ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸν ναόν ἢ μεταγενέστερον, καθόσον αἱ παρατηρούμεναι ἀσυμμετρικαὶ δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἀρχικαί. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διαμερίσματος τούτου καὶ ὀλίγον δεξιώτερον ἀνευρέθη κτιστὴ βάσις ἐκ πλίνθων εἰς σχῆμα Ε εἰς τὸ ἀριστερὸν δὲ αὐτῆς ἄκρον βάσις κίονος κατὰ χώραν καὶ μέγα τμήμα τοῦ ἀντιστοιχοῦντος εἰς αὐτὴν κορμοῦ. Ὅμοιαι κτισταὶ βάσεις ἀνευρέθησαν εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς στηριζόμεναι ἐπ' αὐτῆς. Παρ' αὐτὰς καὶ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς ἀψίδος εὐρίσκεται ἐμπεπηγμένον ἐπὶ τοῦ δαπέδου στόμιον ὀχετοῦ· ὁ ὀχετὸς οὗτος συνεχίζεται κάτωθεν τοῦ δαπέδου, καμπυλούμενος δὲ φθάνει πρὸς τὴν θυρίδα, δι' ἧς γίνεται ἡ συγκοινωνία πρὸς τὸ πρῶτον διαμέρισμα (*εἰκ. 178*). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθη πλῆθος ἐκ πλίνθων, δι' ὧν θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐστεγάζετο διὰ καμάρας, εἰς τὰς ἐν αὐτῷ δὲ ὑπαρχούσας κτιστὰς βάσεις μέγα πλῆθος ἀνθρώπων καὶ τέφρας. Προφανῶς ἔχομεν ἐνώπιον

¹ Πρβλ. τὸ χωρίον καὶ ἐν Kraus, Real-Enzyc. d. christl. Alterthümer, II, Freiburg i. B. 1886, σελ. 153 (ἐν λέξει κατηχούμενα), ἐνθα τὰ πρόσκτισματα ταῦτα ὀρθῶς χαρα-

κτηρίζονται ὡς «Schülgebäude».

² Βλ. ἐν Πάλλῃ καὶ Ποτλῇ, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, Β', Ἀθήναι, 1852, σελ. 536 κέ.

Εἰκ. 177. Τὰ προσκτίσματα τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς (ὄψις ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς).

Εἰκ. 178. Ἡ ἀνευρεθεῖσα παρὰ τὸ νότιον κλίτος Ἑοτία.

ἡμῶν ἐστίαν, αἱ κτισταὶ δὲ βάσεις εἶναι οἱ πύραυνοι καὶ ὁ κίων ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀνάρτησιν τοῦ λέβητος. Ἡ διοχέτευσις τοῦ ὕδατος ἔχει πιθανώτατα σχέσιν πρὸς τὸ φρέαρ τοῦ αἰθρίου.

Πρὸς Α. ἡ ἐστία συγκοινωνεῖ δι' ἀνοίγματος — ὅπερ ἀνευρέθη κατεστραμμένον — πρὸς τρίτον μικρὸν διαμέρισμα διὰ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου ἐπεστρωμένον, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀνεφάνη ὁμοίως ὄχετός. Τοῦτο συγκοινωνεῖ καὶ πρὸς τὸ δεξιὸν κλίτος τῆς βασιλικῆς, πρὸς Ν δὲ ἔχει μικρὰν ἐξώθυραν ἄγουσαν ἴσως εἰς αὐλήν, διότι τὸ ἔξωθεν δάπεδον εὐρέθη ἐπεστρωμένον διὰ πλίνθων. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο πιθανώτατα εἶναι ἡ πρὸ τῆς ἐστίας αἷθουσα, ἔνθα διενέμοντο τὰ ἐδέσματα εἰς τοὺς προσερχομένους πτωχοὺς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἀνατολικῶς τοῦ διαμερίσματος τούτου ἀνευρέθη κτιστὴ βάση, ἣτις θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκκληφθῇ ὡς ἡ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ναοῦ χαμηλὴ τράπεζα (βλ. εἰς εἰκ. 177 τὸ ἔμπροσθεν χαμηλὸν κτίσμα), ἔνθα ἐγίνετο ἡ ἐστίασις τῶν προσερχομένων πιστῶν, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὅμοιαι χαμηλαὶ κτισταὶ τράπεζαι ἔξωθεν οἰκιῶν εἶναι ἐγγύς συνήθεια διατηρηθεῖσα μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων. Τοιαῦτα προσκτίσματα, ἰδιάζοντα εἰς Μονάς, πρώτην φορὰν, καθόσον γνωρίζω, συναντῶνται εἰς ἐκκλησίας τῶν πόλεων, συνδέονται δὲ πρὸς τὰς ἐλεημοσύνας τῶν παλαιῶν ναῶν καὶ τὴν μέριμναν περὶ τῶν πτωχῶν τῆς κοινότητος.

γ') *Οἰκήματα*. Τέλος ἕτερον πρόσκτισμα ἀνεφάνη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, τοῦ ὁποίου

Εἰκ. 179. Ἡ δεξιὰ πύλις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

οἱ τοῖχοι συνέχονται πρὸς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς Α πλευρᾶς, διευθύνονται δὲ 9.80μ. πρὸς νότον, ὁπόθεν κλίνουν πρὸς Α. Ἐνεκα τῆς μεγάλης ἐπιχωματώσεως δὲν ἡδυνήθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν τοῦτο τελείως, φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ οἰκήματος κληρικῶν καθ' ὅσον συγκοινωνεῖ τὸ διαμέρισμα τοῦτο διὰ πυλίδων ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος ἀνοιγομένων (εἰκ. 179· πρβλ. τὴν ἐτέραν πυλίδα ἐν εἰκ. 156). Ὅτι καὶ ἄλλα οἰκήματα περιέβαλλον τὴν

βασιλικὴν Β κατὰ τὴν Β καὶ Δ πλευράν, τοῦτο ἀφῆκε νὰ ὑποτεθῇ ἡ ἐμφάνισις συνεχομένου τοίχου κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ κατηγουμενείου, ὡς καὶ ἡ πύλη τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος τοῦ αἰθρίου.

Β'. ΓΛΥΠΤΙΚΗ

§ 7. *Μαρμάρινος διάκοσμος τοῦ ναοῦ*. — Ἐκ τῶν γλυπτῶν τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης βασιλικῆς ἐλάχιστα εἶχον περισυλλεγῇ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς· πάντα σχεδὸν τὰ κατωτέρω ἀναγραφόμενα εὐρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1928-1929 ἀτυχῶς καὶ ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένα.

Εἰς τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ τούτου, φαίνεται, ὅτι ἐγένετο χρῆσις καὶ ὕλικου εἰλημμένου ἐκ παλαιότερου ναοῦ — τοῦ τέλους ἴσως τοῦ 4^{ου} ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος —, ὡς τοῦτο ἀφῆκε νὰ ὑποτεθῇ ἡ ἀνεύρεσις παλαιότερου ὕλικου χρησιμοπονηθέντος εἰς τὸ ἀνασκαφὲν μνημεῖον.

Οὕτω τὸ ἀνευρεθέν, ἀποκεκολλημένον τῆς θέσεώς του προεξέχον βάθρον τῆς εἰσόδου τῆς σολέας ἔχει τὴν κάτω ἐπιφάνειαν αὐτοῦ κεκοσμημένην δι' ἀναγλύφων· τοῦτο προέρχεται ἐκ παλαιότερου διχοτομηθέντος θωρακίου (πάχ. 0,25 μ.), ὁ ἀνάγλυφος διάκοσμος τοῦ ὁποίου

ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἰσοσκελῶν σταυρῶν ἐντὸς κύκλων καὶ ἐξ ἀπλῶν τετραγώνων πλαισίων μὲ τρίφυλλα εἰς τὰς γωνίας, εἶναι δὲ εἰργασμένος εἰς ἐπίπεδον ἀβαθὲς ἀνάγλυφον ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν μνημειώδη ἀπλότητα γλυπτῶν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος (*εἰκ. 180*).

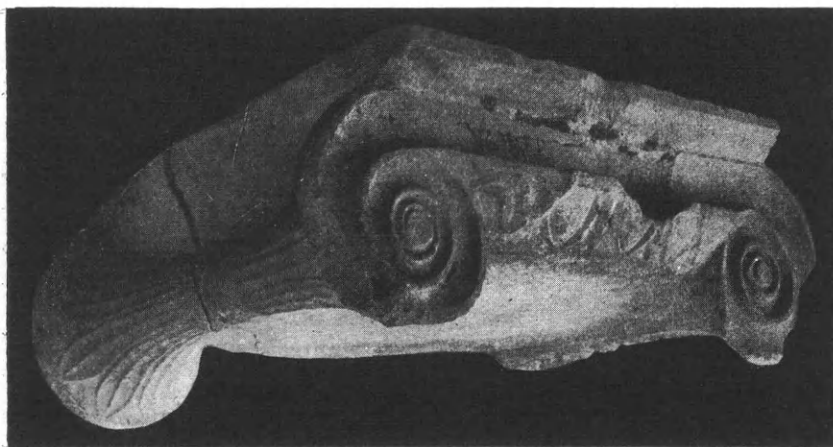
α') *Κιονόκρανα*. Τὰ κιονόκρανα τῆς βασιλικῆς εἶναι ἰωνικὰ καὶ ἔχουσιν ἰδιαίτερα ὑψηλὰ ἐπιθήματα. Ἀνευρέθη ἐν μόνον σχεδὸν ἀκέραιον κιονόκρανον, ἕτερον ἀποκεκρουσμένον εἰς τὰς γωνίας καὶ δύο τεμάχια ἐκ τρίτου κιονοκράνου. Ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ὁμοιόμορφα, ἀλλ' ἀνήκουσιν εἰς δύο εἴδη. Τὸ τῆς *εἰκ. 181* (διαμ. 0,52 μ., ὕψ. 0,30 μ. καὶ πλευρὰ ἀβακος 0,57 μ.), καλῶς εἰργασμένον, φέρει εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν ἐπὶ τῶν προσκεφαλαίων δέσμη ὑδροβίων εἰς ἀβαθεῖς ἀνάγλυφον· ἡ αὕτη τέχνη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον τῶν προσόψεων. Αἱ ἑλικες εἶναι εἰργασμέναι βαθέως κοῖλοι, πλησιάζουσι δὲ κατὰ τὴν μορφήν τὰ ρωμαϊκὰ πρότυπα.

Εἰκ. 180. Ἡ κάτω ὄψις βάθρου τῆς σολέας εἰλημμένου ἐκ θωρακίου ναοῦ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος.

Τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τεμάχια ἕτερα κιονόκρανα εἶναι μὲν τοῦ αὐτοῦ μεγέθους ἀλλ' ἀπλὰ εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις καὶ ἀμελέστερον εἰργασμένα· αἱ ἑλικες αὐτῶν εἶναι ὅλως ἀβαθεῖς ἐν εἴδει ταινίας ἐλισσομένης, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰ μεταγενέστερα ἰωνικὰ κιονόκρανα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος¹.

Τὰ πρῶτα προέρχονται ἴσως ἐξ ἀρχαιοτέρου χριστιανικοῦ ναοῦ, χρησιμοποιηθέντα ἐκ δευτέρου, φαίνεται δ' ὅτι εἴτε κατὰ τὴν ἰδρυσιν εἴτε εἰς μεγάλας ἐπισκευὰς τοῦ ναοῦ συνε-

Εἰκ. 181. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κιονοκράνων τῆς βασιλικῆς Β.

πληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα δι' ἑτέρων προσομοιάζόντων πρὸς τὰ πρῶτα. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ χρῆσις ἰωνικῶν κιονοκράνων μὲ χωριστὸν ἐπίθημα, ἃν καὶ φαίνεται ὅτι καθ' ὅλον τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἦτο τοῦτο ἐν χρήσει παραλλήλως πρὸς τὸ ἡνωμένον· τοῦτο, ἐμφανισθὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος², ἀποβαίνει τυπικὸν εἰς τὰ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κτίσματα, ὡς εἶναι

τὰ κιονόκρανα μεθ' ἡνωμένων ἐπιθημάτων τῶν ναῶν: ἀγ. Εἰρήνης Κων/πόλεως, Καταπολιανῆς Πάρου, Θεολόγου Ἐφέσου κ. ἄλλ.

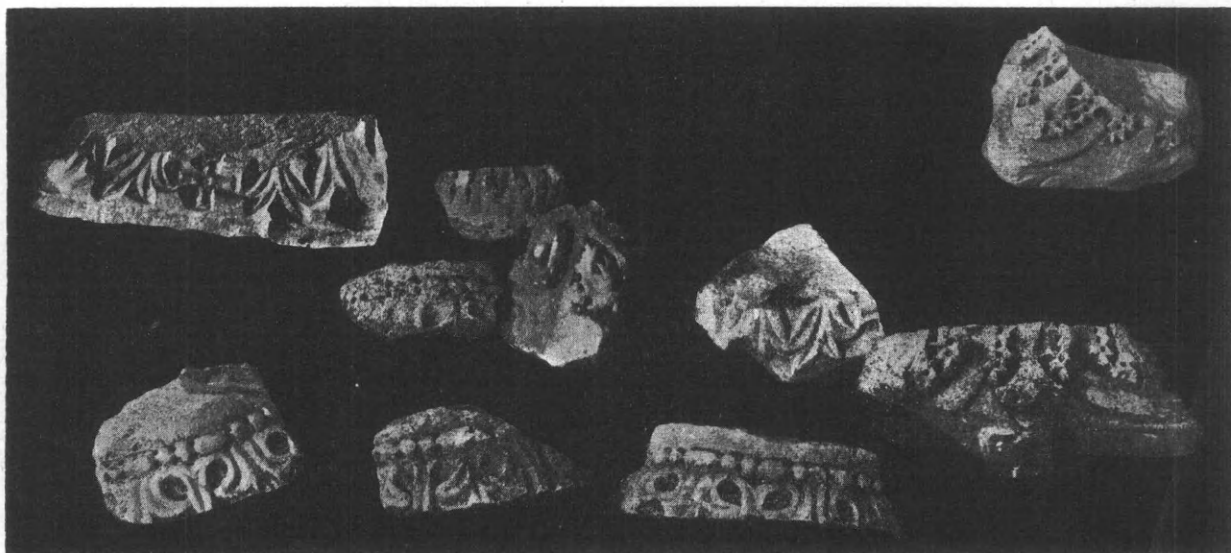
Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὐρέθησαν καὶ ἱκανὰ τμήματα κορινθιαζόντων κιονοκράνων μὲ

¹ Πρβλ. κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου, ἐν Γ. Σωτηρίου, ὁ ναὸς τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀρχ. Δελτίον, τόμ. 7 - 1922 — σελ. 140 κέ.

² Πρβλ. κιονόκρανον εὐρεθὲν ἐν Σκριποῦ (Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν Θήβαις, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερ. τοῦ ἔτους 1924 σ. 14 εἰκ. 20).

θεοδοσιανήν ἄκανθον, ἅτινα ἀπεικονίζονται ἐν *εἰκ. 182*. Ταῦτα εἶναι μικρῶν διαστάσεων (πλευραὶ ἄβακος $0,30 \times 0,40$ μ.) καὶ προέρχονται ἴσως ἐκ τοῦ κιβωρίου καὶ τῆς σολέας τοῦ ναοῦ.

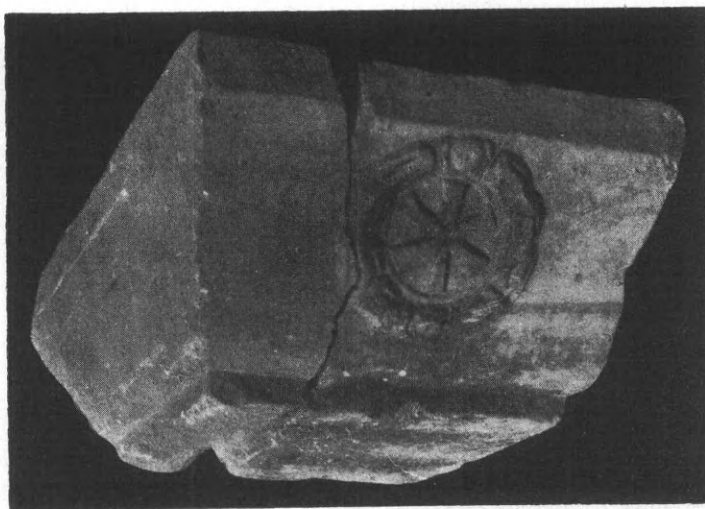
Εἰς ἐν ἐκ τῶν τμημάτων τούτων, προερχόμενον ἐκ τοῦ ἄνω μέρους κιονοκράνου (πλά-

Εἰκ. 182. Τεμάχια ἐκ θεοδοσιανῶν καὶ κορινθιαζόντων κιονοκράνων προερχόμενα ἐκ κιονοκράνων τοῦ κιβωρίου, τῆς σολέας καὶ τοῦ προπύλου.

τους $0,30$ μ. βλ. *εἰκ. 182* κάτω δεξιὰ) διασφύζονται καὶ ἴχνη χρωμάτων (χρυσοῦν εἰς τὸν σταυρὸν ἐρυθρὸν δὲ εἰς τὰς ἀκάνθους).

Ἐκ τῶν μικροτέρων κιόνων τοῦ προπύλου καὶ τοῦ τριβήλου προέρχονται κορινθιάζοντα κιονόκρανα μὲ πλατεῖαν ἄκανθον, ἐξ ὧν ἀνευρέθησαν μόνον τμήματα τῆς βάσεως τοῦ κιονοκράνου (*εἰκ. 182* ἄνω σειρὰ), ἣτις συμπληρουμένη, δεικνύει διάμετρον $0,35$ μ., ὅση δηλ. εἶναι καὶ ἡ διάμετρος ἄνω τοῦ μικροτέρου κίονος τοῦ ἀνευρεθέντος ἀκεραίου, τοῦ ὁποίου ἡ κάτω διάμετρος ($0,45$ μ.) συμφωνεῖ πρὸς τὴν διάμετρον τῶν βάσεων τοῦ προπύλου.

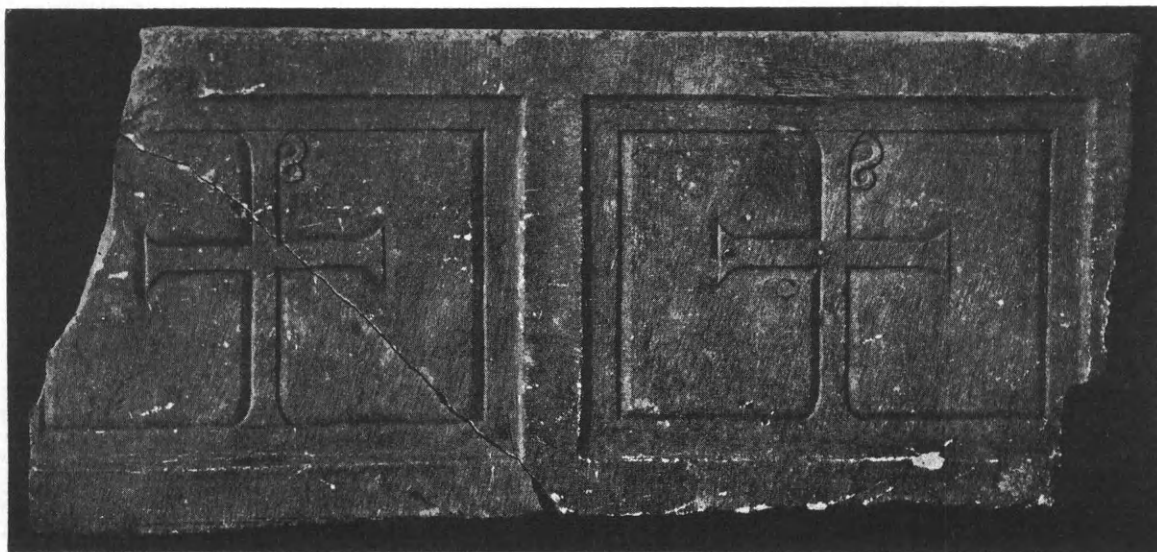
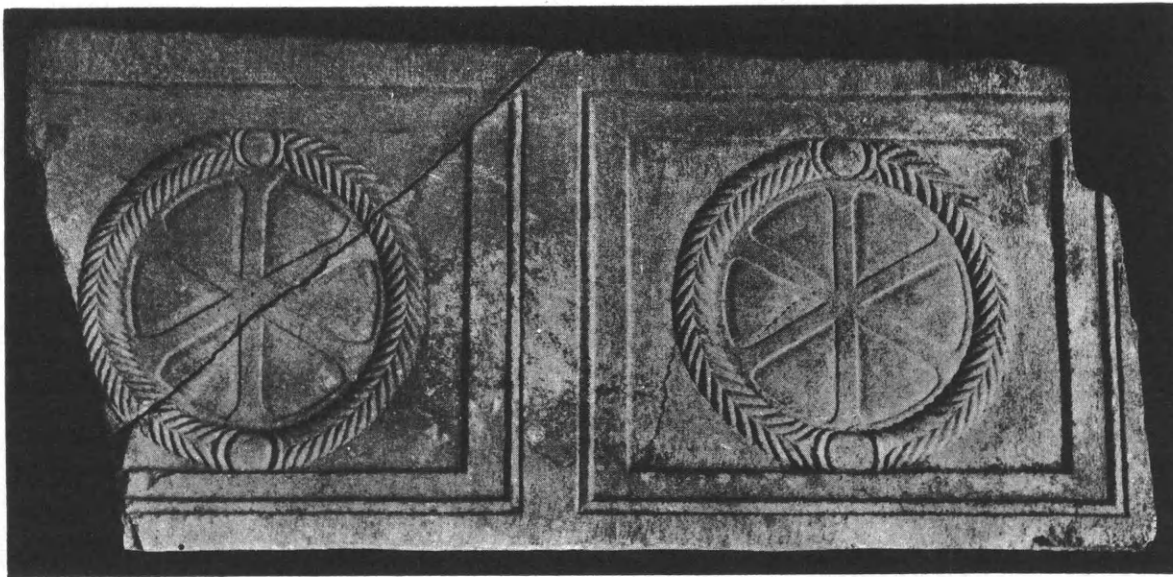

Εἰκ. 183. Ἐπιθήματα κιονοκράνων τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος.

β') *Ἐπιθήματα*. Τὰ ἐπὶ τῶν κιονοκράνων τούτων ἐφαρμοζόμενα ἐπιθήματα εἶναι ὑψηλά, τεσσάρων ἐν ὅλῳ εἰδῶν. Δύο ἀνευρεθέντα ἀκέραια εἶναι ὅλως ἀπλᾶ (ὑψ. $0,30$ μ., ἄνω $0,50 \times 0,72$ μ. καὶ κάτω $0,45 \times 0,45$ μ.) μὴ φέροντα οὔτε σταυρούς. Ἔτερα δύο (ὑψ. $0,30$ μ. ἄνω $0,50 \times 50$ καὶ κάτω $0,70 \times 1,00$ μ.) φέρουσι καὶ εἰς τὰς δύο αὐτῶν πλευρὰς τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς στεφάνου ἐκ φύλλων δάφνης εἰς ἐξέχον ἀνάγλυφον καὶ καλὴν ἐργασίαν (*εἰκ. 183*) ὁμοιάζοντα πρὸς πολλὰ ἐπιθήματα ναῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος (ἀγ. Παρασκευῆς: Θεσσαλονίκης, Χαλκίδος κ.ἄλλ.).

Εἰκ. 184. Ἐκ τῶν ἐπιθημάτων τῶν κιόνων τῆς βασιλικῆς.

Εἰκ. 185-186. Αἱ δύο ὀφθεις ἀνευρεθέντος θωρακίου τῆς βασιλικῆς.

Ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος, καθόσον εὐρέθησαν παρὰ τὸν στυλοβάτην αὐτοῦ, εἶναι δὲ μεγαλυτέρων διαστάσεων, ὥς εἶδομεν, καὶ προγενέστερα τῶν πρώτων.

Τὸ τρίτον εἶδος τῶν ἐπιθημάτων (ὑψ. 0,30 μ. κάτω 0,50 × 0,50 καὶ ἄνω 0,72 × 0,60 μ.). (εἰκ. 184) κοσμεῖται δι' ἰσοσκελοῦς σταυροῦ ἐντὸς κύκλου, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου δύο μετε-

Εἰκ. 187. Τμήματα ἐξ ἐπιπεδογλύφων θωρακίων τῆς βασιλικῆς.

τέρου πάχους (0.04 - 0.05 μ.) εἰς μικρὰ τεμάχια μὴ δυνάμενα πλήρως νὰ συμπληρωθῶσι (εἰκ. 187). Τὰ δύο ἐξ αὐτῶν κοσμοῦνται διὰ μεγάλων κλάδων ἀκάνθου εἰς ἐπιπεδόγλυφον τεχνικὴν ἥτοι τὰ μὲν κοσμήματα εἶναι λεῖα, ἐντελῶς ἐπίπεδα, ἔχοντα κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς νευρώσεις τῶν φύλλων ὡς ἀπλᾶς χαραγὰς, τὸ δὲ βάθος ἀφίνεται ἀδρῶς εἰργασμένον χωρὶς σχεδὸν οὐδόλως νὰ βαθύνεται τοῦτο δεικνύει, ὅτι δὲν ἐπληροῦτο δι' ὑελώδους τινοῦ ὕλης, ὅπως τὰ ἀληθῆ ἐπιπεδόγλυφα τοῦ 10-11^{ου} αἰῶνος, ἀλλ' ἀφίνετο τὸ βάθος ἀδρῶς εἰργασμένον διὰ τὴν φωτοσκίασιν. Ἡ ἐπιπεδόγλυφος αὕτη ἐργασία ἦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τῶν

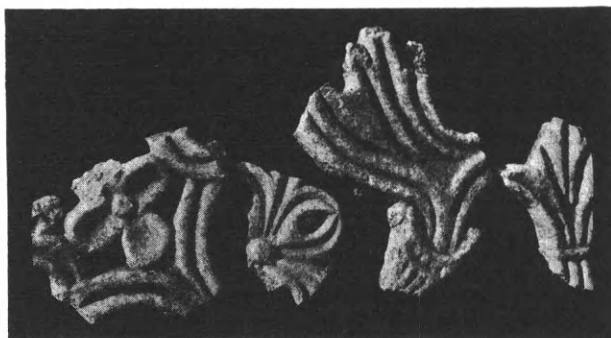
φάνειαν εἰς ἀβαθῆ καὶ ἀμελῆ ἐργασίαν. Τὰ ἐπιθήματα τοῦ εἴδους τούτου ἐκόσμουσαν τὰ κιονόκρανα τῆς βασιλικῆς.

Ἀνευρέθη τέλος καὶ ἕτερον μικρὸν τμήμα ἐπιθήματος ἔχον εἰς τὸ μέσον ὅμοιον σταυρὸν ἀλλ' ἑκατέρωθεν ἡμίφυλλα ἀκάνθου τῆς αὐτῆς πρὸς τὰ προγενέστερα ἐργασίας.

γ') *Θωράκια*. Μεταξὺ τῶν κιόνων ὑπῆρχον μεγάλα διπλᾶ θωράκια, ἐξ ὧν διεσώθη ἓν σχεδὸν ἀκέραιον καὶ πληθὺς συντριμμάτων ἐξ ὁμοίων θωρακίων. Τὸ ἀκέραιον (εἰκ. 185-186) μήκους 1.85 μ. ὅσον ἀκριβῶς εἶναι τὸ μεταξὺ τῶν κιόνων διάστημα (ὑψ. 0.80 πᾶχ. 0.07 μ.) εἶναι ἀμφίγλυφον· κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν κοσμεῖται διὰ τοῦ μονογράμματος τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς στεφάνου ἐκ φύλλων δάφνης ἐσχηματοποιημένης, περιβάλλεται δὲ ἕκαστος στέφανος ὑπὸ τετραγώνου πλαισίου ἐκ γλυφῶν, ἡ ἄλλη δὲ πλευρὰ ἐντὸς ἀπλουστερῶν τετραγώνων πλαισίων φέρει σταυρὸν μετὰ μονογράμματος.

Πλὴν αὐτῶν εὐρέθησαν καὶ τρία ἄλλα εἶδη θωρακίων μικρο-

ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὡς ἐμφανίζεται εἰς ἕτερα γλυπτὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ὁμοίας τεχνικῆς μὲ διάκοσμον ἐξ ἀνθεμίων, ἢ μορφῇ τῶν ὁποίων — πολὺ πλησίον ἀκόμη ἵσταμένη πρὸς τὴν ἐλληνικὴν — προδίδει τὴν πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐποχὴν¹. Τὸ μικρὸν πάχος αὐτῶν δεικνύει, ὅτι δὲν προέρχονται ἐκ τῆς σολέας, ἥτις διασφῶζει αὐλάκας διὰ θωράκια πλάτους 0.07 μ. Εἰς αὐτὴν θὰ προσηρμόζετο ἓν τρίτον εἶδος θωρακίων διατηρήτων, τῶν ὁποίων τὸ πλαίσιον ὅλως ἀπλοῦν — ἐκ μιᾶς μόνον γλυφῆς — ἔχει πάχος 0.06 - 0.07 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοιούτων θωρακίων πληροῦται διὰ δύο εἰδῶν διατηρήτων κοσμημάτων, ὧν ἀνευρέθησαν πολλὰ θραύσματα εἰς πολὺ μικρὸν μέγεθος (εἰκ. 188). τὰ μὲν φέρουσι διπλᾶς ταινίας συμπλεκόμενας εἰς κύκλους καὶ πληρουμένας διὰ ροδάκων, τὰ δὲ κλάδους ἀκάνθου· ἀμφότερα εἰς ἐργασίαν ἀδριότεραν, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ λεπτοτελέματα τῆς βασιλικῆς Α. Τὰ πρῶτα, ὑποστάντα, φαίνεται, ἐν μέρει καταστροφῇ, ἀντικατεστάθησαν μεταγενεστέρως μὲ ἄλλα, τὰ ὅποια ἐμιμήθησαν τὸ σχέδιον ἀλλ' εἰς ἐργασίαν πολὺ κατωτέραν καὶ εἰς τεχνικὴν οὐχὶ πλέον διάτρητον. Ἐκ τούτων διεσώθη ἓν τεμάχιον διασφῶζον τὸ πλαίσιον καὶ μέρος τῆς ἀρχῆς τοῦ διακόσμου τοῦ (εἰκ. 189).

Εἰκ. 188 - 189. Τεμάχια ἐκ διατηρήτων θωρακίων.

δ') Γεῖσα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν διάκοσμον τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τοίχων τῆς δευτέρας ταύτης βασιλικῆς, ἐκοσμοῦντο οὗτοι διὰ γείσων ἐνὸς μόνου εἶδους. Τὰ ἀνευρεθέντα ἐκ τούτων

Εἰκ. 190. Τεμάχια ἐκ τῶν γείσων τῆς βασιλικῆς Β.

τεμάχια δὲν ἀποτελοῦνται ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν μεγάλου πλάτους διὰ νὰ εἰσχωρῶσιν εἰς ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ὅπως εἰς τὴν ἄλλην βασιλικὴν, ἀλλ' εἶναι στενά, ἐνετοιχίζοντο δὲ εἰς βάθος 0,15 μ. (εἰκ. 190). Ἐπὶ τῆς λοξῆς των ἐπιφανείας, ὕψους μόλις 0.08 μ., φέρουσι

¹ Βλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸν Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1924, σελ. 16 κέ.

σειράν ἡνωμένων φοινικοειδῶν εἰς σχῆμα Μ, θέμα συνηθέστατον κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ 6^{ον} αἰῶνα ἰδίᾳ εἰς ἐπιστύλια καὶ ὑπέρθυρα· ὅμοια ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (βλ. εἰκόνα ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ τοῦ ἔτους 1918, Παράρτ. σελ. 35).

Ἐκ τῶν γείσων τούτων ἀνευρέθησαν ὁκτὼ τεμάχια εἰς μῆκος δύο περίπου μέτρων· τὰ πλεῖστα τούτων εἶναι εἰργασμένα ἐπὶ ἀρχαίου ὕλικου καὶ μάλιστα ἐπὶ τμημάτων προερχομένων ἐκ κορμῶν κυλινδρικών κιόνων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ — ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω περιγραφῆς τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ γλυπτικῶν λειψάνων τῆς δευτέρας ταύτης βασιλικῆς ἐξάγεται, ὅτι δύναται αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς σύγχρονος περίπου τῆς βασιλικῆς Α, ἥτοι μνημεῖον τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὸν γλυπτικὸν ἰδίᾳ διάκοσμον δὲν παρουσιάζει ἡ βασιλικὴ αὕτη τὴν ἐνιαίαν καὶ ἐπιμελελημένην ἐργασίαν τῆς προηγουμένης βασιλικῆς, τοῦτο ὅμως πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐκκλησίᾳ αὕτη, εἰς τὸ ἄκρον τῆς πόλεως εὕρισκομένη, ἦτο προφανῶς δευτερευούσης σημασίας, δὲν ἐκτίσθη δὲ οὔτε διεκοσμήθη μὲ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κεντρικῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἡ βασιλικὴ αὕτη ὑπέστη ἱκανὰς προσθήκας καὶ ἐπισκευὰς εἴτε ἕνεκα παρουσιαζομένων ἀναγκῶν εἴτε καὶ ἕνεκα βλάβης τῶν μερῶν αὐτῆς. Ὡς δεικνύει ἐν τούτοις ἡ ὁμοία τοιχοδομία καὶ αἱ μιμήσεις τῶν αὐτῶν διακοσμητικῶν θεμάτων εἰς τὰ ἀντικατασταθέντα γλυπτικά τεμάχια, αἱ ἐπισκευαὶ αὗται δὲν δύνανται νὰ τεθῶσι πέραν τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνων, ἥτοι πέραν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνεχίζονται — ὅλοῦν παρακμάζοντα — τὰ αὐτὰ διακοσμητικὰ θέματα ἐν τῇ χριστιανικῇ γλυπτικῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἀνευρέθη ἐν τῷ ἐπισκευασθέντι αἰθρίῳ τοῦ ναοῦ ἐπιγραφὴ ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἐλπιδίου (538), νομίζομεν ὅτι αἱ ἐπισκευαὶ αὗται δύνανται ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας του ν' ἀποδοθῶσιν. Ἐπομένως ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μνημεῖον τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος μὲ ἐπισκευὰς τοῦ 6^{ου}.

Εἰκ. 191. Λειψανοθήκη ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐν Ρολᾷ μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως προσόψεως τῆς σολέας παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ (βλέπε ἀνωτέρω ἐν σελ. 127 κέ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Ἡ ἐνεργηθεῖσα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας περισυλλογὴ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν εἶχεν ἀποδώσει ἱκανὸν ἀριθμὸν (εἰς τεμάχια κατὰ τὸ πλεῖστον) ἐπιταφίων ἐπιγραφῶν ἑλληνικῶν, ῥωμαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν χρόνων. Αἱ ἀκολουθήσασαι ἀνασκαφαὶ προσέθηκαν εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἐτέρας ἐπιγραφὰς ἢ τεμάχια συμπληροῦντα τὰς πρότερον περισυλλεγείσας, οὕτω δὲ ἀπληρτίσθη ἐν τῇ καταρτιθείσῃ ἐν Ν. Ἀγχιάλῳ συλλογῇ ἴδιον ἐπιγραφικὸν τμήμα.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς παρούσης μελέτης μεταχειρίσθημεν τινὰς ἐξ αὐτῶν διὰ νὰ προσδιορίσωμεν τὸ ὄνομα τῆς ἀνασκαπτομένης πόλεως (πρβλ. σ. 3 κέ.), εἰς τὴν γενικὴν δὲ περιγραφὴν τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν (σελ. 11. κέ.) εἶδομεν καὶ τὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλεως, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αὗται προέρχονται. Ἐνταῦθα προσθέτομεν, ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἰδίᾳ τῆς βασιλικῆς Α ἀνευρέθησαν καὶ ἐπιγραφαὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ, προερχόμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ σαρκοφάγων, ἃς οἱ χριστιανοὶ εἶχον μεταχειρισθῇ εἴτε ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικὸν εἴτε ὡς γεῖσα, ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῶν ὁποίων ἔθεσαν χριστιανικὰς διακοσμήσεις.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, τὰς ἀναγομένας κυρίως εἰς ἑλληνικοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἀνέλαβε νὰ ἐπεξεργασθῇ ὁ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας Ν. Γιαννόπουλος, ὅστις εἶχε καὶ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν δημοσιεύσει εἰς διάφορα περιοδικὰ πολλὰς ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ περισυλλεγείσων ἐπιγραφῶν. Ἐνταῦθα δημοσιεύομεν τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἐπιφυλασσόμεθα δὲ εἰς τὴν μέλλουσαν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν παροῦσαν μελέτην δευτέραν ἔκθεσιν περὶ τῶν συνεχιζομένων εἰσέτι ἀνασκαφῶν Ν. Ἀγχιάλου νὰ προσθέσωμεν ὅ,τι πληρεστέρα μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἦθιλε παρουσιάσει καὶ συμπληρώσει.

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΠΥΡΑΣΟΥ-ΘΗΒΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τὰς ἑλληνικὰς καὶ ῥωμαϊκὰς ἐπιγραφὰς Πυράσου—Θηβῶν, διακρίνομεν: 1^{ον} εἰς ἐπιγραφὰς ἀνευρεθείσας καὶ δημοσιευθείσας πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ καὶ 2^{ον} εἰς ἐπιγραφὰς ἀνευρεθείσας κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἀνασκαφῶν.

Αἱ πρῶται ἐδημοσιεύθησαν ἐν *Bull. Corresp. Hell.* XVIII, 1894, 310, 1—*Αὐτόθι* XV, 1891, 562, 1, καὶ *αὐτόθι*, XXVI, 1904, 380, 76.—*Δελτίον Φιλ. Ἐτ. Ὁθρνος*, Β', 1899, 7, 7 καὶ *B.C.H.* XXVI, 1904, 380, 77.—*Αὐτόθι* XIV, 1890, 243, 6.—*Δελτίον Φ.Ε.Ο.* Β', 1899, 22, 32. *BCH*, XXVI, 1904, 360. 78.—*Δελτίον ΦΕΟ*, Γ', 1906, 21, 27.—*Αὐτόθι*, Γ' 1906, 18, 9.—*Αὐτόθι* Γ', 1906, 19, 13.—*Αὐτόθι* Γ' 1906, 24, 34.—*Αὐτόθι* Γ' 19, 14.—*Αὐτόθι* Γ', 1906, 24, 35.—Ζ', 1911, 32, 2.-33, 3, 4.-34, 5, 6, 7, 8.-35, 9.-35, 10 (ὑπὸ Hiller).—36, 11.-37, 10 (ἀνάπτυξις ὑπὸ Hiller τῆς ὑπ' ἀριθ. 10 ἐπιγραφῆς).—Ἐπίσης ἐν *Byzantinische Zeitschrift* XXI, 1912, 153, 2.—153-154, 3.—*Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* I, 1920, 386, 1.—*Αὐτόθι*, 387, 2, 3, 4.-388, 5, 6, 7.-389, 8.

Ὑπάρχουσι δὲ καὶ τινες ἀνέκδοτοι προγενεστέρως εὑρεθεῖσαι.

Ἐκ τῶν ἄνω εὑρεθεισῶν καὶ δημοσιευθεισῶν ἐπιγραφῶν ὁ Ὁθων Kern συμπεριέ-

λαβεν ἐν *Inscriptiones Graecae* τόμ. IX, μέρ. II (*Inscriptiones Thessaliae*) τὰς ὑπ' ἀριθ. 132-137^α καὶ *addenda ultima* (μ. VII - VIII) τὰς ὑπ' ἀριθμὸν 1362-1369. Μένουσι δὲ μὴ συμπεριληφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Kern αἱ εἰς τὰ μεταγενεστέρως ἐκδοθέντα: *Δελτίον τῆς ἐν Ἀλμυρῶ Φιλαρχαίου Ἑταιρείας «Ὁδρυνος»* τεῦχος Ζ' τοῦ 1911, *Byzantinische Zeitschrift*, *Byzantinisch-neugrich. Jahrbücher* καὶ Ἀρχ. Ἐφημερίδα τοῦ ἔτους 1915 σ. 80 (1-8) ἐπιγραφαί.

Α'. Ἐπιγραφαὶ ἑλληνικῶν χρόνων.

1.—Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀπολήγουσα εἰς ἀέτωμα μετ' ἀκρωτηρίων ἐφθαρμένων καὶ γείσου, ἀποκεκρουσμένη ἀριστερὰ καὶ κάτω. Ὑψ. 0,44. πλ. 0,25. πάχ. 0,06. ὕψ. γραμ. 0,02. Ἡ στήλη φέρει δύο ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς μίαν ἄνω ὑπὸ τὸ γεῖσον καὶ ἑτέραν κάτω ἀντιστρόφως, ὅπερ δηλοῖ ὅτι βραδύτερον ἐχρησιμοποιήθη εἰς ἕτερον τάφον.

ΡΥΝΑ	[Φ] ρύνα
ΠΤΟΛΕΜΟΥ	[Νεο] πτολέμου
ΤΙΦΡΟΝΙΔΑΣ	[Ἀν] τιφρονίδας
ΡΕΥΑ	.. ρεῦα(;)

ΣΟΙΣ	Διον [ύ-]
ΝΟΙΝ	σιος.

2.—Μεγάλη στήλη μέλανος τραχύτου λίθου ἐντελής, ἀπολήγουσα εἰς γωνίαν. Ὑψ. 1,20. πλ. 0,54. πάχ. 0,07. ὕψ. γραμ. 0,07-0,09. Γ' αἰὼν π. Χ.

ΛΕΠΤΩΝ	Δέπων
ΧΑΡΙΔΑ	Χαριδά-
ΜΟΥ	μον.

3.—Ἐπιστύλιον μετ' ἐφθαρμένου ἀετώματος καὶ ἀκρωτηρίων ναῖσκομόρφου μνημείου, λευκοῦ μαρμάρου, μήκους 1,17, ὕψ. μετόπης 0,095, ὕψ. ἀπὸ μετόπης μέχρι τῆς σφρομένης κορυφῆς τοῦ ἀετώματος 0,25, πάχ. 0,25, γρ. ὕψ. 0,03: Δ' ἕως Γ' π. Χ. αἰῶνος.

ΧΟΡΟΝΙΚΟΣ ΕΥΚΤΗΜΟΝΟΣ

4.—Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουσμένη ἄνω καὶ κάτω. Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀναγεγλυμμένη ἐντὸς ἐγκοίλου τετραγώνου προῦρα πλοίου ὕψ. 0,35, πλ. 0,42, πάχ. 0,12, ὕψος γρ. 0,035. Β' αἰῶνος π. Χ.

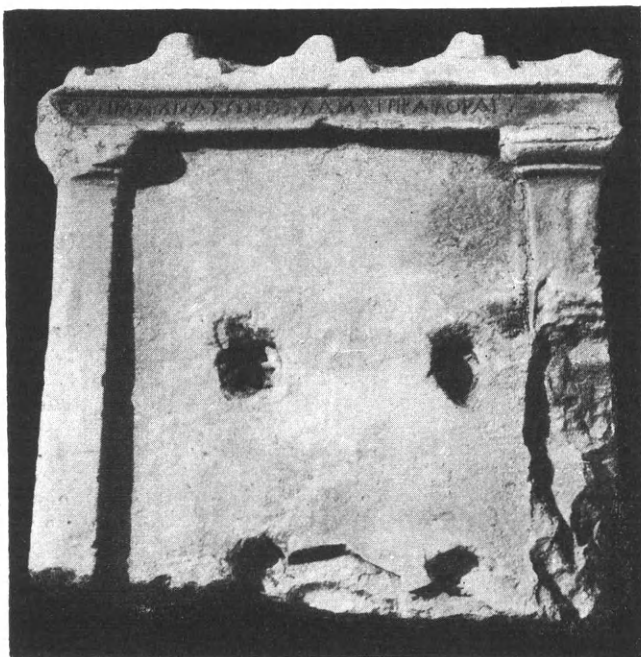
.. ΣΙΜΑΧΕ	[Λυ] σίμαχε
ΜΕΝΟΙΤΟΥ	Μενοίτου
ΧΡΗΣΤΕ	χρηστὲ
ΧΑΙΡΕ	Χαῖρε

Στίχ. 2 *Μενοίτου*, τὸ ὄνομα εἶναι *Μενοίτας* κατ' ἰδιωτισμὸν θεσσαλικὸν *Μενοιαῖος* (= υἱὸς *Μενοίτου*). Πρβλ. IG, IX² 517 ἐπιγρ. Λαρίσης: *Φίλιππος Μενοιαῖος Κραννούμιος*.

5.— Στήλη ἐπιτύμβιος, εὑρεθεῖσα τῷ 1926, σηκόμορφος, ἀποκεκρουσμένη λοξῶς δεξιὰ καὶ κάτω, λευκοῦ μαρμάρου. Ὑψ. 0,28, πλ. ἄνω 0,13, πλ. κάτω 0,20. πάχ. 0,07. ὕψ. γραμ. 0,015. Γ' π. Χ. αἰῶνος.

ΦΙΛΟΜΟΥ — — — — — Φιλόμου[σος — — — — —]

6. Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀναθηματικὴ (μετὰ 4 ὀπῶν δι' ἀναθήματα), ναῖσκόμορφος ἐκ πλαγίου τοῦ ναοῦ μετὰ δύο τετραπλεύρων κιονίσκων δωρικοῦ τύπου (0,50×0,55 πάχ. 0,07 ὕψ. γραμμ. 0,013). Ἐπὶ τῆς μετόπης ἄνω ἐδηλώθησαν τὰ ἀνθήματα. Ὁ ἀριστερὸς κιονίσκος ἀπεξεσμένος καὶ ἐφθαρμένος, ὁ δεξιὸς ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ μέσου μέχρι τῆς βάσεως τῆς στήλης ἐλλεῖπει ἢ βάσις ἀποκεκρουσμένη ἀριστερά. Ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ προπύλου τῆς βασιλικῆς Α.

Θ/εοτίμα Μνάσωνος Δάματρι καὶ Κόρα.

Ἡ στήλη προέρχεται προφανῶς ἐκ τοῦ περιφήμου ἱεροῦ τῆς Δήμητρος ἐν Πυράσῳ, περὶ οὗ βλέπε ἀνωτέρω ἐν σελίδι 2 κέ.

Ὁμοία ἀναθηματικὴ στήλη περι-
συνελέγη πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐκ τοῦ
αὐτοῦ χώρου ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἣτις, φαίνεται, ὅτι ἦτο γραπτὴ καὶ οὐχὶ ἐγγράρατος.

7.— Βάσις κατὰ τὸ ἥμισυ τετραυσμένη καὶ ἐντετοιχισμένη ἐπὶ τῆς θύρας τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς ἀγούσης εἰς τὸ βαπτιστήριον, λίθου τραχύτου ἀποκεκρουσμένη κατὰ τὸ ἥμισυ δεξιὰ. Εὑρέθη τῷ 1927. Ὑψ. 0,80 πλάτ. 0,23, πάχ. 0,15 γραμ. ὕψ. 0,015 Δ' αἰῶνος π. Χ.

Ι. Α. Α. Ο. Π. . .	ι α. α. ο. π — — — — —
Ι . . ΛΟΝ	[ι . .] λον — — — — —
ΙΩΙΛΟΝ	Ζώϊλον — — — — —
ΥΠΕΡΚΛΙ	ὑπερ κλι — — — — —
ΚΗΔΟΣ	κῆδος — — — — —
Ο	ο — — — — —

Β'. Ἐπιγραφαὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

8. — Βάσις τετράγωνος λευκοῦ μαρμάρου ἀνδριάντος εἰς ρωμαῖον αὐτοκράτορα, εὑρεθεῖσα τῷ 1926 ἐν τινὶ οἰκίᾳ τῆς ἀνατολικῆς συνοικίας Νέας Ἀγχιάλου «Τὰ 12 σπήτια». Ἡ ἐπιγραφή εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους, ἣτις ἄνω εἶναι ἀποκεκρουσμένη οὕτως ὥστε λείπει τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ 1^{ου} στίχου. Ὑψος 0,72 πλάτος 0,60. πάχος 0,20. Τὸ ὕψος εἶναι τὸ πάχος τοῦ λίθου ὕψ. γρ. 0,035.

Γ Α Ι Ο \	Γάϊον Ἰούλιον; — — — — —]
Η Α Ν Γ Α Ι Ο Υ Υ Ι Ο Υ Ι Ο Υ Λ Ι Ο Υ Κ Α Ι	ἡν Γάϊον υἱοῦ Ἰουλίου Καί-
Σ Α Ρ Ο Σ Θ Ε Ο Υ Τ Ο Υ Σ Ε Β Α	σαρος, Θεοῦ, τοῦ σεβα [στοῦ]
Γ Ε Ρ Μ Α Ν Ι Κ Ο Υ Τ Ι Ι Ν Λ Ο Ι	Γερμανικοῦ — — — — —

Ὅμοία βάσις ἀνδριάντος ρωμαίου αὐτοκράτορος Γάϊου Ἰουλίου Καίσαρος εὑρέθη ὑπὸ Ἀρβανιτοπούλου ὡς βάσις κίονος ἐν παλαιοχριστιανικῇ βασιλικῇ τῆς Δημητριάδος μετενεχθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου καὶ ἔχουσα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους: Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ, αὐτοκράτωρ, Θεός. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς: «Δημητριεῖς Γάϊον καὶ . . . . Ἰοῦσ[τον] Ροῦφον πρεσβευ | τήν καὶ ἀντιστρατήγον ἀποδεδειγμένον δὲ καὶ δὴ | μαρχον τὸν ἐα(ν)τῶν εὐεργέτην, ἀρετῆς ἔτεκεν τῆς εἰς ἐα(ν)τούς.»

9. — Τεμάχιον πλακὸς λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένον καθ' ὅλας τὰς πλευράς. Ὑψος 0,13. πλ. 0,32. πάχ. 0,06 ὕψ. γρ. 0,04.

— — — Γ Ω Ν Ο Φ Α Μ Ε Ν Ο Σ Α — —	[Λάμ]πων ὁ φάμενος ἀ[πηλευθερώσθαι]
— — — Ο Ν Ι Κ Α Σ Ι Π Ο Λ Ε Ο Σ — —	[ἀ]πὸ Νικασιπόλεος — — — — —

Τεμάχιον στήλης περιεχούσης πράξεις ἀπελευθερώσεως δούλων (πρβλ. καὶ Byz.-neugriech. Jahrbücher, I, 1920, 388, 5).

10. — Τμῆμα μακρᾶς πλευρᾶς σαρκοφάγου τὸ ἥμισυ κατὰ μῆκος πλακὸς λευκοῦ μαρμάρου, τεθραυσμένον πάλιν εἰς δύο τεμάχια κατὰ τὸ μέσον ἐφαρμόζοντα. Τούτων τὸ δεξιὸν ἥμισυ εἶχεν ἀνευρεθῆ τῷ 1917 καὶ εἶχε δημοσιευθῆ ἐν Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher τόμ. I, 1920, σ. 387 ἀριθ. 3. Τῷ δὲ 1924 κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Σωτηρίου ἀνευρέθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἕτερον ἀριστερὸν ἥμισυ τῆς αὐτῆς σαρκοφάγου, ὅπερ ἐφαρμοζόμενον ἀποτελεῖ πλήρη σχεδὸν κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ τὴν ἐπιγραφὴν. Διαστάσεις τῆς πλακὸς ὅλης εἶναι: μῆκος 1,35, πλάτος 0,28, πάχος 0,12. ὕψ. γρ. 0,04 περίπου. Τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ τῆς αὐτῆς πλακός, τεθραυσμένον ἐπίσης εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμόζοντα, τὸ μὲν ἀριστερὸν εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Σωτηρίου καὶ δημοσιευθῆ ἔνθ' ἀνωτέρω, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηρίου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ τῷ 1924. Ἐφαρμοζόμενα δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηρίου τὰ τέσσαρα ταῦτα τεμάχια ἀποτελοῦσι πλήρη τὴν ἐπιγραφὴν. Τὸ μῆκος τοῦ κάτω ἡμίσεος τῆς πλακὸς εἶναι 0,82· πλάτος 0,21 - 0,23· πάχ. 0,10 ὕψος γραμ. 0,04.

Ἡ ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή εἶναι ἑμμετρος.

Ἡ μεταγραφὴ αὐτῆς δύναται νὰ εἶναι ἡ ἑξῆς:

Βουλευτὴν Θη[β]ῶν, ἀρχὰς τελέσαν
 τα πόλῃ Δῆμητρος [μ]ύστιν ὅμοις
 καλὸν αἰέρω... ικιτα(;) τοῦνομ' ἔχον
 [τα.....
 θ...ε...κλινον.....
 τῇν νηπίαχοι παῖδες φιλή τ' ἄλοχος γεγα
 νῖα οἰκτρὰ κινυρομένη Λουκία
 θάψε πόσιν.

Στίχ. 3. — οἰκτρὰ κινυρομένη. Τὴν φράσιν βλέπομεν ἐν ἑτέρῳ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφῇ εὐρεθείσῃ ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ χωρίῳ Δρίσκοι τῶν Φαρσάλων καὶ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἑταιρείας «Ὁθρυος» (τεῦχ. Ζ' 1911, σελ. 55-57, ἀρ. 3). Ἐκεῖ φέρεται: οἰκτρὰ κινυραμένην = θρηνοῦσαν. Τὸ ῥῆμα παράγεται ἐκ τῆς κινύρας μουσικοῦ ὄργανου. Εἰκόνα τῆς ἐπιγραφῆς βλέπε ἀνωτέρω ἐν σελ. 3 (εἰκ. 3)

11. — Πλάξ μεγάλη σαρκοφάγου λευκοῦ μαρμάρου τεθραυσμένη εἰς δέκα τεμάχια ἐφαρμόζοντα, ἐλλείπουσιν ὅμως δεξιὰ. Μῆκος 0,80. πλ. 0,50. πάχ. 0,13. Ὁρθογωνίου πλαίσιου μῆκος σφζόμ. 0,35 × πλ. 0,30. ὕψ. γραμμ. 0,035.

ΙΕΡΩΝ	Ἱέρων
ΠΩΛΛΙΩ	Πωλλίω-
ΝΟΣΝΕΙΚΟ	ρος, Νικο-
ΜΗΔΕΥCΝΑΥ	μηδεύς, ναύ-
ΚΛΗΡΟCΕΤΩΝ	κληρος ἐτῶν
ΚΒ.	κβ'.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα Πωλλίωνος πρβλ. ἑτέραν ἐκ χριστιανικῶν Θηβῶν ἐπιγραφὴν Πωλλίων Πωλλίωνος καὶ Πωλία Πωλλίωνος μετενεχθεῖσαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου (Arvanitourillos, *Revue de Philologie*, XXXV, 1911, 153, 45). Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἐθνικὸν Νεικομηδεύς καὶ τὸ ἐπάγγελμα ναύκληρος πρβλ. ἑτέραν ἐπιγραφὴν ἐκ χριστιανικῶν Θηβῶν ἐν Δελτίῳ Φιλαρχ. Ἑταιρείας «Ὁθρυος» (τεῦχος Γ'. 1906, σ. 32, ἀρ. 29).

Ἡ προκειμένη ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher τόμ. I, 1920 389, 8.

12. — Ἐπὶ τμήματος γείσου παλαιοχριστιανικοῦ κατειργασμένου ἐπὶ ἀρχαιοτέρας ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου πλακὸς σαρκοφάγου. Διεσώθη τὸ ἀριστερὸν τμήμα εὐρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Σωτηρίου: Ὑψος 0,29, πλάτ. 0,10 ὕψ. γρ. 0,05.

ΜΜΝΑ	Μ...(:) — — — — —
ΠΑΤΕΝ	πατεν — — — — —
ΕΑΥΤ	ἐάν τ[οῦ ἡ - ἡς — — — — εἰ]
ΔΕΤΙC	δέ τις [τολ-]
ΜΗCΗΑ	[μ] ἦση ἁ [νοῖξαι
ΩΜΑ	[καὶ .... σ] ὦμα
ΕΙ	[δῶσ] εἰ [τῷ ταμείῳ ...

13. — Πλάξ σαρκοφάγου λευκοῦ μαρμάρου τεθραυσμένη εἰς πολλά τεμάχια ἐφαρμόζοντα· λείπουσιν ὅμως τὰ κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἡ ἐπιγραφή κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἀπεξέσθη· ὑπολογίζονται δὲ ὅτι θὰ ἀπεξέσθησαν τρεῖς στίχοι· διεσώθη δὲ μόνον ὁ τέταρτος. Ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Σωτηρίου τῷ 1925. Μῆκος 0,81, πλάτος 0,20—0,25, πάχος 0,11.

ΤΡΗΠΡΕΥΑ | ΝΤΑΤΕΙΜΑΙ | ΣΕΚΚΡΙ | ΤΟΙΣ | ΧΑΙΡΟΝ . . .

— — — τρη πρόεπαντα τειμαῖς ἐκκρίτοις — — — χαιρον . . .

14. — Πλάξ σαρκοφάγου λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη καθ' ὅλας τὰς πλευράς. Ἐσώθη κατὰ τὰ δύο τρίτα τὸ πλαίσιον μετ' ἐλλιποῦς ἐπιγραφῆς. Μῆκος 0,63, πλ. 0,35, πάχος 0,16 ὕψ. γρ. 0,04.

— — — — ΩΝΑΙΡΟ

..ΙΟΣ ΚΕΚΗCΘΑΙ ΜΕΧΡΙ

..ΦΝΑΙΟΣ ΑΝΔΕΤΕΡΟΣ

— — — — — ων αιρο

— — — — — ιος κε κησθαι μέχρι

— — — — — [ἀ]φναιὸς ἀν δ' ἔτερος

15. — Τεμάχιον πλακὸς σαρκοφάγου τὸ κάτω μέρος τοῦ πλαισίου τῆς ἐπιγραφῆς, ἐφ' οὗ ἐσώθη εἰς στίχος κολοβός. Μῆκος 0,25. πλάτ. 0,15. πάχ. 0,13. ὕψ. γρ. 0,05. Ἀποκεκρουσμένον ἄνω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά· κάτω ἐσώθη τὸ πλαίσιον.

ΘΗΗΤΟΥΣΠΑΝΤΑΣΑ

— — — θνητοὺς πάντας ἀ — —

Πρβλ. καὶ Byzant. - neugriech. Jahrbücher, I, 1920, 388, 7.

16. — Τμήμα πλακὸς σαρκοφάγου λευκοῦ μαρμάρου, ἐφ' οὗ διεσώθη τὸ ἐν τέταρτον περίπου τοῦ πλαισίου μετ' ἐπιγραφῆς κολοβῆς. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἑμμετρος. Μῆκος 0,55 κάτω, 0,41 ἄνω· πλ. 0,36—0,34. πάχ. 0,12, πλαίσιον μῆκ. σφζ. 0,30. πλ. σφζ. 0,15, ὕψ. γρ. 0,035.

ΩΝΙCΙΠΑΣΗΛ

ΑΣΤΩΝΤΕΤΕΙΜΑΙΣΑΙΕΝΙ

ΣΕΜΝΗΔΑΜΑΡ ΣΥΝΠΑΙΣ

ΠΑΝΥΣΤΑΤΩΚΟΣΜΗΣΗ

— — — — — ωνι [σ:] ι [π]άση λ — — — —

ἀστῶν τε τειμαῖς αἰ ἐν ι — — — — —

σεμνή δάμαρ σὺν παισ [ί] — — — — —

πανυστάτω κοσμήσῃ — — — — —

Στίχ. 2. Διορθωτέον ἐν Byzant. - neugriech. Jahrbücher I, 1920, 387,2, ἀντὶ ΓΕ ΓΕΙΜΑΣ (= γε γείμας) εἰς ΤΕ ΤΕΙΜΑΙΣ (= τε τειμαῖς).

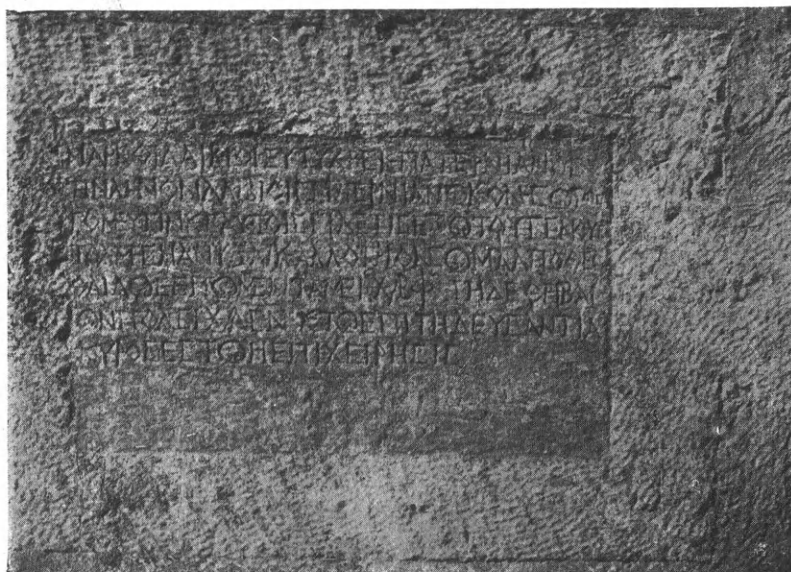
17.—Τμῆμα πλακὸς σαρκοφάγου ἀποκεκρουσμένη κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς· ἐσώθη τὸ ἐν τρίτον περίπου τοῦ πλαισίου, ἐφ' οὗ ἡ κολοβὴ ἐπιγραφή. Μῆκος 0,47, πλ. 0,50 ἀριστερὰ καὶ 0,60 δεξιὰ· πᾶχ. 0,13, ὕψ. γρ. 0,05. Μάρμαρον ὑπόφαιον.

ΑΓΛΘΑΝΩΡ — — — — Ἀγαθάνωρ

ΝΤΡΙΕΤΗ — — — — ν τριετῇ.

Πρβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1913, 218, 1.

18.—Μεγάλῃ πλάξ σαρκοφάγου λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκοπεῖσα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καθέτως ἀριστερὰ κατὰ τὸ $\frac{1}{4}$ καὶ μεταποιηθεῖσα κατὰ τὴν μακρὰν στενὴν πλευρὰν τοῦ πάχους εἰς λοξότμητον γειῶσον χριστιανικὸν ἄνωθεν τοῦ τριβήλου τῆς παρὰ τὴν ἀγορὰν Ν. Ἀγχιάλου ἀνασκαφείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἀπεξέσθη δὲ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ δέλτος τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλακὸς ἐπιτυμβίου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφῆς, μόλις διακρινομένη. Μῆκος 1,26, πλάτ. 0,65, πᾶχ. 0,15. Πλαισίου (δέλτου) μῆκος 0,60, πλάτ. 0,42, ὕψ. γραμ. 0,07:

Μάρκοι Λαίβιοι Εὐτύχης κ<αῖ> Πατερνιανὸς
τὴν ληγὸν Λαιβίους Πατερνιανῶ κ<αῖ> Ὀνησῶ τοῖς
γονεῦσιν καὶ ἑαυτοῖς· εἰ δέ τις ἔξω τοῦ γένους
τολμήσῃ ἀν<οῖ>ξαι καὶ ἀλλότριον σῶμα ἀποθέσ-
θαι, δώσει τὸ μὲν ταμείῳ (δηνάριον) βφ. τῇ δὲ Θηβαί-
ων πόλει (δηνάριον) ασν κ<αῖ> τῷ ἐπιτηδεύσαντι ἄ-
κυρος ἔστω ἡ ἐπιχείρησις.

Λαίβιος. Λατ. Laevius IG 2, 3514. Εὐτύχης. Ὄνομα συνηθέστατον εἰς τὰς θεσσαλικὰς ἐπιγραφάς. IG 9. 2, 881, 324, 1268 κτλ. Πατερνιανός. λατ. Paternianus IG 2. 3191. Ὀνησῶ. Kirchner, Prosop. Attica 171.

19. — Μεγάλη πλάξ σαρκοφάγου ἐπεστρωμένη ἐπὶ τῆς κιονοστοιχίας τοῦ δεξιοῦ κλίτους τῆς παρὰ τὴν ἀγορὰν τῆς Νέας Ἀγγιάλου ἀνασκαφείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἡ πλάξ εἶχεν ἀποκαλυφθῇ τῷ 1920. Ἔχει μῆκος 1,65, πλάτος 0,93 καὶ πᾶχ. 0,10. Ἄνω εἶναι κανονικῶς κεκομμένη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν οὕτως ὥστε ἀγνοοῦμεν πόσοι στίχοι λείπουσιν, ὁ δὲ πρῶτος τῶν τριῶν σφζομένων στίχων ἔχει τὰς κορυφὰς τῶν γραμμάτων κεκομμένας καὶ εἶναι ἐλλιπὲς δεξιὰ. Ἐπίσης ἡ πλάξ εἶναι ἀποκεκομμένη κατὰ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν οὕτως ὥστε λείπει ἡ ἀρχὴ τῶν δύο πρώτων στίχων καὶ ἓν γράμμα τοῦ τρίτου. Ὑψος γραμμάτων 0,05.

— — — — — τη; ν μηδένα ἔτερον τ [εθ;] ἢ [ναι;] — ν ληρόν [τ;] ο [π;] .. ω [οι] — — — — —

[ἐν;] ἠνακώς, εἷς τολμήσῃ ἐνβιάσασθαι δώσῃ (=σει) τῷ ἱερωτάτῳ

[τ] αμείῳ (δηνάρια) ^αΜ(=ύρια) καὶ τῇ λαμπροτάτῃ Θηβαίων πόλει (δηνάρια) ε (=πεντακισχίλια),

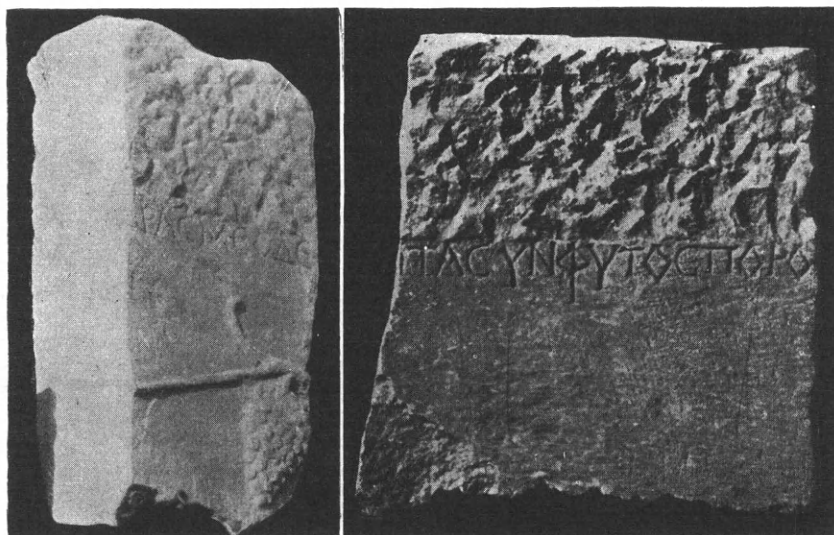
Στίχ. 2 [ἐν]ἠνακώς. Συνεπληρώθη οὕτω διότι λείπουσιν ἐν ἀρχῇ δύο γράμματα, ἐκτὸς ἂν ἡ λέξις εἶναι συνέχεια τοῦ πρώτου στίχου.

Στίχ. 2. ἐνβιάσασθαι. Ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς φέρεται ἀνοῖξαι (πρβλ. ἀρ. 12).

Στίχ. 2. ἱερωτάτῳ/ταμείῳ. Παρατηρητέον τὸ ἐπίθετον διὰ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον.

Στίχ. 3. τῇ λαμπροτάτῃ Θηβαίων πόλει. Ὅντως τὰ ἀποκαλυφθέντα πλούσια γλυπτὰ ἐκ μαρμάρου μνημεῖα τῶν Θηβῶν τῶν ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων δικαιολογοῦσι πληρέστατα τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ δοθὲν ἐπίθετον τῇ πόλει.

20. — Δύο τμήματα σαρκοφάγου λευκοῦ λίθου μετὰ γείσου καὶ ἀνθεμίου κατεστραμμένον, ἀποκεκρουσμένα καθ' ὅλας πλευρὰς ὕψ. 0,45, πλ. 0,31, παχ. 0,07· ὕψ. γρ. 0,02-0,043.

Ὅρας ὁδεῖτα σύμφυτος πορο . . .

Ἐκ τῶν τμημάτων τούτων τὸ μὲν δεξιὸν εὐρέθη ἐπὶ τάφου ἐκτισμένου ἐντὸς τοῦ βαπτιστηρίου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῷ 1927 (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 9 καὶ 41) τὸ δὲ ἀριστερὸν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ προτύλου ἔχον κάτωθεν ἀνάγλυφον σταφυλὴν.

21. — Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ τοίχου ἀριστερὰ τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, περιέχουσα ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους *πράξεις ἀπελευθερωτικὰς* δούλων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (ὕψος 0,75. πλ. 0,15, πάχ. 0,10 ὕψ. γρ. 0,055).

ΗΝΟ_Ν	1. ηνο — — ν — —
ΟΜΙΑ	2. ομία — — —
ΔΙΟΝΥΣΙ	3. Διονυσί [α
ΔΙΟΓΕ	4. Διογε
5 ΟΥΣΑΠΕ	5. ν] ους ἀπε
ΛΕΥΘΕΡΩ	6. λευθερω
ΕΙΣΑΑΠΟΔΗ	7. θ] εῖσα ἀπὸ δη
ΙΟΥΤΟΥΙ	8. μον] του ι
ΛΜΕΝΕΟΣ	9. — — μενεος
10 . Σ Μ Λ Δ	10. — — — — —
Ν Μ ΙΙΙ Λ	11. — — — — —
ΛΕΟΣΕΙΣ	12. λεος εις —
ΣΤΩΑΠΟ	13. στω ἀπὸ
Ε	14. ε — — —

"Οψις Β' πλευρᾶς.

ΡΧΟΥΤΟΥΠΟ
 ΝΟΥΣΤΡΑΤΗΓ
 ΕΥΟΝΤΟΣΤΗΣ
 ΤΗΝΕΠΙΣΤΡΑ

- 5 Τ ΩΣΑΝΔΡΟΥΟΦΑΜΕ
 ΝΟΣΑΠΗΛΕΥΘΕΡΩΣΘΑΙΚΑΙΔΕΔ
 ΩΚΩΣΤΗΠΟΛΕΙΤΑΠΙΝΟΜΕΝΑΚΑΤΑ
 ΤΟΝΝΟΜΟΝ Τ C M <

"Οψις Α'.

Ασκληπι;] άδου τοῦ Λέοντος καὶ
 — — — — — Λέοντος τοῦ (υ)ίοῦ αὐτοῦ.
 — — — — — Μη]νὸς Θύου. Ἀντιμάχα ἀπὸ
 — — — — — τ]οῦ Στρατονίκου.

- 5 Μηνὸς] Ὁμολώου.
 Βιο;] τη ὑπὸ Μένωνος τοῦ Ζωσίμου.

Μεθ' ὃ ἄγραφος ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ὕψους 0,09 καὶ ἐπιφάνεια ἡμικατεργασμένη διὰ σφύρας ὕψους 0,10.

"Οψις Β'.

- — — — — ἀπὸ Τιμά;] ρχον τοῦ Πο[λέ;]
 μωνος — — — — — ν] ου, στρατη [γοῦ;
 — — — — — ταμι] εύοντος τῆς [πόλεως]
 τὴν δεῖνα ἐξάμηνον;] τὴν ἐπὶ στρα [τηγοῦ]
 5 — — — — — Σ] ωσάνδρον, ὁ φάμε-
 νος ἀπηλευθερῶσθαι καὶ δεδ-
 ωκὼς τῇ πόλει τὰ γινόμενα κατὰ
 τὸν νόμον [X = δηνάρια KB <] — — τ — — OM < — —

Καὶ ἐνταῦθα, ἀποκεκρουσμένου ὄντος τοῦ λίθου κατὰ μῆκος καὶ εἰς ὕψος 0, 10, λείπει ἡ συνέχεια τῆς ἐπιγραφῆς.

Ἐκ τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς λείπουν τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ταμιῶν, διεσώθησαν δὲ τὰ ὀνόματα δύο θεσσαλικῶν μηνῶν Θύου καὶ Ὁμολώου, γνωστῶν καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν (περὶ τῶν μηνῶν πρβλ. G. Rensch, De manumissionum praetoribus apud Thessalos, dissert. Halle S. 1908, σελ. 124 καὶ ἐξῆς.)

Τὸ καταβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ἀπελευθέρου τίμημα εἰς τὸ ταμεῖον ἦτο δηνάρια KB < ἦτοι δηνάρια εἴκοσι δύο ἥμισυ.

Ἐν τῷ Δελτίῳ Φιλαρχ. Ἑτ. «Ὁρθρνος» (Ζ', 1911, 35, 9) ἐδημόσιεύθη πλημμελῶς:

Στίχ. 1. ΛΔΩΝ ἀντὶ ΑΔΟΥ.

Στίχ. 3. Μ ΘΥΟΥ ἀντὶ Ν ΘΥΟΥ, διότι ὁ χαρακτὴς ἔγραψε συντετμημένην τὴν λέξιν [ΜΗ]Ν. ἀντὶ ΜΗΝΟΣ.

Στίχ. 6. ΝΗΥΠΟΜΕΝΩΝΟΣ κλπ. ἀντὶ --- ΤΗ ΥΠΟΜΕΝΩΝΟΣ κλπ. Τὰ δ' ἐλλείποντα γράμματα συμπληρούμενα ἀποτελοῦσι τὸ ὄνομα [ΒΙΟ] ΤΗ.

Στίχ. 2. ΙΟΥ ὁ χαρακτὴς συγχυσθεὶς ἐκ τοῦ προηγουμένου ἄρθρου ἔλαθε τοῦ ἀρκτικοῦ Υ τῆς λέξεως ΝΙΟΝ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ

1. Πλάξ λίθου ὑποφαίου τεθραυσμένη κάτω καὶ δεξιὰ (0,29 × 0,24 πάχ. 0,03 ὕψ. γραμμ. 0,03). Τὰ γράμματα ἰσομεγέθη βαθέως καὶ ἐπιμελῶς κεχαραγμένα.

1. Μνημα ἔ [νθα κ]
2. ατάκ <ει> τ <αι> Σ[έργ;]
3. ιος ἀναγ [νώστης . . . .]
3. ιπ' (;). Εἴ τις [τολμήσει]
5. ἀν <οῖ> ξ [αι ; ...]
6. των κ. . . . .

στ. 4. ιπ' μετὰ σημείου συντμήσεως (;).

Ἡ ἐπιγραφή ἀνάγεται εἰς τὴν γνωστὴν κατηγορίαν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν συνεχιζουσῶν ἀρχαῖον ἔθος, ἐν αἷς εὗρηται ποικίλα ἀναθέματα κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων βεβήλωσιν τῶν τάφων (βλ. Κ. Κωνσταντινοπούλου ἐν «Ἀρμονία» Ἀθῆναι 1900, σελ. 21 ἔνθα καὶ τὰ παράλληλα)· πρβλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 12 ἐπιγραφὴν ρωμαϊκῶν χρόνων).

2. Πλάξ λίθου φαιοῦ τεθραυσμένη εἰς τρία τεμάχια συναρμόζοντα ἀκριβῶς (0,45 × 0,49 πάχ. 0,03 ὕψος γραμμάτων 0,04).

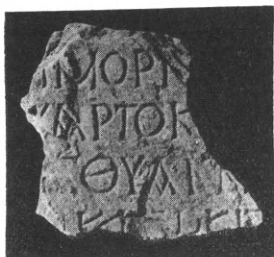
Γράμματα σχεδὸν ἰσομεγέθη ἐπιμελῶς κεχαραγμένα.

1. Μνημ<εῖ>ον
2. διαφέρον
3. Πέτρον Ἀν-
4. τοχέ<ω>ς
5. καὶ Δημ[ητρίου]

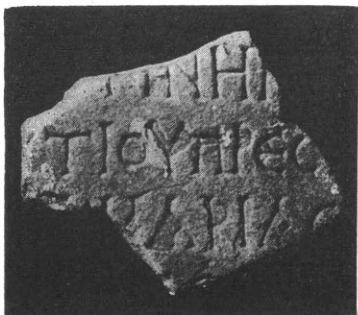
Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐπεκαλέσθημεν καὶ ἀνωτέρω (βλ. σελ. 17) πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐμπορικῆς σημασίας τῆς ἀνασκαπτομένης πόλεως.

3. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς (0,17 × 0,16, ὕψος γραμμάτων 0,03). Γράμματα ἰσομεγέθη.

1. [Μη] μόρι [ον]
2. [Χ ;] αρτοκ [ράτους ;]
3. ε ; θυαι . . ν
4. κ . . . ω κ<εῖ>τ<αι> . .

4. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς (0,25 × 0,20, ὕψος γραμμάτων 0,03).

1. Μνήμη [α] . . .
2. τίον πρεσ [βυτέρου]
3. . . Μαρίας . . . .
4. . . ο . . . (συμβίου ;)

5. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου τμήματος κορμοῦ κυλινδρικοῦ κίονος (0,10 × 25, πάχ. 0,05, ὕψος γραμμάτων 0,05.) Ἐν τῷ μέσῳ μονογραμματικὸς σταυρὸς καὶ ἐκατέρωθεν τῆς βάσεως αὐτοῦ Α - Ω.

1. Μη [μό] ριον
2. Δομνίνου

6. Στήλη ἐπὶ λίθου λευκοῦ τοξωτὴ ἄνω (0,46 × 0,54 πάχ. 0,04, ὕψος γραμμάτων 0,04). Μικροὶ σταυροὶ ἐν τῷ μέσῳ ἄνω καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιγραφῆς· ἐν τέλει μεγαλύτερος σταυρὸς ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ μεγάλα φύλλα κισσοῦ. Τὰ γράμματα βαθέως κεχαρ-
γμένα σχεδὸν ἰσομεγέθη.

1. Ἐνθα κατά-
2. κ<εις> τ<αι> ὁ τῆς εὐλαβοῦς
3. μνήμης Πέτρος Ἀν-
4. αγν<ώ> σιης καὶ ἡ σύν-
5. βιος αὐτοῦ Εἰρ<ή> νη ἔχ<ω>ν
6. τὴν μέθ<ο> δον κραν-
7. βιτας.

Σημειωτέα ἡ ἐναλλαγή τοῦ C καὶ Γ. Τὸ ι μετὰ δύο στιγμῶν ἄνω (ϊ).

Στ. 6-7 ἔχ<ω>ν τὴν μέθοδον (ἐπάγγελμα;) κρα<μ> βιτᾶς (ἐκ τοῦ κράμβη; = λαχονοπώλης ἢ κηπουρός;)

7. Πλάξ ὑποκυάνου ἐγχωρίου μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη κάτω καὶ δεξιὰ (0,15 × 0,30, ὕψος γραμμάτων 0,03) ἐλλεῖπει τὸ ἥμισυ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Ἀνωθεν τῆς ἀρχῆς σταυρός.

1. Μνήμα δ [ιαφέρον] ...
2. ἐπαρχι [ακοῦ;] ...
3. ἀπετε [λειώθη;] ...
4. τὸ πεδ [ίον;] ...
5. Μαῖτον ...
6. Ημ [έρα] ε'.

8. Στήλη ἐκ λευκοῦ ἐγχωρίου λίθου, ἀποκεκρουσμένη ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἄνω (0,75 × 0,45, ὕψος γραμμάτων 0,035-0,04). Τὸ κάτω μέρος ἀκατέργαστον. Τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται διὰ σταυροῦ καὶ φύλλον κισσοῦ.

[Μνημεῖον]

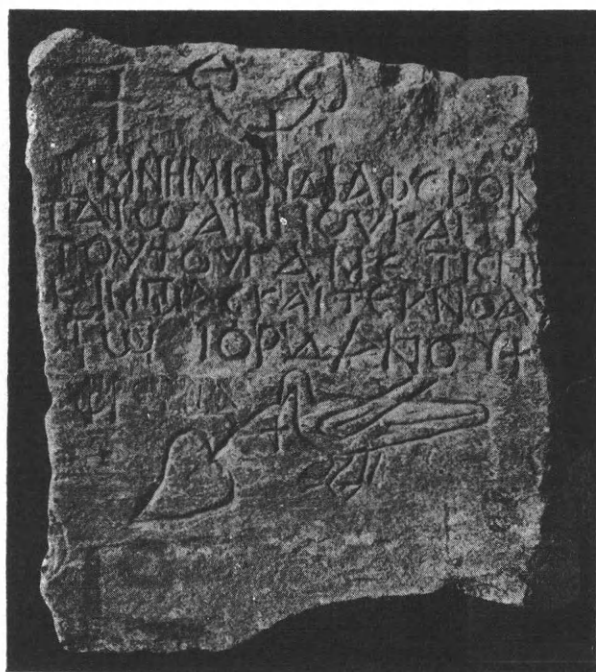
1. [διαφέρων τὰ] Ιοήλ (;)
2. . . . . Πρόβου Πέ-
3. [τρου ;] .. ας κ < αἰ > Συμε
4. [ών ;] .. ου τῶν νέων
5. Ἀμύην.

Στ. 3. Σημειωτέα ἢ σύντμησις τοῦ καὶ - καὶ ὁ τύπος τοῦ Υ ἐν λέξει Συμεών· τὸ τελευταῖον πιθανῶς ἐξ ἀμελείας τοῦ γραφικοῦ.

Στ. 4. συμπίλημα τοῦ ου.

9. Πλάξ λίθου φαιοῦ ἐγκωρίου ($0,44 \times 0,37$, ὕψος γραμμάτων 0,035). Ἄνω ἐν τῷ μέσῳ σταυρός, ἐκ τῶν ἄκρων τῆς ἐγκαρσίας κεραίας τοῦ ὁποίου κλαδίσκοι ἀπολήγοντες εἰς φύλλα κισσοῦ κάτω περιστερὰ ραμφίζουσα κλαδίσκον ἀπολήγοντα εἰς μέγα φύλλον κισσοῦ καὶ ἐν τῷ μέσῳ μικρὸς σταυρός.

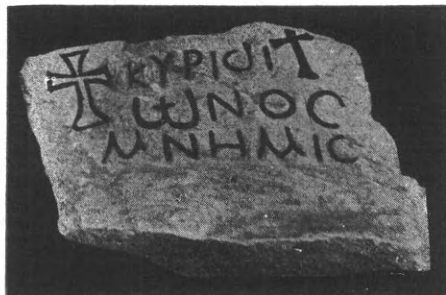
Ὅμοίως ἕτεροι δύο σταυροὶ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐπιγραφή κεχαραγμένη ἐπὶ ἀρχαιοτέρας—ρωμαϊκῶν χρόνων—ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς διειρηθήσαν ἀριστερὰ τῆς περισσευούσης τὰ γράμματα ΦΡΟ . . . ΙΑ καὶ ἕτερα ἕγνη γραμμάτων εἰς 2^{αν} 4^{ην} καὶ 5^{ην} σειράν.

1. Μνημεῖον διαφέρων
2. τὰ Ἰωάννου καὶ τ $\langle \tilde{\eta} \rangle$ ς
3. τούτου γαμετ $\langle \tilde{\eta} \rangle$ ς Νι-
4. κίμπας καὶ τέκν $\langle \sigma \nu \rangle$ ἀν-
5. τῷ [ν] Ἰορδάνου.

Τὸ ὄνομα Νικίμπα ἀσύνηθες· ἀξιοσημείωτον τὸ ὄνομα τοῦ τέκνου τῆς οἰκογενείας (Ίου-
δάνης)· πιθαν. οἰκογένεια χριστιανικὴ ἐξ Ἰουδαίων.

10. Πλάξ λίθου λευκοῦ ἀποκεκρουσμένη δεξιὰ καὶ κάτωθεν ($0,34 \times 0,20$, ὕψος γραμμάτων 0,08). Ἐκατέρωθεν τοῦ στ. 1 σταυροί. Ἀξιοσημείωτος ὁ τύπος τοῦ Δ.

1. Κυριδί-
2. ωνος
3. μνημ <εῖ> ο (ν)

11. Στήλη ὑπολεύκου λίθου ($1,00 \times 0,40$, ὕψ. γραμμ. 0,02-0,03) τοξωτὴ ἄνω· ἡ ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἐπὶ τοῦ λαξευθέντος ἄνω τμήματος πλακὸς πιθανώτατα σαρκοφάγου ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀνευρέθη εἰς ἀγρὸν Χρ. Ἀξαρχῇ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἔξωθεν τῆς κωμοπόλεως (βλέπε ἄνωτ. σελ. 15).

1. Μνημόρι-	καὶ Θε-
2. ον Μαν-	οδού-
3. ρίλλας	λον ἀπὸ τ-
4.	ἡ <ς> Ἐπιφαν<ί>ον
5. ἡμέραι δέκα, κατὰ <σ> ελη-	
6. νέον τελευτοῦσα Μανρί-	
7. λλα. Κατὰ σεληνέον· ἡμέ-	
8. ρα Κυριακὴ πρώτη.	

Τὸ C δις ὡς O. Στ. 5-7. Κατὰ σεληνέον(·).

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀξιόλογος διὰ τὰ παρεχόμενα χρονολογικὰ ὀνόματα (κατὰ σεληνέον) καὶ

τὰς ἀναφερομένας ἐορτὰς καὶ τακτὰς ἡμέρας (ἡμέραι δέκα ἀπὸ τῆς Ἐπιφανίου — ἡμέρας ἢ ἐορτῆς — ἡμέρα Κυριακὴ πρώτη).

Τὰ Ἐπιφάνια ἢ Θεοφάνια, ὡς γνωστόν, γενικῶς μὲν πρὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἦσαν ἠνωμένα μὲ τὰ Χριστοῦγεννα κατὰ τόπους δὲ ἀπὸ τοῦ Πάπα Ἰουλίου (336 - 52). Εἰς Ἀντιόχειαν τῷ 376 εἰσῆχθη τὸ πρῶτον ἡ ἐορτὴ τῶν Χριστοῦγέννων. Τὴν ἀρχαίαν ἐνότητα τῶν δύο τούτων ἐορτῶν ἐτήρησεν ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ δωδεκαμῆρῳ καὶ ἐν τῇ ὁμοιότητι τῶν ἀκολουθιῶν (Πρβλ. Ρομπότου, Λειτουργική, Ἀθῆναι, 1869, σ. 220). Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην θὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ εἰς ἰδίαν μελέτην.

12. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη κάτω καὶ ὀλίγον κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν (0,25 × 0,27, ὕψος γραμμάτων 0,11). Γράμματα ἀνισομεγέθη βαθέως ἀλλ' ἀμελῶς κεχαραγμένα.

1. Ε] ἰρήνης δια-
2. κόνου καὶ Ζωῆ-
3. ς τῆς δούλη-
4. ς μου ἦν Κ [ύριος]
- [παρελάβετο ;]

13. Στήλη ἐγχωρίου ὑποφαίου λίθου, ἀπολήγουσα εἰς ἀέτωμα μετ' ἀκρωτηρίων ἐφθαρμένων (0,71 × 0,36 πλάχ. λίθου 0,08 ὕψ. γραμ. 0,025). Ἐπὶ τοῦ ἀετώματος ἐν τῷ μέσῳ σταυρός. Ἡ στήλη εὐρέθη ἐνθα καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 12 ἐπιγραφὴ.

+

1. Μνημῆνον δια
2. φέρον τὰ Ἰσιδο
3. ρο κηπουρο σὺν
4. τη συνβιο αὐτοῦ
5. + Κοσμία —

Στ. 1. μνημ<εῖ>ον. Στ. 2-3 Ἰσι-
δ<ώ>ρ<φ> κηπουρ<ῳ>. Στ. 4. τ<ῇ>
συ<μ>βί<φ>. Στ. 5. Κοσμί<α>.

14. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου, τεθραυσμένη κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς· τεμάχιον κορμοῦ κυλινδρικοῦ κίονος (0,45 × 0,29 πλάχ. 0,20, ὕψ. γραμμ. 0,04). Εἰς ταινίαν ἄνω καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιγραφῆς κεχαραγμένοι σταυροί· ἀνευρέθη ἐνθα καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ.

+ + +

- + Ἐνθα κ[ατάκει]
2. τε Θωμ[α]...
3. .. πρεσ[βυτ]
4. ερον ....

Στ. 1-2 κ[ατάκει]τ<αι>.

15. Πλάξ λίθου ἐγχωρίου ὑποκυάνου, τεθραυσμένη εἰς τρία ἄνισα τεμάχια ἐφαρμόζοντα· ἑλλιπῆς δεξιὰ καὶ κάτω ($0,78 \times 0,55$ πᾶχ. 0,03, ὕψ. γραμ. 0,05). Τὴν ἐπιγραφὴν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω (βλ. σελ. 6 καὶ εἰκ. 6) πολλάκις δὲ ἐμνημονεύσαμεν αὐτὴν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

1. Ἐπὶ Ἐλπιδίου τοῦ
2. ἁγιο(τάτου) ἐπισκό(που)
3. Στέφανος ὁ ἐλάχ(ιστος)
4. Διάκο(νος) ὑπὲρ εὐχῆς

Σημειωτέαι αἱ συντμήσεις τῶν λέξεων: ἁγιοτ(άτου) ἐπισκό(που) ἐλάχ(ιστος) διάκο(νος). Τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἐλπιδίου εἶδομεν ἀνωτέρω.

16. Πλάξ λίθου φαιοῦ ἀποκεκρουσμένη πανταχόθεν ($0,34 \times 0,24$ ὕψ. γραμ. 0,045). Καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην παρεθέσαμεν ἀνωτέρω (βλ. σελ. 5 εἰκ. 5) ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ὀνόματος τῆς ἀνασκαπτομένης πόλεως.

1. . . . .
2. π(;)ο γ α . . .
3. Π]αυλου δ[ιακο]
4. νου Θειβῶ[ν]
5. χ;] ερε το κεχ[αρισμένο

Στ. 4. Θ<η>βῶ[ν] — Στ. 5. X] <αἱ>ρε; τ<ῶ>κεχ[αρισμένω;].

17. Πλάξ ἐγχωρίου πρασινόχρου λίθου πανταχόθεν ἀποκεκρουσμένη ($0,30 \times 0,19$ πᾶχ. 0,02 ὕψ. γρ. 0,04-0,035). Εὐρέθη εἰς δάπεδον ἀριστεροῦ διαμερίσματος αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Β. ἀνεστραμμένη (τὴν ὀπισθίαν ὄψιν βλ. ἐν εἰκ. 161 ἀριστερὰ μετὰ σταυροῦ καὶ πλαγίας γραμμῆς (X;))

1. [Μν]ημιον [διαφέρον . .
2. . . . οἱ κο . . . .
3. . . . ι γενα . . . .
4. . . . καὶ πρα . . . .
5. . . . κίτε κ . . . .
6. . . . ος +

18. Στήλη ἐπιμήκης πρασινοφαίου ἐγχωρίου ἀκατεργάστου λίθου ($0,93 \times 0,44$ ὕψος γραμμ. 0,04).

1. Ἐνθα κίτ
2. ε Σύμφορος
- + + + +
3. Ριχομιδῶν Μ
4. ἀγιος.

Στ. 1-2 κίτε = κεῖται. Στ. 3-4 μάγ<ει>ρος.

19. Στήλη ἐπιμήκης λίθου λευκοῦ (0,90,×11 ὕψ. γραμμ. 0,025).

1. Μνη-
2. μιον
3. Ανθεμίου
4. κριπιδα
5. ρίου + + +

20. Στήλη ἀκατεργάστου ἐγχωρίου μελανοφαίου λίθου ἀποκεκρουσμένη δεξιὰ (0,55 ×0,25 ὕψ. γραμμ. 0,05).

- +
1. Προ	Προ-
2. βαυ	βάτι < ε >
3. ευμυρι	εὐμοίρει

Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ἀναλογίαν πρὸς γνωστὰ ἀρχαιότερα χαράγματα ἐν Ρώμῃ, περὶ ὧν βλέπε ἐν Kaufmann, Handb. d. christl. Epigraphik, Freiburg, 1917 σ. 297 κέ., ἔνθα μάλιστα εὗρηται ὁ αὐτὸς τύπος: ευμυρι ἀντὶ εὐμοίρει.

21. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη ἄνω καὶ δεξιὰ λοξῶς, σφριζομένης ἐν μέρει τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς (0,11×0,10 ὕψ. γραμμ. 0,03).

- [Μνημεῖον]
1. διαφ [ἐρον τὰ]
  2. Ὅρη [σίμου α]
  3. γαγ [γνώστου;]
  4. ο . . . .

22. Στήλη λευκοῦ ἐγχωρίου λίθου (0,74×0,14, ὕψ. γραμμ. 1,05). Κιονίσκος ἀποκεκρουσμένος καὶ ἀπεσχισμένος ἄνω καὶ κάτω.

1. [Μνημεῖ] ον διαφέρ [ον τὰ]
2. Ὅ] ωάννου κ [αἱ
3. τῇ συνβίω αὐ [τοῦ. . . .

Στ. 3. Τῇ συνβίω . . . . ἀντὶ συμβίω. Σημειωτέα ἡ συνένωσις τοῦ Η μετὰ τοῦ Γ καὶ ἡ ἐν τέλει ἀμελὲς γραφὴ τοῦ Α, οὔτινος ὁ χαράκτης παρέλειψε τὴν δεξιὰν πλαγίαν κεραίαν.

23. Πλάξ λίθου λευκοῦ (0,35×0,25, ὕψ. γραμμ. 0,05). ἀποκεκρουσμένη ἀριστερά.

1. [Μν] η μιον . . .
2. [Εὐ] τυχίω
3. [πρ] εσβυτε-
4. ρ] ου.

Στ. 1. Μνημιον ἀντὶ μνημεῖον· τὸ ἐν τῷ μέσῳ μ. ἔχει τὴν μορφήν τοῦ υ.

24. Πλάξ ἐγχωρίου λίθου ($0,36 \times 0,34$, ὕψ. γραμ. 0,09).

1. Μνημεῖον
2. Ἀγαθοκλῆ δια-
3. φέροντι Φλωρεν-
4. τί + ου

25. Στήλη ἐκ λευκοῦ ἐγχωρίου λίθου ($0,75 \times 0,14$, ὕψ. γραμμ. 0,06).

+ ΑΝΤΩ
NINO [ς;]
ΜΑΡΑ [ν ἀθά;]

26. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουσμένη δεξιὰ καὶ κάτω ($0,13 \times 0,10$, ὕψ. γραμμ. 0,02-0,03). Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως ὑπάρχουσι γλυφαί, ἧτοι προέρχεται τὸ τμήμα ἐκ παλαιότερου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι κεχαραγμένη ἐπτάφωτος λυχνία εἰς τὸ σύνηθες ἐν ἰουδαϊκαῖς ἐπιγραφαῖς σχῆμα.

Ἀνευρέθη εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀνατολικοῦ προσκτίσματος τῆς βασιλικῆς παρὰ τὸν λιμένα καὶ ἀποδεικνύει, ὡς εἶδομεν, τὴν ἐμπορικὴν σημασίαν τῆς πόλεως κατὰ τοὺς παλαιο-χριστιανικοὺς χρόνους.

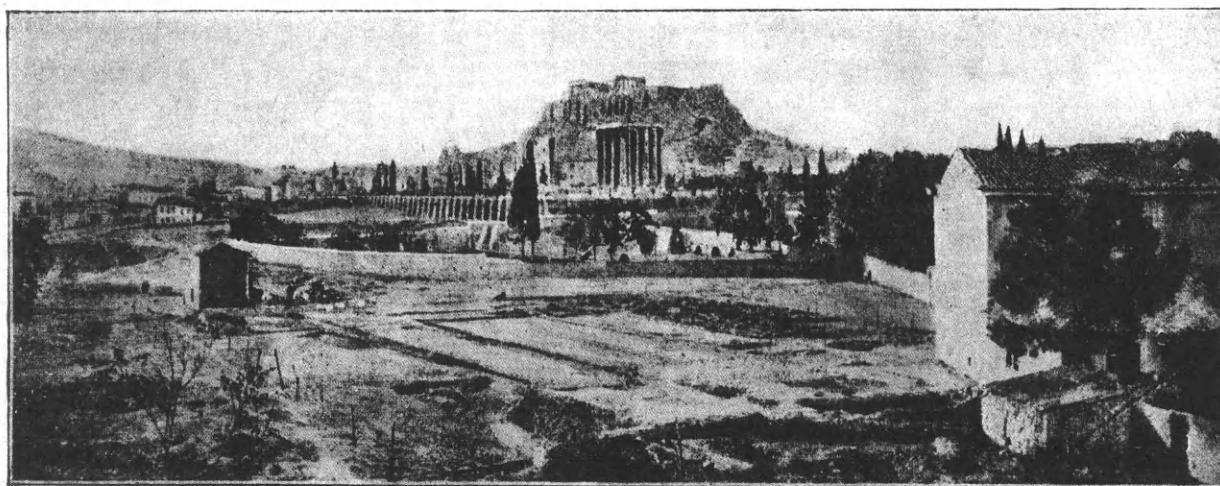
Μν [ῆμα . . . .
ρος καὶ . . . .
ἔτη σ (ιν;
α. τ.

Σημ. — Αἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 4-6, 8-9, 15, 18-20 καὶ 22-23 χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, ἀνευρεθεῖσαι πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν, ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1915 σελ. 80-82 καὶ ἐν *Byz.-neugr. Jahrb.* I, 1920 σ. 389-394.

ΑΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ
ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εικ. 1. Τὰ ἀνευρεθέντα θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπίειον.

ΑΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αἱ κατὰ τὴν τελευταίαν κυρίως δεκαετίαν ἐνεργηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ χριστιανικῶν μνημείων ἐν Ἑλλάδι ἔφερον εἰς φῶς σειρὰν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, διὰ τῶν ὁποίων διαφωτίζεται πλέον ἱκανῶς ἡ ἀρχαία χριστιανικὴ τέχνη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Πρὸ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐλάχιστα μνημεῖα ἦσαν γνωστά, διὸ καὶ εἰς τὰ γενικώτερα περὶ ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης ἔργα δὲν συγκαταλέγονται αἱ κυρίως ἑλληνικαὶ χώραι μεταξὺ τῶν μεγάλων ἐπαρχιακῶν κύκλων, οἷον: Μικρᾶς Ἀσίας, Αἰγύπτου, Συρίας, βορείου Ἀφρικῆς κλπ. ἔνθα ἡ παλαιὰ χριστιανικὴ τέχνη ἀνεπτύχθη¹.

Αἱ ἐξ ἐκκλησιαστικῶν καὶ φιλολογικῶν καθόλου πηγῶν — ἰδιαίτατα δὲ ἐπιγραφικῶν μνημείων² — πληροφορίαι διὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐποχὴν, ἂν καὶ εἶναι ἐλάχισται, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις διὰ τὴν ὀρθὴν ἐξήγησιν τῶν ἔργων τῆς τέχνης ἀφ' ἑτέρου αὐτὰ τὰ μνημεῖα δύνανται ἐνιαχοῦ νὰ χύσωσι φῶς εἰς μίαν περίοδον τοσοῦτον σκοτεινὴν διὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὡς εἶναι ἡ παλαιοχριστιανικὴ ἐποχή.

Ὅθεν πρὸς κατανόησιν τῶν κατωτέρω ἐξεταζομένων παλαιῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος προτάσσομεν ἐνταῦθα συντόμως τὰς γνωστὰς μέχρι τοῦδε εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀρχαίου χριστιανισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κυριωτέρων ἑλληνικῶν κέντρων ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου αὐτῶν βίου.

1 Βλ. G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, σ. 2 κέ. ἔνθα τίθενται ἐκτὸς ἐξετάσεως τὰ πρὸ τοῦ 9ου αἰ. χριστιανικά μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, καθόσον μνημεῖα τοιαῦτα κατὰ τὸν συγγραφέα «ne nous fourniront que des indices».

2 Βλ. τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἑλλάδος ἐν CIG

IV pars XL· πρβλ. καὶ εἰς ἐκδεδομένα τεύχη τῶν IG ἐγκατεσπαρμένας χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς ἑλληνικῶν τόπων· πλήρη τὴν βιβλιογραφίαν τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν Ἀττικῆς βλέπε ἐν Γ. Σωτηρίου, *Εὔρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι, 1927 τευχ. Α' σ. 25 κέ. Τὰς ἐκκλησιαστ. καὶ φιλολογικὰς πηγὰς παραθέτομεν κατωτέρω.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

α') 'Εκκλησιαστική κατάστασις. Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐξαπλωθῆ εὐρύτατα εἰς τὰς χριστιανικὰς παροικίας τῆς Ἀχαΐας (ὡς ἐκαλεῖτο τότε ἡ Ἑλλάς), ἐπαρχίας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐχούσης διοικητικὸν κέντρον τὴν Κόρινθον.

Αἱ πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς ἃς μαρτυρεῖται ὅτι περὶ τὸ 300 μ. Χ. εἶχε διαδοθῇ ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὅπου ὑπῆρχον ἐπισκοπαί, κατὰ τὰς ἐργασίας τῶν: de Boor, Duchesne, Geltzer κ. ἄ.¹ ἦσαν:

1. Ἐν **Πελοποννήσῳ**: ἡ Κόρινθος καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῆς Κεγχρεαί, τὸ Ἄργος, ἡ Λακεδαίμων, ἡ Μεσσήνη, ἡ Μεγαλόπολις, ἡ Τεγέα καὶ αἱ Πάτραι.

Ἐν **Στερεᾷ Ἑλλάδι**: αἱ Ἀθῆναι, τὰ Μέγαρα, αἱ Θῆβαι, ἡ Τανάγρα, αἱ Πλαταιαί, αἱ Θεσπιαί, ἡ Κορώνεια, ὁ Ὀποῦς, ἡ Ἐλάτεια, ἡ Σκάρφια καὶ ἡ Ναύπακτος.

Ἐν **Θεσσαλίᾳ**: ἡ Λάρισσα, αἱ Θῆβαι (σημ. Ν. Ἀγχίαλος) καὶ πιθανῶς ἡ Τρίκκη (Τρίκαλα).

Ἐκ τῶν νήσων δὲ ἡ **Εὐβοία** (Χαλκίς, Κάρυστος, Πορθός), ἡ **Αἴγινα**, ἐκ τῶν **Κυκλάδων**: ἡ Θήρα, ἡ Θηρασία καὶ ἡ Μῆλος (ἐξ ἐπιγραφῶν), ἐκ τῶν νήσων τοῦ **Αἰγαίου πελάγους**: ἡ Λήμνος, ἡ Χίος, ἡ Μυτιλήνη (Λέσβος), ἡ Πάτμος, ἡ Ρόδος, ἡ Κῶς καὶ ἡ Σάμος(;) ἐκ τῶν **Ἰονίων νήσων**: ἡ Κέρκυρα καὶ ἡ Κεφαλληνία (εἰς τὴν τελευταίαν μαρτυρεῖται ἡ πόλις Σάμη ὡς δεχθεῖσα τὸν χριστιανισμὸν διὰ τοῦ καρποκρατιανοῦ αἵρετικοῦ Θεοφάνους) καὶ ἡ **Κρήτη** (Γόρτυς καὶ Κνωσός).

Ἄν δὲ θελήσωμεν νὰ συμπεριλάβωμεν τὴν **Ἡπειρον** καὶ **Μακεδονίαν** ἔχομεν: τὴν Νικόπολιν καὶ τὸ Βουθρωτὸν ἐν Ἡείρῳ, ἐν Μακεδονίᾳ δὲ τὴν Θεσσαλονίκην, τοὺς Φιλίππους, τὴν Βέροian, τὴν Πέλλαν, τὴν Πύδναν, τοὺς Στόβους καὶ τὰ Σκόπια.

Ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, ἥτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὁ χριστιανισμὸς διαδίδεται καὶ εἰς πάσας τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀντικαθιστῶν βαθμὴδὸν τὴν ἀρχαίαν πίστιν. Εἰς τὰς ὑφισταμένας ἔτι ἀθίκτους πόλεις τῆς Ἀχαΐας, τῆς συμπεριληφθείσης ἤδη ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἐπαρχίαν (praefectura) τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, κλείονται διὰ διαταγμάτων τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου-ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὁποίων πέμπτον καὶ τελευταῖον εἶναι τὸ ὑπὸ Θεοδοσίου Β' τῷ 426 ἐκδοθὲν-τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ ἐξαγνιζόμενα διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ἢ μετατρέπονται ταῦτα εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς, παρ' αὐτὰ δὲ ἰδρύνονται αὐτοτελεῖς ναοὶ τῇ χορηγίᾳ πολλάκις καὶ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς.

Ἡ ἐκ τῶν διοικήσεων Δακίας καὶ Μακεδονίας ἀποτελεσθεῖσα ἐπαρχία τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀναδεικνύει ἐν τῇ τελευταίᾳ πέντε μεγάλας Μητροπόλεις: **Θεσσαλονίκης** (μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν Μακεδονίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων: Θάσου, Λήμνου καὶ Σαμοθράκης), **Λαρίσης** (μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν Θεσσαλίας καὶ τῶν Σποράδων νήσων), **Κορίνθου** (μετὰ τῶν ἐπισκο-

1 Βλ. Α. Harnack, Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrh. τόμ. II Leipzig 1906², σελ. 195 κέ. ἐνθα παρατίθενται καὶ πᾶσαι αἱ μαρ-

τυγαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας τῶν κατωτέρω καταχωριζομένων πόλεων καὶ χωρῶν τῆς Ἑλλάδος.

πῶν Στερεᾶς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου, Εὐβοίας, Κυκλάδων καὶ Ἑπτανήσου), **Γορτύνης** (μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης) καὶ **Νικοπόλεως** (μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν Ἡπείρου). Τῶν μητροπόλεων τούτων ἀναδεικνύεται ἕξαρχος καὶ προεδρεύει τῶν συγκαλουμένων γενικῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ὑπαγόμενος διὰ διοικητικούς κυρίως λόγους ὑπὸ τὸν Πάπαν Ρώμης. Αἱ μὴ συμπεριληφθεῖσαι τέλος ἐν τῇ διοικήσει Μακεδονίας ἑλληνικαὶ νῆσοι ἀπετέλεσαν ἰδίαν «ἐπαρχίαν τῶν νήσων» ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ρόδου, συνδεθείσης τῆς Μητροπόλεως αὐτοῦ μετὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας¹.

β') Πολιτικὴ κατάστασις. Ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὁπότε ἤρχισεν ἡ ἐπικράτησις τοῦ χριστιανισμοῦ, μέχρι τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε αὕτη κατὰ τὸ πλεῖστον συνετελέσθη, δὲν ἔχει εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐξακριβωθῆ κυρίως ἔνεκα τῆς σιωπῆς τῶν συγχρόνων πηγῶν περὶ τῆς ἀκριβοῦς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος². Πᾶσαι ὁμῶς αἱ ἐνδείξεις μαρτυροῦσιν, ὅτι, παρὰ τοὺς ταραχώδεις καιροὺς, τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἀκμαζόντων ἀρχαίων κέντρων παρέμειναν ἀνέπαφα, βλέπομεν δὲ τὸν 4^{ον} αἰῶνα παρακαθημένους εἰς τὰς συγκληθείσας τῷ 325 καὶ 381 Οἰκουμενικὰς Συνόδους ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος ἐπισκόπους.

Ἡ ἰδιαίτουσα σχέσις τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν (Γότθων, Ἀλανῶν, Ἰσαύρων κ. ἄ.) πρὸς τὸ βυζαντινὸν Κράτος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ προσοχὴ τοῦ Κράτους, ἐστραμμένη πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἰδίως κατὰ τῶν Περσῶν, συνετέλεσαν ὥστε αἱ ἐπαρχίαι τῆς Ἑλλάδος, λησμονημέναι ἀπὸ τὸ κέντρον, νὰ παραμείνωσιν ἡσυχοὶ καὶ νὰ αὐξάνωσι μὲ τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις. Μόνη ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον τῷ 395 ἐπέφερε μὲν τὴν καταστροφὴν πολλῶν μεγάλων ἑλληνικῶν κέντρων, ἀλλ' ὅπως εἰς τὰς Ἀθήνας εἰσῆλθεν οὗτος ὡς φίλος, οὕτω φαίνεται καὶ εἰς ἑτέρας πόλεις συνέβη χωρὶς τοῦτο ν' ἀναφέρεται. Ἀφ' ἑτέρου ὁ κίνδυνος τῶν Οὐννων ὑπὸ τὸν Ἀτίλαν (441) καὶ ὁ κίνδυνος τῶν Βανδήλων δὲν ἐπέξετάθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Προκειμένου περὶ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἰδίως περὶ τῆς βασιλείας Θεοδοσίου Β' (408-450) δικαίως ὁ Geltzer ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀναγράφει, ὅτι «ἐν ᾧ τὸ δυτικὸν κράτος κατέρρεε, τὸ ἀνατολικὸν ἡμῖς τοῦ κράτους διήρχετο αἰσίως τοὺς κρίσιμους τούτους χρόνους καὶ σχετικῶς ἐν ἡσυχίᾳ»³.

Ἡ ἡσυχία αὕτη ἐν Ἑλλάδι ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις τὰς ὑπὸ τῶν Γότθων κυρίως καταστραφείσας πόλεις ὠχύρωσεν, ἐλάχιστα δὲ, φαίνεται, χριστιανικὰ ἱερὰ ἀνίδρυσεν εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Προκόπιον, ὅστις ρητῶς λέγει, ὅτι «ἐπ' αὐτοῦ — τοῦ Ἰουστινιανοῦ — *ἐν τε τῇ ἄλλῃ πάσῃ Ἑλλάδι καὶ οὐχ ἥκιστα ἐν Ἀθήναις αὐταῖς οὔτε τις ἐν δημοσίῳ οἰκοδομία οὔτε ἄλλο ἀγαθὸν γενέσθαι ξυνέβη*» (Προκοπίου Ἀνέκδοτα, ἔκδ. Βόννης, III, σ. 147 κέ.).

1 Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι Α', 1920, σελ. 2 κέ. ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τῶν ἀρχαίων ἐπισκοπῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν σχέσεων τοῦ Πάπα Ρώμης πρὸς τὴν ἑξαρχίαν Θεσσαλονίκης.

2 Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἔνεκα τῶν διωγμῶν καὶ τῆς πάλης πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν φαίνεται ὅτι εἰς δυσπρόσιτά τινα μέρη ἐπεβραδύνθη ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ ὑπαρξὶς ἐθνικῶν ἐλλήνων εἰς τὴν Μάνην τὸν

9^{ον} αἰῶνα (ἐν Πορφυρογεννήτου, πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, κεφ. 50, ἔκδ. Βόννης II, σελ. 224).

3 Ἐν Krumbacher, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας (κατὰ μετάφρασιν Γεωργίου Σωτηριάδου ἐν Βιβλιοθήκῃ Μαρσλῆ, τόμ. Γ'. Ἀθῆναι, 1900, σελ. 254· πρβλ. καὶ Herzberg, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον (κατὰ μετάφρασιν Καρολίδου ἐν Βιβλιοθήκῃ Μαρσλῆ, Ἀθῆναι, Α'. 1906, σελ. 93 κέ.).

Αἱ πρῶται ἀφ' ἑτέρου εἰσβολαὶ σλαβικῶν ἢ φιννικῶν λαῶν (Γετῶν, Ἀβάρων, Βουλγάρων) ἄρχονται μὲν ἀπὸ τοῦ 6^{ου} αἰ. ζήτημα ὅμως εἶναι ἂν οὗτοι ἐπέφερον τότε ἐν Ἑλλάδι καταστροφάς, ἐφ' ὅσον τὸν 7^{ον} αἰῶνα ἐπὶ Ἡρακλείου δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καλλιτεχνικήν τινα ζωὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας (βλ. κατωτέρω).

Αἱ καταστροφαὶ συνετελέσθησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, ὅποτε ἀφ' ἑνὸς οἱ Σλάβοι ἐνιδρυθέντες ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου ἐπετίθεντο σφοδρότερον κατὰ τῶν βορειότερων κατὰ πρῶτον χωρῶν Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας καὶ εἶτα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀραβες ἐλεηλάτουν τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους¹.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΑΙ ΑΝΕΥΡΕΘΕΙΣΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ ἀνωτέρω συντόμως ἐκτεθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν ἐρμηνεύει τὰ παλαιοχριστιανικά των μνημεῖα. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ἦσαν πρὸ τινος κατὰ τὸ πλεῖστον ἄγνωστα, ἐρευνηθείσης κυρίως μιᾶς μόνης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ταύτης ἐκ μετατροπῆς-τῆς βασιλικῆς τῆς Ὀλυμπίας-ἣτις μετὰ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῶν δύο βασιλικῶν τῆς Θεσσαλονίκης (ἀγ. Δημητρίου καὶ Ἀχειροποιήτου-ἀγ. Παρασκευῆς) ἦσαν οἱ μεμονωμένοι κτίκοι, οἱ συνδέοντες τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν βυζαντινὴν περίοδον.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τυχαῖα εὐρήματα κατὰ πρῶτον καὶ συστηματικὰ ἀνασκαφαὶ μετὰ ταῦτα ἔφερον εἰς φῶς ἱκανὰ μνημεῖα — ὑπὲρ τὰ τριάκοντα — ἀναγόμενα, ὥς θὰ ἴδωμεν, εἰς τοὺς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} αἰῶνος χρόνους, ἅτινα ἐπιτρέπουσι πλέον εἰς ἡμᾶς νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰ ὡς σύνολον καὶ νὰ διακρίνωμεν γραμμὴν τινα ἐξελίξεως.

Αἱ βασιλικαὶ αὗται ἀνεφάνησαν κατὰ πρῶτον εἰς πάσας σχεδὸν τὰς μητροπόλεις τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες ἤκμαζον μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σειρὰ χριστιανικῶν βασιλικῶν ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἐνεργουμένας ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὰ ἀρχαῖα κέντρα, διότι εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς ὀνομαστοτέρους τόπους τῆς παλαιᾶς λατρείας (Ἀκρόπολιν Ἀθηνῶν, Ἐλευσίνα, Δελφούς, Ὀλυμπίαν, Ἐπίδαυρον, Δωδώνην κλπ.) ἐπόμενον ἦτο νὰ ὑψωθῶσι κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου χρόνους χριστιανικοὶ ναοὶ εἴτε χρησιμοποιηθέντων αὐτῶν τούτων τῶν ἀρχαίων μνημείων (οἷον τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Ἐρεχθείου κλπ.) εἴτε καὶ ἀνεγερθέντων αὐτοτελῶν κτισμάτων ἀφιερωμένων εἰς τὴν νέαν λατρείαν².

1 Πρβλ. τὰς ἀνωτέρω (Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ΑΕ. 1929, σελ. 7 κέ.) προσαχθείσας καὶ ὑφ' ἡμῶν μαρτυρίας περὶ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

2 Εἰς τὰς παλαιότερας ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας ἐν Ἑλλάδι ἐλλήνων καὶ ξένων ἀρχαιολόγων ἐνεφανίζοντο χριστιανικά

μνημεῖα, ἅτινα ἢ δὲν ἐτύγχανον προσοχῆς ἢ ἡρμηνεύοντο ὡς μνημεῖα τῶν ἐσχάτων ρωμαϊκῶν χρόνων· οὕτως ὁ Καββαδίας ἀνευρὼν χριστιανικὴν βασιλικὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐξέλαβεν αὐτὴν ὡς βασιλικὴν Ἀγορᾶς ρωμαϊκῶν χρόνων (ΑΕ. 1918 σ. 172 κέ. πρβλ. Σωτηρίου ἐν Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 4, 1929, σ. 91 κέ.) καὶ παλαιότερον ὁ Κουμανοῦδης ἀνασκά-

Ἀφ' ἐτέρου ἐτέρα σειρά χριστιανικῶν βασιλικῶν ἦλθεν εἰς φῶς καὶ εἰς τόπους, περὶ τῆς ἀκμῆς τῶν ὁποίων ἐλαχίστας μέχρι τοῦδε εἶχομεν εἰδήσεις, ὡς ἐν ταῖς θεσσαλικαῖς Θήβαις (Νέα Ἀγχιάλῳ) κ. ἄλλ.

Αἱ μέχρι τοῦδε εἰς ἑλληνικὰς χώρας ἐλθοῦσαι εἰς φῶς παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

Α' Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Εὐβοίᾳ. α' Ἐν Ἀθήναις: Πλὴν τῆς γνωστῆς μετατροπῆς τῶν ἀρχαίων μνημείων: Παρθενῶνος, Ἐρεχθείου, Ἀσκληπιείου¹, Θησείου, καὶ ναοῦ Δήμητρος καὶ Κόρης ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας², προσδιορίσθη ἐσχάτως ὡς αὐτοτελὲς χριστιανικὸν μνημεῖον τὸ κεντρικὸν κτίσμα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀνευρέθη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς τὸ προάστειον τοῦ Ἀδριανοῦ παρὰ τὸ Ὀλυμπεῖον, καὶ τέλος ἀνεφάνησαν τμήματα δύο ἐτέρων βασιλικῶν, ὧν ἡ μία εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβηττοῦ καὶ ἡ ἐτέρα παρὰ τὸ σημερινὸν μητροπολιτικὸν μέγαρον³.

β' Εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον καθόλου Ἀττικὴν ἀνευρέθησαν πολλαὶ ἀξιόλογοι μὲν ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον μικροτέρων διαστάσεων χριστιανικαὶ βασιλικαὶ (ἐν Ἐλευσίνι, ἐν Ἀλιμουῦντι, ἐν Γλυφάδᾳ, ἐν Καλυβίῳ Κουβαρᾷ καὶ ἐν συνοικισμῷ Ὀλύμπου παρὰ τὸ Λαύριον).

γ' Ἐκ τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς λοιπῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἦλθον εἰς φῶς μέχρι σήμερον χριστιανικαὶ βασιλικαί: ἐν Δαφνουσίῳ τῆς Λοκρίδος, ἐν Ὑπάτῃ (βασιλικὴ τοῦ Ἡρωδίωνος) καὶ ἐν Δελφοῖς (ἐνταῦθα πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ἐγένετο μετατροπὴ τῆς βασιλικῆς τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ἐξ ἧς προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ ὑπὸ Laurent ἐξετασθέντα γλυπτὰ).

δ' Ἐν Εὐβοίᾳ πλὴν τῆς βασιλικῆς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, παραμορφωθείσης δι' ἐπισκευῶν εἰς φραγκικοὺς χρόνους⁴, γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε τὴν ὑπαρξιν ἐτέρας χριστιανικῆς βασιλικῆς ἐν Λίμνῃ, μὴ ἐξετασθείσης εἰσέτι (διασφύζεται εὐρεῖα ἡμικυκλικὴ ἀψὶς μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἣν καταλαμβάνει σήμερον τὸ νεώτερον ναῖδριον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς).

Ἐν Πελοποννήσῳ, ἀνεφάνησαν μέχρι τοῦδε χριστιανικαὶ βασιλικαὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἱερά: Ἐπιδαύρου, Ὀλυμπίας καὶ εἰς τὰς πόλεις: Κόρινθον, Ἄργος, Μαντίνειαν, Νεμέαν, Τεγέαν καὶ Γεράκι (πλὴν τῶν βασιλικῶν Ἐπιδαύρου Ὀλυμπίας καὶ Κορίνθου αἱ λοιπαὶ δὲν

πτων τὸ κεντρικὸν κτίσμα τῆς βιβλιοθήκης Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις ἐξέλαβε καὶ αὐτὸς τοῦτο ὡς ρωμαϊκὸν (πρβλ. ΠΑΕ. 1885 σ. 17 κέ.), ἔτεροι δὲ ἀρχαιολόγοι τάνευρισκόμενα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῶν παλαιᾶ χριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ γλυπτικὰ μέλη μετετόπισαν ἐκ τῶν τόπων τῆς εὐρέσεως αὐτῶν καὶ οὕτω πλεῖστα σημεῖα ἐρεῦνης ἐξηφανίσθησαν. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσι διὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ἀρχαιολόγους οἱ Laurent καὶ Strzygowski, οἵτινες διὰ τῶν μελετῶν των περὶ χριστιανικῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Laurent, Delphes chretiennes ἐν BCH XXIII, 1900, σελ. 206 κέ. καὶ Strzygowski, Akropolis in altchr. Zeit ἐν Mitteil. d. deutsch. arch. Instituts XIV, 1899, σ. 271 κέ.), ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι εἶχον στρέψει τὴν προσοχὴν ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφὰς (πρβλ. λ. χ. Κουμανοῦδη, Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, Ἀθῆναι, 1871, ἐνθα παρατίθενται καὶ 85 χριστιανικαὶ ἐπι-

γραφαὶ καὶ παλαιότερον Πιττάκην ἐν ΑΕ. Γ'. 1856 σ. 935 καὶ ἄλλ.).

1 Βλ. Γ. Σωτηρίου, Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, ἔ. ἀ. Α'. σελ. 47 (εἰκ. 33 κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Lambert ἐν BCH, I (1887) σελ. 121 Πίν. VI, VII). Εἰς τὸ κεφ. τοῦτο γίνονται παραπομπαὶ μόνον εἰς τὰ μνημεῖα, ἅτινα δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα, δι' οὓς λόγους ἀμέσως λέγομεν ἐν τῷ κειμένῳ εἰς τὰ ἐξεταζόμενα κατωτέρω μνημεῖα παρατίθεται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2 Βλέπε σχεδιάσματα τοῦ ἐξαφανισθέντος ναῖδριου τούτου ἐν Stuart et Revett, The antiquities of Athens, London 1762, I chapt. II pl. I - VII.

3 Πρβλ. Εὐρετήριον ἔ. ἀ. σελ. 55 κέ. (ἡ βασιλικὴ τοῦ Λυκαβηττοῦ ἐκ τοῦ ἀρθρου τοῦ Strzygowski, ἐν Röm. Quartalschrift τοῦ ἔτους 1890 σ. 1 κέ.).

4 Βλ. περιγραφὴν ὑπὸ Strzygowski, ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς Ἑταιρίας 2 (1885) σ. 711 κέ.

ἔχουσιν εἰσέτι ἐπαρκῶς ἐρευνηθῇ, γνωστὰ δὲ εἶναι κυρίως τὰ ἐκ τῶν μερῶν τούτων προερχόμενα παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ μέλη¹.

Ἐν **Θεσσαλίᾳ** ἀνεφάνη ἀκμαῖον χριστιανικὸν κέντρον ἐν Θήβαις (Ν. Ἀγχιάλῳ), ὅπου ἦλθον εἰς φῶς δύο μεγάλαι βασιλικαὶ καὶ τρία ἕτερα παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα μὴ ἐξετασθέντα εἰσέτι². ἀνευρέθησαν προσέτι χριστιανικαὶ βασιλικαὶ ἐν Δημητριάδι, εἰς θέσεις Θεοτόκου καὶ Λαΐ παρὰ τὰ χωρία Ἀργαλαστῇ καὶ Μπρομύρι τοῦ Πηλίου, πιθανῶς δὲ ὑπάρχει βασιλικὴ καὶ εἰς τὸ φρούριον Τρικκάλων ἀποδιδομένη εἰς τὸν ἅγιον Οἰκουμένιον³.

Ἐν **Ἡπείρῳ** ὁμοίως ἀνεφάνη ἀκμαῖον χριστιανικὸν κέντρον ἐν Νικοπόλει μετὰ δύο μεγάλων βασιλικῶν, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ βασιλικαὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Δωδώνης, ἐν Παραμυθίᾳ καὶ ἐν Βουθρωτῷ⁴.

Ἐν **Μακεδονίᾳ** πλὴν τῶν μόνων ἐν Ἑλλάδι διασωθεισῶν ἀκεραίων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν Θεσσαλονίκης (ἁγίου Δημητρίου καὶ Ἀχειροποιήτου) ἀνευρέθησαν αὐτόθι τὰ θεμέλια καὶ ἑτέρας β. ἐν θέσει Τούμπα. Ἐν τῇ λοιπῇ Μακεδονίᾳ ἀνεφάνησαν μέχρι τοῦδε δύο ἀξιόλογοι βασιλικαὶ ἐν Δίῳ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου (ἐξ ὧν ἡ μία μόνον ἀνεσκάφη) τρεῖς ἕτεραι βασιλικαὶ εἰς τοὺς Στόβους τῆς βορείου Μακεδονίας τῆς ἀνηκούσης σήμερον εἰς τὴν Σερβίαν⁵, γνωστὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ βασιλικὴ ἐν Φιλίπποις.

Τέλος ἐν ταῖς **ἐλληνικαῖς νήσοις** προσδιορίσθησαν χριστιανικαὶ βασιλικαὶ ἐν Κερκύρᾳ (βασιλικὴ Παλαιοπόλεως), ἐν Κυθήροις (βασιλικὴ ἁγ. Γεωργίου Παλαιοπόλεως διασφύζουσα τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου παραμορφωθείσα δι' ἐπισκευῶν)⁶, ἐν Σάμῃ Κεφαλληνίας, (τμήματα προσκτισμάτων παλαιοχριστιανικοῦ μνημεῖου μὴ μελετηθέντα εἰσέτι), ἐν Αἰγίνῃ, Θήρᾳ⁷, Μήλῳ⁸, Κρήτῃ (εἰς Λεβήνα, διακρίνονται δὲ καὶ ἀνεξέταστα παλαιοχριστιανικὰ λείψανα ἐν Χερσονήσῳ)⁹ ἐν Χίῳ (δύο βασιλικαί), ἐν Λέσβῳ (τέσσαρες βασιλικαί), ἐν Σάμῳ¹⁰, Ρόδῳ¹¹, Κέφ¹², Κῷ¹³, Καρπάθῳ, Λήμνῳ καὶ Θάσῳ.

Πολλοὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μελετηθέντων παλαιῶν τούτων χριστιανικῶν ναῶν εἶναι εὐρυχωρότατα κτίσματα, λαμπρῶς κεκοσμημένα δι' ἀφθόνου γλυπτικοῦ διακόσμου καὶ λαμ-

1 Διὰ τὰ παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ Ἀργούς καὶ Μαντινείας πρβλ. Millet, Ecole grecque ἔ. ἀ. σ. 2· διὰ τὰ λείψανα τῆς βασιλικῆς ἐν Νεμέᾳ βλ. C. Blegen, Excavations at Nemea 1926 ἐν Am. Journal of arch. XXXI, 1927, σ. 432 κέ. καὶ εἰκ. 9· τῆς βασιλικῆς τῆς Τεγέας (ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προβατηνοῦ) δημοσιεύονται προσεχῶς τὰ λείψανα ὑπὸ Ὁρλάνδου, τῆς δὲ βασιλικῆς τοῦ Γερακίου (τῶν ἀρχαίων Γερονθρῶν) σφύζονται τμήματα τοίχων ἐν θέσει «παλαιὰ Μητρόπολις» νοτίως τοῦ χωρίου, ἅτινα θέλω προσεχῶς διευκρινίσει καὶ δημοσιεύσει ἐν τῇ περὶ Γερακίου μελέτῃ.

2 Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ΑΕ 1929, σ. 13 κέ.

3 Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου καὶ παρὰ τὴν εἰσοδὸν διακρίνονται ἐλάχιστα τμήματα τοίχων χριστιανικοῦ ναοῦ καὶ φρέαρ, ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων τιμώμενα ὡς λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ πολιούχου τῶν Τρικκάλων ἁγίου Οἰκουμένιου.

4 Ἐν Βουθρωτῷ τῆς Ἡπείρου (ὑπαγομένη σήμερον εἰς τὴν Ἀλβανίαν) ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν (Ugolini) βαπτιστήριον καὶ παλαιοχριστιανικὰ λείψανα.

5 Πρβλ. Egger, Die städtische Kirche in Stobi ἐν Jahresh. d. österr. arch. Instituts XXIV, 1928, σ. 42 ἐξ.

6 Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, ἐν Κυθηραϊκῇ Ἐπετηρίδι 1923 σελ. 314.

7 Βλ. Hiller v. Gaertringen, Thera, Berlin, 1904 σ. 195 κέ. ἔνθα παρατίθεται (εἰκ. 213) καὶ σχέδιον τῆς βασιλικῆς παραμορφωμένης δι' ἐπισκευῶν καὶ προσκτισμάτων.

8 Εἰς θέσιν Κλίμα (ἀρχαίαν πρωτ. τῆς νήσου, ἔνθα καὶ ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἐσχάτως ἐρευνηθεῖσα Κατακόμβη, βλ. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 3 (1928) σ. 33 κέ.) ἀνευρέθη ἡ κολυμβήθρα βαπτιστηρίου χριστιανικῆς βασιλικῆς μὴ ἀνασκαφείσης (Annual of British School II-1895/6 σ. 155 κέ.), ἥς τὰ θεμέλια εἶχε παρατηρήσῃ ἤδη ὁ Prokesch-Osten (Denkwürdigkeiten I-1825-σ. 537) βλ. καὶ περὶ ἐτέρων παλαιῶν ἐκκλησιῶν Μήλου ἐν ABS ἔ. ἀ. σ. 63 κέ.

9 Τὴν πληροφορίαν περὶ λειψάνων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐν Χερσονήσῳ Κρήτης ὀφείλω εἰς τὸν ἔφορον Σ. Μαρινάτον.

10 Jahrb. d. arch. Inst. Archäologische Anzeiger 1927 σ. 399 ἔνθα παρατίθενται δεξιὰ τοῦ μεγάλου ναοῦ τὰ διευκρινισθέντα χριστιανικὰ μνημεῖα, ὧν ἀναμένεται ἡ δημοσίευσις.

11 Λείψανα βασιλικῆς μετὰ βαπτιστηρίου ἐν Ἰαλύσῳ ἀνασκαφαὶ Ἰταλῶν ἀδημοσίευστοι.

12 Βλ. ἐν BCH, 1905 σ. 335 fig. 4.

13 Παρὰ Herzog, Jahrb. d. Inst. 1903, Archäol. Anzeiger 4.

πρᾶς κατασκευῆς μωσαϊκῶν δαπέδων¹, περιβαλλόμενα συχνότατα ὑπὸ σειρᾶς προσκτισμάτων (βαπτιστηρίων, σκευοφυλακίων, κατηχουμενείων, λουτρῶνων κλπ.), δι' ὧν καταδεικνύεται ἡ ἀκμαία ἐκκλησιαστικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ζωὴ τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, μὴ ὑπολειπομένων τῶν λοιπῶν συγχρόνων κέντρων: Αἰγύπτου, Συρίας, Παλαιστίνης, Μικρασίας κλπ.

Ἡ ἀκριβὴς *χρονολογία* τῆς ιδρύσεως αὐτῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐλλείπει, δυνάμεθα ἐν τούτοις ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐξελιξέως τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ των σχήματος καὶ τῆς τεχνοτροπίας τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν μωσαϊκῶν των δαπέδων νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὀλίγαι ἀνάγονται εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα, ἡ μεγάλη δὲ οἰκοδομικὴ ὁρμὴ παρατηρεῖται κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα, εἰς ὃν ἀνάγεται ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ἀναγραφομένων ἐνταῦθα βασιλικῶν, εἴτα δὲ καὶ εἰς τὸν 6^{ον} αἰ. ἦτοι τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6^{ου} καὶ μέχρι τῶν μέσων ἴσως τοῦ 7^{ου} αἰ. ἔχομεν μᾶλλον ἐπισκευὰς βασιλικῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Κατὰ τὸν 7^{ον} καὶ τὸν 8^{ον} αἰῶνα, φαίνεται, ὅτι ἐλάχιστα χριστιανικὰ μνημεῖα παρέμειναν ἄθικτα ἐρειπωθέντα καὶ ταῦτα σὺν τῷ χρόνῳ, εἰς πλείστα δὲ παρατηρεῖται βιαία καταστροφή καὶ ἰδίως πυρκαϊαὶ (τὰ περισσότερα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν των μελῶν εὐρίσκονται ἀσβεστοποιημένα), ὀφειλόμενα προφανῶς εἰς τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομάς (βλέπε τὴν περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων τῶν δύο βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν). Δὲν ἔχομεν ἐπομένως εἰς τὰ ἀνευρεθέντα ταῦτα χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος πλήρη κτίρια, ἀλλ' ἐρείπια περισωθέντα μόλις εἰς μέγιστον ὕψος 1 - 2 μέτρων. Ἡ ἐπελθοῦσα ὅμως βιαία αὐτῶν κατακρήμνις καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἐρήμωσις ἀφῆκαν ἐν πολλοῖς ἀνέπαφα τὰ κάτω μέρη τῶν ναῶν ὡς καὶ μέρος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν των μελῶν οὕτως, ὥστε σπουδαῖαι λεπτομέρειαι, ἀφορῶσαι τὴν μορφήν καὶ διάταξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ναῶν, τοῦ ἱεροῦ βήματος αὐτῶν, τῆς διακοσμήσεως τοῦ δαπέδου καὶ τῶν προσαρτημάτων των νὰ ἔλθωσιν εἰς φῶς.

Οὕτω διὰ τῶν νέων τούτων μνημείων πληροῦται ἐν μέγα κενὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, προστίθεται δὲ ἐν κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τόσον ἐλλειποῦς ἀκόμη διὰ τὴν πλήρη γνῶσιν τῆς Βασιλικῆς.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατονομασθέντων ὑπερεξήκοντα τούτων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων γνωστῶν, ἅτινα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν γνωστὰς παλαιὰς χριστιανικὰς κοινότητας, τὸ ἥμισυ σχεδὸν τούτων ἔχει διευκρινισθῇ τῶν λοιπῶν εἶναι σήμερον δύσκολος ἢ λεπτομερὴς ἔρευνα καθ' ὅσον ἄλλα ἐκ τούτων ἔχουσι τελείως ἐξαφανισθῇ (ὡς εἶναι τὰ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπείου παρὰ τοὺς νοτίους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν χριστιανικὰ μνημεῖα, ὁ ναὸς Δήμητρος καὶ Κόρης ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας κ.ἄ.), ἄλλα ἔχουσιν ὑποστῇ παραμορφώσεις διὰ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν (ὡς εἶναι ἡ βασιλικὴ τῆς ἀγ. Παρασκευῆς ἐν Χαλκίδι, ὁ ναὸς τοῦ ἀγ. Γεωργίου ἐν Παλαιοπόλει Κυθήρων κ.ἄ.), ἐξ ἄλλων μνημείων πάλιν ἔχομεν μέχρι τοῦδε μόνον ἐνδείξεις (γλυπτὰ καὶ μέρη χριστιανικῶν κτισμάτων, ὡς εἶναι αἱ βασιλικαί: Ἀργους, Μαντινείας, Νεμέας, Τεγέας, Γερακίου, τρία μνημεῖα τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν μὴ ἐξετασθέντα εἰσέτι, ὡς καὶ τὰ ἐν φρουρίῳ Τρικάλων, ἐν Σάμῃ Κεφαλληνίας, Μήλῳ κ. ἄ.), καὶ τέλος ἄλλα δὲν ἔχουσιν εἰσέτι τελείως ἐρευνηθῇ καὶ δημοσιευθῇ (ὡς εἶναι τὰ εὐρεθέντα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῶν Ἰταλῶν ἐν Ἰαλύσῳ

¹ Τὴν ἐξέτασιν καὶ σημασίαν τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων,

δὲν συμπεριλαμβάνομεν ἐνταῦθα· θὰ ἐξετάσωμεν καὶ ταῦτα μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἀνασκαφῶν, ὡς λέγομεν κατωτέρω.

Ρόδου, ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Γερμανικῆς σχολῆς ἐν Σάμῳ καὶ τὰ ἐν Κῶ, Κέφ καὶ ἄλλ.).

Ἡμεῖς ἐνταῦθα, δημοσιεύοντες τὴν σειρὰν τῶν ὅπωςδῆποτε καλύτερον μέχρι τοῦδε ἐρευνηθεισῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος, οὐ μόνον τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀποκαλυφθεισῶν ἀλλὰ καὶ τῶν παλαιότερων, ἐπιχειροῦμεν μίαν πρώτην κατάταξιν αὐτῶν ἀπὸ ἀπόψεως τύπων καὶ φέρομεν εἰς φῶς τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τόσον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν καθόλου ὅσον καὶ εἰς τὰ μέρη τῶν, ἵνα καταδειχθῇ κατὰ πόσον εἶναι ἐνιαῖος ὁ χαρακτήρ τῶν ἐλλαδικῶν μνημείων καὶ ποῖαι εἶναι αἱ διαφοραὶ καὶ ἡ σχέσις τῶν πρὸς ὁμοία μνημεῖα ἄλλων χωρῶν.

Πολλὰ καὶ ἐκ τῶν παρατιθεμένων μνημείων ἔχουσιν ἀκόμη ἀνάγκην πληρεστέρας ἀνασκαφῆς καὶ ἐρεῦνης, πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι καὶ εἰς ἱκανὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος κρύπτονται παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί. Ὅταν εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον τὰ νέα ταῦτα μνημεῖα τελείως ἀποκαλυφθῶσι ἔχομεν ὑπ' ὄψει νὰ προβῶμεν εἰς δευτέραν τελειότεραν δημοσίευσιν αὐτῶν μετὰ λεπτομερῶν σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ συναδέλφου καὶ ἀρχιτέκτονος Α. Ὁρλάνδου.

Αἱ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος εἶναι πᾶσαι ἐλληνιστικοῦ τύπου, παρουσιάζουσι δὲ τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν, αἵτινες εἶχον ἤδη διαπλασθῇ καὶ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ κτίρια τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Τὰς βασιλικὰς ταύτας δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο ομάδας:

1. Εἰς τὰς βασιλικὰς τὰς ἐχούσας τὸν ἀπλοῦν ἐλληνιστικὸν τύπον καὶ
2. Εἰς τὰς βασιλικὰς μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους, εἰς τὰς ὁποίας συμπεριλαμβάνομεν καὶ βασιλικὰς ἐχούσας προβληματικὸν τὸν σταυρικὸν τύπον.

Ἰδιαιτέραν ομάδα ἀπαρτίζουν αἱ ἐκ μετατροπῆς ἀρχαίων μνημείων προελθοῦσαι χριστιανικαὶ βασιλικαί, αἵ καὶ προτάσσομεν ἐνταῦθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΕΚ ΜΕΤΑΤΡΟΠΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Αἱ βασιλικαὶ αἱ προελθοῦσαι ἐκ μετατροπῆς ναῶν τῆς ἀρχαιότητος εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἔχουσι κοινὸν γνώρισμα τὸν ἀντίθετον προσανατολισμὸν καὶ τὴν προσθήκην τῆς ἀψίδος εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ἀρχαίου προναοῦ πλευρᾶς. Τὸ σχῆμα τούτων, ὡς καὶ τῶν ἐξ ἄλλων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος προελθόντων παλαιῶν χριστιανικῶν ναῶν, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος καὶ προσαρμόζεται πρὸς τοῦτο διὰ διαφορῶν λύσεων.

Οἱ οὕτω μετατραπέντες εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ἀρχαῖοι ναοὶ χωρῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι κυρίως ναοὶ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν (Ἀκροπόλεως καὶ ἄστεως), ἐλάχιστοι δὲ εἰς νήσους (ὡς εἶναι λ.χ. τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ἐν Σικίνῳ)· μετετράπησαν ὅμως εἰς ἐκκλησίας, ὡς εἵπομεν, καὶ κτίσματα ἑτέρας χρήσεως (τὸ λεγόμενον λ.χ. ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου ἐν Ὀλυμπίᾳ κ. ἄλλ.)¹.

¹ Εἰς τὰ κατωτέρω ἐξεταζόμενα ἀρχαῖα μνημεῖα δὲν συμπεριλαμβάνομεν, δι' οὗς λόγους εἵπομεν ἀνωτέρω, τὸν ἐξαφανισθέντα τῷ 1779 ὑπὸ Χασεκῇ ναὸν Δήμητρος καὶ

Κόρης ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἄγρας ἐν Ἀθήναις, καὶ τὸν «ναὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος» ἐν Σικίνῳ (τὸν τελευταῖον καὶ διότι βλέπομεν αὐτὸν μεταβεβλημένον εἰς μονόκλιτον

Ὡς πρὸς τὸν *χρόνον* τῆς μετατροπῆς τῶν μνημείων τούτων εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας δὲν ἔχομεν μὲν ἀσφαλεῖς πληροφορίες, ὑποθέτομεν ὅμως ὅτι αὕτη συνετελέσθη κατὰ τὸν 5^{ον} κυρίως αἰ. ἀπὸ τῶν χρόνων ἴσως τοῦ Θεοδοσίου Β' καὶ ἐξῆς, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ διατάγματα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων κατὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἐκδοθὲν τῷ 426, τὸ ἐπιβάλλον τὴν ἐξάγνισιν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ (Codex theodos. ἐκδ. Gollhifredi VLI, σ. 263).

Τὰ σπουδαιότερα τῶν εἰς χριστιανικὰς βασιλικὰς μετατραπέντων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος ἐν Ἑλλάδι εἶναι τὰ ἐξῆς:

1. Παρθενών.

Τὸ κυριώτερον μνημεῖον τῆς ομάδος ταύτης εἶναι ὁ περίφημος ναὸς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Παρθενών.

Ὁ ἀρχαῖος Παρθενὼν διὰ σπουδαίων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ μετατροπῶν μετεβλήθη εἰς χριστιανικὴν βασιλικὴν ἐπ' ὀνόματι ἴσως τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κατὰ πρῶτον, εἶτα δὲ τῆς Παναγίας Ἀθηνιωτίσσης. Τὸ εἰς χριστιανικὴν βασιλικὴν μετατραπὲν ἀρχαῖον μνημεῖον εἶχε τρία κλίτη, ὑπερῶα καὶ δύο νάρθηκας (κυρίως Παρθενῶνα καὶ ὀπισθόδομον), προστεθείσης εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, ἔνθα ἦτο ἡ πύλη τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, μεγάλης κόγχης ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικῆς καὶ ἐξωτερικῶς τριπλεύρου ἐξικνουμένης μέχρι τῶν κιόνων τοῦ ἀρχαίου προνάου (*εἰκ. 2*). Ἐκ τῶν μετατροπῶν τούτων τὰ μόνα διακρινόμενα σήμερον—μετὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ μνημείου ἐκ τῶν χριστιανικῶν λειψάνων—εἶναι (πλὴν μεταγενεστέρων τινῶν ἰχνῶν: βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκος, φραγκικοῦ κωδωνοστασίου—τουρκικοῦ μιναρῆ) κονιάματα τινὰ ἐκ τῆς ἀψίδος ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου, ἐλαφρὰ λαξεύματα διὰ τὰς βάσεις κιόνων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἡ θέσις τῆς πύλης τῆς ἀγοῦσης ἀπὸ τοῦ νάρθηκος—κυρίως Παρθενῶνος—εἰς τὸν ναὸν—ἐκατόμπεδον¹.

Ἡ βασιλικὴ περιγράφεται ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ὡς σκοτεινὴ καὶ θολωτὴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐπικρατοῦντα ἐν Ἑλλάδι τύπον τῆς ξυλοστέγου, τὸν ἔχοντα ὑψωμένον καὶ ἀπλέτως φωτιζόμενον τὸ μέσον κλίτος. Ἐπίσης διὰ τοὺς ἑλλαδικοὺς ναοὺς εἶναι σπάνια τὰ περιγραφόμενα *εὐθέα ἐπιστύλια* ἄνωθεν τῶν κιόνων, οἱ μαρμαρένδυτοι θόλοι ὡς καὶ τὸ σύστημα τῆς ὑποστηρίξεως αὐτῶν διὰ παραστάδων εἰς τοὺς τοίχους καὶ ἀντερεισμάτων ἐν εἴδει τόξων, συνδεόντων τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους πρὸς τοὺς κίονας τοῦ περιστυλίου· πάντα ταῦτα ἐγένοντο ἐκ λόγων ἀνάγκης, ἥτοι προσαρμογῆς πρὸς τὸ ἀρχαῖον κτίριον καὶ πρὸς τὸ ὑλικόν, δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον ἢ ἀλλαγὴ τῶν κιόνων καὶ τῆς στέγης νὰ εἶναι μεταγενεστέρα τῆς ἀρχικῆς μετατροπῆς.

Ἡ μορφή τοῦ εἰκονοστασίου, ἀποκλείοντος καθ' ὅλον τὸ πλάτος τὴν βασιλικήν, ὡς

ναὸν μετὰ τρούλλου· πρβλ. Λαμπάκη, *Memoirs etc. Athènes* 1902, σ. 4 εἰκ. 5-6). Ἐπίσης δὲν παρατίθενται καὶ μνημεῖα μὴ διευκρινισθέντα εἰσέτι, ὡς εἶναι ἡ βασιλικὴ τῶν Δελφῶν, ἥτις, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἀγορὰν δεξιὰ τοῦ ἱεροῦ, καὶ τέλος μνημεῖα, περὶ τῶν ὁποίων, ἕνεκα τῆς γενομένης καταστροφῆς τῶν χριστιανικῶν τῶν λειψάνων οὐδὲν σήμερον δύναται τις νὰ συναγάγῃ (ὡς εἶναι τὸ Ἀσκληπιεῖον κάτωθεν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν).

¹ Λεπτομερὴ περιγραφὴν τῶν γενομένων ἐν τῷ Παρθενῶνι μεταβολῶν βλέπε ἐν Ad. Michaelis, *Der Parthenon*, Leipzig 1871, σελ. 45 κ. ἔ. ἔνθα ἡ παρατιθεμένη καὶ ἐνταῦθα κάτοψις ἐκ περιγραφῶν περιηγητῶν· πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, *Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, Α'. Ἀθῆναι 1927, σ. 34 ἐνθα παρατίθενται καὶ τὰ γλυπτικά καὶ ζωγραφικὰ λείψανα τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος, ὡς καὶ αἱ ὑπάρχουσαι περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Παρθενῶνος πληροφορίες.

σημειοῦται ἐν τῇ κατόψει, δὲν εἶναι βεβαία, διότι πλὴν τοῦ Ἀνωνύμου, ὅστις ἀναφέρει τὴν «ὥραϊαν πύλην» οὐδεὶς ἐκ τῶν περιηγητῶν εἶδε τὸ τέμπλον, διότι τοῦτο εἶχεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν ἀφαιρεθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ σύνθρονον εἰς τὸ σύνηθες σχῆμα κατεῖχε τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος, ἐκατέρωθεν δὲ δύο κίονες ἐξ ἰάσπιδος σχετικῶς μικροὶ (0.30 μ. διαμ.) ἐβάσταζον τὸ τόξον τῆς ἀψίδος, ὅπως μεμονωμένως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς χριστιανικὰς τινὰς βασιλικὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰ., ὡς εἰς βασιλικὰς ἐν Salona Δαλματίας,¹ ἐν Sabratha Τριπολίτιδος, ἐνθα ἀντὶ κίωνων εἶναι μαρμάρينوι πεσσοί,² ἐν Πριήνη (μεγάλῃ Β. παρὰ τὸ θέατρον)³ καὶ εἰς τὴν πλαγίαν ἀψίδα τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ Αἰγύπτου⁴.

Ἡ μετατροπὴ τοῦ Παρθενῶνος εἰς χριστιανικὴν βασιλικὴν δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἐγένετο· θεωροῦμεν τὸν 5^{ον} αἰῶνα ὡς τὴν πιθανώτεραν ἐποχὴν ἐκ τῆς τεχνοτροπίας μεγάλου ἀριθμοῦ χριστιανικῶν γλυπτῶν, ἅτινα εὑρέθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἀπόκεινται σήμερον ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

2. Ἐρεχθεῖον.

Ἐτερον μνημεῖον τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν μετατραπὲν εἰς χριστιανικὴν βασιλικὴν εἶναι τὸ Ἐρεχθεῖον.

Κατὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ Ἐρεχθείου ἀντικατεστάθη ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος αὐτοῦ διὰ νέου φέροντος ἡμικυκλικὴν καὶ ἐξωτερικῶς (;) ἀψίδα, ἀφηρέθη ὁ ἀρχικὸς μεσότοιχος ὁ χωρίζων τοὺς δύο ναοὺς τοῦ Ἐρεχθείου καὶ ἐκτίσθη δυτικώτερον (ἐπὶ τοῦ προστομαίου) ὁ τοῖχος τοῦ νάρθηκος μὲ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πύλας. Ἡ βορεία πρόστασις ἐχρησιμοποιήθη ὡς κυρία εἴσοδος, ἡ δὲ νοτία ὡς γυναικωνίτης (;)⁵.

Ἡ βασιλικὴ διηρέθη εἰς τρία κλίτη διὰ κιονοστοιχιῶν ἐκ τεσσάρων εἰς ἐκάστην κίωνων, ἐξῶν οἱ πρῶτοι πρὸς ἀνατολὰς ἦσαν πιθανῶς πεσσοὶ (εἰκ. 3). Οἱ κίονες, ὡς ἱκανῶς ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων, συνεδέοντο ἴσως διὰ τόξων καὶ ἐβάσταζον τὸ ὑψηλότερον μέσον κλίτος, ξυλόστεγον, φωτιζόμενον, ὡς συνήθως, διὰ παραθύρων. Τὰ πλάγια κλίτη ἐφωτίζοντο διὰ στενῶν παραθύρων, ἅτινα ἠνοίχθησαν εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους τοῦ ἀρχαίου κτιρίου. Οἱ κτιστοὶ στυλοβάται ἦσαν κατὰ 0.50 μ. ὑψηλότεροι τοῦ δαπέδου, εἰς τὰ διάμεσα δὲ τῶν κίωνων ὑπῆρχον ἀντὶ θωρακίων μαρμάρينوι δοκοὶ χρησιμοποιούμενοι ἴσως καὶ ὡς καθίσματα.

Τὸ ἱερὸν βῆμα ἦτο τριμερὲς ἀποχωριζόμενον διὰ τέμπλου, ὅπερ δὲν περιορίζετο εἰς τὸ μέσον κλίτος, ἀλλ' ἐχώρει μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἀποφράσσον καὶ τὰ πλάγια κλίτη. Διεσώθη ἡ μαρμαρίνη βάσις τοῦ τέμπλου ἐξ ἀρχαίου ὕλικου καὶ ἐν μέγα ἀνάγλυφον θωράκιον· λαξεύματα εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως μαρτυροῦσιν, ὅτι ὑπῆρχον κίονες ἐκατέρωθεν τῆς ὥραϊας πύλης, στηρίζοντες πιθανῶς ἐπιστύλια καὶ ἔχοντες θωράκια κατὰ τὰς βάσεις· ὁμοίως εἰς τὰ πλάγια κλίτη ὑπῆρχον κίονες μετ' ἐπιστυλίων (ὅπως λ.χ. τὸ ἰουστινιανεῖον τέμπλον τῆς Ἐκατονταπυλιανῆς), ὡς ἀποκαθίσταται καὶ ὑπὸ Meritt. Τὸ τριμερὲς ἱερὸν καὶ τὸ μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων διῆκον τέμπλον μαρτυρεῖ ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ

1 Βλ. Gerber, Forschungen in Salona, I Wien 1917 εἰκ. 41.

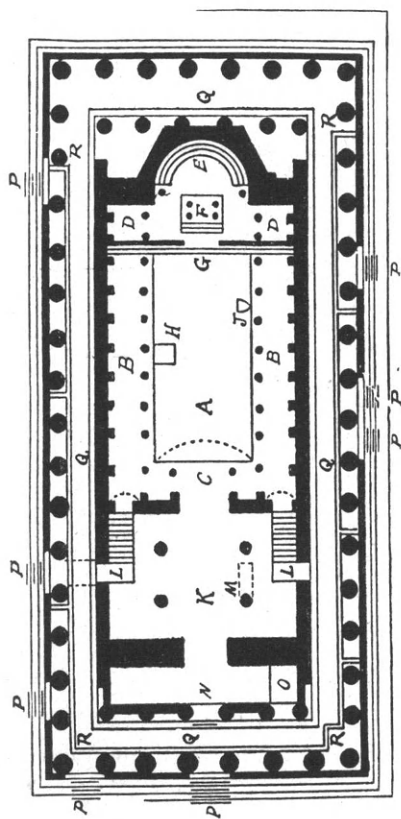
2 Βλ. R. Bartoccini, Guida di Sabratha, Roma - Milano, 1927.

3 Πρβλ. Wiegand, Priene, σ. 500.

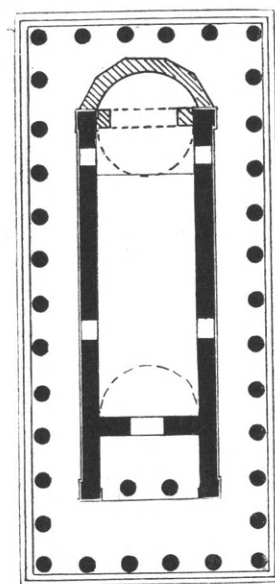
4 C. K. Kaufmann, Die Menasstadt, I Leipzig, 1910 εἰκ. 23.

5 Περὶ τῶν μετατροπῶν τοῦ Ἐρεχθείου εἰς χριστιανικοὺς χρόνους βλέπε λεπτομερῆ περιγραφὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ περὶ τοῦ μνημείου μελέτῃ τῆς ἀμερικανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς: The Erechtheum, Cambridge Mass. 1927, σ. 492 κέ., ἐνθα ὑπάρχει καὶ πᾶσα ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία. πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Εὐρετήριο ἐ. ἀ. σ. 43 κέ.

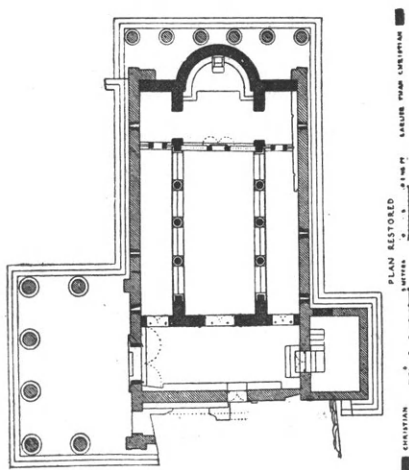
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΠΡΟΕΛΘΟΥΣΑΙ ΕΚ ΜΕΤΑΤΡΟΠΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

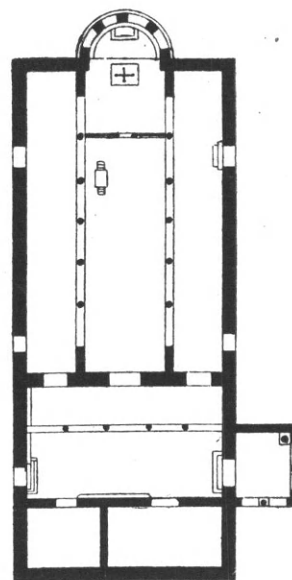
Εἰκ. 2. Ὁ Παρθενὼν ὡς χριστιανικὴ βασιλική
(ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν).

Εἰκ. 4. Τὸ Θησεῖον ὡς χριστιανικὴ βασιλική
(ἐκ τῶν μνημείων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν).

Εἰκ. 3. Τὸ Ἐρέχθειον ὡς χριστιανικὴ βασιλική
(ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν).

Εἰκ. 5. Τὸ λεγόμενον ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου
ὡς χριστιανικὴ βασιλική
(ἐκ τῶν μνημείων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας).

καὶ ἐντεῦθεν. Μὲ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν (τέλος τοῦ 6^{ου} αἰῶνος) συμφωνεῖ καὶ ἡ τεχνοτροπία τοῦ θωρακίου καὶ τινες ἀμέλειαι καὶ δυσαρμονίαι εἰς τὴν μετατροπὴν τοῦ κτιρίου.

3. Θησεῖον.

Τρίτον μνημεῖον τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν μετατραπὲν εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν εἶναι τὸ λεγόμενον Θησεῖον.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ διασφῶζόμενον μέχρι σήμερον ἀρτιώτερον, μετετράπη εἰς μονόκλιτον χριστιανικὴν βασιλικὴν τιμωμένην εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Γεωργίου¹. Πρὸς τοῦτο μετεβλήθη καὶ πάλιν ὁ προσανατολισμός· ὁ ὀπισθοδόμος μετετράπη εἰς νάρθηκα, ἀνοιγείσῃς εἰς τὸ κέντρον μεγάλης πύλης, τέσσαρες δὲ ἄλλαι μικρότεραι πύλαι ἡνοίχθησαν συμμετρικῶς εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 4). Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου κατερρίφθη ὁ τοῖχος, ἐνθα ἦτο ἡ πύλη, καὶ ἀφηρεύθησαν οἱ δύο κίονες τοῦ προνάου, ἀντικατασταθέντες διὰ τοῖχον, ἀνατολικῶς τοῦ ὁποῖου προσετέθη μεγάλη πεντάπλευρος ἀψὶς κατέχουσα ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κτιρίου, ὡς σημειοῦται τὸ πρῶτον ὑπὸ Stuart καὶ Revett² (εἰς νεωτάτους χρόνους ἡ ἀψὶς κατερρίφθη καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐφράχθη ὁλόκληρος). Ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὁ τοῖχος σχηματίζει παραστάδας, αἵτινες ἐβάσταζον τὸ τόξον τῆς ἀψίδος. Αἱ παραστάδες αὗται εἰς ὕψος 2 μ. φέρουσιν ἐπικράνα μετ' ἀναγλύφων εἰς τὰς δύο πλευρὰς (ἀκάνθους ἐναλλασσομένας μὲ ὑδρόβια καὶ ἐν μέσῳ σταυρὸν εἰς ἀρίστην ἐργασίαν). Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀψίδος θὰ ἦτο πάντως ἡμικυκλικὸν οὐχὶ δὲ πεντάγωνον ὡς σημειοῦται ἐν Stuart καὶ Revett. Καὶ τὸ ἐξωτερικῶς πεντάγωνον σχῆμα εἶναι σπάνιον διὰ παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς, ἀπαντᾷ ἐν τούτοις μεμονωμένως, ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ Ursiana τῆς Ραβέννης καὶ ἐν Καθεδρικῷ ναῷ ἐν Bosra τῆς Συρίας³.

Ὁ χρόνος τῆς μετατροπῆς δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστός. Τὰ θέματα ὅμως καὶ ἰδίως ἡ τεχνοτροπία τῶν ἀναγλύφων τῶν κατὰ χώραν ἐπικράνων προδίδουσι τὸν 5^{ον} αἰῶνα.

Ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἀρχαίας ὀροφῆς διὰ καμάρας ἐπισκευασθείσης τὸ 1835 δὲν ἐγένετο ἴσως κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον, διότι ἡ κατασκευὴ τῆς ἐκ λίθων προδίδει ἱκανῶς μεταγενεστέραν — μετὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα — ἐποχὴν.

4. Βασιλικὴ Ὀλυμπίας⁴.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων μνημείων τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὴν βασιλικὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ.

Τὸ παρὰ τὸν Θεηκολεῶνα μέγα ὀρθογώνιον κτίριον, τὸ λεγόμενον ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου, μετετράπη εἰς χριστιανικὴν βασιλικὴν ἀφαιρεθέντων τῶν κίωνων καὶ μεσοτοίχων τοῦ

¹ Περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ Θησείου πρβλ. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Αἱ Παλαιαὶ Ἀθῆναι, Ἀθῆναι, 1922, σελ. 292 κ. ἑ.

² Stuart καὶ Revett, The antiquities of Athens, London, III, 1871, chapt. I pl. II, ἐξ αὐτοῦ δὲ πιθανῶς καὶ ἡ ἀτελής ἄλλως περιγραφὴ ὑπὸ Bruno Sauer (Das sog. Theseion und seine plastische Schmuck, Berlin, 1899 σ. 1 καὶ 2), ἐνῶ μία ἀπεικόνισις τοῦ χριστιανικοῦ Θησείου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν Expédition scient. de Morée τοῦ ἔτους

1829 παριστᾷ τὴν ἀψίδα μικρὰν (βλ. εἰκόνα ἐν Γ. Σωτηρίου Εὐρετήριον κλπ. σελ. 48).

³ Βλ. Holtzinger, Altchr. u. byz. Baukunst, Leipzig, 1909, εἰκ. 65 καὶ 211.

⁴ Ἡ βασιλικὴ αὕτη, γνωστὴ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς π. ἐκατονταετηρίδος (πρβλ. Expéd. scientifique de Morée, I pl. 61), ἀνεσκάφη καὶ ἐμελετήθη κατὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐρεῦνας (1878-1880) τῆς γερμανικῆς σχολῆς (βλ. Ausgrabungen von Olympia, Band III, Taf. 3-5).

ἀρχαίου κτιρίου, διατηρηθέντων δὲ μόνον τῶν ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἐξωτερικῶν αὐτοῦ τοίχων μέχρι περιπόου τῆς στέγης. Αἱ εὐρεῖαι καὶ ἐπιμήκεις διαστάσεις ἐπέτρεψαν τὴν διαρρύθμισιν τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰς κλασσικοῦ τύπου τρίκλιτον βασιλικὴν (18.50×12.70 μ.) μὲ εὐρὺν νάρθηκα φέροντα κατὰ πλάτος κιονοστοιχίαν καὶ δύο διαμερίσματα πρὸς δυσμὰς, συγκοινωνοῦντα μόνον ἀπὸ τοῦ νάρθηκος (*εἰκ. 5*). Θύραι καὶ τοξωτὰ μεγάλα παράθυρα ἠνοίχθησαν εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους (ἀφεθέντων ἀνοικτῶν καὶ τῶν ὑψηλότερον εὐρισκομένων ἀρχικῶν παραθύρων) εἰς δὲ τὴν προστεθεῖσαν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἀρχικὴν θύραν ἀψίδα ἠνοίχθη καθ' ὅλον τὸ ἡμικύκλιον αὐτῆς μέγα τετράλοβον παράθυρον εἰς ὕψος 1.90 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ἡ ἀψὶς, κλιμακωτῇ ἔξωθεν, ἔχει ὡραίαν τοιχοδομίαν ἐκ πελεκητῶν μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰς ὀριζοντίας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σειρὰς παρατηροῦνται μία ἢ δύο σειραὶ ὀπτοπλίνθων. Τὴν αὐτὴν τοιχοδομίαν δεικνύουσι καὶ οἱ διάμεσοι τοῖχοι μεταξὺ κυρίως ναοῦ καὶ νάρθηκος. Αἱ τρεῖς θύραι αἱ ἄγουσαι εἰς τὸν ναὸν εἶναι ἀπλῶς ὀρθογώνιοι πλαισιούμεναι διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, ἡ δὲ μεσαία φέρει ἄνω τόξον ἐξ ὀπτοπλίνθων πληρούμενον πάλιν δι' ὀπτοπλίνθων.

Αἱ κιονοστοιχίαι εὐρίσκονται ἐπὶ ὑψηλοῦ (0.85 μ.) στυλοβάτου, τὸ ὑπερβολικὸν ὕψος τοῦ ὁποίου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ προσδοθῇ ὕψος εἰς τοὺς χαμηλοὺς πεπλατυσμένους κίονας, οἵτινες εἶναι εἰλημμένοι ἐξ ὑπάρχοντος ὕλικου.

Ἀριστερὰ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους πλησίον τοῦ δευτέρου κίονος σφύζεται ὁ ἄμβων — τετράγωνος μὲ δύο κλίμακας ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν — (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεταγενέστερος ἔνεκα τῆς εὐτελεστερας ἐκ μεγάλων λίθων κατασκευῆς του). Οἱ κίονες συνεδέοντο ἴσως διὰ τόξων, ὡς δεικνύει ἡ μεγάλη ἀπόστασις αὐτῶν, ἐβάσταζον δὲ πιθανῶς τὴν ὑψηλότεραν ξυλίνην στέγην τοῦ κεντρικοῦ κλίτους.

Μεταξὺ τοῦ πρώτου ζεύγους τῶν κιόνων διασφύζεται τὸ χαμηλὸν τέμπλον (1.20 μ.) ἐκ διατρήτων θωρακίων μὲ τὴν ὡραίαν πύλην ἐξ ὑψηλοτέρων κιόνων (ὑψ. 1.95 μ.), οἵτινες πιθανῶς ἐβάσταζον τόξον. Εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος διασφύζεται τὸ σύνθρονον ἐκ δύο μαρμαρίνων μεγάλων βαθμίδων καὶ κτιστῆς βάσεως. Ὅτι δὲν παρετηρήθη μέχρι τοῦδε εἶναι, ὅτι δύο κτιστὰ βάθρα διήκουσιν ἐκατέρωθεν ἀπὸ τῶν ἄκρων τοῦ συνθρόνου μέχρι τοῦ τέμπλου, ὅπως καὶ εἰς τὰς βασιλικὰς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν διὰ τὰς ἔδρας τῶν πρεσβυτέρων.

Ἡ μετατροπὴ ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὡς δύναται τις κυρίως νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ τέμπλου καὶ τῶν θωρακίων, ἐκ τῆς παλαιογραφίας ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς καὶ μνημειώδους κατασκευῆς τοῦ διαρρυθμισθέντος κτιρίου.

5. Βασιλικὴ τῆς ἐν Ἀθήναις στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν μνημείων τούτων παραθέτομεν καὶ τὸ εἰς βασιλικὴν μετατραπὲν τετράκογχον κτίριον ἐν τῇ κέντρῳ τῆς ἐν Ἀθήναις Στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος αὐτὸ ρωμαϊκόν¹, ὡς τοιοῦτον δὲ ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ Εὐρετηρίῳ². Νεώτεροι ὅμως ἔρευναι³ ἀπέδειξαν ὅτι ὁλόκληρον τὸ ἀρχικὸν κτίριον εἶναι ἀξιολογώτατος χριστιανικὸς τετράκογχος ναὸς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος (*εἰκ. 6*), ἔχων μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν

1 Πρβλ. Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐταιρείας, 1885 σ. 17 κέ. («τετράγωνον ρωμαϊκὸν κτίσμα μετὰ εὐρέων ἀνοιγμάτων ἐν τῇ μέσῳ ἐκάστης τῶν τεσσάρων πλευρῶν»).

2 Πρβλ. Εὐρετήριον, τευχ. Β' (Α. Ξυγγοπούλου) σελ. 88.

3 Πρβλ. M. Sisson, The Stoa of Hadrian at Athens. Papers of the British School at Rome XI 1929.

περίφημον ναὸν τοῦ S. Lorenzo ἐν Μιλάνῳ ὡς καὶ πρὸς ἐτέρους τετρακόγχους ναοὺς: Φιλιππουπόλεως καὶ Ἀδριανουπόλεως ἐν Θράκῃ, Σεργιουπόλεως ἐν Μεσοποταμίᾳ κ. ἄ. Τὴν στέγασιν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου τοῦ τετρακόγχου ὁ Sisson ἀποκαθιστᾷ ξυλίνην ἀμφικλινῇ, καίτοι θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι θόλος στηριζόμενος ἐπὶ κογχῶν (trompes), ὡς δηλοῦσι τὰ ὀκτὼ στηρίγματα. Πάντως εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ στέγη αὕτη εἶχε καταπέσει καὶ πρὸς εὐκολωτέραν στήριξιν τῆς νέας στέγης μετέτρεψαν τὸν κεντρικὸν χώρον εἰς *τρίκλιτον βασιλικὴν* (*εἰκ. 7*) προσθέσαντες ἐπὶ ὑψηλῶν στυλοβατῶν ὑψηλοὺς κίονας, ἵνα ἀνταποκρίνωνται εἰς τὸ ὕψος τοῦ διωρόφου οἰκοδομήματος. Τόσον οἱ κίονες ὅσον καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν εὐθέα ἐπιστύλια ἐλήφθησαν ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ τῆς καταπεσούσης ἐν τῷ μεταξὺ Στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ. Αἱ διαστάσεις τῆς βασιλικῆς περιορίσθησαν εἰς τὸ κεντρικὸν τετράγωνον, ὅπερ ἐνετειχίσθη, ἀφέθησαν δὲ ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς αἱ κόγχαι.

Οἱ στυλοβάται τῶν κιονοστοιχιῶν εἶναι τοποθετημένοι ἱκανῶς ἀσυμμέτρως, τὸ δὲ ἀρχαῖον ὑλικὸν εἰς τοὺς κίονας καὶ τὰ κιονόκρανα ἐχρησιμοποιήθη λίαν ἀμελῶς (ὁ εἷς ἐκ τῶν τριῶν σφζωμένων κίωνων φέρει βάσιν ἐν ᾧ οἱ δύο ἄλλοι στεροῦνται τοιούτων, αἱ μαρμαρίνοι παραστάδες εἰς ἃς καταλήγουσι πρὸς Α αἱ κιονοστοιχίαι εἶναι: ἡ μία τετράγωνος ἐν ᾧ διὰ τὴν ἄλλην ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἥμισυ κίονος κλπ.). Πάντα ταῦτα ὡς καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ μεγέθους τοῦ ναοῦ προδίδουσιν ὡς ἐποχὴν τῆς μετατροπῆς τοῦ τετρακόγχου ναοῦ εἰς βασιλικὴν τοῦλάχιστον τὸν 7^{ον} αἰῶνα.

Εἰς βυζαντινὴν ἐποχὴν μετετέραπτε πάλιν ὁ ναὸς εἰς σταυροειδῆ μετὰ τρούλλου — γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα τῆς Μεγάλης Παναγίας — διετηρήθησαν ὅμως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αἱ κιονοστοιχίαι τῆς βασιλικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

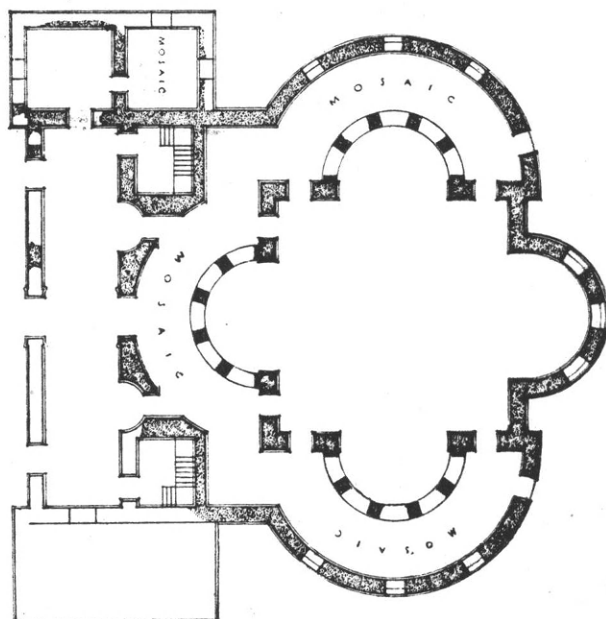
ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΑΠΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Ὁ ἀπλοῦς τύπος τῆς ἐλληνιστικῆς βασιλικῆς, ὅστις συναντᾶται εἰς πάσας σχεδὸν τὰς χώρας τῆς Μεσογείου μὲ μικρὰς παραλλαγὰς — ἐφηρμοσθῇ δὲ καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἀνωτέρω μετατραπέντων εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας μνημείων τῆς ἀρχαιότητος — εἶναι καὶ ὁ συνηθέστερος τύπος τῶν αὐτοτελῶν χριστιανικῶν βασιλικῶν τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος. Πᾶσαι αἱ βασιλικαὶ αὗται ἔχουσι μίαν ἐξέχουσαν ἡμικυκλικὴν καὶ ἐξωτερικῶς ἀψίδα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δὲ αὐτῶν εἶναι τρίκλιτοι, χωριζομένων τῶν κλιτῶν διὰ κιονοστοιχιῶν, αἵτινες χωροῦσι μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ μὴ διακοπτόμεναι κατὰ τὸ ἱερὸν Βῆμα. Κατὰ κανόνα ὑπάρχει πρὸς Δ. νάρθηξ καὶ ἐνίοτε πρὸ αὐτοῦ μέγα αἶθριον, ἢ ἐλλείψει τούτου δεύτερος νάρθηξ.

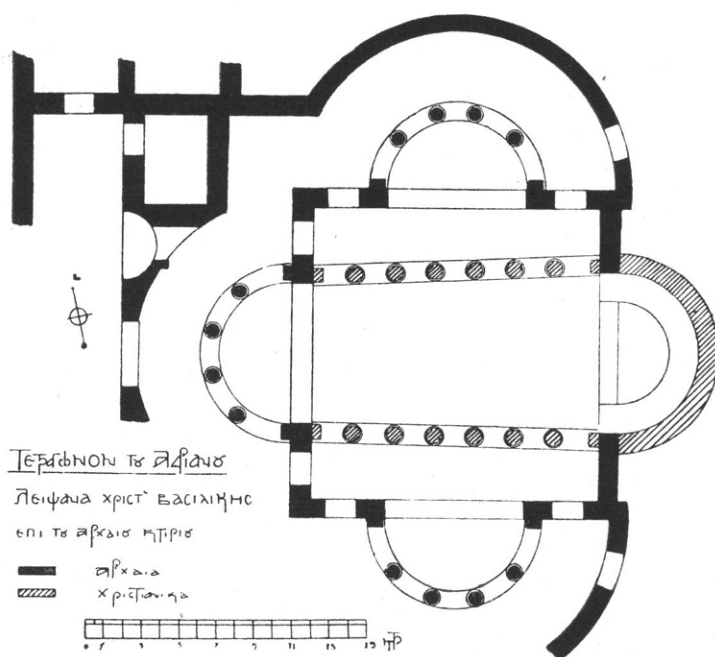
Ὡς πρὸς τὸ σχῆμά των, ἱκαναὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τὰς μακρὰς ἀναλογίας τῶν ἐλληνικῶν ναῶν, ἥτοι 2:1 καὶ 3:2, αἱ πλεῖσται ἔχουσι τὰς ἀναλογίας 4:3, ὀλίγων δὲ τὸ σχεδιάγραμμα εἶναι τετράγωνον, ὅπερ προσιδιάζει εἰς ἀνατολικὰς βασιλικὰς εἰς ταύτας ὅμως καὶ πάλιν ἡ προσθήκη ναρθήκων κατὰ μῆκος προσδίδει εἰς τὸ γενικὸν σχῆμα τὰς μακρὰς διαστάσεις τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐγχωρίου ἐπιμήκους τύπου.

Αἱ μέχρι τοῦδε γνωστὰι ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τοῦ τύπου τούτου εἶναι εἴκοσι καὶ ἐπτὰ ἥτοι: πέντε ἐν *Μακεδονίᾳ*: ἡ βασιλικὴ τῆς Ἀχειροποιήτου καὶ ἡ ἐν θέσει Τούμπα ἐν Θεσσαλονίκῃ, μία ἐκ τῶν ἐν Δίῳ (παρὰ τὴν Κατερίναν) ἀναφανεισῶν βασιλικῶν, μία ἐκ τῶν ἐν Στόβοις, καὶ ἡ τῶν Φιλίππων πέντε ἐν *Θεσσαλίᾳ*: δύο

ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΤΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΣΤΟΑΣ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ

Εἰκ. 6. Ὁ ἀρχικὸς τετράκογχος χριστιανικὸς ναὸς τοῦ 4ου αἰ.

Εἰκ. 7. Ὁ αὐτὸς χριστιανικὸς ναὸς μετατραπὲς τὸν 7ον αἰ. εἰς βασιλικήν.

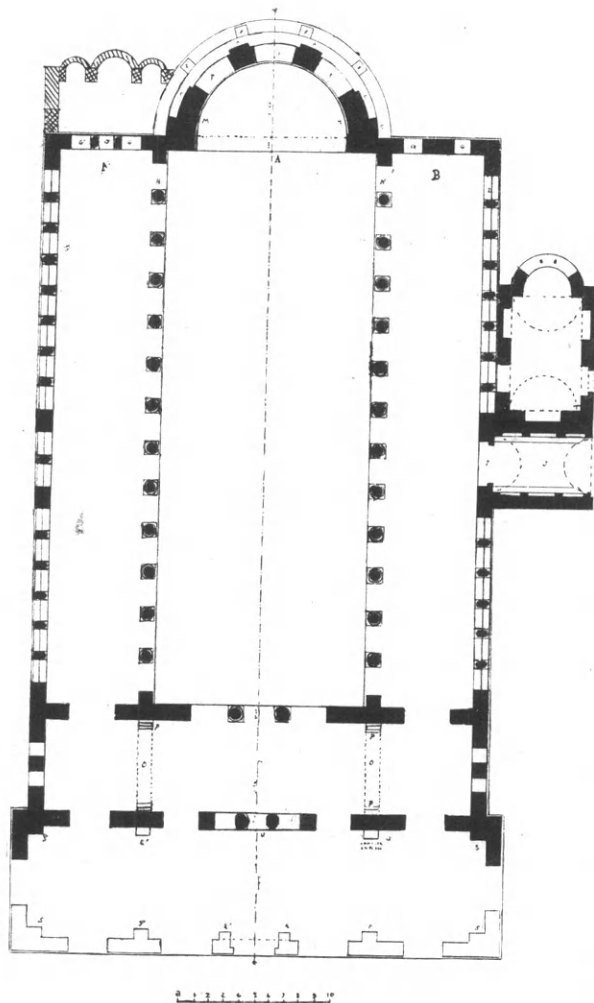
βασιλικαὶ τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν (Ν. Ἀγχιάλου), μία ἐν Δημητριάδι (παρὰ τὸν Βόλον) καὶ δύο ἐπὶ τοῦ Πηλίου εἰς θέσεις: Θεοτόκου καὶ Λαΐ· τέσσαρες ἐν **Ἀττικῇ**: Ἐλευσῖνος, Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου, Καλυβίων Κουβαρᾶ, καὶ Γλυφάδας· μία ἐν **Στερεᾷ Ἑλλάδι** (ἐν Ὑπάτῃ) καὶ δέκα **εἰς τὰς νήσους**: εἰς Κέρκυραν (βασιλικὴ Παλαιοπόλεως), εἰς Λέσβον (τέσσαρες βασιλικαί: Ἐρεσσοῦ, Ἀφεντέλλη, Ὑψηλομετώπου καὶ Ἀργάλων), εἰς Χίον (δύο βασιλικαί: ἁγ. Ἰσιδώρου καὶ Φανῶν), εἰς Λήμνον (δύο βασιλικαὶ) καὶ εἰς Κρήτην (ἐν Λεβήνι)¹.

Πλὴν τούτων ἔχομεν τέλος καὶ δύο μονοκλίτους βασιλικάς, ἐξ ὧν ἡ μία ἐν **Ἀλμοῦντι** παρὰ τὰς Ἀθήνας καὶ ἡ ἑτέρα ἐν **Καρπάθῳ**.

Παρέχοντες κατωτέρω τὰς κατόψεις αὐτῶν, συνοδευόμενας μὲ σύντομον περιγραφὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς των κατὰ τὰ σπουδαιότερα αὐτῶν σημεῖα, ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς μόνης διασωθείσης ἀκεραίας γνωστῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου ἐν Θεσσαλονίκῃ.

1. Βασιλικὴ Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ὁ κλασσικὸς τύπος τῆς βασιλικῆς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν αὐτῆς. Ἔχει τὰς διαστάσεις τῶν μεγάλων βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος (τὸ κύριον σῶμα αὐτῆς εἶναι 36×28 μ.)², καὶ διαιρεῖται διὰ κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη, ἐξ ὧν τὸ μεσαῖον εἶναι διπλάσιον σχεδὸν τῶν πλαγίων (**εἰκ. 8**). Οἱ κίονες ἀφιστάμενοι ἀλλήλων 1.80 μ. συνδέονται διὰ τόξων καὶ βαίνουν ἐπὶ χαμηλοῦ στυλοβάτου. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς ἔχει μεγαλύτερον πάχος τῶν λοιπῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, ἐξέχει πλέον τοῦ ἡμικυκλίου κατὰ ἓν μέτρον ὅσον εἶναι τὸ πάχος τῶν τοίχων καὶ ἔφερεν ἀρχικῶς μέγα πεντάλοβον παράθυρον κατέχον σχεδὸν ὁλόκληρον τὴν ἀψίδα. Μεγάλα παράθυρα παρατηροῦνται εἰς πάσας τὰς βασι-

Εἰκ. 8. Βασιλικὴ τῆς Ἀχειροποιήτου (ἁγ. Παρασκευῆς) Θεσσαλονίκης.

λικὰς τῆς Ἑλλάδος, ὅσαι διέσωσαν εἰς ὕψος τὰς ἀψίδας αὐτῶν. Ὁ νάρθηξ ἔχει τὸ πλάτος τῶν πλαγίων κλιτῶν, συγκοινωνεῖ διὰ θυρῶν πρὸς αὐτά, διὰ τριβήλου δὲ πρὸς τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἐνῶ πρὸς τὸ μέρος τοῦ καταστραφέντος εὐρυτέρου ἐξωνάρθηκος συγκοινωνεῖ διὰ τεσσάρων θυρῶν. Πρὸς δυσμὰς τοῦ ἐξωνάρθηκος εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐξετείνετο καὶ αἶθριον

1 Ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων παραλείπονται: αἱ δύο τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, ἃς περιεγράψαμεν ἐκτενῶς ἀνωτέρω καὶ ἡ βασιλικὴ τῶν Φιλπίων, ἀνασκαφεῖσα ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ μὴ δημοσιευθεῖσα εἰσέτι.

2 Τὰς διαστάσεις τῶν ναῶν ὑπολογίζομεν ἐνταῦθα πάντοτε ἀναγράφοντες τὰ μέτρα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ χωρὶς νὰ συμπεριλαμβάνωμεν τὴν ἀψίδα καὶ τοὺς νάρθηκας.

τοῦτο δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐσχάτως εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ κίωνων, κιονοκράνων, γείσων κ. ἄλλ.

Ἡ βασιλικὴ φέρει ὑπερῶα εἰς δὲ τοὺς τοίχους δύο σειρὰς συνεχομένων παραθύρων. Πλὴν τῶν πρὸς δυσμὰς εἰσόδων ὑπάρχουσι δύο ἕτεραι πύλαι εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ μία εἰς τὴν νοτίαν· ἡ τελευταία ἔχει πρὸ αὐτῆς ὡς πρόπυλον ἐπίμηκες θολωτὸν διαμέρισμα μὲ τυφλὰ τόξα εἰς τοὺς τοίχους.

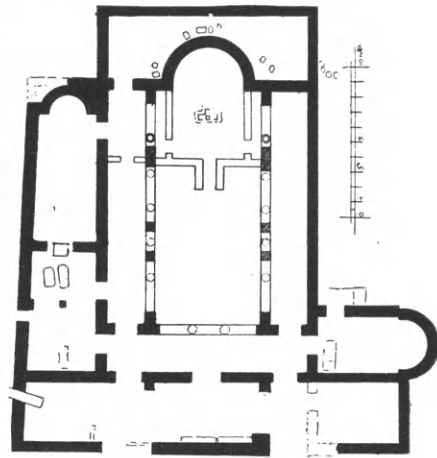
Νεώτεραι ἔρευναι¹ ἔφερον εἰς φῶς εἰς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ προπύλου τούτου σύγχρονον πρὸς αὐτὸ πρόσκτισμα μὲ ἀψίδα ἐν εἵδει παρεκκλησίου. Ἔτερον πρόσκτισμα ἀνεφάνη ἔξωθεν τῆς ἀψίδος εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ βορείου πλαγίου κλίτους μὲ τρεῖς κόγχας, ὅπερ συγκοινωνεῖ πρὸς αὐτὸ διὰ μεγάλου τριλόβου ἀνοιγματος ἔχοντος δύο κίονας· τόσον οἱ κίονες ὅσον καὶ τὸ πρόσκτισμα εἶναι μεταγενέστερα. Εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος ἀνευρέθησαν ἑκατέρωθεν τῆς ἀψίδος λείψανα βάσεων τῶν ἐδρῶν τῶν ἱερέων, εἰς ἣν θέσιν καὶ μορφήν παρατηροῦνται ἐν ταῖς βασιλικαῖς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν ὡς καὶ τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου, ὁμοίου καὶ τούτου προφανῶς πρὸς τὸ τῆς βασιλικῆς Α τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν ἀνευρέθη τέλος—οὐχὶ ὁμως κατὰ χώραν—μέγα τμήμα τοῦ ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς (βλ. καὶ κατωτέρω)

Α ΕΤΕΡΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΑΝΑΦΑΝΕΙΣΑΙ ΕΣΧΑΤΩΣ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

2. Βασιλικὴ ἐν θέσει «Τούμπα» Θεσσαλονίκης.

Κατὰ τὴν ἀνέγερσιν στρατιωτικῶν παραπηγμάτων εἰς θέσιν «Τούμπα» τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ ἔτος 1917 ἀνευρέθησαν τὰ θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μικρῶν διαστάσεων, περιβαλλομένης ὑπὸ προσκτισμάτων καὶ ἐχούσης ἀκριβῆ τὸν προσανατολισμόν, καλυφθέντα ἀτυχῶς μετὰ ταῦτα ὑπὸ παραπηγμάτων (εἰκ. 9)².

Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς (15.50 × 13.30 μ.) διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη, ἐξ ὧν τὸ μέσον εἶναι εὐρύτερον τοῦ διπλασίου τῶν πλαγίων, ὡς καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ἀχειροποιήτου. Οἱ στυλοβάται τῶν κιονοστοιχιῶν διετηρήθησαν, διακοπτόμενοι κατ' ἀσυνήθη τρόπον ὑπὸ τριῶν πεσσῶν εἰς ἑκάστην πλευρὰν εἰς ἀνίσους μεταξὺ τῶν ἀποστάσεις (2.80, 3.60, 1.30 καὶ 3.40 μ.)· εἰς τὸ ἀριστερὸν ὁμως κλίτος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. ἀπὸ τῆς παραστάδος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου διεσώθη βᾶσις κίονος (0,60 × 0,60 μ.)· ὁ κίων οὗτος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸν πεσσόν, καθόσον δὲν εὐρίσκεται οὔτε ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ οὔτε εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, τὸ δὲ ἄνοιγμα (1.80 μ.), ὅμοιον πρὸς τὰ ἀνοίγματα τῶν τόξων τῆς Ἀχειροποιήτου—ὑπολογιζομένων πέντε κίωνων—συμφωνεῖ ἀκριβῶς καὶ πρὸς τὸ ὅλον μήκος τοῦ

Εἰκ. 9. Βασιλικὴ εὐρεθείσα ἐν θέσει «Τούμπα» ἐν Θεσσαλονίκῃ.

¹ Ἐσχάτως ἐνήργησε σκαφικὰς ἐρεῦνας εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου ὁ ἔφορος τῶν βυζαντινῶν μνημείων Α. Συγγόπουλος, ὅστις καὶ θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν.

² Τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν θεμελίων τῆς βασιλικῆς ταύτης

ἐνήργησε τῇ 1917 κατὰ τὴν ἀνίδρυσιν στρατιωτικῶν παραπηγμάτων ὁ ἀρχιτέκτων Α. Νικολαΐδης—ἑφεδρος τότε ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Μηχανικοῦ—ὅστις ἐξεπόνησε κατὰ παράκλησίν μου καὶ τὴν παρατιθεμένην κάτοψιν. Οἱ δι' ἐστιγμένων γραμμῶν σημειούμενοι κίονες εἶναι οἱ ὑποθετικοί.

στυλοβάτου (13.80 μ.) καὶ πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῶν τριῶν τόξων τοῦ τριβήλου τοῦ νάρθηκος (6.60 μ.). Ἐκ τούτου δύναται τις μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ συναγάγῃ, ὅτι ὁ ναὸς εἶχεν ἀρχικῶς κιονοστοιχίας ἐκ πέντε κιόνων, εἰς μεταγενεστέρους δὲ χρόνους ἀντικατέστησαν ταύτας διὰ πεσσῶν, ὁπότε ἔλαβε τὴν μορφήν τῆς βασιλικῆς τῆς Νικαίας (ἐξαιρέσει τῆς διαπλάσεως τοῦ ἱεροῦ βήματος), ἀντικατασταθείσης προφανῶς τῆς στέγης τῆς βασιλικῆς ἀπὸ ξυλίνης εἰς θολωτήν.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀψίδα ἀνευρέθη τὸ εἰς σχῆμα Τ «ἐγκαίνιον» (1.10 × 0.80 μ.) ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου· ἀνωθεν αὐτοῦ ὑπῆρχε προφανῶς ἡ ἀγία Τράπεζα. Ὁμοίως εἰς τὸν πρὸ τῆς ἀψίδος χώρον τοῦ μέσου κλίτους διεσώθησαν αἱ βάσεις τοῦ ὀρθογωνίου τέμπλου μετὰ προεκτεινομένης εἰς τὸ μέσον εἰσόδου. Ἡ εἰς τὸ βόρειον κλίτος παρατηρουμένη προέκτασις τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου πιθανώτατα εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη.

Καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτη τῆς Θεσσαλονίκης φέρει πρὸς Δ. δύο νάρθηκας, ἐξ ὧν ὁ ἐσωτερικὸς εἶναι ἴσου πλάτους πρὸς τὰ πλάγια κλίτη, συγκοινωνεῖ δὲ διὰ τριβήλου πρὸς τὸ μέσον· ὁ ἐξωνάρθηξ εἶναι πλατύτερος καὶ ἔχει παραστάδας εἰς τοὺς τοίχους, ἐκτείνεται δὲ μέχρι τῶν πλαγίων προσκτισμάτων, χωρὶς νὰ συγκοινωνῇ πρὸς αὐτά. Μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ νάρθηκος συγκοινωνεῖ οὗτος διὰ τριῶν εἰσόδων, ἐπὶ τῆς δυτικῆς δὲ προσόψεως φέρει δύο μεγάλυτερα ἀνοίγματα.

Τὰ περιβάλλοντα τὸν ναὸν τοῦτον προσκτίσματα εἶναι: ἐν ὀρθογώνιον πρὸς Ν, ὅπερ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἐσωνάρθηκος καὶ καταλήγει εἰς ἀψίδα, καὶ δύο ἕτερα ὁμοίως ὀρθογώνια κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς, συγκοινωνοῦντα μετὰ τοῦ βορείου κλίτους διὰ θυρῶν· τὸ ἀνατολικώτερον ἀπολήγει εἰς ἀψίδα πιθανῶς ἐγγεγραμμένην, τὸ δὲ δυτικὸν διαιρεῖται διὰ πεσσοῦ εἰς δύο τετράγωνα διαμερίσματα, ἐν οἷς πρέπει ἴσως ν' ἀναζητηθῶσιν: εἰς μὲν τὸ μεγαλύτερον (4.50 × 4.20 μ.) τὸ βαπτιστήριον, εἰς δὲ τὸ μικρότερον τὸ φωτιστήριον. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς βασιλικῆς περικλείεται ὁλόκληρος ὑπὸ ὀρθογωνίου τοίχου, συγκοινωνεῖ δὲ ὁ χώρος οὗτος, ἔνθα ἀνευρέθησαν πολλοὶ τάφοι, μετὰ τοῦ βορείου κλίτους. Τοιοῦτος ὀρθογώνιος τοῖχος παρατηρεῖται καὶ εἰς ἑτέρας βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος (βλ. κατωτέρω), ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται περὶ περιβόλου μᾶλλον ἢ περὶ προσκτίσματος.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς βασιλικῆς ταύτης, δύναται τις ἐκ τῆς καθόλου μορφῆς τῶν μερῶν αὐτῆς (τῆς μιᾶς ἀψίδος, τῆς ἐλλείψεως παστοφορίων, τοῦ ὀρθογωνίου τέμπλου κ. ἄ.) νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι δὲν δύναται πέραν τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ν' ἀναχθῇ.

3. Βασιλικὴ ἐν Στόβοις (ἐπισκοπικὴ ἐκκλησία).

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς ἐξαφανισθείσης πόλεως τῶν Στόβων, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἦτο μία τῶν ἀκμαζουσῶν μακεδονικῶν πόλεων τῆς Παιονίας κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν¹, ἦλθεν εἰς φῶς δι' ἀνασκαφῶν συνεχιζομένων εἰσέτι² μεγαλοπρεπῆς βασιλικὴ (38.80 × 28.60 μ.), φέρουσα νάρθηκα — ὅστις ἔνεκεν ἑδαφικῶν λόγων δὲν ἐκτείνεται εἰς

¹ Ἡ πόλις κατεστράφη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ὑπὸ τῶν Γότθων, ἀνικοδομήθη ὅμως καὶ πάλιν ταχέως.

² Βλ. πρώτῃν δημοσίευσιν τῶν ἀνασκαφῶν ὑπὸ R. Egger, Jahresh. d. österr. arch. Instituts XXIV—1938—σ. 42 κέ., ἣν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν κυρίως ὑπ' ὄψιν. Ἐν τῷ Γ'. Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ τῶν Ἀθηνῶν ὁ B. Sarria ἀνε-

κοίνωσεν ἀξιολόγους συμπληρώσεις τῶν ὑπ' αὐτοῦ συνεχισθεῖσων ἀνασκαφῶν. — Τὴν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εὕρισκομένην βασιλικὴν ταύτην συμπεριλαμβάνομεν ἐνταῦθα πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ κύκλου τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Μακεδονίας.

ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ — καὶ ἡμικυκλικὴν ἐξέχουσαν ἀψίδα κατὰ τὴν Α. πλευράν, ἔχουσα δὲ ὀλίγῳ πρὸς Ν. τὸν προσανατολισμὸν (εἰκ. 10).

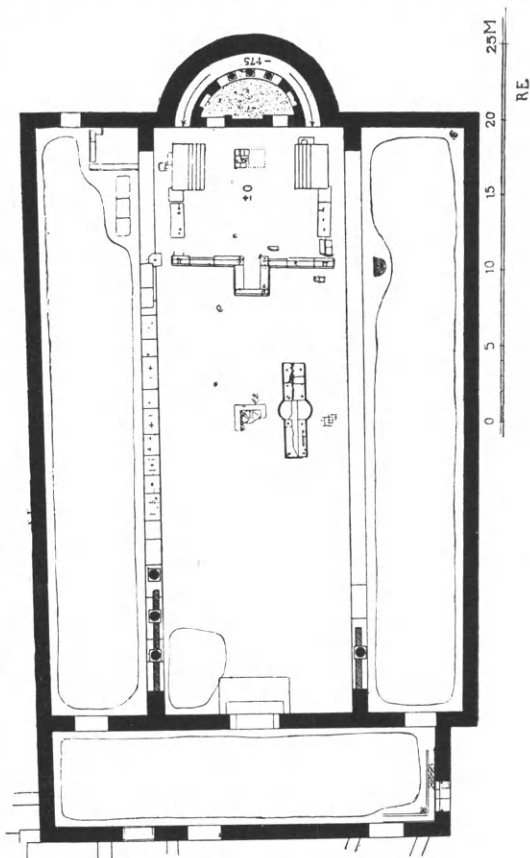
Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ (πάχους 0.97 μ. — τῆς ἀψίδος 1.33 μ.) εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ πλίνθων, παρεντίθεται δὲ καὶ ἀρχαιότερον ὕλικόν (πελεκητοὶ λίθοι καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη εἰλημμένα ἐκ τῶν αὐτόθι ἀρχαίων κτιρίων). Τὸ δάπεδον τοῦ νάρθηκος ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ, ὑψοῦται κατὰ 0.72 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς, συγκοινωνεῖ δὲ μετ' αὐτῆς διὰ τριῶν θυρῶν. Αἱ τρεῖς ἐξώθυραι εἰς τὴν πρόσοψιν εὐρίσκονται εἰς ἀσυμμέτρους θέσεις προφανῶς ἕνεκα προσκτισμάτων.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ αἱ μακραὶ κιονοστοιχίαι ἐκ δέκα τριῶν κίωνων εἰς ἐκάστην πλευράν — ἐξ ὧν ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν τρεῖς μόνον βάσεις τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας κατὰ σειρὰν ὡς καὶ κορμοὶ κίωνων ἐκ ροδίνου μαρμάρου — βαίνουνσιν ἐπὶ λίαν ὑψηλῶν στυλοβατῶν (0.77 μ.). Ἄνω ὑπὲρ-χον ὑπερῶα, ὡς δεικνύουσιν ἀνευρεθέντες μικρότεροι κίονες.

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν μέσον κλίτος ἀνευρέθη δεξιὰ τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ ἡ μαρμαρίνη βάση τοῦ ἄμβωνος, ἔχουσα τὸ γνωστὸν σχῆμα μὲ κυκλικὸν περίπου τὸ κύριον σῶμα καὶ κλίμακας πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς, ὡς καὶ πλεῖστα ἀνάγλυφα τμήματα τοῦ σώματος τοῦ ἄμβωνος καθιστῶντα δυνατὴν τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ.

Πρὸ τῆς ἀψίδος ἀνευρέθη ὁλόκληρος ἡ διάταξις τοῦ ἱεροῦ βήματος, κειμένου κατὰ μίαν βαθμίδα (0.24 μ.) ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ ναοῦ, ὁμοίου δὲ κατὰ τὴν μορφήν πρὸς τὰς δύο βασιλικὰς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν· ἤλθον δηλονότι εἰς φῶς τὰ βάθρα τῶν ἐδρῶν τῶν ἱερέων (βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 124) μὲ τέσσαρας βαθμίδας (ὑψ. 1.20 μ.), εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ βάσεις τοῦ ὀρθογωνίου τέμπλου ἔχοντος ὁμοίως καὶ ἐνταῦθα ἐξέχουσαν εἴσοδον. Εἰς τὸν διὰ τῶν βάθρων τῶν ἱερέων σχηματιζόμενον μέσον χώρον προσδιωρίσθη ἡ θέσις τῆς ἁγίας Τραπέζης (1.70 × 1.20 μ.), μεταξὺ δὲ τῆς πλουσίας συλλογῆς τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν ὑπάρχουσι καὶ τμήματα τῆς ἄνω αὐτῆς πλακὸς ἐκ ροδίνου μαρμάρου. Εἰς τὴν ἀψίδα ὅλως κατ' ἐξαίρεσιν ὑπάρχει Μαρτύριον (confessio), οὗτινος τὸ δάπεδον κεῖται εἰς βάθος 1.75 μ. Τὸ Μαρτύριον τοῦτο τῆς βασιλικῆς τῶν Στόβων εἶναι τὸ μόνον ἀπαντῶμενον εἰς ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς, δὲν εἶναι ὅμως ἀπολύτως βέβαιον ἂν ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ ναοῦ, διότι εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις μεταγενεστέρων μεταβολῶν.

Ἐκ τῆς παλαιογραφίας τοῦ τμήματος τῆς ἀνευρεθείσης κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς (ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Saria καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Φιλίππου), ὡς καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς βασιλικῆς καὶ ἰδίως ἐκ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ ἀφθόνου γλυπτικοῦ διακόσμου, ὁ ναὸς δύναται νὰ χρονολογηθῇ περὶ τὸ 500 μ.Χ.

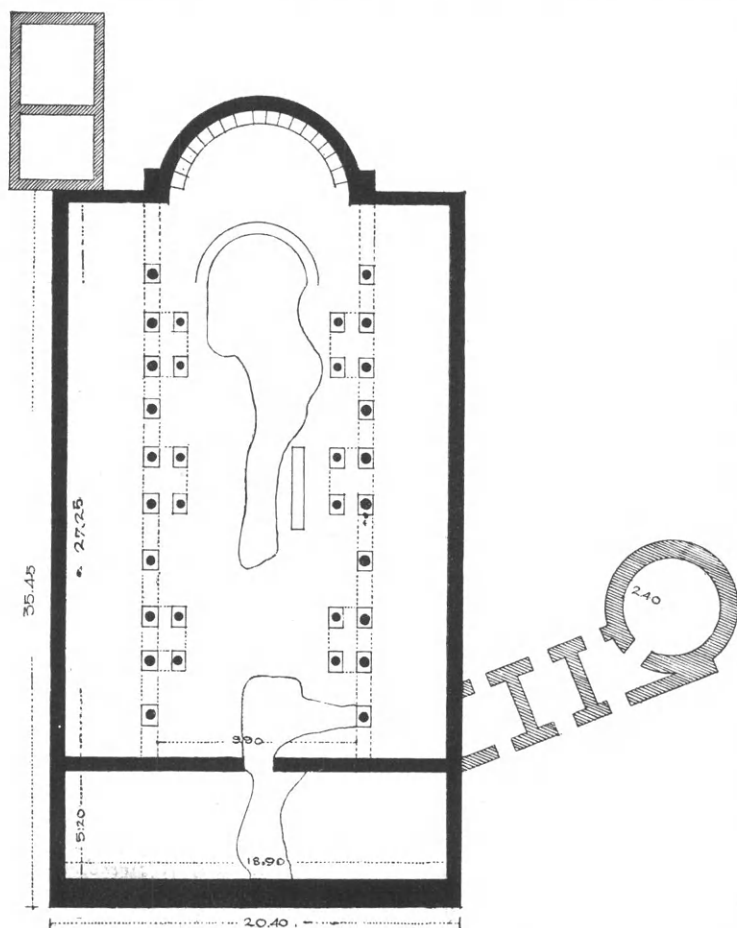
Εἰκ. 10. Βασιλικὴ ἐν Στόβοις (τῆς σερβικῆς Μακεδονίας).

4. Βασιλική ἐν Δίῳ.

Εἰς τὸ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου ἀρχαῖον Δῖον (πόλιν ἀξιόλογον τῆς ἀρχαίας Πιερίας παρὰ τὸ σημ. χωρίον Μαλαθριά, ἀπέχον ὥραν τῆς Κατερίνης) κατὰ τὰς ἐνεργουμένας εἰσέτι ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν δύο χριστιανικαὶ βασιλικαί, ἐξ ὧν ἡ μεγαλυτέρα ἔχει μέχρι τοῦδε ἐρευννηθῇ (εἰκ. 11)¹.

Ἡ μεγάλη αὕτη βασιλικὴ τοῦ Δίου ἀνήκει εἰς δευτέραν περίοδον, ἀνηγέρθη δὲ ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 11. Βασιλικὴ ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας.

χώρου ἀρχαιοτέρας, τῆς ὁποίας εὐρέθη ἡ ἀψὶς ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς νεωτέρας καὶ εἰς βάθος 2 μ., μέρη τοῦ μωσαϊκοῦ της δαπέδου (ἡ θέσις τῶν ἀνευρεθέντων μερῶν τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς τοῦ 4^{ου} π. αἰῶνος σημειοῦται ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ γραμμῆς). Ἡ βασιλικὴ τῆς δευτέρας περιόδου εἶναι μεγαλυτέρα (27,25 × 18,90 μ.) φέρει εὐρὺν νάρθηκα (5.20 μ. πλάτους), οὗτινος ὁ δυτικὸς τοῖχος ἔχει διπλάσιον πάχος (1.50 μ.) τῶν λοιπῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Δύο ὀρθογώνια προσκτίσματα προστίθενται εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς βασιλικῆς, πρὸς νότον δὲ ὑπάρχει κυκλικὸν οἰκοδόμημα, πιθανῶς βαπτιστήριον, συνδεδεμένον πρὸς τὴν βασιλικὴν διὰ τριῶν μικρῶν διαμερισμάτων τοποθετημένων εἰς λοξὴν κατεύθυνσιν.

Ἰδιάζων εἶναι ὁ χωρισμὸς τῶν κλιτῶν τῆς βασιλικῆς ταύτης. Πλὴν τῶν συνήθων κιονοστοιχιῶν ὑπάρχουσι παραπλεύρως αὐτῶν καὶ εἰς

κανονικὰ διαστήματα εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος καὶ ἀνὰ τρεῖς πεσσοὶ τεθεμελιωμένοι εἰς μέγα βάθος ὡς ἀντηρίδες. Οἱ πεσσοὶ οὗτοι ὑποστηρίζουσιν ἀνὰ δύο μικροτέρους κίονας, τοποθετημένους ἀπέναντι τῶν μεγαλυτέρων κίωνων τῶν κιονοστοιχιῶν. Ἄνευ λεπτομεροῦς κατὰ χώραν μελέτης τῶν ἀνευρεθέντων δύσκολον εἶναι νὰ ἐξηγήσῃ τις τὴν ιδιόρρυθμον ταύτην διάταξιν. Πρόκειται ἴσως περὶ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν μᾶλλον ἢ περὶ ἀρχικῆς διατάξεως. Ἐπισκευὰς δηλοῦσιν ἀκόμη πιθανώτατα καὶ αἱ ἀσύμμετροι ἀποστάσεις τῶν κίωνων. Ἡ ἀσυμμετρία αὕτη καὶ τὸ μικρὸν τῶν ἀποστάσεων, αἵτινες ποικίλλουσιν ἀπὸ 1.10 μέχρι 1.80 μ. μαρτυρεῖ προσέτι, ὅτι ἄνωθεν αὐτῶν ἐξετείνετο εὐθὺ ἐπιστύλιον οὐχὶ δὲ τόξα².

1 Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου (πρβλ. ΠΑΕ. 1928, σ. 86 κέ.)· ἐνταῦθα παρέχον τὴν κάτωψιν εὐγενῶς παραχωρηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀνασκά-

φαντος, ὅστις λεπτομερῶς θὰ πραγματευθῇ περὶ αὐτῆς.

2 Πλὴν τῶν ἀνωτέρω βασιλικῶν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὑπάρχει ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἡ βασιλικὴ τῶν Φιλίπ-

B ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

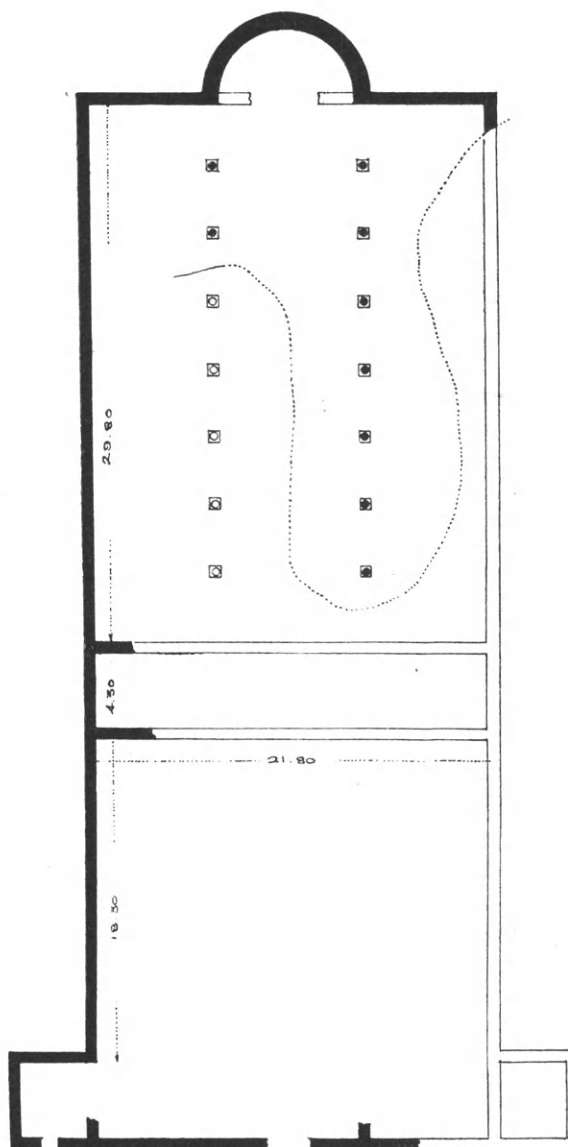
Ἐν Θεσσαλίᾳ πλὴν τῶν δύο χριστιανικῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (Ν. Ἀγχιάλου), ἃς ἐξητάσαμεν λεπτομερῶς ἀνωτέρω — ἀριθμοῦμεν δὲ ταύτας καὶ ἐνταῦθα ὡς βασιλικὰς ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 6 — ἀνεφάνησαν μέχρι τοῦδε καὶ αἱ ἐξῆς:

7. Βασιλικὴ Δημητριάδος.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεφάνη τὸ πρῶτον εἰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς ἐν τῇ ἐξαφανισθείσῃ παλαιᾷ πόλει τῆς Δημητριάδος, ἔνθα ὑπάρχουσι καὶ πολλῶν ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν ναῶν λείψανα χρήζοντα συστηματικῶν ἀνασκαφῶν¹. Ἐσχάτως ἐπεχειρήσαμεν μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν πρὸς καθορισμὸν τοῦ σχεδιαγράμματος αὐτῆς, ἐλπίζομεν δὲ προσεχῶς ν' ἀνασκάψωμεν αὐτὴν ἐντελῶς, καθόσον εἶναι τῶντι λίαν ἀξιόλογον κτίσμα, ἔχομεν δὲ ἐνδείξεις, ὅτι διατηρεῖ καὶ λαμπρὸν ἐνεπίγραφον μωσαϊκὸν δάπεδον, ὅπερ ὑπέσθη ἀτυχῶς ἱκανὴν βλάβην ὑπὸ τοῦ ἐνεργήσαντος τὰς πρῶτας ἐρεῦνας.

Ἐκ τῆς γενομένης μικρᾶς ἀνασκαφῆς προσδιωρίσθη βασιλικὴ (29.80 × 21.80 μ.) ἔχουσα νάρθηκα (4.30 μ.) καὶ μέγα αἶθριον (22 × 22 μ.) (εἰκ. 12). Τοῦτο εἰς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν φέρει ἐκατέρωθεν ἐξέχοντα τετράγωνα διαμερίσματα, ὑπάρχουσι δὲ γύρωθεν τῆς βασιλικῆς ταύτης καὶ ἕτερα προσαρτήματα (εἰς ἀπόστασιν λ.χ. 6.50 μ. ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς εὐρέθη τοῖχος βαίνων παραλλήλως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς βασιλικῆς, ἔξωθεν δὲ τοῦ νοτίου κλίτους ἀνευρέθησαν τάφοι). Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ, δι' ἀργολιθοδομίας ἐκτισμένοι, εἶναι μικροῦ πάχους (0.65 μ.), μόνον δὲ ὁ τοῖχος τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος εἶναι ἱκανῶς παχύτερος (0.95 μ.).

Τὰ πλάγια κλίτη — εἰς ἀσύνηθες πλάτος (6.40 μ.) ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ κεντρικὸν (7.80 μ.) — χωρίζονται διὰ κιονοστοιχιῶν ἐξ ἑπτὰ κιόνων εἰς ἐκάστην πλευρὰν, ὧν εὐρέθησαν πολλαὶ βάσεις, τινὰς τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἀνα-

Εἰκ. 12. Βασιλικὴ Δημητριάδος Θεσσαλίας.

πων παρὰ τὴν Δράμαν τῆς ἐλληνικῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Αὕτη κατόπιν τῶν ἐνεργηθειῶν ἐρευνῶν ἀπεδείχθη βασιλικὴ ἀπλοῦ ἐλληνιστικοῦ τύπου οὐχὶ δὲ βασιλικὴ μετὰ τροῦλλον ὡς ἀπεκατεστάθη ὑπὸ Strzygowski (ἐν Kleinasien, ἔ.ἀ. σ. 134)· τροῦλλος ὑπάρχει πιθ. εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα, ὡς

ἐν τῇ βασιλικῇ Ἰλισσοῦ· ἀτυχῶς δὲν ἔχουσιν εἰσέτι δημοσιευθῇ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἵνα κρίνῃ τις ἀσφαλέστερον.

1 Πρβλ. Α. Ἀρβανιτοπούλου, Γραπτὰ Στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν, Ἀθῆναι 1928 σ. 106.

σκάψας ατυχῶς μετετόπισεν. Οἱ κίονες δὲν στερεοῦνται ἐπὶ στυλοβάτου, ἀλλ' αἱ βάσεις αὐτῶν ἀναδύονται ἀμέσως ἀπὸ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου, ὅπως συνήθως παρατηρεῖται εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ρώμης.

Τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ βήματος εὗρομεν ἀνεσκαμμένον, χαρακτηριστικὰ δὲ τμήματα αὐτοῦ κατεστραμμένα· τελεία ἐν τούτοις ἀποχωμάτωσις τοῦ μνημείου θὰ διαφωτίσῃ ἴσως τὴν διάταξιν αὐτοῦ. Ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ἄξιον προσοχῆς, παρατηρεῖται δὲ καὶ εἰς τὴν ἀμέσως κατωτέρω περιγραφομένην βασιλικήν, εἶναι ἡ ἐμφάνισις δύο ἐγκαρσίων τοίχων—μήκους δύο περίπου μέτρων—λεπτοτέρων κατὰ τι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων (0.60 μ.), οἵτινες ἀποκλείουσιν ἐν μέρει ἐκατέρωθεν τὴν ἀψίδα. Οἱ τοῖχοι οὗτοι διατηροῦνται εἰς ἱκανὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου (περίπου 0.70 μ.), φέρουσι δὲ κονίαμα καὶ κατὰ τὰς δύο αὐτῶν ὄψεις.

Ἡ χρονολόγησις τῆς βασιλικῆς ταύτης τῆς Δημητριάδος, ὡς ἐκ τοῦ ὅλου σχεδιογραφήματος αὐτῆς, τῆς μορφῆς τῶν ὀλίγων ἀναφανέντων μερῶν τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς δαπέδου καὶ τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου μεταφερθέντων ἐλαχίστων γλυπτῶν δύναται τις νὰ συναγάγῃ, πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

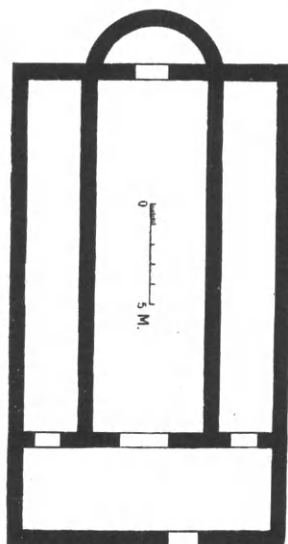
8. Βασιλικὴ εἰς θέσιν Λαΐ ἐπὶ τοῦ Πηλίου.

Ἐπὶ τοῦ Πηλίου—εἰς θέσιν Λαΐ ἀπέχουσιν μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς Ἀργαλαστῆς—ἀνεσκάφη καὶ ἐδημοσιεύθη τῷ 1906 ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆς, ἐξ ἧς μόνον τὰ θεμέλια ἀνευρέθησαν (εἰκ. 13)¹.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη εἶναι μικρῶν διαστάσεων (17,50 × 12,50 μ.), χωρίζεται εἰς τρία κλίτη—ὧν τὸ μεσαῖον ὑπερβαίνει κατὰ τι τὸ διπλάσιον τῶν πλαγίων—διὰ τοίχων, οἵτινες προφανῶς εἶναι οἱ κτιστοὶ στυλοβάται, συχνότατα παρατηρούμενοι εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πρὸς δυσμὰς νάρθηξ, πλατύτερος τῶν πλαγίων κλιτῶν (4,20 μ.), συγκοινωνεῖ διὰ τριῶν θυρῶν πρὸς τὸν κυρίως ναόν, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ πύλη δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον ἀλλὰ νοτιώτερον· τοῦτο εἶναι ἴσως δηλωτικόν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐξωνάρθηξ, χωριζόμενος εἰς ἄνισα διαμερίσματα, ὅπως εἰς τὴν βασιλικὴν Ὀλυμπίας κ. ἄλλ.

Εἰς τὴν ἀψίδα παρατηροῦνται ὅμοιοι τοῖχοι πρὸς τοὺς ὑπάρχοντας καὶ ἐν τῇ ἀψίδι τῆς ἀνωτέρω βασιλικῆς τῆς Δημητριάδος, πρὸς ἣν, φαίνεται, ὅτι εἶναι σύγχρονος καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτη τῆς Θεσσαλίας.

Εἰκ. 13. Βασιλικὴ εἰς θέσιν Λαΐ ἐπὶ τοῦ Πηλίου.

9. Βασιλικὴ Θεοτόκου παρὰ τὴν Σηπιάδα ἄκρην τοῦ Πηλίου.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Πηλίου ἐν θέσει «Θεοτόκου» πλησίον τῆς Σηπιάδος ἄκρας ἀνευρέθη ἑτέρα παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ (εἰκ. 14)².

Ἡ τοιχοδομία τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἐνιαχοῦ ὀπτοπλίνθων. μετὰ κονιάματος· ἱκανὴ χρῆσις ἐγένετο καὶ ἀρχαίου ὕλικου ἐκ μεγάλων λαξευτῶν λίθων

¹ JHS. 1906, σ. 152· πρβλ. καὶ The Annual of British School at Athens, XIII, 1906/7, σ. 320 καὶ Πίν. X.

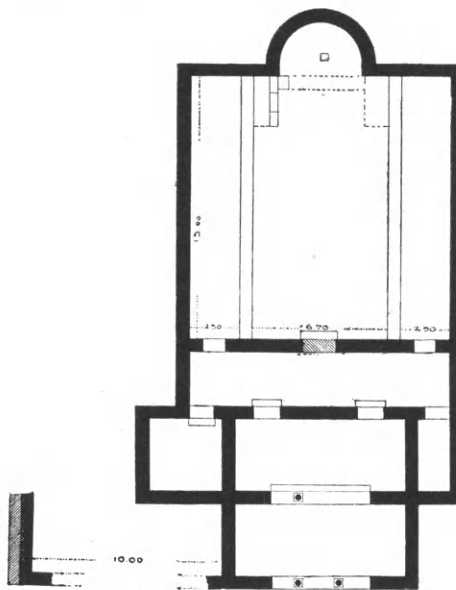
² Ἀνεσκάφη καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτη ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς

σχολῆς τῷ 1901 (βλέπε The Annual of Br. School, ε. ἀ. σελ. 310 καὶ Πίν. X καὶ XI), ἡρευνήθη δὲ ἐκ νέου ὑφ' ἡμῶν τῷ 1930 καὶ ἐγένετο νέα κάτοψις ἣν παραθέτομεν ἐνταῦθα.

Τὸ κύριον αὐτῆς σῶμα εἶναι τετράγωνον (13×13 μ.), ἀποβαίνει ὁμως ὁ ναὸς ἐπιμήκης διὰ τῆς προσθήκης τριῶν ναρθήκων, ἐξ ὧν ὁ τρίτος εἶναι μικρότερος. Ὑψηλοὶ κτιστοὶ στυλοβάται (0.50 μ.) χωρίζουσι τὴν βασιλικὴν εἰς κλίτη, ὧν τὸ μεσαῖον ὑπερβαίνει καὶ τὸ διπλάσιον πλάτος τῶν πλαγίων (6.70 ἔναντι 2.50 μ.). Ὁ νάρθηξ συγκοινωνεῖ διὰ θυρῶν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν καὶ διὰ τεσσάρων ἄλλων θυρῶν συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν ἐξωνάρθηκα, ὅστις χωρίζεται εἰς τρία διαμερίσματα μὴ συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα. Τὸ πρὸς βορρᾶν πρόσκτισμα ἐξέχει περισσότερον οὕτως, ὥστε νὰ καθίσταται τετράγωνον χρησιμοποιούμενον, πιθανῶς, ὡς βαπτιστήριον. Πρὸς δυσμὰς ὁ ἐξωνάρθηξ συγκοινωνεῖ διὰ τριβήλου πρὸς τὸν μικρότερον τρίτον νάρθηκα, ὅστις εἶναι ἀνοικτὸς ἐν εἵδει προπύλου καὶ ἔχει τριβήλον τὴν εἴσοδον (τοῦ προπύλου τούτου δὲν σφύζεται πλέον ἵχνος)· γύρωθεν ὑπάρχουσιν ἵχνη καὶ ἄλλων συνεχομένων προσκτισμάτων.

Εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνασκάψαντος τὸ μνημεῖον σημειοῦται τὸ τέμπλον, ὡς εὗρισκόμενον ἀκριβῶς πρὸ τῆς ἀψίδος καὶ ἐκατέρωθεν προεκτεινομένου τοίχου μέχρι τῶν στυλοβατῶν εἰς μῆκος δύο μέτρων· οἱ τοῖχοι οὗτοι, ἐξ ὧν σφύζεται σήμερον, ὡς δηλοῦται ἐν τῇ κατόψει, μόνον μία σειρὰ λαξευτῶν λίθων, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ σύνθρονον, ὅμοιον πρὸς τὸ σύνθρονον τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, καίτοι, ὡς παρουσιάζεται σήμερον, ἡδύνατο κάλλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς βάσις τῶν κιγκλίδων τοῦ τέμπλου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ τέμπλον δὲν δύναται ἀρχικῶς νὰ εὗρισκεται πρὸ τῆς ἀψίδος ἀφ' ἧν ἔξω τοὺς θρόνους τῶν ἱερέων, ἴσως δὲ ἡ παρατηρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος βάσις τοῦ τέμπλου, ἣτις ἐξηφανίσθη σήμερον, προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρας ἐποχῆς, ὡς καὶ ἡ βάσις τῆς ἀγίας Τραπεζῆς, ἣτις ἄλλως τε δὲν εὗρισκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀψίδος.

Ἡ βασιλικὴ διατηρεῖ ὠραῖον ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ γεωμετρικὰς διακοσμήσεις. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς βασιλικῆς ταύτης, οἱ ἀνασκάψαντες θεωροῦσιν αὐτὴν ὡς κτίσμα ἰδρυθὲν πρὸ τοῦ ἔτους 570 ἕνεκεν ἀνευρεθέντος νομίσματος (Ἰουστίνου Β' καὶ Σοφίας).

Εἰκ. 14. Βασιλικὴ εἰς θέσιν Θεοτόκου (Πηλίου).

Γ' ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

10. Βασιλικὴ ἐν Ἐλευσίνι.

Βορειοανατολικῶς τῆς Αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος, ἔνθα σήμερον εὗρισκεται τὸ ναῦδριον τοῦ ἀγίου Ζαχαρίου, ἀνεφάνη ἀξιόλογος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἥς τὸ ἱερὸν βῆμα καταλαμβάνει τὸ νεώτερον κτίσμα (εἰκ. 15)¹.

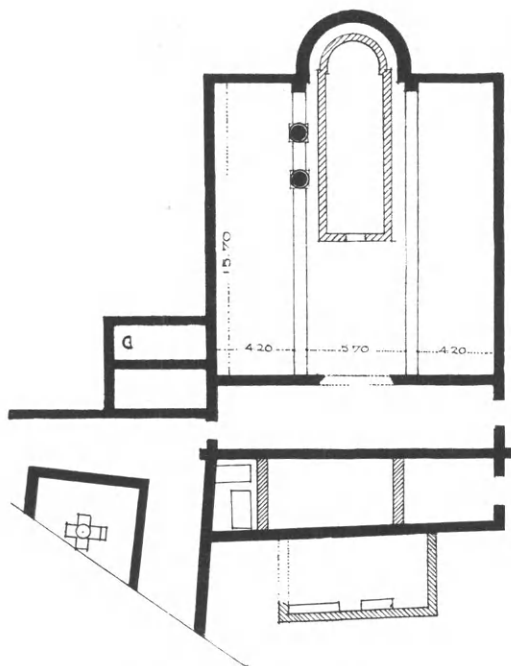
Ἡ βασιλικὴ αὕτη τῆς Ἐλευσίνος ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν ἀνωτέρω περιγρα-

1 Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ Κ. Κουρουνιώτου, δημοσιεύσεως. Κατωτέρω παρατίθενται καὶ λεπτομέρειαι ὅστις καὶ παρεχώρησεν εἰς ἡμᾶς εὐγενῶς τὴν ἀδειαν τῆς περὶ τῆς βασιλικῆς ταύτης (βαπτιστήριον).

φείσαν βασιλικήν «Θεοτόκου» καὶ ὡς πρὸς τὴν τετράγωνον κάτοψιν (15.70×15.40 μ.) καὶ ὡς πρὸς τοὺς νάρθηκας. Ἡ τοιχοδομία τῆς συνίσταται ἐξ ἀργῶν λίθων μετὰ κονιάματος καὶ πελεκητῶν λίθων, εἰλημμένων ἐξ ἀρχαίου ὕλικου.

Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς χωρίζεται διὰ κιονοστοιχιῶν ἐκ πέντε κίωνων (ἐξ ὧν διεσώθησαν κατὰ χώραν οἱ δύο μόνον κίονες τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας) εἰς τρία κλίτη, ἐξ ὧν τὰ πλάγια ἔχουσιν ἀσύνηθες πλάτος (4.20 ἔναντι 5.70 μ. τοῦ μέσου). Οἱ στυλοβάται εἶναι

Εἰκ. 15. Βασιλικὴ Ἑλευσίνος.

κτιστοὶ διασφύζουσι δὲ ἐνιαχοῦ καὶ μεγάλας μαρμαρίνας πλάκας ἐξ ἐτοίμου ἀρχαίου ὕλικου. Αἱ μεγάλαι ἐπίσης βάσεις, πιθανῶς δὲ καὶ οἱ κορμοὶ τῶν κίωνων — ἐξ ὧν διεσώθη εἷς ἐφαρμόζων ἐπὶ τῆς βάσεως — εἶναι εἰλημμένοι ἐξ ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἑλευσίνος. Οἱ κίονες ἔφερον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὐθέα μαρμάρινα ἐπιστύλια οὐχὶ δὲ τόξα· τοῦτο συμπεραίνομεν καὶ ἐκ τῆς πυκνῆς — ἀναλόγως τοῦ μεγέθους των — τοποθετήσεως αὐτῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν παραστάδων, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγουσιν αἱ κιονοστοιχίαι, αἵτινες εἶναι στενότεραι τῶν στυλοβατῶν, τέλος δὲ ἐκ τῶν μεγάλων μαρμαρίνων δοκῶν, αἵτινες εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

Ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἱεροῦ βήματος οὐδὲν διεσώθη, τὰ ἴχνη του δὲ — ἂν ὑφίστανται — καλύπτονται ὑπὸ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐκτισμένου νεωτέρου παρεκκλησίου.

Οἱ δύο νάρθηκες συγκοινωνοῦσι μόνον διὰ πλαγίων θυρῶν· φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ πύλαι ἔκειντο ὑψηλότερον τοῦ διασωθέντος ὕψους τῶν θεμελίων. Ὁ

ἐξωνάρθηξ χωρίζεται διὰ τοίχων εἰς τρία διαμερίσματα, ἐξ ὧν τὸ πρὸς βορρᾶν φέρει δύο πλινθοκτίστους τάφους· πιθανῶς ὅμως οἱ τοῖχοι οὗτοι, ὡς δεικνύει ἡ εὐτελεστέρα τοιχοδομία των, ἀνήκουσιν εἰς δευτέραν ἐποχὴν· ἐπίσης μεταγενεστέρως ἐπισκευὰς προδίδει καὶ τὸ δυτικῶς τοῦ ἐξωνάρθηκος πρόσκτισμα.

Πρὸς βορρᾶν τῶν ναρθήκων εἶναι προσκεκολλημένον τὸ βαπτιστήριον, ὅπερ ἔχει τὸ ἰδιάζον σχῆμα τῶν μικρασιατικῶν (Σμύρνης, Περγάμου, Μιλήτου), ἥτοι εἶναι τετράγωνον περιβαλλόμενον γύρωθεν ὑπὸ διαδρόμων· εἰς τὸ κέντρον ἀνευρέθη ἡ σταυροειδὴς κολυμβήθρα, κτιστὴ διὰ πλίνθων καὶ ἐπενδεδυμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Πρὸς ἀνατολὰς ἡ αὐλὴ τοῦ βαπτιστηρίου συνέχεται μετὰ δύο μικροτέρων ἐπιμήκων διαμερισμάτων (πιθανῶς τοῦ ἀποδυτηρίου καὶ φωτιστηρίου), ἐξ ὧν τὸ δεύτερον διατηρεῖ κατὰ χώραν πλησίον τοῦ βορείου τοίχου μαρμαρίνην καθέδραν ἀρχαίας μορφῆς, στηριζομένην εἰς λεοντόποδας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς βασιλικῆς, ἡ χρῆσις εὐθέως ἐπιστυλίου καὶ ἡ διακόσμησις ἐνὸς διασωθέντος ὀγκώδους θαυρακίου φέροντος ἐντὸς κύκλου σταυρὸν καὶ ἑκατέρωθεν Α—Ω μαρτυρεῖ μᾶλλον τὸν 5^{ον} αἰῶνα.

11. Βασιλικὴ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

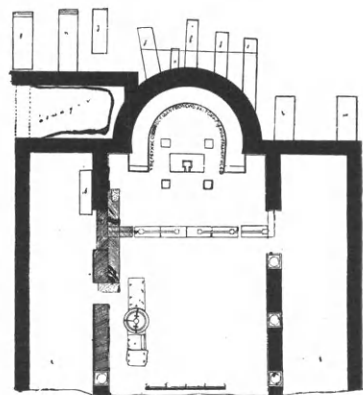
Μεταξὺ τῶν ὁρέων τῆς Ἀττικῆς Πανίου καὶ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου, ἦλθεν εἰς φῶς

δι' ἀνασκαφῶν¹ μέγα τμήμα ἀξιολόγου βασιλικῆς (εἰκ. 16), διασωθείσης εἰς μέγιστον ὕψος 1.60 μ., ἐκτισμένης δὲ δι' ἀργολιθοδομῆς καὶ μιᾶς σειρᾶς ὀπτοπλίνθων.

Ἀνεσκάφη τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς βασιλικῆς, ἀνεφάνησαν δὲ μέχρι τοῦδε οἱ τρεῖς κίονες ἐκάστης κιονοστοιχίας, ἐντοιχισμένοι εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Ἰδιάζον τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι αἱ μακραὶ παραστάδες τῶν ἀνατολικῶν τοίχων, χωροῦσαι 2.80 μ. πρὸς δυσμὰς καὶ περιορίζουσαι ἐκατέρωθεν τὸ ἱερὸν βῆμα. Ἀπὸ τῶν τοίχων τούτων ἄρχονται αἱ κιγκλίδες τοῦ χαμηλοῦ τέμπλου, καμπτόμεναι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν εἰς ὀρθογώνιον. Διεσώθησαν αἱ μαρμάριναι βάσεις μὲ τὰς ἐμβαθύνσεις διὰ τὰ θωράκια καὶ τοὺς πεσίσκους. Παρὰ τὸν τοῖχον τῆς ἀψίδος ἀνευρέθη τὸ ἡμικυκλικὸν σύνθρονον, κτιστὸν καὶ ἐπενδεδυμένον δι' ὀρθομαρμαρώσεως· ἐνταῦθα ὁμῶς τὸ σύνθρονον δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀψίδα, ἀλλ' ἐξέχει περὶ τὸ ἐν μέτρον πέραν αὐτῆς, καταλήγον ἐκατέρωθεν εἰς βαθμίδα διὰ τὴν ἀνοδον.

Εἰς τὴν διάμετρον περίπου τῆς ἀψίδος ἀνευρέθη ἡ πλάξ τοῦ δαπέδου τῆς ἁγίας Τραπέζης, φέρουσα εἰς τὸ μέσον βαθεῖαν εἰς σχῆμα Τ ἐγκοπὴν διὰ τὸ «ἐγκαίνιον» καὶ πέριξ ἐν τετραγώνῳ αἱ τέσσαρες βάσεις τοῦ κιβωρίου. Εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἀριστερὰ τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ, διεσώθη ἡ βάση τοῦ μεγάλου ἁμβωνος εἰς τὸ σύνηδες κυκλικὸν σχῆμα μὲ κλίμακας πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς. Ἐξωθεν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀνευρέθησαν πολλοὶ κτιστοὶ τάφοι ἀσύλητοι καὶ πρόσκτισμα πρὸς βορρᾶν προσκολλώμενον εἰς τὴν ἀψίδα.

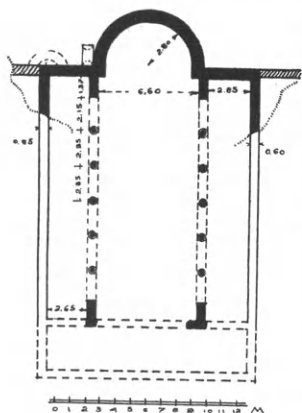
Ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ἁμβωνος καὶ τοῦ τέμπλου, ὡς καὶ ἐκ τῆς τεχνοτροπίας τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, δύναται ἡ βασιλικὴ αὕτη νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

Εἰκ. 16. Βασιλικὴ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

12. Βασιλικὴ Καλυβίων Κουβαρᾶ.

Πρὸς δυσμὰς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὸ χωρίον Καλύβια Κουβαρᾶ διεσώθη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τῆς ὁποίας οἱ μὲν τοῖχοι τῆς μεγάλης ἡμικυκλικῆς ἀψίδος καὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν διεκρίνοντο εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ δὲ μεσαῖον κλίτος εἶχεν ἐντοιχισθῇ χρησιμοποιηθὲν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὡς μονόκλιτος ναὸς μετὰ νέας μικροτέρας ἀψίδος (εἰκ. 17). Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν μακρῶν πλευρῶν διακρίνεται ἡ σειρὰ τῶν ἐκ πλίνθων τόξων τῶν κιονοστοιχιῶν. Ὡς δηλοῦται ἐν τῷ παρατιθεμένῳ σχεδιαγράμματι, ἐνθα γίνεται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἀρχικοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ², ἡ βασιλικὴ εἶναι μικρὰ (16 × 13.60 μ.), τρίκλιτος, μὲ πέντε κίονας εἰς ἐκάστην κιονοστοιχίαν, ἡ δὲ ἀψὶς ὑπερβαίνει ὡς συνήθως κατὰ τὸ ἡμικύκλιον.

Εἰκ. 17. Βασιλικὴ Καλυβίων Κουβαρᾶ Ἀττικῆς.

Διασωθέντα θωράκια καὶ μικρὰ κιονόκρανα κοσμούμενα διὰ φύλλων ἀκάνθου καὶ ὕδροβίων ὡς καὶ ἕτερα γλυπτικὰ μέλη μὲ στε-

¹ Ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ν. Κοτζίᾳ, ὅστις καὶ θὰ δημοσιεύσῃ ταύτην λεπτομερῶς μετὰ τὴν

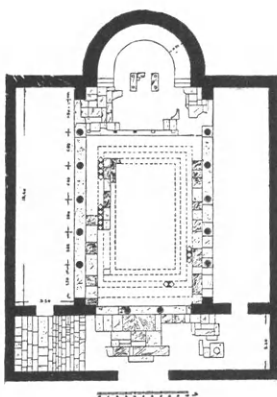
συμπλήρωσιν τῶν συνεχιζομένων ἀνασκαφῶν.

² Τὸ σχεδιογράφημα ὀφείλω εἰς τὸν Α. Ὁρλάνδον, ὅστις

φάνην ἐξ ἀκάνθου καὶ πτηνά, συνήθη κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα, μαρτυροῦσι περὶ τῆς χρονολογίας τῆς βασιλικῆς.

13. Βασιλικὴ Γλυφάδας.

Εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς — παρὰ τὴν σημερινὴν λουτρόπολιν τῆς Γλυφάδας, ὅπου ἔκειτο ὁ ἀρχαῖος δῆμος Αὐξωνος — ἀνεκαλύφθη εἰς ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας πρὸς εὐρεσιν τάφων μικρὰ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ μίαν ἐξέχουσαν ἀψίδα καὶ νάρθηκα (εἰκ. 18)¹.

Εἰκ. 18. Βασιλικὴ Γλυφάδας.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, ἐκτισμένοι ἐκ λιθοδομῆς καὶ σειρῶν πλίνθων, διασφύζονται εἰς ὕψος ἑνὸς περίπου μέτρου. Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς εἶναι εὐρύτερον κατὰ πλάτος ἢ κατὰ μήκος (12.40×16.50 μ.) χωριζόμενον εἰς τρία κλίτη διὰ κιονοστοιχιῶν ἐκ πέντε κίονων ἐπὶ στυλοβάτου ὕψους 0,12 μ. Οἱ κίονες εἶναι ἐξαιρετικῶς μικροὶ (ὕψ. 2.65) τὰ δὲ κιονόκρανα ἰωνίζοντα μὲ χωριστὰ ὑψηλὰ ἐπιθήματα. Ὁ νάρθηξ φέρει μίαν μόνον ἐξώθυραν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τρία ὡς συνήθως ἀνοίγματα εἰς τὴν πρὸς τὴν βασιλικὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ἐξ ὧν τὸ μέσον ἔχει τρίβηλον. Τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν πλακῶν εἰς ἀπλᾶ γεωμετρικὰ σχήματα διατεταγμένων.

Ἡ διάταξις τοῦ ἱεροῦ βήματος διασφύζεται καλῶς. Τὸ τέμπλον εἶναι τοποθετημένον μεταξὺ τῶν δύο πρώτων κίονων τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς, εὐρεθεὶς δὲ πεσσίσκος μὲ ἠνωμένην βάσιν κιονίσκου ἄνω δεικνύει ὅτι τοῦτο ἦτο ὑψηλὸν ὅπως εἰς τὴν βασιλικὴν Β τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν καὶ εἰς τὸ Ἐρέχθειον. Τὸ σύνθρονον κατέχει τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος (πλάτους 0,95 μ.) καταλήγει δὲ κατὰ τὰ ἄκρα εἰς δύο βαθμίδας, δι' ὧν ἐγίνετο ἡ ἄνοδος. Εἰς τὴν διάμετρον τῆς ἀψίδος διασφύζονται ἐπὶ τοῦ δαπέδου τμήματα τῆς πλακὸς τῆς ἁγίας Τραπέζης μὲ τὰς ἐμβαθύνσεις διὰ τὰ τέσσαρα στηρίγματα αὐτῆς· ἐπίσης εὐρέθη τμῆμα τῆς ἄνω αὐτῆς πλακός.

Ὁ ναὸς ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω γνωρισμάτων δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 5^{ον} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

14. Βασιλικὴ Ὑπάτης.

Ἐν τῇ Ὑπάτῃ, πόλει ἀκμαζούσῃ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἰδρύθη μεγάλη βασιλικὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ πρώτου ἐπισκόπου αὐτῆς καὶ μάρτυρος Ἡρωδίου, μαθητοῦ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἧς τὰ ἐρείπια ἐσφύζοντο ἄλλοτε, σήμερον ὅμως ἔχουσιν ἐξηφανισθῇ.

Τὸ παρατιθέμενον σχεδιάγραμμα (εἰκ. 19) εἶναι πρόχειρον καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πᾶσαι αὐτοῦ αἱ λεπτομέρειαι ἀνήκουν εἰς μίαν ἐποχὴν².

Ἡ βασιλικὴ εἶναι ἐπιμήκης (25.50×12.80 μ.) χωριζομένη διὰ τοίχων, οἵτινες προφανῶς

καὶ ἐμελέτησε τὸν ναὸν (πρβλ. «Ἀθηνᾶ» τόμ. ΑΕ' σ. 165), προσέβη δὲ ἐσχάτως διὰ σκαφικῆς ἐρεῦνης εἰς ἐξακριβώσιν αὐτοῦ.

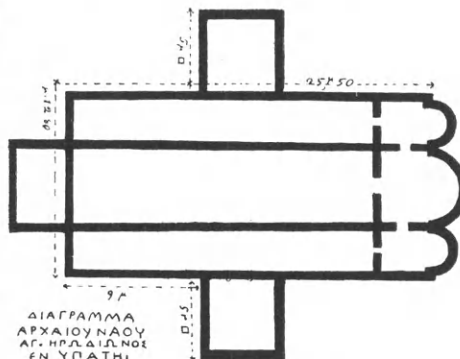
1 Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ν. Κυπαρίσση καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Ὁρλάνδου (ἐν Πρακτ.

Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν 5, 1930, σ. 258 κέ.).

2 Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ν. Γιαννοπούλου (ἐν ΔΙΕ 7ος 1918, σ. 441 κέ.), εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ τὸ παρατιθέμενον ἐνταῦθα πρόχειρον σχεδιογράφημα.

εἶναι οἱ κτιστοὶ στυλοβάται τῶν κιονοστοιχιῶν, ὅπως εἰς τὰς λοιπὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος. Ὁ νάρθηξ εἶναι ἀσυνήθως μικρός, περιοριζόμενος εἰς τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους, δύο δὲ τετράγωνα διαμερίσματα προστιθέμενα ἐκατέρωθεν καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου τῶν μακρῶν πλευρῶν προσδίδουσι σταυρικὴν μορφήν εἰς τὸ κτίριον. Δὲν εἶναι δυνατόν ἐκ μόνου τοῦ σχεδίου νὰ διευκρινισθῇ ὁ λόγος τῶν συμμετρικῶν τούτων διαμερισμάτων, ἂν δηλ. πρόκειται περὶ προπύλων ἢ εἶναι ἀπλῶς προσκτίσματα.

Τὸ ἱερόν βῆμα εἶναι τρίκογχον, τριμερές, μὲ πρόθεσιν καὶ διακονικόν, συγκοινωνοῦν ἀπ' εὐθείας δι' εἰσόδων, σημειοῦται δὲ καὶ τέμπλον κτιστόν, ἐκτεινόμενον καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς βασιλικῆς. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς ἀψίδες ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἀρχαιότερους τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ναοὺς (λ. χ. ἐν Καλάτ-Σεμάν, ἐν Σινᾶ κ. ἄλλ.), ἢ διαμόρφωσις ὅμως τῶν λοιπῶν μερῶν καὶ τοῦ τέμπλου, ἂν δὲν προέρχονται ἐκ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν, προδίδουσι τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους.

Εἰκ. 19. Βασιλικὴ Ὑπάτης.

Ε ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

15. Βασιλικὴ Παλαιοπόλεως Κερκύρας.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀγορᾶς τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κερκύρας καὶ ἐπὶ τῆς ὑποτιθεμένης θέσεως ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ δεικνύεται ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου, νεώτερον κτίσμα ἰδρυμένον ἐπὶ ἡρειπωμένων τμημάτων μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, μήκους 30 μ.¹

Ἐκ τῆς παλαιᾶς βασιλικῆς διακρίνονται τὰ θεμέλια τῆς δι' ἀργολιθοδομῆς ἐκτισμένης ἐξεχούσης ἡμικυκλικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀψίδος, ἣτις ἔχει διάμετρον 6.85 μ. — ἐκτείνεται σήμερον αὕτη εἰς ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ νεωτέρου κτίσματος — καὶ ὑπερβαίνει τὸ ἡμικύκλιον κατὰ 1.50 μ. (εἰκόνα τῆς προσόψεως τοῦ μνημείου παραθέτομεν κατωτέρω).

Οἱ ἐξωτερικοὶ μακροὶ τοῖχοι τῆς τρικλίτου προφανῶς βασιλικῆς ταύτης ἔχουσι καταρριφθῆ, τὴν θέσιν δὲ τῶν κιονοστοιχιῶν καταλαμβάνουσι σήμερον οἱ μεταγενέστεροι τοῖχοι, περιορισθέντος οὕτω τοῦ υπάρχοντος ναοῦ εἰς τὸ μέσον κλίτος· μαρμάρινοι μετὰ γλυφῶν βάσεις κατὰ μῆκος τῶν νεωτέρων τούτων τοίχων, ὡς καὶ βαθμίδες εἰς τὴν ἀψίδα, μαρτυροῦσιν, ὅτι εἰς φραγκικοὺς ἤδη χρόνους τὸ μνημεῖον εἶχεν ὑποστῇ σοβαρὰς μεταβολάς.

Εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ διεσώθησαν τέσσαρες κίονες μετὰ κορινθιαζόντων παλαιοχριστιανικῶν κιονοκράνων εἰς ὕψος 3 μ. ὑποστηρίζοντες εὐθὺ ἐπιστύλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι βαθῆως κεχαραγμένοι δι' ὠραίων γραμμάτων αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί:

ΑΥΤΗ Η ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΙ ΕΙΣΕΛΕΥΣΟΝΤΕ(αι) ΕΝ ΑΥΤΗ

διὰ μικροτέρων δὲ γραμμάτων:

ΠΙΣΤΙΝ ΕΧΩΝ ΒΑΣΙΛΙΑΝ ΗΜΩΝ ΜΕΝΕΩΝ ΣΥΝΕΡΙΘΟΝ
ΣΟΙ ΜΑΚΑΡ ΥΨΙΜΕΔΟΝ ΤΟΝΔ ΙΕΡΟΝ ΕΚΤΙΣΑ ΝΗΟΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΕΜΕΝΗ ΚΑΙ ΒΩΜΟΥΣ ΕΞΑΛΑΠΑΞΑΣ
ΧΕΙΡΟΣ ΑΠ ΟΥΤΙΔΑΝΗΣ ΙΟΒΙΑΝΟΣ ΕΝΔΟΝ ΑΝΑΚΤΙ².

¹ Τὸν ναὸν τοῦτον κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνος εὑρον οἱ περιηγηταὶ Spon καὶ Wheeler ὡς καθολικὸν Μονῆς τῆς Θεοτόκου (μνημονεύουσι τὸν λόγιον ἱερομόναχον Ἀρσένιον Καλούδην καὶ τὸν θεῖον αὐτοῦ Γεράσιμον Βλάχον, συντάκτην τοῦ τετραγλώσσου Ἱεροσολοῦ περὶ τῶν Ἱερῶν, Ρωμανοῦ,

Κερκυραϊκά, Κέρκυρα 1903 σ. 17 κέ. ἐνθα δίδονται καὶ πληροφορίαι περὶ ἀνευρεθείσης εἰς παρακείμενον οἰκίσκον ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀρσενίου μετὰ τοῦ ἔτους 1680).

² Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται πολλάκις ἔχουσι δημοσιευθῇ μέχρι τοῦδε· περὶ IG. IX, 1. 720.

Περὶ τοῦ ἐν τῇ ἀρχαιοπρεπῇ ταύτῃ (εἰς ἡρωϊκὸν ἐξάμετρον) ἐπιγραφῇ ἀναγεγραμμένου κτίτορος τοῦ ναοῦ (ἂν πρόκειται δηλονότι περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ (363/4) ἢ περὶ ὁμωνύμου πολιτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος) πολλαὶ γινώμαι, ὡς γνωστόν, ἐξηγέθησαν¹. Πάντως ἡ μεγάλη αὕτη βασιλική, ὡς ἰδρυθεῖσα ἐκ τῶν πρώτων μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ ἀγῶνες ἦσαν πρόσφατοι, θὰ ἀνήκῃ μᾶλλον εἰς τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

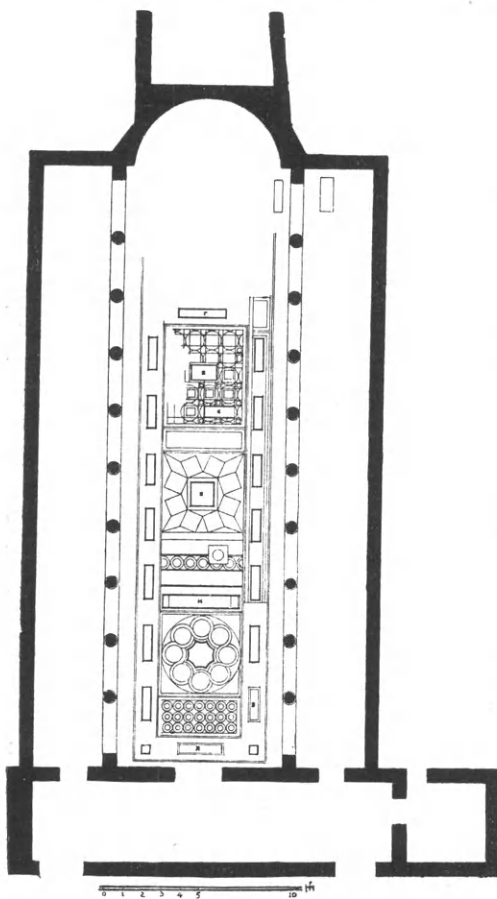
Εἰς σκαφικὰς ἐρεῦνας, ἐνεργηθεῖσας κατὰ τὸ ἔτος 1846 πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ναοῦ, ἀνευρέθησαν ἐν τῇ αὐτῇ πλὴν ἄλλων ἀρχαίων λειψάνων καὶ τμήματα ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου μετὰ παραστάσεων ζώων, καρπῶν κ. ἄ. φυλασσόμενα σήμερον εἰς τὸ μουσεῖον Κερκύρας². Τὸ ἀκριβὲς ὅπωςδήποτε σχῆμα καὶ ἡ χρονολογία τῆς βασιλικῆς ταύτης θὰ ἠδύναντο διὰ σκαφικῆς ἐρεῦνης ἀκριβέστερον νὰ προσδιορισθῶσι.

16. Βασιλικὴ Ἁγίου Ἀνδρέου Ἐρεσσοῦ Λέσβου.

Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νήσου Λέσβου παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἐρεσσοῦ ἀνεσκάφη ἀπὸ ἐτῶν, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως³, μεγάλη, λίαν ἐπιμήκων διαστάσεων, χριστιανικὴ βασιλική (31.40 × 17.40 μ.), τιμωμένη σήμερον ὑπὸ τῶν κατοίκων εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Κρητός (εἰκ 20).

Ἡ βασιλικὴ αὕτη χωρίζεται εἰς τρία κλίτη διὰ κιονοστοιχιῶν, ἐξ ὧν διεσώθησαν μόνον οἱ ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ στυλοβάται⁴ καὶ τμήματα ἰωνιζόντων ἐπικράνων. Τὸ μέσον κλίτος εἶναι εὐρύτερον τοῦ διπλασίου πλάτους τῶν πλαγίων, ἄνωθεν τῶν ὁποίων ἐξετείνοντο ὑπερῶα. Ὁ πρὸς δυσμὰς νάρθηξ, ὀλίγον εὐρύτερος τῶν πλαγίων κλιτῶν, συγκοινωνεῖ διὰ τριῶν θυρῶν μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ, διὰ δύο δὲ θυρῶν πρὸς τὰ ἑξῶ. Ἡ ἑλλειψις κεντρικῆς εἰσόδου εἰς τὸν Δ. τοῖχον τοῦ νάρθηκος καὶ ἡ θέσις τῶν θυρῶν εἰς τὰ δύο ἄκρα παρατηρεῖται εἰς ὅλας τὰς βασιλικάς, αἵτινες φέρουσι πρὸ τοῦ νάρθηκος αἶθριον εἶναι ὅθεν πιθανόν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχεν αἶθριον. Πρὸς νότον τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται πέραν τῆς βασιλικῆς τετράγωνον διαμέρισμα, πιθανῶς τὸ κλιμακοστάσιον.

Ἡ ἀψὶς δὲν ἔχει ἐξωτερικῶς τὸ σύννηθες ἡμικυκλικὸν σχῆμα ἀλλ' εἶναι τρίπλευρος, ἀπὸ τῶν ἁκρῶν δὲ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἐκτείνονται τοῖχοι προσηρημένου διαμερίσματος. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οὐδὲν διασφύζεται ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἱεροῦ βήματος. Τὸ μέσον

Εἰκ. 20. Βασιλικὴ ἁγ. Ἀνδρέου Ἐρεσσοῦ Λέσβου.

1 Πρβλ. Μουστοξύδην, *Delle cose Corciresi*, Corfù, 1848 σ. 407, Μάρμοραν, *Ἱστορία τῆς Κερκύρας* 1672 σ. 672, Ρωμανόν, ἔ. ἄ. σ. 18 κ. ἄλλ. βλέπε αὐτόθι καὶ τὰς ποικίλας περὶ τοῦ ναοῦ παραδόσεις περὶ ἁγίας Κερκύρας κλπ.

2 Βλ. Ρωμανόν, ἔ. ἄ. σ. 19. Τὰς ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ

μνημείου, οὗτινος ἡ κάτοψις ἄνευ ἀνασκαφῶν δὲν εἶναι ἐφικτή, ὀφείλω εἰς τὸν ἔφορον ἀρχαιοτήτων Ι. Μηλιάδην.

3 Βλέπε Ἀ. Ὁρλάνδου, *Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ Λέσβου* εἰς *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Γ' (1928) σ. 325 κέ.

4 Οἱ σημειούμενοι ἐν τῇ κατόψει κίονες εἶναι ὑποθετικοί.

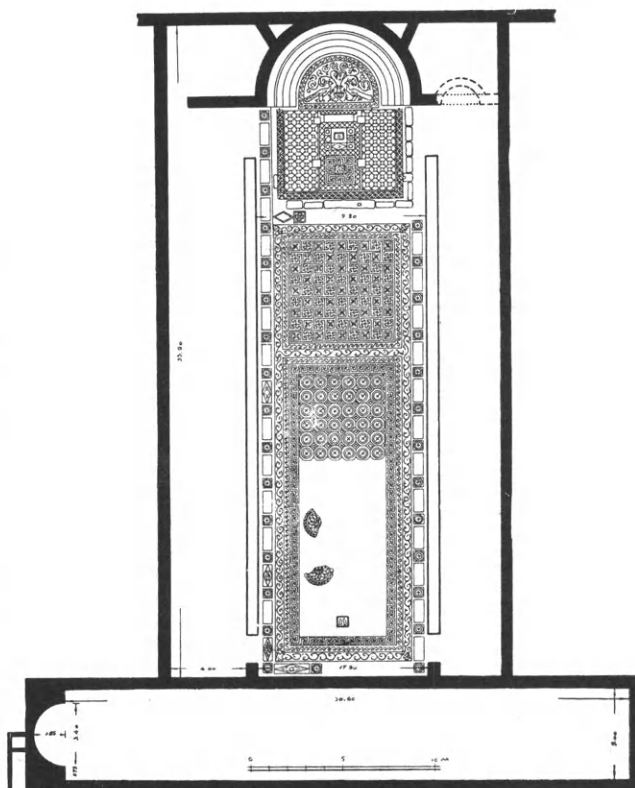
ὁμως κλίτος διατηρεῖ ἐνεπίγραφα μωσαϊκὰ δάπεδα ἀρίστης τέχνης μετὰ γεωμετρικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον σχεδίων καὶ ὀλίγων ζωϊκῶν μορφῶν. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, ἐν αἷς ἀναφέρεται ὁ ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ (431) παρακατήσας ἐπίσκοπος Ἰωάννης, ἡ βασιλικὴ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

17. Βασιλικὴ Ἀφεντέλλη Λέσβου.

Εἰς θέσιν Ἀφεντέλλη δυτικώτερον τῆς Ἐρεσσοῦ ἀπεκαλύφθη δι' ἀνασκαφῶν καὶ ἑτέρα χριστιανικὴ βασιλικὴ τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων καὶ ἀναλογιῶν (30,50 × 17,90 μ.) διαφέρουσα κατὰ τὸν νάρθηκα, ὅστις ἐκτείνεται ἐκατέρωθεν πολὺ πέραν τοῦ ναοῦ καὶ καταλήγει εἰς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν εἰς μικρὰν ἐγγεγραμμένην ἀψίδα (εἰκ. 21)¹. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ περικλείεται ὑπὸ εὐθέος τοίχου, σχηματιζομένων οὕτως ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος διὰ τῆς προσθήκης καὶ λοξῶν τοίχων δύο πλαγίων διαμερισμάτων, χρησιμοποιουμένων πιθανῶς ὡς παστοφοριῶν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἐκτίσθη μικρὰ κόγχη εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δεξιοῦ κλίτους.

Ἡ βασιλικὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διασφίξει τοὺς στυλοβάτας τῶν κιονοστοιχιῶν, διακοπτομένους παρὰ τὸ ἱερὸν βῆμα καὶ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον, ὡς καὶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἐκ γεωμετρικῶν σχεδίων μωσαϊκὸν δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους καὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος.

Ἡ διάταξις τοῦ ἱεροῦ βήματος διετηρήθη εἰς καλὴν κατάστασιν. Τὸ σύνθρονον, ἡμικυκλικὸν μὲ ἡμικυκλικὰς ὁμοκέντρους βαθμίδας, ἔχει τὴν μορφήν τοῦ συνθρόνου τῆς ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Καταπολιανῆς Πάρον, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνταῦθα εἶναι χαμηλότερον φέρον τρεῖς μόνον βαθμίδας· ἐπίσης ὑπάρχει δίοδος κάτωθεν αὐτοῦ ἀλλὰ λίαν στενὴ (0,40 μ.) ὥστε νὰ εἶναι ἀπρόσιτος. Εἰς τὰ ἄκρα τοῦ συνθρόνου καταλήγουσιν αἱ κιγκλίδες τοῦ τέμπλου, οὗτινος διεσώθησαν αἱ βάσεις εἰς ὀρθογώνιον σχῆμα, περιβάλλουσαι κατὰ τὰ τρία μέρη τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἁγίαν Τράπεζαν. Τὸ τέμπλον δύναται ν' ἀποκατασταθῇ χαμηλὸν εἰς τὰ πλάγια, διότι τὸ τέγμα αὐτοῦ δὲν ἀντικρύζει τὸν τοῖχον ἀλλὰ τὸ σύνθρονον, ὑψηλὸν δὲ μὲ ἐπιστύλιον εἰς τὴν πρόσοψιν, ὅπως εἰς τὴν βασιλικὴν Β. τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, ὡς μαρτυροῦσιν ἀνευρεθέντες πεσσίσκοι ἐκ τοῦ τέμπλου φέροντες ἄνω

Εἰκ. 21. Βασιλικὴ Ἀφεντέλλη Λέσβου.

¹ Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ Α. Ὁρλάνδου καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 3ον - 1928, σ. 330. Ὁ ἀνασκάψας ποιεῖται ἐκτενὴ περιγραφήν

τῶν βασιλικῶν Λέσβου ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ, ἣν δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν, ὡς μὴ δημοσιευθεῖσαν εἰσέτι.

ήνωμένες τὰς βάσεις κιόνων. Ἡ θέσις τῶν τεσσάρων στηριγμάτων τῆς ἁγίας Τραπέζης καθὼς καὶ αἱ τέσσαρες βάσεις τοῦ κιβωρίου αὐτῆς διακρίνονται ἐπὶ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου, εἰς τὸ κέντρον δὲ σφύζεται ἡ τετράγωνος πλάξ ἢ καλύπτουσα τὴν «κατάθεσιν» ἢ τὸ ἐγκαίνιον.

Ὁ ναὸς οὗτος ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ συνθρόνου, τῆς τέχνης τῶν μωσαϊκῶν του δαπέδων κ. ἄλλ. θὰ ἡδύνατο εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα νὰ χρονολογηθῇ.

19. Βασιλικὴ Ἀργάλων Λέσβου.

Παρὰ τὴν Νεάπολιν τῆς Λέσβου καὶ νοτίως τῆς Μυτιλήνης εἰς τὸ χωρίον Ἀργαλα ἦλθε διὰ προσφάτων ἀνασκαφῶν¹ εἰς φῶς τρίκλιτος βασιλικὴ (24 × 16 μ.) μὲ νάρθηκα καταλήγοντα πρὸς νότον εἰς ἐγγεγραμμένην ἀψίδα. Ἡ ἀψὶς τῆς βασιλικῆς εἶναι ὁμοίως ἐγγεγραμμένη εἰς ὀρθογώνιον παραπλεύρως δὲ αὐτῆς ὑπάρχει πρόσκτισμα πρὸς νότον ἔχον τὸ πλάτος τοῦ νοτίου κλίτους. Πρὸς δυσμὰς τοῦ νάρθηκος εἰς τὴν θέσιν τοῦ αἵθριου εὐρίσκειται τὸ βαπτιστήριον εἰς σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου διαιρουμένου εἰς τρία διαμερίσματα, ἐξ ὧν τὸ μέσον—τὸ ἔχον μεγαλυτέρας διαστάσεις—εἶναι τὸ κυρίως βαπτιστήριον φέρον ἐν τῷ κέντρῳ τὴν σταυρόσχημον κτιστὴν κολυμβήθραν. Πρὸς νότον τοῦ βαπτιστηρίου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀνευρέθη Μαρτύριον εἰς σχῆμα τετράγωνον, εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται ὀρθογώνιοι κόγχαι καὶ ἐξέχουσα ἡμικυκλικὴ ἀψὶς πρὸς ἀνατολὰς. Κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου κλίτους ὑπάρχει εὐρὺ πρόσκτισμα καταλήγον πρὸς ἀνατολὰς εἰς τρίπλευρον ἀψίδα, ὅπερ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν εἶναι σύγχρονον.

Ἡ βασιλικὴ διέσωσεν εἰς πολλὰ μέρη τὸ μωσαϊκὸν αὐτῆς δάπεδον· καίτοι δὲ ἐντὸς τοῦ μέσου κλίτους ἡγέρθη εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους ναῦδριον δὲν κατεστράφη ὁλοσχερῶς ἢ θέσις τοῦ ὀρθογωνίου τέμπλου καὶ ἡ ἐν τῇ ἀψίδι διάταξις τοῦ συνθρόνου. Τοῦτο σχηματίζεται διὰ δύο ὁμοκέντρων ἡμικυκλικῶν τοιχαρίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον θὰ ἦτο χαμηλότερον τὸ δεύτερον δὲ ὑψηλότερον, ἵνα ἄνωθεν αὐτῶν σχηματισθῶσιν ἐκ πλακῶν: διὰ μὲν τοῦ χαμηλοτέρου πρῶτου ἡ βαθμὶς διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ἡ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα διὰ τὴν θέσιν τῶν ἐδρῶν.

Καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτη δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸν 5^{ον} ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

18. Βασιλικὴ Ἀγίου Δημητρίου Ὑψηλομετώπου Λέσβου.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς νήσου Λέσβου παρὰ τὸ χωρίον Ὑψηλομέτωπον διασφύζονται ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τιμωμένης εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὑπὸ τῶν κατοίκων (εἰκ. 22)².

Ἡ βασιλικὴ αὕτη εἶναι μικροτέρα τῶν δύο προηγουμένων καὶ εἰς ἀναλογίας ὀλιγώτερον ἐπιμήκης (14,50 × 19,60 μ.)· ἔχει καὶ αὕτη τὴν αὐτὴν διάπλασιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ εὐθύς τοίχος εἶναι εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀψίδος οὕτως,

¹ Ἀνεσκάφη ἡ βασιλικὴ αὕτη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, ὅστις μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν σκαφικῶν ἐρευνῶν του θὰ δημοσιεύσῃ τὰ κατ' αὐτὴν λεπτομερῶς. Ἡ ἀνωτέρω περιγραφή γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν τοῦ

ἐνεργοῦντος τὴν ἀνασκαφὴν.

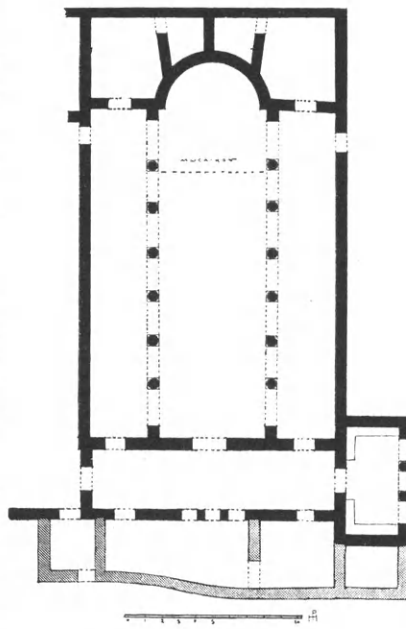
² Βλ. Α. Ὁρλάνδου, Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Λέσβου, εἰς Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν—1928—Γ' ἔ. ἀ. σελ. 323 κ. ἑ.

ὥστε νὰ σχηματίζονται τέσσαρα διαμερίσματα συνεχόμενα ἀνὰ δύο. Τὰ δύο μεγάλα, χρησιμοποιούμενα πιθανῶς ὡς παστοφόρια, συγκοινωνοῦσι διὰ θυρῶν πρὸς τὰ πλάγια κλίτη.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ διατηρεῖ τοὺς ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ στυλοβάτας καὶ τὰς λίαν ὑψηλὰς βάσεις τῶν κίωνων, ὑπάρχουσι δὲ ἐνδείξεις ὅτι ἡ βασιλικὴ ἔφερεν ὑπερῶα. Τὸ δάπεδον διατηρεῖ ἀξιολογώτατα μωσαϊκὰ δάπεδα μὲ ζωϊκὰς παραστάσεις καὶ ἐπιγραφάς, καλυφθέντα μεταγενεστέρως ὑπὸ πλακοστρώσεως. Διεσώθησαν γλυπτὰ θωράκια καὶ τμήματα μαρμαρίνου χαμηλοῦ τέμπλου.

Ὁ νάρθηξ φέρει πρὸς νότον πρόπυλον μὲ τρίβηλον εἴσοδον καὶ κτιστὰ καθίσματα παρὰ τοὺς τοίχους, συγκοινωνεῖ δὲ πρὸς δυσμὰς πρὸς μεταγενέστερον ἐξωνάρθηκα. Πέριξ τοῦ ναοῦ ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα προσκτίσματα, ὡς δηλοῦσιν οἱ συνεχόμενοι τοῖχοι.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ μνημείου, τόσον ἐκ τῆς τέχνης τῶν διασωθέντων γλυπτῶν καὶ τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ πρὸς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀφεντέλλη, θὰ ἡδύνατο καὶ τοῦτο ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα.

Εἰκ. 22. Βασιλικὴ Ὑψηλομετώπου Λέσβου.

20. Βασιλικὴ ἀγίου Ἰσιδώρου Χίου.

Πρὸς βορρᾶν τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου Χίου ὑπάρχει ὁ ναὸς τῶν ἐν Χίῳ μαρτυρησάντων ἀγίων: Ἰσιδώρου καὶ Μυρόνης, μεγάλως τιμώμενος μέχρι σήμερον ἐν τῇ νήσῳ. Γενομένων ἀνασκαφῶν ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ μικροῦ σημερινοῦ ναοῦ τούτου τῶν πολιούχων τῆς νήσου, ὅστις ἀντικατέστησε παλαιότερον βυζαντινόν, ἀνευρέθησαν μέρη τοῦ ἀρχικοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ (εἰκ. 23), τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου ἐμαρτύρουν καὶ παλαιότεραι πληροφορίες καὶ πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη διασφζόμενα ἐν τῷ σημερινῷ ναῷ¹.

Ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἦλθον εἰς φῶς: ἡ ἀψὶς, ἥτις ἐξωτερικῶς εἶναι ὀρθογώνιος, τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου μετὰ τοῦ δεξιοῦ κτιστοῦ στυλοβάτου καὶ ἱκανὰ τμήματα μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ νοτίου κλίτους. Τὰ μωσαϊκὰ ταῦτα, εἰς δύο ἐπίπεδα εὗρισκόμενα, ἀνήκουσιν εἰς δύο ἐποχάς: τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ στυλοβάτης διακόπτει τὰ μωσαϊκὰ τοῦ μέσου κλίτους.

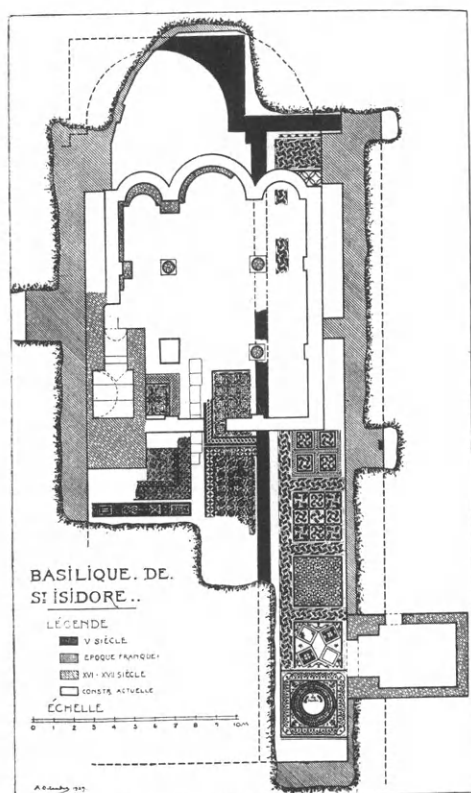
Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐπιμήκης βασιλική, ἥς ὁ στυλοβάτης συνδέεται μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ τῆς ἀψίδος, ἀνήκει εἰς δευτέραν ἐποχὴν. Εἰς τὸν πρῶτον ναὸν ἀνήκουνσι τὰ μωσαϊκὰ τοῦ μέσου κλίτους καὶ τμήμα στυλοβάτου ἐξ ὀρθογωνίων πλακῶν (διακρινόμενα ἐν τῷ σχεδίῳ δεξιὰ τοῦ ἄξονος τῆς βασιλικῆς), πρὸς τὸν ὁποῖον προσαρμόζονται τὰ μωσαϊκὰ ταῦτα.

¹ Βλ. F. de Coulanges, Arch. des miss. scient. IV, σ. 493. Τὰς περὶ τοῦ ναοῦ τούτου παραδόσεις βλέπε ἐν Ζολώτα, Ἐκθεαὶς τῶν κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1899-1900 πεπραγμένων, Χίος, 1890 σ. 118 πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Ἀρχαιολ.

Δελτίον 1916, Παράρτημα σ. 28. Τὴν ἐρευναν τοῦ μνημείου τούτου εἰχόμεν ἐπιχειρήσει τῷ 1918, ἐσυνέχισε δὲ αὐτήν ὁ Α. Ὁρλάνδος, ὅστις καὶ ἀνεῦρε τ' ἀνωτέρω περιγραφόμενα (βλ. Μνημεῖα Χίου, Ἀθῆναι, 1930, (γαλλ.) πίν. X.

Εἰς ποῖον αἰῶνα ἀνάγεται ἡ δευτέρα αὕτη ἐποχὴ μαρτυροῦσι παραδόσεις ἀναφέρουσαι

Εἰκ. 23. Βασιλικὴ ἁγ. Ἰσιδώρου Χίου.

τὴν βασιλικὴν ὡς κτισθεῖσαν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγονάτου (668-685). Ἱστορικῶς ἡ παράδοσις αὕτη δὲν διαψεύδεται, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὰς καταστροφὰς αἱς ὑπέστη ἡ Χίος κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ τὰ διασωθέντα λείψανα τῶν γλυπτῶν (κιονόκρανα, θωράκια τέμπλου κλπ.) μὲ τεχνοτροπία ἀπέχουσαν τῆς ὥραίας ἐργασίας τοῦ 5 καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 6 αἰῶνος· θὰ ἠδύναντο ἐπομένως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα, καίτοι δὲν ἔχομεν ἀκόμη σαφεῖς ἰδέαν τῆς τεχνοτροπίας τῶν γλυπτῶν κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα.

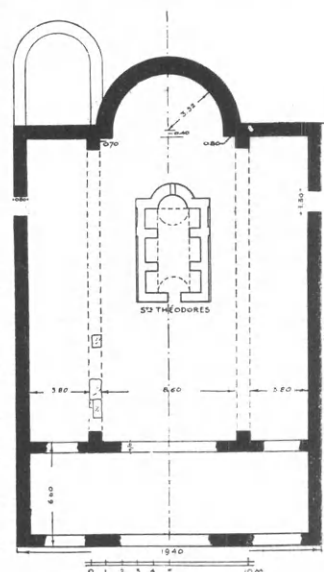
Εἰς τὸ μέσον κλίτος καὶ ἀριστερὰ τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ὁ τάφος τῶν ἁγίων Ἰσιδώρου καὶ Μυρόπης μαρτυρησάντων ἐπὶ Δεκίου κατὰ τὸν 3^{ον} αἰῶνα· εἶναι ὑπόγειον θολωτὸν κτίσμα καταλήγον εἰς ἀψίδα, εἰς ὃ κατέρχεται τις διὰ πέντε βαθμίδων, δὲν ἀνήκει ὅμως, ὡς καὶ ἐκ τῆς μορφῆς του δηλοῦται, εἰς τὸν πρῶτον ναόν, διότι διακόπτει τὸ μωσαϊκὸν αὐτοῦ δάπεδον.

Ἡ μεγάλως τιμωμένη βασιλικὴ αὕτη οὐδέποτε ἐγκατελείφθη καίτοι πολλάκις κατεστράφη· διακρίνονται δὲ εἰς αὐτὴν κατὰ τὰς γενομένας ἐρεῦνας πέντε ἀλλεπάλληλοι ἐποχαί.

21. Βασιλικὴ Φανῶν Χίου.

Εἰς τὴν νοτιωτάτην ἄκρην τῆς νήσου Χίου παρὰ τὸ χωρίον Πυργὶ καὶ εἰς θέσιν Φανὰ — τὰς ἀρχαίας Φάνας — (ἐνθα κατὰ Στράβωνα ὑπῆρχε «λιμὴν βαθὺς καὶ νεὸς Ἀπόλλωνος») ἰδρύθη χριστιανικὴ βασιλικὴ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἐκτίσθη ναῦδριον εἰς τὸ κέντρον τῆς βασιλικῆς καὶ ἕτερον παρεκκλήσιον βορείως τῆς ἀψίδος (εἰκ. 24).

Ἡ βασιλικὴ (20.15 × 13.80 μ.), μὲ ἐξέχουσαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, χωρίζεται εἰς τρία κλίτη, ἔχοντα τὰς συνήθεις ἀναλογίας, διὰ κιονοστοιχιῶν, ὧν ἀνευρέθησαν μικρὰ τμήματα τῶν ἐξ ἀρχαίων πλακῶν στυλοβατῶν. Ὁ νάρθηξ κατὰ πολὺ εὐρύτερος τῶν πλαγίων κλιτῶν (6.60 μ.) συγκοινωνεῖ διὰ τριῶν μεγάλων ἀνοιγμάτων πρὸς τὴν βασιλικὴν καὶ πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς, σφζόμενοι εἰς τινα μέρη εἰς ὕψος 1.80 μ., εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων ὁμοιομόρφων ὀρθογωνίων λίθων (1.15 × 0.97, ὕψ. 0.45 μ.) εἰλημμένων ἐκ τοῦ ἀρχαίου κτιρίου, τὸ ὁποῖον διεδέχθη ἡ βασιλική, διὸ καὶ ἐθεωρήθη ὡς ὁ σηκὸς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ¹.

Εἰκ. 24. Βασιλικὴ Φανῶν Χίου.

¹ Περιεγραφή τὸ πρῶτον ἡ βασιλικὴ ὑπὸ τοῦ F. de Coulanges, ἐν Arch. des miss. scient. 1856. Ὅτι πρόκειται

περὶ χριστιανικοῦ ναοῦ καθωρίσθη ὑπὸ Κουρουνιώτου ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τόμ. Α' (1915), σελ. 64 κ.ἐ. πρβλ. καὶ Γ. Σω-

22. Βασιλικὴ ἐν Λεβήνι Κρήτης.

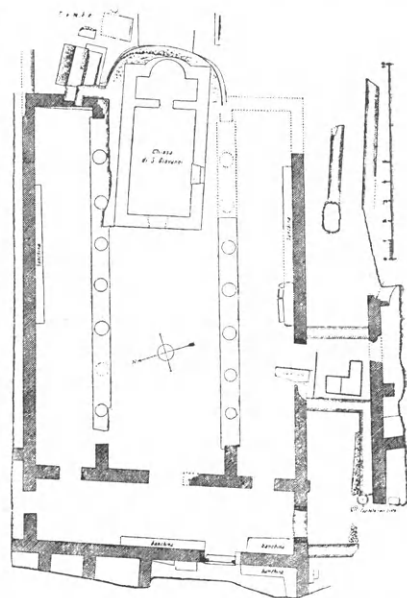
Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνευρέθη εἰς τὴν ἐξαφανισθεῖσαν ἀρχαίαν πόλιν Λεβήνα (σημ. Λέντα) παρὰ τὴν ἐσχάτην μεσημβρινὴν ἀκτὴν τῆς Κρήτης, ἀνατολικῶς τῶν ῥεμπίων τοῦ Ἀσκληπείου, δι' ἀνασκαφῶν τῆς ἰταλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς (εἰκ. 25)¹.

Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς (18 × 13 μ.) χωρίζεται διὰ κιονοστοιχιῶν ἐξ ἑπτὰ κίονων, οἵτινες βαίνουνσι ἐπὶ κτιστοῦ στυλοβάτου μὴ ἐξέχοντος τοῦ δαπέδου, οὔτινος ἐλάχιστα τμήματα διεσώθησαν. Ἡ μικρὰ ἀπόστασις τῶν κίωνων (1.50 μ.) καὶ τὸ μεγαλύτερον πλάτος τοῦ στυλοβάτου ἀπὸ τῶν παραστάδων τῶν Α καὶ Δ τοίχων μαρτυροῦσιν, ὅτι τοὺς κίονας δὲν συνέδεον τόξα ἀλλ' εὐθέα ἐπιστύλια. Κτιστὰ καθίσματα ὕψους 0.40 μ. παρατηροῦνται παρὰ τοὺς τοίχους τῆς βασιλικῆς, τὸν νάρθηκα καὶ τὸν ἐξωνάρθηκα, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο καὶ εἰς βασιλικὰς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν καὶ Ὑψηλομετώπου Λέσβου.

Τοῦ ἱεροῦ βήματος δὲν διεσώθη ἡ διάταξις, διότι εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐκτίσθη μεταγενέστερον ναῦδριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Βορείως τῆς ἀψίδος ὑπάρχουσι κτιστοὶ τάφοι.

Ἡ βασιλικὴ ἔχει νάρθηκα καὶ προσκτίσματα μὴ διευκρινισθέντα. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ αἰθρίου ὑπάρχει εἶδος ἐξωνάρθηκος καὶ τρία ἐν συνεχείᾳ διαμερίσματα μὴ διευκρινισθέντα ἐπίσης. Ἡ βασιλικὴ εἶναι προσανατολισμένη ὀλίγον νοτιοανατολικῶς διεσώθη δὲ εἰς μέγιστον ὕψος 2 μ. πλὴν τῆς ἀψίδος καὶ τῆς ΝΑ. γωνίας ἅτινα κατεστράφησαν. Ἡ τοιχοδομία τῆς συνίσταται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων.

Περὶ τῆς χρονολογίας δὲν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ἀλλ' ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ μνημείου δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν 5^{ον} ἢ καὶ τὸν 6^{ον} αἰῶνα.

Εἰκ. 25. Βασιλικὴ Λεβήνος Κρήτης.

23-24. Βασιλικαὶ Λήμνου.

Ἐν τῇ νήσῳ Λήμνῳ κατὰ τὰς ἐσχάτως ἐνεργουμένας ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀνευρέθησαν δύο χριστιανικαὶ βασιλικαὶ².

Ἐκ τούτων ἡ πρώτη (εἰκ. 26) εἶναι ὁμοία περίπου εἰς τὸ σχῆμα καὶ τὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν τῆς Κρήτης. Τὸ κύριον αὐτῆς σῶμα ἔχει μῆκος 22.50 μ. καὶ πλάτος 18 μ., πρὸς δυσμὰς δὲ ὑπάρχει νάρθηξ πλάτους 4.60 μ. συνεχιζόμενος πιθανώτατα πρὸς ἄλλο πρόσκτισμα, καταλαμβάνον καὶ ὁλόκληρον τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Ἡ βασιλικὴ χωρίζεται διὰ στυλοβατῶν πλάτους 0.57 μ. εἰς τρία κλίτη, ὧν τὸ μέσον εἶναι σχεδὸν διπλάσιον τῶν

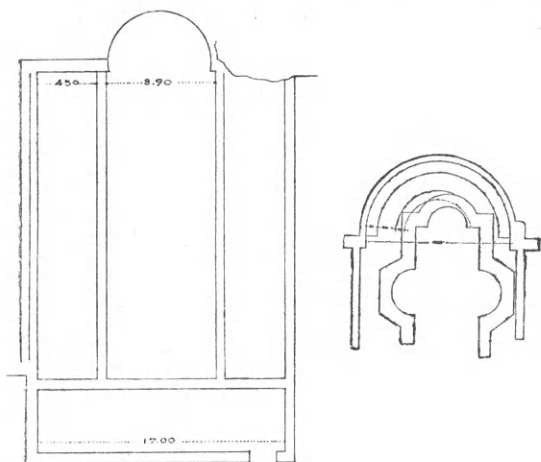
τηρίου, Ἀρχαιολ. Δελτ. 1916, Παράρτημα σ. 28. Ἡ κάτοψις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ὁρλάνδου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Χίου, Ἀθήναι, 1930 (γαλλ.) πίν. 6.

1 G. Gerola, Le antiche chiese di Lebena a Creta, Venezia, 1915 (ἐν τόμ. LXXIV τῶν Atti del Reale τοῦ Istituto Veneto di Scienze, σ. 1153 κέ.). Περὶ τῆς βασι-

λικῆς ταύτης ἔκαμε μικρὰν ἀνακοίνωσιν ὁ Gerola εἰς τὸ Γ'. βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τῶν Ἀθηνῶν, παρεχώρησε δὲ εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν περὶ αὐτῆς μελέτην.

2 Αἱ κατόψεις τῶν βασιλικῶν τούτων παρεχωρήθησαν εἰς ἡμᾶς ἐγγενῶς ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς κ. ΑΙ. Della Seta.

πλαγίων (8.90 μ. ἔναντι 4.50 μ.). Δὲν διασφρίζει ἴχνη τοποθετήσεως τῶν κιόνων αὐτῆς οὔτε ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων δηλοῦνται αἱ θύραι, πλὴν μιᾶς εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς δυτικῆς προσόψεως, ὅπως παρατηρήσαμεν τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἐν θέσει Λαΐ ἐπὶ τοῦ Πηλίου βασιλικήν.

Εἰκ. 26 - 27. Βασιλικαὶ Λήμνου.

Ἐκ τῆς ἐτέρας ἀνευρεθείσης ἐν Λήμνῳ παλαιο-χριστιανικῆς βασιλικῆς ἀνεφάνη μέγα τμήμα τοῦ μέσου κλίτους καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ἦλθεν εἰς φῶς τρίκογχον ναῦδριον ἰδρυθὲν προφανῶς εἰς βυζαντινοὺς χρόνους ἐπὶ τῆς ἡρειπωμένης παλαιότερας βασιλικῆς (εἰκ. 27).

Τὸ ἀνευρεθὲν τμήμα τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶναι τὸ ἡμισυ περίπου τοῦ μέσου κλίτους τῆς βασιλικῆς, ἀποληγούσης εἰς μεγάλην ἐξέχουσαν ἡμικυκλικήν

ἀψίδα (διαμ. 7.35 μ.), εἰς ἣν διατηροῦνται καὶ αἱ βαθμίδες τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου.

Καὶ αἱ βασιλικαὶ αὗται θὰ ἠδύναντο ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὸν 5^{ον} ἢ τὸν 6^{ον} αἰῶνα.

25. Βασιλικὴ Αἰγίνης.

Ἐξωθεν τῆς σημερινῆς πόλεως Αἰγίνης, ἔνθα ἐξετείνεται ἡ ἀρχαία Αἶγινα, εἶναι ὁρατὸν τὸ Α τμήμα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς¹.

Διακρίνεται μεγάλη ἀψίς, ἔχουσα διάμετρον ἑπτὰ περίπου μέτρων, περικλείουσα δὲ ἡμικυκλικὸν σύνθρονον καὶ ἰδιαιτέραν ἐν τῷ μέσῳ θέσιν διὰ τὴν ἐπισκοπικὴν καθέδραν. Εἰς τὴν διάμετρον τῆς ἀψίδος εὐρίσκεται κατὰ χώραν ἡ πλάξ τῆς βάσεως τῆς ἁγίας Τραπέζης μετὰ τὰ ἴχνη τῶν τεσσάρων αὐτῆς στηριγμάτων εἰς μικρὰν δὲ ἀπόστασιν ἐν τετραγώνῳ αἱ τέσσαρες βάσεις τοῦ κιβωρίου.

Αἱ παραστάδες τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς δὲν ἀντικρύζουσιν, ὅπως εἰς τὰς ἄλλας βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, κίονας, ἀλλὰ μεγάλους ὀρθογωνίους πεσσούς κατέχοντας τὴν θέσιν τῶν κτιστῶν στύλων τοῦ βυζαντινοῦ τέμπλου καὶ κειμένους εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν παραστάδων οὕτως, ὥστε ν' ἀφίνωνται μόνον δίοδοι πρὸς τὰ ἐκατέρωθεν παστοφῶρια (διαμόρφωσις δηλ. ἐξελιχθεῖσα ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ πέραν—λ. χ. ἐν ἁγία Εἰρήνῃ Κων/πόλεως καὶ εἰς τοὺς ναοὺς ἡμιβασιλικοῦ τύπου). Ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἁκρας τῶν πεσσῶν ἐκτείνεται τὸ μαρμάρινον τέμπλον, οὗτινος διεσώθη κατὰ χώραν ἡ βᾶσις φέρουσα ἴχνη τεσσάρων κιονίσκων. Τὸ τέμπλον συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ δεξιὸν κλίτος μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς.

Ἡ μορφή αὕτη τοῦ τέμπλου, ὅπως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις τοῦ ἱεροῦ βήματος, μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ βασιλικὴ αὕτη δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους (τὴν κάτωσιν τοῦ ὁρατοῦ τμήματος τῆς βασιλικῆς ταύτης παραθέτομεν κατωτέρω εἰς τὰ περὶ διαμορφώσεως τοῦ τέμπλου τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος).

¹ Τὴν ἔρευναν τῆς βασιλικῆς ταύτης θὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἑταῖρος τῆς γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Α. Μ.

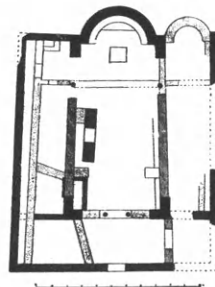
Schneider, εἰς ὃν ὀφείλω καὶ τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον πρόχειρον σχεδιογράφημα.

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΜΟΝΟΚΛΙΤΟΙ

Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν βασιλικῶν τούτων τοῦ ἀπλοῦ ἐλληνιστικοῦ τύπου κατατάσσομεν καὶ τὰς μονόκλιτους βασιλικάς. Αἱ μονόκλιτοι βασιλικαὶ κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν ἐχρησιμοποιήθησαν κυρίως ὡς μικρὰ παρεκκλήσια, ἐνιαχοῦ ὅμως καὶ ὡς αὐτοτελεῖς ἐπαρχιακοὶ ναοί, διεσώθησαν δὲ τοιαῦται εἰς διαφόρους χώρας, ὡς ἐν Β. Συρίᾳ¹, Μ. Ἀσίᾳ² καὶ ἄλλαχοῦ. Καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἐνεργουμένας ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφὰς μονόκλιτοι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ ἐν Μαντινείᾳ, ἐν Σάμῳ, ἐν Νικοπόλει κ. ἄλλ. μὴ μελετηθεῖσαι εἰσέτι. Αἱ μέχρι τοῦδε ἐπαρκῶς ὁπωσδήποτε ἐρευνηθεῖσαι εἶναι δύο: μία ἐν Ἀττικῇ ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Ἀλιμοῦντος καὶ ἑτέρα ἐν τῇ νήσῳ Καρπάθῳ.

25. Βασιλικὴ Ἀλιμοῦντος παρὰ τὰς Ἀθήνας.

Ἡ μικρὰ αὕτη βασιλικὴ (11×5 μ.) (εἰκ. 28)³ κατ' ἀρχὰς μὲν ἰδρύθη μονόκλιτος ἔπειτα δὲ ἠρῴνθη εἰς τρίκλιτον, ὡς δεικνύει σαφῶς ἡ διαφορὰ τῆς τοιχοδομίας τῆς Α. πλευρᾶς (ἡ παλαιὰ διὰ πλίνθων καὶ μεγάλων λίθων καὶ ἡ δευτέρα δι' ἀργολιθοδομῆς)· ἡ μεταγενεστέρα τρίκλιτος βασιλικὴ ἔχει κιονοστοιχίας ἐκ τεσσάρων κίωνων εἰς τὴν θέσιν τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πρώτου ναοῦ, προσετέθη δὲ εἰς ταύτην καὶ νάρθηξ μετὰ τριβήλου ἐπεστρωμένα ἐν μέρει διὰ πλίνθων τῆς παλαιότερας οἰκοδομῆς. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἐποχὴν, φαίνεται, ὅτι ἀνήκει καὶ ὁ κτιστὸς ἄμβων ὁ ἀνευρεθεὶς ἀριστερὰ τοῦ μέσου κλίτους, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἁγία τράπεζα· αἱ μετασκευαὶ ὅμως αὗται ἐγένοντο πάντως εἰς παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν — κατὰ τὸν 6^{ον} καὶ 7^{ον} αἰῶνα — διότι δὲν προσετέθησαν ἀψίδες εἰς τὰς θέσεις ἃς κατέλαβον μετὰ ταῦτα ἡ πρόθεσις καὶ τὸ διακονικὸν (ἡ ὑπάρχουσα ἀψὶς εἰς τὸ διακονικὸν προέρχεται προφανῶς ἐκ τρίτης ἐποχῆς — βυζαντινῆς). Τοῦ ἀνευρεθέντος τέμπλου αἱ βάσεις χωροῦσι μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, χρησιμοποιοῦνται δὲ οἱ πρῶτοι κίονες τῶν κιονοστοιχιῶν διὰ τὴν στήριξιν τῶν θωρακίων, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ τέμπλον τοῦτο εἶναι τῆς δευτέρας ἐποχῆς.

Εἰκ. 28. Βασιλικὴ Ἀλιμοῦντος (παρὰ τὰς Ἀθήνας).

Ἐκ τῆς ἀγ. Τραπέζης ἀνευρέθησαν: ἡ καλύπτουσα τὸ τετράγωνον πλινθόκτιστον «ἐγκαίνιον» (βάθ. 0,30 μ.) πλάξ, μαρμάρيني δοκοὶ χρησιμοποιούμενοι ὡς βάσεις τῶν τεσσάρων αὐτῆς στηριγμάτων, ἐξ ὧν δηλοῦται ὅτι ἡ ἄνω πλάξ τῆς ἀγ. Τραπέζης ἦτο τετράγωνος (1.15×1.15 μ.), προσέτι δὲ τμήματα στρογγύλης τραπέζης μετ' ἐγγαράκτου σταυροῦ, περὶ ὧν γενήσεται λόγος καὶ κατωτέρω.

26. Βασιλικὴ Ἀρκασίας Καρπάθου.

Ὅλος ἀσυνήθων διαστάσεων διὰ μονόκλιτον βασιλικὴν εἶναι ἡ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀρκα-

1 Βλ. H. W. Bayer, Der syrische Kirchenbau, Berlin, 1925, σ. 105 κέ.

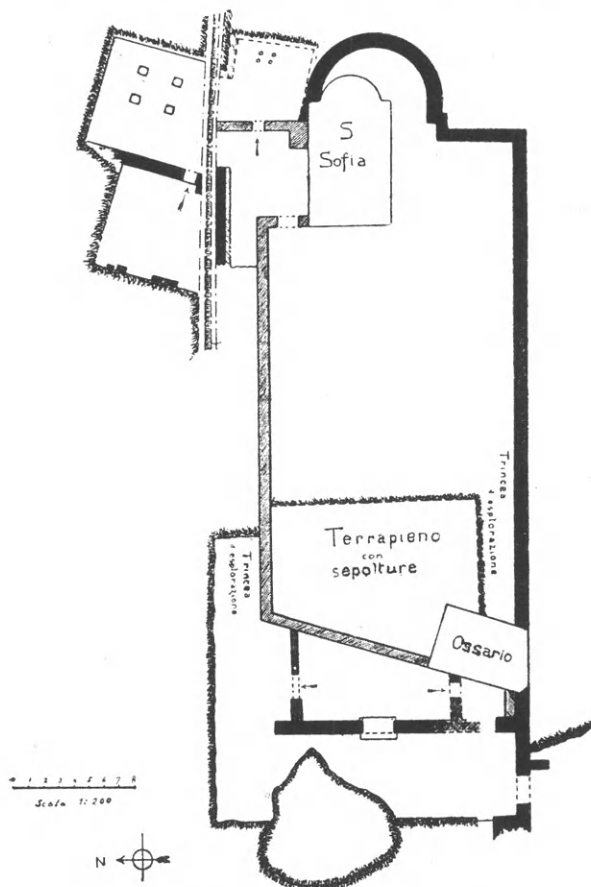
2 Πρβλ. Wiegand, Priene, ε. ἀ. σ. 480.

3 Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς γερμανικῆς ἀρ-

χαιολογικῆς σχολῆς (Dr Wrede) ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀρχαιολογικῶν ἐν Ἀλιμοῦντι (παρὰ τὸν συνοικισμὸν Καλαμάκι πλησίον τοῦ Π. Φαλήρου) ἐρευνῶν, παρεχωρήθη δὲ εὐγενῶς καὶ εἰς ἡμᾶς ἡ κάτοψις.

σίαν τῆς νήσου Καρπάθου ἐλθοῦσα δι' ἀνασκαφῶν τῶν Ἰταλῶν εἰς φῶς βασιλικὴ τῆς ἀγίας Ἀναστασίας, χρονολογουμένη εἰς τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος (εἰκ. 29)¹.

Εἰκ. 29. Βασιλικὴ Ἀρκασίας Καρπάθου.

Παρὰ τὰς μεταγενεστέρας μετασκευὰς καὶ προσθήκας διηκρινίσθη τὸ σχεδιάγραμμα αὐτῆς, ὅμοιον εἰς τὰς λεπτομερείας πρὸς τὰς τρικλίτους βασιλικάς, ἥτοι μέγα ἐπίμηκες κλίτος (41 × 21 μ.) μετὰ μιᾶς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος πρὸς ἀνατολὰς, ἥτις ὑπερβαίνει τὸ ἡμικύκλιον καὶ ἐπὶ ἰδιαιτέρας ἐξοχῆς τοῦ τοίχου ἀνοιγομένης, ὅπερ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην βασιλικὴν παρατηρεῖται. Καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτη ἔχει πρὸς δυσμὰς τριμερῇ νάρθηκα καὶ ἐξωνάρθηκα, εἰς τὴν βορειοανατολικὴν δὲ γωνίαν ὑπάρχουσι προσκτίσματα πιθανῶς ἀρχικά, διότι εἶναι ἐπεστρωμένα διὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου. Καλῶς διατηρούμενον μωσαϊκὸν δάπεδον ἔχει καὶ ὁλόκληρος ἡ βασιλική, φέρει δὲ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο ἀξιολόγους ἐπιγραφὰς² καὶ πλουσίας διακοσμήσεις ἐκ γεωμετρικῶν θεμάτων καὶ ἐξ ἄλλων παραστάσεων φυτῶν καὶ ζώων.

Ἡ ἔλλειψις οἰουδὴποτε ἵχνους στυλοβάτου ἢ κιόνων ἐπὶ τοῦ συνεχοῦς μωσαϊκοῦ δαπέδου ἔπεισε τὸν ἀνασκάψαντα, ὅτι

πρόκειται περὶ μονοκλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΜΕΤΑ ΕΓΚΑΡΣΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ

Ἡ δευτέρα ὁμὰς τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀναφανεισῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν — σπουδαιότερα τῆς πρώτης — ἔχει εὐρὺ ἐγκάρσιον κλίτος ἐκτεινόμενον ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος. Τοῦτο δὲν εἶναι ὁμοιόμορφον εἰς πάσας τὰς βασιλικάς, ἀλλὰ δεικνύει ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν· ἀλλαχοῦ εἶναι ἀπλοῦν περιοριζόμενον εἰς τὸ πλάτος τῆς βασιλικῆς, ἀλλαχοῦ ἐξέχει εἰς

1 Βλ. G. Jacobich, *Edifici bizantini di Scarpanto, mosaici ed iscrizioni*, Rodi, 1925· πρβλ. καὶ Al. Della Seta, ἐν *Bollettino d'arte*, Agosto, 1924 σ. 81 κέ. (R. Scuola archeologica Italiana di Atene), ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνωτέρω παρατιθέμενη κάτοψις τοῦ μνημείου.

2 Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἀναγράφουσα τοὺς κτίτορας· ἐπίσκοπον (Κῦρον) καὶ κληρικούς,

Ἰάκινθον (ἐνδοξότατον κουβικουλάρην), Ἰσίδωρον (ἐπίτροπον δεσποτικόν), Ἰωάννην (ἐλεοπράτην), Κυριακὸν (νοτάριον), ὡς καὶ τοὺς ψηφοθέτας· Γεώργιον καὶ Κοσμᾶν· βλ. Jacobich, ἔ. ἀ. σ. 29 κέ. πρβλ. αὐτόθι σ. 35 (Μαρτύριον καὶ Φαυστῖνον ψηφοθέτας), σ. 26 (πρεσβύτερον Ἀλύπιον τὸν ποιήσαντα τὸ ἔργον), σ. 10 (Μηνᾶν μετὰ παντός τοῦ ἐνταῦθα κλήρου) κλπ.

σχῆμα Τ, ἀλλαχοῦ καταλήγει εἰς κόγχας καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος πέραν τοῦ ἱεροῦ βήματος.

Ἡ παρατηρουμένη πλουσία αὕτη ποικιλία εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους τῶν ἐλληνικῶν βασιλικῶν δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ρώμης, ὅπου τὰ ἐγκάρσια κλίτη τῶν βασιλικῶν εἶναι ὁμοιόμορφα καὶ ἐλεύθερα, ἄνευ οὐδενὸς χωρισμοῦ¹, ἐνῶ τὰ τῶν ἐλληνικῶν βασιλικῶν χωρίζονται εἰς τρία συνήθως διαμερίσματα διὰ κιονοστοιχιῶν καὶ θωρακίων ἢ ἔχουσι συνθετώτερον τὸν χωρισμόν.

Τὸ ἐγκάρσιον κλίτος, ὅπερ προῆλθε προφανῶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς εὐρύνσεως τοῦ ἱεροῦ βήματος ἕνεκα τῶν ἀναγκῶν τῆς λατρείας καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληρικῶν, εἶναι μία τῶν σπουδαιοτέρων ἐνσυνειδήτων ἐξελίξεων τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς, συναντῶμεν δὲ τοῦτο εἰς πλείστας χώρας μὲ ποικιλίαν μορφῶν.

Ἡ Μ. Ἀσία παρουσιάζει πλουσίαν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, συγγενῇ ἐν μέρει πρὸς τὴν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Παλαιστίνη, τῶν ὁποίων τὰ μνημεῖα σχετίζονται στενῶς πρὸς τὸ Βυζάντιον. Ἡ ἀναζήτησις μιᾶς πηγῆς (ὡς τῆς Ρώμης, τῆς Παλαιστίνης κλπ.) διὰ τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων τύπων τῆς χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς δὲν εὐρίσκει πλέον ὁπαδούς. Ἡ ἐπισταμένη ἐξέτασις τῶν μνημείων εἰς ὅλας τὰς χώρας καταδεικνύει ὁλονέν, ὅτι ἐκάστη χώρα ἐπεξεργάζεται μὲ ἰδίας δυνάμεις καὶ ἰδίας προσαρμογὰς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς ἐξελίξεως καὶ μετατροπῆς τῶν τύπων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου αἱ ὁμοιοὶ λειτουργικαὶ ἀνάγκαι ἐπιφέρουσι τὴν ἐνότητά.

Ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῶν βασιλικῶν μὲ ἐγκάρσιον κλίτος γνωστὴ ἦτο μόνον ἡ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης· δι' ἀνασκαφῶν ἀνευρέθησαν δύο ἐν **Πελοποννήσῳ** (εἰς Ἐπίδαυρον καὶ Κόρινθον), τέσσαρες ἐν **Ἡπείρῳ** (δύο εἰς Νικόπολιν καὶ ἀνὰ μία εἰς Λωδώνην καὶ Παραμυθίαν), δύο ἐν **Στερεᾷ Ἑλλάδι** (ἐν Δαφνουσίῳ Λοκρίδος καὶ παρὰ τὸν Ἴλισσόν ἐν Ἀθήναις) καὶ μία εἰς τὰς **νήσους** (εἰς Θάσον).

Ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων τὴν ἀπλουστέραν μορφήν ἔχει ἡ βασιλικὴ τῆς Κορίνθου, δύο εἶναι πεντάκλιτοι μεγάλων διαστάσεων μετ' ἐγκαρσίου κλίτους (Ἐπιδάυρου καὶ Νικοπόλεως Β), δύο ἕτεραι ἔχουσι τὸ ἱερὸν αὐτῶν βῆμα τρίκογχον (Λωδώνης καὶ Παραμυθίας), τρεῖς ἐξέχον (Νικοπόλεως Α, Δαφνουσίαν καὶ Ἀθηνῶν) καὶ δύο ἔχουσι σταυρικὸν σχῆμα (Θάσου καὶ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν κατὰ πιθανὴν ἀποκατάστασιν), ἃς καὶ κατ' εἶδος περιγράφομεν κατωτέρω κατὰ τὰ σπουδαιότερα αὐτῶν σημεῖα.

Α. ἈΠΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕΤΑ ΕΓΚΑΡΣΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ

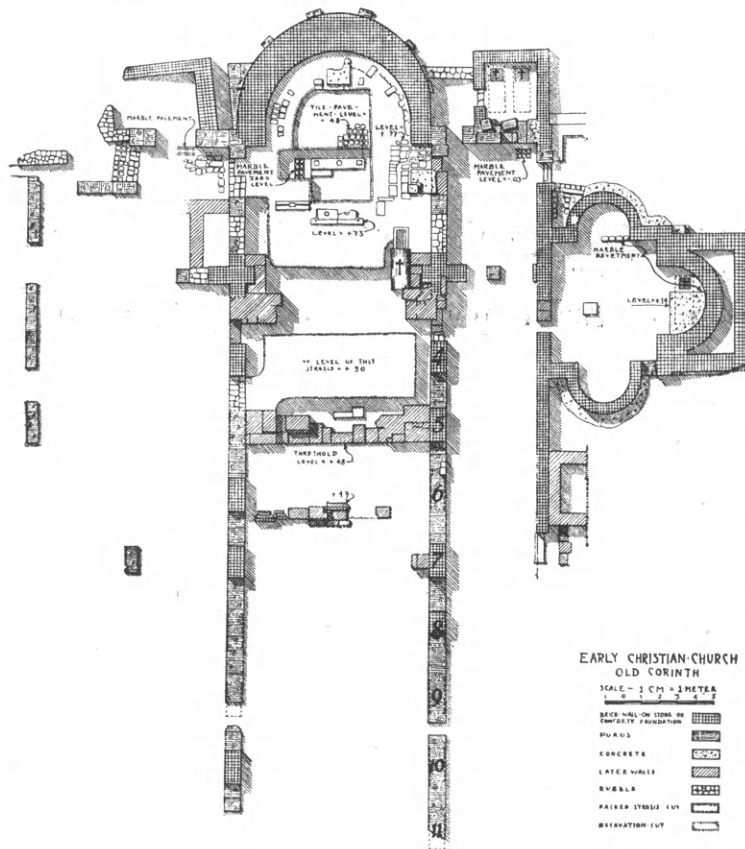
1. Βασιλικὴ τῆς παλαιᾶς Κορίνθου.

Τὴν ἀπλουστέραν καὶ συγχρόνως θεμελιώδη μορφήν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος συναντῶμεν εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Κορίνθου² (**εἰκ. 30**). Αὕτη εἶναι τρί-

¹ Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἐν Ρώμῃ ἡ βασιλικὴ τοῦ S. Vincenzo ed Anastasio, ἡ σημερινὴ ὁμῶς μορφή τῆς ὁποίας προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν (πρβλ. Kraus, *Gesch. d. chr. Kunst*, I, Freiburg i. B. 1896, σ. 317).

² Ἀνεσκάφη μέγα τμῆμα αὐτῆς ἐσχάτως ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς, ἥτις μέλλει νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀνασκαφὴν πρβλ. Carpenter, *Amer. Journal of Arch.* 1929 N° 3 σ. 385, ὁπόθεν καὶ ἡ παρατιθεμένη κάτοψις.

κλίτος, ἐκτισμένη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἔχει ἐξέχουσαν ἡμικυκλικὴν καὶ ἐξωτερικῶς ἀψίδα, τρίκογχον πρόσκτισμα—πιθανώτατα Μαρτύριον—εἰς τὴν Ν. πλευρὰν παρὰ τὸ ἱερόν καὶ δύο ἀσύμμετρα διαμερίσματα ἐξωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου· τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ ναοῦ παρα-

Εἰκ. 30. Βασιλικὴ ἐν Κορίνθῳ.

μένει εἰσέτι ἀνεξερευνήτων. Τὸ πρὸ τῆς ἀψίδος ἐγκάρσιον κλίτος, πλάτους 6 μ., ἥτοι μικροτέρου τοῦ πλάτους τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, χωρίζεται ἀπὸ τοῦ κυρίου ναοῦ διὰ σταυρικών τοίχων ἐν εἵδει πεσσῶν. Οὗτοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ὑπῆρχον τόξα καὶ εἰς τὰ τέσσαρα μέρη, ἥτοι: εἰς τὸ κέντρον τὸ «θριαμβευτικόν» τόξον, εἰς τὰ πλάγια κλίτη—ἀντικρύζοντα μικρὰς παραστάδας—μικρότερα τόξα ἐν εἵδει εἰσόδων, πρὸς τὸ μέρος δὲ τοῦ ἱεροῦ—ἀντικρύζοντα τὰς παραστάδας τοῦ Α. τοίχου—ἕτερα τόξα χωρίζοντα τὸ ἐγκάρσιον εἰς τρία κλίτη. Τὰ ἐντὸς τοῦ ἐγκαρσίου τόξα θὰ ἦσαν δύο ἐκατέρωθεν, ὡς δηλοῦται ἐξ ὑπάρχοντος εἰς τὸ μέσον αὐτῶν πορτίνου λίθου διὰ τὴν θεμελίωσιν κίονος, κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλας βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, ὡς τῆς Δωδώνης (βλ. κατωτέρω).

Ὁμοίαν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν συναντῶμεν εἰς τὴν μικρασια-

τικὴν βασιλικὴν Kanitelideis εἰς τὸ κέντρον τῆς Κιλικίας, ἥτις σφύζεται εἰς ἱκανὸν ὕψος¹. Οἱ αὐτοὶ σταυρικοὶ πεσσοὶ ὑπάρχουσι καὶ ἐκεῖ, σχηματίζοντες ἐγκάρσιον κλίτος ἐν εἵδει τριμεροῦς ἱεροῦ, ὡς καὶ διαμερίσματα ἐξωθεν τῶν πλαγίων κλιτῶν πρὸς Α, ἃν καὶ εἶναι ἄλλως ἐκεῖ διαμορφωμένα. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Κορίνθου δύο μεταγενέστερα δάπεδα, καλύπτοντα εἰσέτι τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ ἱεροῦ ὡς καὶ τοῦ λοιποῦ ναοῦ, δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν ἐξακριβώσιν τῆς ἀρχικῆς διατάξεως τοῦ ἱεροῦ βήματος εἰς τὰς λεπτομερείας αὐτοῦ.

Β'. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΠΕΝΤΑΚΛΙΤΟΙ ΜΕΤ' ΕΓΚΑΡΣΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ

2. Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου.

Μία τῶν ἀρχαιοτέρων πιθανῶς βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος, πεντάκλιτος μετ' ἐγκαρσίου

¹ Περὶ τῆς βασιλικῆς ταύτης δὲν ἔχομεν εἰμὴ μόνον ἀτελεῖς παρατηρήσεις καὶ δύο πρόχειρα σχέδια, πρβλ. Langlois,

Voyage dans la Cilicie, 1861 σ. 225 καὶ Strzygowski, Kleinasiens ε. ἀ. σ. 53 εἰκ. 40/41.

κλίτους, εἶναι ἡ βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀνευρεθεῖσα ἀνατολικῶς τῶν προπυλαίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (*εἰκ. 32*)¹.

Ὁλόκληρον τὸ συγκρότημα τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης βασιλικῆς μετὰ τοῦ αἵθριου καὶ τῶν προσαρτημάτων ἔχει μέγιστον μῆκος 60 μ. καὶ πλάτος 45 μ., στερεῖται δὲ τὸ ὅλον σχεδιάγραμμα αὐστηρᾶς συμμετρίας καὶ ἐνότητος.

Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς, πλὴν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, εἶναι σχεδὸν τετράγωνον (24×22 μ.), διαίρεται δὲ διὰ κιονοστοιχιῶν, ἐξ ὧν σφύζονται μόνον οἱ στυλοβάται, εἰς πέντε κλίτη, ὧν τὸ μέσον εἶναι διπλασίον πλάτους τῶν πλαγίων καὶ εὐρέθῃ ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκῶν ἐξ ἀπλῶν γεωμετρικῶν σχεδίων, ἐνῶ τὰ πλάγια εἶναι ἐπεστρωμένα διὰ πλίνθων.

Πρὸς Δ. ἡ βασιλικὴ φέρει νάρθηκα, ἐκτεινόμενον ἐκατέρωθεν πέραν τοῦ ναοῦ διὰ τῆς προσθήκης τετραγώνων διαμερισμάτων· πλάγιος νάρθηξ, πιθανῶς κατηχουμενεῖον, διηρημένον εἰς τέσσαρα διαμερίσματα, κατέχει ὁλόκληρον τὴν Β. πλευρὰν τῆς βασιλικῆς, βορείως τοῦ ὁποίου — εἰς τὴν εὐθυγραμμίαν τοῦ Δ. νάρθηκος — ὑπάρχει τὸ βαπτιστήριον. Τοῦτο — εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου, περιβάλλεται κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς ὑπὸ ἐπιμήκων διαμερισμάτων, ὅπως περίπου τὸ βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς τῆς Μιλήτου. Εἰς τὸ κέντρον εὐρίσκεται ἡ κτιστὴ κολυμβήθρα, ἣτις ἔχει σχῆμα κυκλικόν (βλ. εἰκόνα κατωτέρω). Ὁ νάρθηξ καὶ τὸ βαπτιστήριον εἶναι ἐπεστρωμένα διὰ μωσαϊκῶν.

Πρὸς Δ. τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται μέγα αἶθριον, τρίστρονον, μὲ προσκτίσματα ἐκατέρωθεν καὶ εἰσόδους κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς. Ἡ κυρία εἴσοδος πρὸς Δ. ἔχει πρόπυλον, ἐκτεινόμενον ἐκατέρωθεν καθ' ὅλον τὸ πλάτος ὡς στοά, ἀνέρχεται τις δὲ εἰς τοῦτο διὰ τριῶν βαθμίδων. Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ αἵθριου (ὅπως καὶ τῆς βασιλικῆς) διεσώθησαν μόνον οἱ στυλοβάται ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, εἰλημμένων ἐκ τῶν ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἐπιδαύρου· ἐτοίμου ὑλικοῦ ἐγένετο ἄφθονος χρῆσις καὶ εἰς τὴν τοιχοδομίαν καὶ εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἡ συνήθης ἐκ μεγάλων λίθων μὲ πλίνθους εἰς μικρὰν χρῆσιν.

Τὸ ἐγκάρσιον κλίτος χωρίζεται ἀπὸ τῆς βασιλικῆς διὰ πεσσῶν, οἵτινες εἰς τὰ ἔξω κλίτη ἐκτείνονται ὡς ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀφίνοντες μικρὰς διόδους· εἰς τὸ μέσον κλίτος τὸ μέγα ἄνοιγμα τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου, ἐστηρίζετο ἐκατέρωθεν εἰς κίονας, ὡς εἰκάζεται τοῦτο ἐκ τῶν τετραγώνων πλακῶν, αἵτινες παρατηροῦνται πρὸ τῶν πεσσῶν καὶ εἶναι ἴσου πλάτους πρὸς αὐτοὺς (*εἰκ. 31*). Κατὰ πλάτος τὸ ἐγκάρσιον χωρίζεται εἰς τρία κλίτη ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὴν προέκτασιν τῶν πλαγίων κιονοστοιχιῶν, ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶν παραστάδων, τῶν διασφωζομένων στυλοβατῶν καὶ μιᾶς ἀνευρεθείσης κατὰ χώραν βάσεως, ἡ θέσις τῆς ὁποίας μαρτυρεῖ τρίτοξον ἐκατέρωθεν κιονοστοιχίαν. Ὁ λοιπὸς χώρος τοῦ ἐγκαρσίου χωρίζεται πάλιν εἰς τὴν προέκτασιν τῶν κεντρικῶν κιονοστοιχιῶν δι' εἶδους κτιστῶν στυλοβατῶν πλάτους 1 μ., οἵτινες δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ τὰ βάθρα τῶν ἐδρῶν τῶν πρεσβυτέρων, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς διασωθείσης κατὰ μῆκος αὐτῶν βαθμίδος². Ἐφθانون δὲ ταῦτα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν πεσσῶν διὰ τὰ ἀφίνεται διόδος πρὸς τὰ παστοφόρια.

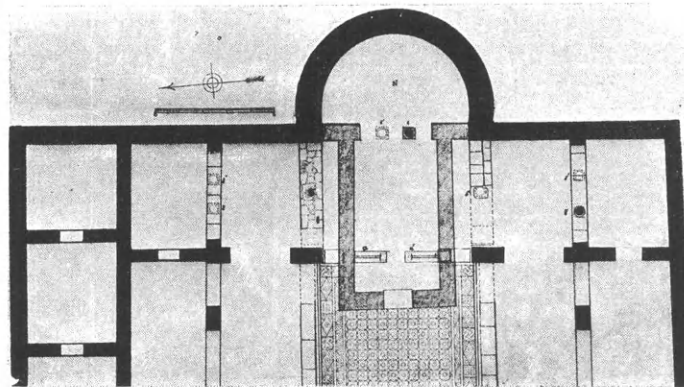
Ὁ κεντρικὸς χώρος, ἥτοι τὸ ἀρχικόν ἱερόν βῆμα καὶ ἡ ἀψὶς ἐχρησιμοποιήθησαν μεταγενεστέρως κτισθέντος ἐκεῖ τοῦ ναυδρίου τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, διεσώθη ἐν τούτοις ἐκ τῆς

1 Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ Π. Καββαδία, ὅστις ὅμως ἐξέλαβε ταύτην ὡς βασιλικὴν τῆς Ἀγορᾶς ρωμαϊκῶν χρόνων (ΑΕ. 1918, σ. 172 κέ.)· ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν ὡς παλαιὸν χριστιανικὸν μνημεῖον ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4 (1930) σ. 91 κέ. Ἡ παρατιθεμένη

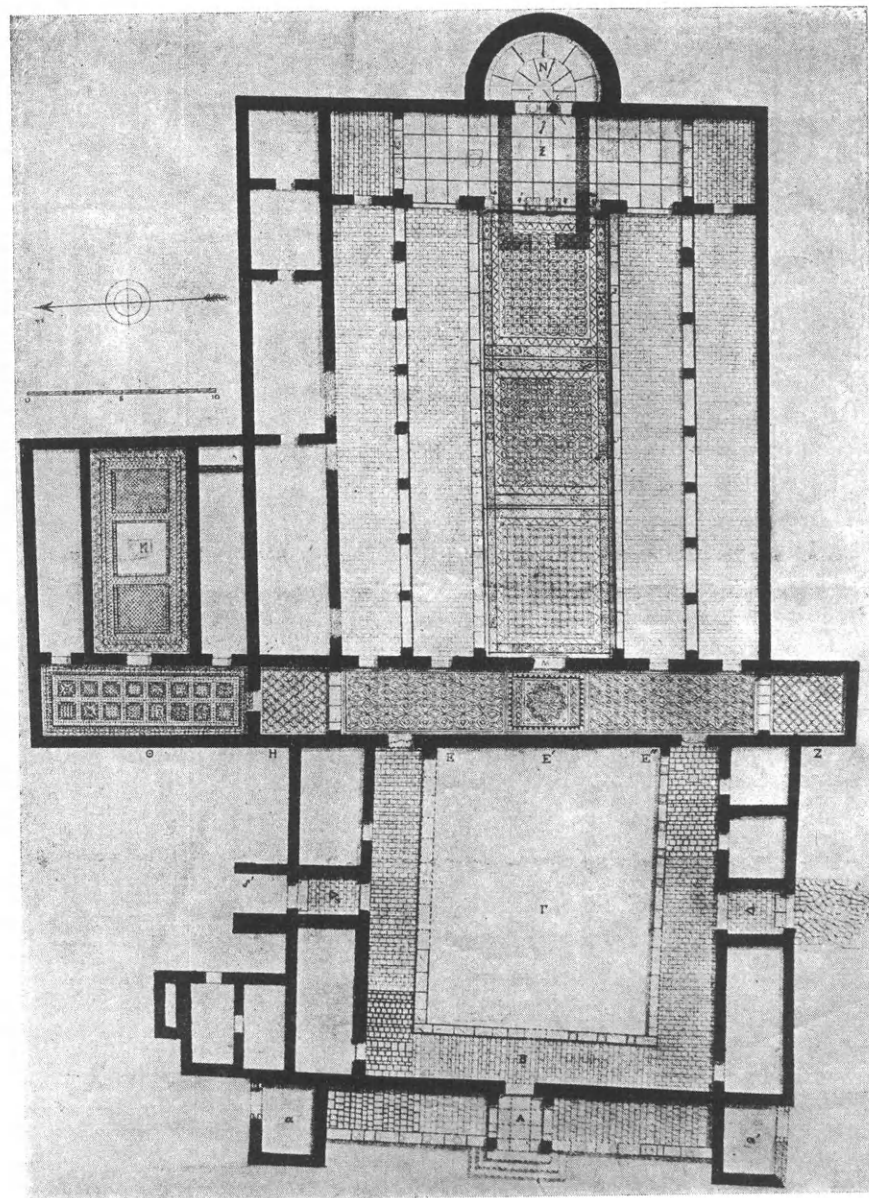
κάτοψις ὡς καὶ τὸ λεπτομερέστερον σχέδιον τοῦ βήματος δημοσιεύονται ἐνταῦθα κατὰ Καββαδίαν.

2 Τὴν λεπτομέρειαν ταύτην παρετήρησε καὶ ἀνεκοίνωσεν εὐγενῶς εἰς ἡμᾶς καὶ ὁ ἐσχάτως ἐργασθεὶς ἐν Ἐπιδαύρῳ συνάδελφος Α. Ὁρλάνδος.

Εἰκ. 31. Τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐπιδαύρου.

Εἰκ. 32. Ἡ βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου.

ἀρχικῆς διατάξεως τοῦ ἁγίου βήματος κατὰ χώραν ἡ μαρμαρίνη βάσις τοῦ ἀρχικοῦ χαμηλοῦ διαφράγματος τοῦ τέμπλου μὲ τὰ ἴχνη τῶν πεσσίσκων καὶ θωρακίων, τοποθετημένων εἰς τὸ διάμεσον τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου (βλ. εἰκ. 31). Εἰς τὰ πλάγια τοῦ ἱεροῦ βήματος δὲν ὑπῆρχον κιγκλίδες, διότι τὴν θέσιν των κατεῖχον τὰ βάθρα τῶν ἐδρῶν τῶν πρεσβυτέρων. Ἡ μεγάλη ἐξέχουσα καὶ ὑπερβαίνουσα τὸ ἡμικύκλιον ἀψίς, ἣτις ἔχει ἐλαφρῶς πεταλοειδὲς σχῆμα, χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου διὰ δύο κιόνων, ἐξ ὧν ἀνευρέθη ἡ μία βάσις· οὗτοι ὁμως ἐτέθησαν ἐκεῖ μεταγενεστέρως μὴ στερεούμενοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου, χρησιμοποιοιθέντες ἴσως εἰς τὸ τέμπλον τοῦ ναυδρίου, ὅπερ ἀνάγεται εἰς βυζαντινοὺς χρόνους ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς τοιχοδομίας του.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ μνημείου, τὸ ὅλον σχῆμα τῆς βασιλικῆς, τὰ σχέδια καὶ ἡ τεχνοτροπία τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων καὶ τὰ ὀλίγα διασωθέντα γλυπτὰ ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰῶνος.

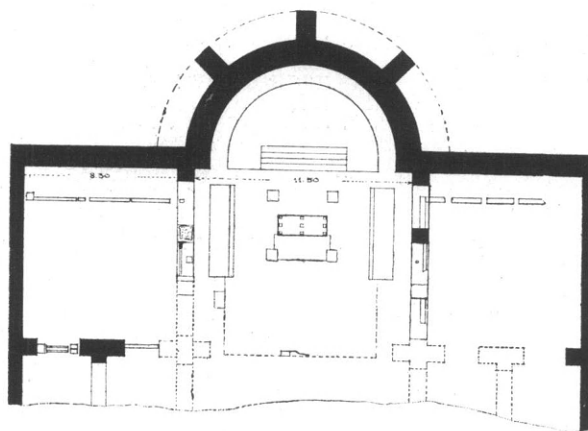
2. Βασιλικὴ Β. Νικοπόλεως Ἡπείρου.

Δευτέρα μεγάλη πεντάκλιτος μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους, αἰθρίου καὶ προσκτισμάτων βασιλικὴ ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἣτις μέλλει νὰ συνεχίσῃ αὐτάς¹. Ἡ πρώτη κατὰ τὸ ἔτος 1929 γενομένη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ διηυκρίνησε τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος (μήκους 69 μ.) καὶ τὸ μέγεθος τῆς βασιλικῆς (46.60×31,60 μ.), ἣτις ἐνομίσθη κατ' ἀρχὰς τρίκλιτος (εἰκ. 34). Αἱ ἀκολουθήσασαι συστηματικαὶ ἀνασκαφαί, ἀπεκάλυψαν ὁλόκληρον τὸ ἐγκάρσιον κλίτος (εἰκ. 33) καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τῶν κλιτῶν, ἐξ ὧν διαπιστοῦται, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο πεντάκλιτος μὲ εὐρύτατον τὸ μέσον κλίτος.

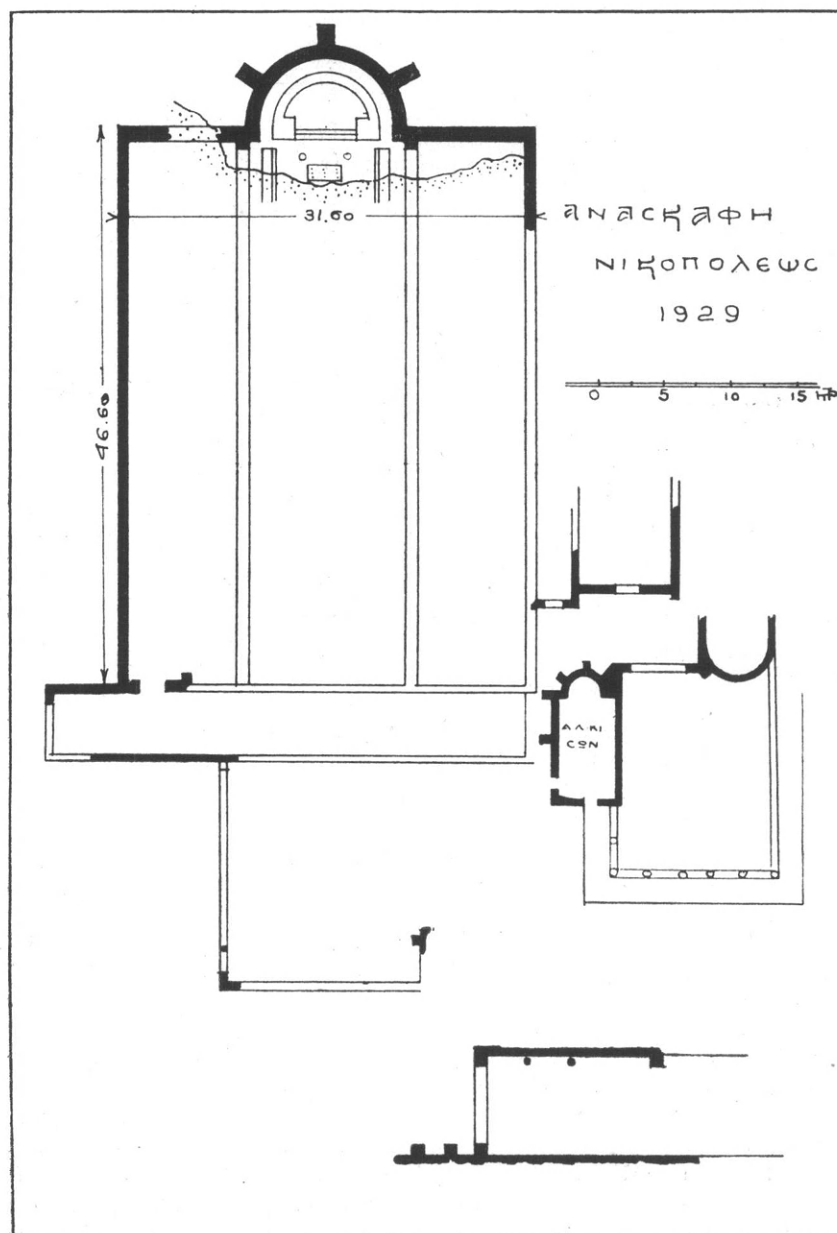
Τὸ ἐγκάρσιον κλίτος, ὅπως καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ἐπιδαύρου, δὲν ἐξέχει τοῦ πλάτους τῆς βασιλικῆς, εἶναι ὁμως κατὰ πολὺ εὐρύτερον καὶ χωρίζεται εἰς τρία κλίτη διὰ μαρμαρίνων πεσσῶν (δύο ἐκατέρωθεν ἐξ ὧν ἀνευρέθη κατὰ χώραν μόνον εἷς), οἵτινες συνεχίζουσι τὰς κεντρικὰς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς. Τὰ διάμεσα τῶν πεσσῶν τούτων ἐφράσσοντο διὰ θωρακίων (ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς τοιαῦτα μαρμάρινα μετ' ἀναγλύφων φατνώματα ρωμαϊκῶν χρόνων) οὕτως, ὥστε τὰ τρία μέρη τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους νὰ χωρίζωνται ἀπ' ἀλλήλων, ἀφίνονται δὲ μόνον στεναὶ δίοδοι εἰς τὰ δύο πρὸς ἀνατολὰς ἄκρα· αἱ δίοδοι αὗται συνεκοινώνουν πρὸς στενὸν μόνον μέρος τῶν πλαγίων διαμερισμάτων ἐν εἴδει δια-

11 Τὴν ἀνασκαφὴν ἐνεργοῦμεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ συναδέλφου καὶ ἀρχιτέκτονος Α. Ὁρλάνδου. Εἰς τὴν θέσιν τῶν προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶχεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1921 ἐνεργήσῃ δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων Α. Φιλαδελφεύς, ἀνεῦρε δὲ σύμπλεγμα οἰκοδομημάτων μετὰ μονοκλίτου παρεκκλησίου καὶ παρὰ τὸ κατώφλιον αἰθούσης ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τὴν ἐπιγραφὴν: «... ὁ ἁγιώτατος ἀρχι(ἐπίσκοπος) ... Ἀλκίσων ἐκτίσεν ... (ἐκ) θεμελίων τὸ πᾶν ἔργον»· κατὰ τὸ ἔτος 1926 ἐσυνεχίσαμεν τὴν ἐκκαθάρισιν μερῶν τοῦ συμπλέγματος τούτου μετὰ τοῦ Φιλαδελφῆ (περὶ τῶν ἐξενεχθεισῶν τότε ὑποθέσεων πρβλ. Α. Φιλαδελφῆ, Χριστιανικὸν Ἱδρυμα Νικοπόλεως ΔΧΕ, Δ' 1928 σ. 46 κέ. καὶ Γ. Σωτηρίον ἐν ΠΑΕ τοῦ ἔτους 1926 σ. 122 κέ.) καὶ ἀπὸ τοῦ 1929 εἰς τὰς ἐνεργουμένας μετὰ τοῦ Α. Ὁρλάνδου ἀνασκαφὰς ἀπεδείχθη τὸ σύμπλεγμα τοῦτο πρόσκτισμα

μεγάλῃς βασιλικῆς προσηρημένον εἰς τὴν νοτίαν αὐτῆς πλευρᾶν (βλ. εἰκ. 34). Περὶ τοῦ Ἀλκίσωνος γνωρίζομεν, ὅτι ἀρχιεράτευσεν τῆς Νικοπόλεως ἐπὶ Αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α' (491-518) (πρβλ. Le Quien, OC. II σ. 314)· εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ὁμως τῆς μεγάλῃς βασιλικῆς ἀνεύρομεν τὴν ἐπιγραφὴν «Καὶ τοῦτο τὸ καλὸν Δουμετίου». Δουμετίους ἦ Δομιτίους, ἀρχιερεῖς Νικοπόλεως, γνωρίζομεν δύο ἐκ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ βασιλικῇ (περὶ ἧς κατωτέρω) ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ αὐτῆς δαπέδου· τούτους πρέπει ἴσως νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸ β'. ἤμισιν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος (πρβλ. καὶ Π. Φουρίκη, Νικόπολις-Πρέβεζα, ἐν Ἡπειρ. Χρονικοῖς Γ' 1928 σ. 151 κέ.)· δυνάμεθα ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν: τὴν μὲν βασιλικὴν κτίσμα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰ. τὰ δὲ πρόσκτισμα τὰ ἱδρυμένα ὑπὸ τοῦ Ἀλκίσωνος κτίσματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ.

Εικ. 33. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς Νικοπόλεως Β. (ἀνασκαφαὶ 1930).

Εικ. 34. Βασιλική Β Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου.

δρόμων ἀποκλειομένων καὶ τούτων δι' ὑψηλῶν θωρακίων (ἐξ ὁμοίων φατνωμάτων) τοῦ λοιποῦ χώρου.

Διὰ θωρακίων ἐφράσσοντο καὶ τὰ πλάγια κλίτη τῆς βασιλικῆς ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου (εἶναι ἡ μόνη βασιλική, εἰς ἣν διεσώθησαν κατὰ χώραν οὐ μόνον αἱ βάσεις αἱ φέρουσιν τὴν ἐγκοπὴν διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν θωρακίων ἀλλὰ καὶ παραπλεύρως αὐτὰ τὰ θωράκια).

Εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος τοῦ ἐγκαρσίου ἀνευρέθη ὁλόκληρος ἡ διάταξις τοῦ ἱεροῦ βήματος ὁμοία — πλὴν ἀσημάντων διαφορῶν — πρὸς τὴν προγενεστέρως ἀνευρεθεῖσαν ἐτέραν βασιλικὴν Α τῆς Νικοπόλεως (βλ. κατωτέρω) ἀλλὰ ἐν καλυτέρῃ καταστάσει. Ἡ διάταξις αὐτοῦ ὁμοιάζει ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ βήματος τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν Νικοπόλει ὁ ἐν τῇ ἀψίδι ἐπισκοπικὸς θρόνος ἐξαίρεται πλειότερον ὑψούμενος 1.55 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου μὲ πέντε βαθμίδας, ἐν ᾧ τὰ βάθρα τοῦ συνθρόνου τῶν πρεσβυτέρων τὰ ἐκτισμένα ἐκατέρωθεν εἶναι χαμηλότερα (ὑψους 0,65 μ.) μὲ δύο βαθμίδας, ἔναντι τοῦ συνθρόνου τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν τοῦ ἔχοντος πάντα τὰ βάθρα τῶν θρόνων εἰς ὁμοιον ὕψος (ἐνὸς μέτρου) μὲ τέσσαρας βαθμίδας. Ἐτέρα διαφορὰ παρατηρεῖται ἐν Νικοπόλει ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν διαδρόμου σχηματιζομένου μεταξὺ τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ἔνθα ὑπάρχουσι δύο κόγχαι, ὡς ἀνευρέθησαν τοιαῦται καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου¹. Τὸ ὑψηλὸν δάπεδον τῆς ἀψίδος διατηρεῖ τὸ μαρμαροθέτημα αὐτοῦ, ὅπως καὶ τὸ κατὰ μίαν βαθμίδα ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ ἐγκαρσίου δάπεδον τοῦ ἱεροῦ βήματος.

Ἐξ εὐρεθέντων εἰς τὸν πέριξ χώρον πεσίσκων μετὰ ἡνωμένου κίονος, προερχομένων ἐκ τοῦ τέμπλου, δηλοῦται ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο ὑψηλὸν (βλ. καὶ κατωτέρω).

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὀρθογωνίου χώρου τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τοῦ συνθρόνου ἀνευρέθη ἡ μεγάλη πλάξ τῆς βάσεως τῆς ἀγ. Τραπέζης μὲ ἐννέα λαξεύματα διὰ τὴν προσαρμογὴν ἰσαριθμῶν στηριγμάτων τῆς ἄνω πλακὸς καὶ αἱ τέσσαρες βάσεις τοῦ κιβωρίου τοποθετημέναι ἐπὶ ὑψηλοτέρου κατὰ μίαν βαθμίδα πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ λοιποῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ βήματος. Πρὸ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς κάτω πλακὸς τῆς ἀγ. Τραπέζης ἀνευρέθη πλατεῖα μαρμαρίνη βαθμὶς, ἔνθα προφανῶς ἴστατο ὁ λειτουργός, ὑπενθυμίζουσα ἀρχαῖα πρότυπα (πλάξ προθύσεως).

Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς διεσώθη εἰς τὸ ὕψος τοῦ μεγάλου ἀνοίγματος τοῦ παραθύρου, δεξιὰ δὲ ἀνοίγεται καὶ μικρὰ πύλη ἐν τῇ ἀψίδι, δι' ἧς ἐπικοινωνεῖ ὁ ἐσωτερικὸς διάδρομος πρὸς τὰ ἔξω.

Γ'. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΡΙΚΟΓΧΟΙ

4. Βασιλικὴ ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἡπείρου.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ τεμένου τῆς ἀρχαίας Δωδώνης εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀναφανῇ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἐντελέστερον ἐσχάτως ἐρευνηθεῖσα². Αὕτη εἶναι τρίκλιτος μὲ

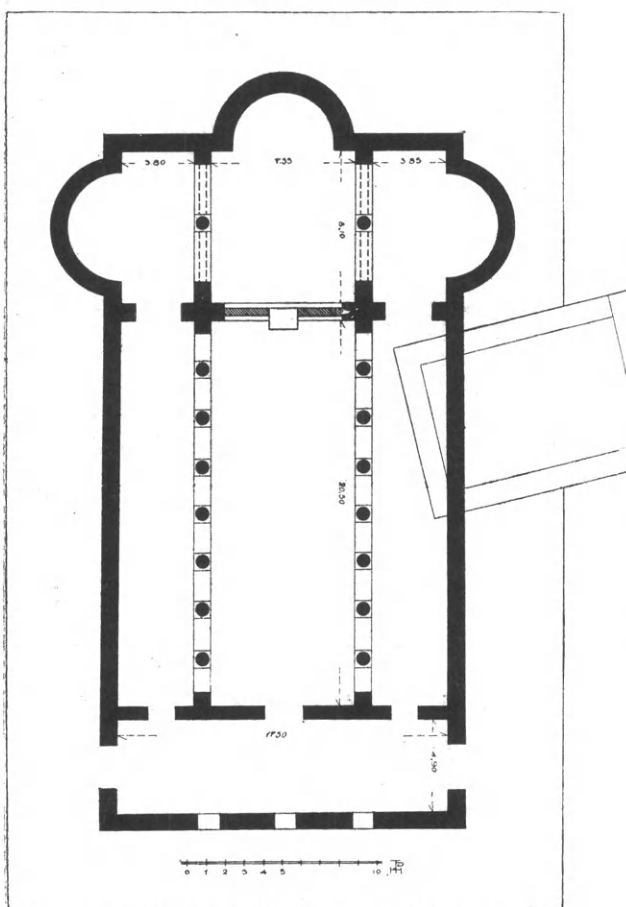
¹ Βλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφῇ, Ἀρχαιολ. Δελτίον τοῦ ἔτους 1922, σ. 152 κέ.

² Ἡ βασιλικὴ αὕτη, ἀτελῶς ἀνασκαφείσα ὑπὸ Καραπά-

νου παλαιότερον, ἡρευνήθη ἐσχάτως συμπληρωματικῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ ἡ παρατιθεμένη κάτοψις.

κιονοστοιχίας ἐξ ἑπτὰ κιόνων καὶ νάρθηκα, εἶναι δὲ συγγενεστάτη πρὸς τὴν βασιλικὴν τῆς Κορίνθου ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν καὶ τὸ ἐγκάρσιον αὐτῆς κλίτος. Τοῦτο ὁμῶς παρουσιάζει ἐνταῦθα μίαν περαιτέρω ἐξέλιξιν. Ἐν καὶ ἡ βασιλικὴ τῆς Δωδώνης εἶναι

Εἰκ. 35. Βασιλικὴ ἐν Δωδώνῃ.

μικροτέρων διαστάσεων τοῦ ναοῦ τῆς Κορίνθου (34×22 μ.), ἔχει τὸ ἐγκάρσιον αὐτῆς κλίτος εὐρύτερον (8.10 μ.), δύο δὲ ἀψίδες προστίθενται εἰς τὰ πλάγια αὐτοῦ οὕτως, ὥστε ὁ ναὸς ἀποβαίνει τρίκογχος¹ (εἰκ. 35).

Οἱ πεσσοὶ οἱ χωρίζοντες τὴν βασιλικὴν ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους εἶναι καὶ ἐνταῦθα ὅμοιοι μὲ τοὺς περιγραφέντας ἀνωτέρω πεσσούς τῆς βασιλικῆς τῆς Κορίνθου. Ὁ χωρισμὸς τοῦ ἐγκαρσίου εἰς τρία κλίτη γίνεται διὰ δύο ἐκατέρωθεν τόξων καὶ κιόνος, ὡς δεικνύουσι σαφῶς αἱ ἀνευρεθεῖσαι βάσεις κιόνων, δι' ὧν οἰοῦνται συνεχίζονται αἱ κιονοστοιχίαι τῆς βασιλικῆς.

Ὁ κεντρικὸς οὗτος χώρος τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἀποτελεῖ τὸ ἱερὸν βῆμα ὀγκώδεις λαξευτοὶ λίθοι, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ἐν Δωδώνῃ ὑλικοῦ, ἐχρησιμοποιήθησαν ἀντὶ θωρακίων τοῦ χαμηλοῦ τέμπλου, ὅπερ ἐξετείνετο ἐν μὲν τῇ προσόψει εἰς τὰ διάμεσα τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου — ἀφίνοντα εἴσοδον ἐν τῷ μέσῳ — ἐν δὲ ταῖς πλαγίαις πλευραῖς εἰς τὰ διάμεσα τῶν κιόνων τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους. Οὕτω τὸ ἱερὸν βῆμα ἀπεκλείετο πανταχόθεν χωρὶς νὰ συγ-

κοινωνῇ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰ ἐκατέρωθεν διαμερίσματα τοῦ ἐγκαρσίου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολίαν τῆς βασιλικῆς, ἡ μία ἀψὶς καὶ ἡ μορφὴ τοῦ τέμπλου ματυροῦσιν ἐποχὴν οὐχὶ μεταγενεστέραν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

5. Βασιλικὴ ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἠπείρου.

Εἰς θέσιν «χάλασμα» ἔξω τῆς Παραμυθίας καὶ πρὸς νότον αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἐτέρα βασιλικὴ τρίκογχος κατόπιν νεωτάτων ἀνασκαφῶν μὴ συμπληρωθεισῶν εἰσέτι ὁρατὴ ἦτο ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, σφζομένη ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος 5-6 μ., τὴν δὲ θέσιν τοῦ ἱεροῦ καταλαμβάνει νεώτερον ναῦδριον² (εἰκ. 36).

Ἡ βασιλικὴ αὕτη εἶναι μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων (μέγιστον μῆκ. 23 μ. καὶ πλάτ.

¹ Βλέπε τὰς κατωτέρω περὶ τρικόγχων παρατηρήσεις.

² Καὶ τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀνέσκαψεν ὁ καθηγητὴς Δ. Εὐαγγελίδης, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ ἡ εὐγενὴς παραχωρη-

θεῖσα κάτοψις. Τὴν βασιλικὴν ταύτην ὡς καὶ τὴν προηγουμένην θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς ὁ ἀνασκάψας ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι.

14.50 μ.), ἔχει εὐρὺ ἐγκάρσιον κλίτος (5.30 μ.) ἀδιαίρετον, φέρον μεγάλας πλαγίας κόγχας ἴσης διαμέτρου καὶ μόνον κατὰ τι ἀβαθεστέρας τῆς κεντρικῆς κόγχης (2.30 ἔναντι 2.60 μ.), ἥτις ἔχει δύο ἀντηρίδας.

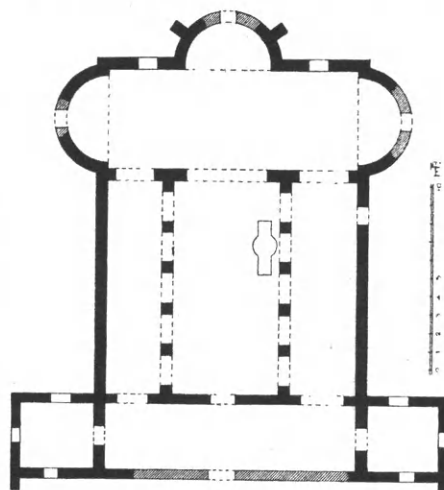
Τὸ κύριον σῶμα τοῦ ναοῦ, εὐρύτερον εἰς πλάτος (11.60×13.70 μ.), χωρίζεται διὰ τεσσάρων ἐκατέρωθεν τετραγώνων κτιστῶν πεσσῶν βαινόντων ἐπὶ ὑψηλοῦ κτιστοῦ στυλοβάτου (0,35 μ.). Δεξιὰ τοῦ ἄξονος καὶ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου πεσσοῦ ἀνευρέθη τὸ κάτω μέρος κτιστοῦ ἐπίσης ἄμβωνος εἰς τὸ σῶμα κυκλικὸν σχῆμα μὲ κλίμακας πρὸς Α καὶ Δ.

Διὰ τριῶν θυρῶν ἡ βασιλικὴ συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν νάρθηκα, ὅστις ἐκατέρωθεν φέρει ἐξέχοντα τετράγωνα διαμερίσματα συγκοινωνοῦντα διὰ θυρῶν, ἀπὸ τῶν ἄκρων δὲ τῶν διαμερισμάτων τούτων συνεχίζονται πρὸς δυσμὰς τοῖχοι, ὑποδηλοῦντες τὴν ὑπαρξιν αἰθρίου ἢ ἄλλων προσκτισμάτων.

Ἡ τοιχοποιία ἀποτελεῖται, ὥς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀφθόνου κονιάματος καὶ ἔχει ἀκανονίστους σειρὰς παρεντιθεμένων ὀπτοπλίνθων· τὰ τόξα θυρῶν καὶ παραθύρων εἶναι πάντα ἐκτισμένα δι' ὀπτοπλίνθων. Περί τῆς στεγάσεως αὐτῆς ὡς καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως ὑπερώων δὲν ὑπάρχουσι μέχρι τοῦτε ἐνδείξεις.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη συνδέεται, ὥς πρὸς τὸ τρίκογχον, μὲ τὴν τῆς Δωδώνης, ἀποτελεῖ ὅμως ἐξαιρέσιν μεταξὺ τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὸ ἀδιαίρετον ἐγκάρσιον κλίτος τῆς, σπάνιον ἐν τῇ Ἀνατολῇ πλὴν τῆς Μ. Ἀσίας (Σαγαλάσσοῦ), καὶ διὰ τὴν χρῆσιν τετραγώνων πεσσῶν ἀντὶ κιόνων.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν, τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἶναι ἀνεπαρκῆ. Ἡ παραλλαγή ὅμως ἀπὸ τοῦς συνήθεις τύπους, ὁ κτιστὸς ἄμβων κλπ. ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τοὺς μετὰ τῶν Ἰουστινιανὸν χρόνους.

Εἰκ. 36. Βασιλικὴ ἐν Παραμυθίᾳ.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον τῶν τρικόγχων βασιλικῶν παρατηροῦμεν, ὅτι τρίκογχοι βασιλικαὶ εἰς τὴν μορφήν τῆς βασιλικῆς Kherbet-bou-Addoufen ἐν Ἀφρικῇ¹ καὶ τοῦ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ μοναστηρίου τῆς Αἰγύπτου², δικαιολογοῦσι τὰς παρατηρήσεις τοῦ Wulff, ὅτι τὸ τρίκογχον δὲν εἶναι οὔτε προβαθμὶς οὔτε μετατροπὴ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, ἀλλὰ ἔνωσης τοῦ τρικόγχου τῶν κοιμητηρίων μὲ τὴν βασιλικήν³. Ἡ μορφή ἐν τούτοις τοῦ τρικόγχου ἱεροῦ τῶν βασιλικῶν τῆς Δωδώνης καὶ Παραμυθίας μὲ τοὺς ἀνατολικοὺς τοίχους μακροῦς, ὅσον εἶναι τὸ πλάτος τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἀπομακρύνεται πολὺ τοῦ τρικόγχου τῶν κοιμητηρίων καὶ δεικνύει ἀκριβῶς ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μιᾶς πλουσιωτέρας διαπλάσεως τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους. Πιθανὸν ἐκ τῶν τριχόρων τῶν κοιμητηρίων νὰ εἰσῆλθον τὸ πρῶτον αἱ τρεῖς ἀψίδες εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, κατόπιν ὅμως διετηρήθησαν χρησι-

¹ Βλ. κάτοψιν ἐν Holtzinger, Altchr. u. byz. Baukunst, ἔ. ἀ. σ. 113 εἰκ. 140.

² Βλ. κατόψεις τῶν πολλάκις δημοσιευθέντων μνημείων

τούτων τῆς Αἰγύπτου ἐν Wulff, Altchr. u. byz. Kunst, ἔ. ἀ. I σελ. 223 κέ. εἰκ. 221-224.

³ Wulff, ἔ. ἀ. σ. 205.

μοποιηθεῖσαι δι' εὐρυτέραν διάπλασιν τοῦ ἐγκαρσίου, ὅπως ἐνταῦθα, ἄλλοτε τοῦ νάρθηκος, ὅπως εἰς βασιλικὴν παρὰ τὴν Σμύρνην (Gül - Baktsché) καὶ καθεξῆς.

Δ'. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΜΕΤΑ ΕΞΕΧΟΝΤΟΣ ΕΓΚΑΡΣΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ

6. Βασιλικὴ Α. Νικοπόλεως τῆς Ἡπείρου.

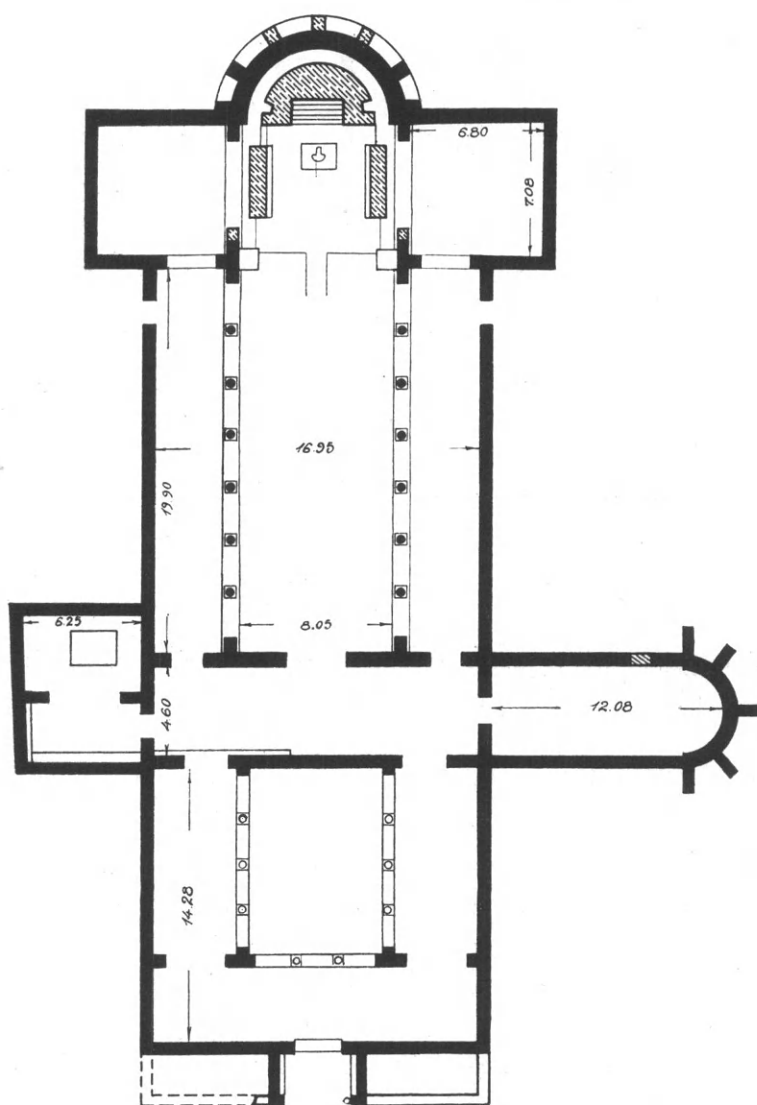
Ἐν Νικοπόλει τῆς Ἡπείρου ἀνευρέθη τῷ 1915 ἀξιόλογος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ

ἔχουσα τὴν γνωστὴν μορφήν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἐξέχουσιν εἰς σχῆμα Τ, ὅπως εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ρώμης καὶ Μ. Ἀσίας (εἰκ. 37)¹.

Ὁ ναὸς οὗτος, εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀφιερωμένος κατὰ τὰς ἀνευρεθείσας ἐπιγραφάς, ἔχει τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις καὶ τὸ μέγα αἶθριον τῶν ἐλληνιστικῶν βασιλικῶν, ὀλικοῦ μήκους 56 μ. Αἱ κιονοστοιχίαι ἐξ ἑξ. κιόνων ἐστήριζον πιθανώτατα καὶ ὑπερῶα.

Τὸ ἰσχυρῶς ἐξέχον ἐγκάρσιον κλίτος χωρίζεται καὶ ἐνταῦθα, ὅπως εἰς ἄλλας βασιλικὰς, εἰς τρία μέρη διὰ μεγάλων τόξων· νεώτεραι ἔρευναι ἐν τῷ ἱερῷ διεπίστωσαν, ὅτι τὸ θριαμβευτικὸν τόξον ἐστηρίζετο ἐπὶ μαρμαρίνων πεσσῶν, διότι διασφύζονται τόρμοι καὶ αὐλακες εἰς τὰς κατὰ χώραν τετραγώνους πλάκας, ἐφ' ὧν οὗτοι ἔβαινον.

Ἐπίσης διηυκρινίσθη καὶ ἡ διάταξις τοῦ συνθρόνου καὶ τοῦ τέμπλου, ὅπερ ἔχει ὁμοίαν διάταξιν πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ βήματος τῆς ἀνευρεθείσης ἐν Νικοπόλει μεγαλυτέρας πεντακλίτου βασιλικῆς (βλέπε τὴν ἀνωτέρω περιγραφ-

Εἰκ. 37. Βασιλικὴ Α. Νικοπόλεως.

φήν). Ἀνεύρομεν μάλιστα ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν γλυπτῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς καὶ τμήμα τοῦ συνεχοῦς μαρμαρίνου καθίσματος τῶν πρεσβυτέρων, περὶ τοῦ ὁποίου λέγομεν κατωτέρω.

¹ Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ Α. Φιλαδελφέως καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ ἔτους 1916, συνεπληρώθη δὲ ἡ σκαφικὴ ἔρευνα τοῦ προπύλου καὶ τοῦ βήματος ὑφ'

ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τελευταίας ἐρεύνης ἐγένετο κατὰ παρακλησίν μου ὑπὸ Α. Ὁρλάνδου καὶ ἡ παρατιθεμένη κάτωψις.

Αἱ χαμηλαὶ κιγκλίδες τοῦ ἱεροῦ βήματος εἶχον τὴν διάταξιν καὶ τὴν μορφήν τῶν κιγκλίδων τοῦ βήματος τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνταῦθα εἰς τὰς γωνίας ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῶν πεσσῶν τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου. Τὸ δάπεδον τοῦ βήματος εἶναι κατὰ μίαν βαθμίδα ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ χώρου τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους καὶ τοῦ περὶ τὴν ἀψίδα διαδρόμου. Ὁ διάδρομος οὗτος, ὡς καὶ ὁ ὅμοιος διάδρομος ἐν τῇ πεντακλίτῳ βασιλικῇ Β τῆς Νικοπόλεως (βλ. περιγραφὴν ἀνωτέρω), ἔχει προφανῶς λόγον νὰ ἐπικοινωνῶσι τὰ δύο πλάγια μέρη τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους χωρὶς νὰ διέρχωνται διὰ τοῦ ἱεροῦ βήματος. Εἰς τὸ κέντρον ἀνευρέθη ἐκ τῆς ἀγίας Τραπεζῆς τὸ «ἐγκαίνιον» εἰς σχῆμα Τ ἐκτισμένον ἐκ κορασανίου καὶ ἔχνη τῆς θέσεως τῆς πλακὸς τῆς βάσεως τῆς ἀγίας Τραπεζῆς.

Ὁ πρὸς Δ τῆς βασιλικῆς νάρθηξ εἶναι, ὡς συνήθως, ἀπλοῦς, συγκοινωνεῖ διὰ τριῶν θυρῶν μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ, διὰ δύο δὲ θυρῶν πρὸς τὸ αἶθριον φέρει ἐκατέρωθεν προσκτίσματα, ἐξ ὧν τὸ δεξιὸν ἀπολήγει εἰς ἀψίδα μὲ ἀντηρίδας, ὅπως παρατηροῦνται τοιαῦται καὶ εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ βήματος, τὸ δὲ πρὸς Β πρόσκτισμα διαιρεῖται εἰς δύο ὀρθογωνίους αἰθούσας ἐν αἷς θὰ ἡδύνατο ν' ἀναζητηθῇ τὸ βαπτιστήριον (ὅπερ ὅμως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται ὅτι ἄλλως εἶχε χρησιμοποιηθῇ). Τὸ αἶθριον ἔχει τρεῖς εὐρείας στοὰς (4.30 μ.) ἐξ ὧν ἡ πρὸς Δ, χωρίζεται διὰ τοίχων καὶ εἰσόδων ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων, ὅπως βλέπομεν τὸ τοιοῦτον εἰς τὴν βασιλικὴν Α τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν. Συμπληρωματικαὶ ἀνασκαφαί, γενόμεναι ἐσχάτως ἔξωθεν τοῦ αἰθρίου, ἔφερον εἰς φῶς τοὺς τοίχους τοῦ προτύλου κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως, οἵτινες κάμπτονται εἰς γωνίας πρὸ τῆς εἰσόδου, σχηματίζοντες ἰδιαίτερον πρὸ τῆς κυρίας πύλης πρόπυλον, ἔφερον δὲ πιθανώτατα κίονας κατὰ μῆκος, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰς βασιλικὰς Ἐπιδαύρου καὶ θεσσαλικῶν Θηβῶν.

Εἰς τὸ ὅλον σχεδιάγραμμα ἡ βασιλικὴ αὕτη τῆς Νικοπόλεως διακρίνεται διὰ τὰς καλὰς ἀναλογίας τῆς μεταξὺ ὧν ἐν Ἑλλάδι ἀνευρεθεισῶν μέχρι τοῦδε βασιλικῶν μετ' ἐγκαρσίου κλίτους, ἔχει δὲ καὶ τὰ ἀξιολογότερα μωσαϊκὰ δάπεδα, ἐνθα ἀναγινώσκονται καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ κτίτορος Δουμετίου Α' ἀρχιεπισκόπου Νικοπόλεως κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα καὶ τοῦ συνεχιστοῦ τῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ Δουμετίου Β' (βλ. ἀνωτ. σημ. ἐν σελ. 201). Ἐπομένως ἔχομεν πρὸ ἡμῶν κτίσμα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

7. Βασιλικὴ Δαφνουσίων.

Ἐν Δαφνουσίῳ παρὰ τὰ χωρία Ἀρκίτσα καὶ Λιβανάτες τῆς Λοκρίδος ἀνευρέθη ἐσχάτως μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων (ὀλικοῦ μῆκ. 30 μ.) βασιλικὴ (εἰκ. 38), ἔχουσα τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ ἐξέχοντος εἰς σχῆμα Τ ἐγκαρσίου κλίτους, ὅπως καὶ ἡ βασιλικὴ Α ἐν Νικοπόλει¹.

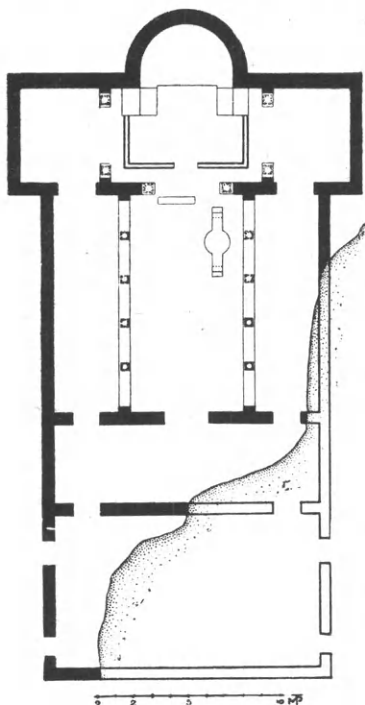
Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς ἔχει τὸ πλάτος μεγαλύτερον τοῦ μήκους. Αἱ κιονοστοichia, ἐκ τεσσάρων μόνον κιόνων, βαίνουσιν ἐπὶ ὑψηλοῦ (0,28 μ.) καὶ λίαν στενοῦ στυλοβάτου (0,50 μ.), ὅπερ ἀποδεικνύει καὶ ὅτι δὲν ἔφερεν ὑπερῶα. Ἡ βασιλικὴ ἔχει νάρθηκα καὶ εὐρὺν ἐξωνάρθηκα ἀντὶ αἰθρίου, ὅπως καὶ ἡ βασιλικὴ τῆς Ὀλυμπίας.

Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους καὶ τοῦ τέμπλου παρουσιάζει διαφορὰς τινὰς ἀπὸ τὰς ἄλλας βασιλικὰς. Χωρίζεται σαφῶς ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ μακρῶν τοίχων καὶ κιόνων οὕτως, ὥστε νὰ περιορίζωνται τὰ ἀνοίγματα τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου καὶ τῶν πλαγίων. Τὸ θριαμβευτικὸν τόξον ἀντὶ πεσσῶν φέρει ἐνταῦθα κίονας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὰ

¹ Ἡ βασιλικὴ αὕτη ἀνεσκάφη ὑπὸ Α. Ὁρλάνδου καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Byzantion V - 1926/30 σ. 207 κέ.

χωρίζοντα τὸ ἐγκάρσιον τόξα στηρίζονται ἐπὶ κίωνων ἀντὶ παραστάδων, δὲν εὐρίσκονται δὲ εἰς τὴν προέκτασιν τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς, ὡς παρατηρεῖται εἰς τὰς ἄλλας βασιλικάς, ἀλλὰ μετετοπίσθησαν ὀλίγῳ πλαγιώτερον ἀφίνοντα οὕτως εὐρυχωρότερον τὸν κεντρικὸν χώρον.

Εἰκ. 38. Βασιλικὴ Δαφνουσίων
Λοκρίδος.

Τὰ χαμηλὰ διάτρητα θωράκια τοῦ τέμπλου, τὰ ἀποκλείοντα τὸ ἱερὸν βῆμα εἶναι τοποθετημένα ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ τούτου χώρου αὐτοτελῶς — ὅπως καὶ εἰς τὰς ἀπλᾶς βασιλικάς — οὐχὶ δὲ εἰς τὰ διάμεσα τοῦ θριαμβευτικοῦ καὶ τῶν πλαγίων τόξων τοῦ ἐγκαρσίου. Ἡ διάταξις τοῦ συνθρόνου καὶ τοῦ τέμπλου εἶναι ἐνταῦθα ὁμοία κατ' ἀρχὴν πρὸς τὴν διάταξιν τῶν βασιλικῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν καὶ Νικοπόλεως ἀλλ' ἀπλουστέρα. Τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος ἐν τῇ βασιλικῇ ταύτῃ εἶναι ὑψωμένον μόνον 0,60 μ., διὰ τὴν ἀνοδὸν δὲ εἰς τοῦτο χρησιμοποιεῖται ἡ πρώτη βαθμὶς τῶν πλαγίων συνθρόνων, ἅτινα ἐνταῦθα εἶναι προσκεκολλημένα εἰς τοὺς τοίχους παρὰ τὴν ἀψίδα (ὅπως εἰς τὰς θεσσαλικὰς Θήβας) κατὰ πολὺ ὅμως μικρότερα εἰς μῆκος (1.50 μ.) διὰ τὸν μικρὸν ἴσως ἀριθμὸν τῶν ἱερέων¹.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ἡ βασιλικὴ αὕτη θεωρεῖται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὡς δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων καὶ μάλιστα ἐκ τῆς τέχνης καὶ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς δαπέδου.

8. Βασιλικὴ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἐν Ἀθήναις.

Ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸν Ἰλισσὸν καὶ ἔναντι τοῦ Ὀλυμπείου εἶχομεν ἀνασκάψει καὶ δημοσιεύσει τῷ 1919 ἀξιόλογον παλαιοχριστιανικὴν μετὰ ἐξέχοντος ἐγκαρσίου κλίτους βασιλικὴν (εἰκ. 39)². Συμπληρωματικαὶ ἀνασκαφαὶ γενόμεναι ἐσχάτως εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἰλισσοῦ διεπίστωσαν, ὅτι καὶ αὕτη ἔφερε πρὸ τοῦ νάρθηκος μέγα αἶθριον καὶ οὐχὶ μικρὸν ἐξωνάρθηκα ὅπως σημειοῦται ἐν τῷ παρατιθεμένῳ σχεδίῳ. Ὁ ἐξωτερικὸς τοίχος συνεχίζεται εἰς μῆκος 15 μέτρων, εὐρέθῃ δὲ καὶ ὁ κτιστὸς στυλοβάτης τῆς στοᾶς καὶ τμήματα τοῦ μωσαϊκοῦ αὐτῆς δαπέδου. Δὲν ἀπεκαλύφθη ὅμως ὁλόκληρον τὸ αἶθριον, διότι ἐντὸς αὐτοῦ ἔχουσι κτισθῇ οἰκήματα. Οὕτω τὸ μέγ. μῆκ. τοῦ μνημείου ἀνέρχεται εἰς 70 μ.

Ἐκεῖνο ὅπερ διακρίνει τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἰλισσοῦ ἀπὸ τὰς ἄλλας βασιλικάς εἶναι, ὅτι τέσσαρες ὀγκώδεις πεσσοὶ πρὸ τοῦ ἱεροῦ, ἄνωθεν δηλ. τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἐβάσταζον προφανῶς τροῦλλον ἢ ἡμισφαιρικὴν ὀροφήν. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ βασιλικὴ εἶναι ὁμοία πρὸς τὰς λοιπὰς βασιλικάς, ἔχουσα τὰς διαστάσεις μακρὰς καὶ στεγαζομένη διὰ ξυλίνης στέγης, ὡς δεικνύει τὸ

¹ Ὁ ἀνασκάψας (ἐ. ἀ. σ. 213) θεωρεῖ τὴν ὕψωσιν τοῦ δαπέδου τῆς ἀψίδος ὡς ἐξελιχθεῖσαν ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ ἐγκάρσια κλίτη τῶν βασιλικῶν τῆς Ρώμης. Τοῦτο δὲν δύναται τις νὰ δεχθῇ, διότι εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος τὸ ὑψωμένον δάπεδον τῆς ἀψίδος προέρχεται ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ ὡς Συνθρόνου, ἐν ᾧ ἡ μεγάλη ὕψωσις τοῦ ἱ. βήματος

τῶν βασιλικῶν τῆς Ρώμης, ὅπου τοῦτο παρατηρεῖται, προέρχεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως Κρύπτης (confessio· ὡς ἐν Torcello) ἢ εἶναι μεταγενεστέρα διασκευή, συμφώνως πρὸς τὴν μορφήν τῶν ἱερῶν τῆς Δύσεως καθόλου.

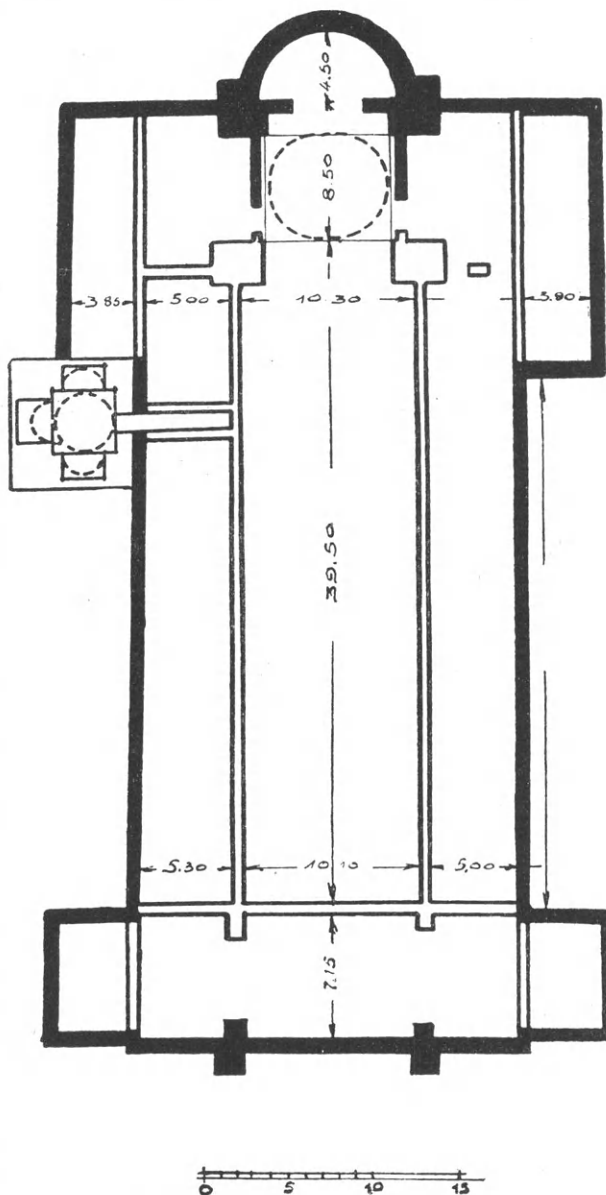
² Βλ. Γ. Σωτηρίου, Παλαιὰ χριστιανικὴ βασιλικὴ Ἰλισσοῦ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1919 σ. 1 κέ.

μικρὸν πάχος τῶν τοίχων. Κτιστοὶ στυλοβάται ἐξ ἀργῶν λίθων χωρίζουσι τὰ τρία κλίτη ἀπ' ἀλλήλων δι' ἀργολιθοδομῆς εἶναι ἐκτισμένοι καὶ οἱ λοιποὶ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς, φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται περὶ θεμελίων, διότι τὰ ὀλίγα ἀνευρεθέντα τμήματα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου κεῖνται ὑψηλότερον.

Ὁ νάρθηξ χωρίζεται ἐνταῦθα εἰς τρία διαμερίσματα διὰ τόξων, ἐκατέρωθεν δὲ ὑπάρχουσι διαμερίσματα μικρότερα κατὰ τι τοῦ πλάτους τοῦ νάρθηκος.

Τὸ ἐγκάρσιον κλίτος τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισσοῦ εἶναι εὐρύτερον τῶν λοιπῶν ἐγκαρσίων τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος οὐ μόνον ἔχον εἰς σχῆμα Τ πέραν τῆς βασιλικῆς ἀλλ' ἐκτεινόμενον πρὸς Δ πέραν τοῦ ἱεροῦ μέχρι τοῦ ὑπογείου Μαρτυρίου, ὅπερ εἶναι προσσηρημένον εἰς τὴν Β πλευράν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ προέκτασις τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, καίτοι αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς, ὡς ἐν Πέργῃ τῇ παλαιᾷ μητροπόλει τῆς Παμφυλίας¹ — μεθ' ἧς ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἰλισσοῦ ἔχει τὰς μεγαλυτέρας ἀναλογίας — καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐπίσης ἔχει ὁμοιότητα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέγα ἐγκάρσιον, μὲ τὰς βασιλικὰς τῆς Σαγαλασσοῦ, τοῦ ἁγίου Μηνᾶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (ἐνθα ὅμως ὑπάρχουσιν ἕτεροι λόγοι διὰ τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν, ὡς λέγομεν κατωτέρω). Ὁ τοίχος, ὁ χωρίζων τὰ ἐξέχοντα πέραν τῆς βασιλικῆς μέρη τοῦ ἐγκαρσίου, εἶναι προφανῶς τὰ θεμέλια τοῦ στυλοβάτου ἐφ' οὗ ἔβαινε κιονοστοιχία, ὅπως πιθανώτατα συμβαίνει καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Πέργης. Ἐπίσης ἀπεκλείετο τὸ ἐγκάρσιον καὶ ἀπὸ τῶν πλαγίων κλιτῶν τῆς βασιλικῆς, ὡς δεικνύουσι τοῦτο οἱ ὑπάρχοντες ἐκεῖ τοῖχοι. Τέλος οἱ μεταξὺ τῶν πεσσῶν τοῖχοι πιθανῶς νὰ περιορίζωνται μόνον εἰς τὰ θεμέλια ἵνα συνδέωσι τοὺς πεσσοὺς ἢ νὰ εἶναι λείψανα τοῦ συνθρόνου, ἀνάλογα πρὸς τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῇ ἀψίδι τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐπιδαύρου (βλ. ἀνωτέρω).

Τὸ ἱερὸν βῆμα ἐξετείνεται εἰς τὸν μεταξὺ τῶν πεσσῶν τετράγωνον χῶρον ὑψηλότερον κατὰ μίαν χαμηλὴν βαθμίδα τοῦ λοιποῦ ἐγκαρσίου, ὅπως καὶ εἰς τὰς δύο βασιλικὰς τῆς Νικοπόλεως καὶ τὴν βασιλικὴν τῆς Ἐπιδαύρου. Εἰς τὸ ἀριστερὸν διαμέρισμα τοῦ ἐγκαρσίου

Εἰκ. 39. Βασιλικὴ παρὰ τὸν Ἰλισσοῦ ἐν Ἀθήναις.

¹ Βλέπε κάτοψιν τοῦ μνημείου καὶ περιγραφὴν ἐν H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, Leipzig, 1908, σ. 47 κέ.

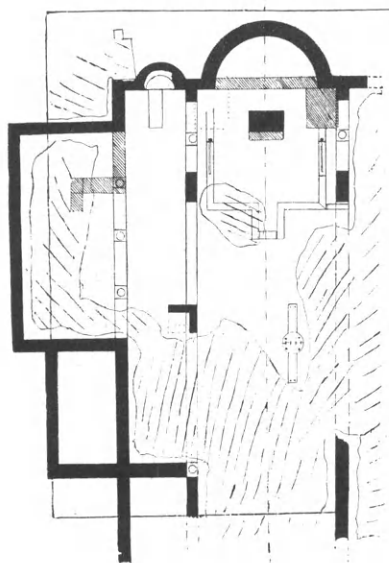
(εἰς τὴν θέσιν τῆς Προθέσεως) διεσώθη τὸ ἀρτιώτερον ἐν τῇ βασιλικῇ τμῆμα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου εὐρεθὲν εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0.40 μ. ὑψηλότερον τῶν σφζομένων ἐν θεμελίοις τοίχων. Ὑποθέτομεν ὅτι τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου ὁλοκλήρου τῆς βασιλικῆς, ἀνασκαφείσης βαθύτερον, οὐχὶ δὲ ὅτι τὸ ἐγκάρσιον κλίτος ἦτο ὑψηλότερον τῆς λοιπῆς βασιλικῆς.

Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἰλισσοῦ εἶναι πιθανῶς κτίσμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ἰδρυθεῖσα παραπλεύρως τοῦ κατὰ ἓνα αἰῶνα ἀρχαιότερου Μαρτυρίου τοῦ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Λεωνίδου.

Ε. ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΣΤΑΥΡΙΚΑΙ

9. Βασιλικὴ ἐν τῇ νήσῳ Θάσῳ.

Τὸ σταυρικὸν σχῆμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, βέβαιον παράδειγμα τοῦ ὁποίου ἐπὶ ἀνατολικοῦ ἐδάφους δὲν ἦτο μέχρι τοῦδε γνωστόν, ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας διὰ τῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου, μέρη μόνον τῆς ὁποίας ἤλθον ἐσχάτως εἰς φῶς δι' ἀνασκαφῶν (εἰκ. 40)¹. Ἀπεκαλύφθη ἡ ἀνατολικὴ κεραία τοῦ σταυροῦ, ἱκανῶς βραχεῖα,

Εἰκ. 40. Βασιλικὴ Θάσου.

ἡ ἐγκαρσία κεραία, χωριζομένη διὰ κιόνων, ὡς συνήθως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰ ἐγκάρσια κλίτη τῶν ἐν Ἑλλάδι ναῶν, καὶ μικρὸν μέρος τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς. Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ὑπάρχουσι καὶ μικροὶ πλάγιοι ἀψίδες (ἐξ ὧν ἀνεσκάφη ἡ μία), ὅπως καὶ εἰς τὴν σταυρικὴν βασιλικὴν Roccella di Squillace τῆς Καλαβρίας, τὴν ὁποίαν οἱ μελετήσαντες ἀνάγουσιν εἰς τὸν 4^{ον}-6^{ον} αἰῶνος².

Τὸ σταυρικὸν σχῆμα μόλις ἐμφανίζεται ἐνταῦθα, καθ' ὅσον τὸ Α σκέλος τοῦ σταυροῦ εἶναι λίαν βραχύ, ἀπεναντίας δὲ κυριαρχεῖ τὸ ἐγκάρσιον κλίτος, ὅπερ εἶναι εὐρύ, λίαν προεξέχον καὶ χωρίζεται εἰς πέντε κλίτη. Οὕτως ἡ μορφή τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους συνδέει καὶ τὴν βασιλικὴν τῆς Θάσου πρὸς τὰς λοιπὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, δύναται δὲ νὰ ἀποτελέσῃ ἡ βασιλικὴ αὕτη ἓνα κρίκον εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐξελίξεως τῶν βασιλικῶν μὲ ἐγκάρσιον κλίτος. Τὸ ἐξέχον τμῆμα τοῦ ἐγκαρσίου χωρίζεται διὰ κιονοστοιχίας, ὅπως εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἰλισσοῦ, διετηρήθησαν δὲ ἐνταῦθα καὶ αἱ τρεῖς βάσεις τῶν κιόνων τῆς κατὰ χώραν. Αἱ κιονοστοιχίαι τοῦ μέσου κλίτους τῆς βασιλικῆς ἐξηκολούθουν μέχρι τῆς ἀψίδος, ὅπως εἰς τὰς βασιλικὰς Ἐπιδάουρου, Δωδώνης καὶ τῆς πεντακλίτου βασιλικῆς τῆς Νικοπόλεως, ἐναλλασσόμεναι ἐνταῦθα πρὸς πεσσούς. Ἀτυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα θ' ἀπεκαλύπτοντο οἱ πεσσοὶ οἱ χωρίζοντες τὸ ἐγκάρσιον ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

Ὁ ναὸς ἔχει πρὸς Ν. τὸν προσανατολισμόν, εἰς νεωτέραν δὲ ἐποχὴν ἐτέθη τὸ ἱερὸν πρὸς ἀνατολάς, ὡς δεικνύουσιν οἱ εἰς ὕψος σφζόμενοι μεταγενέστεροι τοῖχοι σημειούμενοι εἰς τὸ ἐξέχον μέρος τοῦ ἐγκαρσίου. Μεταγενέστερον εἶναι ἴσως καὶ τὸ τετράγωνον τοιχάριον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ στυλοβάτου ἄγνωστον εἰς τί χρησιμεῖον.

¹ Ἡ ἐναρξὶς τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ν. Κοτζιά, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ τὸ σχέδιον.

² Πρβλ. Strzygowski, Kleinasien, Leipzig, 1903, σελ. 220 εἰκ. 155.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ βασιλικὴ διασφύζει τὰς μαρμαρίνας βάσεις τοῦ χαμηλοῦ τέμπλου, ὁμοίας ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὸ σχῆμα πρὸς τὰς τῶν βασιλικῶν Νικοπόλεως, Θεσσαλικῶν Θηβῶν καὶ ἄλλων. Ἡ ἁγία Τράπεζα εἰς τὸ μέσον δὲν ἔχει τὴν συνήθη μορφήν μαρμαρίνης Τραπεζῆς μὲ τέσσαρα στηρίγματα ἀλλ' εἶναι κτιστὴ καὶ ἐπενδεδυμένη δι' ὀρθομαρμαρώσεως.

Ὁ ἄμβων τοῦ ναοῦ εἰς τὸ συνηθέστερον σχῆμα, ἥτοι κυκλικὸς βασταζόμενος ὑπὸ τεσσάρων κιόνων μὲ δύο κλίμακας πρὸς Α καὶ Δ, διεσώθη κατὰ τὴν βάσιν δεξιὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους.

Προκειμένου περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ μνημείου, ὁ ἀνασκάψας θεωρεῖ τὴν βασιλικὴν ταύτην κτίσμα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

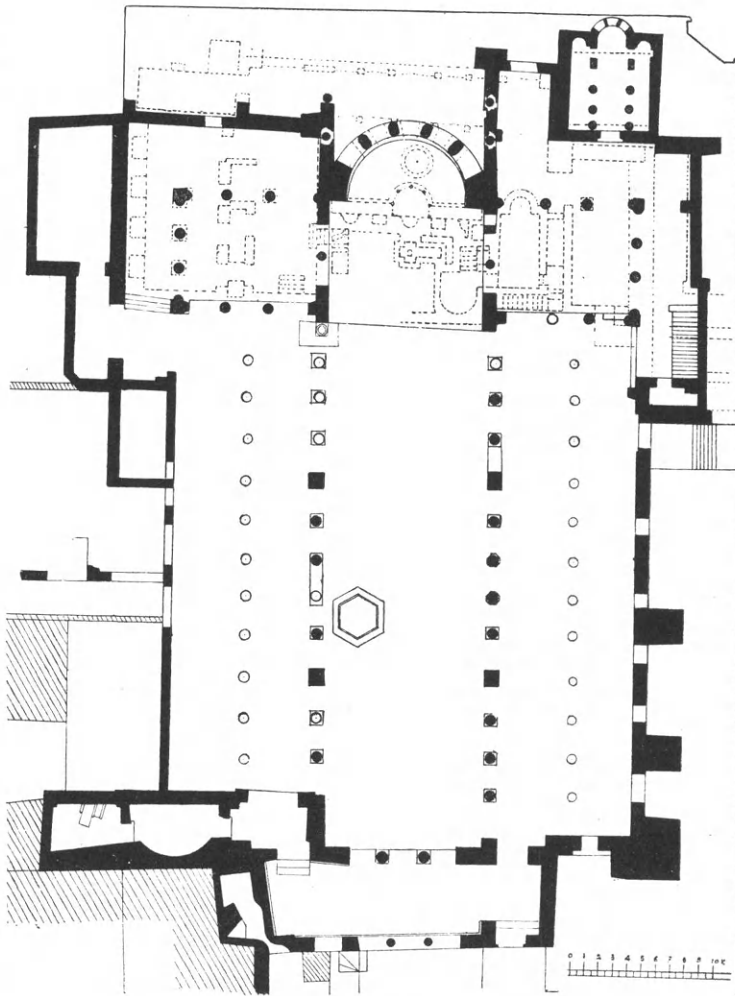
10. Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Μεταξὺ τῶν βασιλικῶν τῆς καθόλου Ἀνατολῆς γνωστοτέρα εἶναι ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ἡ καυθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1917, ἥς τὴν κάτοψιν παραθέτομεν ἐνταῦθα (εἰκ. 41), καθόσον αἱ ἐσχάτως γενόμεναι ἐν αὐτῇ ἔρευναι διηλεκρίνισαν σημεῖα τινὰ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ (τοῦ κτισθέντος, ὡς γνωστόν, τῷ 412 μ.Χ.), δι' ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηρικθῇ τὸ σταυρικὸν αὐτοῦ σχῆμα¹.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη εἰς τὴν σημερινήν της μορφήν, ἥτοι τὴν πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς, εἶναι κτίσμα προερχόμενον ἐκ μεγάλων καὶ ἄλλεπαλλήλων ἐπισκευῶν, εἰς ἃς ὀφείλονται αἱ πολλαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ σχεδιαγράμματος καὶ τῆς οἰκοδομῆς.

Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς, πεντάκλιτον, εἶναι πλατύ, σχεδὸν τετράγωνον, ὅπως εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ἐπιδαύρου, ὁ νάρθηξ ἀσυνήθως βραχύς, τὸ δὲ αἶθριον, ὡς δύναται νὰ συμπεράνη τις κατόπιν τοῦ γενομένου ἐσχάτως καθαρισμοῦ, ἦτο ἀρχικῶς μικρόν.

Τὸ ἐξέχον ἐγκάρσιον κλίτος παρουσιάζει ἰκανὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἐγκάρσια τῶν βασιλικῶν Ἰλισσοῦ, Πέργης καὶ ἄλλων ὡς πρὸς τὸ μέγα πλάτος καὶ τοὺς τέσσαρας κεντρικοὺς πεσσούς,

Εἰκ. 41. Βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

¹ Εἰς τὴν πολλάκις δημοσιευθεῖσαν βασιλικὴν ταύτην τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. βιβλιογραφίαν ἐν Diehl-Le Tourneau

- Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918 σ. 61 κέ.) ἐνηργήσαμεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1917 ἀνασκάψας,

πρὸς τὴν βασιλικὴν δὲ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ Αἰγύπτου, ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ἐγκαρσίου εἰς σχῆμα Π, ὥστε νὰ σχηματίζονται πτερύγια. Ἄλλ' αἱ ὁμοιότητες αὗται εἶναι, φαίνεται, συμπτωματικά, διότι εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὀφείλονται καὶ εἰς ἄλλην αἰτίαν.

Κάτωθεν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1917 μεγάλη κρύπτη — εἰς ἣν μάλιστα ὀφείλεται καὶ ἡ ὕψωσις τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους — ἐπεκτεινομένη πρὸς Α καὶ πέραν τοῦ ναοῦ¹. Ἡ κρύπτη αὕτη — τὸ μόνον μέχρι τοῦδε δείγμα ἐκτεταμένου ὑπογείου μαρτυρίου εἰς ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς — ἐν τῇ σημερινῇ της μορφῇ εἶναι μετατροπὴ ἀρχικοῦ τυπικοῦ ὑπογείου μαρτυρίου (confessio) τῆς ἐξειλιγμένης μορφῆς (τοῦ προσιτοῦ δηλονότι διὰ κλιμάκων ἀνόδου καὶ καθόδου ἐντοιχισθεισῶν μεταγενεστέρως), φαίνεται δ' ὅτι τὸν 7^{ον} αἰῶνα — μετὰ τὴν μαρτυρουμένην πυρπόλησιν τοῦ ναοῦ — ἐπεξετάθη πλειότερον διὰ τῆς προσθήκης στοῶν, προωρισμένων νὰ ἐξυπηρετήσωσι τὴν κυκλοφορίαν τῶν προσκυνητῶν καὶ τὸν καθαγιασμὸν αὐτῶν διὰ τοῦ ἀναφανέντος μύρου, τοῦ πιστευομένου ὡς ἐκπηγάζοντος ἀπὸ τῶν πληγῶν τοῦ λειψάνου τοῦ Μυροβλύτου.

Ἡ ἐπέκτασις αὕτη τῆς κρύπτῃς, ἡ ἀσυνήθης θέσις τῆς ἀψίδος — ἐνσφηνωμένης ἐντὸς τοῦ ἐγκαρσίου —, αἱ διασωθεῖσαι ἔξωθεν καὶ ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος κιονοστοιχίαι καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις πείθουσιν, ὅτι ἡ ἀρχικὴ βασιλικὴ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος εἶχεν ἑτέραν μορφήν. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἀναστυλοῦντος τὸν καυθέντα ναὸν ἀρχιτέκτονος², ἡ ἀρχικὴ βασιλικὴ ἐπεξετείνετο πρὸς Α σχηματίζουσα σταυρόν, προσομοιάζει δὲ οὕτω πρὸς τὴν σταυρικὴν βασιλικὴν τῆς Salona³. Ἄν γίνῃ τοῦτο δεκτόν, αἱ κιονοστοιχίαι τῶν πτερυγίων, αἵτινες θεωροῦνται ὡς προερχόμεναι ἐκ τῶν ἐπισκευῶν τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, θὰ εἶναι ἀρχικά, συνεχίζουσαι τὰς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς καὶ ἐξακολουθοῦσαι πρὸς Α — ὡς βλέπομεν αὐτὰς εἰσέτι κατὰ χώραν — ἥτοι σχηματίζουσαι τὰ πλάγια κλίτη τοῦ ἐξαφανισθέντος ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς. Τὸ σταυρικὸν τοῦτο σχῆμα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου — ἂν βεβαιωθῇ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν αἵτινες θὰ συνεχισθῶσιν ἔξωθεν τῆς Α πλευρᾶς — θὰ προσδώσῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον τῆς Θεσσαλονίκης ἀκόμη μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, καθόσον θὰ προβάλεται εἰς τὸ ἔξῃς ὡς λαμπρὸν παράδειγμα τῆς πλήρους ἐξελίξεως τῆς σταυρικῆς ἐλληνιστικῆς μετὰ ὑπερώων βασιλικῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

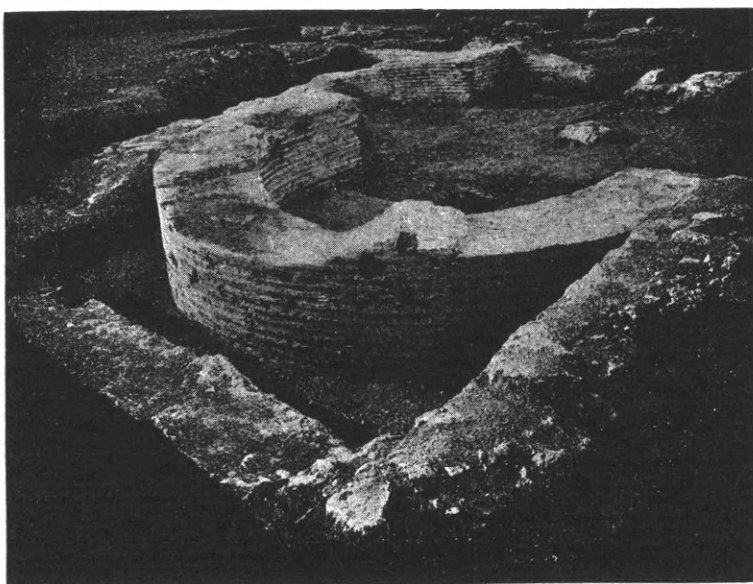
τὴν πρώτην δὲ περὶ αὐτῶν δημοσίευσιν βλέπε ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, 1918, παράρτ. σ. 1-16 (πρβλ. καὶ ἀνακοίνωσιν ἡμῶν ἐν τῷ Α'. Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ Βουκουρεστίου Bull. de Section historique de l'Académie roumaine, τόμ. XI. Bucarest, 1924, σ. 237 κέ.). Αἱ ἀνασκαφαὶ θὰ συνεχισθῶσι, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κυρίως πλευρὰν τοῦ μνημείου, μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν αὐτῶν θὰ δημοσιεύσωμεν πλήρη μελέτην περὶ τοῦ ἀξιολόγου τούτου ναοῦ.

1 Ἡ κρύπτη αὕτη σημειοῦται ἐν τῇ κατόψει (εἰκ. 41)

δι' ἐστιγμένων γραμμῶν. Λεπτομερῇ περιγραφὴν καὶ πρώτην ἐρμηνείαν τῶν ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ ταύτῃ κρύπτῃ ἀνευρεθέντων βλέπε ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, ἔ. ἀ. σ. 34 κέ.

2 Ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας κατόπιν εἰσηγήσεως ἡμῶν εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα Α. Ζάχον.

3 Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς Ἰω. τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, ἔ. ἀ. σ. 219 κέ. (καταγωγὴ τῆς σταυρικῆς μετὰ τροῦλλων βασιλικῆς).

Εἰκ. 42. Θεμέλια ἀνευρεθέντος Μαρτυρίου προσηρημένου εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ἐν Παλαιᾷ Κορίνθῳ ἀνευρεθείσης βασιλικῆς.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΓΕΝΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΑΥΤΩΝ

Μετὰ τὴν γενομένην ἀνωτέρω σύντομον περιγραφὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀναφανεισῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, παρέχομεν ἐνταῦθα τὰ γενικὰ αὐτῶν χαρακτηριστικά, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὕλην, τὸ γενικὸν διάγραμμα καὶ τὴν διάταξιν καὶ μορφήν τῶν μερῶν αὐτῶν, ἵνα καταδειχθῶσιν οἱ ἐνιαῖοι αὐτῶν χαρακτηῖρες καὶ ἡ ὑπάρχουσα σχέσις ἢ ἡ διαφορὰ τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος πρὸς μνημεῖα ἄλλων χωρῶν. Τέλος ἔχοντες ὑπ’ ὄψιν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰσέτι ἀσάφειαν περὶ τῆς ἀρχικῆς διατάξεως καὶ μορφῆς: τέμπλων, σολέας, συνθρόνου, ἁγίων Τραπεζῶν, κιβωρίων καὶ ἀμβώνων τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς καθόλου, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως μέχρι τοῦδε μνημείων ἐν οἷς νὰ διασφύζεται ἡ ἀρχικὴ τούτων μορφή, δημοσιεύομεν ἐνταῦθα πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ λείψανα, ὅσα παρέσχον εἰς ἡμᾶς τὰ ἐσχάτως ἀνευρεθέντα ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΤΟΙΧΟΔΟΜΙΑ — ΓΕΝΙΚΟΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗ

1. Τοιχοδομία. — Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος εἶναι κατεσκευασμέναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἑργολιθοδομῆς μετὰ κονιάματος καὶ παρεντιθεμένων ὀπτῶν πλίνθων εἴτε ἀκανονίστως τοποθετημένων εἴτε εἰς σειρὰς (μίαν ἕως τρεῖς) — ὅπερ εἶναι καὶ

¹ Διὰ τὴν συναδελφικὴν προθυμίαν τῶν: Κ. Κουρουνιώτου, Α. Ὁρλάνδου, Δ. Εὐαγγελίδου, Γ. Σωτηριάδου, ΑΙ. Della

Seta, Α. Ξυγγοπούλου, καὶ Ν. Κοτζιά, οἵτινες εὐγενῶς παρέχοντες εἰς ἡμᾶς σχεδιογραφήματα ἢ λεπτομερείας βασι-

τὸ συνηθέστερον —, ἐνῶ τὰ τόξα καὶ τὰ ὑψηλὰ μέρη τῶν τοίχων εἶναι ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἐκτισμένα· σπανιωτέρα εἶναι ἢ ἐξ ὀλοκλήρου χρῆσις ὀπτῶν πλίνθων ἐν τῇ τοιχοδομίᾳ, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰς βασιλικὰς Θεσσαλονίκης καὶ Κορίνθου (βλ. εἰκ. 42 καὶ 44). Ἐπίσης σπανίζει καὶ ἡ ἐξ ὀλοκλήρου λιθοδομὴ ἐκ πελεκητῶν λίθων, ἥτις ἰδίως παρατηρεῖται εἰς βασιλικὰς ἀνεγερθεῖσας ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων (ὡς εἰς Λεβήνα Κρήτης, Φανὰ Χίου κ. ἄ.), ὁπότε τὸ ὑλικὸν εἶναι εἰλημμένον ἐξ αὐτῶν. Συνηθέστατα εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος χρησιμοποιοῦνται ὑπάρχον ἀρχαῖον ὑλικὸν ὡς οἰκοδομικὴ ὕλη, σπανίως δὲ εἰς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (χαρακτηριστικὰ δείγματα τοιχοδομίας παρετέθησαν ἀνωτέρω ἐν σελ. 19 κέ. — εἰκ. 14, 18-20 κ. ἄλλ.).

2. Γενικὸν διάγραμμα καὶ μορφή.—Τὸ κύριον σῶμα τῶν ἐν Ἑλλάδι βασιλικῶν εἶτε τῶν ἀπλῶν εἶτε τῶν μετ' ἐγκαρσίου κλίτους εἶναι συνήθως ὀρθογώνιον, ἔχον τὰς ἑλληνικὰς ἀναλογίας 2: 3 περίπου, ὅπως ἄλλως τε παρατηρεῖται τοῦτο καὶ εἰς τὰς ἑλληνιστικὰς βασιλικὰς ὅλων τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου· σπανιωτέρα δὲ εἶναι ἡ ἀναλογία 1: 2 (Ἰλισσοῦ εἰκ. 39, Ἐρεσοῦ εἰκ. 20, Ἀφεντέλλη εἰκ. 21). Ἀφ' ἑτέρου δὲν σπανίζει ὁ εὐρὺς τετράγωνος σχεδὸν τύπος (ὡς ἐν ταῖς βασιλικαῖς Δαφνουσίῳ εἰκ. 38, Θεοτόκου εἰκ. 14, Ἐλευσίνος εἰκ. 15 κλπ.).

Αἱ *συνολικαὶ διαστάσεις* τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι τῶν μὲν μικροτέρων 20-30 μ., τῶν δὲ μεγάλων 30-42 μ. Εἰς τὰς ἐχούσας αἶθριον βασιλικὰς αἱ διαστάσεις ἀνέρχονται εἰς 55-65 μ. καὶ ἐνίοτε εἰς 70 μ. (βασιλικαί: Ἰλισσοῦ Ἀθηνῶν, Νικοπόλεως Β καὶ αἱ δύο τῆς Θεσσαλονίκης).

α' Ἀψίς. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσα ἀψὶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξέχει καὶ εἶναι ἡμικυκλικὴ καὶ ἐξωτερικῶς, ὅπως εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ρώμης καὶ κατὰ μέγα μέρος τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὐδέποτε δὲ ἐκτείνεται καθ' ὑπερβολὴν πέραν τοῦ ἡμικυκλίου, ὅπως συχνότατα παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Β. Ἀφρικῆς. Ἐξαιρέσεις εἶναι: ἡ ἡμιεξαγωνικὴ ἀψὶς (εἰς βασιλικὰς: Σάμου, Ἐρεσοῦ εἰκ. 20), ἡ ἐξωτερικῶς ὀρθογώνιος (εἰς βασιλικὰς: ἁγίου Ἰσιδώρου Χίου εἰκ. 23 καὶ Ἀργάλων Λέσβου) ὡς καὶ ἡ καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς βασιλικῆς ὑπὸ ὀρθογωνίου τοίχου περιβαλλομένη (εἰς βασιλικὰς: Ὑψηλομετώπου εἰκ. 22 καὶ Ἀφεντέλλη Λέσβου εἰκ. 21), παρατηρεῖται δὲ αὕτη ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἐν αἷς ἡ σχέσις μὲ τὴν Μ. Ἀσίαν εἶναι στενωτέρα. Εἰς δύο βασιλικὰς, αἵτινες ὁμως χρήζουσιν ἐρεῦνης (Θάσου εἰκ. 40 καὶ Ὑπάτης εἰκ. 19), ὑπάρχουσι τρεῖς ἀψίδες, ἀπαντῶσαι μεμονωμένως καὶ ἀλλαχοῦ εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς (Καλὰτ-Σεμὰν Συρίας, ἁγ. Μηνᾶ Αἰγύπτου, Σινᾶ κλπ.).

Ὅσαι ἀψίδες σφύζονται εἰς ὕψος δεικνύουσιν, ὅτι εἶχον μεγάλα παράθυρα τρίλοβα ἢ πεντάλοβα (εἰς βασιλικὰς: Ἀχειροποιήτου καὶ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Νικοπόλεως Β, Ὀλυμπίας), εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀψίδα καὶ πυλὶς (Νικοπόλεως Β). Αἱ ἀψίδες στεγάζονται μὲ ἡμιθόλια ἐκτισμένα δι' ὀπτοπλίνθων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀνευρισκομένων ὀπτοπλίνθων περὶ τὴν ἀψίδα καὶ ἐκ τοῦ συνήθως μεγαλυτέρου αὐτῆς πάχους τῶν λοιπῶν τοίχων τοῦ ναοῦ· ἐνίοτε ὑπάρχουσι καὶ ἀντηρίδες ἔξωθεν τῆς ἀψίδος (εἰς βασιλικὰς: Νικοπόλεως εἰκ. 34 καὶ 37, Κορίνθου εἰκ. 30, Παραμυθίας εἰκ. 36), ὅπως παρατηροῦνται τοιαῦται καὶ εἰς ἄλλας παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς: τῆς Μιλήτου καὶ Σελευκείας ἐν Μ. Ἀσίᾳ, τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ ἐν Αἰγύπτῳ, τῆς Manastirine ἐν Salona καὶ εἰς βασιλικὰς Nesactium καὶ Grado).

λικῶν, ἀνασκαφειῶν ὑπ' αὐτῶν καὶ μὴ δημοσιευθεῖσων εἰσέτι, ἐκφράζομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αἱ ἀψίδες εἶναι ὅλως ἀπλαῖ, κατ' ἐξαιρέσειν δὲ ὑπάρχουσιν ἐκατέρωθεν κίονες (Παρθενῶν εἰκ. 2), ὅπως εἰς ναοὺς Ρώμης¹ καὶ Ἀφρικῆς² ἢ παραστάδες (Δῖον εἰκ. 11), ὅπως εἰς ναοὺς τῆς Συρίας³. Ὑπάρχουσι προσέτι καὶ ὀλίγα παραδείγματα βασιλικῶν ἐν αἷς οἱ τοῖχοι προεκτείνονται ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τῆς ἀψίδος (Δημητριάδος εἰκ. 12, Ἰλισσοῦ εἰκ. 39, Λαῖ εἰκ. 13), ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν — τοῦ 4^{ου} αἰῶνος — βασιλικὴν ἐν Salona⁴ καὶ εἰς βασιλικὰς τῆς Ἀφρικῆς⁵.

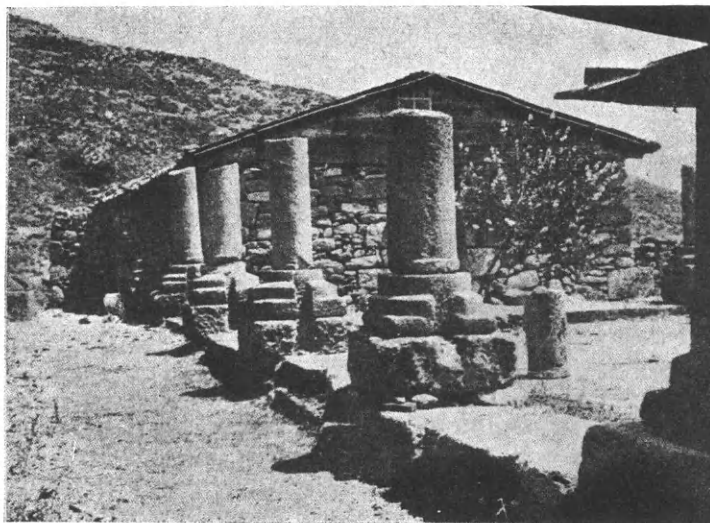
Ἡ ἀψὶς εἰς οὐδεμίαν τῶν ἀνευρεθεισῶν βασιλικῶν χρησιμοποιεῖται μόνη ὡς ἱερὸν Βῆμα ἐξαιρέσει τῆς βασιλικῆς τῆς Θεοτόκου Πηλίου (εἰκ. 14) ὅπου δὲν εἶναι καὶ πάλιν τοῦτο βέβαιον ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὰς βασιλικὰς τῆς Δύσεως δὲν ὑπάρχουσι Μαρτύρια (confessio) ἐντὸς τῶν ἀψίδων τῶν ἐλληνικῶν βασιλικῶν πλὴν μεμονωμένων παραδειγμάτων (τῶν βασιλικῶν: Στόβων εἰκ. 10 καὶ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης εἰκ. 41, εἰς ἣν ὁμως πρόκειται περὶ ἐκτεταμένης κρύπτης). Τὸ δάπεδον αὐτῶν δὲν εἶναι ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ ἱεροῦ βήματος ἐκτὸς ἂν ὁλόκληρος ἡ ἀψὶς χρησιμοποιεῖται ὡς σύνθρονον.

β'. *Κλίτη*. Αἱ περισσότεραι βασιλικαὶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι τρίκλιτοι μὲ τὸ μέσον κλίτος κατὰ τὸ πλεῖστον διπλάσιον τῶν πλαγίων — καὶ μάλιστα κατὰ τι εὐρύτερον —, σπανιώτερον δὲ καὶ πεντάκλιτοι (Ἐπιδάουρου εἰκ. 32, Νικοπόλεως Β εἰκ. 34, ἁγίου Δημητρίου εἰκ. 41) ὡς καὶ μονόκλιτοι (Καρπάθου εἰκ. 29, Ἀλιμοῦντος εἰκ. 28).

Ὁ χωρισμὸς τῶν κλιτῶν γίνεται κατὰ κανόνα διὰ μαρμαρίνων κίωνων, ὅπως εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ρώμης κατὰ τοῦτο δὲ διαφέρουσιν ἀπὸ τὰς ἐλληνιστικὰς βασιλικὰς τῆς Μ. Ἀσίας, Β. Ἀφρικῆς καὶ ἄλλων χωρῶν ἐνθα ἡ χρῆσις πεσσῶν δὲν σπανίζει. Εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν (βασιλικὴ Παραμυθίας εἰκ. 36) ὑπάρχουσι τετράγωνοι κτιστοὶ πεσσοὶ ἀντὶ κίωνων εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης (εἰκ. 41) ὑπάρχει ἐναλλαγὴ πεσσῶν καὶ κίωνων, εἰς δὲ τὴν βασιλικὴν Τούμπας Θεσσαλονίκης (εἰκ. 9) οἱ πεσσοὶ προέρχονται ἐκ δευτέρας ἐποχῆς.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κίωνων ποικίλλει πέντε μέχρις ἐννέα κίονες καὶ σπανίως δώδεκα ὑπάρχουσιν εἰς ἐκάστην πλευράν, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ κυρίου σώματος τῶν βασιλικῶν, αἱ διαστάσεις τοῦ ὁποίου εἶναι διὰ μὲν τὰς μεγάλας ἀπὸ 20-35 μ. διὰ δὲ τὰς μικρὰς ἀπὸ 13-20 μ.

Οἱ κίονες κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχουσιν ὁμοιομόρφους ἰωνιζούσας βάσεις, ὑπάρχουσιν ὁμως καὶ ὑψηλὰ βάθρα (podia) ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν Δαφνουσίαν ταῦτα διετηρήθησαν ἐξ ἑλλη-

Εἰκ. 43. Στυλοβάτης τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου Λέσβου.

1 Βλ. Holtzinger, *Altchr. u. byz. Baukunst*, Leipzig, 1909 εἰκ. 28, 29 (S. Paolo fuori le mura, S. Pietro in Vincoli).

2 Gsell, *ἔ. ἄ.* II σελ. 136.

3 Tourmanin, *Kalb-Lusch, Dar Kita* κ. ἄλλ.

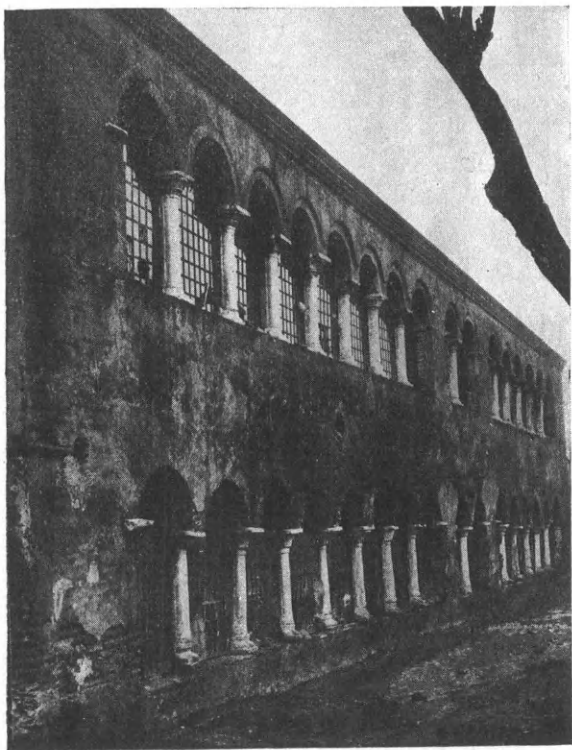
4 Gerber, *Forschungen in Salona I* 1917 σ. 85 κέ.

5 Gsell, *ἔ. ἄ.* σ. 166, εἰκ. 114, 150 κ. ἄ. (Anounna, S. Salsa κ. ἄ.).

νορρωμαϊκῶν προτύπων μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, μεμονωμένως εἰς τὰς ἑλληνιστικὰς βασιλικὰς ὅλων τῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου (εἰς ναοὺς: Σεργίου καὶ Βάχου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἁγ. Πέτρου, Λατερανοῦ καὶ ἁγ. Ἀπολλιναρίου ἐν Ἰταλίᾳ, Σμύρνης ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἁγ. Μηνᾶ ἐν Αἰγύπτῳ, Καλάτ-Σεμὰν ἐν Συρίᾳ κλπ.). Ἐκεῖνο ὅπερ διακρίνει τὰς κιονόστοιχίας τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς Ρώμης εἶναι ὅτι ἔχουσιν — ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν Δημητριάδος — στυλοβάτας ἔχοντας ὕψος ἀπὸ 0,20 μέχρι 0,50 μ. ἐκ μεγάλων πλακῶν ἢ κτιστοῦς τοιούτους καὶ ὅτι ὑπάρχουσι θωράκια εἰς τὰ μεσοκίονια χωρίζοντα τὰ κλίτη, ὡς δηλοῦται τοῦτο ἐκ τῶν ἐγκοπῶν τῶν βάσεων, τῶν παρατηρουμένων συνηθέστατα (βλ. *εἰκ.* 43 πρβλ. καὶ τὰς ἀνωτέρω *εἰκ.* 15, 22, 23, 27 κ. ἄ. ἐν σελ. 17 κέ).

γ'. Ὑπερῶα. Ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὑπῆρχον Ἑλλάδι συχνότατα ὑπερῶα ἢ Γυναικωνίται ἰδίως εἰς τὰς μεγάλας βασιλικὰς — ἐν ἀντιθέσει

Εἰκ. 44 Τὸ ἐξωτερικὸν τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης.

πρὸς τὰς βασιλικὰς τῆς Ρώμης καὶ τῆς λοιπῆς Ἰταλίας —. Αἱ μικραὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος συνήθως στεροῦνται ὑπερῶων. Αἱ ἄγουσαι εἰς αὐτὰ κλίμακες, φαίνεται, ὅτι κατεῖχον τὰ παρὰ τὸν νάρθηκα διαμερίσματα (βλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 45).

δ'. Στέγαις καὶ φωτισμός. Ἡ στέγαις εἶναι πανταχοῦ ξυλίνη ἀμφικλινής, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰς διασωθείσας βασιλικὰς τῆς Ἀχειροποιήτου καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης· τοῦτο πιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ μικροῦ πάχους τῶν τοίχων (0,60-0,80 καὶ ἐνίοτε 1.00 μ.). Τινὰ τῶν ὀρθογωνίων προσκτισμάτων εἶχον πιθανώτατα καὶ θολωτὴν στέγην.

Τὰ παράθυρα εἶναι συνεχόμενα ἀνὰ δύο, τρία ἢ καὶ περισσότερα (κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικῶν (λ.χ. τῆς Ἀχειροποιήτου *εἰκ.* 44), χωριζόμενα διὰ τῶν ἰδιαζόντων εἰς παράθυρα διπλῶν ἡμικιονίσκων, οἱ κορμοὶ τῶν ὁποίων διασφύζονται εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐρειπωθείσας βασιλικὰς καὶ ἐκεῖ

ἀκόμη ὅπου τὰ λοιπὰ μαρμάρινα μέλη εἶχον ἐξαφανισθῇ.

Αἱ πύλαι εἶναι πολλαί, κυρίως εἰς τὴν Δ. πλευράν, συχνότατα ὅμως καὶ εἰς τὰ πλάγια τῶν ναρθήκων καὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τῶν βασιλικῶν, σπανιώτερα δὲ εἰς τὴν Α. πλευράν. Ἐκ τῶν ὀλίγων διασωθέντων παραδειγμάτων (Ἀχειροποιήτου, ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ὀλυμπίας) συμπεραίνομεν, ὅτι ἦσαν ὀρθογώνιοι, φέρουσαι ἄνω ἀνακουφιστικὸν τόξον οὐχὶ ὅμως κενόν, ὅπως εἰς τὴν Συρίαν καὶ Ἀφρικὴν, ἀλλὰ πληρούμενον διὰ τοίχου.

3. Νάρθηκες. — Ἄνευ ἐξαιρέσεως αἱ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος ἔχουσι πρὸς δυσμὰς νάρθηκα, σπανιώτερον δὲ καὶ πλάγιον τοιοῦτον (Ἐπιδαύρου *εἰκ.* 32). Ὁ πρὸς δυσμὰς νάρθηξ, ὅστις συχνότατα παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Μεσογείου, λαμβάνει κατὰ τὸν ἴδιον διαμόρφωσιν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ ὁ ἀπλοῦς ἀδιαίρετος νάρθηξ, ἔχων τὸ

πλάτος τῶν πλαγίων κλιτῶν ἢ εἶναι πλατύτερος, συγκοινωνεῖ δὲ συνήθως διὰ τριβήλου πρὸς τὸ μέσον κλίτος, διὰ θυρῶν δὲ πρὸς τὰ πλάγια. Πρὸς δυσμὰς εἶναι κλειστὸς ἔχων μίαν ἑως πέντε θύρας, οὐδέποτε δὲ εἶναι ἀνοικτὸς ὡς στοὰ ὅπως εἰς τὴν Ρώμην. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Παλαιοχώρας ἐν Κερκύρᾳ διεσώθη εἰδὸς τι πυλῶνος (εἰκ. 45), ἥτοι δύο κίονες μετ' ἐπιστυλίου, ἔνθα αἱ παρατεθεῖσαι ἀνωτέρω (σ. 198) ἐπιγραφαί. Ἐφ' ὅσον ὁμως δὲν ἔχει εἰσέτι ἐνεργητῇ σκαφικῇ ἔρευνα τοῦ μνημείου δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἂν πρόκειται περὶ πυλῶνος ἢ περὶ τριβήλου τοῦ νάρθηκος.

Εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος σπανίως ὁ νάρθηξ ἔχει τριμερῇ ἀρχιτεκτονικὴν διαμόρφωσιν. Ὁ χωρισμὸς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὐδέποτε γίνεται διὰ τοίχων ὅπως εἰς τὴν Συρίαν, ἀλλὰ δι' ἀψιδωμάτων (βασιλικαί: Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης εἰκ. 8, Ἰλισσοῦ Ἀθηνῶν εἰκ. 39)· ὑπάρχει δὲ καὶ ἐν μοναδικῶν παράδειγμα μὲ τὸν μικρὸν πρὸ τοῦ μέσου μόνον κλίτους νάρθηκα (βασιλικὴ Ἡρωδίωνος Ὑπάτης εἰκ. 19) ὅπως συναντᾶται ἐνίοτε τοιοῦτος εἰς τὸ Ἀλγέριον. Συχνότατα ὁ νάρθηξ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ πλάτος τῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἐκτείνεται πρὸς Β. ἢ Ν. ἢ ἀμφοτέρωθεν ὅτε μὲν συνεχῶς (ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν Ἀφεντέλλη Λέσβου εἰκ. 21) ὅτε δὲ σχηματίζων διαμερίσματα πρόσθετα ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, οὐχὶ πάντοτε τετράγωνα ὅπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς βασιλικὰς τῆς Μ. Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ ἐπιμήκη καταλήγοντα ἐνίοτε εἰς ἀψίδας ἐξεχούσας (Νικοπόλεως Α εἰκ. 37) ἢ ἐγγεγραμμένας (Ἀφεντέλλη εἰκ. 21). Ὅτι τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος διαμερίσματα δὲν ἦσαν πάντοτε τετράγωνα οὔτε συμμετρικά, συχνότατα δὲ συνεχίζοντο πρὸς ἕτερα προσκτίσματα (βασιλικὴ Α θεσσαλικῶν Θηβῶν βλ. Πίν. Β' ἐν σελ. 20 ἀνωτέρω, Ἐπιδαύρου εἰκ. 32) δεικνύει, ὅτι τὰ προσκτίσματα ταῦτα ἦσαν πιθανῶς χαμηλότερον τῆς βασιλικῆς ἐστεγασμένα καὶ δὲν δύνανται νὰ παραλληλισθῶσι πρὸς τοὺς μικρασιατικὸς πύργους (Binbir Kilissé) καὶ κυρίως τοὺς συριακοὺς, οἵτινες ἄλλως τε δὲν ἐξέχουσι συνήθως τοῦ πλάτους τῆς βασιλικῆς.

Εἰκ. 45. Ἡ σημερινὴ πρόσοψις τῆς βασιλικῆς Παλαιοχώρας Κερκύρας.

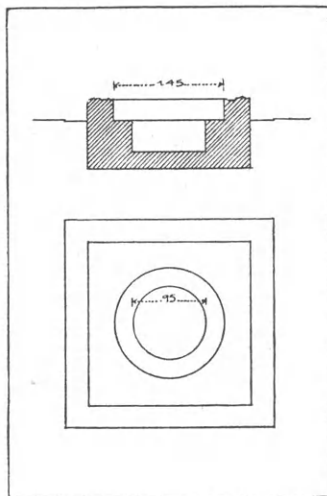
Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὅτι πρὸς δυσμὰς ὑπάρχουσι δεύτεροι νάρθηκες εὐρεῖς, ἀντικαθιστῶντες τὸ αἶθριον (βασιλικὴ Λοκρίδος εἰκ. 38), συχνότερον δὲ χωριζόμενοι εἰς διαμερίσματα (Θεοτόκου εἰκ. 14, Ἐλευσίνος εἰκ. 15, Λεβήνων Κρήτης εἰκ. 25, Ἐρεσσοῦ εἰκ. 20 κλπ.) καὶ ἐνίοτε καὶ τρίτοι μικρότεροι ἐν εἴδει εὐρέος προπύλου (ὡς ἐν βασιλικῇ Θεοτόκου εἰκ. 14).

4. *Αἶθρια*. — Τὰ μεγάλα τετράγωνα αἶθρια τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος ἔχουσι τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ χωρὶς νὰ ἐκτείνωνται καὶ πέραν αὐτοῦ καὶ εἶναι ἱκανῶς συνήθη (ὡς εἰς βασιλικὰς θεσσαλικῶν Θηβῶν βλ. Πίν. Β' καὶ εἰκ. 155 ἀνωτέρω, Δημητριάδος εἰκ. 12, Νικοπόλεως εἰκ. 34 καὶ 37, Ἰλισσοῦ εἰκ. 39, Ἐπιδαύρου εἰκ. 32). Τὸ χαρακτηριστικὸν δὲ τῶν

αἰθρίων τῶν ἐλλαδικῶν μνημείων εἶναι, ὅτι δὲν ἔχουσι τέσσαρας στοάς, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὰς βασιλικὰς Ρώμης, Μ. Ἀσίας, Παλαιστίνης κλπ. ἀλλ' εἶναι *τρίστιφα* παραλείπεται δηλ. ἡ στοὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὅπου ὑπάρχει ὁ κλειστὸς νάρθηξ, ὅστις δὲν συγκοινωνεῖ πρὸς τὸ αἶθριον εἰ μὴ διὰ δύο θυρῶν ἐκατέρωθεν καὶ εἰς τὰ ἄκρα παρὰ τὰς στοάς.

5. Πρόπυλα. — Τὰ πρὸ τῶν αἰθρίων πρόπυλα τῶν ἐλληνικῶν βασιλικῶν κατέχουσιν ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν πρόσοψιν ἐν εἵδει στοᾶς (βασιλικὴ θεσσαλικῶν Θηβῶν Α. βλ. ἀνωτέρω Πίνακα Β'). ἀλλαχοῦ δὲ τὸ πρόσθιον τούτου πρὸ τῆς κεντρικῆς πύλης διακόπτεται, σχηματιζομένου ἰδιαίτερου — πιθανῶς δὲ καὶ ὑψηλότερου στεγαζομένου — προπύλου (βασιλικὴ Ἐπιδαύρου εἰκ. 32, Νικοπόλεως εἰκ. 37). Ἐνιαχοῦ ἀπαντῶσι καὶ μικρὰ πρόπυλα εἰς τὰς εἰσόδους τῶν πλαγίων πλευρῶν τῆς βασιλικῆς ἰδίᾳ τὴν νοτίαν. Ταῦτα δὲν ἔχουσι τὴν μορφήν τῶν συριακῶν (ἀνοικτὰ δηλ. μὲ δύο κίονας), ἀλλ' εἶναι ἐκατέρωθεν κλειστὰ μὲ τοίχους καὶ ἔχουσι τὴν μίαν μόνον πλευρὰν ἀνοικτήν, ὡς ἐν ταῖς βασιλικαῖς: θεσσαλικῶν Θηβῶν Β εἰκ. 155, Ὑψηλομετώπου εἰκ. 22, Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης εἰκ. 8 καὶ πιθανῶς Ὑπάτης εἰκ. 19).

6. Προσκτίσματα. — Μικρὰ καὶ μεγάλα προσκτίσματα, ἄλλοτε συμμετρικῶς καὶ ἐν ἐνιαίᾳ πρὸς τὸ κεντρικὸν κτίριον συνθέσει, ἄλλοτε ἀσυμμέτρως καὶ ἴσως εἰς διαφόρους ἐπο-

Εἰκ. 46. Βαπτιστήριον βασιλικῆς Ἐπιδαύρου.

Εἰκ. 47. Βαπτιστήριον βασιλικῆς Ἐλευσίνος.

χὰς προστεθειμένα περιβάλλουσι τοὺς πλείστους παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ τῶν λοιπῶν χωρῶν. Ταῦτα συνέχονται ἢ εὐρίσκονται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν κατ' ἐξοχὴν μὲν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῶν βασιλικῶν, σπανιώτερον δὲ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, συγκοινωνοῦντα διὰ πυλίδων εὐρισκομένων εἰς τὰ ἄκρα τῶν πλαγίων κλιτῶν.

Ἐκ τῶν προσκτισμάτων: τὰ μὲν Μανσωλεῖα ἢ *Μαρτύρια* εἶναι κατεσκευασμένα μὲ ἐπιμέλειαν εἰς ἰδιάζον σχῆμα ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας, ἥτοι ὡς τρίκογχα (Κορίνθου εἰκ. 30· πρβλ. καὶ τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ Β'. μέρους εἰκ. 42) ἢ τετράκογχα μὲ τὰς κόγχας ἐν εἵδει ἀρκοσολίων εἰς τὸ πάχος τῶν τοίχων (Ἰλισσοῦ εἰκ. 39, Ἀργάλων Μυτιλήνης).

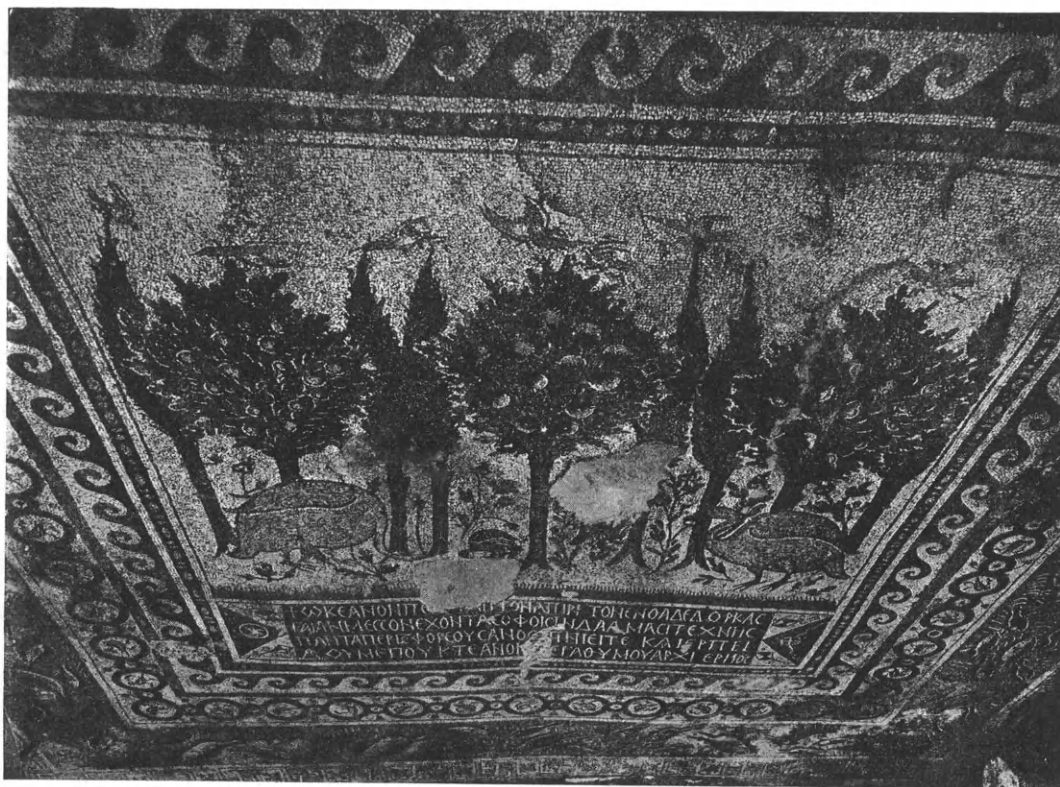
Τὰ *Βαπτιστήρια* ἔχουσιν ἀπλοῦν σχῆμα· εἶναι ὀρθογώνια ἢ τετράγωνα χωριζόμενα εἰς δύο ἢ τρία διαμερίσματα, ἐξ ὧν τὸ φέρον τὴν συνήθως κτιστὴν ἐντὸς τοῦ δαπέδου κολυμβήθραν εἶναι εὐρύτερον. Ἡ κολυμβήθρα εἶναι πανταχοῦ κτιστὴ δι' ὀπτοπλίνθων ὑπὸ τὸ

δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου ἐκτισμένη καὶ ἐπεστρωμένη διὰ παχέος στρώματος κορασίου γύρωθεν ἐφράσσετο προφανῶς διὰ θωρακίων· τὸ βάθος της εἶναι συνήθως μικρὸν κατέρχεται τις δὲ διὰ μιᾶς βαθμίδος. Τὸ σχῆμα τῆς κολυμβήθρας εἶναι κυκλικὸν (ὡς ἐν Ἐπιδαύρῳ *εἰκ.* 46) πολυγωνικὸν (ὡς εἰς βασιλικὴν θεσσαλικῶν Θηβῶν βλ. ἀνωτέρω εἰς σελ. 42 κέ. *εἰκ.* 43-46) καὶ σταυρικὸν (ὡς ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Ἐλευσίνι *εἰκ.* 47). Σπανιωτέρα εἶναι ἢ εἰς μικρασιατικὰ μνημεῖα (Σμύρνης, Μιλήτου, Περγάμου, Ἐφέσου) παρατηρουμένη μορφή τοῦ βαπτιστηρίου, ἥτοι μικρὸν τετράγωνον διαμέρισμα περικλειόμενον ἐντὸς μεγαλυτέρου (Ἐλευσίνος *εἰκ.* 15, Ἐπιδαύρου *εἰκ.* 32).

Ἡ θέσις τοῦ βαπτιστηρίου εἶναι συνηθέστερον πρὸς τὴν βορείαν πλευράν, συνεχόμενον πρὸς τὸν νάρθηκα ἢ ὀλίγον περαιτέρω (εἰς βασιλικάς· θεσσαλικῶν Θηβῶν Α βλ. Πίν. Β'. ἀνωτέρω, Ἐλευσίνος *εἰκ.* 15, Θεοτόκου *εἰκ.* 14, Ἐπιδαύρου *εἰκ.* 32, ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης *εἰκ.* 41), σπανιώτερον δεξιὰ εἰς τὴν νοτίαν πλευράν (ὡς ἐν ταῖς βασιλικαῖς· θεσσαλικῶν Θηβῶν Β *εἰκ.* 155 καὶ Ἐκατονταπυλιανῆς) ἢ κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τὴν δυτικὴν (βασιλικὴ Ἀργάλων Μιτυλήνης).

Τὰ λοιπὰ προσκτίσματα διὰ τὰς ἄλλας ἀνάγκας τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι ἀπλᾶ ὀρθογώνιοι

Εἰκ. 48. Ἐκ τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς βασιλικῆς Νικοπόλεως Α.

αἰθουσαι ποικιλλόμεναι μόνον ἐνιαχοῦ μὲ ἀψίδας (βλ. τὰ περὶ προσκτισμάτων καὶ ἀνωτέρω ἐν σ. 40 κέ. ἐκτεθέντα).

7. Δάπεδα. — Τὰ δάπεδα εἶναι ἐπεστρωμένα διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων λιθίνων ἢ μαρμαρίνων πλακῶν συχνότατα ἢ πλακόστρωσις αὕτη σχηματίζει ἀπλᾶ γεωμετρικὰ σχέδια διακόπτεται δὲ αὕτη κατὰ διαστήματα διὰ μαρμαροθετημάτων ἐκ μικρῶν χρωματιστῶν πλα-

κῶν. Διὰ μαρμαροθετημάτων εἰς ποικίλα σχέδια ἐπιστρώνεται κατ' ἐξοχὴν τὸ ἱερὸν βῆμα. Τὰ αἶθρια, τὰ δευτερεύοντα προσκτίσματα καὶ ἐνίοτε τὰ πλάγια κλίτη τῶν βασιλικῶν εἶναι συνήθως ἐπεστρωμένα διὰ μεγάλων τετραγώνων ὀπτοπλίνθων (0,50×0,50 μ.).

Εἰς μεγάλην ὁμῶς χρῆσιν ἦσαν καὶ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, κατ' ἀρχὰς μὲν συνεχίζοντα ἑλληνορωμαϊκὰ γεωμετρικὰ σχέδια κατόπιν δὲ πλουτιζόμενα μὲ παντοίας καὶ πλήρεις ζωῆς παραστάσεις τοῦ φυτικοῦ καὶ ζῳικοῦ βασιλείου (Νικοπόλεως, Ἐπιδάουρου, Θεοτόκου, Ἰλισσοῦ, Δημητριάδος, Στόβων, Κερκύρας, Δαφνουσίων, Ἀγίου Ἰσιδώρου Χίου, Ἀφεντέλλη Λέσβου, Καρπάθου, Κῶ κλπ.) εἰς πλεῖστα δὲ ἀκόμη μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσι παλαιο-χριστιανικὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα μὴ μελετηθέντα εἰσέτι, ὡς ἐν Μήλῳ, Κυθήροις, Μηλίνα Πηλίου, Λίμνη Εὐβοίας κλπ. Ἡ συνολικὴ ἔκδοσις τῶν ψηφιδωτῶν τούτων δαπέδων θὰ παρείχεν εἰς ἡμᾶς ἰδέαν τῆς καλλιτεχνικῆς τῶν σημασίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν ἄλλων χωρῶν, θὰ κατεδείκνυε δὲ καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης τῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ 7^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΙΕΡΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ **ἱερὸν βῆμα** τῶν ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν — μνημείων δυναμένων νὰ χρονολογηθῶσιν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος — εἶναι διαμορφωμένον συμφώνως πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ἔλαβε τοῦτο κατὰ τὴν β' περίοδον, καθ' ἣν τὸ ἱερὸν βῆμα κατέχει τὴν ἀψίδα καὶ μικρὸν ἢ μεγαλύτερον πρὸ αὐτῆς χώρον εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος· περιλαμβάνει δὲ ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ἀμετακίνητον καὶ σκεπομένην ὑπὸ κιβωρίου, περὶ αὐτὴν δὲ τὸ σύνθρονον.

Ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ βήματος περικλείεται ἐκ τῶν τριῶν μερῶν διὰ κιγκλίδων (τέμπλου), εὐρίσκεται δὲ ἢ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸν λοιπὸν ναόν, ὡς εἰς τὰς βασιλικὰς: θεσσαλικῶν Θεβῶν, Ἀφεντέλλη, Λοκρίδος, Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου, ἢ εἶναι ὑψηλότερον κατὰ μίαν μόνον χαμηλὴν βαθμίδα, ὡς εἰς τὰς βασιλικὰς: Νικοπόλεως, Ἰλισσοῦ Ἀθηνῶν, Στόβων.

Τὰ **παστοφόρια** τὰ ἀναφερόμενα, ὡς γνωστόν, ἤδη εἰς τὰς ἀποστολικὰς Διαταγὰς¹ ὡς καταλαμβάνοντα τὸν ἐκατέρωθεν τοῦ κυρίως ἱεροῦ βήματος χώρον, δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὰς βασιλικὰς μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους, ὅπου κατεῖχον βεβαίως τὰ πλάγια τοῦ εἰς τρία διαμερίσματα διαιρουμένου ἐγκαρσίου, χωριζόμενα πάντοτε ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ βήματος διὰ τῶν κιγκλίδων, ἥτοι διὰ θωρακίων, ἅτινα ἢ ἀπέφρασσον ὁλοσχερῶς ἐκ τῶν πλαγίων τὸ ἅγιον βῆμα, ὅπως παρατηροῦμεν τοῦτο εἰς τὰς βασιλικὰς Δωδώνης καὶ Λοκρίδος, ἢ ἔφερον εἰς τὰ πλάγια μικρὰς καὶ ἀφανεῖς διόδους, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰς βασιλικὰς Ἐπιδάουρου καὶ Νικοπόλεως.

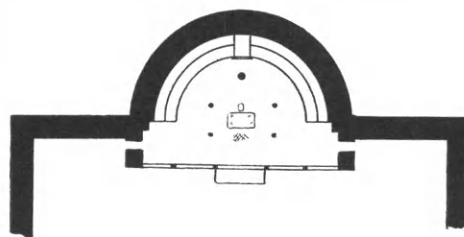
Εἰς τὰς ἀπλᾶς ὁμῶς βασιλικὰς παστοφόρια ἀπαρτίζοντα ἐνιαῖα μετὰ τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ λοιποῦ οἰκοδομήματος μέλη, ὡς βλέπομεν ἐν Συρίᾳ, Β. Ἀφρικῇ καὶ ἐν μέρει ἐν Μ. Ἀσίᾳ, δὲν ὑπάρχουσιν, ἐξαιρέσει δύο βασιλικῶν τῆς Λέσβου (Ἀφεντέλλη καὶ Ἐρεσσοῦ),

1 Βλ. ἐν H. Lietzmann, *Kleine Texte*, 5 σ. 7 «καὶ πρῶτον μὲν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατὰ ἀνατολὰς τετραμμένος

ἐξ ἐκατέρωθεν τῶν μερῶν ἔχων τὰ παστοφόρια πρὸς ἀνατολήν».

ὅπου μάλιστα τὰ παστοφόρια (;) εἶναι ἀνόμοια πρὸς ἄλληλα. Εἷς τινες πάλιν βασιλικὰς παρατηροῦνται ἔξωθεν τῆς ἀνατολικῆς αὐτῶν πλευρᾶς ἀσύμμετρα διαμερίσματα, ἐκτισμένα εἴτε ἐκατέρωθεν αὐτῆς — ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Κορίνθου εἰκ. 30 — εἴτε εἰς τὴν μίαν μόνον πλευρὰν — ὡς εἰς τὰς βασιλικὰς: Καρπάθου εἰκ. 29, Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου εἰκ. 16, καὶ Ἀργάλων Λέσβου, ἐκ μεταγενεστέρας δὲ προσθήκης εἰς τὴν βασιλικὴν Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης εἰκ. 9· πάντα τὰ προσκτίσματα ταῦτα δὲν εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς παστοφόρια.

Ἡ ἔλλειψις αὕτη τῶν παστοφορίων εἰς τὰς ἀπλᾶς βασιλικὰς καὶ ὁ ἀποκλεισμός τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ἁγίου βήματος ἀπὸ τῶν πλαγίων διαμερισμάτων εἰς τοὺς ἔχοντας ἐγκάρσιον κλίτος ναοὺς, μαρτυροῦσιν ὅτι μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος — ὁπότε χρονολογοῦνται κατὰ μέγα μέρος αἱ ἀνευρεθεῖσαι βασιλικαὶ — δὲν εἶχεν ἐπικρατήσει εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ὁ τύπος τῆς Θ. Λειτουργίας μετὰ τῆς «μικρᾶς καὶ μεγάλης εἰσόδου»¹.

Εἰκ. 49. Τὸ ὁρατὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς Αἰγίνης.

Ἐξαιρέσεις παρατηρεῖται εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Αἰγίνης (εἰκ. 49), ἥτις ἔχει τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν λοιπῶν μετὰ τρούλλου βασιλικῶν (τῶν χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐντεῦθεν), ὡς καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἐρεχθεῖου (τὸ μετατραπὲν δηλ. εἰς χριστιανικὴν β. ἀρχαῖον μνημεῖον βλ. εἰκ. 3) μὲ τὸ ἱερὸν βῆμα διῆκον μέχρι τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ ναοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ἀμφότεραι αἱ βασιλικαὶ αὗται δύνανται νὰ χρονολογηθῶσιν εἰς τὸν 6^{ον} ἢ καὶ τὸν 7^{ον} αἰῶνα.

Μετὰ τὴν γενικὴν ταύτην ἐπισκόπησιν τῆς διατάξεως τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀναφανεισῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθέκαστα, ἥτοι τοῦ διαχωρίζοντος τὸ ἱερὸν βῆμα τέμπλου μετὰ τῆς σολέας καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ βήματος: συνθρόνου, ἁγίας τραπέζης μετὰ τοῦ «ἐγκαινίου», ὡς καὶ τοῦ κιβωρίου καὶ τῶν καταπετασμάτων αὐτῶν.

Α'. ΚΙΓΚΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ ἢ ΤΕΜΠΛΟΝ

Πλεῖσται ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐν Ἑλλάδι βασιλικῶν διασφύζουσι κατὰ χώραν τὰς μαρμαρίνας βάσεις τοῦ τέμπλου, τοῦ χωρίζοντος τὸν χώρον τοῦ ἁγίου βήματος ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ναοῦ, ὡς καὶ τμήματα τῶν θωρακίων καὶ κιονίσκων των, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις αὐτῶν².

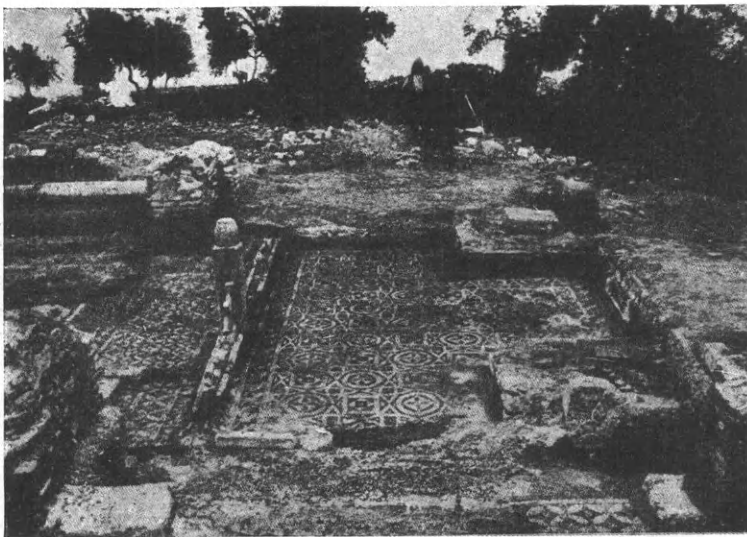
¹ Αἱ εἰσοδοὶ, ὡς γνωστόν, εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Θ. Λειτουργίαν κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐξῆς χρόνους, καθ' οὓς ἡ Λειτουργία ἀφ' ἐνὸς μὲν προσέλαβε μυστικὸν χαρακτήρα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φερομένων εἰς ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἔργων (μικρὰ εἴσοδος = ἐμφάνισις τοῦ Κυρίου πρὸς τὸ κήρυγμα, μεγάλη εἴσοδος = ἔλευσις τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὸ ἐκούσιον πάθος καὶ ἐνταφιασμός αὐτοῦ) καὶ ἀφ' ἐτέρου συνεδέθη πρὸς πομπικὰς ἐμφανίσεις

τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων (πρβλ. Ρομπότου, Λειτουργικήν, Ἀθῆναι, 1869 σ. 360 κέ. καὶ 369 κέ). Μαρτυρίαν ἐν τούτοις ἐκ τῶν μνημείων δὲν εἶχομεν μέχρι τοῦδε, διὸ καὶ ἡ συμβολὴ ἢ παρεχομένη ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Θ. Λειτουργίας καὶ τὰ συνδεόμενα μετ' αὐτῆς ποικίλα προβλήματα ἐνέχει μεγίστην σπουδαιότητα.

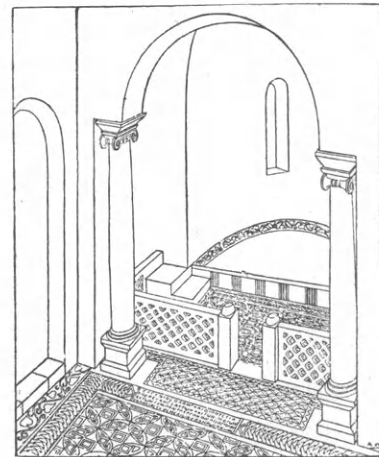
² Τὰ ὀνόματα τοῦ διαφράγματος — τοῦ χωρίζοντος τὸ

Εἰς τὰ παλαιοχριστιανικά τέμπλα παρατηρεῖται ἀπὸ τοῦ 4^{ου} μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ποικιλία μορφῶν, ἥτοι ἐξέλιξις ἀπὸ τῶν ἀπλουστερῶν εἰς τὰ συνθετώτερα· τὴν ἐξέλιξιν ἐν τούτοις ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς χρονικὴν, καθόσον αἱ ποικίλαι μορφαὶ τοῦ τέμπλου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνυπάρχουσι. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} αἰῶνος τὸ τέμπλον λαμβάνει τὴν σταθερὰν μορφήν του, τὴν διατηρηθεῖσαν καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας.

1. Χαμηλὰ Τέμπλα. Ἡ ἀπλουστερὰ καὶ ἀρχαιοτέρα μορφή, ἥτις, φαίνεται, ὅτι ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶναι τὸ χαμηλὸν τέμπλον, τὸ συγκείμενον ἐκ διατρήτων ἢ ἀπλῶς ἀναγλύπτων θωρακίων, χωριζομένων διὰ πεσσίσκων καὶ ἔχον ἐν ἄνοιγμα εἰς τὸ μέσον, χρησιμοποιοῦμενον ὡς εἴσοδος. Ἀπὸ τοῦ 5^{ου} ἀκόμη αἰῶνος ἡ εἴσοδος διαμορφοῦται ἐν εἵδει μακρᾶς διόδου χωροῦσης πρὸς δυσμὰς, περὶ ἧς λέγομεν κατωτέρω.

Εἰκ. 50. Ἀποψις τῶν διασωθέντων λειψάνων τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Δαφνουσίων (ἀπὸ νότον).

Εἰκ. 51. Ἀποκατάστασις ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Δαφνουσίων Λοκρίδος.

Τὸ χαμηλὸν τοῦτο τέμπλον εἶναι ἡ αὐτοτελὲς πρὸ τῆς ἀψίδος ἡ καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ μέσου κλίτους.

Τὸ αὐτοτελὲς τέμπλον ἐκτείνεται ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ περιβάλλει ἐκ τῶν τριῶν μερῶν τὸ κυρίως βῆμα, χωρεῖ δὲ μέχρι τῆς ἀψίδος (ὡς εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικὴν τῆς Τούμπας εἰκ. 9) ἢ μέχρι τῶν βάθρων τῶν ἐδρῶν τῶν πρεσβυτέρων, ὅπου ταῦτα ἐκτείνονται ἔξω τῆς ἀψίδος (ὡς ἐν ταῖς βασιλικαῖς: θεσσαλικῶν Θηβῶν — βλέπε ἀνωτέρω Πίν. Β' καὶ εἰκ. 164 — καὶ Στόβων εἰκ. 10)· ὁμοιόμορφον χαμηλὸν τέμπλον ὑπάρχει καὶ

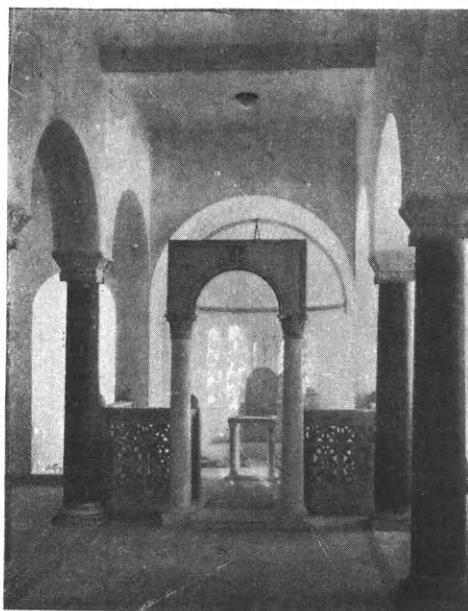
ἱερὸν βῆμα ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ — ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἦσαν, ὡς γνωστόν: *δίκτυα* (Εὐσεβίου, Ἑκκλ. ἱστορία, 10,4 ἐν Migne P. G. 20, 868), *κιγκλίδες* (παρὰ Γρηγ. Ναζιανζηνῶ, ἐν Migne P. G. 37, 1233, Θεοδωρήτῳ Κύρου, ἐν Migne P. G. 82, 1237 κ. ἄ.), *δρύφακτα* (Σωζομένου, Ἑκκλ. ἱστορία 7, 25 ἐν Migne P. G. 67, 1496), *στήθεα* (παρὰ Ψευδογεργμανῶ ἐν Migne P. G. 98, 389), *θώραξ* — ἐξ οὗ τὰ θωράκια (παρὰ Θεοφάνει Κεραμεῖ, ἐν Migne 86, 2146) κλπ. ἐν δὲ τῇ Δύσει cancelli (πρβλ. J. Braun, Der christl. Atlar, II, München,

1924, σ. 649 κέ.). Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν τὸ διάφραγμα τοῦτο φέρει πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ τὰ ὀνόματα: *διάστυλα* (παρὰ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Migne P. G. 155, 35 καὶ 764), *εἰκονοστάσιον* (παρὰ Κωδινῶ, Migne, P. G. 157, 61) καὶ τέλος *Τέμπλον* (τὸ πρῶτον παρὰ Θεοδ. Στουδίτη, Migne P. G. 127, 1769)· τὸ τελευταῖον ὄνομα ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν γενικῶς — ἀπὸ τοῦ 15^{ου} κυρίως αἰῶνος καὶ ἔξῃς — διὸ καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα μεταχειρίζομεθα τὸν ὄρον τέμπλον ὡς τὸν παρ' ἡμῖν συνήθη.

εἰς τὰς βασιλικὰς μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους (ὡς εἰς τὰς βασιλικὰς: Λοκρίδος εἰκ. 38, Νικοπόλεως Α εἰκ. 37 καὶ Θάσου εἰκ. 40). Ἐνταῦθα παρέχομεν εἰκόνα τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς Δαφνουσίων Λοκρίδος (εἰκ. 50), ὡς καὶ τὴν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ (εἰκ. 51), εἰλημμένα ἐκ τῆς σχετικῆς μελέτης τοῦ ἀνασκάψαντος τὸ μνημεῖον (βλέπε σ. 207 κέ.).

Τὸ καταλαμβάνον ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ μέσου κλίτους χαμηλὸν τέμπλον προσαρμόζεται εἰς τοὺς κίονας τῶν κιονοστοιχιῶν τῶν ἀπλῶν βασιλικῶν ἢ εἰς τὰ διάμεσα τῶν πεσσῶν τῶν βασιλικῶν μετὰ ἐγκαρσίου κλίτους, ὅπως εἰς τὰς βασιλικὰς Δωδώνης εἰκ. 35 καὶ Ἐπιδαύρου εἰκ. 32· εἰς ταύτας ὡς πλάγια διαφράγματα χρησιμοποιοῦνται τὰ θωράκια, τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὰ μεσοκίονια τῶν κιονοστοιχιῶν τόσον τῶν ἀπλῶν ὅσον καὶ τῶν ἐχουσῶν ἐγκάρσιον κλίτος βασιλικῶν. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ἐπιδαύρου, ἔνθα τὸ σύνθρονον τῶν πρεσβυτέρων ἐκτείνεται σχεδὸν μέχρι τῶν πεσσῶν τῶν χωριζόντων τὸ ἐγκάρσιον ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, τὰ πλάγια διαφράγματα τοῦ τέμπλου εἶναι περιττά.

2. Χαμηλὰ τέμπλα μετὰ ὑψηλῆς πύλης. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἡ εἴσοδος τοῦ τέμπλου, ἢ μετέπειτα «ὠραία πύλη», διαρρυθμίζεται εἰς τινὰς βασιλικὰς (ὡς τῆς Ὀλυμπίας) ὑψηλὴ μετὰ δύο κίονας ἐκατέρωθεν, οἵτινες ὑπεστήριζον ἐπιστύλιον ἢ τόξον. Ὅπου τὸ τέμπλον ἔχει τὴν εἴσοδον προεξέχουσαν ἐντὸς τοῦ μέσου κλίτους, ὁ συνδυασμὸς μετὰ πύλης ὑψηλῆς προσδίδει εἰς τὸ τέμπλον πλέον μνημειώδη μορφήν, ὅπως παρατηρήσαμεν τοῦτο εἰς τὴν βασιλικὴν Α τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (βλ. ἀνωτέρω Πίν. Ε'). Συμφώνως πρὸς τὴν μορφήν τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς ταύτης ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις — ἐν μέρει ἐξ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ — τοῦ τέμπλου τῆς παλαιοχριστιανικῆς αἰθούσης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (εἰκ. 52).

Εἰκ. 52. Ἀποκατάστασις χαμηλοῦ τέμπλου μετ' ὑψηλῆς πύλης.

Ὑψηλοὶ κίονες διὰ τὸ διάφραγμα τοῦ κυρίως βήματος ἦσαν ἐν χρήσει ἤδη ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου· ὁ ἴδιος ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μαρτυρεῖται, ὅτι ἐδώρησε τοὺς κίονας τοῦ ἱερατείου τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης¹. ἐπίσης ἀναγράφονται κίονες εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Παναγίου Τάφου, τοῦ ἁγίου Στεφάνου Γάζης, τοῦ ἁγίου Παύλου Ρώμης κ. ἄ., δὲν εἶναι ὁμῶς ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ θέσις των².

3. Τέμπλα μετὰ ὑψηλῆς προσόψεως καὶ χαμηλῶν κιγκλίδων εἰς τὰ πλάγια. Εἰς σειρὰν βασιλικῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐν Ἑλλάδι διαπιστοῦται, ὅτι ὑπῆρχον τέμπλα ἔχοντα ὑψη-

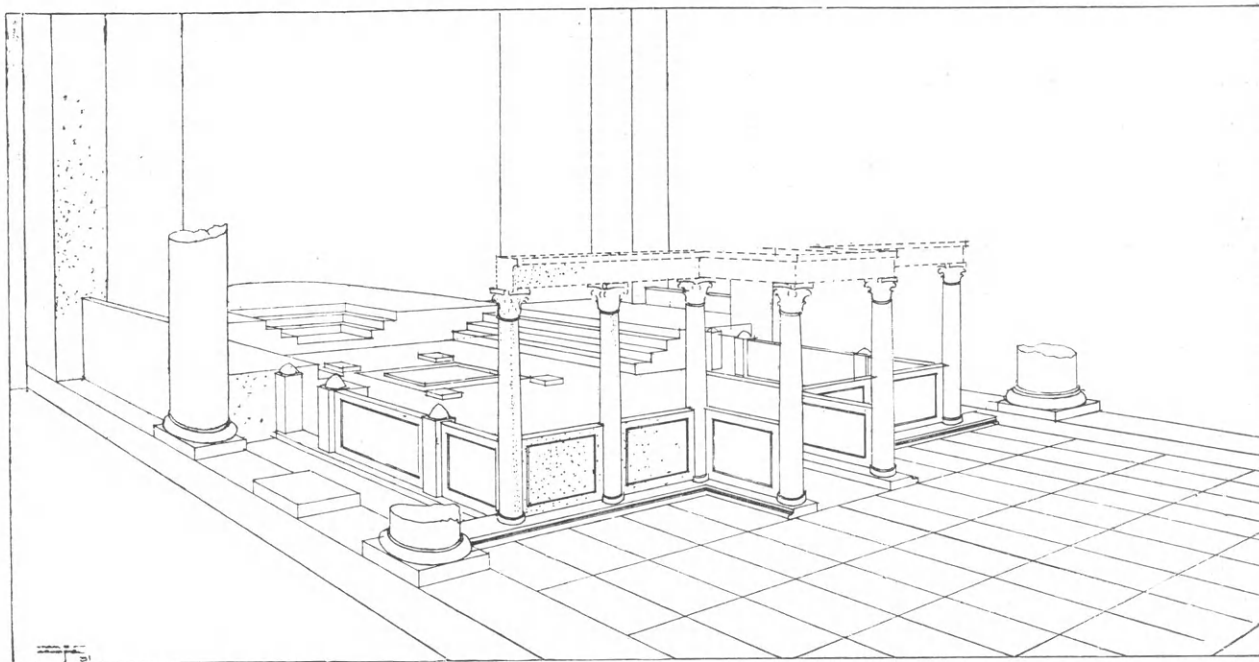
¹ Holtzinger, Altchr. u. byz. Baukunst, 3. α. σ. 34 (liber pontificalis ἐν vit. Silvestri 16 «exornavit (ὁ Μ. Κωνσταντῖνος) supra (ἐνν. τοῦ τάφου τοῦ Πέτρου) columnis purphyreticis et alias columnas vitineas, quas de Grecias perduxit»).

² Βλέπε Kraus, Geschichte d. christl. Kunst, I σ. 376 κέ. πρβλ. καὶ Holtzinger, Die altchr. Architektur, Stuttgart, 1889, σ. 155 κέ. Εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἀφρικῆς κίονες

ἴστανται οὐ μόνον ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ εἰς τὰ ἄκρα τῶν τοίχων, οἵτινες ἀποκλείουσιν ἐν μέρει τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ἀψίδα (ὡς ἐν Announe, Gsell, Les monum. antiques de l'Algerie, II εἰκ. 114)· εἰς δὲ τὴν μεγάλην βασιλικὴν τοῦ Tiggirt διπλῇ κιονοστοιχίᾳ χωρίζει τὴν ἀψίδα· δὲν πρόκειται ὁμῶς ἐνταῦθα περὶ τέμπλου, ἀλλὰ περὶ διακοσμητικῶν κιόνων, διότι ἡ ἁγία Τράπεζα εὕρισκεται ἔξω τῆς ἀψίδος (πρβλ. Gsell 3. α. σ. 302).

λὰς τὰς προσόψεις αὐτῶν ἐνῶ τὰ πλάγια ἔφερον ὡς διαφράγματα ἀπλῶς θωράκια. Πάντα τὰ τέμπλα ταῦτα δὲν εἶναι πάλιν τυπικῶς ὁμοιόμορφα ἀλλὰ προσαρμόζονται πρὸς τὴν μορφήν τῆς βασιλικῆς, τοῦ συνθρόνου κλπ. Ὡς κύριον παράδειγμα προσάγομεν ἐνταῦθα τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἀναπαράστασιν τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς Β τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (εἰκ. 53) ἡ ὑψηλὴ ἐκ τεσσάρων κιόνων πρόσοψις αὐτοῦ συνδυάζεται πρὸς ἐξέχουσαν εἴσοδον σχηματιζομένην διὰ τεσσάρων ἐπίσης ἐν τετραγώνῳ τοποθετημένων κιόνων¹. Οἱ

Εἰκ. 53. Ἀναπαράστασις ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Β τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (Ν. Ἀγχιάλου).

κίονες ἦσαν στρογγύλοι ἐξ ἐρυθροποῦ μαρμάρου, στηρίζοντες πιθανώτατα ἐπιστύλιον, τὸν λεγόμενον εἰς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ «κοσμήτην»².

Αἱ πλάγιοι πλευραὶ τοῦ τέμπλου ἦσαν ἀναμφισβητήτως χαμηλαὶ ἐκ θωρακίων καὶ πεσίσκων (βλ. περιγραφὴν ἀνωτέρω ἐν σ. 126 κέ.) καταλήγουσαι εἰς τὸ σύνθρονον τῶν πρεσβυτέρων. Ἡ ὑψηλὴ πρόσοψις τοῦ τέμπλου παρέμενεν ἀνεξάρτητος, χωρὶς τὸ ἐπιστύλιον αὐτοῦ νὰ στηρίζεται εἰς τοὺς κίονας τῆς βασιλικῆς, ἡ θέσις τῶν ὁποίων δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν προέκτασιν τῆς γραμμῆς τοῦ τέμπλου (πρβλ. κάτωψιν ἀνωτέρω ἐν εἰκ. 164).

Ἡ μορφή τοῦ τέμπλου τούτου ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀναπαριστωμένην εἰς τὸ κιβωτίδιον τῆς Pola περὶ τὸ ἔτος 400 μ. Χ. (βλ. ἀνωτέρω εἰκ. 191).

Ὅμοιον ἦτο καὶ τὸ τέμπλον τῆς πεντακλίτου μὲ ἐγκάρσιον βασιλικῆς Β τῆς Νικοπόλεως μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ὑψηλὴ αὐτοῦ πρόσοψις εὐρίσκεται εἰς τὴν γραμμὴν τῶν πεσσῶν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, εἶναι πιθανώτατον, ὅτι τὸ ἐπιστύλιον ἐστηρίζετο εἰς τοὺς

¹ Νεωτέρα προσεκτικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῆς σφζομένης βάσεως τῆς προσόψεως τοῦ τέμπλου, διεπίστωσεν ἐπ' αὐτῆς ἔχνη προσαρμογῶν βάσεων κιόνων τοῦ αὐτοῦ μεγέθους μὲ τὰς τῶν κιόνων τῆς εἰσόδου, ἐξ οὗ διαλύεται πᾶσα ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς προσόψεως (βλέπε ἀνωτέρω περιγραφὴν ἐν σελ. 126 κέ. πρβλ. καὶ κάτωψιν τοῦ βήματος

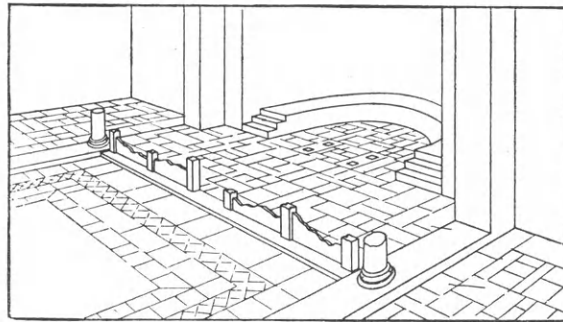
τῆς βασιλικῆς ἐν εἰκ. 164).

² Ἐν Migne P. G. 155 σ. 345 «τὶ τὰ διάστυλα σημαίνει καὶ ὁ ἐπάνω κοσμήτης...». Περὶ ἐτέρας σημασίας τοῦ ὄρου κοσμήτης βλέπε ΑΔ. 1922 σελ. 106 κέ. Ἐν τῇ Δύσει ἐπικρατεῖ, ὡς γνωστόν, ὁ ὄρος pergula πρὸς δήλωσιν ἀναλόγου μορφῆς τέμπλου.

πλησίον κειμένους πεσσούς τούτους. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ἡ ἐξέχουσα εἴσοδος, οἱ δὲ κίονες δὲν ἦσαν ἡμικυκλικοὶ ἀλλ' ἦσαν ἡνωμένοι εἰς τὸ κάτω ἡμισυ μετὰ πεσσίσκων (βλ. ἀνωτέρω σ. 128 σημ. 2), ὅπως ἐπεκράτησε τοῦτο εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Τὸ τέμπλον τῆς ἀπλῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη ἔχει ὁμοίως ὑψηλὴν τὴν πρόσοψιν· αἱ πλάγια ὅμως πλευραὶ του, ὧν διεσώθησαν αἱ βάσεις, προεκτείνονται ἐνταῦθα μέχρι τῆς ἀψίδος, διότι τὸ σύνθρονον εἶναι ἡμικυκλικὸν περιοριζόμενον ἐντὸς τῆς ἀψίδος· εἶναι δὲ πιθανώτερον, ὅτι τὰ πλάγια τοῦ τέμπλου ἦσαν χαμηλὰ διότι δὲν καταλήγουσιν εἰς τὸν Α. τοῖχον τῆς βασιλικῆς ἀλλ' εἰς τὸ σύνθρονον· ἂν τὰ πλάγια τοῦ τέμπλου ἦσαν ὑψηλὰ τὸ ἐπιστύλιον αὐτῶν θὰ ἔμενεν ἀσύνδετον.

Τέλος τὸ ὑψηλὸν τέμπλον τῆς ἀπλῆς βασιλικῆς τῆς Γλυφάδας, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν αἱ βάσεις καὶ οἱ κιονίσκοι (ἡνωμένοι μὲ τοὺς πεσσίσκους ὅπως εἰς τὰς βασιλικάς: Νικοπόλεως καὶ Ἀφεντέλλη), καταλαμβάνει ὅλον τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους ἐκτεινόμενον εἰς τὴν γραμμὴν τῶν πρώτων κίωνων τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 54) μετὰ τὸ ἐπιστύλιον στηριζόμενον ἴσως ἐπὶ τῶν κίωνων τούτων ὅπως βλέπομεν καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Torcello¹.

Εἰκ. 54. Ἀποκατάστασις τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς τῆς Γλυφάδας.

Τὰ πλάγια εἶναι πιθανόν, ὅτι δὲν ἀφίνοντο ἀνοικτά, ἀλλ' ἐφράσσοντο ὑπὸ θωρακίων ὑπαρχόντων εἰς τὰ διάμεσα τῶν κίωνων καὶ τῶν παραστάδων.

4. Τέμπλα ὑψηλὰ καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς. Τὸ ὑψηλὸν καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς τέμπλον, δείγματα τοῦ ὁποίου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλῆ ἔχομεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου² καὶ εἰς τὴν σταυρικὴν βασιλικὴν ἐν Salona³, ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν ἐξέλιξιν τοῦ ὀρθογωνίου παλαιοχριστιανικοῦ τέμπλου.

5. Τέμπλα βυζαντινά. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ τέμπλον περιορίζεται ὀριστικῶς εἰς μόνην τὴν δυτικὴν πρόσοψιν (ὅπως πλουσίως τοῦτο διεπλάσθη καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν Κων/πόλεως)· εἰς τοῦτο προφανῶς συνετέλεσαν: ἡ διὰ τῶν μυστικῶν εὐχῶν, τῶν «εἰσόδων» κλπ., πλουτισθεῖσα Θ. Λειτουργία καὶ ἡ ἔνεκα τούτων χρησιμοποίησις εἰς τὰς τελετὰς τῶν παστοφορίων καὶ ἰδίᾳ τῆς Προθέσεως· τὰ πλάγια διαφράγματα τοῦ τέμπλου κατηργήθησαν διὰ ν' ἀφίνεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰ παστοφόρια ἐλευθέρᾳ, ἐπεξετάθη δὲ ἀκολούθως ἡ πρόσοψις τοῦ τέμπλου καὶ εἰς τὰ πλάγια κλίτη μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν μακρῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, φράσσον καὶ τὰ παστοφόρια ἀπὸ τῶν κλιτῶν. Τοιαύτην μορφήν τέμπλου παρατηροῦμεν εἰς τὰς βασιλικάς Ἐρεχθίδου εἰκ. 3 καὶ Αἰγίνης εἰκ. 49, ὅπως καὶ τῆς Ἐκατονταπυλιανῆς Πάρου, ἐνθα ὅμως, ὡς ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαμορφώσεως, δὲν ὑπάρχουσι πλάγια κλίτη⁴. Ἡ μορφή αὕτη τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου μὲ μικρὰς μεταβολὰς διετηρήθη, ὡς γνωστόν, καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ναοὺς (πρβλ. τὰ διασωθέντα τέμπλα: Ὁσίου Λουκᾶ — 11^{ου} αἰ. — Σαμαρίνας — 12^{ου} αἰ. — Πόρτα - Παναγιάς — 13^{ου} αἰ. — Μυστρᾶ — 14^{ου} αἰ. — κλπ.), μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ξυλίνου τέμπλου ὁπότε καὶ ἀπεκλείσθη διὰ τῶν εἰκόνων, αἵτινες ἀντικατέστησαν τὰ ἀρχαῖα βῆλα (βλ. καὶ κατωτέρω).

¹ Holtzinger, ἔ.δ. εἰκ. 107. Ἡ ἀποκατάστασις κατὰ Ὁρλάνδον.

² Γ. Σωτηρίου, Ὁ Ναὸς Ἰω. τοῦ Θεολόγου ἐν ΑΔ. 7 — 1922 — σ. 157 εἰκ. 32.

³ Forschungen in Salona, I Wien 1917 εἰκ. 23 καὶ 41-44.

⁴ Βλ. Jewell καὶ Hasluck, Panagia Hekatonapyliani in Paros, London, 1920, σ. 37 εἰκ. 30 κέ.

Β'. ΣΟΛΕΑ

Ἰδιαίτερος χώρος, ἐκτεινόμενος μεταξύ τοῦ ἄμβωνος καὶ τῶν κιγκλίδων ἢ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ, ὡς περιγράφεται ἡ σολέα κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα¹, δὲν ἀνευρέθη εἰς οὐδεμίαν τῶν ἐρευννηθεισῶν μέχρι τοῦδε παλαιοχριστιανικῶν ἐν Ἑλλάδι βασιλικῶν, αἵτινες διέσωσαν τὴν ἀρχικὴν διάταξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ των. Εἶδομεν ὅμως ἀνωτέρω ὅτι ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα σχηματίζεται ἐν εἵδει διόδου, ἣτις εἰς τὰς βασιλικὰς μὲν τῆς Ἑλλάδος ἔχει μετρίας διαστάσεις, εἰς ἄλλας ὅμως χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἐκτείνεται εἰς μεγαλύτερον μήκος εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ, ὅπως εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐν Αἰγύπτῳ², εἰς τὸν διπλοῦν ναὸν τῆς Ἐφέσου ἐν Μ. Ἀσίᾳ³, εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Χερσονήσου ἐν Καυκάσῳ⁴ κλπ. Ἡ μακρὰ αὕτη διόδος ἢ συνεχομένη πρὸς τὸ βῆμα καὶ ἀποτελοῦσα τὴν εἴσοδον αὐτοῦ εἶναι ἴσως ἡ σολέα τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, καθόσον μάλιστα τὸ στενὸν αὐτῆς σχῆμα συμφωνεῖ πρὸς τὰς περισσοτέρας — ἂν καὶ μεταγενεστέρας — περιγραφὰς καὶ παραβολὰς τῶν συγγραφέων (ἰσθμός, ποταμός, πυρός). Διὰ τοῦτο καὶ ἀνωτέρω συνεκδοχικῶς μετεχειρίσθημεν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ τέμπλου μετὰ τῆς διόδου, ἥτοι ὁλοκλήρου τοῦ περιφράγματος — τοῦ χωροῦντος ἐν εἵδει ὀρθογωνίου εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ — τὸν ὅρον σολέα.

Γ'. ΣΥΝΘΡΟΝΟΝ—ΘΡΟΝΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΕΔΡΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΩΝ—

Αἱ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος — αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται, ὡς εἴπομεν, εἰς τὸν 5^{ον} αἰῶνα — ἔφερον εἰς φῶς καὶ νέαν μορφήν συνθρόνου, μὴ παρατηρηθεῖσαν μέχρι τοῦδε εἰς ἄλλας χώρας. Παρὰ τὸ γνωστὸν δηλονότι ἡμικυκλικὸν σύνθρονον, ὅπερ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, ἀνευρέθη καὶ τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀρθογωνικόν. Ὡς περιεγράφη λεπτομερῶς τὸ σχῆμα τοῦ συνθρόνου τούτου ἐν τῇ γενο-

1 Ἡ σολέα (φέρεται καὶ ὁ σολέας, τὸ σολεῖον, ἢ σολεία — πιθανῶς ἐκ τοῦ λατίν. solium=ἔδρα, θρόνος ἢ solum=ἔδαφος) παραβάλλεται συνήθως πρὸς τὸ «βουλευτικόν» τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἥτοι τὴν πρὸ τῆς ὀρχήστρας θέσιν, ἐνθα ἡ σειρά τῶν ἐδρῶν ἱερέων καὶ ἀρχόντων, διὸ ἐν τῇ Δύσει φέρεται καὶ ὡς senatorium (πρβλ. Ρομπότου, Λειτουργική, ἔ. ἀν. σ. 175). Αἱ περὶ σολέας πληροφορίες τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως· ἐξ αὐτῶν γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ σολέα ἦτο ἰδιαίτερος ὑψηλὸς χώρος μεταξύ τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ ἄμβωνος, ἀποκλειόμενος τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ κιγκλίδων, ἐνθα ἦσαν οἱ θρόνοι τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πατριάρχου (πιθανῶς δὲ καὶ ἔδραι προεστώτων) καὶ ὅπου ἐξήρχοντο οἱ ἱερεῖς καὶ μετελάμβανον τοὺς πιστοὺς. Ὁ Σιλεντιάριος περιγράφων τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως παραβάλλει τὴν σολέαν πρὸς ἰσθμόν, ὁ δὲ Ψευδοσωφρόνιος (Migne P. G. 87, 3985) πρὸς ποταμὸν τοῦ πυρός χωρίζοντος τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀπὸ τῶν δικαίων (πρβλ. Richter, Quellen d. byz. Kunstgeschichte, Wien, 1897 σ. 82 κέ. ἐνθα καὶ αἱ περὶ τῆς σολέας τῆς ἁγίας Σοφίας μαρτυρίαι Παύλου Σιλεντιαρίου, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Καντακουζηνοῦ κ. ἄ.). Εἰς τὴν Δύσιν,

φαίνεται, ὅτι ἡ σολέα ἀπετέλει εἰς μεταγενεστέρους χρόνους συνέχειαν τοῦ ἱερατείου, τοῦ ἐπεκταθέντος εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος· συμπεριέλαβε δὲ καὶ τοὺς χοροὺς (πρβλ. βασιλικὴν τοῦ S. Clemente τῆς Ρώμης), ἐξ οὗ προήλθε καὶ τὸ ἐπικρατοῦν εἰσέτι ὄνομα schola cantorum. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ θέσις τῶν ψαλτῶν ὠρίσθη ἴσως πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ σολέᾳ (παρὰ Συμεὼν Θεσσαλονίκης λέγεται ἡ σολέα «βῆμα ἀναγνωστῶν» ἐν Migne P. G. 155, 345, πρβλ. καὶ Καντακουζηνὸν I, 41). Εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους γνωρίζομεν ὅτι ἡ θέσις τῶν ψαλτῶν ἦτο εἰς τὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ἄμβωνα (πρβλ. 19^{ον} Κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου).

2 Kaufmann, Die Menasstadt, I Leipzig, 1910 (κάτοψις).

3 Βλ. J. Keil, Jahrb. d. österr. arch. Instituts XV, 1912, εἰκ. 153. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐφέσου αἱ διασωθεῖσαι βάσεις τοῦ τέμπλου μὲ τὴν μακρὰν εἴσοδον εὐρίσκονται εἰς τὴν μικρὰν βασιλικὴν μὲ τοὺς πεσσούς (ἥτοι τὴν θεωρουμένην ὡς βασιλικὴν τῆς 4ης περιόδου)· εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι προέρχονται, ὅπως καὶ ἡ ἀψίς, ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος (τῆς δευτέρας περιόδου).

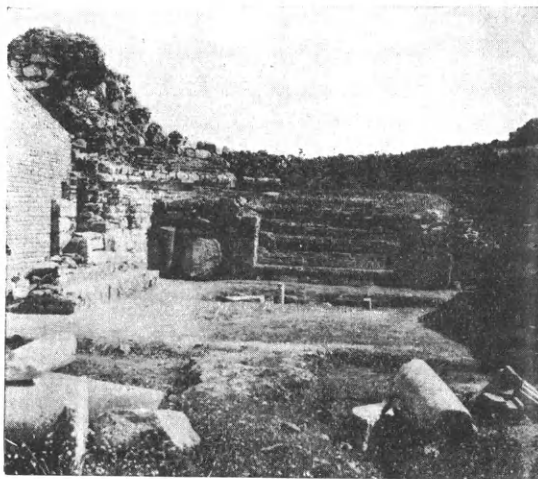
4 Βλ. Cabrol, Dictionnaire d'arch. chrét. ἐν ἄρθρῳ Caucase, εἰκ. 2206.

μένη ἀνωτέρω ἐκθέσει τῶν ἀνασκαφῶν τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (βλ. ἀνωτέρω σελ. 119-128 πρβλ. αὐτόθι καὶ εἰκ. 164-174 καὶ Πίν. Ε'), ὁλόκληρον τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος εἶναι ὑψωμένον ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, τὰ δὲ βάθρα διὰ τὰς ἑδρας ἢ τὰ ἐδώλια τοῦ πρεσβυτερίου ἦτοι τοὺς *δευτέρους θρόνους*¹ εἶναι ἐπιμήκη, τοποθετημένα ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς οὕτως, ὥστε σχηματίζεται ἐν τῷ μέσῳ ὀρθογώνιος χῶρος διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ἁγίας Τραπεζῆς² (πρβλ. καὶ εἰκ. 53 ἐν σελ. 224).

Ἡ μορφή αὕτη τοῦ συνθρόνου, ἡ παρατηρηθεῖσα τὸ πρῶτον εἰς τὰς χριστιανικὰς βασιλικὰς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν - Ν. Ἀγχιάλου, διεπιστώθη μετὰ ταῦτα εἰς σειρὰν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος, τὸ σύνθρονον τῶν ὁποίων ἔχει τὰ αὐτὰ στοιχεῖα χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εἶναι κατὰ πάντα ὁμοιόμορφον. Τὴν διάταξιν ταύτην τοῦ συνθρόνου ἐρμηνεύσαντες ἀνωτέρω (ιδίᾳ ἐν σελ. 124 κέ.) ἀρκούμεθα ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν τὰς ποικίλας αὐτοῦ μορφὰς ἐν ταῖς βασιλικαῖς τῆς Ἑλλάδος.

1. Μορφαὶ ὀρθογωνικοῦ συνθρόνου. Εἰς τὰς δύο βασιλικὰς τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τῆς ἀψίδος καὶ τῶν βάθρων τῶν πρεσβυτέρων εἶναι ὅμοιον — ἐνὸς μέτρου — (βλ. εἰκ. 53 πρβλ. καὶ τὰς ἀνωτέρω εἰκ. 164-174 καὶ Πίν. Ε'). Εἰς τὰς δύο βασιλικὰς τῆς Νικοπόλεως τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος εἶναι ὑψηλότερον μὲ εὐρεῖαν κλίμακα εἰς τὸ κέντρον ἐκ πέντε βαθμίδων, αἱ δὲ ἑδραι εἶναι πολὺ χαμηλότεραι (*εἰκ. 55*) (βλ. καὶ ἀνωτέρω περιγραφὴν ἐν σ. 228). Προσέτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς βασιλικὰς τῆς Νικοπόλεως πλησίον τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος ὑπάρχει ὁ διάδρομος (πρβλ. κατόψεις εἰς εἰκ. 35 καὶ 37), ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν ὑψηλῶν ἡμικυκλικῶν συνθρόνων τῆς ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου, ὁ χρησιμεύων προφανῶς διὰ συγκοινωνίαν· οὗτος ἐστεγάζετο ἄνω διὰ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τῆς ἀψίδος οὕτως, ὥστε ἀφίνετο ἱκανὸν ὕψος εἰς τὸν διάδρομον τοῦτον. Αἱ ἀνοιγόμεναι δὲ κόγχαι εἰς τὴν κυκλωτερῇ ἐπιφάνειαν τοῦ διαδρόμου τοῦ συμπαγοῦς ἐπισκοπικοῦ τούτου βάθρου, αἱ παρατηρούμεναι καὶ εἰς τὸν διάδρομον τοῦ Μουσουλίου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, ἐχρησίμευον ἴσως διὰ τὴν τοποθέτησιν σκευῶν, βιβλίων κ.τ.τ.

Εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος ὑψοῦται

Εἰκ. 55. Ἀποψὶς ἱεροῦ βήματος βασιλικῆς Α Νικοπόλεως.

¹ Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο (δεύτεροι θρόνοι) πρβλ. καὶ Εὐσέβιον, ἐκκλ. ἱστορία 10, 5, 23, ἐν ἔκδ. Schwartz σ. 393 (ἐπιστολὴ βασιλέως πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Συρακουσίων ἐντελλόμενον νὰ λάβῃ συνοδοὺς τῆς ἐκλογῆς τοῦ «*δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου*»). Οἱ θρόνοι οὗτοι (λατ. *subsellia*, ἐξ οὗ καὶ ἐλληνιστὶ συμφέλλια) ἦσαν ἐνίοτε καὶ ξύλινοι (πρβλ. Ἀθανασίου, *de solitar.* I σ. 847 ἐκδ. Παρισίων 1627 «*ἀρπάζαντες τὰ συμφέλλια καὶ τὸν θρόνον*» — ἐνν. τὸν ἐπισκοπικόν — καὶ τὴν τράπεζαν — ξυλίνη γὰρ ἦν — καὶ τὰ βῆλα τῆς ἐκκλη-

σίας καὶ ἄλλα ὅσα ἡδυνήθησαν ἐξενέγκαντες ἔκασσαν»).

² Τὸ ὑψωμένον δάπεδον τῆς ἀψίδος, παρατηρεῖται, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τοὺς παλαιούς χριστιανικοὺς ναοὺς τῆς Ἀφρικῆς· ἐκεῖ ὅμως δὲν ὑπάρχουσι τὰ ἰδιαίτερα βάθρα διὰ τὰς ἑδρας τῶν πρεσβυτέρων ἔξω τῆς ἀψίδος· εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας μάλιστα ἀφρικανικὰς βασιλικὰς τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς ὑψωμένης ἀψίδος καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα, ὅπως ἐγένετο τοῦτο βραδύτερον καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Δύσεως (πρβλ. Gsell, ἔ. ἀν. σ. 302 κ.έ.).

0,60 μ. τὰ δὲ βάθρα διὰ τὰς ἑδρας τῶν πρεσβυτέρων εἶναι συνεπτυγμένα πλησίον τῆς ἀψίδος, χρησιμοποιοιμένων τῶν βαθμίδων αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ἀψίδα (εἰκ. 51). Εἶναι δὲ πιθανώτατον — ὡς ἐκ τοῦ μικροῦ μεγέθους τῶν βάθρων τούτων δηλοῦται — ὅτι μέρος τοῦ κλήρου θὰ κατεῖχε θέσιν καὶ ἐντὸς τῆς ἀψίδος, ἐκατέρωθεν τῆς ἐπισκοπικῆς καθέδρας. Τοῦτο διακρίνεται σαφέστερον εἰς τὸ σύνθρονον τῆς βασιλικῆς τῆς Ὀλυμπίας, ἔνθα ὑπάρχει καὶ τὸ ἡμικυκλικὸν παρὰ τὴν ἀψίδα σύνθρονον καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτῆς βάθρα.

Ὅμοια ἐπιμήκη βάθρα ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος διὰ τὰς ἑδρας τῶν πρεσβυτέρων παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὰς βασιλικάς: Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης καὶ Ἐπιδαύρου, αἱ ἀψίδες τῶν ὁποίων δὲν διέσωσαν τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφῆν, ὅπως καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Στόβων ὅπου ὁμως εἰς τὴν ἀψίδα ὑπάρχει Μαρτύριον (confessio).

2. Μορφὰ τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου. Εἰς ἄλλας πάλιν βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος τὸ σύνθρονον ἔχει τὴν γνωστὴν μορφὴν τοῦ παρὰ τὴν ἀψίδα ἐν εἵδει ἑξέδρας ἡμικυκλικοῦ μετὰ ὁμοκέντρων βαθμίδων συνθρόνου, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, φαίνεται, ὅτι ἐγενικεύθη¹, ὅπως βλέπομεν τοῦτο ἐν Ἀνατολῇ μὲν εἰς τοὺς ναοὺς: ἀγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως, Ἑκατονταπυλιανῆς Πάρου, ἐν δὲ τῇ Δύσει εἰς τοὺς ναοὺς: Torcello, Grado κ. ἄλλ. Τοιοῦτον σύνθρονον ὑπάρχει εἰς τὰς βασιλικὰς Ἀφεντέλλη Λέσβου (εἰκ. 21) καὶ Αἰγίνης (εἰκ. 49). Εἰς τὸ σύνθρονον μάλιστα τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη ὑπάρχει καὶ ὁ διάδρομος, ἀλλ' οὗτος εἶναι τοσοῦτο στενὸν διαστάσεων (0,40 μ.) ὥστε ἡ δι' αὐτοῦ δίοδος νὰ καθίσταται ἀδύνατος (βλ. εἰκ. 51)· εἶναι ἐν τούτοις ἐπεστρωμένος καὶ οὗτος διὰ μωσαϊκοῦ.

Ἀφ' ἐτέρου τρεῖς ἄλλαι βασιλικαί: Γλυφάδας (εἰκ. 18 βλ. καὶ εἰκ. 54) Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου (εἰκ. 16) καὶ Βιβλιοθήκης Ἀδριανοῦ (εἰκ. 7) ἔχουσιν ἡμικυκλικὸν ἐπίσης τὸ σύνθρονον παρὰ τὴν ἀψίδα, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀπλούστερον ἀποτελούμενον ἐξ ἐνὸς μόνον ἡμικυκλικοῦ βάθρου, ἢ εἰς τὸ ὅποιον ἄνοδος γίνεται διὰ δύο ἢ τριῶν βαθμίδων, τοποθετημένων ἐκατέρωθεν εἰς τὰ ἄκρα αὐτοῦ. Εἰς τὴν βασιλικὴν τέλος Ἀργάλων τῆς Λέσβου τὸ σύνθρονον σχηματίζεται ἡμικυκλικὸν διὰ δευτέρου ὁμοκέντρου ἡμικυκλικοῦ τοιχαρίου ἐντὸς τῆς ἀψίδος οὕτως, ὥστε ἀφίεται καὶ πάλιν διάδρομος, ὅπως καὶ εἰς βασιλικάς: ἐν Μιλήτῳ², Salona³, Ρώμῃ⁴ κ. ἄλλ. Ὁ διάδρομος οὗτος, κατ' ἀναλογίαν βεβαίως πρὸς τὰς βασιλικὰς Νικοπόλεως, θὰ ἦτο ἄνω ἐπικεκαλυμμένος διὰ πλακῶν, ἐφ' ὧν ἦσαν τοποθετημέναι αἱ ἑδραι.

Αἱ ἄνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ποικιλίαι αὗται τοῦ συνθρόνου τῶν ἀναφανεισῶν ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, αἱ μὴ παρατηρηθεῖσαι εἰσέτι εἰς ἄλλας χώρας, ἐνέχουσι μεγίστην σπουδαιότητα καὶ μέλλουσι προφανῶς νὰ ἐπισύρῃσι τὴν προσοχὴν οὐ μόνον τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν θεολογικῶν κύκλων, ὡς δυνάμεναι εἰς πολλὰ προβλήματα τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς λατρείας, τῆς θέσεως ἣν εἶχον οἱ πρεσβύτεροι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ κ. ἄ. νὰ ἐπιχύσωσιν ἱκανὸν φῶς.

1 Πρβλ. Π. Σιλεντιαρίου, ἔκφρασιν ἀγίας Σοφίας στ. 362 κέ. «μέση δ' ἐξώσατο θώκους μυστιπόλους καὶ βάθρα περιδρομα».

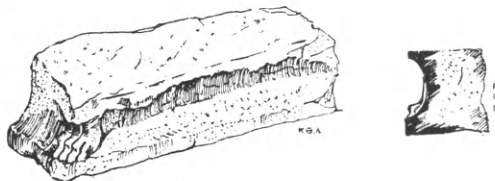
2 Βλ. ἐν Wiegand, Milet, I, Heft 7, Πίν. XXV.

3 Gerber, Forschungen in Salona, I, εἰκ. 61 (basilica urbana). Ὁ Gerber ἀποκαθιστᾷ τὸ σύνθρονον τῆς βασιλικῆς ταύτης εἰς τὸν μικρὸν χώρον δυτικῶς τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοιχείου, ἐπειδὴ ὁ διάδρομος φέρει μωσαϊκὴν ἐπιγραφὴν τοῦτο ὁμως οὐδὲν σημαίνει, ὅταν ἔχῃ τις ὑπ' ὅψιν ὅτι τὸ σύνθρονον ἦτο τοποθετημένον εἰς ὕψος ἄνωθεν τοῦ δια-

δρόμου. Ὅτι δὲ πράγματι ὁ διάδρομος τῆς ἀψίδος τοῦ ναοῦ τούτου ἦτο ἄνω ἐπικεκαλυμμένος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἦτο τὸ σύνθρονον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι μεταγενεστέρως ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ διαδρόμου εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀψίδος ἄλλο λεπτὸν τοιχάριον, ὅπερ δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως εἰμὴ ὅτι ἐτέθη ἵνα ὑποστηρίξῃ τὰς ἄνω πλάκας ἐφ' ὧν ἦσαν τοποθετημένοι οἱ θρόνοι.

4 Εἰς ἀψίδα λ.χ. τοῦ λεγομένου ξενοδοχείου τοῦ Παμμαχίου ἐν Porto Ρώμης (Holtzinger, Die altchr. Architektur, Stuttgart 1889, σ. 25 εἰκ. 9).

3. **Σχήματα θρόνου καὶ ἐδρῶν.** Ἐκ τῶν θρόνων τῶν ἐπισκόπων ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε μόνον τμήματα ἐκ μαρμάρου μετὰ γλυφῶν (τὸν ἐντελέστερον θρόνον ἀνεύρομεν εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης)¹. Ἐκ τῶν ἐδρῶν δὲ τῶν πρεσβυτέρων ἀνεύρομεν ἐν τῇ βασιλικῇ Α τῆς Νικοπόλεως χαμηλὸν κάθισμα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (εἰκ. 56) ἐν εἵδει «μπάγκου» — ὕψους μόλις 0,23 μ. καὶ μήκους 0,73 μ. — τετρασμένον καὶ εἰς τὸ πλάτος καὶ εἰς τὸ μήκος αὐτοῦ, ἐξ οὗ δηλοῦται, ὅτι θὰ ἦτο μεγαλύτερον ὅσον τοῦλάχιστον τὸ μήκος τῶν κτιστῶν βάθρων ἄνωθεν τῶν ὁποίων ἦτο τοποθετημένον. Ἡ διασωθεῖσα ἔμπροσθεν γωνία αὐτοῦ κοσμεῖται δι' ἀναγλύφου ποδὸς λέοντος.

Εἰκ. 56. Τμήμα ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἐδωλίων τοῦ συνθρόνου τῶν πρεσβυτέρων (ἐκ τῆς βασιλικῆς Α Νικοπόλεως).

Δ'. Η ΑΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣ ΑΥΤΗΝ ΣΥΝΑΦΗ

α'. **Ἁγία Τράπεζα.** Περὶ τῆς μορφῆς τῆς ἁγίας Τραπέζης κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν οὐ μόνον ἐν Ἑλλάδι ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀνατολῇ καθόλου ἐλάχιστα ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐξετάσαντες τὰ κατ' αὐτὴν περιορίζονται μόνον εἰς τὰς πηγὰς². Αἱ ἐξ ἀνασκαφῶν ἐλθούσαι εἰς φῶς ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ προσφέρουσιν ἱκανὰ δείγματα πρὸς κατανόησιν τῆς μορφῆς των. Αἱ ἀκέραιαι ἅγαι Τράπεζαι εἶναι βεβαίως ἐλάχιστα· τὰ ἀνευρεθέντα ὅμως κατὰ χώραν ἢ τὰ ἀπεσπασμένα ἀπὸ τῆς θέσεώς των τμήματα αὐτῶν παρέχουσι πλεῖστα στοιχεῖα, δι' ὧν δύναται νὰ πληρωθῇ τὸ σπουδαῖον τοῦτο κενόν.

1. **Υλῆ.** Ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἐξ ἧς εἶναι αὗται κατεσκευασμένοι, ὡς πολλαχῶς γίνεται φανερόν καὶ ἐκ τῶν πηγῶν³, αἱ ἅγαι τράπεζαι ἦσαν λίθιναι (κατὰ τὸ πλεῖστον μαρμαρίναι)· εἰς πάσας τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, ἐν αἷς διασφύζεται τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ βήματος, διακρίνονται τὰ μαρμάρινα λείψανα ἢ ἡ θέσις τῆς ἀκινήτου μαρμαρίνης τραπέζης (ἐν τῇ βασιλικῇ Β τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν καὶ ἐν τῇ βασιλικῇ Β Νικοπόλεως ἀνευρέθησαν ἀκέραιαι αἱ κάτω μαρμαρίνοι πλάκες — βλ. ἄνωτέρω εἰκόνας 165-168 — εἰς ἄλλας δὲ τμήματα ἐξ αὐτῶν)· μόνον εἰς μίαν βασιλικὴν (Δαφνουσίων Λοκρίδος εἰκ. 38 πρβλ. καὶ εἰκ. 50) δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον οὐδὲν ἵχνος τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἐξ οὗ δύναται τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι αὕτη θὰ ἦτο ξυλίνη καὶ πιθανῶς κινητή.

2. **Θέσις τῆς ἁγίας Τραπέζης.** Ἐκ σχετικῶν χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ ἡ ἁγία Τράπεζα τῶν ναῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐθεωρήθη, ὅτι ἵστατο πάντοτε ἐπὶ βαθμίδων⁴, ἀλλὰ τοῦτο — τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} μέχρι τοῦ 6^{ου}

1 Βλέπε ΑΔ. 1918, Παράρτ. σελ. 32 εἰκ. 45.

2 Οἱ ἐιδικώτερον ἐξετάσαντες ἐκ τῶν νεωτέρων τὰ κατὰ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν: Fr. Wieland, Altar u. Altargrab, Leipzig, 1912 καὶ ἐσχάτως ὁ J. Braun, Der christl. Altar, München, 1924 (εἰς 2 τόμους), ὁμολογοῦσιν ὅτι προκειμένου περὶ τῶν ἁγίων Τραπεζῶν τῆς Ἀνατολῆς παραμένονσι μόνον αἱ πηγαί.

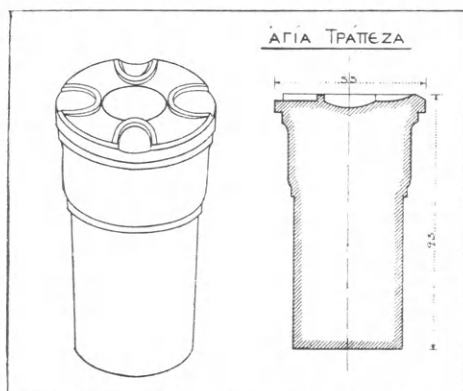
3 Βλέπε πηγὰς ἐν Wieland ἔ. ἀ. σ. 49 κέ. καὶ ἐν Braun, ἔ. ἀ. I, σ. 115 κέ.

4 Ὁ Wieland, ἔ. ἀ. σ. 47 καὶ ἄλλοι (Schmid, Der christl. Altar σ. 74) νομίζουσιν ὅτι ἡ ὑψηλὴ ἐπὶ βαθμίδων ἁγία Τράπεζα εἶναι ἡ συνήθης εἰς τὴν Ἀνατολὴν. Ὁ Braun, ἔ. ἀ. II, σ. 179 ὁρθῶς παρατηρεῖ — ἀποκρούων τοῦτο — ὅτι καὶ μέχρι σήμερον ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἔχει τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ὑψωμένην ὅπως ἡ Δύσις, χωρὶς νὰ ἔχη ὅμως πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης του παραδείγματα ἀρχαίων ναῶν τῆς Ἀνατολῆς· ταῦτα παρέχουσιν ἤδη αἱ ἐν Ἑλλάδι ἀνευρεθεῖσαι χριστιανικαὶ βασιλικαί.

αἰῶνος, ὁπότε χρονολογοῦνται αἱ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος — δὲν παρατηρήθη οὐδαμοῦ. Τοποθετεῖται δὲ ἡ ἁγία Τράπεζα οὐχὶ ἐντὸς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ ἐγγύτερον ἢ μακρύτερον ἀναλόγως τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ συνθρόνου καὶ ἐπιζητεῖται νὰ κατέχη αὕτη τὸ κέντρον τοῦ χώρου τοῦ σχηματιζομένου διὰ τῆς καθέδρας τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν ἐδρῶν τῶν πρεσβυτέρων, ὅπως τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς καθωρίσθη συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν τῇ Ἀποκαλύψει¹.

Οὕτως εἰς τοὺς ναοὺς τοὺς ἔχοντας τὸ σύνθρονον εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος (Γλυφάδας, Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου, Αἰγίνης) ἡ ἁγία Τράπεζα εὐρίσκεται παρὰ τὴν διάμετρον τῆς ἀψίδος· εἰς τοὺς ναοὺς ὅμως ἔνθα οἱ θρόνοι τῶν ἱερέων εὐρίσκονται πέραν τῆς ἀψίδος ἡ ἁγία Τράπεζα εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν μέχρι τριῶν μέτρων ἀπὸ τῆς διαμέτρου τῆς ἀψίδος (βασιλικὴ Νικοπόλεως Β)²· οὐδαμοῦ ἐν τούτοις ἀπομακρύνεται καθ' ὑπερβολὴν τῆς ἀψίδος, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τινὰς τῶν βασιλικῶν τῆς Ἀφρικῆς².

3. Σχήματα ἁγίας Τραπεζῆς. Τὸ ἐπικρατοῦν σχῆμα διὰ τὸ θυσιαστήριον εἶναι τὸ τῆς *τραπέζης*· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ αἱ ἄλλαι μορφαὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, αἱ παρατηρούμεναι εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Δύσεως, ἥτοι ὀρθογώνιοι *συμπαγεῖς*, ὡς διεσώθη τοιαύτη εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Θάσου³ καὶ τράπεζαι εἰς *σχῆμα κιβωτίου*, ὡς εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Στόβων (βλ. εἰκ. 10), καίτοι δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ἂν αἱ δύο αὗται τράπεζαι δὲν προέρχονται ἐκ μεταγενε-

Εἰκ. 57. Διασωθεῖσα ἁγία Τράπεζα ἐν τῇ βασιλικῇ Ὑψηλομετώπου Λέσβου.

στέρων μετατροπῶν. Σχῆμα κιβωτίου εἶχε πιθανῶς καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα τῆς βασιλικῆς Ἀλιμοῦντος, τῆς ὁποίας αἱ μὲν δύο πλευραὶ (Α καὶ Δ) ἦσαν πιθανῶς κτισταί, αἱ δὲ δύο πλάγιοι ἔφερον ἀνὰ δύο κιονίσκους, τὰ διάμεσα τῶν ὁποίων ἐφράσσοντο μὲ πλάκας. Τοῦτο δηλοῦται ἐκ τῶν διασωθεισῶν κατὰ χώραν βάσεων τῶν πλαγίων πλευρῶν, αἵτινες ἔχουσι μορφὴν μαρμαρίνων δοκῶν καὶ φέρουσι λαξεύματα διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τῶν κιονίσκων καὶ τῶν μεταξὺ τούτων ὀρθίων πλακῶν.

Εἰς τὴν βασιλικὴν Ὑψηλομετώπου (εἰκ. 57) ἀνευρέθη ἀκεραία ἡ ἁγία Τράπεζα, συνισταμένη ἐκ *χαμηλοῦ κορμοῦ κίονος* (ὑψους 0,93 μ.), τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὁποίου πλατύνεται (ἔχει διάμ. 0,55 μ.), σχηματίζον μικρὰν στρογγύλην τράπεζαν μὲ κυκλικὴν κοιλότητα εἰς τὸ κέντρον καὶ γύρωθεν πλατὺ ἐπίπεδον πλαίσιον, διακοπτόμενον διὰ τεσσάρων ἡμικυκλικῶν ἐμβαθύνσεων εἰς σχῆμα σταυροῦ.

Τὰ ἐν εἵδει *τραπέζης* θυσιαστήρια εἶχον σχῆμα ὀρθογώνιον ἢ τετράγωνον, τὸ μέγεθος δὲ αὐτῶν ποικίλλει ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τριῶν μέτρων. Τὰ ὑπάρχοντα δείγματα κυκλικῶν καὶ ἡμικυκλικῶν τραπεζῶν δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἅγιοι τράπεζαι (βλέπε καὶ κατωτέρω).

4. Βάσις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς στηρίγματα. Ἡ ἔχουσα τὸ τελευταῖον σχῆμα ἁγία Τράπεζα εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος στηρίζεται εἰς ἓν, συνήθως δὲ εἰς τέσσαρα στηρίγματα καὶ σπανιώτερον εἰς ἑννέα. Ὅταν τὸ στήριγμα εἶναι ἓν ἔχει τοῦτο

¹ Βλ. τὴν ἀνωτέρω ἐν σελ. 124 κέ. γενομένην καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐρμηνείαν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ θυσιαστηρίου τῆς βασιλικῆς Β τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν.

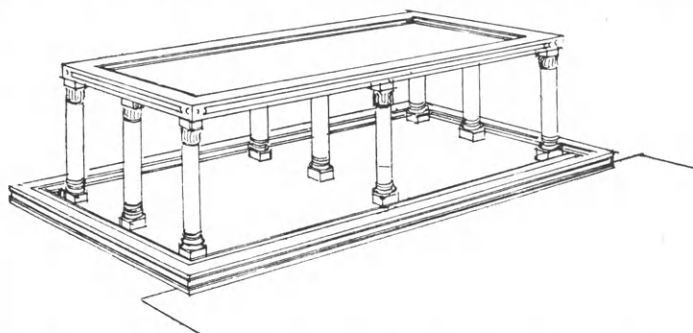
² Πρβλ. βασιλικὴν Sabratha Τριπολίτιδος, ἔνθα ἡ ἁγία

Τράπεζα εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ ἐν R. Bartocini, Guida di Sabratha, Roma - Milano, 1927 σ. 34 κέ.

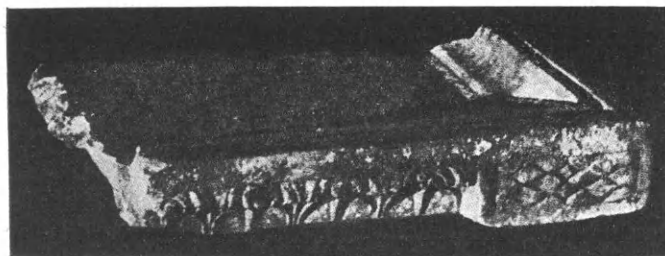
³ Ὁμοία εὐρέθη καὶ ἐν Πιρήνῃ (πρβλ. Wiegand, Priene, Berlin 1904, σ.401).

μορφὴν ὀγκώδους πεσσοῦ ἢ βάρθρου ἐνίοτε δὲ καὶ βωμοῦ (τοιαύτη βάσις ἀνευρέθη εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Δωδώνης). Ὅταν τὰ στηρίγματα εἶναι τέσσαρα μέχρις ἑννέα τότε ἔχουσι ταῦτα τὴν μορφὴν λεπτῶν κιονίσκων μὲ ἠνωμένας βάσεις καὶ ἀπλᾶ κιονόκρανα (πρβλ. ἀνωτέρω εἰκ. 24 καὶ 170 εἰς σελ. 24 καὶ 125)· ὅμοια εὐρίσκονται, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ S. Apollinare τῆς Ραβέννης.

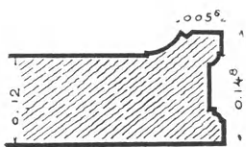
Τὰ στηρίγματα ταῦτα τῆς ἁγίας Τραπεζῆς στερεοῦνται συνήθως ἐπὶ ἀκινήτου ἐπὶ τοῦ δαπέδου μαρμαρίνης πλακὸς ἴσου μεγέθους πρὸς τὴν ἄνω πλάκα αὐτῆς, πλαισιοῦνται δὲ ἀμφοτέραι συχνότατα διὰ γλυφῶν. Τοιαῦται

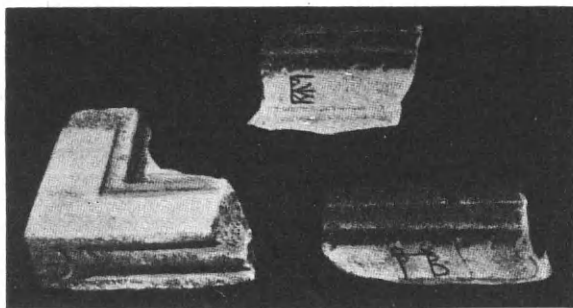
Εἰκ. 58. Ἀναπαράστασις τῆς ἁγ. Τραπεζῆς τῆς βασιλικῆς Β Νικοπόλεως.

Εἰκ. 59. Τμήμα πλακὸς τῆς ἁγ. Τραπεζῆς ἀνευρεθὲν ἐν τῇ βασιλικῇ τῆς Γλυφάδας.

Εἰκ. 61. Τομὴ τεμαχίου ἁγ. Τραπεζῆς εὐρεθέντος ἐν τῇ βασιλικῇ Β Νικοπόλεως.

Εἰκ. 60. Τεμάχια ἁγ. Τραπεζῆς εὐρεθέντα εἰς τὴν βασιλικὴν ἁγίου Ἰσιδώρου Χίου.

πλάκες δαπέδων ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν πλὴν τῆς βασιλικῆς Β τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (βλ. ἀνωτέρω εἰκ. 167 καὶ 168 εἰς σελ. 122) καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν Β τῆς Νικοπόλεως· αὕτη ἔχει μέγεθος 1.65×1.05 μ. ἐξέχουσα ὑπὲρ τὸ ἔδαφος 0.12 μ. καὶ φέρουσα γλυφὰς εἰς τὰ ἐξέχοντα χεῖλη καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῆς πλευράς, ἥτοι εἰς τὸ πάχος αὐτῆς. Ἀναπαράστασιν τῆς Τραπεζῆς τῆς Νικοπόλεως παρέχει ἡ εἰκὼν 58. Ὁρθογώνιοι μαρμάριναι ἅγιοι τράπεζαι μὲ τέσσαρα στηρίγματα καὶ εἰς μικρότερα μεγέθη ἀνευρέθησαν ἀκόμη εἰς τὰς βασιλικὰς Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου καὶ Αἰγίνης· εἰς δὲ τὴν βασιλικὴν Ἀφεντέλλῃ ἀντὶ τῆς ἐπὶ τοῦ δαπέδου μεγάλης πλακὸς ὑπάρχει μόνον ἡ μικρὰ πλάξ τοῦ ἐγκαινίου, τὰ δὲ τέσσαρα στηρίγματα τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἐστερεοῦντο ἐπὶ χωριστῶν τετραγώνων πλακῶν, αἵτινες διακρίνονται ἐπὶ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου (πρβλ. εἰκ. 21).

5. Σχήματα πλακὸς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ διάκοσμος αὐτῆς. Ἡ πλάξ τῆς τραπέζης (κυρίως mensa) εἶναι εἰς πάσας ἐλαφρῶς κοίλη εἰς τὸ μέσον μὲ ὑψωμένα χεῖλη κοσμούμενα διὰ γλυφῶν ἐν εἴδει πλαισίου (βλ. τὰς ἀνωτέρω εἰκ. 25 καὶ 171 εἰς σελ. 24 καὶ 125)· εἷς τινὰς ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ πλαισίου φέρει ἀπλοῦν ἢ πλουσιώτερον ἀνάγλυφον διάκοσμον.

Ἑλληνικαὶ καὶ ρωμαϊκαὶ μαρμάριναι τράπεζαι ἔδωκαν κατ' ἀρχὰς τὰ πρότυπα· τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τμήματος ἀρχαίας μαρμαρίνης τραπέζης χρησιμοπονηθείσης ὡς ἁγίας

Τραπεζης εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Γλυφάδας παρὰ τὰς Ἀθήνας (εἰκ. 59). Ἡ τράπεζα αὕτη δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ λεσβίου κυματίου τοῦ λαξευμένου εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ἐξέχοντος πλαισίου αὐτῆς¹. Ἀναλογίας πρὸς τὴν τράπεζαν τῆς Γλυφάδας παρουσιάζουσιν αἱ χριστιανικαὶ τράπεζαι αἱ ἀνευρεθεῖσαι εἰς τὰς βασιλικάς: ἁγίου Ἰσιδώρου Χίου (εἰκ. 60 — μετὰ μονογραμμάτων: Προβουν.ᾱ.—) καὶ Νικοπόλεως Β (εἰκ. 61) δυνάμεναι νὰ χρονολογηθῶσι τὸν 5^{ον} περίπου αἰῶνα. Ἀμφότεραι εἶναι μαρμάριναι καὶ φέρουσι τὴν αὐτὴν ὕψωσιν τοῦ πλαισίου μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς

Εἰκ. 62. Τεμάχια ἁγ. Τραπεζης ἐξ Ἐλευσίνος.

Εἰκ. 65. Τεμάχιον ἁγ. Τραπεζης ἐκ χωρίου τῆς Ἀττικῆς.

Εἰκ. 63. Τεμάχια ἁγ. Τραπεζης (;) ἐξ Ἐλευσίνος.

Εἰκ. 64. Τεμάχιον ἁγ. Τραπεζης (;) ἐξ Ἐλευσίνος.

γλυφὰς ὅπως τῆς Γλυφάδας, εἰς δὲ τὸ πάχος τοῦ πλαισίου (0.11 μ.) ἀντὶ τοῦ λεσβίου κυματίου φέρουσιν ἀπλοῦν διάκοσμον ἐκ δύο χαραγῶν, μονογράμματα, καὶ εἰς τὰς γωνίας ἰωνικὸν κυμάτιον.

¹ Πρβλ. σχετικὰ παραδείγματα χρονολογημένων κυματίων ἐν Ε. Weigand, Baalbek und Rom, ἐν Jahrb. d.

Kaiserl. deutschen arch. Instituts XXIX 1914 (Sonderabdr.) σ. 72 κέ.

Ἀνάλογος ἀγία Τράπεζα ἀνευρέθη καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν πέντε Μαρτύρων ἐν Salona¹, ἡ ἐξωτερικὴ καμπύλη πλευρὰ τῆς ὁποίας κοσμεῖται διὰ σειρᾶς φύλλων.

Ἐκ τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐλευσίνος προέρχονται μαρμάρινα τεμάχια ἀγίων τραπεζῶν εἰς τετράγωνον σχῆμα καὶ μὲ ἐμβάθυνσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν, κοσμούμενα διὰ σταυρῶν κατὰ τὰς γωνίας, ἀποκείμενα δὲ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν (εἰκ. 62). Ἐκ τῆς Ἐλευσίνος ὁμοίως προέρχονται καὶ ἕτερα τμήματα ἐκ τετραγώνου μαρμαρίνης πλακὸς ἀγίας Τραπεζῆς (:) κοσμούμενα δι' ἀναγλύφων κλιματίδων, ἐγχαράκτων σταυρῶν κατὰ τὰς γωνίας, καὶ κύκλου ἐν τῷ μέσῳ μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ καὶ περιστερῶν· αὕτη μάλιστα φέρει ἐν τῇ στεφάνῃ τὴν ἐγγάρακτον ἐπιγραφὴν «Υπὲρ εὐχῆς τοῦ δούλου Σου Ἰωάννου...» (εἰκ. 63). Τὴν αὐτὴν σχεδὸν διακόσμησιν ἔχει καὶ τρίτον τεμάχιον ἐκ μαρμαρίνης τραπέζης προερχόμενον καὶ κοσμούμενον δι' ἀστράγαλου, σειρᾶς πτηνῶν καὶ ἰχθύων καὶ ἐν τῷ μέσῳ σταυροῦ ἔχοντος περὶ τὰς κεραίας τέσσαρας περιστεράς (εἰκ. 64)².

Σπουδαιότεραν τέλος διακόσμησιν παρουσιάζει μικρὸν μαρμαρίνον τεμάχιον ἀγορασθὲν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν καὶ προερχόμενον ἐξ Ἀττικῆς (εἰκ. 65). Τοῦτο εἶναι τμήμα τετραγώνου τραπέζης, ἐχούσης ἐν τῷ μέσῳ κύκλον (διεσώθη τμήμα τῆς ἐγχαράκτου παρυφῆς του μετὰ τῆς ὁμοίως ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς: ΑΓΙΟΣ Α(γίος);)... εἰς τὴν περὶ τὸν κύκλον τοῦτον ἐπιφάνειαν εἶναι κεχαραγμένος σταυρὸς — διεσώθη ἀριστερὰ τὸ ἄκρον τῆς πλαγίας αὐτοῦ κεραίας — καὶ ἡ τοσοῦτο σπανία εἰς μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος συμβολικὴ παράστασις τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἀμνοῦ, ἔχοντος ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ σταυρόν, εἰς τὴν πλαγίαν κεραίαν τοῦ ὁποίου καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ τοῦ Ἀμνοῦ εὐρίσκονται τὰ γράμματα Α - Ω. Περὶ τὸν Ἀμνὸν ὑπάρχουσιν ἐγγάρακτοι ρόδακες, συμβολίζοντες πιθανώτατα ἀστέρας καὶ ἀριστερὰ τὸ γράμμα Λ (ἴσως τὸ τελευταῖον γράμμα τοῦ ὀνόματος: Ἐμμανουήλ, ὡς συναντῶμεν τοῦτο ὡς ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀμνοῦ εἰς γλυπτικὰ ἔργα τῆς Ρώμης). Τὸ τεμάχιον τοῦτο νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀξιολογώτατον δείγμα ἀγίας τραπέζης τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας.

β'. Τράπεζαι Προθέσεως. Εἰς τὰς μαρμαρίνας χριστιανικὰς τραπέζας, αἵτινες ἔχουσιν ὡς πρότυπα ἀρχαίας, συγκαταλέγονται καὶ αἱ γνωσταὶ στρογγύλαι ἀβαθεῖς τράπεζαι λεπτοτάτου πάχους μὲ πλατεῖαν παρυφὴν καταλήγουσαν εἰς ἀστράγαλον καὶ κοσμουμένην μὲ σκηνὰς καὶ παραστάσεις χριστιανικάς.

Μακρὰ σειρὰ ὁμοίων τραπεζῶν μὲ παραστάσεις βακχικὰς καὶ μὲ κυνηγετικὰς σκηνάς, προτομὰς θεοτήτων κλπ. προδίδει ἄνευ ἀμφιβολίας, ὅτι πρόκειται περὶ ἐθνικῶν τραπεζῶν³. Παραλλήλως ὅμως πρὸς αὐτὰς μακρὰ ἐπίσης σειρὰ ὁμοίου σχήματος τραπεζῶν μὲ συμβολικὰς σκηνὰς ἐκ τῆς Π. Δ. συναντωμένας καὶ εἰς σαρκοφάγους (ὡς τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, τῶν Τριῶν Παίδων ἐν τῇ καμίνῳ, τοῦ Δανιήλ, τοῦ Ἰωνᾶ κ. ἄ.) δεικνύουσιν ὅτι αἱ τράπεζαι αὗται ἐγένοντο καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν χριστιανῶν⁴. Πάντα τὰ τμήματα ταῦτα, τὰ δυνάμενα

¹ Πρβλ. E. Dygve, Recherches à Salone, Copenhagen, 1928, σ. 94, εἰκ. 82, 83, 84.

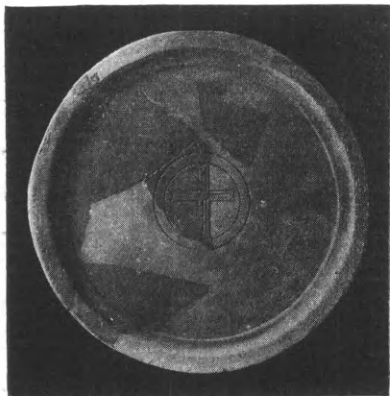
² Τὰ τεμάχια ταῦτα κατετέθησαν ὑπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος τὰς ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφὰς Κ. Κουρουνιώτου εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, διὰ τούτων δὲ ἀπεκατεστάθη καὶ ἡ ἀγία Τράπεζα τῆς εἰς ρυθμὸν βασιλικῆς αἰθούσης τοῦ Μουσείου (πρβλ. εἰκ. 52).

³ Πρβλ. Michon, Bull. de la Société Nat. d. antiquaires de France, 1908, σ. 268 κ. ἑ., Συγγοποῦλου ἐν Α. Ε.

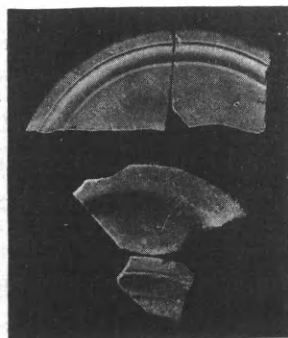
(1914) σ. 70 κ. ἑ., Wulff, Altchr. u. Mittelalt. byz. u. ital. Bildwerke, I, N° 21 (Πίν. III), 1637 κ. ἄ.

⁴ Πλὴν τῶν γνωστῶν τούτων τραπεζῶν δύο ἄλλα χριστιανικὰ τεμάχια μετὰ τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἐν τρίτῳ μὲ σκηνὴν κυνηγίου εὐρίσκονται ἐν Μουσεῖῳ Ἡρακλείου, προερχόμενα ἐκ Γόρτυνος (πρβλ. Α. Ὁρλάνδον, ἐν Byz.-neugr. Jahrb. 1928, σ. 160 κ. ἑ.) δύο δὲ μικρὰ τμήματα ἡγοράσθησαν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν μὲ σκηνὰς κυνηγετικάς.

ἀσφαλῶς νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἐκ χριστιανικῶν τραπέζων προερχόμενα, δύνανται νὰ χρονολογηθῶσιν εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα, τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ τετάρτου αἰῶνος (καὶ ἄλλα ὀλίγον προ-

Εἰκ. 66. Τράπεζα Προθέσεως
(συμπληρωμένη) εὐρεθεῖσα ἐν Ἀλιμοῦντι.

Εἰκ. 67. Τεμάχια τραπέζων
Προθέσεως (:) ἐξ Ἑλευσίνος.

γενέστερα ὡς ἐκ τῆς τεχνολογίας των) εἶναι τὰ ἐθνικά.

Αἱ εἰς χρῆσιν τῶν χριστιανικῶν ναῶν τράπεζαι θεωροῦνται ὡς τράπεζαι Προθέσεως. Πράγματι δὲ ὡς τοιαῦται δύνανται νὰ ἐκλήφθῃσι διότι καὶ μετὰ ταῦτα, τὸν 5^{ον} δηλαδή καὶ 6^{ον} αἰῶνα, διετηρήθη διὰ τὰς τράπεζας τῆς Προθέσεως τὸ στρογγύλον σχῆμα ὡς καὶ τὸ ἀβαθὲς καὶ λεπτὸν εἰς πᾶχος. Εἰς τὴν βασιλικὴν Ἀλιμοῦντος λ. χ. ἀνευρέθη στρογγύλη πλάξ τραπεζῆς λεπτοῦ πάχους καὶ ἀβα-

θῆς, ὅπως καὶ αἱ ἀνωτέρω τράπεζαι μὲ τὰς σκηνάς, ἀλλ' ἀπλῆ μὲ μίαν μόνον γλυφὴν καὶ ἐγγράρακτον ἐν τῷ μέσῳ σταυρὸν (εἰκ. 66)¹. αὕτη προέρχεται προφανῶς ἐκ τῆς Προθέσεως, διότι ἡ ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ δὲν ἦτο στρογγύλη, ἀλλὰ τετράγωνος εἰς σχῆμα κιβωτίου, ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶν κατὰ χώραν ἀνευρεθεισῶν βάσεων αὐτῆς.

Ἔτερα τεμάχια ὁμοίων τραπέζων ἐξ Ἑλευσίνος προερχόμενα ἄνευ διακοσμήσεων (εἰκ. 67) φυλάσσονται εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν.

γ'. Τράπεζαι ἀγαπῶν ἢ τράπεζαι μαρτύρων. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν παλαιοχριστιανικῶν τραπέζων ἀνευρέθησαν ἐν Ἑλλάδι μαρμαρίναι τράπεζαι μικροῦ πάχους φέρουσai εἰς τὰ ἄκρα ἐν εἴδει πλατείας παρυφῆς βαθέα συνεχῇ ἡμικύκλια λαξευμένα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτῶν. Τμήματα προερχόμενα ἐκ δύο τοιούτων τραπέζων ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (βλ. ἀνωτ. εἰκ. 136 καὶ σελ. 101 κέ.), εἰς τὰς ἀνασκαφὰς δὲ τῆς Κορίνθου, τὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς σχολῆς, ἀνευρέθησαν τέσσαρες τοιαῦται τράπεζαι, ἀνέκδοτοι ἀκόμη, ἐξ ὧν ἡ μία ἀκεραία. Καὶ αὗται ἔχουσι σχῆμα ὅμοιον πρὸς τὰς ἀνωτέρω καὶ πρὸς τὴν ἐσχάτως καὶ ἐν Ἐφέσῳ ἀνευρεθεῖσαν μετ' ἄλλων χριστιανικῶν ἀντικειμένων τράπεζαν (κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαίου οἰκοδομήματος μετατραπέντος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς παρ' αὐτὰ ιδρύσεως τῆς μεγάλης χριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Θεοτόκου εἰς χριστιανικὰ οἰκήματα πιθανῶς τοῦ κλήρου ἅτινα, καυθέντα, δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν μεταγενεστέρως)². Τὴν τράπεζαν ταύτην παραθέτομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα (εἰκ. 68), ὡς συμβάλλουσιν καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ σχήματος τῶν παρατεθέντων ἐν σελ. 101 τεμαχίων ἐκ Ν. Ἀγχιάλου.

Αἱ τράπεζαι αὗται, ὡς ἀνευρεθεῖσαι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων, ἅτινα δὲν ἐξηκολούθησαν νὰ ὑφίστανται μετὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα (θεσσαλικῶν Θηβῶν καὶ

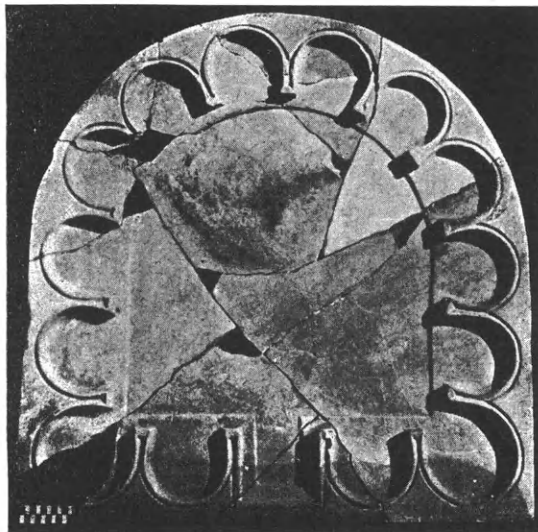
¹ Τὰ τεμάχια τῆς ἀνευρεθείσης ἐν Ἀλιμοῦντι τραπεζῆς ταύτης κατετέθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος Dr Wrede εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ὅπου καὶ ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις τῆς τραπεζῆς.

² Βλ. J. Keil, Ausgrabungen in Ephesos 1929 (ἐν Jahresh. d. österr. arch. Instituts XXVI, Beibl. σ. 39 εἰκ. 18 ἐξ οὗ καὶ ἡ παρατιθεμένη ἐν τῷ κειμένῳ τράπεζα).

Ἐφέσου), δύνανται μετ' ἀσφαλείας νὰ χρονολογηθῶσι πρὸ τοῦ 7^{ου} αἰῶνος. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπομένως παλαιὰν ἐποχὴν δύνανται νὰ ἀνήκωσι καὶ αἱ ἀνωτέρω τραπέζαι ὡς καὶ αἱ τρεῖς ὅμοιαι τραπέζαι αἱ διασωθεῖσαι ἐν τῇ Δύσει (Βιέννης, Becançon καὶ Mettlach), τὰς ὁποίας ὁ μὲν Fleury ἀνάγει εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα, ὁ δὲ Braun ἐσχάτως εἰς τὸν 11^{ον}, δεχόμενος τὰ ἡμικύκλια αὐτῶν καθαρῶς διακοσμητικά¹.

Αἱ τραπέζαι αὗται δὲν εἶναι ἀκόμη ἐξηκριβωμένον εἰς τί ἐχρησιμοποιοῦντο· τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμά των ἐν εἵδει σῖμγα, ὅπερ δὲν συναντῶμεν εἰς ἀγίας Τραπεζας (πλὴν τῶν κοπτικῶν) εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμα τῶν τραπέζων, δι' ὧν ἐτελοῦντο αἱ ἀγάπαι εἰς τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων², διὸ καὶ εἶναι γνωσταὶ ὡς mensae martyrum³. Πλὴν τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος αἱ τραπέζαι αὗται φέρουσιν ὁμοίως λαξευμένας κοιλότητας ἐν εἵδει πινακίων εἰς τὸ μέσον, ὅπως ἡ τραπέζα τοῦ Tixter ἐν Ἀλγερίῳ⁴ ἢ περισσοτέρας (τέσσαρας εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν πέντε Μαρτύρων ἐν Salona)⁵ διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου.

Τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα καὶ αἱ λαξευταὶ εἰς τὴν τραπέξαν θέσεις διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τῶν ἐδεσμάτων ἦσαν φαίνεται συνήθεις καὶ εἰς κοινὰς τραπέζας κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, διότι εἰς πάσας τὰς ἀρχαιότερας ἀπεικονίσεις τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου συναντῶμεν τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα⁶, εἰς δύο δὲ μικρογραφίας τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ροσσάνου, ἔνθα παρίσταται ὁ Μυστικὸς Δείπνος⁷ καὶ τῆς Γενέσεως τῆς Βιέννης, ἔνθα παρίσταται τὸ δείπνον τοῦ Φαραῶ⁸, αἱ ἀπεικονιζόμεναι τραπέζαι φέρουσι γύρωθεν λαξευτὰ ἡμικύκλια (ὅπως βλέπομεν καὶ εἰς τὰς ἡμετέρας τραπέζας), τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανώτατα ἀντὶ πινακίων. Τοιαῦται τραπέζαι ὅμοιαι πρὸς τὰς κοινὰς τραπέζας φαγητοῦ μετὰ λαξευτῶν πινακίων ἐχρησιμοποιήθησαν ἴσως κατ' ἀρχὰς καὶ διὰ τὰ συμπόσια τῶν νεκροδείπνων. Ἄν λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψιν, ὅτι δὲν ὑπῆρχον ἰδιωτικαὶ μόνον τραπέζαι νεκροδείπνων ἀλλὰ καὶ κοιναί, εὐρισκόμεναι εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν κοιμητηρίων διὰ τὴν χρῆσιν πολλῶν οἰκογενειῶν τῆς κοινότητος αἵτινες δὲν εἶχον ἰδίας, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰς καὶ ὡς τραπέζας τῶν κοινῶν νεκροδείπνων, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκάστη οἰκογένεια

Εἰκ. 68. Τραπέζα ἀγαπῶν ἢ τραπέζα μαρτύρων ἐξ Ἐφέσου.

1 Πρὸβλ. Braun, ἔ. ἄν. I, Πίν. 14 καὶ 42 βλ. καὶ σ. 247. Αἱ μεσαιωνικαὶ τραπέζαι μὲ ἡμικύκλια, αἱ χρησιμοποιούμεναι ὡς ἅγαι τραπέζαι, ἔχουσιν ἐντελῶς διάφορον μορφήν· εἶναι δηλονότι μεγάλαὶ ὀρθογωνικαὶ τραπέζαι, τὰ ἡμικύκλια τῶν ὁποίων ἀποβαίνουνσι πράγματι ἁπλῶς διακοσμητικά, σμικρυνθέντα καὶ διακοσμηθέντα δι' ἀραβουργημάτων. Τοιαῦται τραπέζαι διεσώθησαν, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν Ν. Γαλλίαν χρονολογούμεναι ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφῶν εἰς τὸν 11^{ον} ἢ 12^{ον} αἰῶνα (βλ. εἰκόνας ἐν Braun, ἔ. ἄ. I. Πίν. 43).

2 Βλ. τὰ τῆς τελέσεως ἀγαπῶν εἰς τάφους μαρτύρων ἀπὸ τοῦ 3^{ου} αἰῶνος καὶ ἔξῃς ἐν H. Achelis, Das Christentum

in d. ersten drei Jahrh., Leipzig, 1912, Πίσελ. 352 κέ.

3 Τὸ ἀρχαιότερον σχῆμα τοιούτων τραπέζων (τοῦ 3^{ου} καὶ 4^{ου} αἰ.) βλέπομεν ἐν Ἀφρικῇ (πρὸβλ. Cabrol, Dict. d'arch. chr. ἐν λέξει Agape σ. 823).

4 Melanges de l'école de Rome, 1890 σ. 441.

5 Dygve, Recherches à Salone, ἔ. ἄ. εἰκ. 135.

6 Πρὸβλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile, Paris, 1916, εἰκ. 272 κέ.

7 Βλ. εἰκόνα ἐν Haseloff, Codex purpureus Rossanensis, Berlin, 1898, Πίν. 5.

8 W. Hartel καὶ Fr. Wickhoff, Die Wiener Genesis, Wien, 1895 εἰκ. 1.

ἐθετε διὰ τὸν νεκρὸν τῆς τροφίμα εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἡμικυκλικῶν τούτων λαξευμάτων.

Κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα, ὅποτε εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπηγορεύθη ἡ τέλεσις νεκροδείπνων, ἡ μορφὴ τῶν τραπέζων πιθανώτατα ἐξηκολούθησε προσλαβοῦσα συμβολικὴν πλέον ἔννοιαν. Ὅτι δὲ ἐτίθεντο μεταγενεστέρως εἰς τοὺς τάφους πινάκια μὲ συμβολικὴν μόνον ἔννοιαν (τῶν νεκροδείπνων) γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐντετοιχισμένων πινακίων εἰς ἀρκοσόλια Κατακομβῶν¹. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ πιθανότης ὅτι αἱ τοιαῦται τράπεζαι, πραγματικαὶ ἢ συμβολικαί, ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπὶ τάφων μαρτύρων, καθόσον ὁμάδες προσώπων ἐτέλουν πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων νεκροδείπνα καὶ προσέφερον τροφὰς — καὶ ἐπομένως τὰς τραπέζας ταύτας δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τραπέζας μαρτύρων.

δ'. Κατάθεσις ἢ Ἐγκαίνιον. Ἡ καθιέρωσις τοῦ ναοῦ διὰ τῆς «καταθέσεως» ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον ἁγίων λειψάνων, ἥτοι δι' «ἐγκαίνιου»², γνωρίζομεν ὅτι ἐγενικεύθη ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς μόλις κατὰ τὸν 8^{ον} αἰῶνα διὰ διατάξεως τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου³. Φαίνεται ὅμως ὅτι πολὺ ἐνωρίτερον (ἀπὸ τοῦ τέλους ἴσως τοῦ 4^{ου} αἰῶνος) εἶχεν εἰσαχθῇ ἕκασταχοῦ ἢ συνήθεια νὰ τίθενται λείψανα μαρτύρων καὶ ἁγίων ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν⁴.

Εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ τέλους τοῦλάχιστον τοῦ 5^{ου} — ἴσως δὲ καὶ κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα — δὲν φαίνεται νὰ εἶχε γενικευθῇ ἡ «κατάθεσις» οὕτω δὲ κατανοεῖται καὶ ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις. Εἰς τὴν ἀνωτέρω (σελ. 126) γενομένην περιγραφὴν τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Β τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν εἶδομεν, ὅτι τὸ κάτωθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης σταυρικὸν ἐγκαίνιον εἶναι μεταγενεστέρω προσθήκη, καθ' ὅσον εἶναι καταφανὴς ἡ ἀφαίρεσις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς κάτω πλακὸς καὶ ἡ ἐπιμελὴς κατόπιν κάλυψις αὐτοῦ δι' ἐτέρας πλακός. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος δὲν ἀνευρέθη ἐγκαίνιον, ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ τῶν Δαφνουσίων, ὅπου ὁλόκληρος ὁ χώρος ὁ περιβαλλόμενος ὑπὸ τῶν κιγκλίδων τοῦ ἁγίου Βήματος εὐρέθη ἐπεστρωμένος διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἵχνος δηλωτικὸν τῆς θέσεως τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὴν ἐγκαίνιου. Τὸ αὐτὸ παρατηρήθη καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἰλισσοῦ, ὅπου ἐπίσης οὐδαμοῦ ὑπάρχει ὑπὸ τὸ δάπεδον τὸ ὄρυγμα τῶν ἐγκαίνιων.

Τοῦναντίον εἰς τὴν βασιλικὴν Α τῆς Νικοπόλεως ἀνευρέθη εἰς τὸ κέντρον τῆς καταστραφείσης πλακὸς τῆς ἁγίας Τραπέζης μικρὸν ἐγκαίνιον (0,75×0,65 μ.) εἰς σχῆμα Τ, ἐκτισμένον διὰ κορασανίου καὶ ἐπενδεδυμένον προφανῶς διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Τούμπας ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ εὐρεθὲν ἐγκαίνιον ἔχει ἐπίσης τὸ σχῆμα Τ μὲ μεγαλυτέρας μάλιστα τὰς πλαγίας κεραίας (εἰκ. 9), εἰς τὴν βασιλικὴν δὲ τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου Ἀττικῆς ἡ πλάξ τοῦ δαπέδου τῆς ἁγίας Τραπέζης ἔχει εἰς τὸ μέσον βαθέως λαξευθῇ εἰς σχῆμα Τ (0,60×0,60 μ.) διὰ τὴν κατάθεσιν.

Ἀκριβὲς σχῆμα σταυροῦ ἔχουσι τὰ ἀνευρεθέντα ἐγκαίνια τῶν δύο βασιλικῶν τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν (βλ. σ. 26 καὶ 126 πρβλ. καὶ εἰκ. 172). Τὸ σχῆμα τοῦτο — εἴτε ἀκριβὲς σταυρὸς εἴτε σταυρὸς ἐν εἵδει Τ — εἶναι τὸ συνηθέστερον ἔνεκα τῆς συσχετίσεως τῆς θυσίας τῶν

1 Βλ. Α. Μ. Schneider, Mensae oleorum oder Totenspeisetische? (ἐν Röm. Quartalschr. 1928).

2 Τὸν ὄρον «ἐγκαίνιον» μεταχειρίζομεθα καὶ ἐνταῦθα ὡς εὐχρηστότερον παρ' ἡμῖν ἀντὶ τοῦ ἀκριβοῦς ὄρου «κατά-

θεσις».

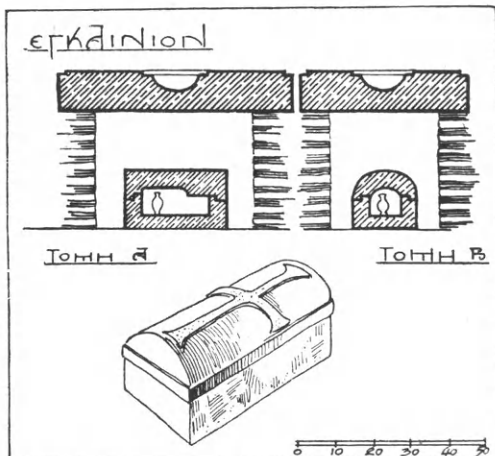
3 Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 126 κέ. ἐνθα παρετέθησαν αἱ σχετικαὶ πηγαί.

4 Βλ. Wieland, ἔ. ἀ. σελ. 97 κέ.

μαρτύρων τῆς πίστεως πρὸς τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἣν συμβολίζει ὁ σταυρὸς (ἀλλαχοῦ, ὡς γνωστόν, ἔθετον σταυρὸν ὁμοῦ μετὰ τῶν μαρτυρικῶν λειψάνων)¹.

Ὑπῆρχον ὁμῶς καὶ ἀπλᾶ ὀρθογώνια ὀρύγματα διὰ τὴν κατάθεσιν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δὲ εὐρεθέντων εὐκρινέστερον εἶναι τὸ ἐν *εἰκ. 69* παριστώμενον ἐγκαίνιον τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλῃ· τὸ ἀνευρεθὲν τοῦτο ἀνέπαφον ἐγκαίνιον ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον ($0,40 \times 0,30$ μ.) καὶ βάθος $0,30$ μ., καλύπτεται δὲ ἄνω διὰ μεγαλυτέρας πλακὸς ($0,63 \times 0,45$ μ.), ἣτις φέρει εἰς τὸ μέσον μικρὰν ἡμισφαιρικὴν κοιλότητα καλυπτομένην ἴσως διὰ λεπτῆς πλακός. Ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος εὐρέθη μικρὰ μαρμαρίνη λάρναξ εἰς σχῆμα σαρχοφάγου, εἰς τὸ κυρτὸν κάλυμμα τῆς ὁποίας εἶναι λαξευμένος σταυρὸς καὶ ἐντὸς αὐτῆς φιαλίδιον μὲ αἷμα μάρτυρος(;) καὶ ὅστ᾽ ὦν ἀνευρέθη ἡ κόνις.

Ὅμοιον ὀρθογώνιον ἐγκαίνιον ἀνευρέθη κάτωθεν τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τῆς βασιλικῆς Ἀλιμουῦντος. Τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον διὰ μεγάλων ὀπτοπλίνθων ($0,35 \times 0,42$ μ.), ἔχει βάθος $0,30$ μ., ἐκαλύπτετο δὲ ὑπὸ τετραγώνου σχεδὸν πλακὸς ($0,68 \times 0,59$ μ.) ὅλως ἀπλῆς, πάχους $0,10$ μ.

Εἰκ. 69. Ἐγκαίνιον τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλῃ Λέσβου.

ε'. Κιβώριον. Τὸ κιβώριον, τὸ σκέπον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ἦτο καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπαραίτητον αὐτῆς συμπλήρωμα, καθόσον εἰς πάσας τὰς βασιλικὰς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἐνθα διεσώθησαν καὶ μέρη τῶν ἁγίων Τραπεζῶν, ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν ἵχνη βάσεων τῶν τεσσάρων κιόνων τῶν κιβωρίων των. Ἐκ τῆς θέσεως τῶν βάσεων αὐτῶν ἐξάγεται ὅτι τὰ κιβώρια κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἦσαν μεγάλου μεγέθους, ἐκάστη δὲ τῶν πλευρῶν των ἐκτείνεται περὶ τὰ τρία μέτρα².

Κίονες καὶ κονόκρανα τῶν κιβωρίων ἀνευρέθησαν πολλὰ εἰς τὰς ἀνασκαφεῖσας βασιλικὰς, ὀλιγώτερος δὲ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν διασωθέντων τμημάτων ἐκ τῶν «τυμπάνων» ἢ τοῦ «οὐρανοῦ» τῶν κιβωρίων, τοῦ ἔχοντος ὅμοιον σχῆμα πρὸς τὸν «οὐρανὸν» τῶν ἐν τῷ μέσῳ ἢ τὰ πλάγια τοῦ μέσου κλίτους τῶν ναῶν ἀμβώνων. Τμῆμα ἐκ τυμπάνου κιβωρίου κατακόσμου ἐξ ἀναγλύφων ἀνέυρομεν ἐν θεσσαλικάῃς Θήβαις (βλ. ἀνωτέρω σ. 98 κέ. εἰκ. 127), τμήματα δὲ τυμπάνων κιβωρίου μὲ παραστάσεις Ἀποστόλων καὶ Ἀγγέλων τοῦ 6^{ου}-7^{ου} αἰῶνος εὐρίσκονται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ Μουσεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

Ἰδέαν τῶν παλαιοχριστιανικῶν κιβωρίων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος λαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐξαγωγικοῦ κιβωρίου τῆς Κρύπτῃς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὅπερ ἐξαιρέσει τοῦ οὐρανοῦ διεσώθη ἀκέραιον (*εἰκ. 70*)³ καὶ ἐκ τοῦ τρικιονίου κιβωρίου τοῦ ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς

1 Βλ. Braun, ἔ. ἀ. I σελ. 288 κέ.

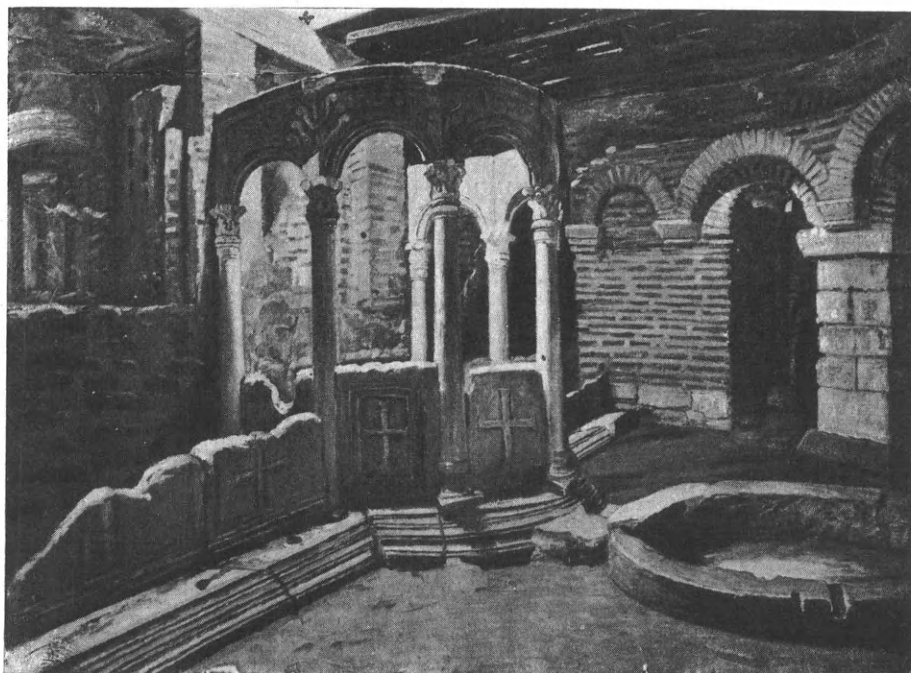
2 Τὸ κιβώριον ἢ κουβούκλιον παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἔχει καὶ τὸ ὄνομα *δρόφιον* (παρὰ Γερμανῶν Migne P. G. 98, 421) καὶ ἡρμηνεύθη ὡς συμβολίζον τὸ δρόφιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν κιβωτὸν τοῦ Νῶε (παρὰ Ψευδοσωφρωνίου ἐν Migne P. G. 89, 6984).

3 Ἐν τῇ βασιλικῇ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης

ὑπῆρχεν, ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων περὶ τοῦ μάρτυρος διηγήσεων, καὶ ἐξαγωγικὸν κιβώριον «πρὸς τοῖς λαοῖς πλευροῖς» τοῦ ναοῦ, τὴν μαρμαρίνην βάσιν τοῦ ὁποίου ἀνέυρομεν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς (πρβλ. ΑΔ. 1918, Παράρτ. εἰκ. 46 καὶ σελ. 32 κέ καὶ σελ. 43 κέ., ἐνθα παρέχον τὴν βιβλιογραφίαν, τὴν συσχέτισιν τῶν διηγήσεων πρὸς τ' ἀνευρεθέντα καὶ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν).

τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, ὅπερ ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων ἀπεκατεστάθη ὁλόκληρον πλὴν τοῦ ἐπιστεγάσματος τοῦ οὐρανοῦ (βλ. ἀνωτέρω σελ. 96 εἰκ. 126 καὶ Πίν. Δ').

Τὸ μόνον διασωθὲν ἀκέραιον τετρακίονιον κιβώριον ἀγίας Τραπέζης εἶναι, ὡς γνωστόν,

Εἰκ. 70. Τὸ ἐξαγωνικὸν κιβώριον μετὰ τῶν μυροδόχων λαρνάκων τὸ ἀνευρεθὲν ἐν τῇ κάτωθεν τῆς ἀγίδος Κρύπτῃ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

τὸ τῆς Ἑκατονταπυλιανῆς Πάρου, τὸ σκέπον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ τὸ μικρότερον ἀντίγραφον αὐτοῦ ἀριστερὰ ἐν τῇ Προθέσει τοῦ ἰδίου ναοῦ. Τὸ τύμπανον τοῦτο εἶναι τετράγωνον, συγκείμενον ἐκ τεσσάρων τόξων κοσμουμένων μόνον διὰ γλυφῶν κατὰ τὰ ἄκρα καὶ συνδεομένων εἰς τὰς γωνίας διὰ κιονίσκων ἐπ' αὐτῶν ἐπικάθηται ἡμισφαιρικὸς τροῦλλος ἐκ μαρμάρου κοσμούμενος ἐξωτερικῶς διὰ ραβδώσεων. Τὸ κιβώριον τοῦτο γνωρίζομεν ὅτι καὶ εἰς βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους ἀνεστύλωθη καὶ τὰ κιονόκρανα αὐτοῦ προέρχονται ἄλλοθεν, τοῦτο ὅμως οὐδόλως δύναται νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν τοῦ μοναδικοῦ τούτου δείγματος παλαιοχριστιανικοῦ κιβωρίου τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος.

Τμήματα ἐκ τόξων μεταγενεστέρων κιβωρίων διεσώθησαν ἐν Θεσσαλονίκῃ (βλ. εἰκ. 71), κοσμούμενα δι' ἀνθεμίων καὶ σταυρῶν βαινόντων ἐπὶ σφαίρας εἰς ἀδρὰν ἐργασίαν — πιθ. 7^{ου} ἢ καὶ 8^{ου} αἰῶνος — τῆς αὐτῆς δὲ ἐποχῆς πιθανώτατα εἶναι καὶ τὸ μαρμαρίνον κιβώριον τὸ σκέπον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς τῆς Καλαμπάκας¹.

Εἰκ. 71. Τμήματα ἐκ τόξων κιβωρίων εὑρεθέντα ἐν Θεσσαλονίκῃ.

¹ Βλ. εἰκόνα τούτου καὶ περιγραφὴν εἰς τὴν μελέτην μου περὶ βασιλικῆς τῆς Καλαμπάκας (ἐν Ἑπετηρ. Ἑταιρείας

Βυζαντ. Σπουδῶν, τοῦ ἔτους 1929 σελ. 300 πρβλ. αὐτόθι καὶ εἰκ. 6).

ζ'. *Τάφοι Μαρτύρων ἢ Μαρτύρια*. Εἰς τοὺς παλαιοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς καθόλου, τοὺς περικλείοντας τάφους μαρτύρων τῆς πίστεως καὶ ἀφιερωμένους εἰς τιμὴν των, βλέπομεν — ἐξ ὧσων τοῦλάχιστον ἐνδείξεων ἔχομεν μέχρι σήμερον — ὅτι ἐπικρατεῖ ἡ γνωστὴ κυρίως ἐκ τῶν πηγῶν ἀρχαιοτάτη συνήθεια νὰ μὴ τίθεται ἡ ἁγία Τράπεζα ἄνωθεν τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος, ὅπως τοῦναντίον συμβαίνει τοῦτο συνηθέστατα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, ἐνθὰ αὐτὸς ὁ τάφος τοῦ μάρτυρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἁγία Τράπεζα¹.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐλθόντα εἰς φῶς ἢ καλύτερον ἐρευνηθέντα μνημεῖα τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἴσως δὲ καὶ πέραν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων ἢ τὰ Μαρτύρια δὲν εἶχον σχέσιν πρὸς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῶν τιμωμένων εἰς ὄνομα αὐτῶν ἐκκλησιῶν. Οὕτως εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἰλισσοῦ τὸ «Μαρτύριον τοῦ Λεωνίδου» εὐρίσκεται εἰς ἰδιαίτερον κτίριον παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς βασιλικῆς (βλ. εἰκ. 39)· εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Κορίνθου τὸ τρίκογχον Μαρτύριον εἶναι προσηρημένον εἰς τὴν νοτίαν αὐτῆς πλευρὰν (βλ. εἰκ. 30 πρβλ. καὶ εἰκ. 42)· εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν ἁγίων Ἰσιδώρου καὶ Μυρόνης ἐν Χίῳ οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων, οἵτινες ἀνήκουσι μάλιστα εἰς μεταγενεστέραν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἐποχὴν, εὐρίσκονται εἰς τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ ἀριστερὰ τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ (βλ. εἰκ. 23)· εἰς τὴν βασιλικὴν τέλος Ἀργάλων Λέσβου τὸ Μουσουλεῖον ἢ Μαρτύριον κεῖται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΔ τοῦ ναοῦ (βλ. περιγραφὴν ἐν σελ. 190).

Ἔχομεν ὅμως ἐν Ἀνατολῇ καὶ παράδειγμα Μαρτυρίου ὑψουμένου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ (ὡς τοῦτο μέχρι τοῦδε ἦτο ἐκ τῶν πηγῶν μόνον γνωστὸν περὶ τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως)² εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου. Ὁ τάφος τοῦ Εὐαγγελιστοῦ κατεῖχεν ἐνταῦθα τὸ κέντρον τοῦ σταυροσχήμου ναοῦ, ἐνῶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀψίδα εὐρέθησαν κατὰ χώραν ἰστάμενα μαρμάρινα στηρίγματα τῆς ἁγίας Τραπεζῆς³. Ὁ τάφος ὅμως τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις (κατ' ἐξοχὴν δὲ κατὰ τὰς δύο ἐπετείες αὐτοῦ) καὶ ὡς ἁγία Τράπεζα κατὰ τὴν τελετὴν τῆς Θ. Λειτουργίας, ὡς δεικνύει ἡ διαρρύθμισις τοῦ ὅλου τούτου χώρου τοῦ τάφου ὡς ἱεροῦ βήματος καὶ ἡ ὑπαρξίς συνθρόνου⁴.

Τὸ αὐτὸ ἴσως συνέβαινε καὶ εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἀρχικὴν σταυρικὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν προσθήκην Κρύπτης περιβαλλούσης τὸ Μαρτύριον· καὶ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὁ τάφος κατεῖχε τὸ κέντρον περιῖπου (ἔκειτο δηλονότι εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ, ὅπως καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεολόγου), ἡ δὲ κυρίως ἁγία Τράπεζα εὐρίσκετο πιθανώτατα εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος· ὅταν τοῦτο ἀπεκόπη (κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος) ἔμεινεν ὡς μόνη ἁγία Τράπεζα ἢ ἄνωθεν τοῦ τάφου.

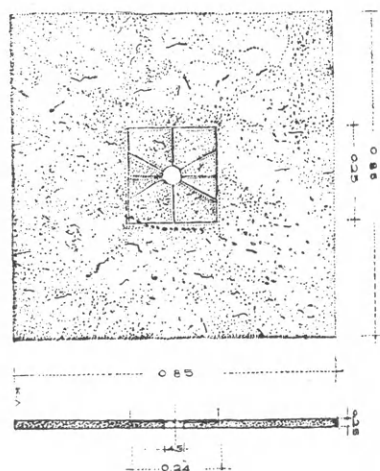
1 Βλέπε μαρτυρίας ἐν Wieland, Altar u. Altargrab, ἔ. ἀ. σ. 102 κέ., ὅπου ὁ σ. διαπιστοῖ τὴν συνήθειαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐκ τοῦ τάφου τῆς ὑπὸ τοῦ Kaufmann ἀνασκαφείσης μεγαλοπρεποῦς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐν Αἰγύπτῳ.

2 Πρβλ. τὴν γενομένην ὑφ' ἡμῶν νεωτέραν ἀποκατάστασιν τοῦ ναοῦ τούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ περὶ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου μελέτῃ (ἐν ΑΔ. 7 — 1922 — σελ. 214 κέ. καὶ εἰκ. 75).

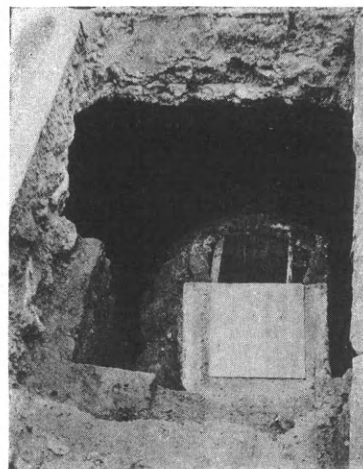
3 Βλ. ἐν ΑΔ. ἔ. ἀ. κάτωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἐφέσου καὶ σελ. 158 κέ. ἐρμηνείαν τοῦ ἱεροῦ βήματος.

4 Ὁ Ν. Brunon ἐν κρίσει του περὶ τοῦ ἔργου μου, ἐνθὰ ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφέσου (βλ. ἐν Byz.-neugr. Jahrb. 6 — 1929 — σ. 566 κέ.) ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του περὶ δύο ἁγίων τραπεζῶν καὶ ἐκφέρει τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ δύο περιόδων τοῦ μνημείου· ὅτι ἡ ἀψὶς καὶ τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ εἶναι σύγχρονα δεικνύουσι τὰ ἐρείπια· ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δύο ἁγίων τραπεζῶν, ἀλλὰ περὶ τάφου τοῦ μάρτυρος χρησιμοποιουμένου ἐκτάκτως διὰ τὴν λατρείαν, ἀποδεικνύει ἡ συνήθεια τῆς Ἀνατολῆς, ἥτις ἁγίαν Τράπεζαν καὶ τάφον ἔχει διακεκριμένα.

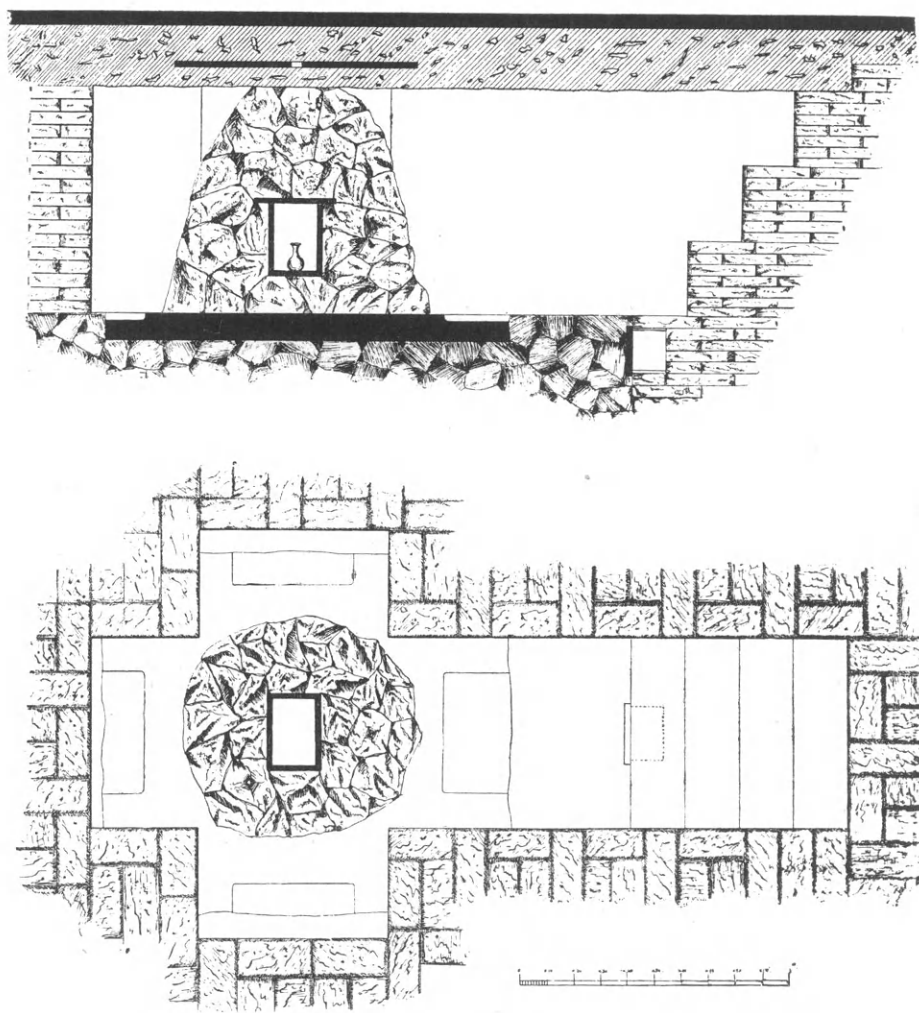

Εἰκ. 73. Ἡ πλάξ ἢ καλύπτουσα τὸν τάφον τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Εἰκ. 74. Ὑποψὶς τοῦ κέντρου τοῦ τάφου (τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταυρικοῦ τάφου εἰς σχῆμα ὀμφαλοῦ κτιστὸν ὑψωμα μετὰ τῆς μαρμαρίνης λάρακος ἐνθα ὑπῆρχε τὸ φιαλίδιον).

Εἰκ. 72. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ἀγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ).

Ἡ δοθεῖσα εἰς ἡμᾶς εὐκαιρία κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ ἔτους 1917 νὰ ἐρευνήσωμεν τὸν ἀξιόλογον τοῦτον ναὸν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἐρμηνεύουσαν πολλὰ προβλήματα Κρύπτην αὐτοῦ¹ ἐπέτρεψε νὰ προσδιορίσωμεν καὶ λίαν ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας περὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τὴν κάτοψιν καὶ τομὴν τοῦ ὁποίου παρουσιάζει τὸ ἐν *εἰκ. 72* παρατιθέμενον σχέδιον—καὶ τὰς ὁποίας ἐκθέτομεν κατωτέρω καθόσον νομίζομεν, ὅτι παρέχομεν συμβολὴν τινα εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης².

Ἐρευνήσαντες τὸ κάτωθεν τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τμήμα τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ ναοῦ (ἡ θέσις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἦτο καὶ ἔνεκα τῆς ὑπάρξεως τῶν τεσσάρων βάσεων τοῦ κιβωρίου καταφανῆς ἐπὶ τοῦ ἐκ πολυχρώμων μαρμάρων δαπέδου τοῦ βήματος, ἀπέχουσα τρία μέτρα δυτικῶς τῆς διαμέτρου τῆς ἀψίδος) συνηντήσαμεν κάτωθεν παχέος στρώματος ἐκ κορρασανίου πλάκα μαρμαρίνην (0,85×0,85 μ. καὶ π. 0,22 μ.), ἣτις ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ κεχαραγμένον μονογραμματικὸν σταυρὸν καὶ ἐν τῷ κέντρῳ μικρὰν ὀπὴν (βλέπε *εἰκ. 73*). Ἀρχικῶς ἡ πλάξ αὕτη εὐρίσκετο πιθανώτατα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου (τὸ σημερινὸν δάπεδον ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 7^{ου} αἰῶνος δευτέραν ἐποχὴν).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πλακὸς ἀνεφάνη πλινθόκτιστον εἰς σχῆμα λατινικοῦ σταυροῦ ὑπόγειον κτίσμα, εἰς τὴν ἐπιμηκεστέραν (νοτίαν) κεραίαν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τέσσαρες βαθμίδες καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς κάτω βαθμίδος τετράγωνος ὀπὴ πρὸς ἐναπόθεσιν προφανῶς λυχνίας. Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραίων τοῦ κτίσματος τούτου ἀνευρέθη τυμβοειδὲς δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος κτιστὸν ὕψωμα εἰς σχῆμα ὀμφαλοῦ (ὕψους 0,80 μ. καὶ διαμ. 0,70 μ.), οὗτινος ἡ κορυφή εὐρίσκετο ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ὀπὴν τῆς πλακὸς (βλ. *εἰκ. 72*). Ἀφαιρέσαντες τὸ ἄνω μέρος τοῦ κτιστοῦ τούτου τύμβου εὗρομεν εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ μικρὰν λάρνακα εἰς σχῆμα κιβωτιδίου, συγκειμένην ἐξ ἑξ ἐκλεκτῶν λευκῶν μαρμαρίνων πλακιδίων, ἐξ ὧν τὸ κάλυμμα εἶναι μεγαλύτερον (0,41×0,38 μ.) (*εἰκ. 74*). ἐντὸς αὐτῆς εἶχε τοποθετηθῇ ὑάλινον φιαλίδιον (*εἰκ. 72*) περιέχον εἰς τὸν πυθμένα ἐρυθρωπὴν πυκτὴν οὐσίαν, τὸ αἷμα προφανῶς τοῦ μάρτυρος, τὸ φερόμενον καὶ εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς περισυλλεγὲν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Λούπου³.

Ἡ ὀπὴ εἰς τὸ κέντρον τῆς πλακὸς δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνώπιον καλύμματος ἀναλόγου πρὸς τοὺς τάφους τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου εἰς τοὺς δύο μεγάλους ναοὺς τῆς Ρώμης⁴. Ἡ ὑπάρχουσα ἀφ' ἑτέρου σχέσις μεταξὺ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος θὰ διευκρινισθῇ ἴσως κατὰ τὰς συνεχισθησομένας ἀνασκαφὰς τοῦ μνημείου· πάντως κατέχομεν μέχρι τοῦδε ὡς παράλληλον παράδειγμα τὸν τάφον τοῦ ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ· ἐν Θεσσαλονίκη μόνον ὁ τάφος συνδέεται μὲ ἐκτεταμένην Κρύπτην, τὸν κεντρικὸν χώρον τῆς ὁποίας παρέχει ἡ εἰκὼν 70.

ζ'. Καταπετάσματα ἢ Βῆλα. Τὰ καταπετάσματα τοῦ ἱερατείου τῶν παλαιῶν ναῶν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (φερόμενα καὶ διὰ τῶν ὀνομάτων: *παραπετάσματα, βῆλα, τετράβηλα*

1 Λεπτομερὴ περιγραφὴν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κρύπτης (τὴν ἔκτασιν τῆς ὁποίας καὶ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνω ναὸν δεικνύει καὶ τὸ ἀνωτέρω εἰς σ. 211 σχέδιον τῆς *εἰκ. 41*, τὸν δὲ κεντρικὸν ὑπὸ τὴν ἀψίδα χώρον ἢ *εἰκ. 70*) βλέπε ἐν ΑΔ. 1919 Παράρτημα σ. 34-46.

2 Πρβλ. πρῶτην σύντομον μελέτην μου περὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Ἠμερ. τῆς Μ. Ἑλλάδος τοῦ ἔτους

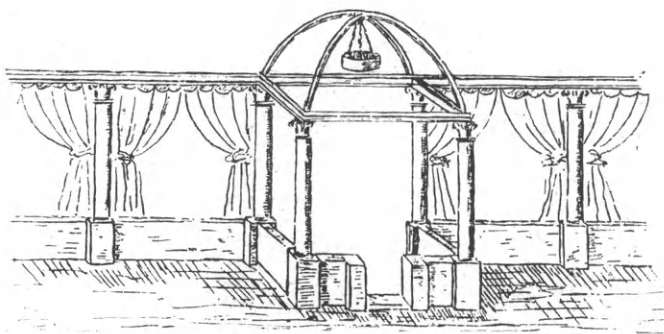
1923 σ. 271-289.

3 Πρβλ. διηγήσεις ἐν Ἠμερολογίῳ τῆς Μ. Ἑλλάδος ἔ. ἀ. σ. 275-276.

4 Βλ. τὰ κατ' αὐτοὺς κυρίως παρὰ Grisar ἐν Röm. Quastalschr. 1892 σ. 121 κέ. πρβλ. καὶ Wieland, ἔ. ἀ. σελ. 109 κέ. βλ. αὐτόθι καὶ *εἰκ. 16* (τὴν μετ' ὀπῶν πλάκα τοῦ τάφου ἀποστόλου καὶ μάρτυρος).

καὶ ἀμφίθυρα) γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν ὅτι ὑπῆρχον ἤδη ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶ-
νος οὐ μόνον διὰ ν' ἀποκρύπτωσι τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ἀπὸ τῶν ὁμμάτων τῶν ἀμυήτων καὶ
τῶν κατηχουμένων ἀλλὰ καὶ διὰ ν' ἀναδεικνύωσι τὸν μυστικὸν χαρακτήρα τῆς Θ. Λειτουργ-
γίας, ἀνασυρόμενα εἰς ὠρισμένα αὐτῆς σημεῖα. Εἰς τὰς πηγὰς ὁμως ταύτας δὲν καθορίζον-
ται ἐπακριβῶς καὶ τὰ μέρη ἔνθα ἀνηρτῶντο, καθ' ὅσον ἐν αὐταῖς ἄλλοτε μὲν φαίνεται νὰ
γίνεται λόγος περὶ παραπετασμάτων τοῦ τέμπλου καὶ τῶν θυρῶν αὐτοῦ ἄλλοτε δὲ περὶ
παραπετασμάτων τῆς ἁγίας Τραπεζῆς¹.

Αἱ μορφαὶ τοῦ τέμπλου καὶ τῶν κιβωρίων τῶν ἁγίων Τραπεζῶν τῶν βασιλικῶν τῆς

Εἰκ. 75. Ἀποκατάστασις προσόψεως τέμπλου παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ
ἐν Aquileia τῆς Δαλματίας.

Ἑλλάδος τοῦ 5^{ου} κυρίως αἰῶνος δύναν-
ται νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐν ταῖς πηγαῖς
παρατηρουμένην ποικίλην ταύτην χρῆσιν
τῶν καταπετασμάτων ἐν τῷ ἱερατεῖῳ
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Οὕτως: ὅπου τὰ τέμπλα ἦσαν ἐν
εἴδει χαμηλῶν κιγκλίδων τὰ καταπετά-
σματα εἶχον προφανῶς τὴν θέσιν των
εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ κιβώρια τῶν ἁγίων
Τραπεζῶν—τὸ μέγεθος ἐκάστης πλευ-
ρᾶς τῶν ὁποίων φθάνει, ὡς εἴπομεν

καὶ ἀνωτέρω, συνήθως τὰ τρία μέτρα¹—καλύπτοντα αὐτὰ ἢ ἀπὸ τὴν μίαν ὄψιν τὴν πρὸς
τὸ ἐκκλησίασμα—καταπέτασμα—ὅπως βλέπομεν εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ θόλου τοῦ ἁγίου
Γεωργίου Θεσσαλονίκης ἢ ἀπὸ τὰ τέσσαρα μέρη—καταπετάσματα, τετράβηλα². Ὅπου
τὸ τέμπλον πάλιν εἶχε μόνον τὴν εἴσοδον αὐτοῦ ὑψηλὴν (σχηματιζομένην δηλονότι διὰ
δύο κίωνων καὶ τόξου ὅπως λ.χ. εἰς τὴν βασιλικὴν Α τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν) τὰ παρα-
πετάσματα—ἀμφίθυρα, παραπετάσματα—ἠδύναντο ν' ἀναρτῶνται εἰς τὰ διάμεσα τῶν κί-
ωνων τῆς εἰσόδου τοῦ ἁγίου βήματος, δεικνύοντα καταφανέστερον τὸ ἄβατον καὶ ἀπρόσιτον
αὐτοῦ³. Ὅπου τέλος τὰ τέμπλα εἶχον ὑψηλὴν ὁλόκληρον τὴν πρόσοψιν τὰ καταπετάσματα
ἢ βῆλα ἐτίθεντο εἰς τὰ διάστημα αὐτῶν, συμφώνως πρὸς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ἐξ ἐλεφαντο-
στοῦ κιβωτιδίου ἐν Pola (βλ. ἀνωτέρω εἰκ. 171), ἣτις λαμβάνεται διὰ τὴν ἀναπαράστασιν
τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς τῆς Aquileia, τῆς ἰδρυμένης περὶ τὸ 400 καὶ ἦν παραθέτομεν καὶ
ἡμεῖς ἐνταῦθα (εἰκ. 75)⁴, ὁπότε εἶναι πιθανὸν νὰ μὴ ὑπῆρχον παραπετάσματα εἰς τὸ κιβώ-
ριον. Λαμβανομένης ἐν τούτοις ὑπ' ὅψιν τῆς μεγάλης χρήσεως παραπετασμάτων κατὰ τὸν

1 Πρβλ. καὶ Braun, ἔ. ἀ. II σελ. 165 κέ.

2 Βλ. Συνέσιον Κυρήνης ἐν Migne P. G. 66, 1420
«εὐχὴ καὶ τράπεζα καὶ καταπέτασμα μυστικόν», Κύριλλον
Ἀλεξανδρείας ἐν Migne P. G. 68, 848 «..... καὶ μὴ τοῖς
πρεσβυτέροις πεπίστευται τὸ θυσιαστήριον καὶ τὰ ἔσω τοῦ
καταπετάσματος», Θεόδωρον Κύρου ἐν Migne P. G. 82, 988
«διεκοσμεῖτο δὲ καὶ τὸ θεῖον θυσιαστήριον βασιτικοῖς κατα-
πετάσμασι», ὅπου πρόκειται προφανῶς περὶ παραπετασμά-
των τοῦ κιβωρίου τῆς ἁγίας Τραπεζῆς.

3 Πρβλ. Χρυσόστομον ἐν 3ῃ ὁμιλίᾳ πρὸς Ἐφεσίους
(Migne P. G. 62, 29) «ὅταν ἴδῃς ἀνελκόμενα τὰ ἀμφίθυρα,
τότε νόμισον διαστέλλεσθαι τὸν οὐρανόν»· βλ. καὶ Γρηγό-
ριον Ναζιανζηνὸν εἰς ἐπιτάφιον Μ. Βασιλείου (Migne P. G.

61, 313) «ἔσω τοῦ παραπετάσματος ἑαυτὸν ἐποίησατο (ὁ
βασιλεὺς)», ἔνθα ἐννοοῦνται προφανῶς τὰ παραπετάσματα
τοῦ τέμπλου.

4 Τὴν ἀποκατάστασιν ταύτην, τὴν ληφθεῖσαν ἐκ τῆς ὑπὸ
τοῦ ἐνεργήσαντος κατὰ τὰ ἔτη 1914/15 τὰς ἀνασκαφῶν ἐν
Aquileia τῆς Δαλματίας Α. Gnirs μελέτης (ἐν Jahresh. d.
österr. arch. Inst. XIX/XX, 1919, Beibl. σ. 198 εἰκ. 91)
καὶ γενομένην ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καὶ ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω (ἐν
σ. 138) παρατεθείσης λειψανοθήκης ἐν Pola, παραθέτομεν
ἐνταῦθα ὡς συμβάλλουσιν καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς
ἀποκαταστάσεως τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς Β τῶν θεσσα-
λικῶν Θηβῶν, ὅπερ εἶναι μέχρι τοῦδε καὶ τὸ καλῦτερον
διασωθὲν παράδειγμα (βλ. εἰκ. 53).

5^{ον} αἰῶνα εἰς θύρας, εἰς διάμεσα κίωνων ἐν ταῖς κιονοστοιχίαις (ιδίᾳ εἰς τριβήλα), εἰς ἄμβωνας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν προσόψεων¹ ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ὑπάρχωσι παραπετάσματα καὶ εἰς τὸ τέμπλον καὶ εἰς τὰ κιβώρια.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἔξῃς, ὁπότε ἐπεκράτησαν τὰ ὑψηλὰ τέμπλα, τὰ παραπετάσματα ἐξηκολούθησαν ν' ἀναρτῶνται εἰς τὰ διάστυλα αὐτῶν, τῆς ὥραίας πύλης κλειομένης δι' ἀμφιθύρων καὶ παραπετασμάτων². Εἰκόνα τοῦ παραπετάσματος τοῦ τέμπλου νομίζομεν ὅτι παρέχει τὸ γνωστὸν ψηφιδωτὸν τῆς Ραβέννης (εἰκ. 76), ὅπερ παριστᾷ τὸ ἀποφράσσον τὸ τέμπλον ἢ τὴν πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου πύλην παραπέτασμα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ καταπέτασμα τοῦ κιβωρίου φαίνεται ὅτι κατηργήθη, μετατραπὲν εἰς κάλυμμα ἀπλούμενον ἄνωθεν τῆς ἁγίας Τραπεζῆς· διετήρησε δὲ ἐπ' ἀρκετὸν τὴν ὀνομασίαν καταπέτασμα, ἣτις βραδύτερον ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ὄρου «πέπλον» καὶ ιδίᾳ διὰ τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος «ἄηρ»³. Τοιοῦτον δὲ καταπέτασμα βυζαντινῶν χρόνων εἶναι πιθανώτατα καὶ ὁ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν φυλασσόμενος καὶ λεγόμενος «ἐπιτάφιος τῆς Θεσσαλονίκης», ὁ ἔχων ἐκατέρωθεν τοῦ Χριστοῦ-Ἀμνοῦ τὰς σκηναὶς τῆς μεταλήψεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου⁴.

Εἰκ. 76. Ψηφιδωτὸν τῆς βασιλικῆς τοῦ S. Apollinare in Classe τῆς Ραβέννης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

ΑΜΒΩΝΕΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐκ τῶν κοσμοούντων τὸν κυρίως ναὸν μελῶν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα μόνον τὸν ἄμβωνα⁵.

Παλαιοχριστιανικοὶ ἄμβωνες ἐξ Ἑλλάδος γνωστοὶ μέχρι τοῦδε εἶναι: οἱ διασωθέντες ἐκ μονολίθου συμπαγοῦς μαρμάρου ἄμβωνες ἐκ Θεσσαλονίκης—ἐξ ὧν ὁ εἰς ἀκέραιος ἀπὸκειται σήμερον ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ δευτέρου δὲ τμήματα μὲν

1 Πρβλ. Rodenwaldt, Cortinae, (ἐν Nachr. d. Gesell. d. Wissensch. z. Göttingen, 1925).

2 Ἐν Migne P. G. 98, 425, «ἡ τῶν θυρῶν κλεισίς καὶ ἡ ὑπάνωθεν τούτων ἐξάπλωσις τοῦ καταπετάσματος».

3 Ἐν Migne ἔ. ἀ. 98, 425 «τὸ δὲ καταπέτασμα ἦγον ὁ ἄηρ».

4 Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸν Βυζαντινοῦ Μουσείου

Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1924 σ. 54 κέ. ἐνθα ἐρμηνεύεται ἡ χρῆσις τοῦ καταπετάσματος τούτου, ὅπερ εἶναι, καθόσον γνωρίζω, μοναδικὸν δεῖγμα καταπετάσματος—ἄερος.

5 Πλὴν τοῦ ἄμβωνος ἄξια σημειώσεως εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἑλληνικὰς βασιλικὰς βάθρα διὰ τὰ καθίσματα τῶν ἐκκλησιαζομένων, περὶ ὧν διελάβομεν ἄνωτέρῳ ἐν σελ. 119.

ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως ἡ δὲ ἀνευρεθεῖσα ἐσχάτως βάσις του ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης — καὶ ὁ ἐν τῷ μέσῳ τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς ἐν Καλαμπάκῃ ὑψούμενος μὲ δύο κλίμακας ἄμβων, ὁ προερχόμενος ὁμῶς ἐκ διασκευῆς γενομένης εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους¹.

Εἰς τὰ ἀνασκαφέντα ἤδη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν αἱ βάσεις τῶν μαρμαρίνων αὐτῶν ἁμβώνων, ὡς καὶ τμήματα ἐκ τοῦ σώματος αὐτῶν, δι' ὧν δυνάμεθα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν τὸ ὅλον αὐτῶν σχῆμα καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν ἣν ἔλαβον οὗτοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ.

1. Θέσις. Ἡ θέσις τοῦ ἁμβωνος εἶναι πάντοτε εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος τοῦ ναοῦ, οὐχὶ ὁμῶς εἰς τὸν ἄξονα αὐτοῦ (εἰς τὸ κέντρον δηλ. τοῦ μέσου κλίτους), ὅπως συνήθως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Μ. Ἀσίας (βασιλικαί: Πριήνης, Μύρων, Μαριαμλὶκ Σελευκείας κ. ἄ.), ἀλλὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, πλησιέστατα πρὸς τὰς κιγκλίδας τοῦ τέμπλου, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ συνέχωνται πρὸς αὐτάς, ὅπως εἰς τὴν Δύσιν (ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ τοῦ S. Clemente Ρώμης) ἢ εἰς τὴν Παλαιστίνην (εἰς τὴν βασιλικὴν λ. χ. τοῦ ἁγίου Θεοδώρου εἰς Γέρασα)².

Οὕτως εἰς μὲν τὴν μεγάλην βασιλικὴν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν (βλ. ἀνωτέρω Πίν. Β), τὴν ἐπισκοπικὴν ἐκκλησίαν τῶν Στόβων (εἰκ. 10)³, τὸν ναὸν ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἡπείρου (εἰκ. 36) καὶ τὴν βασιλικὴν Δαφνουσίῳ Λοκρίδος (εἰκ. 38) ὁ ἁμβων ἀνευρέθη κατὰ χώραν δεξιὰ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἀριστερὰ δὲ εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ὀλυμπίας (εἰκ. 5), Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου (εἰκ. 16), Ἀλιμοῦντος (εἰκ. 28) καὶ Κορίνθου (εἰκ. 30). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τινὲς τῶν ἁμβώνων τούτων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοποθετηθέντες εἰς τὰς θέσεις, ἃς κατέχουσι σήμερον, εἰς μεταγενεστέρους τῆς ιδρύσεως τῶν ναῶν χρόνους — τὸν 6^{ον} ἴσως αἰῶνα — (ὡς εἶναι οἱ ἁμβωνες τῶν βασιλικῶν: Δαφνουσίῳ, Ὀλυμπίᾳ, Ἀλιμοῦντος, πιθανῶς δὲ καὶ Κορίνθου· βλέπε τὴν ἀνωτέρω περιγραφὴν αὐτῶν), ἡ ἀρχικὴ ὁμῶς εἰς τὰς λοιπὰς βασιλικὰς θέσεις τοῦ ἁμβωνος μαρτυρεῖ τὴν ἐπικρατεστέραν εἰς τὰς ἑλληνικὰς βασιλικὰς θέσιν. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς τῆς Καλαμπάκας ὑπαρξίς τοῦ ἁμβωνος, ὡς προερχομένη ἐκ μεταγενεστέρας ἀναστυλώσεως δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, καθόσον δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχικῇ βασιλικῇ.

2. Ὑλῃ. Οἱ ἁμβωνες κατασκευάζονται ἐκ μονολίθου συμπαγοῦς μαρμάρου ἢ ἐκ πλακῶν, ἐνίοτε δὲ εἶναι κτιστοί· οἱ τελευταῖοι εἶναι πιθανώτατα καὶ μεταγενέστεροι (ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ Ὀλυμπίας) ἢ ἀνήκουσιν εἰς εὐτελῆ ἐξοχικὰ ναῦδρια (ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ Ἀλιμοῦντος παρὰ τὰς Ἀθήνας).

3. Σχήματα καὶ διακοσμήσεις τῶν ἁμβώνων. Τὸ σχῆμα τῶν ἁμβώνων τῶν ἑλληνικῶν βασιλικῶν εἶναι ὁμοιόμορφον, παρατηρεῖται δὲ ἐξέλιξις εἰς τὴν μορφήν αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Τὴν ἀπλουστεράν μορφήν ἁμβωνος παρουσιάζει ὁ νεωστὶ εὑρε-

¹ Τοὺς ἁμβωνας τῆς Θεσσαλονίκης βλέπε ἐν Wulff, Altchr. u. byz. Kunst, 2. α. I σελ. 134 κέ, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ περὶ αὐτῶν βιβλιογραφία. Τὴν ἀνευρεθεῖσαν βάσιν τοῦ ἁμβωνος τοῦ ἁγίου Γεωργίου βλ. ἐν Bull. d. corr. hell. 1920 σ. 29, εἰκ. 13-14. Τὸν ἁμβωνα τέλος τῆς Καλαμπάκας βλ. ἐν Γ. Σωτηρίου, Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, 1929 (λεπτομερῆ περιγραφὴν εἰς σ. 302 κέ. καὶ

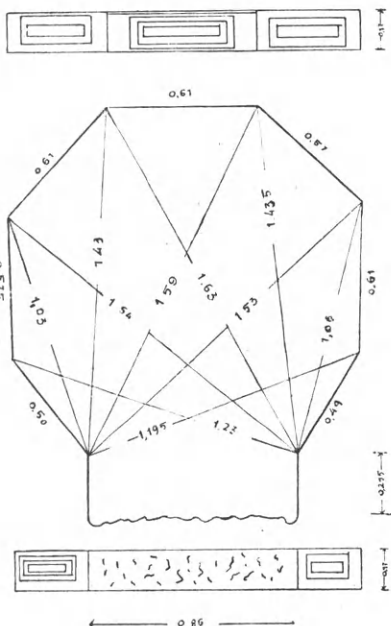
ἀπεικονίσεις αὐτοῦ αὐτόθι εἰς εἰκ. 5, 7 καὶ 17).

² Βλ. J. W. Growfoort, ἐν Palestine Exploration Fund (Bull. of the British School of Arch. in Jerusalem), 1929 σ. 23 κέ.

³ Ἀποκατάστασιν τοῦ ἁμβωνος τούτου βλέπε ἐν Egger, Jahresh. d. österr. arch. Inst. 1928 (τὸν ἐν τέλει τῆς μελέτης Πίνακα).

θεῖς ἄμβων τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικῆς τῆς Ἀχειροποιήτου (εἰκ. 77)¹. οὗτος συνίσταται ὁλόκληρος ἐξ ἑνὸς μαρμαρίνου ὄγκου καὶ εἶναι κατεσκευασμένος εἰς σχῆμα ἡμικυκλίου, μεθ' οὗ συνέχεται καθ' ὅλον τὸ πλάτος κλιμαξ ἐκ τεσσάρων βαθμίδων ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας του διὰ γλυφῶν δηλοῦνται αἱ βάσεις καὶ τὰ ἀπλᾶ θωράκια, ὧν διεσώθησαν τὰ κάτω μέρη.

Τὸ αὐτὸ σχῆμα ἔχουσι καὶ οἱ ἀνω-
τέρω ὁμοίως ἐξ ἑνὸς συμπαγοῦς ὄγκου
γνωστοὶ ἄμβωνες τῆς Θεσσαλονίκης·
οὗτοι ἔχουσιν ὅμως πλουσιωτέραν τὴν
διακόσμησιν· εἰς τὸ κάτω αὐτῶν μέρος
ὑπάρχει σειρὰ ἀβαθῶν κογχῶν, ὁ χαρ-
κτηριστικὸς δηλονότι διάκοσμος δι' ἄμ-
βωνας τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὅστις ἄλλοτε
μὲν εἶναι ἀπλούστερος (ὥς τοῦ ἁγίου
Μηνᾶ) καὶ ἄλλοτε πλουσιώτερος, ὥς
παρατηροῦμεν εἰς τὰ τεμάχια τοῦ ἄμβω-
νος τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὰ ἀποκείμενα

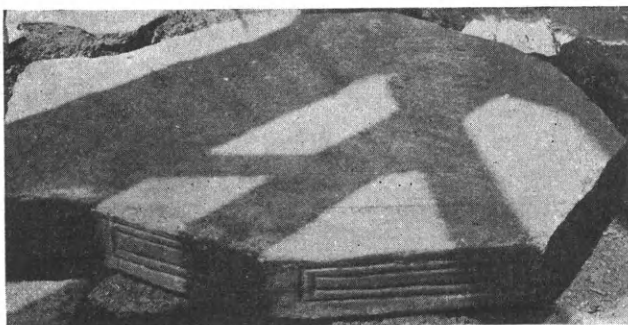

Εἰκ. 78. Κάτοπις τῆς βάσεως ἄμβωνος τοῦ ἁγίου
Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Εἰκ. 77. Ὁ ἀνευρεθεὶς ἄμβων ἐν τῇ βασιλικῇ τῆς Ἀχειροποιήτου
Θεσσαλονίκης.

ος καὶ εἰς τὸν ἄμβωνα τῆς μεγάλης βασιλικῆς τῶν
 ὅμως ἐξ ἰδιαιτέρων πλακῶν (βλέπε τὴν λεπτομερῆ
 αὐτοῦ περιγραφὴν ἀνωτέρω σελ. 87 κέ. εἰκ. 107-126
 καὶ τὴν ἐν Πίν. Δ'. ἀποκατάστασιν).

Εἰκ. 79. Ἡ βάσις ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου
Θεσσαλονίκης.

Εἰς τὰς βασιλικὰς ὁμως τῆς Ἑλλάδος ἔχομεν καὶ ἕτερα σχήματα ἀμβώνων. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἀνεύρομεν ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ διαπέδου βάσιν

1 Ἀνευρέθη εἰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Α. Ξυγγοπούλου, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ παρατιθεμένη εἰκὼν.

ἄμβωνος (εἰκ. 78-79) ὡς καὶ τμήματα τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἥτοι μαρμαρίνας πλάκας, προερχομένας ἐκ τῶν θωρακίων τῆς κλίμακος καὶ χρησιμοποιηθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὸ νεώτερον δάπεδον. Τὸ σχῆμα τοῦ ἄμβωνος τούτου εἶναι ὀκτάπλευρον, συνεχόμενον κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν μὲ προεξοχὴν ἀκρωτηριασθεῖσαν, ἣτις ἦτο ἡ βάσις τῆς κλίμακος. Τὸ σῶμα τοῦ ἄμβωνος δὲν θὰ ἦτο ὁλόκληρον μονόλιθον ἀλλ' ἐκ πλακῶν (τοῦλάχιστον τὰ ἐκατέρωθεν τῆς κλίμακος θωράκια ἐσχηματίζοντο ἐξ ἰδιαίτερων πλακῶν).

Ὅμοίως πολυγωνικὸν σχῆμα ἔχει καὶ ὁ ἄμβων τῆς βασιλικῆς τῆς Πριήνης¹, τοῦ ὁποίου διεσώθη σχεδὸν ἀκεραία ἡ μονόλιθος κλίμαξ καὶ ἡ ὀκτάπλευρος βάσις, ὡς καὶ ὁ ἀρχαιότερος πάντων ἄμβων τῆς βασιλικῆς τῶν πέντε Μαρτύρων ἐν Salona (4^{ου}-5^{ου} αἰῶνος) κατεσκευασμένος ἐκ πλακῶν².

Ἀπὸ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, φαίνεται, ὅτι ἐπεκράτησεν ἡ μορφή τοῦ ἄμβωνος τῆς ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, τὸ γνωστὸν δηλονότι σχῆμα τῶν ἀμβώνων, οἵτινες ἔχουσι τὸ κύριον σῶμα περίπου κυκλικόν, ἐκατέρωθεν δὲ εὐθείας προεξοχὰς διὰ τὴν προσαρμογὴν τῶν δύο κλιμάκων πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς. Τὸ σῶμα τῶν ἀμβώνων τούτων ἔχει τὸ κάτω μέρος ἄλλοτε συμπαγὲς καὶ ἄλλοτε στηριζόμενον ἐπὶ κιονίσκων (ὡς εἶναι οἱ ἄμβωνες: Ραβέννης, Murano, ἁγίου Νικολάου Μύρων τῆς Λυκίας, Νικαίας, Καλαμπάκας κ. ἄλλ.).

1 Βλ. ἐν Wiegand, Priene, Berlin, 1904, εἰκ. 588.

2 Βλ. Dygve, Recherches à Salone, ἔ. ἀ. εἰκ. 80.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Διὰ τῆς ἀνωτέρω συνολικῆς ἐξετάσεως τῶν μέχρι σήμερον γενομένων γνωστῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν κατὰ τὰ κύρια αὐτῶν σημεῖα, ἣν ἐπεχειρήσαμεν ἐνταῦθα ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν μελέτῃ ἐκθέσεως τῶν ἀνασκαφῶν τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας, νομίζομεν, ὅτι παρέχομεν ἰδέαν τινὰ τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης τῆς Ἑλλάδος, ἣτις παρέμεινεν ἄγνωστος μέχρι τοῦδε.

Ἡ ἐξέτασις τῶν μνημείων τούτων περιορίσθη ἐνταῦθα μόνον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἥτοι εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἐλληνικῶν βασιλικῶν ἀπὸ ἀπόψεως τύπων καὶ εἰς τὴν διάταξιν καὶ τὴν μορφήν τῶν μερῶν αὐτῶν, ἰδιαίτατα δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν παλαιῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν.

Τὸ σπουδαῖον σημεῖον τῆς διακοσμητικῆς γλυπτικῆς τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν δὲν ἐξητάσαμεν ἐνταῦθα ὡς δεῖγμα μόνον τῆς ἀξιολόγου ταύτης διακοσμητικῆς γλυπτικῆς τῶν κυρίως ἐλληνικῶν χωρῶν περιοριζόμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν τὸν πλούσιον γλυπτικὸν διάκοσμον τῶν δύο χριστιανικῶν βασιλικῶν τῶν θεσσαλικῶν Θηβῶν, τὴν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ὁποίου ἐπεχειρήσαμεν εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην.

Ἐπίσης δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἕτερον σπουδαῖον σημεῖον τῆς διακοσμήσεως τῶν δαπέδων τῶν ναῶν δι' ἀξιολόγων μαρμαροθετημάτων, ἰδιαίτατα δὲ διὰ ψηφιδωτῶν, ἅτινα δύνανται καὶ τὸν ἕτερον κλάδον — τὴν παλαιοχριστιανικὴν ζωγραφικὴν ἐν Ἑλλάδι — κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νὰ δια φωτίσωσι. Δείγματα μόνον καὶ ἐκ τῶν διακοσμήσεων τούτων παρεθέσαμεν ἀνωτέρω.

Ἐλπίζοντες νὰ προβῶμεν εἰς δευτέραν δημοσίευσιν τοῦ συνόλου τοῦ ὕλικου τούτου, ὅταν, ὡς εἴπομεν καὶ ἐν ἀρχῇ, ἡ ἐξέτασις τῶν ὁλον ἐρχομένων εἰς φῶς ἀξιολόγων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος συμπληρωθῇ, ἐκθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενικῆς ἐξετάσεως αὐτῶν δυνάμενα νὰ ἐξαχθῶσι συμπεράσματα:

1. Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τὴν καθόλου ἀρχιτεκτονικὴν των (καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὸν γλυπτικὸν των διάκοσμον) διατηροῦσι μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καθαρώτερον ἄλλων χωρῶν τὰς ἐλληνικὰς μορφάς, τοὺς χαρακτῆρας δηλονότι τῆς πρώτης ἐποχῆς (ἐξέχουσαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, ὑπερῶα, αἶθρια, πρόπυλα) καὶ μόνον εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους ἀπομακρύνονται βαθμὴδὸν τῶν ἀρχαίων τύπων.

2. Ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλὰς καὶ αἱ ἐλληνικαὶ νῆσοι ἀνέπτυξαν — ἐντὸς τοῦ πλαισίου πάντοτε τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης — ἀξιόλογον *ἐνιαίαν τέχνην* ἔχουσαν εἰς ἱκανὰ σημεῖα *ιδίους χαρακτῆρας* (τοὺς ἀδιαίρετους νάρθηκας, τὰ τρίστωα αἶθρια, τὴν τοιχοδομίαν κ. ἄ.).

Τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος συνδέουσι βεβαίως πολλαὶ ὁμοιότητες πρὸς τὰς συγγρόνως ἀνεγερθεῖσας ἐλληνιστικὰς βασιλικὰς τῆς Αἰγύπτου, Παλαιστίνης καὶ Ἰταλίας, τὴν μεγαλυτέραν ἐν τούτοις συγγένειαν ἔχουσιν αὗται πρὸς τὰς βασιλικὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, πολλὰ ἐκ τῶν σφριζομένων εἰσέτι παλαιοχριστιανικῶν κέντρων τῆς ὁποίας παρέχουσιν ἀκόμη εὐρὺ στάδιον ἐρεῦνης.

Αἱ μεταξὺ τῶν ἐλλαδικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν μικρασιατικῶν βασιλικῶν διαφοραὶ εἶναι ἐλάχισται καὶ δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν στενὴν ὁμογένειαν τῶν χωρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν.

Ἡ συγγένεια αὕτη τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν δὲν εἶναι βεβαίως νέον τι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλ' ἤδη διὰ τοῦ νέου τούτου κατὰ τὸ πλεῖστον ὕλικον αἱ σχέσεις αὗται καθίστανται ἐναργέστεραι, ἢ δὲ ἐξέλιξις τῶν τύπων ἀμοιβαίως συμπληροῦται.

3. Αἱ ἑλληνικαὶ βασιλικαὶ εἶναι ἀξιολογωτάτη συμβολὴ καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἣτις συνεβάδισε πάντοτε πρὸς τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Θείας Λειτουργίας.

Ἄν καὶ συγκρίσεις τῶν ἱερατείων τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἕτερα σύγχρονα μνημεῖα ἄλλων τόπων εἶναι σήμερον δύσκολος, καθόσον δὲν ἔχουσιν εἰσέτι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πολλὰ τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων ἐρευνηθῇ, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ παρατηρουμένη ποικιλία εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἱερατείου τῶν ἑλληνικῶν βασιλικῶν θὰ συντελέσῃ μεγάλως εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῆς κατὰ τὸν 4^{ον} καὶ 5^{ον} αἰῶνα γενομένης διαμορφώσεως τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ὡς καὶ τῆς ἀποκρυσταλλώσεως αὐτῆς κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, ὁπότε πράγματι παρατηρεῖται ὅτι ἄρχεται νὰ ἐπικρατῇ ἡ ὁμοιομορφία εἰς τὰ μέρη τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ.

Αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ συμπεριληφθῶσι μεταξὺ τῶν ἀκμαζουσῶν ἐπαρχιῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ δύναται ἡ τέχνη των νὰ τεθῇ παραλλήλως πρὸς τὴν τέχνην τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ Κράτους. Αἱ χριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων εἶναι ἐπιβλητικὰ κτίσματα, πλουσιώτατα διακεκοσμημένα καὶ δι' ἔργων γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς, ὡς δεικνύουσι τὰ γλυπτικά των λείψανα καὶ τὰ ψηφιδωτά των δάπεδα, περιβαλλόμεναι συνήθως καὶ ὑπὸ πολλῶν πρόσκτισμάτων (βαπτιστηρίων, σκευοφυλακίων, κατηχουμενείων, λουτρῶν κ. ἄ.) εἶναι μαρτύρια τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καλλιτεχνικῆς ἀκμῆς καὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς δράσεως τῆς μεγάλης ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝ

Ἀγχίαλος (Νέα) 1 κέ, 12, 13, 14, 17, 52, 69, 166, 176, 181 (βλέπε καὶ Θῆβαι θεσσαλικαί).
Ἀδριανούπολις 174.
Ἀθῆναι 22, 162, 165, 167, 168 κέ, 170, 197, 208 κέ, 217, 218, 220, 223, 232, 233, 234, 236, 239, 243.
Αἴγινα 162, 166, 194, 221, 225, 228, 230, 231.
Αἴγυπτος 54, 81, 161, 167, 170, 197, 205, 209, 212, 214, 216, 226.
Ἀκετσι 1 κέ, 15 (βλ. καὶ Θῆβαι Φθιώτιδες).
Ἀλγέριον 217, 235.
Ἀλιμοῦς 165, 176, 195, 215, 230, 234, 237, 244.
Ἀλμυρὸς 5 (σημ. 2), 9.
Ἄλως 2.
Ἀντιόχεια 72, 228.
Ἄργος 162, 165, 167.
Ἀργαλα (Λέσβου) 176, 190, 218, 219, 228.
Ἀργαλαστή (Πηλίου) 166 (βλ. καὶ Λαί).
Ἀρκασία (βλ. Κάρπαθος)
Ἀττική 184, 185, 233, 236.
Ἀφεντέλλη (Λέσβου) 176, 189 κέ, 214, 217, 220, 225, 228, 231.
Ἀφρική (βόρειος) 41 (σημ. 1), 51, 205, 220, 227 (σημ. 2), 230.

Besançon 235.
Βελεγεζήτια 8 κέ.
Βέροια 162.
Βιέννη 235.
Βόλου (Μουσεῖον) 52 (σημ. 1), 143, 148, 182.
Βουθρωτὸν 162, 166.

Γάζα (Παλαιστίνης) 223.
Γεράκι (Λακωνίας) 165, 167.
Γέρασα (Παλαιστίνης) 16, 41, 51, 244.
Γλυφάδα (παρὰ τὰς Ἀθήνας) 165, 176, 186, 225, 228, 230, 232.
Γόμφοι 8.
Γόρτυς ἢ Γορτύνη (Κρήτης) 28, 162, 163.
Grado 39, 214, 228.

Δαλματία 77, 170, 224, 242.
Δαφνούσια (Λοκρίδος) 124, 165, 197, 207 κέ, 220, 223, 227 κέ, 236, 247.
Δελφοὶ 57, 165.
Δημητριάς (Θεσσαλίας) 3, 6, 8, 166, 176, 181 κέ, 215, 217, 220.
Δίον (Μακεδονίας) 57, 166, 174, 180 κέ, 215.
Δωδώνη 164, 166, 197, 198, 203 κέ, 210, 231.

Ἑλάτεια 162.
Ἑλευσίς 164, 165, 176, 183 κέ, 214, 217, 219, 234.
Ἐπίδauρος 164, 165, 197, 198 κέ, 201, 203, 209, 210, 217, 218, 219, 220, 223, 228.
Ἐρεσσὸς (Λέσβου) 176, 188 κέ, 214, 217, 220.
Εὔβοια (βλ. Λίμνη, Χαλκίς).
Ἐφεσσος 6, 37, 51, 55, 70, 77, 84, 102, 133, 203, 219, 225, 226, 227, 234 κέ, 239, 241.

Θάσος 162, 166, 197, 210 κέ, 223, 230.
Θεοτόκου (θέσις Πηλίου) 166, 176, 182 κέ, 215, 219, 220, 234.
Θεσσαλονίκη 8, 9, 51, 65, 66, 67, 77, 82, 87, 91, 96, 134, 162, 166, 174, 176 κέ, 177 κέ, 197, 209, 211 κέ, 214, 215, 216, 217, 219, 222, 228, 229, 235, 238, 242, 243 κέ, 245 κέ.
Θῆβαι (βοιωτικά) 162.
Θῆβαι (θεσσαλικαί) 4, 6 κέ, 8, 13 κέ, 17, 45, 162, 166, 167, 173, 176, 181, 203, 207, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 227, 229, 231, 234, 235, 236, 237, 242.
Θῆβαι (Φθιώτιδες) 2 κέ, 5, 14.
Θήρα 162, 166.

Ἰάλυσος (Ρόδου) 167.
Ἰλλυρικὸν 162.
Ἰταλία (βλ. Ρώμη, Ραβέννα)

Καλαβρία 210.

Καλαμπάκα (Θεσσαλίας) 238, 244, 246.
 Καλύβια Κουβαρά, 165, 176, 185 κέ.
 Καλάτ-Σεμάν 187, 214, 216 (βλ. καὶ Συρία)
 Καραμπάς 2, 14, 83.
 Κάρπαθος 166, 176, 220.
 Κάρυστος 162.
 Κέρκυρα 162, 166, 176, 187 κέ., 217, 218, 220.
 Κεφαλληνία (βλ. Σάμη).
 Κεγχρεαὶ 162.
 Κέως 166, 168.
 Κιλικία 177, 198.
 Κόρινθος 54, 59, 102, 162, 165, 197 κέ., 204, 214,
 221, 234, 239, 244.
 Κορώνεια 162.
 Κρήτη 162, 193 (βλ. καὶ Γόρτυς, Λεβήν).
 Κύζικος 109.
 Κύθηρα 166, 167.
 Κωνσταντινούπολις 6, 26, 54, 55, 57, 59, 63, 66,
 71, 74, 75, 76, 77, 82, 97, 108, 109, 123, 164,
 216, 221, 225, 227, 228, 237, 239, 245.
 Κῶς 162, 166, 168, 220.

Λαΐ (Πηλίου) 166, 176, 182, 194.
 Λακεδαίμων 162.
 Λάρισσα 6, 7, 8, 162.
 Λεβήν (Κρήτης) 162, 176, 193, 214, 217.
 Λέσβος, 162, 166, 188 κέ., 214, 217, 220 (βλ. καὶ
 Ἄργαλα, Ἀφεντέλλη, Ἐρεσσός).
 Λῆμνος 162, 166, 193 κέ.
 Λίμνη (Εὐβοίας) 165, 220.
 Λοκρὶς βλ. Δαφνούσια.

Μαγνησία 3.
 Μαντίνεια, 165, 167.
 Μεγάλη βελανιδιά (λατομεῖον Θεσσαλίας) 52, 75.
 Μεγαλόπολις 162.
 Μέγαρα 162.
 Μεσσήνη 162.
 Mettlach 235.
 Μῆλος 162, 166, 167, 220.
 Μιαφαρκίν (Μεσοποταμίας) 72.
 Μίληνα (Πηλίου) 220.
 Μίλητος 184, 199, 214, 219, 228.
 Μικρά Ἀσία 41, 51, 66, 77, 117, 167, 197, 214,
 218, 220, 244, 246.
 Μιλᾶνον 174.
 Μιριαμλίκ (Σελευκείας) 244.
 Μπρομύρι (Πηλίου) 166 βλ. καὶ Θεοτόκου.

Μύρα (βλ. Μ. Ἀσία).
 Μυστράς 74, 225.
 Μυρανο 246.

Ναύπακτος 162.
 Νεμέα 165, 167.
 Νεοπάτραι 8 (σημ. 1).
 Νίκαια 6, 67, 77, 178, 246.
 Νικομήδεια, 109, 143.
 Νικόπολις 5 (σημ. 1), 45, 119, 123, 124, 162, 163,
 166, 197, 201 κέ., 206 κέ., 214, 217, 218, 220,
 224 κέ., 227, 228, 229, 231, 235.

Ὀλυμπία 27, 28, 82, 119, 164, 165, 172 κέ., 228, 244.
 Ὀλυμπος (Λαυρεωτικὸς Ἀττικῆς) 28, 54, 124, 165,
 184 κέ., 220, 228, 230, 231, 244.
 Ὀποῦς 162.

Παλαιόπολις (Κερκύρας) βλ. Κέρκυρα.
 Παλαιόπολις (Κυθήρων) βλ. Κύθηρα.
 Παλαιστίνη 26, 41, 51, 167, 197, 218, 224.
 Παραμυθία 166, 197, 204 κέ., 214, 215, 244.
 Πάρος, 41, 133, 170, 219, 225, 228, 238.
 Πάτμος 162.
 Πάτραι 162.
 Πελασγιῶτις 14.
 Πέλλα 162.
 Πέργαμος 184, 219.
 Πέργη (Παμφυλίας) 209.
 Πλαταιαὶ 162.
 Pola 128, 138, 242.
 Πριήνη (βλ. Μ. Ἀσία)
 Πόρτα Παναγιά (Θεσσαλίας) 225.
 Προκόννησος 9, 52, 76.
 Πύδνα 162.
 Πύρασος 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 13, 111, 139.

Ραβέννα 45, 54, 55, 62, 72, 77, 78, 81, 82, 231, 243.
 Ρόδος 162, 163, 166.
 Ρώμη 26, 28, 37, 39, 41, 49, 63, 72, 77, 182,
 197, 218, 223, 228, 241, 244, 246.

Sabratha (Τριπολίτιδος) 170, 230 (σημ. 2).
 Salona 41, 47, 72, 77, 82, 128, 170, 214, 228,
 233, 235, 246.

Σαγαλασσός 205, 209.
 Σαμαρίνα (Μεσσηνίας) 225.
 Σάμη (Κεφαλληνίας) 162, 166, 167.
 Σαμοθράκη 162.
 Σάμος 162, 166, 168, 214.
 Σεργιούπολις (Μεσοποταμίας) 174.
 Σίκυνος 168.
 Σινᾶ 187, 214.
 Σκάρφια 162.
 Σκόπια 162.
 Σμύρνη 45, 184, 206, 219.
 Σπαλάτον 57.
 Στόβοι 26, 28, 51, 55, 66, 67, 71, 72, 81, 124, 162,
 166, 174, 178 κέ, 215, 220, 222, 228, 230, 244.
 Συρία 39, 41, 47, 51, 72, 81, 82, 167, 172, 214,
 215, 216, 217, 220.

Τανάγρα 162.
 Tebessa 38 (σημ. 1) 51 (βλ. καὶ Ἀφρική βόρειος).
 Τεγέα 162, 165, 167.
 Τσάγεζι (Θεσσαλίας) 54, 59, 74.
 Torcello 228.

Τούμπα (βλ. Θεσσαλονίκη).
 Τρίκαλα (Τρίκκη) 8, 162, 166.
 Τύρος (Φοινίκης) 41.
 Τσιγκέλι (Θεσσαλίας) 5, 9.

Υπάτη 165, 186 κέ, 214, 217, 218.
 Υψηλομέτωπον (Λέσβου) 176, 190 κέ, 218, 230.

Φανὰ (βλ. Χίος).
 Φάρσαλα 8, 143.
 Φθιώτιδες Θῆβαι (βλ. Θῆβαι).
 Φθιώτις 14.
 Φίλιπποι 162, 163, 174.
 Φιλιππούπολις 174.

Χαλκίς 54, 134, 162, 165, 167.
 Χερσόνησος (Καυκάσου) 226.
 Χερσόνησος (Κρήτης) 166.
 Χίος 162, 166, 176, 191 κέ, 214, 220, 232,
 239.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(ὀνόματα : μερῶν τῶν ναῶν, ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν, θεμάτων κ.ἄ. — ὅροι λειτουργικοὶ)

- Ἀγαλμάτια (χριστιανικά) 99 κέ.
 Αἶθριον 36 κέ. 55, 113 κέ, 199, 207, 217 κέ.
 Ἄηρ (βλ. βῆλα).
 Ἀκάνθου (μορφαί) 53 κέ, 59, 62 κέ, 67 κέ, 80, 90, 172.
 Ἀμβωνες 28, 87 κέ, 96, 173, 177, 179, 185, 195, 205, 208, 210, 237, 243 κέ.
 Ἀμνός 99, 100, 223.
 Ἀμφίθυρα (βλ. βῆλα).
 Ἀνθέμιον 71, 72, 73, 82, 86, 90.
 Ἀποδυτήριον (βλ. βαπτιστήρια).
 Ἀστράγαλος 62, 63, 74, 75, 87, 93, 95, 98.
 Αὐλεις οἶκος (βλ. βαπτιστήρια).
 Ἀψίδες 37, 45, 46, 66, 119 κέ, 173, 191, 214 κέ.
- Βάθρα (κτιστὰ διὰ καθίσματα) 119, 243 (σημ. 5).
 Βάπτισμα 44.
 Βαπτιστήρια 41 κέ, 128 κέ., 178, 180, 184, 199, 207, 218 κέ.
 Βάσεις κιόνων 28, 118, 215 κέ.
 Βάσεις τραπεζῶν 101.
 Βῆλα 33, 43, 225, 241 κέ.
 Βῆμα (ιερόν) 24, 26 κέ, 28, 119, 121, 170, 182, 183, 189, 207, 221 κέ.
- Γαζοφυλάκιον 41 (σημ. 1).
 Γεῖσα 70 κέ, 73 κέ, 137 κέ.
 Γυναικωνίτης (βλ. Ὑπερῶα).
- Δαπέδων (βασιλικῶν εἶδη) 26, 32, 34, 37, 46, 50, 113, 119, 122, 128, 132, 190, 196, 201, 203, 208, 219 κέ.
 Δάφνη (διακοσμ. θέμα) 59, 84, 134, 136.
 Διακονικόν 41, 47, 125 (βλ. καὶ σκευοφυλάκια).
 Διαστάσεις (βασιλικῶν) 214, 215.
 Διαταγαὶ (ἀποστολικά) βλ. Κανόνες.
 Δελφῖνες (διακοσμ. θέμα) 86.
- Ἐγκαίνιον 26, 125 κέ., 178, 185, 236 κέ.,
 Ἐγκάρσιον (κλίτος) 196 κέ., 199, 203 κέ., 206 κέ., 221.
 Ἔδραι (πρεσβυτέρων) 123, 177, 179, 190, 201, 227 κέ. (βλ. καὶ θρόνοι δεύτεροι).
 Εἰκονοστάσιον 169, 225.
 Εἴσοδοι (λειτουργ. ὅρος) 114, 221, 225.
 Ἐλικες (διακ. θέμα) 53, 54, 66, 67, 72.
 Ἐπιγραφαὶ 3, 4, 5, 6 κέ., 12, 15, 17, 34, 36, 45, 78, 116, 117, 118, 126, 139 κέ., 187 κέ., 223.
 Ἐπιδρομαὶ (σλαβικά) 7 κέ., 164.
 Ἐπιθήματα 28, 34, 36, 55, 59, 62, 63, 65 κέ., 67, 134 κέ.
 Ἐπίκρανα 29, 55, 57, 63, 66.
 Ἐπιστύλια (εὐθέα) 169, 170.
 Ἔστιαι 44, 130 κέ.
 Ἐσώτερος οἶκος (βλ. βαπτιστήρια).
- Θρόνος (ἐπισκόπου) 26, 44, 121, 124, 227 κέ., 229.
 Θρόνοι (δεύτεροι) 123, 227, 229 (βλ. καὶ ἔδραι πρεσβυτέρων).
 Θωράκια 26, 28, 37, 76 κέ., 115, 116, 122, 123, 133, 136 κέ.
 Θωράκια (ἀμβώνων) 85, 90 κέ., 93, 246.
- Ἱερατεῖον (βλ. βῆμα ἱερόν).
- Καθέδρα (βλ. θρόνος ἐπισκόπου).
 Κάλαμος (λειτ. ὅρος) 125.
 Καλὸς Ποιμὴν 72, 99.
 Κανδῆλαι (ὕαλιναι) 105, 106.
 Κανόνες (ἐκκλησιαστικοὶ) 124, 220, 226 (σημ. 1).
 Κατάθεσις (βλ. ἐγκαίνιον).
 Καταπετάσματα (βλ. βῆλα).
 Κατηχούμενα 130.
 Κέραμοι 105.
 Κιβώριον 24, 126, 190, 237 κέ.
 Κίονες 28, 36, 59, 67, 118, 128, 215 κέ.
 Κιονίσκοι (ἀγίας Τραπεζης) 24, 26, 125, 230 κέ.

Κιονίσκοι (παραθύρων) 29 κέ, 66 κέ.
 Κιονόκρανα (θεοδοσιανὰ) 28, 54, 58 κέ, 68, 69, 95, 98, 134.
 Κιονόκρανα (ἰωνίζοντα) 31, 40, 64 κέ., 68, 133 κέ.
 Κιονόκρανα (κορινθιάζοντα) 36, 53 κέ, 57, 63, 67, 133, 134, 187.
 Κιονόκρανα (μετὰ λεοντοκεφαλῶν, ζώων κλπ.) 34, 60 κέ.
 Κισσὸς (διακ. θέμα) 57, 59, 77, 78.
 Κιστέρναι 37, 45, 115.
 Κληματὶς (διακ. θέμα) 64, 65, 78, 223.
 Κλίμακες (ἄμβωνος) 87 κέ., 245 κέ.
 Κλιμακοστάσιον 45 (βλ. καὶ ὑπερῶα).
 Κλίτη (βασιλικῶν) 215.
 Κόγχαι (ἄμβωνων) 91 κέ, 99, 245.
 Κόγχαι (βαπτιστηρίων) 44.
 Κρύπτη (βλ. Μαρτύρια).
 Κυμάτια (διακ. θέμα) 67, 71, 72, 95, 133.

Λατομεῖα 52.
 Λουτρὰ 49 κέ.
 Λύχνοι 103 κέ.

Μαϊάνδρος (διακ. θέμα) 82, 84 κέ.
 Μαρμαροθετήματα 27, 33, 34, 44, 119 κέ. (βλ. καὶ δάπεδα).
 Μαρτύρια (τάφοι μαρτύρων) 102, 124 (σημ. 1), 179, 192, 198, 209, 212, 215, 228, 235, 239 κέ.
 Μονογράμματα 32, 66, 77, 80, 84, 103, 107, 109, 116 κέ. 136.
 Μυστική (λατρεία) 124, 221.

Νάρθηκες 33 κέ., 117, 216 κέ.
 Νομίσματα 107 κέ.

Ὀδόντες (διακ. θέμα) 72 κέ.
 Οἰκήματα (βλ. Προσκτίσματα).
 Ὀρόσημον 12.
 Οὐρανὸς (ἄμβωνων - κιβωρίων) 95 κέ., 98, 237.
 Ὅχετοὶ 37, 115, 129, 130.

Παράθυρα 28 κέ. 216.
 Παραπετάσματα (βλ. βῆλα).
 Παραστάδες (μαρμάριναι) 55 κέ.
 Παστοφόρια 125, 220 κέ., 225.

Πέπλον (βλ. βῆλα).
 Περιθυρώματα 83 κέ.
 Πεσσίσκοι 26, 70, 100, 113, 127 κέ., 203.
 Πεσσοὶ 198, 204, 205, 208, 211, 215.
 Πήλινα 103 κέ.
 Πρεσβυτέριον (βλ. βῆμα ἱερὸν).
 Πρόθεσις 125, 225 (βλ. καὶ βῆμα ἱερὸν).
 Πρόπυλα 39 κέ., 67, 114 κέ., 218.
 Προσκτίσματα 40 κέ., 128 κέ., 218 κέ.
 Πτηνὰ (διακ. θέμα) 79, 80, 83, 84, 103, 153, 223.
 Πύλαι 13, 28, 36, 83 κέ., 114, 216, 223.
 Πύργοι 13, 47, 217.

Σαρκοφάγοι 4, 15 κέ., 28, 72, 78, 142 κέ.
 Σκευοφυλάκια 45 κέ., 104, 130 (βλ. καὶ προσκτίσματα).
 Σολέα 26 κέ., 126 κέ., 226.
 Στάμνοι 40, 105.
 Στέγασις 37, 49, 216.
 Στέφανος (διακ. θέμα) 78, 134, 135.
 Στυλοβάται 28, 34, 39, 76, 118, 173, 174, 177.
 Σύνθρονον 26, 123 κέ., 170, 189, 206 κέ. (βλ. καὶ θρόνοι, ἔδραι).
 Σφραγίδες 105.

Τάφοι (ἀπλοῖ) 9, 14 κέ.
 Τάφοι μαρτύρων (βλ. Μαρτύρια).
 Ταῶς (διακ. θέμα) 82, 83, 103.
 Τέμπλον 189, 194, 222 κέ.
 Τετράβηλα (βλ. βῆλα).
 Τετράκογχοι (ναοὶ) 173 κέ.
 Τοιχοδομία 22, 113, 118, 205, 213 κέ.
 Τόξα (κιβωρίων μαρμάρινα) 98, 237.
 Τόξον (ἀνακουφιστικὸν) 216.
 Τόξον (θριαμβευτικὸν) 198, 199, 207, 208.
 Τράπεζα (ἁγία) 24, 26, 125 κέ, 195, 211, 229 κέ.
 Τράπεζαι (μαρτύρων - ἀγαπῶν) 102, 234 κέ.
 Τράπεζαι (νεκροδείπνων) 102, 235 κέ.
 Τράπεζαι (προθέσεως) 101, 233 κέ.
 Τρίβηλον 33 κέ, 117, 183, 243.
 Τρίκογχοι (βασιλικαὶ) 203 κέ, 205 κέ.
 Τρίκογχον (ἱερὸν) 187, 214.
 Τρίφυλλα (διακ. θέμα) 65, 76, 77, 80, 82, 101, 133.

Υάλινα 105 κέ.
 Ὑδροβία (διακ. θέμα) 133.
 Ὑμνος τρισάγιος 107.

Υπέρθυρα 36, 83 κέ.

Υπερῶα 29, 45, 47, 58 κέ., 65, 119, 191, 216.

Φατνώματα (ἀρχαῖα χρησιμοποιηθέντα ὡς θωράκια) 201, 203.

Φιάλη 37 κέ., 115 κέ.

Φοινικοειδῆ (διακ. θέμα) 93, 138.

Φολιδωτὰ (κοσμήματα) 82, 101.

Φρέατα 37, 45.

Φυλακτήρια 107.

Φωτισμός (βλ. πύλαι, παράθυρα).

Φωτιστήριο (βλ. βαπτιστήρια).

Χορβανᾶς 41 (σημ. 1).

Χρίσμα (βλ. βάπτισμα).

Χωνευτήρια 47.

Ψηφιδωτὰ δάπεδα 219 κέ. (βλ. καὶ δάπεδα).

Ὡραία πύλη 170.

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ. 93 στίχ.	20 ἀντί: Εἰκ. 106 (ἐν σελ. 88)	γράφει: Εἰκ. 106 (ἐν σελ. 86).
» 107 »	5 » 0,03	» 0.013.
» 190 »	6 » 19.	» 18.
» » »	28 » 18.	» 19.
» 195 »	10 » 25.	» 26.
» » »	32 » 26.	» 27.
» 201 »	13 » 2.	» 3.
» 217 »	4 » Παλαιοχώρας	» Παλαιοπόλεως.
» 217 ἔναντι στ. 24	» τῆς βασιλικῆς Παλαιοχώρας γράφει: τῆς βασιλικῆς Παλαιοπόλεως.	
» 221 στ. 17 εἰς (εἰκ. 49) πρόσθετες: (εἰκ. 49, ἔνθα ὁμως δὲν ἀποδίδεται ἐπακριβῶς τὸ ἱερὸν βῆμα καὶ ἰδίως αἱ διαστάσεις τῶν διόδων Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ).		
» 243 στίχ. 33 μετὰ τὴν φράσιν: τοῦ ἁγίου Μηνᾶ Θεσσαλονίκης πρόσθετες: ὁ ἕτερος (ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας προσερχόμενος) φυλάσσεται εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Μουσεῖον Κων/πόλεως, τοῦ τρίτου δὲ (ἀντὶ τοῦ δευτέρου).		
» 245 στ. 17 ἀντί: (ὡς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ) γράφει: (ὡς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ καὶ ἁγ. Σοφίας).		

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1930)

Δραχμ.

1. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1837-1930 (ΑΕ 1-69: πρβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδω>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λευκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.

(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).

1837-1843: τεύχη α' - ιβ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ' - κθ'. 1852-1860: τεύχη λ' - νε'. πωλοῦνται τὰδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ', ιθ' κβ'-κθ', ν', να', νγ'-νε'. ἕκαστος τεύχος . . . . . 10.—

(Περίοδος Β'): τόμος 17-21 (1862-1874).

1862: τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεύχος . . . . . 10.—

1869: τεύχος ιγ'. 1870: τεύχος ιδ'. 1872: τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873). 1874: τεύχος ιζ'. ἕκαστον τεύχος . . . . . 30.—

(Περίοδος Γ'): τόμος 22-62 (1883-1923).

1883-1923: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος . . . . . 250.—

(Περίοδος Δ'): τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), 1930 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος . . . . . 250.—
2. Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δαμπροπούλου. τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550. 1902 . . . . . 50.—
3. Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1929 (ΠΑΕ 1-84: πρβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).

1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —

4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —

5 (1840/41): Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται). —

6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 . . . . . 10.—

7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. —

1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφει: 1847). Δὲν πωλεῖται. —

12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 . . . . . 10.—

13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 . . . . . 10.—

(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):

14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859 . . . . . 10.—

15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας: 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεύχος . . . . . 10.—

(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).

26-74 (1870, 71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος . . . . . 50.—

75-84 (1920-1929): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922—1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος . . . . . 50.—
- 3A. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22+5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . . 10.—
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. . . . . 15.—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. . . . . 10.—
7. Εὐθύμιος Καστόρχης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευταῖωντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ' + 130. 1879 . . . . . 30.—

- 7Α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Τεύχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. δραχμ. —
Τεύχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται).
8. H. G. Lolling. Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖαι ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες 7' + στήλαι 152 + 7', πίναξ 1. 1899. . . . . 120.—
9. Π. Καββαδίας. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900. . . . . 150.—
10. Π. Καββαδίας. Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . . 30.—
- 10Α. <Βαλέριος Στάης>. Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11. . . . . 50.—
11. Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905. . . . . 60.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Δεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906. . . . . 250.—
13. P. Canvadias + G. Kawerau. Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890.— Π. Καββαδίας + Γ. Καββαδίου. Ανασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλον, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7. . . . . 500.—
14. Χρῆστος Τσούντας. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηγίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιΓ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908. . . . . 500.—
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου. Περί τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910. . . . . 100.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης. Κατάλογος τοῦ μουσείου Ἀντισσοῦρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911. . . . . 40.—
- 16Α. <Βασίλειος Δεονάρδος>. Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος. Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915. . . . . 40.—
18. Γεώργιος Κ. Γαργάρας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915. . . . . 10.—
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917. . . . . 30.—
20. Βαλέριος Στάης. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. . . . . 30.—
21. Georgius P. Oeconomus. De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921. . . . . 40.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος. Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923. . . . . 50.—
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος. Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928. . . . . 1200.—
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. . . . . 150.—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος. Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελ. α-κF' + 257, πίνακες 5. 1930. . . . . 150.—

Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα :

1. Βασιλείου Δεονάρδου. Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901. . . . . δραχμ. 50.—
2. Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου. Θηβαϊκά (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1. . . . . λίρ. ἀγγλ. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Δεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (68^{ος}) τόμος 1931-15 Μαΐου.

NEA BIBLIA

1. *Blegen, C. N.*: Zygouries. Cambridge, Massachussets, 1928, 4°, σελ. XVIII + 227, Πίν. 22, εικ. 199.
2. *Recherches à Salone*. T. 1 publié aux frais de la Fondation Rask-Oersted. Copenhague 1928, 2°, σελ. 195.
3. *Dawkins, R. M.*: The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta. London. Macmillan and Co, 1929, 4°, σ. XVIII + 420, Πίν. 207. (Supplementary Paper N° 5. British School at Athens).
4. *Θεσσαλικά Χρονικά*. Δελτίον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορ. καὶ Λαογρ. Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν. T. 1: Ἐν Ἀθ. 1930, 8°, σ. 143.
5. *Corpus vasorum antiquorum*. Grèce - Athènes - Musée National. Par K. A. Rhomaios avec le concours de Mlle S. Papaspyridi. Paris, Champion, [1930], 4°.
6. *Drerup, E.*: Die Schulaussprache des Griechischen von der Renaissance bis zur Gegenwart. T. 1. Paderborn, Ferd. Schöningh, 8°, σ. VIII + 488.
7. *Galassi, Gins.*: Roma o Bisanzio. Roma, Anno VIII (1930), σ. XVI + 336, Πίν. 147.
8. *Karo, G.*: Schachtgräber von Mykenai. Text und Tafeln. München, F. Brückmann, 1930, 4°, σ. 172, πίν. 96.
9. *Δάμπρου, Σπ. Π.*: Λεύκωμα Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Ἐν Ἀθήναις, Ἐλευθερουδάκης, (1930), 4°, σ. 24, Πίν. 97.
10. *Orlandos, Anast. C.*: Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Χίου. Monuments byzantins de Chios. 2: Planches 56. Athènes, 1930, 2°.
11. *Robinson, Dav. M.*: Excavations at Olynthus. Part. 2: Architecture and Sculpture: Houses and other Buildings. Baltimore, Johns Hopkins Press, 1930, 4°, σ. XXII + 155, εικ. 307, Πίν. 4.
12. *Robinson, D. M. - Harcum, Cornelia G.*: A. catalogue of the Creek Vases in the R. Ontario Museum of Archaeology, Toronto. V. 1-2. Toronto, Canada, 1930, 8°, σελ. VIII + 288, Πίν. 108.
13. *Tiryns*. Die Ergebnisse der Ausgrabungen des Instituts. Bd 3. Text καὶ Tafeln von Kurt Müller, Augsburg, Benno Filser, 1930, 4°, σελ. XV + 221, Πίν. 43.
14. *Blinkenberg, Chr. - King, K. F.*: Lindos. Fouilles et recherches 1902-1914. 1. Texte καὶ Planches. Berlin, Walter de Gruyter, 1931, 4°, σ. XIII + 775, Πίν. 152.

ΕΝ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ἀριθ. 25^α. Ἐξεδόθη καὶ πωλεῖται καὶ ἐκτὸς σειρᾶς ὁ τόμος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος διὰ τὸ ἔτος 1929 ὑπὸ τὸν τίτλον: *Γεωργίου Α. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας καὶ αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος*. Σελ. 248, εικ. 79, πίν. 5. Ἐν Ἀθήναις 1931 . . Δρ. 250.